

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı

12 MART'TAN 12 EYLÜL'E TÜRKİYE'DE SEÇİMLER VE SONUÇLARI

ALPER GÜLBAY

DOKTORA TEZİ

Ankara, 2017

12 MART'TAN 12 EYLÜL'E TÜRKİYE'DE SEÇİMLER VE SONUÇLARI

Alper GÜLBAY

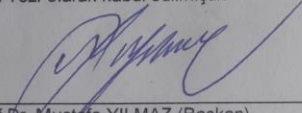
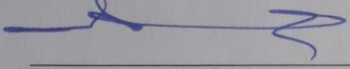
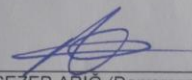
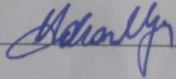
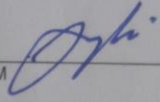
Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2017

KABUL VE ONAY

Alper GÜLBAY tarafından hazırlanan "12 Mart'tan 12 Eylül'e Türkiye'de Seçimler ve Sonuçları" başlıklı bu çalışma, 13 Kasım 2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mustafa YILMAZ (Başkan)
Prof. Dr. Oğuz AYTEPE
Prof. Dr. Ayten SEZER ARIG (Danışman)
Prof. Dr. Hakan UZUN
Doç. Dr. Seyfi YILDIRIM

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. M. Derviş KILINÇKAYA

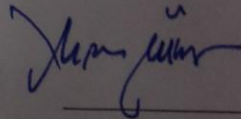
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun ..... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

11/12/2017

Alper GÜLBAY

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

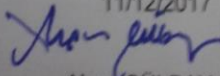
⊗ Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.

o Tezimin/Raporumun .....tarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.

o Tezimin/Raporumun.....tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.

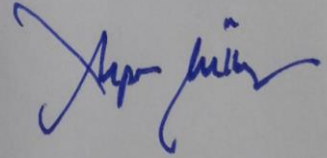
o Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi

11/12/2017

Alper GÜLBAY

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, grsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, Prof.Dr. Ayten Sezer Arıç danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Alper GÜLBAY

ÖZET

GÜLBAY, Alper. *12 Mart'tan 12 Eylül'e Türkiye'de Seçimler ve Sonuçları*, Doktora Tezi, Ankara, 2017.

1970'li yıllar, Türkiye'nin sağ ve sol şeklinde kutuplaştığı, siyasal ve sosyal alanda yoğun bir kaosun, istikrarsızlığın, anarşinin ve ekonomik krizlerin yaşandığı, ülkenin iç savaşın eşiğine geldiği bir dönemdir. Yapılan iki genel seçim sonucu ülke koalisyon hükümetlerine mahkûm olmuş, koalisyon birlikteliklerinden de verim alınamamıştır.

Ayrıca siyasetçilerin uzlaşmaz tavırları bu döneme damgasını vurmuş; siyasal hayatta CHP, AP, MSP, MHP, CGP, DP ve bağımsızlardan oluşan çok parçalı bir yapı söz konusu olmuştur. Bu yapı; çok partili, bölünmeleri ve küçük partileri teşvik eden, kırılğan, tek bir milletvekilinin bile hükümet kurabilme adına pazarlıklara konu olabildiği bir yapıdır. 1973 seçimleri ile 12 Eylül Askeri Darbesi arasında yedi hükümet kurulması ve bunların da kısa ömürlü olması, bahse konu siyasal istikrarsızlığın bir başka göstergesidir.

Türkiye için buhran yıllarının hüküm sürdüğü böylesi sıkıntılı bir dönemde, ülkenin aydın kesimi CHP-AP koalisyonunu önermiş ve bunun tek çözüm olacağını düşünmüş; ancak umut görülen olarak bu ortaklık bir türlü gerçekleşmemiştir. Toplumun sosyoekonomik gelişmişlik düzeyinin düşüklüğü, siyasi partiler arasındaki kutuplaşmanın topluma da bütün şiddetiyle sirayet etmesi, partizanlığın ve kadrolaşmanın had safhaya varması, siyasilerin uyarılmalarına rağmen inatlaşmaları, uzlaşmaz tavırları, ciddiyetsizlikleri ve duyarsızlıkları, toplumda köklü bir bozulmanın yaşanması gibi nedenler, yeni ve taze bir başlangıç yapılması seçeneğini gündeme getirmiştir.

Sonuç olarak 1973 ve özellikle 1977 seçimleri sonrasında yaşanan gelişmeler, demokraside çarelerin tükendiğini, medeni bir gelişme olan "*birlikte iş görme kültürü*"nün henüz gelişmediğini, siyasi ve demokratik kültürün hala olgunlaşmadığını, çağdaş ve laik tek bir partiyle demokratik yaşamın sanki daha iyi olabileceğini düşündürmüştür. Bu dönemde yapılan seçimlerin ülkeye istikrar getirmediği 70'li yıllar, demokratik düzenin ülkeye ayrılık getirdiği, hatırlanmak istenmeyen bir buhran dönemi olarak hafızalarda kalmıştır.

Çalışmada kaynak türü çeşitliliği ve çok yönlülük esas alınmış, diğer sosyal bilimlerle iş birliği içinde hareket edilerek disiplinler arası bir çalışma ortaya konmuştur. Yazılı belgelerin yanı sıra görsel ve sözlü kaynaklardan da istifade edilmiş, sözlü tarih kapsamında dönemi yaşayan kişilerle görüşmeler yapılmıştır.

Çalışmanın giriş bölümünde, konunun tanımı, araştırmanın yöntemi, konu ile ilgili araştırmalar, kavramsal alt yapı ve Türkiye'deki seçim olgusunun gelişimi üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde 12 Mart Muhtırasına giden süreç, ikinci bölümde 1973 seçimleri, üçüncü bölümde 1975 seçimleri, dördüncü bölümde 1977 seçimleri, beşinci bölümde 1979 ve 1980 seçimleri ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler

Türkiye, Seçim, Siyaset, Siyasal Partiler, TBMM, Sağ ve Sol Kutuplaşması, Anarşi, Koalisyon, İstikrarsızlık, Darbe, Öğrenci Olayları, Muhtıra, Uzlaşma, Rekabet, Diyalog, Buhran.

ABSTRACT

GÜLBAY, Alper. *"Elections and Results in Turkey from 12 March to 12 September"*, Ph.D.Dissertation, Ankara, 2017.

In the 1970's Turkey was polarized right and left and had experienced intense chaos, instability, anarchism and economic crises in the political and social arena, and the country came to the brink of civil war. The two general election results had been condemned to the coalition governments, and the coalition unions had not been able to yield any results.

Moreover, the uncompromising attitudes of politicians struck this turmoil. In political life, there was a multi-part structure consisting of CHP, AP, MSP, MHP, CGP, DP and independents. This structure was a fragile structure in which even a single deputy could encourage multi-party negotiations and divisions, also small parties could be subject to negotiations on behalf of government. The establishment of seven short-lived governments between 1973 elections and 12 September Military Coup is another indication of political instability. In such a troubled period, the intelligentsia of the country proposed the CHP-AP coalition and thought that this would be the only solution; But this partnership could not be realized as it is hoped. The reasons such as the low level of socio-economic development of the society, the polarization of the political parties, the whole violence in the society, the arrival of the partisanship and the staffing to the extreme, the stubbornness despite the stimulation of the politics, the uncompromising attitudes and insensitivity made the option of making a new start.

As a result, the developments experienced after the elections in 1973 and especially in 1977 made it clear that democratic remedies were exhausted, a civilized development of "co-operative culture" had not yet developed, the political and democratic culture had not yet matured and democratic life might be better with a single contemporary and secular party. The 70s, in which two general elections held in this period did not stabilize the country, remained in

memories as a period of depression, an undemocratic era in which the democratic order brought separation to the country.

In the study, diversity of resource type and versatility were taken as basis and an interdisciplinary study was conducted by acting in cooperation with other social sciences. In addition to written documents, visual and verbal sources were also utilized and talks were held with people living in the period within oral history.

In the introductory part of the work, the definition of the subject, the method of the research, the researches about the subject, the conceptual substructure and the development of the selection case in Turkey are emphasized. The first part deals with the process leading to the March 12, 1973 elections in the second, 1975 elections in the third, 1977 elections in the fourth, 1979 and 1980 elections in the fifth.

Keywords

Turkey, Election, Politics, Political Parties, Parliament, Right and Left Polarity, Anarchy, Coalition, Unstability, Coup, Student Events, Memorandum, Compromise, Competition, Dialogue.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	iii
ETİK BEYAN	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR DİZİNİ	xiii
TABLolar DİZİNİ	xvii
ÖNSÖZ	xix
GİRİŞ	1
I. Konunun Tanımı, Önemi ve Sınırlandırılması.....	1
II. Araştırmanın Yöntemi.....	2
III. Konu ile İlgili Araştırmalar.....	3
IV. Kavramsal Alt Yapı.....	4
V. Türkiye’de Seçim Olgusunun Tarihsel Gelişimi.....	11
1. BÖLÜM : 12 MART MUHTIRASI’NA GİDEN SÜREÇ VE DARBE DÖNEMİ	
1.1. Muhtıraya Giden Süreçte Yaşanan İç ve Dış Politik Gelişmeler.....	21
1.2. 12 Mart Muhtırası ve Ortaya Çıkardığı Sonuçlar.....	37
2. BÖLÜM : 1973 YILI SEÇİMLERİ	
2.1. Cumhurbaşkanlığı Seçimi.....	58

2.2. Milletvekili Genel ve Cumhuriyet Senatosu Üçte Bir Yenileme Seçimi.....	60
2.2.1. Seçim Öncesi Yaşanan İç ve Dış Politik Gelişmeler.....	60
2.2.2. Seçime Katılan Siyasi Partiler.....	65
2.2.3. Partilerin Programları ve Seçim Kampanyaları.....	66
2.2.3.1. CHP'nin Seçime Yönelik Çalışmaları.....	66
2.2.3.2. AP'nin Seçime Yönelik Çalışmaları.....	78
2.2.3.3. DP'nin Seçime Yönelik Çalışmaları.....	91
2.2.3.4. MSP'nin Seçime Yönelik Çalışmaları.....	99
2.2.3.5. CGP'nin Seçime Yönelik Çalışmaları.....	108
2.2.3.6. Diğer Partilerin Seçime Yönelik Çalışmaları	114
2.2.4. Partilerin Program ve Seçim Kampanyalarına Göre Karşılaştırılması.....	117
2.2.5. Seçim Sonuçları ve Meclisin Yapısı.....	120
2.3. Cumhuriyet Senatosu Başkanı Seçimi.....	128
2.4. Yerel Yönetim Seçimi.....	129
2.5. Millet Meclisi Başkanı Seçimi.....	131

3. BÖLÜM: 1975 YILI SEÇİMLERİ

3.1. Cumhuriyet Senatosu Üçte Bir Yenileme ve Milletvekili İle Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Ara Seçimi.....	133
3.1.1. Seçim Öncesi Yaşanan İç ve Dış Politik Gelişmeler.....	133
3.1.2. Partilerin Seçim Kampanyaları.....	152
3.1.3. Seçim Sonuçları.....	158
3.2. Millet Meclisi Başkanı Seçimi.....	161
3.3. Cumhuriyet Senatosu Başkanı Seçimi.....	162

4. BÖLÜM: 1977 YILI SEÇİMLERİ

4.1. Milletvekili Genel ve Cumhuriyet Senatosu Üçte Bir Yenileme Seçimi.....	164
---	------------

4.1.1. Seçim Öncesi Yaşanan İç ve Dış Politik Gelişmeler	164
4.1.2. Seçime Katılan Siyasi Partiler ve Seçim Kampanyaları ..	174
4.1.2.1. CHP'nin Seçime Yönelik Çalışmaları.....	175
4.1.2.2. AP'nin Seçime Yönelik Çalışmaları.....	178
4.1.2.3. MSP'nin Seçime Yönelik Çalışmaları.....	181
4.1.2.4. MHP'nin Seçime Yönelik Çalışmaları.....	187
4.1.2.5. Diğer Partilerin Seçime Yönelik Çalışmaları....	195
4.1.3. Seçim Sonuçları ve Meclisin Yapısı.....	207
4.2. Cumhuriyet Senatosu Başkanı Seçimi.....	215
4.3. Millet Meclisi Başkanı Seçimi.....	215
4.4. Yerel Yönetim Seçimi.....	218

5. BÖLÜM: 1979 VE 1980 YILI SEÇİMLERİ

5.1. Cumhuriyet Senatosu Üçte Bir Yenileme ve Milletvekili ile Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Ara Seçimi	221
5.1.1. Seçim Öncesi Yaşanan İç ve Dış Politik Gelişmeler.....	221
5.1.2. Partilerin Seçim Kampanyaları.....	234
5.1.3. Seçim Sonuçları.....	240
5.2. Millet Meclisi Başkanı Seçimi.....	243
5.3. Cumhuriyet Senatosu Başkanı Seçimi.....	243
5.4. 1980 Yılı Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve 12 Eylül'e Giden Süreç.....	244
SONUÇ	266
KAYNAKÇA.....	270

EKLER

EK 1 1973-1980 Yılları Arasında Yapılan Siyasi Seçimler

- EK 2** 1971-1980 Yılları Arasında Kurulan Hükümetlere Ait Bakanlar Kurulu Listeleri
- EK 3** 1973 Yılı Cumhurbaşkanlığı Seçiminde Oylamaya Katılan Üyeler Ve Aldıkları Oy Miktarları
- EK 4** 14 Ekim 1973 Tarihinde Yapılan Milletvekili Genel Seçiminde Seçilen Adaylara Ait İsim Listesi
- EK 5** 14 Ekim 1973 Tarihinde Yapılan Cumhuriyet Senatosu Üçte Bir Yenileme Seçiminde Seçilen Adaylara Ait İsim Listesi
- EK 6** 12 Ekim 1975 Tarihinde Yapılan Cumhuriyet Senatosu Üçte Bir Yenileme Seçiminde Cumhuriyet Senatosu Üyeliğine Seçilen Adaylara Ait İsim Listesi
- EK 7** 12 Ekim 1975 Tarihinde Yapılan Milletvekili Ara Seçiminde Milletvekili Seçilen Adaylara Ait İsim Listesi
- EK 8** 5 Haziran 1977 Tarihinde Yapılan Milletvekili Genel Seçiminde Seçilen Adaylara Ait İsim Listesi
- EK 9** 5 Haziran 1977 Tarihinde Yapılan Cumhuriyet Senatosu Üçte Bir Yenileme Seçiminde Cumhuriyet Senatosu Üyeliğine Seçilen Adaylara Ait İsim Listesi
- EK 10** 14 Ekim 1979 Tarihinde Yapılan Cumhuriyet Senatosu Üçte Bir Yenileme Seçiminde Cumhuriyet Senatosu Üyeliğine Seçilen Adaylara Ait İsim Listesi
- EK 11** 14 Ekim 1979 Tarihinde Yapılan Milletvekili Ara Seçiminde Milletvekili Seçilen Adaylara Ait İsim Listesi
- EK 12** 1980 Yılı Cumhurbaşkanlığı Seçiminde Oylamaya Katılan Üyeler ve Aldıkları Oy Miktarları
- EK 13** Döneme Ait Görsel Veriler

ÖZGEÇMİŞ

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
Alb.	Albay
AP	Adalet Partisi
A-RMHC	Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
ASALA	Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu (Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia)
AT	Avrupa Topluluğu
Bağ.	Bağımsız
Bkz.	Bakınız
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BM	Birleşmiş Milletler
CD	Yoğun Disk (Compact Disc)
CGP	Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHF	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CP	Cumhuriyetçi Parti
C.S.	Cumhuriyet Senatosu
Çev.	Çeviren
DAGM	Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
DÇM	Dövize Çevrilebilir Mevduat
DDY	Devlet Demiryolları
Der.	Derleyen
DEV-YOL	Devrimci Yol
DGB	Devrimci Gençlik Birliği

DGM	Devlet Güvenlik Mahkemesi
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DİSK	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	Demokrat Parti / Demokratik Parti
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
Dr.	Doktor
DSİ	Devlet Su İşleri
DSP	Demokratik Sol Parti
DTCF	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
DVD	Çok Amaçlı Sayısal Disk (Digital Versatile Disc)
EOKA	Kıbrıslıların Millî Mücadele Örgütü (Ethniki Organosis Kypriou Agoniston)
ETKO	Esir Türkleri Kurtarma Ordusu
GP	Güven Partisi
Haz.	Hazırlayan
IMF	Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
İYAK	İşçi Yardımlaşma Kurumu
İETT	İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel İşletmeleri Genel Müdürlüğü
İTÜ	İstanbul Teknik Üniversitesi
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsü
Korg.	Korgeneral
KTFD	Kıbrıs Türk Federe Devleti
MBK	Milli Birlik Komitesi
MC	Milliyetçi Cephe
MÇP	Milliyetçi Çalışma Partisi
MDD	Milli Demokratik Devrim
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
MEYAK	Memur Yardımlaşma Kurumu
MGK	Milli Güvenlik Konseyi / Milli Güvenlik Kurulu

MGP	Milli Güven Partisi
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MİSK	Metal İşçileri Sendikası Konfederasyonu
MİT	Milli İstihbarat Teşkilâtı
MKP	Milli Kalkınma Partisi
MM	Millet Meclisi
MNP	Milli Nizam Partisi
MP	Millet Partisi
MSP	Milli Selamet Partisi
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
OAPEC	Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Teşkilatı (Organization of Arap Petroleum Exporting Countries)
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Org.	Orgeneral
OYAK	Ordu Yardımlaşma Kurumu
Pol-Der	Polis Derneği
Pol-Bir	Polis Derneği Birliği
Prof.	Profesör
RG	Resmî Gazete
s.	Sayfa
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
SDP	Sosyalist Demokrasi Partisi
SMS	Kısa Mesaj Hizmeti (Short Message Service)
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TARİŞ	Tarım Satış Kooperatifleri Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBP	Türkiye Birlik Partisi
TC	Türkiye Cumhuriyeti
TCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

TCK	Türk Ceza Kanunu / Türkiye Cumhuriyeti Karayolları
TDK	Türk Dil Kurumu
TEP	Türkiye Emekçi Partisi
TESAV	Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı
THKP	Türkiye Halkları Kurtuluş Partisi
THKP-C	Türkiye Halkları Kurtuluş Partisi Cephesi
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TİT	Türkçü İntikam Tugayı
TKP	Türkiye Komünist Partisi
TÖBDER	Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği
TÖS	Türkiye Öğretmenler Sendikası
TRT	Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu
TSİP	Türkiye Sosyalist İşçi Partisi
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TUSİAD	Türkiye Sanayici ve İş adamları Derneği
Tümg.	Tümgeneral
TÜRK-İŞ	Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TV	Televizyon
VCD	Video CD (Video Compact Disc)
YÖK	Yüksek Öğretim Kurulu
YSK	Yüksek Seçim Kurulu
YTP	Yeni Türkiye Partisi

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1	12 Ekim 1969 Seçiminde Partilerin Kazandıkları Milletvekili Sayıları ve Aldıkları Oy Oranları 21
Tablo 2	14 Ekim 1973 Milletvekili Genel Seçiminde Partilerin Aldıkları Oy Oranları.....120
Tablo 3	14 Ekim 1973 Seçiminde Partilerin Kazandıkları Milletvekili Sayıları ve Aldıkları Oy Oranları 121
Tablo 4	14 Ekim 1973 Tarihli Milletvekili Genel Seçiminde Partilerin En Çok ve En Az Oy Aldıkları İller ve Bu İllere Ait Oy Oranları 123
Tablo 5	14 Ekim 1973 Tarihli Cumhuriyet Senatosu Üçte bir Yenileme Seçiminde Partilerin Kazandıkları Senatör Sayıları ve Aldıkları Oy Oranları 124
Tablo 6	14 Ekim 1973 Tarihli Cumhuriyet Senatosu Üçte Bir Yenileme Seçiminde Partilerin En Çok ve En Az Oy Aldıkları İller ve Bu İllere Ait Oy Oranları.....125
	9 Aralık 1973 Tarihinde Yapılan Mahalli İdareler Seçimindeki Seçmen Sayıları Ve Katılım Oranları 130
Tablo 7	
Tablo 8	12 Ekim 1975 Seçiminde Partilerin Kazandıkları Senatör Sayıları ve Aldıkları Oy Oranları.....158
Tablo 9	12 Ekim 1975 Tarihli Cumhuriyet Senatosu Üçte Bir Yenileme Seçiminde Partilerin En Çok ve En Az Oy Aldıkları İller ve Bu İllere Ait Oy Oranları.....159
Tablo 10	12 Ekim 1975 Tarihli Milletvekilliği Ara Seçiminde Partilerin Aldıkları Oy Oranları ve Kazandıkları Milletvekilliği Sayısı.....160
Tablo 11	5 Haziran 1977 Tarihli Milletvekili Genel Seçiminde Partilerin Aldıkları Oy Oranları.....207
Tablo 12	5 Haziran 1977 Seçiminde Partilerin Kazandıkları Milletvekili Sayıları.....208

Tablo 13	5 Haziran 1977 Tarihli Milletvekili Genel Seçiminde Partilerin En Çok ve En Az Oy Aldıkları İller ve Bu İllere Ait Oy Oranları.....	210
Tablo 14	5 Haziran 1977 Seçiminde Partilerin Kazandıkları Senatör Sayıları ve Aldıkları Oy Oranları.....	211
Tablo 15	5 Haziran 1977 Tarihli Cumhuriyet Senatosu Üçte Bir Yenileme Seçiminde Partilerin En Çok ve En Az Oy Aldıkları İller ve Bu İllere Ait Oy Oranları.....	212
Tablo 16	11 Aralık 1977 Tarihinde Yapılan Mahalli İdareler Seçimindeki Seçmen Sayıları Ve Katılım Oranları.....	219
Tablo 17	14 Ekim 1979 Tarihli Cumhuriyet Senatosu Üçte Bir Yenileme Seçiminde Partilerin Kazandıkları Senatör Sayıları ve Aldıkları Oy Oranları	240
Tablo 18	14 Ekim 1979 Tarihli Cumhuriyet Senatosu Üçte Bir Yenileme Seçiminde Partilerin En Çok ve En Az Oy Aldıkları İller ve Bu İllere Ait Oy Oranları	241
Tablo 19	14 Ekim 1979 Tarihli Milletvekili Ara Seçiminde Partilerin Aldıkları Oy Oranları ve Kazandıkları Milletvekilliği Sayısı.....	242

ÖNSÖZ

12 Mart 1971 tarihinde TSK tarafından verilen Muhtıra ile başlayan ve 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen askeri darbe ile son bulan dönem, Türkiye’de anarşinin arttığı, toplumsal alanda kutuplaştığı, kardeş kavgasının had safhaya ulaştığı bir dönemdir.

Böylesi sıkıntılı bir dönemi içeren tezimizin konusu, gelişmiş demokrasilerde yeri olmayan iki olağan dışı durum arasındaki dönemi kapsamaktadır. Çalışmamızda; seçimlerin bu dönemde ülkeye katkısı, seçilmişlerin devlet bürokrasisini halk adına nasıl yönlendirdikleri, geçmişten gelen siyasi mirasın demokratik düzenin işleyişine etkisi, hükümetlerin Anayasaya bakış açıları, seçmenin iradesini ortaya koymasında parti lideri faktörü, siyasi parti lider ve yöneticileri ile siyasi ahlak ilişkisi, uzlaşma ve rekabet arasındaki gerilimin yönetimi, parti içi demokrasinin gerekleri, siyasi yelpazede radikalleşmenin demokrasinin işlerliğine etkisi, partilerin milliyetçiliği yorumlama şekilleri, koalisyon hükümet modelinin istikrara katkısı; demokrat olmanın ortam sorunu olduğu noktasından hareketle, evrensel bir olgu olan dinin siyaset ortamındaki yeri gibi konular üzerinde durulmuştur. Çalışmamızın problematiğini oluşturan bu hususlara yönelik analitik bir çözümleme yapılmaya çalışılmıştır.

Tez çalışmamda beni yönlendiren, teşvik eden değerli hocam Prof. Dr. Ayten Sezer Arıç’a, Enstitümüzün bende emeği olan tüm öğretim üyelerine, sözlü bilgi edinme kapsamında kaynak bulma konusunda yardımlarını esirgemeyen Sayın Erol Tuncer’e teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca sözlü mülakat yaptığım Sayın Ferruh Bozbeyli’ye, Sayın Ali Naili Erdem’e, Sayın Oğuzhan Asiltürk’e, Sayın Erol Tuncer’e ve Sayın Mustafa Bal’a da teşekkürü bir borç bilirim. Hayatım boyunca her türlü desteğini her an yanımda hissettiğim annem Nurtan Gülbay’a ve rahmetli babam Erol Gülbay’a da minnettarım.

GİRİŞ

I. Konunun Tanımı, Önemi ve Sınırlandırılması

Demokratik hayatın en temel unsuru, özgür ve adil bir ortamda yapılan seçimlerdir. Seçim, demokrasinin zorunlu, fakat tek başına yeterli olmayan bir ögesidir. Tüm kurum ve kurallarıyla işlemeyen bir demokraside bazı eksiklikler ve aksaklıklar ortaya çıkar.

1877'den günümüze Türk siyasal hayatı pek çok seçime tanık olmuş, seçimler sonucu pek çok hükümetler kurulmuştur. Devlet, seçimlerle gelen kişilere emanet edilmiş ve devletin kurumları bu kişilerce yönetilmiştir.

Türk siyasi yaşamında üç kanal (asker, din ve sermaye), çeşitli fasılalarla toplumsal ve siyasi hayata etki eden, özellikle iktidarları baskı altına alıp yönlendiren, birbirlerine karşı da etkinlik mücadelesi veren unsur olmuştur.

Türk demokrasi tarihinde bu üç kanalın aynı anda etkili olduğu, toplumun tüm kesimlerinin ayrıştığı, aynı ülkede yaşayan insanların bir diğerini “öteki” olarak gördüğü, artan terör olayları nedeniyle iç savaş ortamına sürüklenildiği, seçimlerin tek başına hükümet çıkaracak bir şekilde sonuçlanmadığı, kurulan koalisyon hükümetlerinin ülke sorunları karşısında yeterli olmadığı dönemlerden biri, 1971-1980 yılları arasındaki dönemdir.

İçinde, Kıbrıs Harekâtı başarısı dışında hiçbir olumlu sonuç barındırmayan bu dönem, birisi Fahri Korutürk'ün Cumhurbaşkanı seçimiyle sonuçlanan, diğeri sonuçsuz kalan 2 Cumhurbaşkanlığı seçimini; yine 2 adet Milletvekili Genel ve Cumhuriyet Senatosu Üçte Bir Yenileme seçimini içine almaktadır. İki askeri müdahale arasındaki bu dönemde, 2 adet Milletvekili Ara Seçimiyle birlikte Cumhuriyet Senatosu kısmi seçimleri de yapılmıştır. Ayrıca bu süreçte, 4 adet Millet Meclisi Başkanı seçimi ve yine 4 adet Cumhuriyet Senatosu Başkanı seçimi gerçekleşmiştir. Tezimizde, 2 adet mahalli seçimine ise yeri geldikçe kısaca değinilmiştir.

Çalışmamızı kapsayan dönemde gerçekleşen seçimlerin doğrudan sonucu olan istatistiksel bilgilere ilave olarak, seçim sonrasında hükümet kurma çalışmalarına da değinilmiş, böylece seçimlerin dolaylı sonuçları da incelenmiştir.

Birden fazla seçimi kapsayan tezimizde, seçimler sonucu oluşan Meclislerdeki milletvekilleri ve senatörlerin isimleri eklerde açıklanmış, oy oranları için ilgili kaynaklar referans gösterilmiş; parlamenterlerin çocuk sayıları, öğrenim ve mesleki durumları, yabancı dil bilgileri, kadın milletvekillerinin sayısı gibi bilgilere değinilmemiş, iller ve partiler bazında ayrıntılı değerlendirmeler yapılmamıştır.

Ayrıca bu dönemin kendilerine has bakış açısı ve yöntemlerle; anayasa hukuku, ekonomi, sosyoloji, kamu yönetimi, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler gibi diğer bilimler tarafından da incelenecek gelişmeleri kapsadığı muhakkaktır.

Sonuç olarak çalışmamızda; istikrarsızlık, anarşi, huzursuzluk, inançsızlık, karamsarlık şeklinde kendisini gösteren buhranlı bir döneme ışık tutulmak istenmiş, “1970’li yıllar”ın Türk Siyasi Hayatı içinde yeri ve önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

II. Araştırmanın Yöntemi

Yakın dönem tarihinin bir kesitini içeren tezimizde, partilerin programlarına, seçim beyannamelerine ve yöneticilerin söylemlerine yer verilmiş, partilerin birbirinden benzer ve farklı olan görüş ve söylemleri karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Temin edilen seçim beyannamelerinin dışında, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’nde dikkate değer belgelere rastlanmamıştır.

Çalışmamızda disiplinlerarası bir yöntem izlenmiş, birincil kaynak olarak her iki Meclisin tutanak dergilerinden istifade edilmiş; seçim sonuçları ile ilgili bilgiler için resmî gazeteden faydalanılmıştır. Ayrıca konu ile ilgili haber ve yorumlar içeren dönemin basını da başvurulan kaynaklar arasındadır. Yine, konuyla ilgili yayınlanmış hatırat, edebi nitelikteki kitap ve pek çok süreli yayın taranmıştır.

Sözlü kaynaklar kapsamında dönemi yaşayan kişilerle görüşmeler yapılmış ve kendilerinin bilgilerine başvurulmuştur. Görsel kaynaklar kapsamında ise, gazetelerin dönemin anlaşılmasına katkı sağlayan karikatürlerine ve fotoğraflarına yer verilmiş, böylece konunun okuyucu zihninde daha net canlandırılması hedeflenmiştir.

III. Konu ile İlgili Araştırmalar

Türkiye’de gerek yasama organı, gerekse mahalli seçim sonuçlarıyla ilgili kesin bilgilere Resmî Gazete’nin ilgili sayılarından sorgulama yapılarak ulaşılabilir. Bununla birlikte, seçimler konusunu Osmanlı Devleti’nden başlayarak günümüze kadar kapsamlı bir şekilde inceleyen isimlerden biri TESAV Başkanı Erol Tuncer’dir.

Tuncer’in, seçimlerle ilgili başucu kitabı niteliğindeki “*Osmanlı’dan Günümüze Seçimler (1877-2002)*” isimli eseri; yasal düzenlemeleri, seçim sistemlerini, yasama organı seçimleri gibi birçok konuyu kapsamaktadır.

1971-1980 yılları arasındaki seçimleri ve seçimlerin nihai sonucu olan yeni hükümetleri ele alan çalışmalardan biri, Feroz Ahmad’in *Modern Türkiye’nin Oluşumu* isimli eseridir. Hikmet Özdemir’in *Türkiye Cumhuriyeti*, Erik Jan Zürcher’in *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, Emre Kongar’ın *21. Yüzyılda Türkiye ve Demokrasimizle Yüzleşmek*, Tevfik Çavdar’ın *1950’den Günümüze Türk Demokrasi Tarihi* isimli eserleri de geniş konu kapsamı içinde 1971-1980 tarihleri arasındaki siyasi gelişmeleri ele alan kaynaklardan birkaçıdır.

Öte yandan, olayların canlı tanığı konumunda olan dönemin gazetecileri de kaleme aldıkları eserlerinde görüş ve düşüncelerini ifade etmişlerdir. Kurtul Altuğ, özellikle 12 Mart Muhtırası sonrasında Erim Hükümetlerinin kuruluş safahatını ve I. Erim Hükümetinin istifa etme sürecini *12 Mart ve Nihat Erim Olayı* isimli eserinde anlatmıştır. Türk Siyasi hayatıyla ilgili pek çok eseri bulunan gazeteci ve yazar Cüneyt Arcayürek’in *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi, Demokrasi Dönemecinde Üç Adam* başlıklı kitapları, dönemin anlaşılmasına katkı sağlayan eserler arasındadır.

Yakın dönemin bir bölümünü içeren bu süreci aktarmada, önemli bilgi kaynaklarından biri olan hatıratlar da yer tutmuştur. Dönemin siyasi kişilikleri, kendi şahsi gözlemlerini yansıtarak 70’li yılların karamsar ortamını nakletmişlerdir. Sadettin Bilgiç’in *Hatıralar*, Ferruh Bozbeyli’nin *Yalnız Demokrat*, Ali Naili Erdem’in *Siyasetin Yollarında*, Sadi Koçaş’ın *12 Mart Anıları*, İhsan Tombuş’un *Politikada 41 Yıl* başlıklı eserleri, bunlardan bazılarıdır.

1973, 1975, 1977 ve 1979 yılları yasama organı, yasama organı başkanları ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerini içeren ve bu dönemdeki hükümetlerin faaliyetlerini de kapsayan çalışmamızda, konunun bir bölümünü akademik düzeyde ele alan başka çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışmalardan biri, Ahmet Doğru’nun hazırladığı 5

Haziran 1977 genel seçimlerinin 1973 seçimleriyle karşılaştırmalı analizi (Ankara, 2003) başlıklı yüksek lisans tezidir. Diğer bir çalışma Ahmet Emin Kotil'in *5 Haziran 1977 seçimleri ortam ve parti söylemleri* (İstanbul, 1993) başlıklı doktora tezidir. Bir diğeri ise Sedef Bulut'un hazırladığı, *Muhtıra sonrası demokratikleşme hareketine örnek model olarak 1973 genel seçimleri* (Ankara, 2006) isimli doktora tezidir.

Ayrıca isimleri metin içinde geçen pek çok eser de konu hakkında önemli bilgiler içermektedir.

Biz burada, seçimle ilgili kavramları, Türkiye'de seçim olgusunun tarihsel gelişimini, 12 Mart Muhtırası sürecine geliş aşamasını, demokratikleşme yönünde en ciddi adım olan 1973 genel seçimlerini, 1975 ve 1979 tarihlerinde yapılan Cumhuriyet Senatosu kısmi seçimlerini, kaos ortamının sona ermesinde kendisinden beklenen umutları boşa çıkaran 1977 genel seçimlerini ve doruğa çıkan siyasi bunalım ortamını inceleyeceğiz. Seçimleri ele alırken; partilerin beyannamelerini, radyo konuşmalarını, sloganlarını, seçim gezilerini temel alacağız. Ayrıca seçimler sonrasındaki hükümet kurma çalışmaları, iç ve dış politikada yaşanan gelişmeler, Ordunun siyaset üzerindeki etkisi ve dinin siyasal yaşamdaki yeri konuları üzerinde duracağız.

IV. Kavramsal Alt Yapı

Seçim, içinde birbiriyle ilişkili, ancak birbirinden farklı konseptleri barındıran bir kavramdır. Öyle ki, "*Demokrasi*", "*seçim sistemleri*", "*siyasal parti*" ve "*siyasal iletişim*" kavramları, seçim sürecine etki eden, bu mekanizmanın işlerliğine katkı sağlayan ve seçim ile doğrudan bağlantılı nosyonlardır. Bunları, siyasal katılımın araçları olarak da değerlendirmek mümkündür.

Öncelikle seçim terimi, farklı alternatifler arasından birini tercih etme, birini belirleme eylemini ifade etmektedir. Öyle ki, günlük hayatımızda pek çok alanda seçim yapmakta, farklı seçenekler arasından isteklerimize, beklentilerimize ve arzularımıza uygun olan birini seçmekteyiz. Öte yandan günlük hayattaki sıradan tercihlerimizden ayrı olarak seçim; "*mesleki*", "*idari*" veya "*siyasi*" de olabilmektedir. Örneğin bir işyeri temsilcisinin seçilmesi "*mesleki*"; üniversiteler, Yargıtay, Anayasa Mahkemesi gibi kamu kurumlarının yöneticilerinin seçilmesi "*idari*" seçim ile ilgilidir. Muhtar, belediye meclis üyeleri, milletvekilleri, cumhurbaşkanı gibi siyasal yöneticilerin

seçilmesi ise “siyasi” seçimlerdir. Hem yerel siyasal yöneticilerin, hem de ulusal düzeydeki siyasal kadroların belirlenmesini sağlayan “siyasi seçimlerde”, siyasal yönetici ve temsilcilerin, seçme hakkına sahip halkın oylarıyla belirlenmesi söz konusudur.¹

Seçim kavramının tarihsel gelişimiyle birlikte ortaya çıkan bir diğer kavram demokrasidir. Demokrasi, “*kişilerin, grupların, sınıfların vb. kendilerini ilgilendiren, ya da ilgilendirebilecek konularda alınacak kararların oluşumuna katılmalarıdır*” şeklinde tanımlanabilir.² Demokrasinin bir başka tanımı, “*Kamu siyasetine ilişkin önemli sorunlar hakkındaki temel belirleyici kararları bütün halkın pozitif veya negatif olarak aldığı ve almaya yetkili olduğu bir siyasal sistem*” olarak da yapılabilir. Burada pozitif karar almayla, siyasetin halktan kaynaklanması, halkın siyaset önerilerini başlatabilmesi, yani halkın siyasette aktif olması kastedilmektedir. Kararların negatif olarak alınmasında ise halkın sadece politika önerilerini onaylamasına veya reddetmesine imkân veren yöntemler anlaşılmaktadır. Yani vatandaşlar politikayı başlatmamakta, başka yerde başlatılan politikalara onay vermekte, yöneticiler tarafından önlerine getirilen öneriler arasında tercihte bulunmaktadırlar.³

Bu kapsamda demokrasi açısından seçim; yönetilenlerin, kendilerini yönetecek olanları belirleme işlemi ve eylemidir. Seçimlerin günümüzdeki uygulamalara ulaşması ise yüzyıllar süren evrimler sonucu gerçekleşmiştir. Eski Yunanda Atina demokrasisinde kadınların, kölelerin ve Atinalı olmayanların siyasi hakları yoktu. Seçme ve yönetime katılma hakkı, 20 yaşını doldurmuş erkek Atina vatandaşlarına verilmişti. Kent siyasi parti örgütleri yoksa da, partilerin işlevlerini yerine getiren “*oligarklar*” ve “*demokratlar*” denilen gruplar oluşmuştu. Kent meclisleri her ay 4 kez toplanıp yasa tekliflerini hazırlar ve yönetim sorunlarını görüşüp çözümlerdi. 20 yaşını doldurmuş, köle olmayan erkek Atinalıların bir araya toplanıp, devlet ve toplum sorunlarını görüşüp çözümler getirdikleri bu yönetim modeli, “*doğrudan veya aracısız demokrasi*” olarak adlandırılmıştır. Aynı zamanda Atina vatandaşlarına yasama, yürütme ve yargısal görevler de eşit ölçülerde tanınmıştır. Antik Yunan kent devletlerinin yıkılmasından sonra toplumsal çatışmalar ve gelişmeler devam etmiş;

¹ Davut Dursun, **Siyaset Bilimi**, Beta Yayıncılık, 7. Baskı, İstanbul, 2014, s. 339.

² Toktamış Ateş, **Demokrasi**, Ümit Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara, 1994, s. 11.

³ Mustafa Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, Siyasal Kitabevi, 6. Baskı, Ankara, 2004, s. 233, 234.

zamanla büyük devletlerin ve imparatorlukların ortaya çıkışı, vatandaşların doğrudan devlet yönetimine katılımını olanaksızlaştırmıştır.⁴

Eski Yunanın ardından, halkçı yönetime “*res-publica*” adını veren Romalılar döneminde siyasal yönetime katılma ve yönetici kadroları belirleme hakkı, soylular ve aristokratlarla sınırlandırılmıştır. Çetin mücadelelerin sonunda sıradan halk da yönetime katılma hakkı elde etmişse de, Roma’nın genişlemesinin doğurduğu fiziki sorunlar nedeniyle Roma’daki “*forumlara*” uzak bölgelerden halkın gelmesi ve siyasal karar alma süreçlerinde rol almaları mümkün olmamıştır. Forum adı verilen halk meclislerine katılma hakkı da, erkek Roma vatandaşlarına ait olmuş; kadınlar, köleler ve yabancılar bu haktan yararlanamamışlardır. Bu kapsamda feodal dönemde devlet yönetimine katılma, siyasal karar alma süreçlerinde belli roller üstlenme, bazı kamu görevlerine gelecek kişileri seçme hakkı; üst sınıflara mensup soylulara, belirli ailelere, toprak sahiplerine ve Kilise mensuplarına ait olmuştur. Dolayısıyla anlatılanlar doğrultusunda, “*kimlerin seçildiği*” ve “*kimler tarafından seçildiği*” şeklinde özetlenebilecek iki temel soru ortaya çıkmıştır. Önceleri “*kimlerin seçeceği*” sorusu ayrıcalıklı küçük bir kesimin elinde iken, toplum üyelerinin tümünün seçmen olması yönünde bir gelişme kendisini göstermiştir. Bir toplumda oy hakkına sahip kişilerin tümünü ifade eden “*seçmenler topluluğu*”, kısıtlı oy sisteminin terk edilerek genel oy sisteminin benimsenmesiyle en geniş haline ulaşmıştır. “*Kimlerin seçileceği*” sorusu ise, toplum üyelerinin lehine gelişmiş, belli niteliklere sahip herkesin seçilmek için aday olması şeklinde genişlemiştir. Süreç içerisinde demokrasi, seçme ve seçilme hakkının en geniş anlamda kullanıldığı bir sistem olarak gelişmiştir ki, bu da demokrasi ile seçimler arasında yakın bir ilişkiyi ortaya çıkarmıştır.⁵

Belirli aralıklarla yapılan özgür ve adil gerçekleştirilen seçimler ise, günümüz temsili demokrasilerinde halkın yönetimini sağlamanın veya bu amaca yaklaşmanın birinci yoludur. Halk olarak da adlandırılan bütün vatandaşlar, demokratik bir sistemde hükümet etme yetkisinin kaynağıdır. Dolayısıyla, bir demokraside vatandaşların hükümet etme konusundaki irade ve tercihlerini ifade edebilecekleri mekanizmaların başında seçimler gelmektedir.⁶

⁴ Ali Öztekin, *Siyaset Bilimine Giriş*, Siyasal Kitabevi, 4. Baskı, Ankara, 2003, s. 154.

⁵ Dursun, *a.g.e.*, s. 339-341.

⁶ *a.g.e.*, s. 287.

İlave olarak seçim, idare edenlerin idare edilenler tarafından denetlenmesi anlamına da gelmektedir. Siyasal iktidarın sınırlanmasında hukuk dışı faktörlerin (ahlaki sınırlama, kamuoyu, toplumun çoğulcu yapısının getirdiği sınırlamalar) her zaman yeterli olmaması durumunda, devlet kudreti karşısında insan hak ve hürriyetlerini hukuki ve siyasal yollardan güvence altına alma çarelerinden biridir. Seçim, devlet iktidarının sınırlanması yollarının en başında gelir. İktidarın kaynağı olması nedeniyle de demokratik rejimin temelidir. Serbest ve dürüst bir seçime dayanmayan iktidar, diktatörlük rejimlerinin başlıca karakteristiğidir. Öte yandan seçim, demokrasinin birinci şartıdır, ancak tek şartı değildir. Baskısız ve serbest yapıldığında bile, seçim her zaman olumlu sonuç vermeyebilir. Demagojinin özellikle az gelişmiş toplumlarda etkili olması gerçeğinden hareketle yöneticiler halkı aldatmaya, halk da aldanmaya yatkın olabilir. Bu nedenle, serbest seçim mekanizmasının işlediği bir rejimde bir partinin, belli bir seçmen çoğunluğunun desteğini alarak siyasal iktidarı keyfi bir şekilde kullanması, ihtimal dâhilinde olan bir husustur.⁷

Seçim olayı, başka bir deyişle, yöneticilerin yönetilenlerce belirlenmesini sağlayan işlemler, hukuki eylemler ve araçlar bütünü olup, karşıt güç ve ideolojiler arasında bir dizi uzlaşmanın bileşkesidir. Seçim kavramı, aynı zamanda siyasal hukukun özel bir ilgi alanıdır. Zaman ve mekân içinde değişmekle birlikte bu siyasal hukuk ise, yurttaşın niteliğini belirlemeye, çeşitli türden seçimleri birbirinden ayırmaya, seçimin gerçekleşmesini düzenlemeye yönelik kurallar bütünüdür.⁸

Öte yandan demokrasilerde ulusal egemenlik, seçimler aracılığıyla gerçekleştirilir. Seçim, bir tür “*irade açıklaması*”, halkın kendi temsilcilerini belirleme aracıdır. Temsilcilerin belirlenmesi için ise birtakım yöntemler uygulanmaktadır. Bizi seçim sistemi kavramına götüren bu yaklaşım, ülke koşullarına ve ülkelerdeki siyasal deneyim birikimlerine bağımlı bir kavramdır. Teknik ayrıntı gibi gözükmesine rağmen seçim sistemleri, ülkenin ve demokratik rejimin kaderi üzerinde oldukça etkili olabilmektedir. Dolayısıyla seçim sistemi sorunu, “*temsilde adalet*” ve “*siyasette istikrar*” ilkeleri arasında makul bir denge kurma sorunudur.⁹

⁷ Münci Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, Yetkin Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 1993, s.281, 282.

⁸ Jean-Marie Cotteret, Claude Emeri, **Seçim Sistemleri**, Çev.: Ahmet Kotil, İletişim Yayınları Yeni Yüzyıl Kitaplığı, s.10.

⁹ Hikmet Sami Türk, Erol Tuncer, **Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim Sistemi?**, TESAV Yayınları, Ankara, 1995, s.1.

Teknik ayrıntı hususunu biraz daha açmak gerekirse; seçim sistemleri, bir seçimde kullanılan oyların yasama meclisinde sandalyelere nasıl dönüştürüleceğini belirleyen teknik usullerdir. Seçim sistemlerinin hiçbirisi tarafsız olmadığı gibi; seçim sistemlerinin tercihi, büyük ölçüde siyasi amaçla ilgilidir. İktidardaki çoğunluk, daha yüksek sayıda temsilcilerini parlamentoya sokmaya; muhalefet ise iktidardaki çoğunluğu azınlık haline getirmeye, küçük partiler ise parlamentoya temsilci sokabilecek bir seçim sisteminin uygulanmasını isterler. Dolayısıyla yeni bir seçim sistemi gündeme getirildiğinde ilk sorulması gereken, getirilen seçim sisteminin hangi partiye avantaj sağlayacağıdır. Bununla birlikte, belirtilen siyasi tercihlerin açık bir şekilde ortaya konması, seçim sistemini düzenleyen kanunlar ile mümkün olmaktadır.¹⁰

“*Nispi temsil*” veya “*orantılı temsil*”, siyasi partilerin güçleri oranında parlamentoda temsiline imkân sağlayan bir sistemler grubunun ortak adıdır. Temsilde adalet ilkesini ön plana çıkarır. Nispilelik, birtakım aritmetiksel işlemlerle hesaplanır, buna göre de çeşitli nispi temsil sistemleri mevcuttur.

Seçim kavramının tarihsel gelişimiyle birlikte ortaya çıkan bir diğer olgu siyasi partilerdir. Siyasi partiler, bir program etrafında toplanmış, siyasal iktidarı elde etmek ya da paylaşmak amacını güden, sürekli bir örgüte sahip kuruluşlardır. Siyasal partiler, geçici kuruluşlar olmayıp, bilakis ülke çapında oldukça yaygın bir örgüte sahip olan kuruluşlardır.¹¹ Bir başka tanım da, “*programını uygulamak ve üyelerini iktidara getirmek amacıyla hükümetin kontrolünü sağlamaya çalışan organize bir insan topluluğudur*” şeklinde yapılabilir.¹²

Belirtilen tanımlama doğrultusunda siyasal partinin, bir örgüt olduğu sonucu çıkmaktadır. Örgüt olma özelliği, onu, diğer siyasal katılma biçimlerinden; keza iktidara sahip olma amacı da, onu, diğer örgüt türlerinden ayırmaktadır. Dolayısıyla siyasal partiler; iktidarı elde etmek değil, iktidarı etkilemek amacını güden baskı gruplarından farklıdır. Bir örgütün siyasal parti olarak nitelendirilmesi; iktidarda bulunmaktan ne kadar uzakta olursa olsun, iktidar olmayı ya da iktidarı her konuda ve sürekli olarak etkilemeyi amaçlamasına bağlıdır.¹³

¹⁰ Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku**, Beta Basım A.Ş., 10. Basım, İstanbul, 2005, s. 273- 274.

¹¹ Münici Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, 7. Basım, Ankara, 1995, s. 160.

¹² Bülent Dâver, **Siyaset Bilimine Giriş**, Siyasal Kitabevi, 5. Baskı, Ankara, 1993, s. 223.

¹³ İlder Turan, **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, Der Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 1986, s. 98.

Süreklilik gösteren örgütsel bir yapıya sahip olan siyasal partilerin çeşitli fonksiyonları ise şunlardır:

✓ Siyasal partiler, toplumdaki çeşitli çıkarların ve istemlerin birleştirilmesini ve kanalize edilmesini sağlarlar. Dolayısıyla siyasal partiler, bölücü ve ayırıcı değil, toparlayıcı ve birleştirici rol oynarlar.

✓ Siyasal partiler, halk kitleleri ile iktidar arasında köprü vazifesi görürler. Toplumun isteklerinde ve beklentilerinde, siyasal partilerin rolü büyüktür. Kitleleri bilinçlendirme yönünde çaba harcadıkları gibi, seçimlerde seçmenleri sandık başına gitmesini teşvik etmek gibi siyasi kültürün yaygınlaşmasını da sağlarlar.

✓ Siyasal partiler, siyasi personelin, yönetici kadroların ve liderlerin seçilmesini sağlarlar. Zira politik kadrolar ve liderler, partiler içerisinden çıkmaktadırlar.

✓ Siyasal partiler, iktidara geldiklerinde devletin siyasal karar organları içinde önemli bir role sahip olurlar. Yani devlet mekanizması içindeki yönetme ve hükümet etme fonksiyonlarını kazanmış olurlar. Öte yandan muhalefetteyken de iktidarın kullanılmasını denetleme fonksiyonunu yerine getirirler.¹⁴

Seçim kavramının tarihsel gelişimiyle birlikte ortaya çıkan kavramlardan bir diğeri, içinde siyasal kampanyaları da barındıran siyasal iletişim kavramıdır. Siyasal iletişim; siyasi aktörlerin çeşitli iletişim tür ve tekniklerini kullanarak, belli ideolojik amaçlarını, belli gruplara, kitlelere, ülkelere ya da bloklara kabul ettirmesi, gerektiğinde hedef aldığı kitleyi eyleme geçirtebilmesidir. Siyasal iletişimin tam anlamıyla meydana gelebilmesi için, verici (siyasal aktörler), alıcı (siyasal amaçlı mesajların ulaştırılmak istendiği hedef kitle – ülkenin aktif nüfusu olan seçme hakkını almış genç ve yetişkinler), siyasal mesaj / ileti / kanal (siyasal mesajların verilmesinde kullanılan yöntem ve teknikler) ve geri besleme (hedef kitlenin verilen siyasal mesajdan etkilenip etkilenmediğinin bilinmesi)den oluşan beş ögenin etkin bir şekilde kullanılması gerekmektedir.¹⁵

Siyasal iletişim aktörleri ise, günlük hayatın her alanında karşımıza çıkan aktörlerdir. Bu aktörlerin birbirleriyle yürüttükleri söylemlerin değiş-tokuşu çerçevesinde siyasal iletişim süreci gerçekleşir. Siyasal iletişim aktörlerinin her biri,

¹⁴ Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, s. 160 - 168.

¹⁵ Aysel Aziz, **Siyasal İletişim**, Nobel Yayın Dağıtım, 2. Basım, Ankara, 2007, s. 1-7.

rollerini oynayarak siyasal iletişim ortamının oluşmasını sağlarlar.¹⁶ Bu bağlamda siyasal aktörler, siyasal iletişimi üstlenen kurum, kuruluş, grup ve kurumsallaşmış kimliği bulunan kişiler, örgüt liderleri, önderleri, yöneticileridir. Buldukları ve ait oldukları kümenin veya örgütün amaçları, ilke ve kuralları çerçevesinde hareket etmek ve iletişimde bulunmakla yükümlüdürler. Kendilerine, bu rolleri üstlendikleri ve bu rolleri en iyi biçimde oynamamaları gerektiği için “aktörler” denilmektedir. Belirtilenler ışığında siyasal iletişim aktörleri; devlet başkanı, hükümet, siyasal partiler, yerel yönetimler, sivil toplum örgütleri, baskı grupları, sivil itaatsizlik aktörleri, yasa dışı olan terör gruplarıdır.¹⁷

Siyasal kampanyalarda siyasetçiler ile medya mensupları arasındaki etkileşimde, uzlaştırma ve köprü görevi gören bir diğer meslek grubu, siyasal danışmanlardır. Böylesi bir danışmanlık, sözsüz iletişim, imaj danışmanlığı ve sözlü iletişim danışmanlığını kapsamaktadır. Siyasal danışmanlar, simgeler kullanarak sözsüz iletişim; yüz ifadeleri, ses tonu, el kol hareketleri, giyim kuşam, yürüyüş ve duruş biçimi ile imaj üretmeyi tasarlarlar. Sözlü iletişim bakımından ise, adayın veya liderin konuşmasını yazma, konuşmayı nasıl yapacağı üzerinde durma, konuşmanın yapacağı yeri seçme, konuşma yapılacağını önceden medyaya duyurma, konuşmadan sonra soru-yanıt bölümünü ayarlama, fotoğraf çekilmesini ve konuşmayı yapanın izleyiciyle göz temasında bulunmasını sağlama gibi konularda danışmanlık görevlerini icra ederler. Ayrıca siyasal reklamların seçim kampanyası sırasında hangi medya kanalında, gazete, dergi, pano, radyo, televizyon ve internette kullanılıp kullanılmayacağına parti yetkilileriyle birlikte karar verirler.¹⁸

Öte yandan seçim kampanyalarında amaç, bilgi aktarmaya, ikna etmeye ve oy vermeye ve verdirmeye yönelik kamu seferberliğinin sağlanmasıdır. Bu amacın gerçekleşmesi için de seçmen kitlesine (kararlı seçmene, kararsız seçmene, ilgisiz seçmene yönelik kampanyalar) yönelik stratejiler saptanır, planlar yapılır. Kampanyalarda kullanılacak iletişim kanallarının, halkın yoğun olarak kullandığı, ya da kullanabileceği kanallar olması gerekmektedir. Kullanacak yöntemin ve bunu gerçekleştirecek tekniklerin maliyetinin de, o siyasal partinin mali gücünü aşmaması

¹⁶ Emine Çakmak Kılıçaslan, **Siyasal İletişim İdeoloji ve Medya İlişkisi**, Kriter Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 15, 16.

¹⁷ Aziz, **a.g.e.**, s. 21-37.

¹⁸ Oya Tokgöz, **Siyasal İletişimi Anlamak**, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s. 236 - 238.

gerekir. Dolayısıyla partilerin parasal gücü, seçim kampanyalarındaki kullanılacak yöntemi ve buna bağlı olan teknikleri belirlemektedir.¹⁹

Sonuç olarak siyasal kampanyalar, iktidara aday olan siyasal parti ve liderler tarafından seçmenlere ulaşmak ve onları ikna etmek amacıyla yürütülen karmaşık ve yoğun iletişim uygulamalarıdır. Siyasal kampanya çalışmaları; kampanya ekibinin oluşturulması, hedef kitlenin, kampanya temasının, mesajın, uygulanacak stratejinin, taktiklerin ve teknolojik gelişmelerin belirlenmesini içerir. Bu çalışmalara medya planının da eklenmesi ile birbiriyle ilintili ve birbirine bağlı öğelerden oluşan bir süreç ortaya çıkmaktadır. Bahse konu öğelerin her biri, çağdaş teknolojilerin kullanımını ve buna bağlı olarak da bu teknolojiler konusunda uzman kişilerin kampanya sürecine katılımını zorunlu kılmaktadır.²⁰ Bununla birlikte, seçim kampanyası sürecinde ön koşul, seçmen beklenti ve özelliklerine uygun ve geçerli siyasal mesaj geliştirilmesi, kolay olmasa da seçmenin anlaşılması, davranışlarının öngörülmesidir.²¹

V. Türkiye’de Seçim Olgusunun Tarihsel Gelişimi

Osmanlı döneminden günümüze pek çok Yasama Organı Seçimleri yapılmıştır. Osmanlı döneminden 1969 yılına kadar yapılan seçimlerin kısaca değerlendirmesi aşağıda ele alınmıştır.

Osmanlılarda seçim kavramı, anayasal bir yapıya geçiş öncesinde ilk kez Tanzimat Dönemi’nde gündeme gelmiştir. Tanzimat Fermanı ile başlayan süreçte taşra yönetiminde hemen her kademedede seçimle oluşmuş meclisler kurulmuştur. Daha önce taşra yönetiminde idari ve askeri otoriteyi, vergi toplamayı elinde tutan paşaların yerine; valiler ve idari otorite, ulema ve adli otorite, muhassıllar-defterdarlar ve mali otorite olmak üzere üç ayrı otorite gelmiştir.²²

Bir başka ifadeyle seçim olayı ilk defa Tanzimatçıların vilayet idaresinde yaptıkları reformlar ile gündeme gelmiştir. Seçim usulüne; kurumsallaşan ve devamlılık kazanan kurullara, yerli halktan temsilci olarak katılacak üyelerin belirlenmesi

¹⁹ Aziz, **a.g.e.**, s. 107 - .110.

²⁰ Yusuf Devran, **Siyasal Kampanya Yönetimi**, Odak İletişim, İstanbul, 2004, s. 345.

²¹ Ferruh Uztuğ, **Siyasal İletişim Yönetimi**, MediaCat Kitapları, İstanbul, 2004, s. 167.

²² Cenk Reyhan, “1864-1871 Vilayet Nizamnamelerinde İdare Meclisleri: Osmanlı Taşrasında Bir Örnek Yönetim Modelinin Kuruluş Sorunu”, Erkan Tural, Selim Çapar (Ed.), **1864 Vilayet Nizamnamesi**, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 2015, s. 51.

nedeniyle başvurulmuştur. Buna göre, maliyenin ıslahı için vilayetlerde sancak merkezlerine gönderilen muhassılların yanında kurulacak meclislere; muhassıl ve maiyeti memurlardan başka, memleketin hâkimi, müftüsü, asker zabiti, ruhani reisi ve memleket ileri gelenlerinden altı kişi katılacaktı. Sözü edilen altı kişi, seçim yapılarak görevlendirilecekti. Seçilecek kişiler, bulunduğu memleketin “akıllı, afif ve muteber” adamlarından olacaktı. Adaylar önce mahkemeye gidip isimlerini kaydettirecekler, sonra seçmenlerin oyuna başvurulacaktı. Bunları seçecek seçmenler ise, kazaya bağlı köylerden kura ile saptanan beşer kişi ve kaza merkezlerinden de yerleşme yerinin büyüklüğüne göre “akıllı, ahlak sahiplerinden 20-50 kişi” olacaktı. Adaylar, bir araya toplanan bu seçmenlerin karşısına çıkarılacak ve tek tek her adayı isteyen seçmenler bir yana, istemeyenler öbür yana geçeceklerdi. Oyların çoğunluğunu elde eden aday seçilecek, eğer isteyen ve istemeyenler eşitse, “kur’a-i şer’îyeye” başvurulacaktı. Sonuçta meclislere seçilenler, ya mülki amirin tayin ettikleri veya gayrimüslim cemaat ileri gelenlerinin saptadıkları, ya da yüksek rütbeli memurlarla anlaşan mahallin ileri gelenleriydi.²³

1864 Vilayet Nizamnamesinde açıklanmış olan seçim sisteminin özelliği de, son sözü hükümete bırakan karışık bir yöntemle dayanıyordu. Öyle ki, tamamı ile merkez-i hükümet görevlilerinin saptayıp aday olarak bir alt kademedeki meclislere sunduğu isimler, yine merkezi hükümet memurlarının çoğunlukta olduğu “seçim kurullarınca/meclis-i tefrik” seçiliyordu. Son seçicilerse, vilayetin valisi ve Babıali idi.²⁴

Sonuç olarak bu tür seçim mekanizmasının ilkel olduğunu ve tebaanın seçime geniş ölçüde katılmadığını söylemek mümkün olsa da, bunu 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu için göze fazlaca çarpan bir eksiklik olarak görmemek gerekir. Ancak daha önemlisi Tanzimatçı bürokratlar, mahalli demokrasiyi yerleştirmek gibi bir niyete sahip olmamışlar; eyalet idaresinin düzeltilmesi, gelirlerin artması ve tutarlı bir yönetim sisteminin yerleşmesini sağlamak istemişlerdir. Merkezi hükümet, taşradaki egemen gruplar üzerinde otoriter bir kontrol kurmak istemiş; Tanzimatçı devlet adamları için önemli olan hürriyet değil; kazanç, mal ve hayat güvenliği olmuştur.²⁵

²³ İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 20- 21.

²⁴ Cenk Reyhan, “a.g.m.”, s. 62.

²⁵ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 21, 24.

Osmanlılarda 1876 Anayasası ile getirilen seçimlerde ise, bu anayasaya göre biri üyelerinin tamamı padişah tarafından seçilecek Meclis-i Ayan, öteki de milletçe dolaylı olarak seçilecek olan Meclis-i Mebusan'dan oluşan iki meclisli bir yapı öngörülmüştür. Meclis-i Ayan'ın üye sayısı, Meclis-i Mebusan'ın üye sayısının 1/3'ü kadar olacağı şeklinde düzenlenmiştir.²⁶

Yasama organı üyelerinin belirlenmesine yönelik seçimlerin ilki 1877'de gerçekleşmiştir. Osmanlı döneminde 6 adet genel seçim yapılmış, bunlardan ikisi I. Meşrutiyet döneminde, dördü II. Meşrutiyet döneminde olmuştur ki, bunların tamamı Mebusan Meclisi üyelerinin (Birinci Meclis üyeliklerinin) belirlenmesine yöneliktir. İlk mebus seçimleri (Meclis-i Mebusan'ın ilk devre seçimleri) 1877 yılı Ocak/Şubat aylarında yapılmış, aynı yıl içinde Meclis-i Mebusan'ın II. devresini oluşturmak üzere ikinci bir seçim daha gerçekleştirilmiştir. İlk devre 28 Haziran 1877'de bitmiş, ikinci devre için yine 1877 yılında seçim yapılmış, bu seçim sonucunda oluşan Meclis, 13 Aralık 1877'de toplanarak çalışmalarına başlamıştır. Ancak ömrü iki ay gibi çok kısa bir süreyle sınırlı kalmıştır.²⁷ Bu seçimlerde ilginç olan husus, Kanuni Esasinin 69'uncu maddesinde seçimlerin dört yılda bir yapılacağı belirtilmesine rağmen, I. Meşrutiyet seçimlerinde her toplantı yılı için ayrı seçimlerin yapılmasıdır. Zira çıkarılan Talimat-ı Muvakkate'de, seçimlerin "*bu seneye*" mahsus olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla ilk Osmanlı Parlamentosu 19 veya 20 Mart 1877 günü Padişahın söyleviyle açılmış, Meclis-i Umumi'nin ilk toplantı yılı üç aydan biraz fazla (19 veya 20 Mart 1877/28 Haziran 1877), ikincisi de iki ay (13 Aralık 1877 / 13 veya 14 Şubat 1878) sürmüştür.²⁸

²⁶ Öztekin, **a.g.e.**, s. 181.

²⁷ Erol Tuncer, **Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002)**, TESAV Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2003, s. 81-84. 1. Devrede Meclis-i Mebusan Müslüman üye sayısı 69, Gayri Müslüm üye sayısı 49 olmak üzere toplam 118'dir. 2. Devrede ise Müslüman üye sayısı 55, Gayri Müslüm üye sayısı 40 olmak üzere toplam 95'tir. Bununla birlikte "*Meclis Azasının Suret-i İntihab ve Tayinine Dair Talimat-ı Muvakkate*"nin 1. maddesine göre Mebusan Meclisine en az 130 üyenin seçilmesi öngörülmüştür. **a.g.e.**, s. 328. İlk Meclis-i Mebusan seçimlerine tüm Osmanlı halkı katılamamış, Vilayet Nizamnamesine göre oluşturulan vilayet idare meclislerine seçilen üyeler arasından bir seçim yapılarak belirlenmiştir. Bu nedenle ilk Osmanlı mebusları halktan çok, ülkenin varlıklı kesimlerinin temsilcileri olarak nitelendirilmişlerdir. İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997, s. 20.

²⁸ Bülent Tanör, **Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, 17. Baskı, İstanbul, 2008, s. 154, 155. Meclisin kısa süreli çalışmasını müteakip II. Abdülhamit tarafından tatile sokulmasıyla ilgili gelişmeler şunlardır: Kötüye giden savaş şartlarının ve Rus ordularının Ayastefanos'a (Yeşilköy) yaklaştığı sıralarda sadrazamın bile muhalefetiyle karşılaşan II. Abdülhamit, bir darbe olasılığından korkmuştur. Durumu kurtarmak için topladığı olağanüstü bir kurulda bazı mebusların sert eleştirileriyle de karşılaşmıştır. Meclis-i Mebusan'ın eleştirici ve denetleyici tutumu muhtemelen kendisini tedirgin etmiş, Kanuni Esasi'nin 7'nci maddesinde kendisine tanınan bir yetkiyi kullanmış, Meclis tatile sokulmuş ve bir daha toplantıya çağırılmamıştır. Böylece Kanuni Esasi hukuken değilse bile, fiilen hükümsüz

II. Meşrutiyet döneminde ise 1908, 1912, 1914 ve 1919'da olmak üzere dört seçim yapılmıştır.²⁹ Kasım / Aralık 1908'de yapılan seçimin ardından II. Meşrutiyet döneminin ilk meclisi 17 Aralık 1908'de açılarak çalışmalarına başlamıştır. Mebusan Meclisi normal süresini tamamlamadan 18 Ocak 1912 tarihli İrade-i Seniyye ile feshedilmiştir. Böylece II. Meşrutiyet döneminde toplanan ilk Mebusan Meclisi 4 yıllık süresini tamamlayamamış, 3 yıl 1 ay görev yapmıştır. 1912 yılının Mart ve Nisan aylarında yapılan seçim sonucunda toplanan Meclis-i Mebusan, 18 Nisan 1912'de çalışmalarına başlamış, 3 ay 17 gün süreyle çalışmış, 4 Ağustos 1912'de yayımlanan İrade-i Seniyye ile feshedilmiş ve yeni seçime gidilmesi kararlaştırılmıştır. II. Meşrutiyetin üçüncü dönemi için 1914 yılının Şubat ve Mart aylarında seçim yapılmış, 141914 yılının Mayıs ayında açılarak çalışmalarına başlayan Meclis-i Mebusan, savaşa bağlı olarak yasama süresinin uzatılması sebebiyle 4 yıllık normal süresinin üzerinde (4 yıl, 7 ay, 7 gün) görev yapmıştır. 21 Aralık 1918'de “*Zorunlu siyasi nedenlerden ötürü feshi*” Padişahça uygun görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin son Meclis-i Mebusan üyeleri Aralık 1919'da yapılan seçimle belirlenmiş, 12 Ocak 1920'de açılarak çalışmalarına başlayan Meclis-i Mebusan, 16 Mart 1920'de işgal kuvvetlerince basılmıştır. 18 Mart 1920'de toplanan mebuslar, “*Mebusluk görevinin yapılması için güvenli bir ortam kalmadığını*” belirterek, “*Meclisteki görüşmelerin ertelenmesini*

---

duruma düşmüştür. **a.g.e.**, s. 160, 161. Diğer yandan 1877 yılı başlarında II. Abdülhamit, tahta çıkınca meşrutiyeti getirme sözü verdiği Mithat Paşa'yı azledip ülke dışına sürerek baskı hareketi başlatmıştır. Gerek daha önce Abdülaziz'in tahttan indirilmesi, gerekse cinnet geçirdiği için tahttan indirilmiş olan V. Murat'ı yeniden tahta çıkarmak için İngiliz desteğiyle Masonlarca yapılan iki komplo girişimi, Abdülhamit'in kuruntulu doğasıyla birleşince ortaya polis devleti çıkmıştır. Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Yayınevi, 5. Basım, Ankara, 2009, s. 47, 48. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşına varan Balkan Bunalımı içinde, bir avuç Osmanlı aydını ile yaptığı pazarlık sonucunda I. Meşrutiyeti ilan eden Abdülhamit, her şeyden önce bu pazarlıkta samimi olmamıştır. Savaşın doğurduğu şartları neden olarak kullanarak despotik ve otoriter bir yönetime başlamıştır. Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, 16. Baskı, İstanbul, 2007, s. 57, 58. Diğer yandan Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesinin nedenlerinden birinin, Osmanlı Devleti'nin Meşrutiyet düzenine geçmiş olması da iddia edilebilir. Zira Rusya, Fransız İhtilali'nden beri mutlakiyet düzeninin koruyuculuğunu yapmış, bu doğrultuda ordularını harekete geçirmekten çekinmemiştir. Abdülhamit, 1880 yılına kadar Meclisi toplamamakla birlikte, meşrutiyet devam edecek gibi davranmıştır. Nisan 1880'de İngiltere'de yapılan genel seçimler sonucu iktidara aşırı Türk düşmanı bir partinin gelmesi sonrasında Abdülhamit, meşrutiyeti yaşatacakmış gibi görünmenin gereksiz olduğunu düşünmüş, daha koyu bir mutlakiyet düzenine geçiş yapmıştır. Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 2009, s. 43.

²⁹ Belirtilen genel seçimlerin dışında, 11 Aralık 1911'de boşalan bir milletvekilliği için ara seçim yapılmıştır. Türdeş olmayan unsurlardan kurulu bir parti olan Hürriyet ve İtilafın kurulmasından 20 gün sonra İstanbul'da yapılan ara seçimde, bu partinin adayı ikinci seçmenlerden 196 oy alırken, İttihat ve Terakki'nin adayı 195 oy almıştır. Bir oy farkla ara seçimi kazanan Hürriyet ve İtilaf, bunu büyük bir zafer, İttihat ve Terakki ise gelecekteki siyasal yenilginin bir işareti olarak yorumlamıştır. Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, s. 300, 301.

kararlaştırmıştır". Çalışma süresi 2 ay 6 gün olan bu meclis, Osmanlı parlamenter yaşamının en kısa süreli iki Meclisinden biri olmuştur.³⁰

İstanbul'un işgalinin ardından Mustafa Kemal Paşa 19 Mart 1920'de bir genelge yayınlamış, bu genelge ölkede yeni bir seçimin başlamasını emrederken, aynı zamanda seçimin hangi ilkeler çerçevesinde yapılacağını da belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa ve Heyeti Temsiliye, ulus adına karar verecek olan "*selahiyeti fevkalade-yi haiz meclis*"in İstanbul'dan kaçıp gelen milletvekilleriyle, bu genelge çerçevesinde yeni seçilen milletvekillerinden oluşmasını yararlı görmüştür. Olağanüstü koşullar, kendi yöntemlerini de birlikte getirmiş, livalar esas alınmasına karşın livaların nüfusu değil, çıkaracağı milletvekili ("*her livadan beş aza intihap olunacaktır*") esas alınmıştır. Bununla birlikte, Heyet-i Temsiliye'nin tümüyle yurtda etkin olamaması, kitle iletişim araçlarının yetersizliği, imparatorluk merkezinin olumsuz tutumu, İtilaf Devletlerini baskıları, seçimlerin yapılmasını olumsuz etkilemiştir. Ayrıca Ankara'nın gerçek gücü henüz tümüyle belli olmadığı için bazı bölgelerin idarecileri de seçimlerin yapılmasında güçlük çıkarmıştır. Bir kısım komutanların da Mustafa Kemal Paşa'dan kuşku duyarak Ankara yerine İstanbul ile bağlantı kurması ve oradan emir alması, seçimlerin gecikmesinde etkili olmuştur. Adana, İzmir, İzmit, Mersin gibi işgal altında bulunan yerlerin sadece belirli yörelerinde seçim yapılabilmiş; seçim yapılan bazı yerlerde ise istenilen sayıda milletvekili çıkarılamamıştır. Tüm bunlara rağmen seçimler, Ankara'dan Heyet-i Temsiliye tarafından yönlendirilmeye çalışılmış; iki seçim sonucunda meydana gelmiş olan TBMM, o güne kadar Osmanlı parlamentolarından hiçbirinin dayanmadığı kadar geniş halk tabanına sahip olmuştur.³¹

TBMM döneminde, yukarıda bahsedildiği gibi ilki 1920 yılının Mart ayında yapılan seçimin ardından Ankara'da TBMM adıyla yeni bir meclis toplanmış, 23 Nisan 1920'de toplanan bu meclisin yürüttüğü bağımsızlık hareketi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu gerçekteşirmiştir. Meclis, 1 Nisan 1923'te seçimlerin yenilenmesi kararı almış, TBMM'nin birinci dönemi 16 Nisan 1923'te çalışmalarına son vermiştir. TBMM'nin ikinci dönemi için seçimler ise ölkenin her yerinde aynı tarihte yapılamamış, değişik seçim çevrelerinde farklı tarihlerde yapılan seçimlerin bitirilmesi zaman almıştır. Dolayısıyla seçimler 1923 yılının Haziran ve Temmuz aylarında

³⁰ Tuncer, **a.g.e.**, s. 82 - 86.

³¹ Güneş, **a.g.e.**, s. 58 - 75.

yapılmış, oluşan meclis 29 Ekim 1923'te Cumhuriyeti kabul ve ilan etmiş, 1924 Anayasası da bu meclis döneminde yürürlüğe girmiştir.³²

Cumhuriyet döneminde tek partili sistemde, 3'üncü dönem için seçimler 2-6 Eylül 1927'de, 4'üncü dönem için 25 Nisan 1931'de, 5'inci dönem için 8 Şubat 1935'te, 6'ncı dönem için 26 Mart 1939'da, 7'nci dönem için 28 Şubat 1943'te yapılmıştır.³³ 1931 seçimine gitmeden önce 12 Ağustos 1930'da, yeni kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) ile çok partili hayata geçiş için bir deneme yapılmış ancak başarı sağlanamamıştır. SCF, programında tek dereceli seçim yöntemini benimsemiş ve Türk kadınına da oy hakkını kazandırabilmek için mücadele edeceklerini bildirmiştir. 1935 seçimlerinin özelliği ise kadınlara genel seçimde ilk kez seçme ve seçilme hakkının verilmiş olmasıdır. Bu seçimler sonucu ilk kez on sekiz kadın milletvekili meclise girmiştir. 1939 seçimlerinin diğer seçimlerden farkı ise, bu seçimde CHP'nin bağımsız adaylara izin vermesi olmuştur. Tek partili dönemde bağımsızlara tanınan bu hak, demokratikleşme yolunda atılan önemli adımlardan biri niteliğindedir. 1943 seçimi öncesinde, 1942 yılında 4320 sayılı seçim yasası çıkarılmış, o güne kadar çıkarılan en düzenli seçim yasası ile seçime gidilmiştir.³⁴

Türkiye'nin çok partili hayata geçişi ise 1946 yılında gerçekleşmiştir. Kemalist devrim merkezden çevreye tam olarak aktarılamamış olmasına karşın, süreç şu şekilde işlemiştir: Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü, Türkiye'ye çağdaş uygarlığı getirmeyi hedeflemiş; Atatürk'ün vefatından sonra İnönü, ülkedeki batılılaşma reformlarının baş sorumlusu ve uygulayıcısı olmuştur. Mayıs 1946'da kendi iradesiyle "*Milli Şef*" ve "*CHP'nin Değişmez Başkanı*" ünvanlarını bırakmıştır. Bir devlet adamı olarak kendini bütün siyasi partilere karşı eşit olarak sorumlu görmüş, demokrasiye geçişin kavgasız ve düzenli olmasını arzulamıştır. Türkiye'nin ikinci bir partiye ihtiyacı olduğunu düşünen; gelecek seçimlerle değil, gelecek kuşaklarla meşgul bir devlet adamı olan İnönü, Türk Milleti'nin her ferdinin, memleket davalarının sorumluluğunu kendi

³² Tuncer, **a.g.e.**, s. 86 - 88.

³³ Aynı yer.

³⁴ Bahar ÜSTE, **Siyaset Bilimi**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 124 - 127. Bunun öncesinde, 1877 yılında yapılan iki seçim 28 Ekim 1876 tarihli Talimat-ı Muvakkate ile 1908, 1912, 1914, 1919, 1923, 1927, 1931, 1935 ve 1939 seçimleri 2 Ağustos 1908 tarihli İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkatı ile yapılmıştır. 1908 tarihli kanun, 1942 yılına kadar bazı değişiklikler ve ekler yapılmak suretiyle TBMM ve Cumhuriyet dönemlerinde de uygulanmış, 1942 yılında kabul edilen 4320 sayılı kanun ile yürürlükten kaldırılmıştır. Tuncer, **a.g.e.**, s. 24-32.

yüreğinde duyacağı bir idare biçimi yaratmak istemiştir.³⁵ Ancak bu kararın alınmasında birtakım dış faktörler de etkili olmuştur. Zira II. Dünya Savaşı'nın bitimiyle Sovyetlerin komünist ideolojisiyle, batının kapitalist ideolojisi arasındaki ittifak bozulmuş; SSCB, 1945 yılından itibaren Türkiye'ye karşı düşmanca bir tutum sergilemeye başlamıştır. Ülke içinde oluşan antikomünist hava Orduda da etkisini göstermiş, başlangıçta haklı nedenlere dayanan Sovyet korkusu ve bu ülkenin oluşturduğu tehdide karşı başta ABD olmak üzere batılı devletlere gereksinim duyulmuştur. Bu ortam içinde Orduda da Amerikan modeline göre yeniden yapılanma süreci başlamıştır.³⁶ Diğer yandan çok partili hayata geçiş kararında en önemli etkenlerden biri, “*Muasır medeniyet seviyesi*” olarak bilinen söylem olmuş, bu söylemle gidilecek yolun Batı dünyası olduğu vurgulanmıştır. İşaret edilen Batı dünyasının liberal-demokratik düzenlerinin II. Dünya Savaşı'nda faşizme karşı zafer kazanması, Kemalist kadroların Batı imajını ve ülkenin yörüngesi hakkındaki eğilimleri yeniden biçimlendirmiştir.³⁷ Sonuç olarak demokratikleşme zorunluluğunun, Kemalist ideolojinin niteliğinden doğduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca II. Dünya Savaşı sonunda baskı rejimlerinin yenilmesinin ardından Batı, Türkiye'yi kendi içlerine kabul etmek için düzenini demokratikleşmeye zorlamıştır. Halkın tek parti düzenine karşı gösterdiği olumsuz tepki ve savaş ekonomisinin sonucu olarak bir kapitalist sınıfın belirginleşmesi de çok partili düzene geçişin ardında yatan temel nedenler olmuştur.³⁸

Çok partili dönemin ilk seçimi ise 5 Haziran 1946 tarih ve 4918 sayılı Mebus Seçim Kanunu'na göre 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılmış, bu seçimlerle birlikte iki dereceli seçim sistemi terkedilmiş, tek dereceli seçim sistemine geçilmiştir. 14 Mayıs 1950 seçimi, Cumhuriyet Türkiye'sinde iktidarın ilk kez el değiştirdiği, 27 yıllık CHP iktidarının ardından Demokrat Parti'nin iktidara geldiği seçimlerdir. 1950, 1954, 1957 seçimleri ise; 16 Şubat 1950 tarih ve 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanununa göre yapılmıştır. 25 Mayıs 1961 tarih ve 306 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu ile 1961, 1965, 1969, 1973, 1977 seçimleri gerçekleştirilmiştir. 10 Haziran 1983 tarih ve 2829

³⁵ Metin Heper, **İsmet İnönü**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 159-182.

³⁶ Çetin Yetkin, **Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika**, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 4. Basım, Antalya, 2007, s. 11-24.

³⁷ Alev Özkazanç, “*Cumhuriyet Döneminde Siyasal Gelişmeler: Tarihsel-Sosyolojik Bir Değerlendirme*”, **1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim**, Der.: Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, Siyasal Yayın ve Dağıtım, 3. Baskı, Ankara, 2014, s. 76, 77.

³⁸ Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitabevi, 46. Basım, İstanbul, 2013, s. 144, 145.

sayılı Milletvekili Seçim Kanunu ile de 1983, 1987, 1991, 1995, 1999, 2002 seçimleri yapılmıştır.³⁹

Osmanlı'dan bugüne yapılan seçimlerle ilgili açıklamalara ilave olarak, seçim kavramına, tarihi seyri içinde “*seçim sistemleri*” açısından baktığımızda ise şunları söylemek mümkündür: 1877 yılından bu yana Türkiye’de birçok seçim sistemi uygulanmıştır. 1946 yılına kadar uygulanan iki dereceli seçim sisteminde seçimler iki aşamada yapılmış, her iki aşamada da çoğunluk sistemi uygulanmıştır. Buna göre seçmenler, doğrudan milletvekillerini değil, ikinci seçmenleri⁴⁰ seçmişler; milletvekilleri de, ikinci seçmenler tarafından seçilmiştir. Köylü seçmenler, bucak merkezlerine gelerek ikinci seçmenleri seçmişler; bucak merkezlerinden alınan sonuçlara göre ikinci seçmen seçilen kişiler, belirlenen günde kaza (ilçe) merkezlerinde toplanarak mebus seçimi için oy kullanmışlardır. 5 Haziran 1946 yılındaki 4918 Sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu ile tek dereceli seçim sistemine geçilmiş, iki dereceli seçim uygulaması (ikinci seçmen uygulaması) kaldırılmıştır. Tek dereceli seçim sistemine geçişle birlikte 1946, 1950, 1954 ve 1957 seçimlerinde çoğunluk sistemi; 1960 sonrasında yapılan bütün seçimlerde ise nispi temsil sisteminin değişik biçimleri uygulanmıştır.⁴¹

Yukarıda belirtilen seçime yönelik gelişmelerin dışında; Osmanlı-Türk siyasal hayatının gelişim sürecini, siyasal partilerin etkileşimlerini ve oluşan siyasal atmosferi de şu şekilde kısaca özetlemek mümkündür: Osmanlı devrinde siyasal bir örgüt olarak nitelendirilebilecek ilk siyasal varlık “*Genç Osmanlılar*” örgütü olmuştur. Bu örgütün

³⁹ Tuncer, **a.g.e.**, s. 89, 90. II. Meşrutiyet Dönemi ile 1960 yılı arasında yapılan seçimler için ayrıca bkz. Tefvik Çavdar, **Müntehib-i Sani'den Seçmene**, V Yayınları, Ankara, 1987.

⁴⁰ II. Meşrutiyet seçimlerinin yasal dayanağını oluşturan 83 maddelik “*İntihabı-ı Mebusan Kanunu*”na göre seçimler iki derecelidir. Buna göre, müntehib-i evvel (birinci seçmenler), önce mebusları seçecek olan müntehib-i sani’leri (ikinci seçmenleri) seçecek, onlar da mebusları seçecekti. İkinci seçmen olabilmenin koşulları ise şunlardı: Osmanlı vatandaşı olmak, yabancı bir devletin hizmetinde bulunmamak, 25 yaşını bitirmiş olmak, iflas edenlerin yeniden itibarını kazanmış olması, seçimler sırasında kimsenin hizmetinde bulunmamak, kısıtlanmasına karar verilmiş ise bu kararın kaldırılmış olması, medeni haklardan yoksun bulunmamak, yabancı devlet vatandaşlığı iddiasında bulunmamak. Ayrıca bu yasaya göre, her 500 birinci seçmenin bir ikinci seçmeni seçmesi uygun görülmüş, müntehib-i sani seçimleri kaza ve nahiye merkezlerinde yapılmıştır. Mebus seçimleri ise kaza merkezlerinde, ikinci seçmenlerin onda sekizinin hazır bulunmasıyla yapılacaktı. Müntehib-i sani’ler, oy pusulalarına sancaktan çıkması gereken mebus sayısı kadar mebus adaylarının isimlerini yazacak veya yazdıracaklardı. Kazalardan gelen sonuçlar, sancak merkezlerinde toplanacak ve mebus seçilenler belirlenecek, mutasarrıflar da seçim sonuçlarını vilayete gönderecekti. Fevzi Demir, **Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri**, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s. 50-55.

⁴¹ Erol Tuncer, Necati Danacı, **Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sistemleri**, TESAV Yayınları, Ankara, 2003, s. 3-8.

etkinlikleri sonrasında ilk Anayasa yürürlüğe konmuş, ancak 1878 tarihinden itibaren II. Abdülhamit tarafından Meclis toplantıya çağrılmayınca, siyasal eylemler yeraltına inmiş ve bu süreçte İttihat ve Terakki Komitesi gizli bir siyasal örgüt olarak faaliyete geçmiştir. Asıl amaç “*İmparatorluğu kurtarmak*” olduğundan bu dönemde özgürlük kavramı fazla bir anlam taşımamıştır. İttihat ve Terakki, Batılılaşma çerçevesi içinde ilerici denilen düşünce ve uygulamaları temsil etmiş, kendisine karşı olan tepkiler gerici akımlar şeklinde oluşmuş, ona tüm karşıt gruplar “*Hürriyet ve İtilaf Fırkası*” adı altında birleşmiştir. Halk desteğinden yoksun olan İttihatçılar, şiddet ve baskı yöntemlerini bir anlamda kullanmak zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla Osmanlının son döneminde, anayasacılık, hükümet darbesi, şiddet eylemleri, ulusçuluk ve Batılılaşma gibi kavramlar birbirine girmiş; bu süreç Türkiye’deki Batılılaşma, anayasacılık ve demokrasi eylemleri için talihsiz bir başlangıç oluşturmuştur. Mustafa Kemal İhtilali’nin siyasal örgütlenişi ise Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile başlamış, bu örgütler Sivas Kongresinde birleştirilmiş, 1918-1922 yılları arasında İstanbul’da pek çok siyasal parti kurulmuşsa da, bunların hiçbiri Padişahın veya Anadolu’daki ulusal direniş eyleminin karşısına çıkacak güçte olmamıştır. İstanbul’daki Meclisin 18 Mart 1920’de çalışmasını durdurmak zorunda kalması, Mustafa Kemal’e Ankara’da TBMM’ni açma olanağı vermiştir. Birinci Mecliste, birinci ve ikinci gruplar oluşmuş; II. TBMM döneminde ise Cumhuriyet kurulmuş ve Lozan Antlaşması onaylanmıştır. 17 Kasım 1924’te, programında “*dini inançlara saygılı*” olduğu yazılı olan Terakkiperver Cumhuriyetçi Fırka kurulmuş, Doğu illerinde Kürt ayaklanmasını desteklediği gerekçesiyle bu fırkanın yerel şubeleri, 3 Haziran 1925’te partinin kendisi, karşı devrimci nitelik taşıdığı öne sürülerek kapatılmıştır. Serbest Fırka ise Atatürk’ün desteklemesi sonucu kurulmuş, programında liberal hususlara yer vermiştir. Tek parti yönetiminden bıkmış olan halk, bu partiye büyük ilgi göstermiş, Atatürk Devrimlerinin karşısında olan kesimler de, bu partiyi desteklemişlerdir. Müteakiben partinin kurucuları tarafından parti kapatılmış, Türkiye’nin çok partili hayata geçişi 1946 yılında gerçekleşmiştir.⁴² 1950’de iktidara Demokrat Parti gelmiş, bu dönem büyük umutlarla başlamış, parti bütün gücünü iktisadi kalkınmaya vermiştir. Ancak sonrasında muhalefet gezilerini zorbalıkla korkutma, tahkikat komisyonu kurma gibi demokrasiden sapan uygulamalara yönelmiştir. Yaşanan gelişmeler sonucunda 27 Mayıs 1960 tarihinde

---

⁴² Kongar, a.g.e., s. 132-144.

Milli Birlik Komitesi adında genç subaylardan oluşan bir cunta yönetime el koymuştur. MBK içinde, başında Alparslan Türkeş'in bulunduğu 14 kişilik grup temel bazı reformları yapmadan iktidarı bırakmak istememiş, ancak yapılan bir müdahaleyle yurt dışına gönderilmiştir. Ayrıca MBK ve Temsilciler Meclisi'nden oluşan Kurucu Meclis tarafından 1961 Anayasası⁴³ yapılmış ve anayasa kabul edilmiştir. 1961 Ekim'inde yapılan seçimlerde CHP birinci parti olmuşsa da, çoğunluğu olmadığından 1965 seçimlerine kadar İsmet İnönü başkanlığında koalisyon hükümetleri kurulmuştur. 1965 seçimleri öncesinde CHP kendini, 1961'de 12 sendikacı tarafından kurulan TİP'e oy kaptırmak korkusuyla "*Ortanın solunda*" ilan etmiş, 1965 yılında yapılan seçimleri ise DP'nin devamı niteliğinde olan AP kazanmıştır.⁴⁴ Sonuç olarak 1969 yılına kadarki siyasal atmosfer, kısaca yukarıda belirtilen aşamaları takip etmiştir. 1969 seçimleri ve sonrasında yaşanan gelişmeler ise bir sonraki bölümde ele alınmıştır.

---

⁴³ 1961 Anayasası 9 Temmuz 1961 tarihinde halkoyuna sunulmuştur. 10.282.561 geçerli oydan 6.348.191'i evet oyudur. Buna göre 1961 Anayasası %61.7 oy oranıyla kabul edilmiş; anayasa metni ve Yüksek Seçim Kurulunun Anayasanın halkoyuna sunulmasının kesin sonuçlarına ilişkin kararı, 20 Temmuz 1961 tarihli ve 10859 sayılı Resmi Gazetede yayımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10859.pdf> (01.03.2015).

⁴⁴ Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, s. 249-267.

BİRİNCİ BÖLÜM

12 MART MUHTIRASI'NA GİDEN SÜREÇ VE DARBE DÖNEMİ

1.1. Muhtıraya Giden Süreçte Yaşanan İç ve Dış Politik Gelişmeler

Tezimizin konusunu oluşturan dönemde ilk milletvekili genel seçimi 1973 yılında yapılmıştır.⁴⁵ Ancak 1973 seçimine nasıl ve hangi koşullar altında gelindiğinin bilinmesi, bir önceki seçim sonucu oluşan tabloyla doğrudan alakalıdır. 1969 yılı seçimi, bir anlamda 1973 yılı seçiminin tarihsel arka planını oluşturmaktadır. Zira 1973 yılında yapılan seçim, 12 Mart 1971 Muhtırasının gölgesinde gerçekleşmişken; bu muhtıra da 1969 yılı seçimi sonucu oluşan bir ortamda verilmiştir.

12 Ekim 1969 seçiminin galibi, tek başına hükümet kurabilecek çoğunluğu elde eden AP olmuştur. Barajsız d'Hondt Sistemi'nin uygulandığı seçimde, partilerin aldıkları oy oranları ve kazandıkları milletvekillikleri sayısı şu şekilde oluşmuştur.⁴⁶

Tablo 1: 12 Ekim 1969 Seçiminde Partilerin Kazandıkları Milletvekili Sayıları ve Aldıkları Oy Oranları

Seçime Katılan Partiler	Kazandıkları Milletvekili Sayısı	Aldıkları Oy Oranı
AP	256	%46,5
CHP	143	%27,4
GP	15	%6,6
MP	6	%3,2
MHP	1	%3,0
TBP	8	%2,8
TİP	2	%2,7
YTP	6	%2,2
Bağımsızlar	13	%5,6
TOPLAM	450	%100

⁴⁵ 1973-1980 yılları arasında yapılan siyasi seçimler EK-1'de belirtilmiştir.

⁴⁶ Tuncer, Danacı, **a.g.e.**, s. 37.

1969 seçiminde en çok oy alan AP, 11 Şubat 1961 tarihinde kurulmuş; DP'nin bayrağını devralmış, 1960 askeri müdahalesinin ardından siyasi yelpazenin sağ kanadındaki boşluğu dolduran başlıca parti olmuştur. İlk genel başkanı, müdahale sonrası ordudaki geniş tasfiye hareketi kapsamında emekli edilen ve genel başkanlık görevine orduyu memnun etmek için getirilen General Ragıp Gümüşpala'dır. Gümüşpala'nın⁴⁷ 1964 yılında vefatı üzerine, aynı yılın kasım ayında Süleyman Demirel partinin genel başkanlığına getirilmiş, 1980 yılında partinin kapatılmasına kadar bu görevde kalmıştır.⁴⁸

Süleyman Demirel'in genel başkan olduktan sonra ilk işi, Silahlı Kuvvetler içindeki "27 Mayıs sonrası AP'de oluşan intikam" hissini dağıtmak olmuş, buna yönelik kuşkuları dağıtmış, ordunun güvenini kazanmıştır. Kurulduğundan beri parti disiplinine aldırmayan ve birçok hizibe bölünen AP'ye; ihtiyatlı, ılımlı ve uzlaştırmacı bir tutumla çeki düzen vermeye çalışmıştır. Buna rağmen, Silahlı Kuvvetleri AP ile barıştırmayı başaran Demirel, siyasi rakipleri ve muhalifleriyle toplumsal barışın kurulmasını sağlayacak uyumu sağlayamamıştır. Bu da parti içinde böKoyalünmelere yol açmıştır. 27 Kasım 1966'da toplanan Üçüncü Genel Kongre'de parti liderliğinden

⁴⁷ Ragıp Gümüşpala hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Halit Kaya, **Adalet Partisi ve Ragıp Gümüşpala (1961-1965)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2014.

⁴⁸ Metin Heper, **Türkiye'nin Siyasal Tarihi**, Doğan Kitap, İstanbul, 2011, s. 195, 196. İyi bir insan olmasına rağmen politikadan hiç anlamadığı iddia edilen Ragıp Gümüşpala'nın kalp krizi sonucu vefatının ardından AP Genel Başkanı olan Süleyman Demirel, o tarihte adı sanı duyulmamış 40 yaşında bir mühendistir. Bir görüşe göre, AP Genel Başkanlığı için ismi geçen Süleyman Demirel, büyük özel çıkarların, ABD çıkarlarının temsilcisidir. Çankaya köşkünün ve TSK'nın da tercihli adayı olarak politika sahnesinde belirmiştir. AP'nin başına Saadettin Bilgiç'in geçmesi bu kesimleri ürkütmüş; öyle ki Gnkur.Bşk. Sunay, bağlı bulunduğu Başbakanı atlayarak Meclis Başkanlığı'na bir mektup göndermiştir. "Sunay Mektubu", TSK'nın birtakım hareketler karşısında tedirginliğini dile getirmiş, 27 Mayıs'a ve orduya karşı intikamcı davranışlara dikkat çekmiştir. *Sunay Mektubu* üzerine parti liderleri Çankaya Köşkünde Cumhurbaşkanı Gürsel başkanlığında, 27 Mayıs'a ve TSK'ya karşı saygılı olduklarına dair bir toplantı yapmışlardır. Bu mektup ve toplantı, birkaç gün sonra yapılan AP Büyük Kongresinde orduyu sakinleştirecek kabiliyete sahip Demirel için propaganda malzemesi olmuştur. Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları**, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, Ankara, 1992, s. 220-221. Süleyman Demirel 1924 yılında Isparta'da doğmuş, 2015 yılında Ankara'da vefat etmiş Türk siyaset adamıdır. 1965-1980 tarihleri arasında Adalet Partisi'nin genel başkanlığını altı kez yapmıştır. 1955 yılında DSİ genel müdürlüğüne getirilmiş, 1962 yılında siyasete atılmıştır. 1980 Askeri Müdahalesi'ne kadar kurulan hükümetlerde başbakan yardımcılığı, devlet bakanı ve başbakanlık görevlerinde bulunmuştur. 12 Eylül Harekatından sonra bir süre gözetim altında tutulmuş, 6 Eylül 1987'deki halk oylaması sonucu siyaset yasağının kalkması üzerine 24 Eylül 1987'de Doğru Yol Partisi'nin genel başkanlığına seçilmiştir. **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, 15. Baskı, Cilt 7, İstanbul, 1988, s. 102-103. Ayrıca Demirel, 16 Mayıs 1993'te TBMM tarafından Türkiye'nin 9'uncu Cumhurbaşkanı seçilmiş, 16 Mayıs 2000 günü görev süresini tamamlayarak Cumhurbaşkanlığından ayrılmıştır. https://www.tcgb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/suleyman_demirel/ (03 Nisan 2017).

uzaklaştırılmak istenmiş, ancak 29 Kasım 1968'deki Dördüncü Genel Kongre'de tam denetimi eline geçirmiştir. Bu şartlar altında, bir önceki 1965 seçimiyle kıyaslandığında oyları azalmış dahi olsa, 1969 Milletvekili Genel Seçiminde partisini birinci sıraya taşıyabilmiştir.⁴⁹

1969 seçiminin ikinci sırasındaki CHP ise ağır bir yenilgiye uğramış; elde ettiği %27,4 oy oranı, 1950'den beri gerçekleşen seçimler içinde aldığı en düşük oy oranı olmuştur. Ancak bu bir dönüm noktası olmuş, Bülent Ecevit liderliğindeki CHP içindeki radikal kanat, başarıya giden yolun - tam olarak sosyalist değilse de - sosyal bir programdan geçtiğini savunmaya başlamıştır.⁵⁰

Aslında Ecevit'in önderliğindeki CHP içindeki parti içi değişim, Ekim 1968'deki 19'uncu Kurultay sonrası başlayan bir gelişmedir. "*Ortanın Solu*"⁵¹ adıyla başlatılan değişim, 1969 seçimleri için yayımladıkları bildirmede açıkça "*düzen değişikliği*" şeklinde adlandırılmış, böylesi yeni bir kimlikle seçmen karşısına çıkmıştır. Bununla birlikte, bu düzen değişikliğinin öncesinde, partide karşıt gruplar arasında hesaplaşma yaşanmış, ortanın sağında ve solunda yer alan iki grup arasındaki mücadelede Genel Başkan İsmet İnönü yenilikçilerin safında yer almıştır. Ancak, ortanın solu hareketinin sözcüsü ve önderi, CHP'nin 18 Ekim 1966'da Genel

⁴⁹ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Hil Yayın, İstanbul, 1996, s. 230 - 239.

⁵⁰ Kemal Karpat, **Türk Siyasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 266. Bülent Ecevit 1928 yılında İstanbul'da doğmuş, 2006'da Ankara'da vefat etmiş Türk siyaset adamıdır. 1972-1980 tarihleri arasında CHP'nin genel başkanlığını yapan Ecevit, aynı zamanda gazeteci ve şairdir. 1957'de CHP'den Ankara milletvekili seçilerek siyasete atılmıştır. 1961-1965 yılları arasında görev yapan İnönü başkanlığındaki üç koalisyon hükümetinde Çalışma Bakanı olarak görev yapmıştır. 1965'te "*Ortanın Solu*"nda yer aldığını açıklayan CHP'de, bu akımın öncülüğünü yapmış, 1966'da genel sekreterliğe seçilmiştir. 14 Mayıs 1972'de CHP genel başkanlığına getirilmiştir. 12 Eylül 1980 Harekâtının ardından diğer parti genel başkanlarıyla birlikte gözetim altına alınmış, yabancı basına siyasal demeç verdiği gerekçesiyle tutuklanarak Kasım 1981'de Ankara Sıkıyönetim Mahkemesi'nce 4 ay hapse mahkûm edilmiştir. 1983-1985 yılları arasında DSP'nin kurulması çalışmalarını desteklemiş, siyaset yasağının 6 Eylül 1987 tarihli halk oylaması sonucu kaldırılmasıyla 13 Eylül 1987'de DSP genel başkanlığına getirilmiştir. Siyasal görüşlerini, "*Ortanın Solu (1966)*", "*Bu Düzen Değişmelidir (1968)*", "*Atatürk ve Devrimcilik (1970)*", "*Demokratik Solda Temel Kavramlar ve Sorunlar (1975)*" ve "*Umut Yılı (1977)*" gibi eserlerde toplamıştır. Bu yapıtlarının yanı sıra, "*Şiirler (1976)*" adlı bir kitabı da mevcuttur. **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, 15. Baskı, Cilt 7, İstanbul, 1988, s. 616, 617.

⁵¹ "*Ortanın Solu*", CHP'nin 1965 seçimleri arifesinde, TİP'e oy kaptırmak korkusuyla ilan ettiği bir slogandır. Bu kavram daha sonra "*sosyal demokrasi*" ve "*demokratik sol*" olarak somutlaşmıştır. Akşın, **Kısa Türkiye Tarihi**, s. 266. "*Ortanın Solu*" sloganı, bizzat İnönü tarafından ortaya atılmıştır. İnönü, 10 Ekim 1965 seçiminden üç gün önce Anayasa'nın da ortanın solunda olduğu ilavesini yapmıştır. Ecevit de, ortanın solu hareketini Anayasa hareketi olarak ele almış; "*Anayasa'yı kâğıt üstünden kurtarma, toplumdokusuyla kaynaştırarak canlandırma, halka yararlı kılma ve siyasal alanda olduğu gibi, sosyal ve ekonomik alanda da Anayasa'yı gerçekleştirme hareketidir*" şeklinde yorumlamıştır. Taner Timur, **Türkiye Nasıl Küreselleşti?**, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s. 190, 191.

Sekreterliğine, sonra da 14 Mayıs 1972’te Genel Başkanlığına seçilen Ecevit olmuştur.⁵²

Yukarıda belirtilen koşullar altında gerçekleşen 1969 seçimine, TİP ve CHP güçsüz bir halde girmiş, her ikisinde de köklü bölünmeler meydana gelmiş ya da bu bölünmelerin temelleri atılmıştır.⁵³ Sonuç olarak, 12 Ekim 1969 seçimi, 1950’den bu yana yapılan bütün seçimlerden daha düşük bir katılımı (%64,3) gerçekleştirmiş, bu da partilere ve politikacılara yönelik hoşnutsuzluğun bir ifadesi olmuştur. Hiçbir muhalefet partisi, Demirel’in AP’sine bir alternatif sunmamış; CHP, eski kimliği ile ortanın solu çatışmasının yarattığı tahribattan kurtulmaya çalışırken, TİP de bünyesindeki iç tartışmalar ve hizip faaliyetleriyle uğraşmak durumunda kalmıştır. Seçim, merkezci muhafazakâr Adalet Partisi’nin durumunu sağlamlaştırmış, millî bakiye sisteminin kaldırılmış olmasından ötürü küçük partiler için gerileme anlamı taşımıştır.⁵⁴

Bu arada, iki büyük partinin genel siyaset anlayışlarıyla ilgili olarak altı çizilmesi gereken hususlar bulunmaktadır. Zira CHP, içinde soyutluk bulunan seçilmiş bazı ilkelere dayanarak toplumu düzenlemek istemiştir. DP çizgisinde AP’nin siyaset anlayışı ise, belli ilkelere göre toplumu düzenlemek amacına yönelmemiştir. AP için ilkeler, siyasal faaliyete yön vermek üzere ortaya konulmuş ilkeler değil, faaliyetin sonunda kendiliğinden ortaya çıkan ilkelere dir. Başka bir deyişle AP, siyaseti, toplumsal dengeyi değiştirecek bir araç değil, toplumsal dengenin bir sonucu olarak görmüştür. AP için önemli olan, soyut değerlerle uğraşanlar değil; toplumun tabanından gelecek

⁵² Hikmet Özdemir, **Türkiye Cumhuriyeti**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 298-299. CHP’de parti içi muhalefeti başlatan bir grup, 1965 seçimlerinde uğranılan oy kaybını, partinin bu seçime girerken kullandığı “*Ortanın Solu*” sloganına bağlamıştır. “*Sloganları ön plana geçirip, muhtevayı geriye atan*” bir yaklaşım benimsendiğini vurgulayan muhalefetin tepkisi, Ekim 1966’da toplanan 18’inci Kurultay’da İnönü’nün ağzından “*CHP’nin sosyalist bir parti olmadığı ve olmayacağı*” ilan edilmesine karşın devam etmiştir. Parti içindeki kavga, 1967 Nisan’ında toplanan CHP Kurultayında sona erdirilmiş; Turhan Feyzioğlu’nun başını çektiği muhalefet, İnönü tarafından “*kendi iradeleri ile teşekkül etmiş, kimin emrinde bilinmez, ayrı iddiaları, davaları, hükümleri olan bir takım*” olarak tanımlanmış ve partiden uzaklaştırılmışlardır. Timur, **a.g.e.**, s. 190- 192. Gerek ideolojik farklılıklar, gerek 1965 seçimindeki oy kaybı, gerekse içi bir türlü halkın anlayabileceği şekilde doldurulamayan ve parti içindeki muhafazakâr kesim tarafından kabul görmeyen ortanın solu söylemi, CHP içinde bölünmeye giden süreci tetiklemiştir. Yukarıda zikredilen kurultaydan “*ortanın solu*”nun başarıyla çıkması, muhafazakâr kesimi yeni bir parti kurmaya sevk etmiştir. Böylece muhafazakâr kanattan 33 kişi, Turhan Feyzioğlu öncülüğünde Güven Partisi’ni kurmuşlardır. 1969 seçimlerine AP ve CHP’ye muhalefet ederek giren GP, CHP içindeki bunalımın yansması sonucu AP’nin elinin güçlenmesine vesile olmuştur. Adem Çaylak, Hüseyin Baran, “*Türkiye’de Kemalist Rejimin Ordu ve Anayasa ile Pekışmesi ve Darbeler Arası Dönem (1960-1970)*”, Adem Çaylak ve diğerleri (Ed.), **Türkiye’nin Politik Tarihi**, Savaş Yayınevi, 3. Baskı, Ankara, 2011, s. 446, 447.

⁵³ Tefik Çavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950’den Günümüze)**, İmge Kitabevi, 5. Baskı, Ankara, 2013, s. 159.

⁵⁴ Ahmad, **a.g.e.**, s. 202.

talepler ve baskılardır. Dolayısıyla CHP'nin siyaset anlayışı rasyonel iken, AP'ninki fonksiyoneldir. CHP'de siyasal bir soruna bakış açısında seçkinci yaklaşım ve akla uygunluk ağır basarken, AP'de halkın hoşuna gidecek davranışlarda bulunma, toplumsal işleyebilirlik ve talep-imbân dengesi ağır basmaktadır. Yine CHP için amaç, uzun vadeli ihtiyaçları ön plana almak ve insanları belli ilkelerin doğruluğuna ikna etmek iken, AP için ani ve kısa vadeli tatminler aramak ve siyasal güç toplamaktır. Kısaca CHP'nin siyaset anlayışı sistemli ancak kısmen ütöpik; AP'ninki ise deneyim ve tecrübeye ağırlık veren, halkın nabzını yoklayan bir nitelik göstermiştir.⁵⁵ Sonuçta, daha öncekilerde olduğu gibi 1969 seçiminde de zafer, popülist söylemleriyle AP'nin olmuştur.

1969 genel seçimi sonunda hükümeti kurma görevi Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından Isparta milletvekili Süleyman Demirel'e verilmiş, 12 Kasım 1969 tarihinde yapılan ve iştirak sayısının 428 olduğu güven oylamasında, 165 ret oyuna karşı 263 kabul oyuyla II. Demirel Hükümeti (03.11.1969-06.03.1970) kurulmuştur. Başbakan Süleyman Demirel kısa bir teşekkür konuşması yapmış, Yüce Meclisin güvenine mazhar olmaktan şeref duyduklarını, bunun manasının ve yüklediği sorumluluğun tam şuurunda olduklarını, itimat ve teveccühe lâyık olmaya bütün güçleriyle çalışacaklarını ifade etmiştir.⁵⁶

Her ne kadar 1969 seçimi AP için bir zafer olsa da, seçim sonrasında çoğunluk partisi hizip faaliyetlerinden nasibini almış, lideri de itibar kaybetmiş, istikrarsız bir siyasi ortam kendisini göstermiştir. Genel ekonomik durum da hızla kötüleşmeye devam etmiş, oldukça kurak geçen 1969 ve 1970 yılları kriz yılları olarak ilan edilmiş; üniversiteler şiddet, fabrikalar işçi militanlığı ve grevlerle felç olmuştur.⁵⁷

Öte yandan AP içindeki bölünme sürecinin kaynağını, toplumsal yapıdaki değişimde de aramak mümkündür. Zira AP, tabanı itibarıyla toplumsal katmanlar (ticaret burjuvazisi, Anadolu eşrafı, büyük toprak sahipleri, esnaf ve küçük zanaatkarlar vb.) koalisyonunu temsil etmekteyken, sanayiciler bu koalisyon içinde sürekli bir biçimde etkilerini büyütmüşlerdir. 1970'lere gelindiğinde dış tekellere bağlı ve içeride de tekelleşmiş sanayi burjuvazisinin, tüccar ve esnaf üzerindeki baskısı artmıştır. Bu

⁵⁵ Deniz Baykal, **Siyasal Katılım - Bir Davranış İncelemesi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 302, Ankara, 1970, s. 117, 118.

⁵⁶ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 3, Cilt 1, Toplantı 1, 6'ncı Birleşim, 12.11.1969, s. 169.

⁵⁷ Ahmad, **a.g.e.**, s. 202, 203.

durum sanayicilerle, tüccar ve esnaf arasında önemli bir çelişki yaratmış; sanayicilerin etkinliği, ekonomik kararlarda hükümetin onlardan yana tutum takınmasına sebep olmuştur. Böylece sanayici – Anadolu tüccarı çekişmesi, partideki çatlağı büyüten bir neden olmuştur.⁵⁸

Bununla birlikte şiddet olaylarında istenilen başarıyı gösteremeyen AP de, CHP gibi kendi içinde bölünme süreci yaşamıştır. Aslında AP içindeki mücadelenin başlangıcı, Ragıp Gümüşpala'nın vefatının ardından 1964 Kasım'ında liderlik mücadelesi ile başlamış, 72 milletvekilinin Demirel'e uyarı mektubu vermesi ile devam etmiştir.⁵⁹ Zira AP içindeki çatlağı göstermesi bakımından, 11 Şubat 1970'de yapılan bütçe görüşmeleri dikkat çekicidir. Öyle ki 214 kabul (beyaz oy) oyuna karşı, 224 red (kırmızı oy) oyu verilmiş, böylece 1970 yılı bütçesi reddedilmiştir. Bütçeye 41 AP milletvekili de kırmızı oy vermiştir. Bunun üzerine GP lideri Turhan Feyzioğlu⁶⁰, parlamenter demokrasilerde bütçesi reddedilen bir hükümetin istifa etmesi gerektiğini belirtmiştir.⁶¹ Bu gelişme üzerine 12 Şubat 1970 Cuma günü kırmızı oy veren 41

⁵⁸ Çavdar, **a.g.e.**, s. 161, 162.

⁵⁹ Çaylak, Baran, “*a.g.m.*”, Adem Çaylak ve diğerleri (Ed.), **a.g.e.**, s. 448. 17 Ocak 1970 tarihinde parti içindeki ihraçların durdurulması için, AP içindeki yeminli gruba muhalif 72 milletvekili tarafından Demirel'e muhtıra verilmiştir. Yumuşak bir dille kaleme alınan muhtırada Başbakan'dan, partinin yönetiminde tarafsız bir şekilde hareket etmesi, ikiye bölünmeye doğru giden çatışmanın ortadan kaldırılması için çaba sarf etmesi ve ihraç mekanizmasını durdurması istenmiştir. “*Demirel'e 72 AP'li muhtıra verdi*”, **Milliyet Gazetesi**, 18 Ocak 1970, s. 1.

⁶⁰ Turhan Feyzioğlu, 1922 yılında Kayseri'de doğmuş, 1988 yılında Ankara'da vefat etmiş Türk siyaset adamıdır. Kurucusu olduğu Güven Partisi'nin ve Cumhuriyetçi Güven Partisi'nin genel başkanlığını yapmış, bakanlık ve başbakanlık yardımcılığı görevinde bulunmuştur. 1956 yılında Demokrat Parti iktidarını eleştiren yazılarından dolayı bakanlık emrine alınca, akademik hayatına ve üniversiteye son veren Prof.Dr. Feyzioğlu, bilahare siyasete atılmış, 1957 seçimlerinde CHP'den Sivas milletvekili olarak TBMM'ne girmiştir. Müteakiben CHP içinde güçlenen “*Ortanın Solu*” görüşüne karşı çıkmış, 30 Nisan 1967'de 47 milletvekili ve senatörle birlikte partiden ayrılmış, 12 Mayıs 1967'de kurucularından olduğu Güven Partisi'nin genel başkanlığına seçilmiştir. Ardından 3 Mart 1973'te İnönü'nün istifası üzerine CHP'den ayrılan Kemal Satır ve arkadaşlarının kurduğu Cumhuriyetçi Parti ile birleşen Feyzioğlu'nun partisi, CGP adını almıştır. 12 Eylül Harekâtı sonrasında siyasal yaşamdan çekilen Feyzioğlu'nun, “*Kanunların Anayasa'ya Uygunluğunun Kazai Murakabesi (1951)*”, “*Amme Hürriyetleri (1956)*”, “*Demokrasiye ve Diktatörlüğe Dair (1957)*” ve “*Devlet Adamı Atatürk (1963)*” adlı yapıtları bulunmaktadır. **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, 15. Baskı, Cilt 8, İstanbul, 1988, s. 547.

⁶¹ “*Hükümet müstaftı değildir*”, **Milliyet Gazetesi**, 12 Şubat 1970, s. 1. Parti içindeki çatlağın gelişim seyri şu şekilde olmuştur: CHP tarafından Süleyman Demirel hakkında gensoru önergesi verilmiş, Mecliste CHP'liler Süleyman Demirel'in kardeşinin Ziraat Bankasından yirmi altı milyon lira kredi almasına yönelik konuşmalar yapmaları üzerine, AP'liler, görüşmeler esnasında konuşmaların on dakika ile sınırlanmasına dair bir önerge vermişlerdir. Bu önergeye Demirel'in tasfiye etmek istediği AP'li Ekrem Dikmen ve Kadri Eroğan, “*Ne biliyorlarsa söylesinler bırakın, niye on dakika ile tahdit ediyorsunuz*” diyerek Halk Partisi ile beraber oy vermiştir. Ardından, grup toplantısında konuşma süresiyle ilgili bağlayıcı karar alınmamış olmasına rağmen, bunlar haysiyet divanına verilip AP'den ihraç edilmişlerdir. İhraçın haksız olduğunu göstermek ve kaldırılmasını istemek amacıyla 72 AP'li Süleyman Demirel'e muhtıra vermişlerdir. 72'liler arasında Meclis Başkanı olan Ferruh Bozbeyleli yoktur. Bozbeyleli, Demirel'e, “*Bu işler kötü geliyor. Bu arkadaşlarla konuşmak, onları partiye geri kazandırmak lazım. Bu soğukluk gitgide katılaştır, kemikleşir*” şeklinde telkinlerde bulunmuştur. İki AP'linin ihraç kararının

milletvekili AP'den ihraç isteğiyle Haysiyet Divanına sevk edilmiştir. AP Millet Meclisi Grup Yönetim Kurulu yaptığı toplantıda bahse konu 41 milletvekilini tedbirli olarak ve kesin ihraç talebiyle Haysiyet Divanına sevk etmeye karar vermiştir.⁶²

AP Genel İdare Kurulunda alınan karar gereği 14 Şubat 1970'de Başbakan Demirel, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a hükümetin istifasını sunmuştur. Böylece "*Başbakanın devrilebileceğini göstereceğiz*" diyen AP'den ihraç edilen 5 ve diğer 41 parlamento üyesi olmak üzere toplam 46 kişinin kesin davranışı, başbakanın iktidarını koruyamamasına neden olmuştur. Bütçe görüşmelerine kadar, parlamento içi olaylar sonucu II. Demirel Hükümeti'nin yaklaşık üç ay gibi bir süre içinde düşeceği kimsenin aklına gelmeyen bir husus olmuştur. Hükümetin istifasını kabul eden Cumhurbaşkanı Sunay, yeni kabineyi kurma görevini tekrar AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'e vermiştir. Gelişmeler sonucu "*rahat*" çoğunluğunu kaybetmiş olan AP, Meclis içindeki salt çoğunluğa (226 sayısına) ulaşmanın çarelerini düşünmeye başlamış, yeterli sandalye sayısını temin etmek için transfer kampanyasına girişmiştir.⁶³ 15 Mart 1970'de Başbakan Süleyman Demirel tarafından teşkil olunan Bakanlar Kurulu hakkında 1961 Anayasası'nın 103'üncü maddesi gereği güven oylaması yapılmış, oylamaya katılan 404 parlamenterden 232'si kabul, 172'si ret oyu kullanmıştır. Böylece hükümet, Meclisin güvenoyuna mazhar kılınmıştır.⁶⁴

Demirel Hükümeti'nin başını ağrıtan bir diğer gelişme, çıkardığı Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK)'nin faaliyetlerini sınırlayan yeni Sendikalar Yasasıdır. İşçi kesiminden büyük tepki alan bu yasa, 15 Haziran 1970'te DİSK'e mensup işçilerin Türkiye tarihinin en büyük eylemlerinden birini gerçekleştirmesine neden olmuştur. İşçiler, yasanın yürürlüğe girmesini engellemeye çalışmışlar, ellerinde

---

devam etmesi üzerine, 72 muhtırasını verenler, bütçe görüşmelerinde bütçeye kırmızı oy vererek tepkilerini göstermişlerdir. Kırmızı oy meselesinde 72 sayısı 41'e düşmüştür. Bunların bir kısmı, "*Efendim kendi partisinin bütçesine nasıl kırmızı oy verilir?*" demiş, bir kısmı ise Demirel'in temasları sonucu ikna edilmişlerdir. Sonuç olarak bütçeye 41 kişi hayır demiş ve bütçe reddedilince hükümet de istifa etmek zorunda kalmıştır. Bu sefer 41 kişinin hepsi haysiyet divanına verilmiş, 26'sı ihraç edilmiştir. Daha sonra partiden ayrılan bu kişiler, yeni bir parti kurma çalışmalarına girmişler, Meclis Başkanı olması nedeniyle 41'ler içinde bulunmayan Bozbeğli'ye, Meclis Başkanlığından istifa etmesinden sonra, Mehmet Turgut, Faruk Sükan ve Saadettin Bilgiç tarafından parti genel başkanlığı teklifi yapılmıştır. Demokratik Partinin doğuşu bu şekilde gerçekleşmiştir. Ferruh Bozbeğli, **Yalnız Demokrat**, Timaş Yayınları, Haz.: İhsan Dağı, Fatih Uğur, İstanbul, 2009, s. 319 - 328. Bütçe oylaması öncesinde söz alan konuşmacılar ve paylaştıkları hususlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 3, Cilt 3, Toplantı 1, 45'inci Birleşim, 11.02.1970, s. 76-151.

⁶² "*AP'den ihraç isteğiyle Haysiyet Divanında*", **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Şubat 1970, s. 1.

⁶³ **Cumhuriyet Gazetesi**, 15 Şubat 1970, s.1.

⁶⁴ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 3, Cilt 3, Toplantı 1, 55'inci Birleşim, 15.03.1970, s. 545-559.

sopa ve bayraklarla yürüyüşe geçmişlerdir. Ertesi gün gösterici sayısı daha da artmış, işçilere DİSK de hakim olamamış, hükümetin istifası istenmiş, Demirel istemeye istemeye sıkıyönetim ilan etmiştir.⁶⁵

Yukarıda belirtilen öğrenci olaylarına, sıkıntılı gelişmelere ve çatlaklara ilave olarak, Ahmad'a göre AP'nin bölünme sürecine girmesinde parti muhalefetinin Demirel'in "*sola kaydığını*" iddia etmesinin de etkisi bulunmaktadır.⁶⁶ Ayrıca Demirel'in parti içi muhalefete kulaklarını tıkaması, AP içindeki fraksiyonlara meydan vermiştir.

Bu arada AP içinde yaşanan sıkıntılı süreci alevlendiren bir diğer gelişme de, Demirel'in kendisi ve ailesiyle ilgilidir. Kamuoyu, kardeşlerinin Demirel'in adını ve siyasal hüviyetini kullanarak büyük krediler aldıkları, Başbakanın da bunu bildiği halde sesini çıkarmadığı haberleriyle çalkalanmıştır. Öyle ki, kardeşleriyle ilgili yayınlar ve söylentiler, sadece Başbakanı değil, partisini de temelinden sarsacak hale gelmiştir.⁶⁷ Nihayet CHP'li iki milletvekilinin girişimiyle Demirel için, kardeşlerine sağlanan krediler ve usulsüz elde ettiği öne sürülen Devlet Demiryolları (DDY) arsaları dolayısıyla meclis soruşturması açılmıştır. Önergede Demirel'in görevini kötüye kullandığı, bu nedenle Anayasa'nın 90'ıncı maddesi uyarınca hakkında soruşturma açılması gerektiği öne sürülmüştür.⁶⁸

04 Mart 1970'de TBMM Birleşik Toplantısı'nda, Süleyman Demirel hakkındaki nüfus suiistimali iddiasıyla verilen soruşturma önergesi okunmuş, soruşturma hazırlık komisyonu için seçim yapılmıştır. Ancak Demirel taraftarı senatör ve milletvekillerinin büyük kısmı bu seçime katılmadıklarından gerekli çoğunluk sağlanamamış ve komisyonun kurulması engellenmiştir.⁶⁹ Kardeşlerinin aldığı krediler konusunda nüfuzunu kötüye kullandığı yolunda verilen önerge üzerine Demirel için kurulan soruşturma hazırlık komisyonu, 24 Mart 1970 tarihinde çalışmalarına başlamış,

⁶⁵ Mehmet Ali Birand, Can Dündar ve Bülent Çaplı, **12 Mart İhtilalin Peçesinde Demokrasi**, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 1994, s. 167, 168. Meclisteki Sendikalar Kanunu tasarılarını geri aldirtmak için başlayan işçi direnişi, 15 Haziran 1970'te 113 iş yerinde çalışmanın durmasına neden olmuştur. Direnişe geçen ve sayılarının 70 bini bulduğu tahmin edilen eylemde, DİSK ve DİSK'e bağlı yöneticiler, kendilerinin direnişe geçmediğini, tabanda bulunan işçinin bizzat hareketi yaptığını ifade etmişlerdir. "*70 bin işçi direnişe geçti*", **Cumhuriyet Gazetesi**, 16 Haziran 1970, s. 1.

⁶⁶ Ahmad, **a.g.e.**, s. 237 - 242.

⁶⁷ Cüneyt Arcayürek, **Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi**, Bilgi Yayınevi, 3. Basım, Ankara, 1992, s. 69, 72.

⁶⁸ "*Demirel için meclis soruşturması isteniyor*", **Milliyet Gazetesi**, 28 Şubat 1970, s. 1.

⁶⁹ "*Başbakanla ilgili TBMM Soruşturma Hazırlık Komisyonu seçimi engellendi*", **Cumhuriyet Gazetesi**, 05 Mart 1970, s.1.

komisyon başkanlığına 41'lerden bir üye seçilmiştir.⁷⁰ Gelişmeler üzerine 18 Nisan 1970'de Demirel, yaşananların komplo olduğunu, bunun iç yüzünü ortaya koyacağını söylemiş, kendisine karşı olanları tertipçilikle suçlamış, konuşması gerektiği zaman kamuoyuna birçok şeyi açıklayacağını belirtmiştir.⁷¹ Bu olaya tepki, muhalefetten de gelmiş, CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit, meselenin, iktidar nüfuzunu kötüye kullanarak yakınlarını zengin etme meselesi olduğunu belirtmiştir. Davanın, bankaların kredi musluklarını alabildiğine açarak Demirel ailesinin kasasını doldurma davası olduğunu ifade etmiştir. Demirel'in onurunu, millete ve Meclise açık açık hesap vermekle kurtarabileceğini, ancak kendisinin hesap vermektan kaçtığını belirtmiştir.⁷²

Bunun üzerine CHP ve GP, yakınlarına menfaat sağladığı iddiasıyla Demirel için açılan meclis soruşturmasının, dava sonuna kadar ertelenmesini öngören TBMM kararının iptali için Anayasa Mahkemesine gideceklerini açıklamışlardır.⁷³ Demirel ise, Anayasa Mahkemesinin hakkındaki soruşturmayı erteleme kararını bozsa dahi, Meclisin kendisini Yüce Divana sevk etme kararı olsa bile, "*Günaydın Gazetesi*" aleyhine açtığı davalar neticeleninceye kadar hiçbir şekilde istifa etmeyeceğini açıklamıştır.⁷⁴ Sonuç olarak Demirel, böylesine bir iddiayla karşılaştıktan sonra hukuk yolunu tercih etmiş; kendisini aklayacak bir açıklamayı TBMM kürsüsünden açıkça söyleyerek yapmak istememiştir. Arcayürek'e göre, her ne kadar "*aile bağlarının güçlülüğü*", "*aile bütünlüğü*" gibi değerlere önem vermesi normal olsa da; kendisini, yeri ve zamanı geldiğinde kardeşlerinden ve aile bireylerinden ayıramamıştır. Yalnızca "*aile başkanı*" olmayan, aynı zamanda Türkiye'yi yöneten insan olan Demirel, bu özveriyi yerine getirememiştir.⁷⁵

Bütün anlatılan gelişmeler sonrasında Demirel'i düşüremeyeceklerini anlayan muhalifler, yeni bir parti kurarak Demokratik Parti (DP)'yi oluşturmuşlardır. AP'den istifa eden Ferruh Bozbeyle⁷⁶ de, partinin genel başkanlığına seçilmiştir.

⁷⁰ "41'lerden, Gürsan, Demirel için kurulan komisyona Başkan seçildi", **Cumhuriyet Gazetesi**, 25 Mart 1970, s. 1.

⁷¹ "Demirel: Komploların içyüzünü ortaya koyacağım", **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Nisan 1970, s. 1.

⁷² "Ecevit, Başbakanı suçladı. Demirel hesap vermektan kaçıyor", **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Nisan 1970, s. 1.

⁷³ "CHP ve GP Anayasa Mahkemesine gidiyor", **Milliyet Gazetesi**, 01 Mayıs 1970, s. 1.

⁷⁴ "Yüce Divana verilesem de istifa etmeyeceğim", **Milliyet Gazetesi**, 07 Haziran 1970, s. 1.

⁷⁵ Arcayürek, **a.g.e.**, s. 70 – 72.

⁷⁶ Ferruh Bozbeyle 1927 yılında Kahramanmaraş'ta doğmuş Türk siyaset adamıdır. Millet Meclisi Başkanlığı ve Demokratik Parti genel başkanlığı yapmıştır. Bir süre avukatlık yaptıktan sonra 1961'de siyasete atılmış, AP'den İstanbul milletvekili olarak Millet Meclisi'ne girmiştir. 1965, 1967 ve 1969'da Millet Meclisi Başkanlığı'na seçilmiştir. Ekim 1970'te parti içi ayrılıklar nedeniyle Meclis

Yukarıda bahsedilen gelişmeler doğrultusunda Demokratik Parti'nin kuruluş aşamasını, dönemin AP milletvekili Ali Naili Erdem şu şekilde anlatmıştır: 72'ler muhtırasını hazırlayanlar, kendisiyle beraber Mehmet Turgut ve Cihat Bilgehan'dır. Bu muhtıra, zamanla DP'nin doğma nedeni olmuştur. Muhtıra ile yapılmak istenen parti içi demokrasiyi gerçekleştirmektir. Ancak muhtemelen üsluplarında hırçınlığın olması, bazılarının kimi makamlarda gözlerinin olması nedeniyle amaçlarına ulaşamamışlardır. Tenkit terbiyesinin önemine vurgu yapan Erdem'e göre parti içi demokrasi, "*Ben, sizden farklı düşünüyorum*" diyebilme halidir ki, bu hiçbir partide gerçekleşmemiştir. Bununla birlikte Erdem, Ferruh Bozbeyli dahil olmak üzere, DP içinde "*idealistler kadrosu*" olduğunu, bu kişilerin kendilerini aşmış insanlar olduğunu söylemiştir. Pek çok kişi, bu muhtırayı "*Süleyman Demirel'i makamundan etme*" şeklinde yorumlamıştır. 1947 yılında Demokrat Parti Ankara Cebeci Ocağını kuran Erdem, Demokratik Partili arkadaşlarına AP'den kopmamalarını, koparlarsa ayakta kalamayacaklarını da tavsiye etmiştir.⁷⁷

Bu yıllardaki diğer sağ görüşe sahip partilerdeki gelişmeleri de şu şekilde özetlemek mümkündür: 1960'ta Millî Birlik Komitesi (MBK)'den atılan 14'lerin onuyla birlikte 1965 ilkbaharında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)'ne katılan Alparslan Türkeş, kısa bir süre sonra Ağustos ayında partinin genel başkanı olmuştur. CKMP'nin yeni ideolojisi, Türkeş tarafından yazılan ve 1965 sonlarında yayımlanan "*Dokuz Işık*" adlı kitapçıkta açıklamıştır. Buna göre, partinin temel ilkeleri; milliyetçilik, ülkücülük, ahlakçılık, toplumculuk, ilimcilik, hürriyetçilik, köylücülük, gelişmecilik, sanayicilik ve teknikçilik'dir. Zürcher'e göre Türkeş'in programı, 1930'ların Kemalizm'inden çok uzak düşmese de, fiiliyatta şiddete ve Asya'daki bütün Türklerin yeniden birleştirilmesi anlamındaki bir milliyetçiliğe, komünizm aleyhtarlığına dayanan bir programdır. 1969'ta partinin adı Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirilmiştir.⁷⁸

Başkanlığı'ndan istifa etmiş, bir ay sonra da AP'den ayrılmış, DP'nin genel başkanlığına getirilmiştir. Mart 1975'te I. MC'nin kuruluş hazırlıkları sırasında bazı arkadaşları, DP'nin çoğunluğunu da sürükleyerek AP'ye geri dönerken, Bozbeyli DP'de kalmış ve genel başkanlık görevini yürütmeye devam etmiştir. 1977 genel seçimlerinde milletvekili seçilememiş, 1979'da DP genel başkanlığından ve aktif siyasal yaşamdan çekilmiştir. "*Türkiye'de Siyasal Partilerin Ekonomik ve Sosyal Görüşleri (1969)*", "*Demokratik Sağ (1976)*", "*Birinci Cemre (1977)*" ve "*Politika Sanatı (1980)*", Bozbeyli'nin yapıtları arasındadır. **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, 15. Baskı, Cilt 4, İstanbul, 1988, s. 519.

⁷⁷ Ali Naili Erdem ile 24 Kasım 2015 tarihinde yapılan mülakat.

⁷⁸ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, 29. Baskı, İstanbul, 2014, s. 371, 372. Alparslan Türkeş, 1917 yılında Kıbrıs'ta doğmuş, 1997 yılında Ankara'da vefat etmiş Türk

AP'de ve CKMP / MHP'de yukarıda bahsedilen gelişmeler yaşanırken, Necmettin Erbakan, Demirel'i ve AP'yi büyük sermayeye özellikle de yabancı sermayeye bağımlı olmakla eleştiren küçük işadamlarının sözcülüğünü yapmış; AP'yi Siyonistlerin ve İslam'a sırt çevirmişlerin bir kuklası olmakla itham etmiştir.⁷⁹ 12 Ekim 1969 Seçimi öncesinde, 10 Ağustos'ta milletvekili aday adayı olarak AP'ye kayıt yaptıran Necmettin Erbakan'ın adaylığı kabul edilmemiş, bunun üzerine Konya'dan bağımsız aday olmuştur.⁸⁰ 26 Ocak 1970'te, 17 arkadaşıyla "*Millî Nizam Partisi (MNP)*"ni kurmuş, 8 Şubat'taki MNP'nin kuruluş toplantısı, tekbir getirilerek Büyük Sinema'da yapılmıştır.⁸¹

Yukarıda anlatılan gelişmeler doğrultusunda Türkiye, 1970 sonbaharına artan pahalılık, devalüasyon (Türk Lirası %60 oranında değer kaybetmiş; 1 dolar, 9 liradan 15 liraya çıkarılmıştı), şeker ve benzine zam, ayaklanan işçiler, boykottaki öğrenciler şeklinde özetlenebilecek acı bir tablo ile girmiştir. Bu tabloya eklenmesi gereken diğer bir önemli unsur, askere müdahaleler konusunda davetiye çıkaranlardır. Birand, Dündar ve Çaplı'ya göre, bunlardan biri CHP Konya milletvekili Fakih Özfakih'dir. Fakih Özfakih, henüz Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na atanmamış olan Org. Faruk Gürler ile

---

siyaset adamıdır. CKMP ve MHP'nin genel başkanlığını yapmış, 1987'de Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP)'nin genel başkanlığına getirilmiştir. 27 Mayıs Harekâtını gerçekleştiren Milli Birlik Komitesi içinde yer alan Türkeş, iktidarın sivillere devredilmesine karşı çıkan On dörtler içinde yer almış, TSK'dan emekliye ayrılarak Hindistan Büyükelçiliği hükümet danışmanlığı göreviyle Türkiye'den uzaklaştırılmıştır. 1963'te Türkiye'ye dönmüş, 1965'te CKMP'nin genel başkanlığına seçilmiş, parti programını "*9 Işık*" olarak da adlandırılan ülkücü ve Milliyetçi-Türkçü bir görüş doğrultusunda yeniden düzenlemiştir. 1975-1978 yılları arasında kurulan I. ve II. Milliyetçi Cephe hükümetlerinde başbakan yardımcılığı yapmış, 12 Eylül 1980 Harekâtından sonra tutuklanarak MHP ve Ülkücü kuruluşlar için açılan davada yargılanmış, dört buçuk yıl tutuklu kalmıştır. 6 Eylül 1987'deki halk oylamasında siyaset yasağının kaldırılmasıyla MÇP'ye girmiş, 4 Ekim 1987'de genel başkanlığa seçilmiştir. "*Dokuz Işık (1964, 1979)*", "*1944 Milliyetçilik Olayı (1968, 1976)*", "*Türkiye'nin Meseleleri (1969, 1976)*", "*Yeni Ufuklara Doğru (1972, 1976)*", "*27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler (1977)*" ve "*Temel Görüşler (1977)*", Türkeş'in eserleri arasındadır. **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, 15. Baskı, Cilt 21, İstanbul, 1988, s. 279.

⁷⁹ Zürcher, **a.g.e.**, s. 372. Necmettin Erbakan, 1926 yılında Sinop'ta doğmuş, 2011 yılında Ankara'da vefat etmiş Türk siyaset adamıdır. Milli Nizam Partisi ve Milli Selamet Partisi genel başkanlığı, 1974-1978 yılları arasında üç kez devlet başkanlığı ve başbakan yardımcılığı görevlerini yapmıştır. 1965 yılında profesör olmuş, 1967'de Odalar Birliği genel sekreterliğine seçilmiş, bu dönemde büyük sanayici ve tüccarlara karşı Anadolu tüccar ve küçük sanayicileri savunmasıyla dikkat çekmiştir. 1969'da Konya'dan bağımsız milletvekili seçilmiş, MSP'nin 1973 seçimi sonrası yapılan olağanüstü kongresi sonucu genel başkanlığa getirilmiş, 12 Eylül Müdahalesi sonrasında gözetim altında tutulmuş ve ardından tutuklanmıştır. "*MSP'yi illegal bir cemiyete dönüştürmek ve laikliğe aykırı davranmak*" ve "*laikliğe aykırı davranmak*" iddiasıyla yargılanan Erbakan, 1981'de serbest bırakılmış, 1983'te hakkında verilen hüküm Askeri Yargıtay'ca bozulduktan sonra beraat etmiştir. 11 Ekim 1987'de ise Refah Partisi genel başkanlığına getirilmiştir. **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, 15. Baskı, Cilt 8, İstanbul, 1988, s. 232, 233.

⁸⁰ **Türkiye'nin 90 Yılı (1919-2009)**, Anadolu Ajansı Yayınları: 12, Ankara, 2010, s. 223.

⁸¹ **a.g.e.**, s. 226.

“vatan parçalanıyor...Sokakta evlatlar ölüyor, siz burada bakıyorsunuz... Yoksa böyle seyirci kalacak mısınız?” tarzı konuşmalar yapmıştır. Bu teşvikler, zaten gidişattan memnun olmayan Gürler’i muhtemelen etkilemiştir. Demirel, çok sevilen bir general olan Gürler’in siyasete olan ilgisini bildiği halde, sırada başka general varken Kara Kuvvetleri Komutanlığı’na Gürler’i atamış ve belki de sonunu hazırlamıştır.⁸²

Gürler gibi, ülkenin içinde bulunduğu durumla yakından ilgilenen bir general de Muhsin Batur’dur. Cumhurbaşkanı Sunay’ın, Başbakan Demirel’e, Hava Kuvvetleri Komutanlığı için bilgisi ve görgüsü nedeniyle henüz korgeneral olan Muhsin Batur’u önermesi, ilk aşamada rütbesi dolayısıyla dikkate alınmamıştır. Ancak sonrasında Batur Hava Kuvvetleri Komutanlığına getirilmiş, bu atamayla birlikte 12 Mart geriye doğru saymaya başlamıştır.⁸³

Öyle ki, 12 Mart’ın ilk belirtisi olarak nitelendirilebilecek gelişme 25 Ocak 1970’te gerçekleşmiştir. Bu tarihte toplanan Millî Güvenlik Kurulu toplantısında Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur, 12 Mart’ın gerekçesi sayılabilecek, kamuoyuna tam metni yansımayan on altı sayfalık bir konuşma yapmış, bunun üzerine MGK’da tartışma çıkmıştır. Batur konuşmasında, görkemli bir anayasaya sahip olduğunu, fakat anayasanın devlete yüklediği görevlerin tam olarak yapılmadığını belirtmiştir. Türkiye’de ülke sorunları hakkında fikir üreten aydın kesimin büyük bölümünün sol görüşlü olduğunu; aşırı sağın en büyük tehlikesinin, çoğunluğu cahil olan halkı sömürmeye dayalı olmasından kaynaklandığını, sağın tutucu ve sorunların çözümüne set çekici bir yapıda olduğunu ifade etmiştir. Hükümetin sağa ödün verdiği yargısının hakim olduğunu da konuşmasına ilave etmiştir.⁸⁴ Böylece “*Batur’un Muhtırası*”, 12 Mart Muhtırası’nın adeta ayak sesi olmuş, politik, ekonomik ve sosyal koşullar hakkında ordunun duyduğu kuşku ve kaygıları dile getirmiş ve gerekli önlemlerin alınması istenmiştir.

⁸² Birand, Dündar ve Çaplı, **a.g.e.**, s. 170 - 172.

⁸³ Arcayürek, **a.g.e.**, s. 263. Gürler ve Batur’un terfi etme süreci şu şekilde gerçekleşmiştir: Yüksek Askeri Şura’nın 1969 yılı Ağustos ayı içinde yaptığı toplantılar sonucu aldığı kararlar Cumhurbaşkanının onayından çıkmış ve Orgeneral Nazmi Karakoç Kara Kuvvetleri Komutanlığına, Oramiral Celal Eyiceoğlu Deniz Kuvvetleri Komutanlığına, Orgeneral Muhsin Batur Hava Kuvvetleri Komutanlığına atanmıştır. Orgeneral Faruk Gürler 2’nci Ordu Komutanlığına, Orgeneral Faik Türün de 3’üncü Ordu Komutanlığına getirilmiştir. “*Yüksek Komuta Heyetinde değişiklik yapıldı*”, **Milliyet Gazetesi**, 26 Ağustos 1969, s. 1. Bir yıl sonra, 28 Ağustos 1970’te 2’nci Ordu Komutanı Orgeneral Faruk Gürler Kara Kuvvetleri Komutanı olmuş, Orgeneral Faik Türün de 1’inci Ordu Komutanlığına atanmıştır. “*50 General ve 516 Albay emekli oldu*”, **Milliyet Gazetesi**, 29 Ağustos 1970, s. 1.

⁸⁴ Arcayürek, **a.g.e.**, s. 265 - 273.

Bu arada gidişattan rahatsız olan askerlerle, çareyi bir askeri müdahalede gören sivillerin bir noktada buluşmaları da 12 Mart'a giden süreçte ciddi bir yer tutmuştur.⁸⁵ Zira bu çevrelerce, 27 Mayıs'ın başarıya ulaşmamasında fikri hazırlığın olmadığı yönünde ders çıkarılmış, yeni hareketin teorik hazırlığı, o günlerde Doğan Avcıoğlu'nun "*Devrim Gazetesi*"nde faaliyet alanı bulmuştur. İlhan Selçuk, İlhami Soysal, Hasan Cemal, Uluç Gürkan gibi yazarların çıkardığı gazete, ülkenin durumundan memnun olmayanların ilgi odağı olmuştur. Yeni askeri müdahalede bulunmak isteyenler, reform yapmayı güç kullanarak, darbe yaparak değiştirmek isterken, planlarının düşünsel içeriğini ise Devrim Gazetesi'nde bulmuşlardır. Bu gazete çevresinde oluşan hareketin askerî açıdan destekçisi ise, 27 Mayıs'ın komutanlarından Cemal Madanoğlu olmuştur. Adının sol bir cuntayla birlikte anıldığı "*Madanoğlu Cuntası*", Mahir Kaynak'ın bu cuntaya sızıp, cunta faaliyetlerini MİT raporlarına aktarmasına kadar, dönemin en iddialı gruplarından biri olmuştur.⁸⁶

12 Mart müdahalesine giden süreçte bir diğer önemli kilometre taşı, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Batur'un, 21 Kasım 1970'te Cumhurbaşkanına yazdığı mektuptur. Öyle ki muhtıra görüntüsü veren mektupta, ülkedeki durumun kötüleşmekte olduğu uzun uzun anlatılmış, sonunda da Silahlı Kuvvetler içinde örgütlenmeler olduğu belirtilmiştir. Ancak mektup Genelkurmay Başkanını ve Başbakanı atlayarak Cumhurbaşkanına verildiğinden kriz meydana gelmiş, Genelkurmay Başkanı Tağmaç komutanları hemen toplantıya çağırmıştır. 10 Aralık 1970'te Komuta Konseyinde ülkenin durumunda düzelme ihtimali olmadığı konusunda görüş birliğine varılmıştır.

⁸⁵ Hareketin içindeki isimlerden zamanın Deniz Binbaşısı ve Celil Gürkan ekibi içinde yer alan Erol Bilbilik'e göre, Millî Kurtuluş Savaşı'ndaki gibi sivil-asker birlikteliğini savunan Madanoğlu grubunda, Osman Köksal, İlhan Selçuk, Doğan Avcıoğlu, Cemal Reşit Eyüboğlu gibi kişiler bulunmaktadır. Diğer yandan o dönem içinde, Ekrem Acuner, Orhan Kabibay, Numan Esin, İrfan Solmazer ve havacı grubu gibi pek çok grup bulunmaktadır. Havacı grubun başında Kurmay Albay Aydın Kırıçoğlu bulunmaktadır. Bu grubun özelliği tamamıyla askerlerden oluşması ve sivil kişilere kapalı olmasıdır. Zaman içinde havacılarla karacılar arasında birleşme olmuştur. Bunlar, Deniz Kuvvetlerine yanaşmışlar, Amiral Bülent Tarcan ile işbirliği yapmışlar, Madanoğlu grubuyla da temas kurmuşlardır. "*Mit'teki bazı hainler herkesi kullandı*", **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Mart 1996, s. 8.

⁸⁶ Birand, Dündar ve Çaplı, **a.g.e.**, s. 174 - 176. Millî İstihbarat Teşkilatı (MİT), Cemal Madanoğlu'nun devrimci davranışa geçmeye yönelik faaliyetine "*balon*" şifre adını takmıştır. Mahir Kaynak adında bir MİT ajanı, Madanoğlu grubunun önemli toplantılarına katılmış, toplam 61 konuşmayı yanında taşıdığı bir ses almancına veya daha ileri bir teknikle toplantı dışında kurulan bir sisteme aktarmıştır. Arcayürek, **a.g.e.**, s. 353. Hareketin içindeki isimlerden zamanın Deniz Binbaşısı Erol Bilbilik'e göre 12 Mart süreci içinde MİT, pek çok faaliyetten haberdardır. MİT'in başındaki isim olan Korgeneral Fuat Doğu, Sunay'ın sağ koludur. Askerle sivil iktidar arasında kaldığı zaman, askeri iktidar yanında olmak zorunda kalmıştır. Başbakan olmasına rağmen Süleyman Demirel'i bir askeri harekâtın varlığından haberdar etmemek için elinden geleni yapmıştır. Bu arada askeri bir harekâtın başarılı olması için Genelkurmay Başkanlığına, Cumhurbaşkanlığına, Kuvvet Komutanlıklarına ayrı ayrı raporlar vermiştir. "*Mit'teki bazı hainler herkesi kullandı*", **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Mart 1996, s. 8.

Müdahale yöntemi konusunda Tağmaç, hükümete bir uyarı verilerek yetinilmesini savunurken, Gürler ve Batur ordunun yönetime bizzat el koymasından yana tavır almıştır. Ancak toplantı kesin bir karar varılmadan sona ermiştir.⁸⁷

Tüm yukarıda belirtilen gelişmelerin sonucunda, 1971 yılının Mart ayı, artık ülkede askeri bir müdahalenin elinin kulağında olduğu bir ay olmuştur. 4 Mart 1971'de 4 ABD'li, Türk Halk Kurtuluş Ordusu tarafından kaçırılmış, güvenlik güçleri, örgütün karargâhı sayılan ODTÜ'yü kuşatmış, örgüt lideri Deniz Gezmiş'i aramıştır. Ülkeyi ayağa kaldıran üç günün sonunda Deniz Gezmiş ve arkadaşları Amerikalı havacı askerleri salıvermişlerdir.⁸⁸

Aylardır Kara ve Hava Kuvvetleri Komutanlıkları Karargahlarında askeri bir müdahalenin hazırlıklarının yapılmasının sonrasında, 7 Mart 1971 tarihinde darbeye karşı olduğu bilinen ve bunu engellemeye çalışan Gnkur.Bşk. Org. Tağmaç, bütün kuvvet ve ordu komutanlarını, son olayları görüşmek için toplantıya çağırmıştır. Birand, Dündar ve Çaplı'ya göre, cuntacılar bunun üzerine acilen CHP milletvekili Fakih Özfakih'in evinde toplantı yapmışlar, toplantıda Faruk Gürler'in ürkekliği ve harekete geçmekteki isteksizliği münakaşa konusu olmuştur. Sonrasında Faruk Gürler'in öldürülerek, cunta planına engel olması önlenmek istenmiştir. Genelkurmay Plan ve Prensipler Dairesi Başkanı Korg. Atif Erçikan, bu görüşmeyi banda alarak Faruk Gürler'e sunmuş, o güne kadar Batur'u yanına alıp Tağmaç'sız bir müdahale planlayan Gürler, darbe planlarında kendisinin de devrilebileceği korkusuna kapılmış ve Tağmaç'a yanaşmıştır.⁸⁹

⁸⁷ Birand, Dündar ve Çaplı, **a.g.e.**, s. 177, 178.

⁸⁸ ABD elçisi, kaçırılan dört askerin canlı olarak bulunmasını isterken; Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu tarafından bunlar için 400 bin dolar fidye istenmiş, gözaltındaki tüm devrimcilerin de salıverilmesi şart koşulmuştur. Bu arada Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu yaptığı bildiriye, bütün yurttaşları Amerika ve bütün düşmanlarla mücadeleye çağırmış, bunun silahlı mücadele ile kazanılacağını açıklamış, tam bağımsız bir Türkiye hedeflediklerini ifade etmiştir. "*Amerikalı dört asker kaçırıldı*", **Cumhuriyet Gazetesi**, 05 Mart 1971, s. 1. Kanlı olaylar, 4 ABD'li askeri kaçırılanların ODTÜ yurtlarında olduğu yolunda yapılan ihbar üzerine güvenlik güçlerinin üniversite sahasına girmesiyle başlamış, 05 Mart 1971'de ODTÜ adeta bir savaş alanına dönmüş, Başbakan Demirel sıkıyönetimin söz konusu olmadığını ifade etmiştir. "*ODTÜ'de kanlı savaş: 1 ölü, 32 yaralı*", **Cumhuriyet Gazetesi**, 06 Mart 1971, s. 1.

⁸⁹ Birand, Dündar ve Çaplı, **a.g.e.**, s. 193 - 196. Hareketin içindeki isimlerden Deniz Binbaşı Erol Bilbilik'e göre, 1971 Şubatında ABD'den dönen Genelkurmay Plan ve Prensipler Dairesi Başkanı Korgeneral Atif Erçikan, Tağmaç'ın, Köşkün ve zamanın Deniz Kuvvetleri Komutanı Celal Eyiceoğlu'nun casusudur. Zira Eyiceoğlu bunu Bilbilik'e itiraf etmiş, "*... Bütün gelişmeleri biliyoruz. İcinize Atif Erçikan'ı soktuk. Toplantılardan sonra bize, Çankaya'ya bütün bilgileri teyple getiriyordu*" demiştir. Ayrıca yine Bilbilik'e göre, tepede iki ana grup vardı. Tağmaç, Sunay ve Eyiceoğlu emperyalizme bağlı iken, ikinci grup Batur ve Gürler'den oluşuyordu. Güç dengesi emperyalizme bağlı "*Amerikancı*"lara geçince Batur ve Gürler ezilmekten korkmuşlar, ikili oynamışlar ve alt grupların da

12 Mart'a giden süreçte bir diğer kritik gün de 9 Mart'tır. 9 Mart 1971 saat 17.30'da Hava Kuvvetleri Komutanının odasında bir toplantı yapılmıştır. Faruk Gürler, daha önceden hazırlanan bir metni, Deniz Kuvvetleri Komutanı Celal Eyiceoğlu'na da göstermeyi, önerisinin alınmasını istemiştir. Batur, bu öneri üzerine "...Paşam, bırakınız Allahınızı severseniz, ben o zatla temas etmem" yanıtını vermiştir.⁹⁰ Toplantıya katılan önemli isimler Batur, Gürler ve darbe zirvesinin üçüncü büyük adamı, ihtilalden sonra Başbakan yardımcısı olması planlanan Tümgeneral Celil Gürkan'dır. Toplantıda hayati bir karar vermesi beklenen Gürler, belki hareketin başarı şansını düşük görmüş, belki de kurmaylarından gelecek bir ihanetten korkmuş, ihtilal olması durumunda görev alacak sivil kişiler hakkında bilgi istemiş, okunan her isim üzerinde görüş bildirmiş, Eyiceoğlu'nun niye toplantıda olmadığını sormuştur. Gazeteci Uluç Gürkan'a göre, harekete geçirilecek birlikler, ele geçirilecek yerler, radyonun ele geçirilmesi, bakanlıkların önüne tankların çekilmesi, silah ve insan yerleştirilmesi ile ilgili planların hepsi hazırdır. Toplantıya katılan Celil Gürkan'a göre ise, Batur konuşmaya Gürler'e hitaben "*Paşam, hazırlıklar tamam. Bir müdahale halinde zati aliniz Devlet Başkanı olacaksınız. Ben de Başbakanlık görevini üstleneceğim. Biz hazırlıklarımızı size arz edelim, siz de nihai kararı verin*" diyerek başlamıştır. Dolayısıyla yine Celil Gürkan'a göre, Gürler'in onaylaması durumunda, Gürler-Batur ikilisi yönetime el koyacaktı. Ancak Gürler'in ürkek olması, Cumhurbaşkanı'dan emin olmaması dolayısıyla aktif hareket edememiştir. Gürler, her davranışıyla ciddi ve somut bir karar alınmasına hazırlıklı ve istekli olamamıştır.⁹¹

Sonuç olarak 9 Mart'ta yapılan iki saatlik toplantı sonucunda Gürler vazgeçmiş, toplantı, adeta ihtilal yapmak isteyenleri durdurma toplantısı olmuştur. Gürler ve Batur, aylardır ihtilal hesabı yapan kurmaylarını durdurmuşlardır. Toplantı sonucunda Gürler'siz de devam edilmesi kararına varılamamıştır. Zira Gürler, 28'inci Tümen'de Devleti Kurtarma (DEV-KUR) Planına yönelik alarm vermiştir. DEV-KUR, NATO ülkelerinde devletin özellikle sol içerikli bir darbe girişimiyle karşılaşıldığında

---

hareketini çökertmişlerdir. "*Mit'teki bazı hainler herkesi kullandı*", **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Mart 1996, s. 8.

⁹⁰ Arcayürek, **a.g.e.**, s. 360.

⁹¹ Birand, Dündar ve Çaplı, **a.g.e.**, s. 196 - 198. Zamanın TİP Genel Sekreteri Tarık Ziya Ekinci'ye göre Gürler, 9 Mart Cuntası'nın başı olarak ortaya çıkmış, sonrasında bu cuntanın tasfiye hareketinin içinde yer almıştır. Batur'la birlikte işbirliği içinde bu cuntaya yakın iken, Tağmaç ile temas kurmuş ve 12 Mart Muhtırası'nın yapılmasına vesile olmuştur. Dolayısıyla Gürler, 9 Mart darbesini yapacak olan subayların tümünün tasfiyesini sağlayan, 9 ve 12 Martı bilen, içinde olan ve ikili oynayan bir aktördür. Davut Dursun, **12 Mart Darbesi**, Şehir Yayınları, İstanbul, 2003, s.171.

yürürlüğe konulan bir plandır. Böylece 9 Mart dosyası bu şekilde kapanmış, aylardır ilerici gördükleri komutanları için devrim planlarıyla çalışan sol görüşlü subaylar devre dışı bırakılmışlardır.⁹²

Öte yandan yukarıda anlatılan gelişmeleri, toplumsal dinamikler açısından değerlendirdiğimizde şunları söylemek mümkündür: 1960 Darbesi ve sonuçları, “restorasyoncu” olmaktan ziyade “dönüşümcü” olmuş, sanayi burjuvazisinin çıkarlarına uygun yeni iktisadi politikaları formüle edecek yeni bir idari aygıt kurulmuştur. Bu model, daha fazla devlet merkezli bir düzenlemeyi gerektirmiş, sanayi burjuvazisinin, işçi sınıfının ve bürokrasinin çıkarlarını bir noktada kesiştirmiş; siyasi rejim ile ekonominin birlikte düzenlenmesini mümkün kılmıştır. Bürokrasiyi güçlü bir siyasi ve ekonomik aktör olarak sahneye süren bu birikim tarzı, sanayi merkezli, içedönük ve dışa bağımlı bir özellik göstermiştir. “İthal ikameci sanayileşme modeli” olarak anılan bu stratejide, sermayenin farklı kesimleri, sanayi sermayesinin hegemonyası altında birbirlerine eklenmişler; devlet ise çok önemli bir düzenleme ve bölüştürme tarzı aygıtı olarak devreye girmiştir. Yani devlet müdahalesinin amaçlarından biri, sanayi üretimini desteklemek ise, bir diğeri üretime uygun tüketim ilişkilerini geliştirmek olmuştur. Kıt iktisadi kaynakların tahsisine ve iç pazarın yaratılması amacıyla gelirin yeniden bölüştürmesine dayalı yeni düzenleme, küçük sermaye ve küçük burjuvazinin işine gelmemiş; devlet sanayi burjuvazisini kayıran müdahale biçimlerini kurumsallaştırmıştır. Özetle, 1960 sonrasında “kapitalist sanayileşme”, “demokratikleşme” şeklindeki iki ayrı dinamik aynı anda harekete geçirilmiştir. Her ikisinin de vaktinden evvel ivme kazanmasını sağlayan diğeri bir dinamik “sivil-asker bürokrasi” olmuştur. Kapitalist sanayileşme ile demokrasi arasındaki çelişkinin ortaya çıkmasıyla birlikte Ordu, ilki lehinde konumlanmaya başlamıştır.⁹³

⁹² Birand, Dündar ve Çaplı, **a.g.e.**, s. 196 - 200. Hareketin içindeki isimlerden Deniz Binbaşı Erol Bilbilik’e göre, başlangıçta sivil ve askerlerle birlikte harekât yapmaya soyunan Orgeneral Batur ve Gürler, son anda 9 Mart hareketini ezmişlerdir. Amerikancı cuntaya güç vermişler, onlarla birlikte olmuşlardır. Dolayısıyla 12 Mart, 9 Mart’ın üstüne gelmiş ve onu yenmiştir. “Mit’teki bazı hainler herkesi kullandı”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Mart 1996, s. 8. 1973 seçimiyle parlamentoda görev alan CHP milletvekili Erol Tuncer’e göre de 9 Mart teşebbüsü, devrimci iddiaları olan, bu yanıyla 12 Eylül müdahalesinin çizgisinden oldukça farklı bir harekettir. Erol Tuncer ile 2 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat.

⁹³ Özkazanç, “a.g.m.”, s. 80-84.

Konuya, 12 Mart Muhtırası verildiğinde tek başına iktidarda olan AP açısından bakıldığında ise şu hususların altının çizilmesi gerekir: AP hükümeti, ilk yıllarında büyük ölçüde iktisadi genişleme sayesinde burjuvazinin tümünün desteğini kazanmıştır. Ancak yıllar ilerledikçe holding şirketleri içinde örgütlenmiş büyük sermaye, iktidarı küçük sermaye ile paylaşmayı kabul edememiştir. Diğer yandan hükümet, köylüleri terk etmeyerek tarım ile sanayi arasında dengeli bir politika gütmeyi yükümlenmiş olmakla birlikte, bu politika tarafların hiçbirini memnun etmemiştir. Altmışlı yılların sonuna doğru, kolay ithal ikamesi evresinin sona ermesinden sonra burjuva içi çatışma keskinleşmiş; farklı bir piyasa bileşimi, dünya ekonomisiyle değişik bir ilişkiler kalıbı, sanayi girdilerinde daha yüksek bir ithal katkısı ve siyasette yeni ittifaklar söz konusu olmuştur. Bu yeni koşulların - 1965 ile 1969 arasında %12 olan sınai büyüme hızının 1970'te %1,5'e inmesinin de etkisiyle - parlamentodaki mevcut denge karşısında evrim yoluyla sağlanamayacağı ortaya çıkmıştır.⁹⁴

1.2. 12 Mart Muhtırası ve Ortaya Çıkardığı Sonuçlar

12 Mart 1971 tarihinde Meclislere muhtıra vererek yeniden siyasete doğrudan bulaşan Ordu'nun, iç siyasette oynadığı rolün tarihsel bir arka planı vardır. Bu süreci, Osmanlı'daki modernleşme faaliyetlerinin başlaması ile ilişkilendirmek mümkündür. Zira 18. Yüzyıl sonuyla 19. Yüzyılın reformcu sultanları kurumlarını modernleştirmeye başladıklarında, ilk olarak orduyu ele almışlardır. Batıyı örnek alan askeri okullar ve bu kurumlardan, kendilerini devletin selametine adanmış yeni bir reformcu subaylar kuşağı çıkmıştır. Bu subaylar daha sonra siyasallaşmışlar, İttihat ve Terakki Komitesi içinde önemli siyasi roller oynamışlardır.⁹⁵ Diğer bir deyişle, Osmanlı'nın son döneminde yeni bir düzen bulma mücadelesi sayesinde subaylar, kendilerini reformun öncüleri ve aydınlanmanın habercisi gibi görmüşlerdir. Yukarıda da belirtildiği gibi, kendilerini geleneksel toplumdaki ayıran eğitim sistemlerinin etkisiyle, tüzel kimlik ve siyasi misyon duyguları keskinleşmiştir. Dolayısıyla iç hesaplaşmalarda taraf olduklarından, imparatorluğun siyasi kaderinin belirleyicisi olan Ordu siyaset ağına düşmüş, siyasete bulaşarak tarafsız bir kuvvet konumunu yitirmiştir. Buna rağmen Ordu ulusal devletin

⁹⁴ Çağlar Keyder, "Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası", Irvin Schink, E. Ahmet Tonak (Der.), **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Belge Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2013, s. 103-105.

⁹⁵ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Kaynak Yayınları, 12. Basım, İstanbul, 2014, .s. 10-12.

kuruluşu sırasında kritik bir rol oynamıştır. Ulusal direniş, tek bir subayın işi olmasa da, nihayetinde Mustafa Kemal Paşa tarafından yönetilmiş ve başarıyla sonuçlandırılmıştır. Cumhuriyetin ilanını müteakip Ordu, aktif siyasete bulaşmamış, askerler sıkı sıkıya geri planda kalmıştır. Atatürk, genç subayları radikal reformist bir tarzda, devrimin ve cumhuriyetin bekçileri gibi düşündürmeye özendirilmiş; İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde, Atatürk'ün Ordunun sivil siyasi kuruma sadık kalması gerektiği ilkesi esas olarak korunmuştur. Öte yandan 1935 tarihli Ordu İç Hizmet Kanunu'nun 34. maddesi, daha sonraki yıllarda ordu aktivistlerince “*Devletin bekası ciddi bir tehlikeyle yüz yüze bulunduğu anda siyaset alanına müdahale etmeye mecbur olacakları*” anlamında yorumlanacak süreçleri beraberinde getirmiştir.⁹⁶ Öte yandan aydınlara ve askerler dahil diğer seçkinlere göre çağdaşlaşmanın, Batılılaşma; Batılılaşmanın da önemli bir unsurunun demokrasi olduğu sonucuna varılmıştır. Başka bir deyişle, askerler ve batılı aydınlar, nihai yetkinin sivil hükümetin elinde olduğunu teslim ederek, Türkiye'nin selametini, demokratik, laik bir devlet kurmakta ve bu devleti korumakta görmüşlerdir. Ancak demokrasiyi, liberal demokrasi olarak değil, “*her konuda en iyi politikanın ne olabileceğine karar verebilecek donanımlı kimseler arasında rasyonel bir tartışma*” olarak algılamışlar ve “*rasyonel demokrasiyi*” desteklemişlerdir.⁹⁷

Çok partili düzenin kurulmasında sonra, subaylar kendilerini CHP'li olarak tanımlamışlar, oluşan yeni siyasi rekabet düzeni içinde seçim süreci ile yakından ilgilenmişlerdir. Öte yandan II. Dünya Savaşı'ndan beri bozulan geçim koşullarından ve modası geçmiş askeri araçlardan hoşnutsuz olan bazı subaylar ise DP'ye yakın olmuşlardır. Yine de, yüksek komuta kademesindeki subayların çoğunluğu, geleneksel bürokratik ifadesi ve Kemalist Kurtuluş Savaşı'nın meşru mirasçısı olarak gördükleri CHP'yi desteklemeye devam etmişlerdir. 27 Mayıs 1960 müdahalesi sonrasında, Ordu içinde, mümkün olduğu kadar çabuk demokrasiye dönülmesini isteyen “*ılımlılar*” ile askeri rejimin uzatılmasından ve demokratik düzene geçilmeden önce bir dizi yapısal reformun gerçekleşmesinden yana olan “*köktenciler*” arasında tartışma ve beraberinde ayrışma yaşanmıştır. Her ne kadar bir kısım “*köktenci*” Milli Birlik Komitesi'nden ihraç edilse de, Ordunun önemli bir kesimi “*27 Mayıs Devrimi*”nin kazandırdıklarının tehlikeye girdiğini sezinlemiş, hoşnutsuzluklarını bildiri dağıtarak, cuntalar oluşturarak, yüksek komuta kademesine doğrudan doğruya baskı yaparak dile getirmekten

⁹⁶ William Hale, *Türkiye’de Ordu ve Siyaset*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014, s. 92-124.

⁹⁷ Heper, *Türkiye’nin Siyasal Tarihi*, s. 280, 281.

çekinmemişler, 22 Şubat 1962 ve 20-21 Mayıs 1963'te iki darbe girişiminde bulunmaktan geri kalmamışlardır. İki grup arasındaki çelişki, 1971 Muhtırasında tekrar su yüzüne çıkmış, ancak bu muhtıra aynı zamanda Ordu içindeki bir uzlaşmanın ürünü olmuştur. Uzlaşmanın bir tarafında parlamenter rejim yanlısı Gnkur.Bşk. Memduh Tağmaç ve Cumhurbaşkanı emekli general Cevdet Sunay; diğer tarafında 1961 Anayasası ile getirilmek istenen reformların uygulanmasını isteyen subayların baskısını üzerlerinde hisseden, 9 Mart'ta son anda önlenemeyen ilerici bir darbeyi planlayan Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur ve Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler yer almıştır.⁹⁸ Sonuç olarak Ordu açısından 12 Mart 1971 Muhtırasına kadar yaşanan gelişmeler, kısaca yukarıda anlatıldığı gibi bir süreci takip etmiştir.

Ordu'daki gelişmeleri bir tarafa bırakacak olursak, 1960'lı yıllarda devrimci akımlar, üç türlü sol akımla kendisini göstermiştir. Bunlardan ilki, "*küçük burjuva radikalizmi*" olarak nitelendirilen akımdır. Bilhassa Kemalizm'den gelen, kurucuları CHP saflarında araştırmacı olarak çalışmış bazı aydınlara göre, restore edilmeye çalışılan "*biçimsel demokrasi*" ile ülkenin hiçbir ciddi sorununa el atmak mümkün değildi. "*Yön*" dergisi etrafında toplanan bu devrimci aydınlar, sosyalizme açık bir "*yeni devletçilik*" sloganı altında harekete geçmişler, 1960'ların solunun en önemli kollarından birini oluşturmuşlardır. Sendika, işçi ve aydınlardan oluşan solun bir diğer bacağı, Türkiye İşçi Partisi şeklinde ortaya çıkmıştır. TİP yöneticileri parlamenter demokrasiye bağlı kalmışlar, oyunu kurallarına göre oynamak istemişlerdir. Bunlar, mevcut demokrasiyi yeterli bulmamışlar, ancak onu parlamenter mücadele içinde derinleştirmek istemişlerdir. TİP yöneticileri, diğer sol akım olan Milli Demokratik Devrim'in "*geniş cephe*" fikrinden çok, darbeci tutumuna karşı çıkmıştır. Solun üçüncü fraksiyonu ise farklı kanaldan siyasete girmeye çalışan ve gençlik arasında çok etkili olan Mihri Belli önderliğindeki "*Milli Demokratik Devrim (MDD)*" grubudur. MDD, faşizme karşı 1930'larda geliştirilen "*halk cephesi*" fikrini, emperyalist bağımlılık içinde yaşayan ve köklü demokratik geleneklerden yoksun bir ülkede uygulamayı hedeflemiştir. MDD, "*Bütün milli sınıf ve zümrelerin devrimi*" olarak sunulan bu tezin başarısını, "*Milli güçler arasında devrimci güç birliğinin (milli cephenin) kurulması*" şartına bağlamıştır. Öyle ki, devrimin başarıya ulaştırılması için bu cepheye, sosyalizmden gelen proleter devrimciler ile Kemalizm'den gelen devrimcilerin işbirliği

⁹⁸ Semih Vaner, "*Ordu*", Irvin Schink, E. Ahmet Tonak (Der.), *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2013, s. 393-407.

öncülüğü yapacaktı. Temel sloganları “*Tam bağımsız ve gerçekten demokratik Türkiye*” olan MDD’cilere göre, 27 Mayıs’ı izleyen pek kısa bir süre hariç, Türkiye’de karşı devrim doğrultusunda bir gidişat olmuştur. MDD’ciler, gerçek demokrasiyi kurmak için önce “*Filipin demokrasisi*”ni yıkmak istemiş; 27 Mayıs hareketının ortaya çıkardığı, ideolojisi “*günümüz şartlarına uydurulmuş bir Atatürkçülük*” olan “*küçük burjuva radikalleri*” şeklinde bilinen diğer devrimci kesimden dayanak bulmak istemiştir.⁹⁹

Sonuç olarak Çavdar’a göre, gerek Ordu içindeki, gerekse sivil toplumdaki dalgalanmalar beraber değerlendirildiğinde, ortaya atılan iddialar şu şekildedir: Öncelikle 1971 yılında iki temel darbe isteğinin ortaya çıktığı görülmektedir. Birincisi, Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk gibi kişilerin başını çektiği, Silahlı Kuvvetler içinde de uzantıları olan, ilerici gençlik gruplarından destek bulan isteklerdir. Gürler ve Batur’un da bu ilerici gruplara destek olduğu söylentiler arasındadır. Bu komutanlar, o yılların önemli bir çalışması olan, Doğan Avcıoğlu’nun “*Türkiye’nin Düzeni*” adlı eserinin etkisi altında kalmışlardır. Diğer bir darbe isteği, Türkiye’de işçi ve gençlik hareketlerinin yükselmesinin yarattığı ortamı kendileri açısından tehlikeli bulan ABD ve onun Türkiye’deki uzantılarından, büyük sanayici ve tüccarlardan, toprak ağası diye nitelenen büyük toprak sahiplerinden gelmiştir. Zira bunlar, ülkedeki ilerici, hatta devrimci nitelikteki gelişmeleri engelleyecek sert bir iktidarın özlemini taşımışlardır.¹⁰⁰ Böyle bir iktidar da, ordunun benzer düşünce tarzını bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde benimseyen mensuplarının duruma el koymasıyla mümkün olmuştur. Başka bir ifadeyle, siyasetten sakınmayla, kendini sürekli devletin temeli olarak algılama arasında kalan Ordu; 1960’da olduğu gibi, 1971’de de yeterli tedbirleri alamayan politikacıların yarattığı karışıklığı düzeltmek için istemeye istemeye müdahalede bulunmuştur.

⁹⁹ Timur, **a.g.e.**, s. 223-225.

¹⁰⁰ Çavdar, **a.g.e.**, s. 191. Avcıoğlu’nun bu eseri, Org. Gürler açısından oldukça önemlidir. Öyle ki, bir görüşme sonrası Orgeneral Faruk Gürler, Tümgeneral Celil Gürkan’a, “*Türkiye’nin Düzeni*” adlı kitabı okumayan subayları, kendisinin eksik gördüğünü ifade etmiştir. Birand, Dündar ve Çaplı, **a.g.e.**, s. 175. Doğan Avcıoğlu’nun “*Devrim üzerine*” isimli eserinde ise Ulusal Kurtuluş Devrimi’nin amacının Türkiye’yi tam bağımsız ve çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmak olduğu belirtilmektedir. Avcıoğlu’na göre Mustafa Kemal’in başlattığı devrim yarı yolda bırakılmış ve yolundan saptırılmıştır. Atatürk’ten sonra “*cici demokrasi*” yıllarında hızla gelişen şeriatçı akımlarla, işbirlikçi büyük burjuvazi arasında ittifak kurulmuştur. Devrimin gerçekleştirilmesi için kapitalist yapının kırılması gerekli olduğu gibi, iç ve dış çıkar çıkar çevrelerinin direnişinin boşa çıkartılması lazımdır. Bu anlamda devrim, toplumsal bir savaştır. Devrim, memurla ve bürokrasiyle yapılmaz. Devrim savaşı, devrimci ve taktiği iyi bilen bir kumandanlık sanatını, devrimci bir partiyi, bilinçli halk desteğini ve ordu gücünü gerektirir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Doğan Avcıoğlu, **Devrim Üzerine**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1971.

12 Mart 1971 sabahına, yukarıda anlatılan gelişmeleri müteakip gelinmiştir. O sabah Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları, Genelkurmay Başkanlığında toplanmışlardır. Hazırlanan metin uzun bulunmuş; Batur, Gürler ve Eyiceoğlu tarafından yeni bir metin hazırlanmıştır. Memduh Tağmaç uzun bir süre imzalamak istemese de, saat 12.05'te metin imzalanmış, bir heyetle okunmak üzere TRT'ye gönderilmiştir. Böylece 12 Mart Muhtırası 13.00 haberlerinde okunarak Türkiye'ye ve dünyaya duyurulmuştur.¹⁰¹

Aynı gün saat 15.05'te, Fikret Turhangil başkanlığında toplanan Millet Meclisi'nde de, *“Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç ile kuvvet kumandanlarının; Parlâmento ve Hükümetin tutumunu eleştiren, demokratik düzen içinde Anayasanın kapsadığı tedbirlerin süratle alınmasını öngören, bu yapılmadığı takdirde Türk Silahlı Kuvvetlerinin idareyi doğrudan doğruya ele almaya kararlı olduğunu belirten yazısı”* okunmuştur. Buna göre, Memduh Tağmaç , Faruk Gürler, Celâl Eyicioğlu, Muhsin Batur tarafından imzalanan; Cumhurbaşkanı'na, Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı'na ve Millet Meclisi Başkanlığı'na gönderilen Muhtıra metni şu şekildedir:¹⁰²

Ankara, 12 Mart 1971

Millet Meclisi Başkanlığına

Ankara

1. Parlâmento ve Hükümet süregelen tutum, görev ve icraatı ile yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef

¹⁰¹ Özdemir, **a.g.e.**, s. 318. Cüneyt Arcayürek'e göre Cumhurbaşkanı Sunay, muhtıra öncesi pek çok gelişmeden haberdardır. Muhtıra'nın verileceğini zamanında öğrenemeyen kişilerin başında Başbakan Demirel gelmektedir. Sunay, Demirel'e muhtıra ile ilgili bilgi ve haber vermemiştir. Arcayürek, genişletilmiş komuta heyeti toplantısının başladığı 10 Mart 1971 günü, komutanların *“gidişe dur”* demek için mektup ya da muhtıra yoluyla hükümetin çekilmesini isteyeceğini yazısında belirtmiştir. Buna karşın Demirel'e devletin istihbarat güçleri tarafından, yazılanları doğrulayacak bilgiler verilmemiştir. Nihayet 12 Mart 1971 günü saat 11.00'da Başbakan Demirel'i arayan MİT müsteşarı Korgeneral Fuat Doğu, ordunun müdahale kararı aldığını Demirel'e iletmış; Cumhurbaşkanı'nın, kendisinin istifa etmesine yönelik dileğini iletmış, bunun üzerine Demirel, Sunay ile telefon görüşmesi yapmak istemiştir. Demirel, sonunda Sunay ile görüşebilmiş; Cumhurbaşkanı'ndan, müdahalede bulunanların kendisini de devreden çıkardıkları cevabını almıştır. Bunun üzerine kısıtlı zaman içinde konuyla ilgili çeşitli kişilerin görüşünü almış, Arcayürek'in *“ben olsam muhtırayı dikkate almam, istifa da etmem, parlamentoya giderim”* cevabını almasına karşın istifa mektubunu Cumhurbaşkanı'na göndermiştir. Böylece Demirel, muhtıracıların, istifa etmemesi halinde parlamentoyu kapatacaklarını, yönetime tümüyle el koyacaklarını düşünmüş, hazır olan mektubu müsteşar muavini vasıtasıyla Çankaya'ya iletmıştır. Arcayürek, **a.g.e.**, s. 363-370.

¹⁰² **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 3, Cilt 12, Toplantı 2, 70'inci Birleşim, 12.03.1971, s. 235, 236.

verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

2. Türk Milleti'nin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetlerinin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin partiler üstü bir anlayışla Meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasanın öngördüğü reformları Atatürk'çü bir görüşle ele alacak ve inkılâp kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir Hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

3. Bu husus süratle tahakkuk ettirilemediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır.

Muhtıra'nın verilmesinden sonra Demirel istifa etmiş, ana muhalefet partisi lideri İnönü başlangıçta muhtıraya karşı çıkmış, ancak sonrasında partiler üstü başbakanın Nihat Erim olacağı duyulunca yeni hükümete destek olma, bakan verme kararı almıştır. CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit ise muhtıraya karşı çıkmış ve partideki genel sekreterlik görevinden istifa etmiş; TİP Genel Başkanı Behice Boran da muhtıradan çok, ona neden olan AP iktidarını suçlamıştır.¹⁰³

12 Mart'ı takip eden günlerde İnönü, parti grubunda “*Meclis, kışla değildir, kışla gibi idare edilmez*” şeklinde konuşmuş, aynı günün akşamı Çankaya'da verilen yemekte, zamanın Meclis Başkanı AP'li Sabit Osman Avcı'nın gözü önünde gerçekleşen olayda İsmet Paşa, Genelkurmay Başkanı Tağmaç'a elini uzatmış, ancak Tağmaç, İnönü'nün elini itmiştir. Kendisine, “*Mecliste öyle konuşuyorsun, geliyor burada böyle konuşuyorsun*” şeklinde karşılık vermiştir. İnönü, başta karşı çıkmasına rağmen sonra Muhtıra'ya taraf olmuştur. Avcı'ya göre bunun nedeni, Meclisi ayakta, kürsüyü serbest ve hür tutmaktır. İnönü, askerle parlamentonun karşı karşıya gelmesini böylece önlemek istemiştir.¹⁰⁴

Dönemin AP milletvekili Ali Naili Erdem'in konu hakkındaki düşünceleri ise şu şekildedir: 12 Mart Muhtırası sonrasında Süleyman Demirel barışsever bir insan görüşüyle, istifasını vererek hükümetten ayrılmıştır. CHP'den istifa etmiş olan Nihat

¹⁰³ Çavdar, a.g.e., s. 193, 194..

¹⁰⁴ Dursun, **12 Mart Darbesi**, s.120.

Erim ise, bağımsız Başbakan yaptırılmıştır. O zamanki demokrasiyi “*Cici demokrasi*” olarak tanımlayanlar, tek parti hâkimiyetinin uygun olduğunu düşünmüş ve TSK’nın içerisinde, kendilerine göre mütteliklerinin sayısını artırmışlardır. Muhtıra, bir anlamda devletin varlığını korumaya ve aynı zamanda TSK içinde fanatik güçlerin tasfiyesine de dönük olarak gerçekleştirilmiştir. Muhtıranın verilmesini müteakip Süleyman Demirel, ne olursa olsun parlamentonun açık tutulması noktasından hareket etmiştir. Demirel, Ali Naili Erdem’i Meclis Grup Başkanvekili, İhsan Sabri Çağlayangil’i Senato Grup Başkanı olarak görevlendirmiştir. Bu zor dönemde, Nihat Erim bir taraftan bazı grupları tasfiye etmeye çalışmış, bir taraftan da tıkanan ekonomiyi açmaya çalışmıştır. AP, bu durumda iktidardan alışı edilmiş olmanın hıncı içinde hareket etmemiş, bilakis mevcut hükümete yardım edip, normal demokrasiye ve seçim çalışmalarına dönülmesi yolunda çalışmıştır. Ali Naili Erdem, AP’nin bu tavrını, “*Arabanın önüne taş olma yerine, arabanın önündeki mevcut taşları temizleme*” şeklinde yorumlamıştır.¹⁰⁵

Bir “*el koyma*” değil de, “*uyarı*” niteliği taşıyan 12 Mart’ın ardından çok kısa bir süre sonra 5 general ve 1 amiral, 15 Mart’tan geçerli olmak üzere emekliye sevk edilmişlerdir. Böylece bazı kilit isimler tasfiye edilerek, 9 Mart dosyası kapatılmak istenmiştir. Keza 9 Mart’ta planlanan faaliyetin gerçekleşmesi halinde Başbakanlık verilecek olan Muhsin Batur, yine 9 Mart’ın hayata geçmesi halinde Başbakanlık yardımcılığına getirilecek olan Tümgeneral Celil Gürkan’ın tasfiyesini izlemekle yetinmiştir. Yani Gürler’in ve Batur’un bilgisi dâhilinde, onların karargâhlarında Demirel’i devirme hesapları yapanlar, yine Gürler ve Batur’un bilgisi dâhilinde, üstelik devrik Başbakan Demirel’in imzasıyla tasfiye edilmişlerdir.¹⁰⁶

Bu arada Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından, yeni hükümetin teşkili için Anayasanın 102’nci maddesi gereğince, Kocaeli bağımsız milletvekili Prof.Dr. Nihat Erim Başbakan olarak görevlendirilmiştir.¹⁰⁷ 26 Mart tarihinde de, hazırlanan Bakanlar

¹⁰⁵ Ali Naili Erdem ile 24 Kasım 2015 tarihinde yapılan mülakat.

¹⁰⁶ Birand, Dündar ve Çaplı, **a.g.e.**, s. 217, 218. Milliyet Gazetesinin 17 Mart 1971 tarihli sayısında, 12 Mart’ın ardından 5 General (4 Karacı, 1 Havacı), 1 Amiral ve 35 Albayın emekliye sevk edildiği haberi yayımlanmıştır. Emekliye sevk edilenler arasında Tümgeneral Celil Gürkan ve Tümamiral Vedii Birget de bulunmaktadır. Bu arada, aynı gazete, aynı tarihli sayısında sosyalist devrimci ve öğrenci lideri Deniz Gezmiş ile ilgili haberi de manşetine taşımıştır. Buna göre, banka soymak, Amerikalı askerleri kaçırmak ve başka suçlardan sanık olarak aranan Deniz Gezmiş ve arkadaşı Yusuf Aslan, Ankara’daki çemberi yarmayı başarmışlar, 16 Mart 1971’de Sivas ile Kayseri arasında üç saat süren silahlı çatışmalar ve kovalamacanın ardından sonunda yakalanmışlardır. **Milliyet Gazetesi**, 17 Mart 1971, s. 1.

¹⁰⁷ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 3, Cilt 12, Toplantı 2, 75’inci Birleşim, 22.03.1971, s. 346, 347.

Kurulu listesinde gösterilen bakanlıklara seçilen zevatın atandıklarına dair Cumhurbaşkanlığı tezkeresi Millet Meclisi'nde okunmuştur.¹⁰⁸

Başbakan Nihat Erim, 2 Nisan 1971'de Millet Meclisi'nde hükümet programını okumuş, konuşmasında 12 Mart Muhtırası ile tutulan yolun, yurt sorunları karşısında çok hassas olan TSK'nın demokratik rejime ve Anayasa düzenine bağlılığının en açık bir delili olduğunu belirtmiştir. Anayasanın öngördüğü doğrultuda reformların hiç beklemeden gerçekleştirilmesini amaçladıklarını ifade etmiş, kendilerinin “*Reform Hükümeti*” olarak Türk kamuoyunun karşısına çıktığını açıklamıştır. Yapmaya kararlı oldukları reformların da, toprak ve tarım reformu, millî eğitim reformu, malî reformlar, hukuk ve adalet reformu, devlet kesiminin yeniden düzenlenmesi, enerji ve tabii kaynaklarla ilgili reformlar olduğunu belirtmiş ve bunları ayrı ayrı açıklamıştır.¹⁰⁹ Güven oylaması ise 7 Nisan'da yapılmış, oylamaya 370 üye katılmış, 321 kabul, 46 ret ve 3 çekimser oy kullanılmıştır. Böylece Nihat Erim tarafından oluşturulan Bakanlar Kurulu güvenoyu almıştır.¹¹⁰

Ancak 12 Mart'ın kendisine karşı yapıldığını düşünerek CHP Genel Sekreterliğinden istifa eden Ecevit, “*beyin takımı*” olarak adlandırılan hükümetin halk desteğinden yoksun olduğu için herhangi bir ciddi düzenleme yapamayacağını ileri sürmüştür.¹¹¹

¹⁰⁸ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 3, Cilt 12, Toplantı 2, 78'inci Birleşim, 26.03.1971, s. 382-385. 1971-1980 yılları arasında kurulan hükümetlere ait Bakanlar Kurulu listeleri EK-2'de sunulmuştur. I. Erim Hükümeti içinde, sonradan oluşturulan Kültür Bakanlığına TBMM dışından Talat Halman atanmış ve 14.07.1971 – 11.12.1971 tarihleri arasında görev yapmıştır. <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HB33.htm> (31.10.2016). Kültür işlerinin Millî Eğitim Bakanlığından ayrılarak yeni kurulacak Kültür Bakanlığınca yürütülmesine dair Cumhurbaşkanlığı tezkeresi ile yeni kurulan Kültür Bakanlığı'na TBMM dışından Talat Halman'ın atanmasının uygun görüldüğüne dair Cumhurbaşkanlığı tezkeresi 14 Temmuz 1971 tarihinde Millet Meclisi'nde okunmuştur. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 3, Cilt 15, Toplantı 2, 130'uncu Birleşim, 14.07.1971, s.413.

¹⁰⁹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 3, Cilt 12, Toplantı 2, 80'inci Birleşim, 02.04.1971, s. 393, 402.

¹¹⁰ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 3, Cilt 12, Toplantı 2, 82'nci Birleşim, 07.04.1971, s. 462-468.

¹¹¹ İlder Ertuğrul, **1923-2008 Cumhuriyet Tarihi El Kitabı**, ODTÜ Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara, 2009, s. 117. Bülent Ecevit'in 12 Mart ile ilgili tutumu ve düşüncesi şu şekildedir: Öncelikle 12 Mart müdahalesinden tedirgin olmuştur. Ecevit'e göre Nihat Erim güvenilir bir kişi değildir. Kabinedeki memur bakanlar da (Sait Naci Ergin, Ferit Melen, Orhan Dikmen) tutucudurlar. Cahit Kayra, **38 Kuşağı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002, s. 303, 304. MNP'li siyasetçi Süleyman Arif Emre, Ecevit'in 12 Mart'ın kendisine karşı yapıldığını söylemesini, liderliğe oynayan bir davranış olarak yorumlamıştır. Emre'ye göre Ecevit, bu olayı bir sıçrama tahtası olarak başarıyla kullanmıştır. Dursun, **12 Mart Darbesi**, s. 155. Bu arada 1973 seçimiyle Parlamantoya giren CHP milletvekili Erol Tuncer'e göre Bülent Ecevit'in parlaması, 12 Mart Muhtırası'na karşı çıkmasıyla başlamamıştır. Ecevit, 1965 seçimleri öncesinde İsmet Paşa'nın ortaya attığı “*ortanın solu*” kavramına sahip çıkmış, kavramın içinin doldurulması için büyük çaba göstermiş, Anadolu'yu karış karış dolaşarak halka anlatmıştır. Ecevit'in asıl

Erim Hükümeti, aralarında pek çok eski siyaset adamı olsa dahi, bünyesinde teknik personel bulunmasından dolayı “*beyin kabinesi*” da olarak nitelendirilmiştir. Ancak izleyen dönemlerde kimi kabine üyelerinin hem kendi aralarında, hem de Başbakan Erim arasında güvensizlik ortamı oluşmuştur. Bununla birlikte hükümetin Meclis’te güvenoyu almasını müteakip, süregelen şiddet eylemleri yeniden ön plana çıkmıştır. 26 Nisan 1971’de şiddet eylemlerini durdurmak gerekçesi ile on bir ilde sıkıyönetim ilan edilmiştir. Nitekim İsrail Başkonsolosu şiddet yanlıları tarafından kaçırılmış ve öldürülmüştür. Bu aşamadan sonra Kongar’a göre “*devlet şiddeti*” başlamış, aralarında profesörlerin, yazarların, öğretmenlerin ve aydın kesimdeki hemen hemen bütün sol eğilimlerin bulunduğu binlerce kişi gözaltına alınmıştır. Bunlar arasında, iktidara gelmek için askerlerle iş birliği yapmaktan yana olan “*Devrim*” grubu da bulunmaktadır.¹¹²

Böylece İsrail Başkonsolosu’nun öldürülmesinin ardından Hükümetin tavrı sertleşmiş; ülke çapında baskı havası, tutuklama furyası başlatılmış, bazı gazeteler kapatılmış, belirlenen bazı kitaplar yasak listesine konmuştur. Adını Atatürk’ün koyduğu Cumhuriyet Gazetesi, Sıkıyönetim Komutanlığı’nın tebliği ile kapatılmış, yazarlarından İlhan Selçuk ve yazı işleri sorumlu müdürü Oktay Kurtböke Selimiye Kışlası’nda gözaltına alınmıştır. Keza Akşam Gazetesi de 10 gün süreyle kapatılmış, bu gazetenin yazarlarından Çetin Altan ile sorumlu yazı işleri müdürü Erol Türegün

---

parlayışı bu süreçte olmuştur. Muhtıra’ya karşı çıkması, olsa olsa prestijini arttırmıştır. Erol Tuncer ile 2 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat. Dönemin AP milletvekili Ali Naili Erdem’e göre, Nihat Erim’in dışarıdan getirdiği “*prens*” olarak da adlandırılan bakanlar, teorisyen olarak son derece kaliteli insanlar olmasına rağmen, Türkiye gerçeklerinden uzak insanlardır. Ali Naili Erdem ile 24 Kasım 2015 tarihinde yapılan mülakat.

¹¹² Kongar, **a.g.e.**, s. 176. Hükümet, 26 Nisan 1971’de Güvenlik Kurulu Toplantısında, Güvenlik Kurulu’nun tavsiyesine uyarak sıkıyönetim kararı almış; İstanbul, Ankara, Zonguldak, Adana, İzmir, Kocaeli, Sakarya, Eskişehir, Diyarbakır, Hatay ve Siirt olmak üzere 11 ilde sıkıyönetim ilan edilmiştir. 1’inci Ordu Komutanı Orgeneral Faik Türün, İstanbul, Kocaeli, Sakarya ve Zonguldak Sıkıyönetim Komutanı olmuştur. Ankara Sıkıyönetim Komutanlığına, 2’nci Ordu Komutanı Orgeneral Semih Sancar; İzmir Sıkıyönetim Komutanlığına, Güney Deniz Saha Komutanı Koramiral Cemal Süer; Eskişehir Sıkıyönetim Komutanlığına, 1’inci Hava Kuvvet Komutanı Korgeneral İrfan Özaydınlı; Adana ve Hatay illerini kapsayan Bölge Sıkıyönetim Komutanlığına, 6’ncı Kolordu Komutanı Korgeneral Vehbi Elgin; Diyarbakır ve Siirt illerini kapsayan Bölge Sıkıyönetim Komutanlığına, 7’nci Kolordu Komutanı Korgeneral Suat Aktulga atanmıştır. “*11 ilde sıkıyönetim ilan edildi*”, **Milliyet Gazetesi**, 27 Nisan 1971, s. 1. Bu arada hükümet tarafından hazırlanıp Meclise sevk edilen ve incelenmek üzere geçici komisyona havale edilen sıkıyönetim kanun tasarısı 4 Mayıs 1971’de ele alınmış, 7 Mayıs’ta Sıkıyönetim Kanun Tasarısı üzerinde Millet Meclisi’nde görüşmeler yapılmıştır. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 3, Cilt 13, Toplantı 2, 96’ncı Birleşim, 07.05.1971, s. 219-237. Yeni Sıkıyönetim Kanunu 15 Mayıs 1971’de Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bkz. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/13837.pdf>. (22.10.2014). Bu arada yukarıda belirtildiği gibi, İsrail’in İstanbul Başkonsolosu 17 Mayıs 1971 günü kaçırılmış, 1’inci Ordu ve Sıkıyönetim komutanlığınca kaçırma olaylarının faillerinin Dev-Genç olduğu duyurulmuştur. “*İsrail Başkonsolosu Elrom kaçırıldı*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Mayıs 1971, s. 1.

gözaltına alınmıştır. Ancak Kurtböke ve Selçuk, 30 Nisan 1971 akşamı tutuklanarak 2'nci Zırhlı Tugay'daki Askeri Cezaevine gönderilmiştir. Kurtböke, tutuklama kararına yapılan itirazın kabul edilmesi üzerine 8 gün sonra serbest bırakılmıştır.¹¹³

Sıkıyönetim Komutanlıkları ve yerel emniyet makamlarının gözaltına alma işlemleri, bazı aydın kesimi de olumsuz etkilemiştir. 1'inci Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı Faik Türün'ün yayımladığı 18 ve 19 sayılı bildirimlerle 65 kişinin arandığı açıklanmış; Prof. Bahri Savcı, Tarık Zafer Tunaya, Muammer Aksoy, gazeteci İlhami Soysal ve Yaşar Kemal'in de aralarında bulunduğu 18 kişi, 18 Mayıs 1971'de arandıklarını öğrenince Sıkıyönetim Komutanlığı'na giderek teslim olmuşlardır. Teslim olanlar arasında Prof. Bülent Tanör ve Doğan Avcıoğlu da bulunmaktadır.¹¹⁴ Benzer şekilde 21 Mayıs 1971 tarihinde de Ankara'da 3 profesör, 5 doçent, 3 asistan; İzmir'de 1 profesör ve 1 doçent gözaltına alınmış, bu tarih itibarıyla 3 büyük kentte gözaltına alınan profesör sayısı 11'e yükselmiştir. Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'nca aynı tarihte çeşitli kesimlerden gözaltına alınan kişi sayısı 116'dır. Bunlar arasında Ankara Hukuk Fakültesi Profesörlerinden Uğur Alacakaptan ile Bülent Nuri Esen, Fen Fakültesi Profesörlerinden Rauf Nasuhoğlu da bulunmaktadır.¹¹⁵

Dönemin gazetecilerinden İlhan Selçuk'a göre işkence olaylarının en bariz mekânı ise İstanbul Kadıköy'deki Ziverbey (Zihnipaşa) Köşkü olmuştur. Burada, 1'inci Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı Orgeneral Faik Türün, aralarında General Turgut Sunalp ve Memduh Ünlütürk'ün de bulunduğu işkence ekibiyle, sorguya çekilenlerin ağızlarından "*Gürler-Batur*" ikilisine yönelik suçlamalar düzenlemiş, ancak Türün'ün çabası Orgeneral Gürler'in 1972 Ağustos'u sonunda Genelkurmay Başkanı olmasını engelleyememiştir. Bir subay çocuğu olan İlhan Selçuk, Faik Türün ekibi tarafından işkence merkezi olarak çalıştırılan Ziverbey Köşkü'nde bir ay yaşamış, bu süre zarfında

¹¹³ "Gazetemiz 10 gün kapalı kaldı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 09 Mayıs 1971, s.1.

¹¹⁴ "Gözaltına alınanlar 465'i buldu", **Milliyet Gazetesi**, 20 Mayıs 1971, s. 1.

¹¹⁵ Ankara Sıkıyönetimi tarafından gözaltında bulundurulan diğer bazı isimler ise, Türkiye Öğretmenler Sendikası Başkanı Fakir Baykurt, Cemal Reşit Eyüboğlu, Prof. Bahri Savcı, Prof. Cahit Talas, Prof. Mümtaz Soysal, Prof. Nihat Şişli, Asistan Uğur Mumcu'dur. "*4 profesör daha gözaltına alındı*", **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Mayıs 1971, s. 1. Öte yandan bu dönemde hapsedilip eziyet gören profesörlerden biri de Muammer Aksoy'dur. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun; öğrencisi, dostu, arkadaşı ve evladı olarak nitelediği Muammer Aksoy'un anısına sunduğu ve 12 Mart dönemini anlatan kitabı için bkz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **12 Mart Faşizmin Felsefesi**, Evrim Yayınları, İstanbul, 1990.

ellerine ve ayaklarına zincirler vurulmuş, sorgulamalar esnasında gözleri bağlanmış, kimi zaman falakaya yatırılmıştır.¹¹⁶

Bu dönemde solcu ve cuntacı sayılan insanların ve çevrelerinin büyük kovuşturmalara ve yer yer işkencelerle karşılaştığını, “*solcu ve cuntacı avı*”nın 1973 seçimlerine kadar gittiğini anılarında belirtilenler de olmuştur.¹¹⁷ Aynı şekilde Sevgi Soysal’ın¹¹⁸ o günlerin cezaevlerini sergileyen öyküleri gibi, öykü ve roman yazarı Firuzan’ın¹¹⁹ ilk romanı olan “*47’likler*” de 12 Mart günlerini anlatan eserlerdendir.¹²⁰

Bununla birlikte, yaşandığı iddia edilen işkence olaylarının arkasında yatan neden Velidedeoğlu’na göre şu şekildedir: Atatürkçülüğün adeta suç olduğu bu dönemde, Atatürk Devrimciliğinin adı, karşı-devrim tertipçileri tarafından “*sol*”a çıkarılmıştır. Bu çevreler her Atatürkçü aydını, solcu; her solcuyu da, komünist olarak nitelemiştir. Böylece insanların öldürülmesi, yaralanması vb. olaylar, “*halkın komünizm*

¹¹⁶ “*Maskeli Atatürkçü*”, “*Marksist-Leninist*” gibi suçlamalara maruz kaldığını iddia eden İlhan Selçuk, 19 Ekim 1972’de gözaltına alınmış, bir ay boyunca Ziverbey Köşkü’nde Genelkurmay Başkanlığına bağlı Özel Harp Dairesi’nce işkence altında sorgulanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İlhan Selçuk, **Ziverbey Köşkü**, Cumhuriyet Kitapları, 18. Baskı, İstanbul, 2010. Aradan geçen yaklaşık on üç yılın ardından, sorgulama ekibi içinde yer alan Turgut Sunalp, Zihni Paşa Köşkü’ndeki sorgulamalarda hazır bulunduğunu kabul etmiş; defalarca soru sormanın, bir paket sigara içene tek bir sigara vermenin, bir insanı yatırıp alınma su damlatmanın işkence ve zulüm olmadığını söylemiştir. “*Ufak şeylerin*” işkence olmadığını belirtmiş, Faik Türün’ün mülayim bir insan olduğunu ifade etmiş, sorgulama yeri olarak kullanılan köşkte işkence yapıldığı yolundaki iddiaları reddetmiştir. “*Ufak şeyler işkence değil*”, **Milliyet Gazetesi**, 28 Ekim 1985, s. 3. Dönemin önde gelen isimlerinin, emeklilikleri sonrasında siyasi görüşleri net bir şekilde açığa çıkmıştır. Zira Muhsin Batur CHP’den, Faik Türün ise AP’den siyasete atılmıştır. Selçuk, **a.g.e.**, s. 13. Bu arada, işkence iddialarından yaklaşık üç sene sonra, 12 Mart sonrası dönemde işkence gördüklerini söyleyen altı genç, 09 Ekim 1975’te düzenledikleri basın toplantısında Faik Türün’den hesap sorulmasını istemişler, senatör aday Faik Türün aleyhine hazırladıkları pankartları basına göstermişlerdir. “*İşkence gördüğünü iddia edenler: Türün’den hesap sorulmalıdır*”, **Milliyet Gazetesi**, 10 Ekim 1975, s. 1.

¹¹⁷ Kayra, **a.g.e.**, s. 305.

¹¹⁸ Sevgi Soysal (30.9.1936-22.10.1976) hikâye ve roman yazarıdır. İstanbul’da doğmuştur. Sevgi Nutku ve Sevgi Sabuncu imzalarını da kullanmıştır. Ankara Kız Lisesi’nden sonra DTCF Klasik Filoloji Bölümünde okudu. Almanya’da Göttingen Üniversitesi’nde arkeoloji ve tiyatro öğrenimi gördü. Yurda dönünce TRT Kurumu program uzmanlığının yanı sıra, yazarlığına devam etti. “*Politika*” gazetesinde köşe yazarlığı yaptı. 1970 TRT Roman Başarı ödülü ve 1974 Orhan Kemal roman armağanı sahibidir. Eserleri / Hikaye: Tutuklu Perçem (Sevgi Nutku adıyla 1962), Tante Rosa (Sevgi Sabuncu adıyla Ank. 1968), Barış Adlı Çocuk (Ank. 1976). Romanları: Yürümek (Sevgi Sabuncu adıyla Ank. 1970), Yenişehir’de bir Öğle Vakti (Ank. 1973), Şafak (Ank. 1975), Hoş geldin Ölüm (bitmemiş son romanı, Ank. 1980). Anı-Fıkra: Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu (Ank. 1976), Bakmak (Ank. 1977). **Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, cilt 7, Ankara, 2007, s. 627, 628.

¹¹⁹ 29 Ekim 1935 İstanbul doğumlu hikâyecidir. Orta öğrenimini yarıda bırakarak kısa bir süre tiyatro oyunculuğu yaptı. Daha sonra kendisini tümüyle edebiyat çalışmalarına verdi. Karikatürist Turhan Selçuk’la evlendikten (1958) sonra bir süre Firuzan Selçuk imzasını kullandı. Daha çok gözleme dayalı gerçekçi bir anlayış benimsemiştir. İlk hikaye kitabı “*Parasız Yatılı*” ile 1972 Sait Faik Hikaye Armağanı’nı, ilk romanı “*47’liler*” ile de 1975 Türk Dil Kurumu Roman Ödülü’nü kazanmıştır. İhsan Işık, **Yazarlar Sözlüğü**, Risale Basın-Yayın Ltd., 2. Baskı, İstanbul, 1998, s. 258.

¹²⁰ Çavdar, **a.g.e.**, s. 207.

ile mücadelesi” olarak anlaşılmıştır.¹²¹ Keza İlhan Selçuk, Ziverbey Köşkündeki sorgulamalar esnasında sorgucuların, “moskof köpeği”, “Maksist-Leninist”, “vatan haini”, “Rus casusu”, “kanı bozuk Marksist” gibi söylemlerde bulunduğunu eserinde belirtmiştir.¹²²

Bu dönemde Ziverbey ve kontrgerilla olaylarıyla ilgili bir iddia da şu şekildedir: Bahse konu dönemde silahlı mücadele gruplarından “şehir gerillası” ya da “kır gerillası” diye söz edilmiş, buna karşın Silahlı Kuvvetlere bağlı kontgerilla diye bilinen “Özel Harp Dairesi” devreye sokulmuştur. Ziverbey Köşkü kontrgerillanın işkence yeri olarak hizmet görmüş, 1’inci Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı Orgeneral Faik Türün, bu işkencelerin ve baskı yöntemlerinin mimarı olmuştur.¹²³

Ara dönemde siyasi yargılamalar sonucunda idam cezaları da verilmiş, Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan hakkındaki idam cezaları TBMM’de onaylandıktan sonra, İsmet İnönü’nün başvurusu ile Anayasa Mahkemesine takılır gibi olmuşsa da, parlamentonun direnmesi üzerine 6 Mayıs 1972’de infaz edilerek yerine getirilmiştir.¹²⁴

I. Erim Hükümeti’ne geri dönülecek olursa, kendisini “reform kabinesi” olarak ilan eden Erim Hükümeti’nin programı, “devletçi-seçkinci” yaklaşımın son belgesi olarak yorumlanabilecek, pek çok yenilik sözü veren bir programdır. Ancak programın uygulanmasında çeşitli sebeplerle sıkıntılar yaşanmış, bunlardan birini de hükümet üyeleri arasındaki anlaşmazlıklar teşkil etmiştir. Zira hükümet üyeleri arasında pek çok eski siyasetçi olduğu gibi, ağırlıklı olarak “beyin takımı” denilen sol eğilimli tanınan

¹²¹ Velidedeoğlu, **a.g.e.**, s. 26. 1973 seçimiyle CHP milletvekili olan Erol Tuncer’e göre komünizm, iç politika unsurlarınca gereğinden fazla abartılmış ve siyasal arenada fazlasıyla kullanılmıştır. Erol Tuncer ile 2 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat. Alparslan Türkeş’in, 12 Mart dönemindeki şiddet olayları, bu dönemde komünizme karşı yapılan mücadele ve bununla bağlantılı 1968’li yıllarda kurulduğu iddia edilen “komando kampları” ile ilgili görüşleri ise şu şekildedir: Hasımlarının “komando kampları” dedikleri çalışmalar, gençliği kötü alışkanlıklardan kurtarmak, kültür ilgisi meydana getirmek, milli konularda ve komünizme karşı şuurlandırmaktan ibaret olan çalışmalardır. Zaten MHP’nin siyasi amacı, ruh ve beden sağlığına sahip nesiller yetiştirmektir. Türkeş’e göre çalışmalarında illegal silahlı birlikler kurmak, komando eğitimi yaptırmak gibi hususlar olsaydı, böyle bir güç 12 Mart’tan önce büyük çapta şiddet olaylarını gerçekleştirirdi. MHP, kaba kuvvete inanan, terörü metot olarak benimseyen bir hareket olsaydı, bu dönemde mutlaka şiddet eylemlerine karışırdı. Oysa 12 Mart döneminde silahlı sol ve bölücü örgütler ezilmiş, sağda dikkat çekici şiddet olayları görülmemiştir. Bu yüzden 12 Mart rejimi solla uğraşmıştır. Alparslan Türkeş, “Sağ Terör”, **Hergün Gazetesi**, 3 Eylül 1980, s. 1.

¹²² Selçuk, **a.g.e.**

¹²³ Çavdar, **a.g.e.**, s. 206, 207.

¹²⁴ Özdemir, **a.g.e.**, s. 337. İsmet İnönü, 24 Nisan 1972’de Millet Meclisi’nde siyasi suçlardan idam cezası verilmemesi; sosyalist devrimciler Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan hakkındaki cezaların müebbet hapse çevrilmesi yönünde konuşma yapmıştır. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 3, Cilt 24, Toplantı 3, 77’nci Birleşim, 24.04.1972, s. 208, 209.

ekonomistler ve bürokratlar da bulunmaktaydı. Bu gruba, bu gruba ters toplumsal ve ekonomik görüş sahibi siyasetçiler arasındaki çelişki, Erim Hükümeti'nin içinde güvensizliğin doğmasına neden olmuştur.¹²⁵

Yukarıda bahsedilen güvensizlik ortamı içinde, başlangıçta sözü edilen reformlar hiçbir şekilde gerçekleştirilememiş, bunların yaşama geçirilmesini isteyenler de kısa sürede tasfiye edilmişlerdir. Mevcut durum, Tevfik Çavdar'ın; gazeteci, yazar Cüneyt Arcayürek'ten aktardığına göre şu şekildedir: Nihat Erim'e altın tabak içinde güçlü bir iktidar sunulmuştur. Bu iktidar, demokratik kurallar içinde kurulacak, ancak arkasında her zaman ordu desteği olacaktır. Buna, muhtıra ile gitmiş AP'nin karşı çıkması olanaksızdır. Üstelik diğer partiler de Erim Hükümeti'ne ayak bağı olamazdı. Ordu desteğiyle anarşi kısa sürede bitirilecekti. Erim, ordunun buyruğu olan reformları bir an önce bitirecek; atılımcı, dinamik, Türkiye'yi demokrasiyi yeniden getirecek bir siyaset adamı olacaktır. Erim'in düşsel bir ortamda, kafasında tasarladıkları bunlardı.¹²⁶

Ancak reformları gerçekleştirebilmek mümkün olmamış; 3 Aralık 1971'de, bakanların basınla ilişki kurmak için görevlendirdiği Çalışma Bakanı Atilla Sav, birikmiş nedenlerin sonucu olarak 11 kabine üyesinin istifasını açıklamıştır. 11 Bakan, Erim'e sundukları istifa gerekçesinde altı husus üzerinde durmuşlardır. 12 Mart ortamını hazırlayan bunalımı giderecek köklü tedbirlerin alınmadığını, reformları gerçekleştirebilecek imkânların ortadan kalktığını, aydın çevrelerin küstürüldüğünü, Maliye Bakanlığı ile Merkez Bankası kadrolarının reform tedbirlerini baltaladığını, Başbakan Yardımcısı Mesut Erez'in hükümetin reform aleyhtarı görünüşünü kuvvetlendirdiğini ileri sürmüşlerdir. Muhtaç olunan kalkınma hamlesini ve reformları Atatürkçü bir görüşle gerçekleştirmek amacı ile kurulan hükümette görev aldıklarını, ancak bu amaçları gerçekleştirebilme olanağı kalmadığına olan inançlarını belirtmişler ve görevlerinden çekildiklerini açıklamışlardır. 11 Bakanın ardından Erim, Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın da bulunduğu görüşmede Cumhurbaşkanı Sunay'a istifasını sunmuştur.¹²⁷ Böylece I. Erim Hükümeti (26.03.1971 – 11.12.1971) reformları gerçekleştiremeden sona ermiştir.

¹²⁵ Kongar, **a.g.e.**, s. 176.

¹²⁶ Çavdar, **a.g.e.**, s. 207, 208.

¹²⁷ Reform aleyhtarı olduğu iddia edilen Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Ali Mesut Erez, 03.12.1971 – 11.12.1971 tarihleri arasında görev yapmıştır. <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HB33.htm> (31.10.2016). Başbakan Ekonomik İşler Yardımcısı Atilla Karaosmanoğlu, Başbakan Siyasi ve İdari İşler Yardımcısı Sadi Koçaş, Devlet Bakanı Mehmet Özgüneş, Sanayi ve Ticaret Bakanı Ayhan

Bu hükümetin göreve gelişi ve yaşanan süreçle ilgili bir değerlendirme de şu şekildedir: Yaklaşık sekiz ay görev yapan I. Erim Hükümeti'nin basın danışmanı olarak görev yapan Kurtul Altuğ'a göre; sosyal adalet, haksızlıklara tepki, devrin iktidarının başındaki kişinin ailesi hakkında söylentiler, 12 Mart'ı oluşturan ana nedenler olmuştur. Dolayısıyla ilerici bir atılım olan 12 Mart, başlangıçta ülkeye heyecan, mutluluk ve ümit vermiş, sokaklarda bombaların patlamaması, insanların kaçırılmaması arzu edilmiştir. İktidar, Parlamento kapatılmadan el değiştirmiştir. Ancak heyecanın değil, stratejinin şart olduğu sonradan anlaşılmıştır. Nihat Erim; kültürüne, milliyetperverliğine, çalışkanlığına güvenen kişileri bakan olarak bir araya getirmek ve reformları onlarla yapmak gibi bir misyon içinde bulursa da, "*beyin takımı*" olarak bilinen bu kişilerin çoğunun önceden birbirini yakından tanımadığı gerçeğini hiç hesaba katmamıştır. Ayrıca kabine kurulmadan, kabine içinde ayrılıklar kendisini göstermiştir. Örneğin Sait Naci Ergin, bir banka grubunun, yani özel sektörün temsilcisidir. Ferit Melen'in kişiliğinin, kabinenin reform kanadı ile bağdaşmasına imkân yoktur. Öyle ki Melen, kabinede sorun çıkaran bir isim olmuş; Erim, arada Turhan Feyzioğlu olduğundan, onu kırmamak ve gücendirmemek için kendi misyonunu tehlikeye atmıştır. Erim, politik tecrübesiyle kabine içindeki hem reformcu kanadı, hem de tutucu kanadı (Sait Naci Ergin, Cevdet Aykan, İsmail Arar, Orhan Dikmen, Doğan Kitaplı, Ferit Melen) idare etmeye çalışmıştır. Çoğunluğunu AP'nin oluşturduğu Parlamento ile iyi geçinerek TSK'nın istediği reformları yapmaya çalışan Erim'in bu "*denge politikası*" yürütülemediği. Örneğin, Anayasanın değiştirilmesi ne Erim'in ne de Sunay'ın fikriyken, Gnkur.Bşk. Tağmaç, inatla bu değişikliği istemiştir. Gerek Gürler'in, gerekse Batur'un reformcu kanadı tutmasına rağmen; Erim, TSK'nın eğilimine Tağmaç açısından değer vermiştir. Başka bir deyişle, Erim baskılar altında kalmış, kendisinden kabine içinde tasfiye yapması istenmiş, sürekli bir denge arayışı içinde olmuştur. Sıkıyönetimin ilanı, bazı üniversite öğretim üyelerinin tevkif edilmesi, Toprak Reformu Kanunu, Anayasa değişiklikleri; Hükümet Programı üzerinde yapılan konuşmalarda Erim'in, Türkiye'yi o günkü duruma getiren çevrelere karşı yaptığı tavizkar konuşma, Erim'in kendisine bağlanan ümitleri gerçekleştirme ortamı bir türlü bulamaması, kabine

---

Çilingiroğlu, Dışişleri Bakanı Osman Olcay, İmar ve İskan Bakanı Selahattin Baburoğlu, Sağlık Bakanı Türkan Akyol, Dış Ekonomik İlişkiler Bakanı Özer Derbil, Millî Eğitim Bakanı Şinasi Orel, Çalışma Bakanı Atilla Sav, İçişleri Bakanı Hamdi Ömeroğlu, 11'ler diye anılan ve istifa eden bakanlardır. "*Önce 11 Bakan çekildi. Sonra Erim istifa etti*", **Milliyet Gazetesi**, 04 Aralık 1971, s. 1.

içinde gruplaşmalar, bu hükümetin sonunu getiren gelişmeler olmuştur. Sonuçta Erim, kamuoyu önünde “*reform yapacağım diye ortaya çıkan, ama hiçbir şey yapamayan, dengeci, tavizci bir politikacı*” damgasını yemiştir; istediğini elde edenler, “*12 Mart’ın hararetinin geçmesini bekleyip, eski düzeni ihya etmek isteyenler*” grubu olmuştur.¹²⁸

11’lerin ayrılışından sonra Erim, ikinci kabinesini 11 Aralık 1971’de kurmuştur. İkinci kabinede “*devletçi-seçkin*” yöntemler, “*gelenekçi-liberal*” içerikle daha çok bütünleşmiştir. Bu kabine döneminde Erim, Meclislerden olağanüstü yetkiler istemiş, yasa gücünde yönetmelik çıkarma yetkisi talep etmiş, bu yetki verilmezse ordunun işe el koyacağını duyurmuştur. Konuya ilişkin yasa önerisi kabul edilmemiş; Kabine, bütün partiler tarafından Meclislere ve Anayasaya saygılı olmamakla suçlanmıştır.¹²⁹

İkinci Erim Hükümeti’nin kurulması kapsamında, Bakanlar Kurulu’nun uygun görüldüğüne dair Cumhurbaşkanlığı tezkeresi 13 Aralık 1971’de Millet Meclisi’nde okunmuştur. Tezkerede; Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim’in teklifi üzerine devlet bakanlarından hiçbirine bu defa Başbakan Yardımcılığı görevinin verilmemesi, “*Dış Ekonomik İlişkiler*”, “*Sanayi*” ve “*Ticaret*”, “*Kültür*” bakanlıklarının kaldırılması, “*Ticaret Bakanlığı*” ile “*Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı*” adı altında iki bakanlığın yeniden ihdas edilmesi ve yeni Bakanlar Kurulu’nun bu değişikliklere göre seçilmiş olduğu hususları belirtilmiştir.¹³⁰

Başbakan Erim, hükümet programını takdim eden konuşmasında, memleketin içinde bulunduğu olağanüstü koşulların halen devam etmekte olduğunu, memleket sorunlarının demokratik rejim içinde halledilmesi gerektiğini belirtmiş; bu hükümetin, bundan önceki hükümet gibi 12 Mart 1971 Muhtırasının ışığı altında kurulduğunu ifade etmiştir. Önceki hükümetin, 3 Aralık 1971’de istifası nedeniyle uygulanmasının tamamlanmasına vakit bulunamayan programının, bu hükümetin çalışmalarına esas teşkil edeceğini vurgulamıştır.¹³¹ İkinci Erim Hükümeti için yapılan güven oylamasında

¹²⁸ I. Erim Hükümeti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kurtul Altuğ, **12 Mart ve Nihat Erim Olayı**, Yedigün Yayınları 1, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi, Ankara, 1973.

¹²⁹ Kongar, **a.g.e.**, s. 177, 178.

¹³⁰ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 3, Cilt 19, Toplantı 3, 14’üncü Birleşim, 13.12.1971, s. 356, 357. 12 Mart müdahalesinin ilk hükümeti, boş geçen dokuz aylık bir dönem sonunda dağılmış, yeni hükümeti yine Nihat Erim kurmuştur. Bu hükümette, Atilla Karaosmanoğlu, Sadi Koçaş, Şinasi Orel, Özer Derbil, Selahattin Babüroğlu, İhsan Topaloğlu, Atilla Sav gibi yenilik ve atılım isteyen adların yerini; eskimiş ve tutuculuklarıyla tanınmış kişiler almıştır. Kayra, **a.g.e.**, s. 305. 1971-1980 yılları arasında kurulan hükümetlere ait Bakanlar Kurulu listeleri EK-2’de sunulmuştur.

¹³¹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 3, Cilt 19, Toplantı 3, 16’ncü Birleşim, 16.12.1971, s. 434-443.

ise, oylamaya 349 üye katılmış, 301 üye kabul, 45 ret ve 3 çekimser oy kullanılmıştır. Böylece Başbakan Erim tarafından teşkil olunan Bakanlar Kurulu güvenoyu almıştır.¹³²

Ancak İkinci Erim Hükümeti'nin ömrü (11.12.1971 – 22.05.1972) de uzun olmamıştır. Ülkenin dayanışmaya kavuşamadığını düşünen Başbakan Erim, 25 ve 27 Mart 1972'de gerçekleşen Millî Güvenlik Kurulu toplantılarında, yerini taze ve yeni bir güce bırakmak istediğini bildirmiştir. Bunun üzerine Millî Güvenlik Kurulu, başbakanının değişmesiyle bir iyileşmeye gidilemeyeceği sonucuna varmış ve konunun bir kere de parti liderleri ve grup başkanlarıyla konuşulmasını Cumhurbaşkanı'dan rica etmiştir. Cumhurbaşkanı Sunay da, reformların süratle yürürlüğe konulabilmesi amacıyla Anayasa değişikliği yapılması, kanun gücünde kararnamelerin Bakanlar Kurulu'nca yürürlüğe konmasını içeren taleplerini, yazılı bir notla siyasi parti liderlerine ve parlamento gruplarına vermiştir.¹³³

Partilerin Cumhurbaşkanı'na verdiği cevaplar ise genel anlamda olumsuz olmuştur. CHP, siyasi çekişmenin durduğu yerde demokrasinin olmayacağını, parlamento yetkilerinin devredilemeyeceğini bildirmiştir. AP ise, önceden ne yapılacağı belli olmayan konularda yetki verilmesinin anayasaya aykırı olduğunu belirtmiştir.¹³⁴ DP ve MGP ise yasama yetkisinin devredilemeyeceğini ileri sürmüşlerdir.¹³⁵

İkinci Erim Hükümeti'nin sonunu getiren gelişmelerden biri de, Başbakan Erim hakkında gensoru açılmasına dair önerge olmuştur. Önergede, Erim'in demokratik hukuk devletinin gereklerine uymadığı, Anayasa dışı fiilî durumların ve siyasî buhranların meydana gelmesine sebep olduğu iddia edilmiştir. Demokratik Parti Millet Meclisi Grubu adına Sakarya Milletvekili Vedat Önsal tarafından verilen önerge üzerine yapılan görüşmeler oldukça tartışmalı geçmiş, ancak Başbakan Nihat Erim hakkında gensoru açılmasına dair önergenin gündeme alınması Millet Meclisi tarafından kabul edilmemiştir.¹³⁶

Sonuç olarak Başbakan Erim'in ikinci kabinesinde, iddialı teknokratların yerini muhafazakâr görüştekiler almıştır. 17 Nisan 1972'ye kadar süren İkinci Erim Hükümeti hiçbir başarılı icraat gerçekleştirememiş, Demirel'i ve partisini tatmin etmeyen

¹³² **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 3, Cilt 19, Toplantı 3, 19'uncu Birleşim, 22.12.1971, s. 574-576, 581-584.

¹³³ "Sunay'ın istekleri açıklandı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Nisan 1972, s. 1.

¹³⁴ "Partilerin cevapları Güvenlik Kurulunda görüşülecek", **Milliyet Gazetesi**, 08 Nisan 1972, s. 1.

¹³⁵ "DP ve MGP'nin red cevabı açıklandı", **Milliyet Gazetesi**, 09 Nisan 1972, s. 1.

¹³⁶ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 3, Cilt 23, Toplantı 3, 69'uncu Birleşim, 10.04.1972, s. 609-633.

projelerin yasalaşma imkânının olmamasından dolayı, adeta AP hükümeti gibi faaliyet göstermiştir. AP'nin muhalefette iken isteyip de yapamadığı icraatları Erim gerçekleştirmiştir. Erim Hükümeti'nin gerçekleştirdiği icraatlardan en önemlisi ise ABD'nin istediği afyon ekim alanlarının sınırlandırılması olmuştur.¹³⁷

Erim'in istifasının ardından, Kontenjan Senatörü Suat Hayri Ürgüplü yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Başbakanlık görevi verilen Ürgüplü, yeni kabinenin *“partiler üstü ve memleketi seçime götürecektir şekilde düzenleneceğini”* duyurmuştur.¹³⁸ Bu hükümetin bileşimi, bir seçim hükümeti olacağı umudunu vermiş, ancak 13 Mayıs 1972'de sunduğu Bakanlar Kurulu listesi Cumhurbaşkanı Sunay tarafından onaylanmamıştır. Cumhuriyet tarihinde o zamana rastlanmamış olan bu durumun sebebinin, asker kesimden gelen baskı olduğu söylenmektedir.¹³⁹ Başka bir deyişle, yeni kabine listesi, 12 Mart Muhtırası ile uyumlu nitelikte bulunmamış; Sunay, Ürgüplü'yü görevden almıştır. Sunay ve Ürgüplü, 13 Mayıs 1972 sabahı Çankaya Köşkü'nde olumlu bir havada içinde görüşme gerçekleştirmişler, ancak akşam saatlerinde Sunay, Ürgüplü'yü Başbakan adaylığından affetmiştir. Kabine listesinin reddedilmesi sonucu, Ürgüplü'nün istifası gelmiş ve istifa Cumhurbaşkanınca kabul edilmiştir.¹⁴⁰ Bakanlar Kurulu'nun teşkili için görevlendirilen Cumhuriyet Senatosu Üyesi Suad Hayri Ürgüplü'nün istifa ettiğine ve istifasının kabul edildiğine dair Cumhurbaşkanlığı tezkeresi, 22 Mayıs 1972 tarihinde Millet Meclisi'nde okunmuştur. Tezkerede; *“Türkiye Cumhuriyeti'ni Anayasası'nın 102 nci maddesi uyarınca teşkil ve teklif ettiği yeni Bakanlar Kurulu'nun, bir bütün halinde 12 Mart 1971 tarihli muhtıranın icapları ve cari durumun şartları ile bağdaşır bir nitelik taşımadığı için, atanmasını uygun görmediğimden, Başbakan olarak görevlendirdiğim Cumhuriyet Senatosu Üyesi Suad Hayri Ürgüplü'nün istifa ettiğini ve istifasının kabul edildiğini arz ederim”* ifadeleri yer almıştır.¹⁴¹

¹³⁷ Dursun, **12 Mart Darbesi**, s.82. Erim Hükümetlerinin sona ermesinin ardından, başlangıçta sözü edilen reformlar hiçbir şekilde gerçekleşmemiştir. Bunların yaşama geçirilmesini isteyenler de kısa sürede tasfiye edilmişlerdir. Erim Hükümetleri hiç kimseye yaranamamış, üstelik faşist nitelikli baskı, işkence ve sindirme eylemlerinin hükümeti olmaktan kendini kurtaramamıştır. Çavdar, **a.g.e.**, s. 207.

¹³⁸ *“Ürgüplü Kabinesi seçimi gerçekleştirecek”*, **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Nisan 1972, s. 1.

¹³⁹ Çavdar, **a.g.e.**, s. 208.

¹⁴⁰ *“Sunay, yeni kabineyi onaylamadı”*, **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Mayıs 1972, s. 1.

¹⁴¹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 3, Cilt 24, Toplantı 3, 92'nci Birleşim, 22.05.1972, s. 732,733. Ürgüplü'nün onaylanmayan hükümet listesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *“Onaylanmayan Hükümet”*, **Milliyet Gazetesi**, 14 Mayıs 1972, s.9. 1971-1980 yılları arasında kurulan hükümetlere ait Bakanlar Kurulu listeleri EK-2'de sunulmuştur.

I. Erim Hükümeti'nde Devlet Bakanı olarak görev yapan Sadi Koçaş'a göre, Cumhurbaşkanlığı tezkeresinde geçen “*muhtıranın icapları*”, ülkeyi iç kargaşa, anarşi ve çok yönlü zorbalıktan, geri kalmışlık, sömürü düzeni, din ve vicdan istismarından, fırsat ve nimetleri paylaşmaktaki, milli gelir dağılımındaki adaletsizlikten kurtarmak; dışa bağlılığa, ekonomik ve siyasal sömürüye, haysiyet kırıcı dış müdahalelere son verip, haysiyetli ve milli çıkarlara uygun bir dış politika izleme olanağı bulabilmektir. Koçaş'a göre, muhtırada bizzat “*Anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele almak ve inkılap kanunlarını uygulamak*” şeklinde ifade edilen hususlar, yukarıda belirtilen konuları kapsamakta ve muhtıranın nedenlerini oluşturmaktadır.¹⁴²

Cumhurbaşkanının tutarsız davranışından anlaşıldığı üzere, Bakanlar Kurulu listesi, Başbakanın kamuoyuna açıklamasından hemen sonra, TSK'nın baskısı üzerine geri çevrilmiştir. Oysa Ürgüplü'nün kabine listesi, parlamentoda daha geniş bir tabanı temsil eder görünümdeydi. Listesinde, AP'ye 9, CHP'ye 5, AP'den ayrılan ve önceki koalisyonlara üye vermeyen Ferruh Bozbeyle'nin Demokratik Partisine 3, CHP'den ayrılan Prof. Turhan Feyzioğlu'nun Millî Güven Partisine 2 sandalye vermiştir. Kalan 5 sandalye ise partili değildir. AP lideri Demirel ile komutanların, ülkeyi genel seçimlere götüreceği bir geçiş kabinesinde CHP ve DP'nin ağırlıklı olarak temsil edilmelerinden rahatsızlık duydukları ve Cumhurbaşkanı'na itiraz ettikleri iddialar arasındadır.¹⁴³

Ürgüplü'den sonra hükümeti kurmaya Ferit Melen davet edilmiştir. Başbakanlık görevine getirilen Millî Savunma Bakanı Melen'in listesinde, AP'den ayrılan DP'lilere yer verilmemiştir. Yaklaşık 11 ay süren Ferit Melen Hükümeti döneminde sistemi kilitleyen en büyük kriz, görev süresi dolan Cumhurbaşkanı Sunay'ın yerine kimin seçileceği ile gelişmeler olmuştur.¹⁴⁴ Ferit Melen tarafından teşkil olunan Bakanlar Kurulu'nun onaylandığına dair Cumhurbaşkanlığı tezkeresi 24 Mayıs 1972 tarihinde Millet Meclisi'nde okunmuştur.¹⁴⁵

Ferit Melen otuz sayfaya yakın olan hükümet programında, komünizm ve her türlü bölücü ve aşırı faaliyetlerin üzerinde öncelikle durulacağını; komünizm afetinden milleti korumak için güvenlik tedbirleri yanında başka tedbirlere de ihtiyaç olduğunu

¹⁴² Sadi Koçaş, **12 Mart Anıları**, Cem-May Dağıtım, İstanbul, 1978, s. 680.

¹⁴³ Özdemir, **a.g.e.**, s. 349.

¹⁴⁴ **a.g.e.**, s. 349.

¹⁴⁵ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 3, Cilt 24, Toplantı 3, 93'üncü Birleşim, 24.05.1972, s. 823, 824. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HB35.htm> (15.03.2016). 1971-1980 yılları arasında kurulan hükümetlere ait Bakanlar Kurulu listeleri EK-2'de sunulmuştur.

belirtmiştir.¹⁴⁶ Seçimlere selâmetle ulaşabilmeyi hedeflediklerini, bunun için önemli şartın; iktisadî, sosyal ve kültürel gelişmeleri hızlandıracak reformların süratle gerçekleştirilmesi olduğunu ifade etmiştir. Bunların başında ise adalet, idare, eğitim, toprak ve tarım, vergi ve maliye, maden ve petrol reformlarının geldiğini konuşmasında vurgulamıştır. Kuracakları hükümetin, bir icraat hükümeti, Atatürkçü atılım hükümeti olacağını da belirtmiştir.¹⁴⁷ Hükümet programının okunmasını müteakip Başbakan Ferid Melen tarafından teşkil olunan Bakanlar Kurulu hakkında Anayasanın 103 ncü maddesi gereğince güven oylaması 5 Haziran 1972 tarihinde yapılmış; oylamaya 291 üye katılmış, 262 kabul, 4 ret, 24 çekimsiz oy kullanılmıştır. Bu suretle, Başbakan Ferid Melen Hükümeti Meclis'ten güvenoyu almıştır.¹⁴⁸

Ancak bir Güven Partili ve her iki Erim Hükümeti'nde Savunma Bakanlığı yapmış olan Melen'in ve partisinin, parlamentoda küçük bir azınlığa sahip olmasından dolayı, perde arkasındaki gerçek iktidarın Adalet Partisi olacağından endişe edilmiştir.¹⁴⁹

Bu dönemde, Melen Hükümeti'nin kurulmasıyla yakın bir tarihe denk gelen önemli bir gelişme yaşanmış, CHP içinde “*ortanın solu*” eylemi, “*yeni akım*” adı altında gittikçe hız kazanmıştır. Akımın önderi Ecevit, Türk toplumunun artık “*tepeden inmecilik*” anlamına gelen her türlü “*devletçi-seçkin*” yaklaşımı yadsıyacak ölçüde bir siyasal bilince eriştiğini savunmuştur. Toplumun; eski toplumsal, ekonomik ve siyasal düzeni değiştirecek bir “*halkçı*” eylemi benimseyecek derecede geliştiğini ileri sürmüştür. Parti örgütü de Ecevit'i, değişmez genel başkan İnönü'ye karşı desteklemiş; Ecevit, 14 Mayıs 1972'de Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanlığına seçilmiş ve İsmet Paşa partisinden ayrılmıştır. Böylece CHP'deki bu önder değişikliği ile Melen kabinesinin kurulması aynı döneme rastlamış; 1972 yılının Mayıs ayı, gerek hükümette, gerekse CHP içindeki “*devletçi-seçkin*” yaklaşımların sonu olmuştur.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Çavdar, **a.g.e.**, s. 209.

¹⁴⁷ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 3, Cilt 24, Toplantı 3, 94'üncü Birleşim, 29.05.1972, s. 827 - 839.

¹⁴⁸ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 3, Cilt 25, Toplantı 3, 98'inci Birleşim, 05.06.1972, s. 75, 76, 113-116.

¹⁴⁹ Hale, **a.g.e.**, s. 250.

¹⁵⁰ Kongar, **a.g.e.**, s. 178. CHP'nin I. Erim Hükümeti'ne karşı tutumu, İsmet İnönü ile Bülent Ecevit arasındaki anlaşmazlığı açığa çıkarmıştır. Ecevit, Mart 1971'de parti genel sekreterliğinden istifasından sonra siyaset mücadelesinden çekilmemiştir. Partinin otoriter ve elitist imajına son vermek ve partiyi, Batı Avrupa çizgisinde sosyal demokrat bir partiye dönüştürmek isteyen CHP içindeki genç kuşağı temsil etmiştir. 1971-1972 yıllarında Ecevit ve arkadaşları, partinin taşra örgütlerinde sıkı bir çalışmaya girişip, parti tabanının büyük bir oranını kendi saflarına katmışlar ve parti politikasını belirleyen parti meclisinde

Melen Hükümeti'nin sona ermesi ise, cumhurbaşkanlığı seçimi ile ilintilidir. Öyle ki, 1973 Cumhurbaşkanlığı krizinin çözüme kavuşmasından sonra, kaybeden taraf Gürler ile açık ilişkisi bilinen Ferit Melen'in başbakanlık görevinden çekilmesi kaçınılmaz olmuştur.¹⁵¹ Böylece Melen Hükümeti, 22.05.1972-15.04.1973 tarihleri arasında görev yapan bir hükümet olmuştur.

Melen Hükümeti'nin istifa etmesi sonucu yerini, kontenjan senatörü ve eski Merkez Bankası Başkanı Naim Talu başkanlığında kurulan bir Adalet Partisi – Güven Partisi koalisyonu almıştır.¹⁵² Normal şartlarda başbakanlığın, Meclisteki çoğunluk partisinin önderi olarak Süleyman Demirel'e verilmesi gerekirken, bir önceki Melen Hükümeti'nde Ticaret Bakanı olan Talu'ya verilmesi, 12 Mart'tan sonra başlayan geçiş döneminin bitmediğinin bir belirtisi olarak değerlendirilebilecek bir husustur.¹⁵³ Bakanlar Kurulu'nun yeniden teşkili için Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 102 nci maddesi uyarınca Cumhuriyet Senatosu Üyesi Naim Talu'nun Başbakan olarak görevlendirildiğine dair Cumhurbaşkanlığı tezkeresi, 16 Nisan 1973 tarihinde Millet Meclisi'nde okunmuştur.¹⁵⁴

Sermaye çevrelerinin yakından tanıdığı ve güvendiği bir kişi olan Naim Talu, 12 Mart döneminin son hükümetini kurmuştur. 20 Nisan 1973'te içi boş ve beylik sözlerle dolu olan hükümet programını Mecliste okumuştur. Bununla birlikte Talu Hükümeti (15.04.1973 – 26.01.1974), ülkeyi seçime götürmekle üzerine düşen en büyük görevi yerine getirmiştir.¹⁵⁵

çoğunluğu ele geçirmişlerdir. Ecevit'in taşradaki desteğinin farkında olmayan İnönü, partiyi 7 Mayıs 1972'de olağanüstü kongreye çağırmış, kongrede Ecevit'e açıkça meydan okumuş, parti meclisini kendisinin lehine değiştirilmesini istemiş, ancak 408'e karşı 709 oyla kaybederek, ertesi gün parti genel başkanlığından çekilmiştir. 14 Mayıs 1972'de ise beklendiği üzere CHP Genel Başkanlığına Ecevit seçilmiştir. 4 Eylül 1972'de ise, başını Kemal Satır'ın çektiği partinin muhafazakâr kanadından 11 milletvekili, CHP'den ayrılıp Cumhuriyetçi Parti (CP)yi kurmuştur. CP daha sonra 1 Mart 1973'te Güven Partisiyle birleşip Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) adını almıştır. Hale, **a.g.e.**, s. 250, 251. Ecevit'in CHP Genel Başkanı seçilmesiyle, partide bulunan son “devletçi-seçkinçi” grup ayrılmış, önce Cumhuriyetçi Parti'yi kurmuş, sonrasında Güven Partisi ile birleşerek Cumhuriyetçi Güven Partisi'ni oluşturmuşlardır. Kongar, **a.g.e.**, s. 179. Dönemin AP milletvekili Ali Naili Erdem, parti içi demokrasi faaliyetleri kapsamında CHP'yi değerlendirirken, İsmet İnönü'nün CHP Genel Başkanlık seçimini kaybetmesi konusunda, İsmet İnönü'nün kendisine, “*Ben devlet işleriyle uğraşırken, Bülent delege işleriyle meşgulmüş*” dediğini belirtmiştir. Ali Naili Erdem ile 24 Kasım 2015 tarihinde yapılan mülakat.

¹⁵¹ Özdemir, **a.g.e.**, s. 350.

¹⁵² Hale, **a.g.e.**, s.256.

¹⁵³ Kongar, **a.g.e.**, s. 179.

¹⁵⁴ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 3, Cilt 36, Toplantı 4, 96'ncı Birleşim, 16.04.1973, s. 642, 643. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HB36.htm> (15.03.2016). 1971-1980 yılları arasında kurulan hükümetlere ait Bakanlar Kurulu listeleri EK-2'de sunulmuştur.

¹⁵⁵ Çavdar, **a.g.e.**, s. 223, 224. Talu Hükümeti 13 AP'li, 6 CGP'li, 3 Bağımsız ve parlamento dışından 2 teknokrattan oluşmuştur. Talu koalisyonuna CHP üye vermemiştir. Bu durum hükümette AP'nin etkisini

Sonuç olarak 12 Mart Muhtırası ve sonrası yaşanan gelişmeler Velidedeoğlu'na göre şu şekilde gelişmiştir: 12 Mart Muhtırası, Cumhurbaşkanı Sunay ile Yasama Meclisleri Başkanlarına verilen siyasi bir ultiatom olup; metni, ilerici ve Atatürkçü bir dış görünüme sahiptir. Atatürk'ün gösterdiği “*çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak*” hedefinden söz etmiştir ki, bu nedenle başlangıçta bir umut ışığı olarak doğmuş; ancak sonrasında Atatürkçüler için bir düş kırıklığı olmuştur. Zira bu dönemde birkaç anarşistin insan yaşamını hiçe sayan silahlı eylemleri, vatan bölücülüğü yolunda yürüyenlerin gizli örgüt kurmaları bahane edilmiş, birçok devrimci ve Atatürkçü genç mağdur edilmiştir. Zulme uğrayanların mücadelesi, haksız ve bozuk düzenin yarattığı sosyal adaletsizliğe karşı olmuştur.¹⁵⁶

Dolayısıyla 12 Mart Muhtırası, şiddet yoluyla iktidarı elde etmenin faturasının ağır olduğu bir ortam yaratmıştır. Ordu, sistemi kendi istediği gibi düzenleyerek ülkenin sosyal, ekonomik ve siyasi geleceğini yönlendirme ve dar kalıba sokma yöntemini hayata geçirmiştir. Ara dönemde demokratik kurumlar üzerinde kurulan baskı ve yönlendirmelerle takip edilen politikaların, yetmişli yıllarda toplumu terör, anarşi, derin sosyo-ekonomik ve siyasi krizlerle yüz yüze bıraktığı söylenebilir.¹⁵⁷

12 Mart müdahalesiyle ilgili son olarak söylenecek husus, müdahalede ABD'nin etkisinin olup olmadığıdır. 12 Mart Muhtırasıyla istifası istenen III. Demirel Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı olan, 6 Kasım 1979 tarihinden 12 Eylül 1980'e kadar Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı yapan, ayrıca bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanlığına vekalet eden İhsan Sabri Çağlayangil (1908-1993)'e göre, ABD'nin istihbarat kuruluşu CIA, 12 Mart 1971 askeri müdahalesinde net bir şekilde rol oynamıştır.¹⁵⁸

---

artırmıştır. Ferit Melen Hükümeti'nin programında bile ordunun istediği reformlar yer almışken, Talu Hükümeti koalisyon programında reformlardan söz edilmemiştir. Koalisyon Hükümeti kendisini, ülkeyi seçimlere götüreceği geçici bir hükümet olarak tanımlamıştır. Özdemir, **a.g.e.**, s. 356.

¹⁵⁶ Velidedeoğlu, **a.g.e.**, s. 205-211.

¹⁵⁷ Dursun, **12 Mart Darbesi**, s.86. İlhan Selçuk'a göre, 12 Martın felsefesini, zamanın Genelkurmay Başkanı Tağmaç'a ait, “*Türkiye’de sosyal uyanış, ekonomik gelişmeyi aştı, bunu durdurmak gerekiyor*” ifadesi özetlemektedir. Selçuk'a göre bu sözün fikir babası, faşist fikirleriyle ünlü ABD’li Profesör Huntington’dur. Tağmaç, Türk halkının uyanışını, ezilmesi gereken bir tehlike olarak görmüştür. Bu söz, 12 Mart felsefesini yalın ve özlü bir şekilde dile getiren bir ifadedir. İlhan Selçuk, “*Pencere – Papağanlaşmak*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Ocak 1988, s. 2.

¹⁵⁸ Özdemir, **a.g.e.**, s. 326-332. Yetkin'e göre, Türkiye’de askeri darbelerde ABD’nin etkisini ve yönlendirmesini, TSK’nın tamamında değil, kişisel planda bazı subaylarda aramak gerekir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çetin Yetkin, **Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika**, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 4. Basım, Antalya, 2007. Gizli servislerin darbelerle iç içeliğini anlatan bir

İKİNCİ BÖLÜM

1973 YILI SEÇİMLERİ

2.1. Cumhurbaşkanlığı Seçimi

1973 yılının ilk seçimi, 12 Mart rejiminin gölgesinde gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı seçimidir. TSK'nın adayı Faruk Gürler'in de katıldığı, Türkiye Cumhuriyeti'nin altıncı cumhurbaşkanının belirleneceği seçim, Melen Hükümeti döneminde gerçekleşmiştir.

1961 Anayasası'nın 95'inci maddesinde, Cumhurbaşkanının seçimi ve tarafsızlığı ile ilgili olarak belirtilen hususlar şu şekildedir: *“Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce, kırk yaşını doldurmuş ve yükseköğrenim yapmış kendi üyeleri arasından, üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile ve gizli oyla yedi yıllık bir süre için seçilir; İlk iki oylamada bu çoğunluk sağlanamazsa, salt çoğunlukla yetinilir. Bir kimse arka arkaya iki defa Cumhurbaşkanı seçilemez. Cumhurbaşkanı seçilenin partisi ile ilişkisi kesilir ve Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği sıfatı sona erer.”*¹⁵⁹

Anayasada belirtilen şartlar altında 1973'ün Mart ayında seçim turlarının başladığı cumhurbaşkanlığı seçimi, ordu ile sivil siyasetçilerin arasındaki ilişkiler açısından son derece önemli gelişmelere sahne olmuştur. Zira önceki seçimlerde Meclis, komutanların isteğine uyarak onların adaylarını cumhurbaşkanı seçmişken; 1973 seçimlerinde ise komutanların isteğine uymamış, insiyatifi ele alıp kendi adayını cumhurbaşkanı koltuğuna taşımıştır. Komutanların adayı, 12 Mart Muhtırası'nın altına imza atan ve o dönemde Genelkurmay Başkanı olan Faruk Gürler olmuştur. 1966 yılında Cevdet Sunay için cumhurbaşkanlığı seçiminde işletilen yol, Gürler için de

---

başka eser için ayrıca bkz. Cüneyt Arcayürek, **Darbeler ve Gizli Servisler**, Bilgi Yayınevi, 4. Basım, Ankara, 1989.

¹⁵⁹ 1961 Anayasası'na göre Cumhurbaşkanı, birleşik toplantıda (Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu ortak toplantısında) seçilmektedir. Buna göre 1973 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminde TBMM üye sayısı; 450'si Millet Meclisi, 185'i Cumhuriyet Senatosu üyesi olmak üzere toplam 635'tir. Tuncer, **a.g.e.**, s. 324. 1961 Anayasası'na göre, iki Meclis istisnai olarak *“Birleşik toplantı”*ya giderek birlikte toplanıp karar verirler. Cumhurbaşkanlığı seçiminin dışında, *“TBMM Birleşik Toplantısı”*nın gündemine giren diğer konular; Silahlı Kuvvet gönderme (Md. 66), Meclis soruşturması (Md. 90), Karma komisyon raporlarını görüşme (Md. 92), Yüce Divana gönderme (Md. 99), Sıkıyönetim ilanını onaylama ya da reddetme (Md. 124)'dir. Tanör, **a.g.e.**, s. 395.

işletilmek istenmiştir. Ancak 1966'da iktidar partisinin Sunay'a sahip çıkmasına karşılık, 1973'te Genelkurmay Başkanlığından ayrılarak kontenjan senatörü olan Gürler'in böyle bir şansı olmamıştır. Gürler'in seçilmesi, komutanların 12 Mart'tan beri sürdürdükleri baskı ile sağlanmak istenmiş, bu arada Meclis psikolojik baskı altına alınmış, TRT adeta Gürler'in seçim bürosu gibi çalışmıştır.¹⁶⁰

13 Mart 1973'te TBMM'de cumhurbaşkanını seçme turlarının başlamasından hemen önce 12 Mart Muhtırası'na karşı çıkmış olan Ecevit, sıkıyönetim altında ve basının sansür edildiği koşullarda seçimin dürüst olamayacağı için partisinin seçimi boykot etme eğiliminde olduğunu duyurmuştur.¹⁶¹ Neticede, 13 Mart 1973'de cumhurbaşkanlığı seçimi için yapılan toplantıda, adaylardan Cumhuriyet Senatosu Başkanı Tekin Arıburun, kontenjan senatörü Faruk Gürler ve Demokratik Parti Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli, dört tur sonunda yeterli oyu alamamışlardır.¹⁶²

21 Mart'ta yapılan 7'nci tur oylamaya geçilmeden, Faruk Gürler ve Tekin Arıburun, Cumhurbaşkanlığı adaylığından feragat ettiklerini belirtmişler ve bu konuda önerge vermişlerdir.¹⁶³ 15'inci tur öncesinde ise AP, CHP ve CGP Grup Başkanvekilleri, Cumhurbaşkanlığına Kontenjan Senatörü Fahri Korutürk'ü teklif eden önerge vermişlerdir.¹⁶⁴ Dolayısıyla AP lideri Demirel ile CHP'nin yeni lideri Ecevit'in ortaklaşa destekledikleri aday, kendi halinde emekli Oramiral olan Fahri Korutürk olmuştur.¹⁶⁵ Liderler, liberal ve ılımlı bir kişi olan kontenjan senatörü Korutürk ismi üzerinde uzlaşmış ve 6 Nisan 1973 tarihinde yapılan 15'inci tur oylamada onu cumhurbaşkanı seçmişlerdir. Sonuçta Meclis'teki irade mücadelesini sivil siyasetçiler kazanmış ve bir bakıma 12 Mart Muhtırası'nın rövanşı alınmıştır. 1973 Cumhurbaşkanlığı seçiminde yaşanan gelişmeler siyasal partilerde de farklı etkiler

¹⁶⁰ Dursun, **12 Mart Darbesi**, s.84. Dönemin AP milletvekili Ali Naili Erdem'e göre Faruk Gürler, cumhuriyete ve devrimlerine inanan idealist bir insandı. Meclis ise, fikri hür, vicdanı hür insanların bulunduğu bir yerdir. Her milletvekili, Mecliste kendi iradesi ile hareket eder. Ali Naili Erdem, Faruk Gürler'e, Meclisin kışla olmadığını, Meclis'te emir komuta zinciri içinde meselelerin çözülmediğini anlatmaya çalışmış, ancak Faruk Gürler, Ali Naili Erdem'in konuşmalarına itibar etmemiştir. Ali Naili Erdem ile 24 Kasım 2015 tarihinde yapılan mülakat.

¹⁶¹ Hale, **a.g.e.**, s.252.

¹⁶² "Dört turda sonuç alınmadı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Mart 1973, s. 1.

¹⁶³ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Cilt 12, Toplantı 12, 8'inci Birleşim, 21.03.1973, s. 162, 163.

¹⁶⁴ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Cilt 12, Toplantı 12, 16'ncı Birleşim, 06.04.1973, s. 222.

¹⁶⁵ Özdemir, **a.g.e.**, s. 351. Cumhurbaşkanı seçimi bunalımını aşabilmek için AP ve CHP, çaresizlikten Cumhurbaşkanı Sunay'ın görev süresini bir yıl daha uzatmaya da razı olmalarına karşın sonuç başarılı olamamış, Çankaya bunalımı giderek derinleşmiştir. Böylesi bir ortamda iki büyük parti, özellikle askeri çevrelere "İşte sivil parlamento bir cumhurbaşkanı bile seçemiyor" dedirtmemek için, onların da karşı çıkmayacağı bir adayda hem fikir olmuşlardır. Cüneyt Arcayürek, **11 Cumhurbaşkanı 11 Öykü Çankaya (1923-1980)**, Cumhuriyet Kitapları, 1. Cilt, İstanbul, 2010, s. 237-239.

yaratmış, AP adeta rövanşı almış ve Gürler'i ortada bırakmış, CHP'de ise Ecevit'in liderliği pekişmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçiminin yarattığı önemli bir gelişme de, komutanların aday ve Muhtıra'nın güçlü ismi Gürler'in seçilememesinden dolayı, 12 Mart rejiminin fiilen sona ermesidir. Resmen bitmesi ise 14 Ekim 1973 tarihinde yapılan seçimle gerçekleşmiştir.¹⁶⁶

2.2. Milletvekili Genel ve Cumhuriyet Senatosu Üçte Bir Yenileme Seçimi

Seçimler aynı zamanda, hukuka aykırı müdahalelerin ardından demokrasiye dönülmek istendiğinin ciddi bir göstergesidir. Bu bakış açısıyla 14 Ekim seçimi, demokratik düzene kesin bir şekilde dönülmek suretiyle ülkeye katkı sağlayan bir seçimdir. Bu seçimin bir başka özelliği, Türk Demokrasi Tarihinin en önemli karakterlerinden biri olan İsmet İnönü'nün, ilk defa bir seçimde partisinde aktif bir konumda olmamasıdır.

2.2.1. Seçim Öncesi Yaşanan İç ve Dış Politik Gelişmeler

1973 seçimleri öncesinde yaşanan iç ve dış politika gelişmelerini, “*parti kapatmaları*”, “*Anayasa değişiklikleri*” ve dünya genelinde yaşanan “*petrol krizi*” olarak özetlemek mümkündür.

12 Mart döneminin icraatları arasında parti kapatmaları da yer almış, iki siyasi parti (TİP ile MNP) Anayasa Mahkemesi'nce kapatılmıştır. TİP'in kapatılmasında, yaptığı IV. Büyük Kongresinde alınan kararların etkisi olmuştur. Öyle ki, 29-31 Ekim 1970 günlerinde toplanan bu kongrede Kürt kökenli yurttaşlar hakkında bazı tezler öne sürülmüştür. Bu durum kapatılmasına giden bir sürece neden olmuş, “*Siyasi partiler*,

¹⁶⁶ Dursun, **12 Mart Darbesi**, s.85. TBMM, 13 Mart 1973'ten beri yaptığı toplantılar sonucunda 6 Nisan 1973'te nihayet Korutürk'ü Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 6'ncı Cumhurbaşkanı olarak seçmiştir. AP, CHP ve CGP'nin aday gösterdiği Korutürk 365, Gürler 87, Bozbeyli 51 oy almış, 27 oy boş çıkmıştır. Korutürk'ün seçilmesini Demirel “*Demokrasi parlak bir sınav verdi*” şeklinde, Ecevit ise “*Artık düzlüğe çıktık*” olarak yorumlamıştır. “*Korutürk Cumhurbaşkanı seçildi*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 7 Nisan 1973, s. 1. AP kökenli siyasetçi Hüsamettin Cindoruk'a göre, Gürler'in cumhurbaşkanı seçilememesinde; basını da yanına alarak Gürler ekibinin dayatma yoluyla meclise açıktan baskı kurmasının, o baskının milletvekilleri ve senatörlerin onurunu kırıcı bir etki göstermesinin büyük etkisi vardır. Keza Fahri Korutürk alternatifi çıkınca, ordunun da bir kesimi (Muhsin Batur kesimi), Gürler'in arkasından çekilmiştir. Askerle tam anlamıyla karşı karşıya gelmemek için medeni bir asker olan Korutürk bulunmuş ve seçilmiştir. Dursun, **12 Mart Darbesi**, s.150. Cumhurbaşkanlığı seçimi ile ilgili ayrıntılı bilgi Ek-3'de, “*1973 yılı Cumhurbaşkanlığı Seçiminde Oylamaya Katılan Üyeler ve Aldıkları Oy Miktarları*” başlığı altında sunulmuştur.

Türk dilinden ve kültüründen gayri dil ve kültürleri korumak veya geliştirmek veyahut yaymak yoluyla Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde azınlıklar yaratarak millet bütünlüğünün bozulması amacını güdemezler” şeklindeki Siyasi Partiler Kanunu’nun 89. maddesi hükmü gereğince, Anayasa Mahkemesi’nin 20 Temmuz 1971 tarihli kararı ile kapatılırken; liderliğini Necmettin Erbakan’ın yaptığı MNP ise 20 Mayıs 1971 tarihinde kapatılmıştır.¹⁶⁷

MNP’nin kapatılması süreciyle ilgili dönemin MSP milletvekili Oğuzhan Asiltürk şu hususları dile getirmiştir: Asiltürk, MNP içinde bazı milletvekillerinin ortama ve Siyasi Partiler kanununa uygun olmayan konuşmalar yaptıklarını, kendisinin bu tarz konuşma yapan arkadaşlarını ikaz ettiğini ifade etmiş, konuşma dâhil her şeyin bir üslubu olduğunu kendilerine hatırlatmıştır. Toplumda dini inançlara tepkili olarak yetişmiş insanlar olduğunu, bu insanları karşlarına alacak şekilde konuşmalarını gerektiğini belirtmiştir. Pek çok ikaza rağmen bazı MNP’lilerin bunu kaale almaması sonucu partinin kapatılması için Anayasa Mahkemesinde dava açılarak Parti kapatılmıştır. Kendilerinin anayasa ve yasalar ölçüsünde, insanları ahlaki ve manevi değerlere bağlı olarak bir kardeşler toplumu olmayı amaçladıklarını söylemiştir. Partilerini, diğer partilerle kavga etmek için kurmadıklarını söyleyen Asiltürk, siyasî ortamın çok daha insani, manevi ve ahlaki olmasını arzuladıklarını söylemiştir.¹⁶⁸

1973 Milletvekili Genel Seçimi öncesinde, parti kapatmaları dışında, 12 Mart rejiminin en önemli icraatı anayasada gerçekleştirilen değişiklikler olmuştur. Öyle ki, anayasanın yaklaşık üçte biri değiştirilmiş, sağ iktidarlarca devamlı eleştiri konusu olan özgürlükçü ve liberal nitelikleri, deyim yerindeyse bünyeye uydurulmuştur. Değişikliklerin yapılması teklifinin MİT müsteşarı Fuat Doğu’dan gelmesi de oldukça ilginç bir durumdur. Ayrıca AP’nin istediği bütün hususları kapsayan değişikliklerden, sağ partiler memnuniyet duymuşlar; buna karşın CHP ise değişikliğe onay vermiştir. TÜRKİŞ, TÖS, Mimarlar Odası gibi kitle örgütlerinden de ciddi muhalefet gelmemiş, değişikliklerin çoğu, AP’nin daha önceden isteyip de hayata geçiremediği hususlar olmuştur.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Özdemir, **a.g.e.**, s. 340, 341.

¹⁶⁸ Oğuzhan Asiltürk ile 9 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat.

¹⁶⁹ Dursun, **12 Mart Darbesi**, s.83. 12 Mart Muhtırası’nın başındaki isim Orgeneral Tağmaç, ilk günden beri Anayasanın ülkenin sosyoekonomik gelişmesine bol geldiğini söylemiştir. Çavdar, **a.g.e.**, s. 209. Başbakan Nihat Erim, TSK tarafından kendisinden istenilen Anayasa değişikliklerini gerçekleştirmeye çalıştığı günlerde, yabancı basın mensuplarıyla yaptığı bir toplantıda, Anayasa için “lüks” deyimini

AP ve DP (Demokratik Parti) Anayasa değişikliğine gönüllü yandaş olmuşlar, ancak anayasa değişikliği için oyları yeterli olmadığından, CHP'nin de oyuna ihtiyaç duymuşlardır. 12 Mart Muhtırası ile İsmet İnönü önderliğindeki sağ kanat, değişiklik konusunda kolayca ikna olurken; Bülent Ecevit önderliğindeki sol kanat pasifleştirilmiştir. Sonuçta İnönü, bağlayıcı grup kararı aldırarak partisini zoraki yandaşlığa itmiş, anahtar parti konumundaki CHP de anayasa değişikliği sürecine katılmıştır. Böylece anayasanın reform taleplerini savuşturmayı bilen tutucu parlamento çoğunluğu, anayasa değişikliklerine sahip çıkmış, bunun başını da çeken AP olmuştur. Dolayısıyla değişiklikler, 27 Mayıs ve Anayasadan alınacak rövanşın da ilk raundunu teşkil etmiştir.¹⁷⁰

Yapılan anayasa değişikliklerinden önemli görülenleri şu şekilde özetlemek mümkündür¹⁷¹:

- Madde 11'de, *“Kanun, kamu yararı, genel ahlak, kamu düzeni, sosyal adalet ve millî güvenlik gibi sebeplerle de olsa bir hakkın ve hürriyetin özüne dokunulmaz”* ifadesi yer almıştır. 12 Mart değişiminde madde şu şekle dönüşmüştür: *“Temel hak ve hürriyetler, devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, Cumhuriyetin, millî güvenliğinin, kamu düzeninin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması amacı ile veya Anayasa'nın diğer maddelerinde gösterilen özel sebeplerle, Anayasa'nın özüne ve ruhuna uygun olarak ancak kanunla sınırlanabilir...Bu Anayasa'da yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbirisi, insan hak ve hürriyetlerini ve Türk devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü veya dil, ırk, sınıf, din ve mezhep ayırımına dayanarak, nitelikleri Anayasa'da belirtilen Cumhuriyeti ortadan kaldırmak kasdı ile kullanılamaz.”*

- Madde 15'de, özel hayatın gizliliği konusunda şu kısıtlama getirilmiştir: *“... Millî Güvenlik veya kamu düzeni bakımından gecikmede sakınca bulunan hallerde*

---

kullanmıştır. Dolayısıyla parlamento çoğunluğu ile Ordu zirvesi aynı görüşleri paylaşmış, anayasa değişiklikleri hızla gerçekleşmiştir. Özdemir, **a.g.e.**, s. 333, 334.

¹⁷⁰ Tanör, **a.g.e.**, s. 413. 1961 Anayasası ile devletçi iradenin üstünlüğü hedeflenmiş ve Parlamento bürokratik kurumların vesayeti altına alınmıştır. Bu durumda siyasi seçkinlerin, devletçi seçkinlerin kendilerini ikinci plana itmeyi amaçlayan anayasal düzenlemeleri kabul etme olasılığı olmamıştır. Siyasi seçkinler, devletçi seçkinlerin tamamen bencilce nedenlerle kendilerini önlemeye çalıştığını düşünmüşler; kendi yetkilerinin herhangi bir şekilde sınırlandırılmasını antidemokratik baskıcı bir düzenleme olarak algılamışlardır. Bu nedenle Demirel, pek çok defa 1961 Anayasası ile ülkenin yönetilemeyeceğini ifade etmiş ve anayasadan sürekli yakınmıştır. Heper, **Türkiye'nin Siyasal Hayatı**, s. 154.

¹⁷¹ Çavdar, **a.g.e.**, s.209, 210.

de kanunla yetki kılınan merciin emri bulunmadıkça kimsenin üstü, özel kağıtları ve eşyası aranamaz ve bunlara el konulamaz.”

- Madde 22 ile gazete ve dergilerin yargı kararı dışında yetkili mercilerin kararı ile toplanabileceği hükme bağlanmıştır.
- Madde 29’da yapılan bir değişiklikle dernek kurma özgürlüğü de kısıtlanmıştır.
- Toprak reformunun yapılmasına olanak sağlayan Madde 38 değiştirilmiş, reformun yapılmasını engelleyen veya zorlaştıran bir hale getirilmiştir.
- Madde 57’de, “Partilerin uyacakları esaslar” daha kısıtlanmış bir şekilde sokulmuştur.
- Madde 136’da, “Devlet Güvenlik Mahkemesi” kurulmuştur. Buna göre ilgili maddenin ilk paragrafı şu şekildedir: “Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğü, hür demokratik düzen ve nitelikleri Anayasa’da belirtilen Cumhuriyet aleyhine işlenen ve doğrudan doğruya devlet güvenliğini ilgilendiren suçlara bakmakla görevli Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulur. Ancak, sıkıyönetim ve savaş haline ilişkin hükümler saklıdır.”

Yukarıda belirtilen anayasa değişikliklerini özetlemek gerekirse, 12 Mart rejimi koşulları altında 1971 ve 1973 yıllarında yapılan değişikliklerde iki ana eğilim göze çarpmaktadır. Bunlardan biri “devlet iktidarının yeniden düzenlenmesi” ve “temel hak ve özgürlükler”dir. Devlet iktidarının yeniden düzenlenmesi ise dört ana eğilimde kendisini göstermiştir: Birinci eğilim, askeri gücün sivil iktidardan yeni ödünler koparmasıdır ki, önemli göstergelerinden biri askeri yargının sivil yargı aleyhine genişlemesi, sıkıyönetime geçişlerin kolaylaştırılmasıdır. İkinci eğilim, siyasal karar organları üzerindeki yargı denetiminin gevşemesidir ki, küçük siyasal partilerin Anayasa Mahkemesine başvurabilme olanağının kaldırılması, idare üzerindeki yargı denetimine bulanıklık getirilmesiyle kendisini göstermiştir. Üçüncü eğilim, siyasal karar organları arasındaki ilişkilerde yürütmenin güçlenmesi ve yasamanın nispeten gerilemesidir ki, önemli göstergesi Bakanlar Kurulu’nun kanun hükmünde kararname çıkarabilme yetkisiyle donatılmasıdır. Dördüncü eğilim, yürütme içindeki TRT, üniversiteler gibi özerk kuruluşların özerkliğini azaltıcı değişikliklerdir ki, bu da yürütmenin içten güçlendirilmesidir. Temel hak ve özgürlükler rejimi açısından ise temel değişme, devlet otoritesinin, kişi ve toplum aleyhine büyümesi şeklinde olmuştur.

Hak ve özgürlüklerin sınırlanma sebepleri çoğaltılmış ve bunlar “*Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğü*” gibi terimlerle ifade edilmiştir.¹⁷²

Anayasa değişiklikleriyle ilgili bir başka değerlendirme şu şekilde yapılabilir: 1971 ve 1973 yılındaki değişikliklerle, 1961 Anayasasına belirli bir donukluk, kalıplaşma ve katılık getirilmiştir. Dolayısıyla anayasa ileriye dönük, düşünce özgürlüğünden hız alan, gelişmelere açık bir metin olmak yerine, kurulu düzenin savunulmasını sağlayacak bir metin haline getirilmiştir. Sıkıyönetim, parlamento çoğunluğunun daha önce düşünüp de gerçekleştirmeye fırsat bulamadığı değişiklikleri kolaylaştırmıştır. Bu değişiklikler, devletin temel niteliklerini ve ilkelerini, ileriye dönük yorumlara açık bir anayasayla değil, kalıplaşmış ve durgunlaşmış kurallarla korumak amacını gütmüştür. Anayasadaki özgürlükler düzeni ve özerk kuruluşlar mekanizması, yeni dengeler aramak için değil, yerleşik düzeni korumak için kullanılmak istenmiştir. Kısaca, “*12 Mart öncesinin sorumluluğunu, siyasal sorumluluk taşıyanların ve yöneticilerin hatalarından soyutlayıp 1961 Anayasasının üzerine yıkmak, 12 Mart sonrasındaki Anayasa değişikliklerine meşru bir gerekçe kazandırabilmenin en kolay yolu olmuştur.*”¹⁷³

Dış gelişmeler kapsamında ise, 12 Mart rejimini takip eden dönemde sadece Türkiye’yi değil, bütün dünyayı etkileyen bir gelişme olmuş; Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Birliği OAPEC, Yom Kippur¹⁷⁴ Savaşı’nda ABD’nin İsrail ordusuna destek vermesine karşılık olarak petrol ambargosu ilan etmiştir. Dolayısıyla 1973 yılında petrol fiyatlarındaki şaşkınlık verici artış yaşanmıştır.

1967 Arap İsrail Savaşı sonunda nasıl Araplar, Filistin komandolarını İsrail’e karşı bir yıpratma vasıtası olarak kullanmaya karar vermişlerse; 1973 Arap İsrail Savaşı sonunda da petrolü, İsrail’e karşı değil, fakat Batı’ya karşı bir “*siyasi silah*” olarak kullanmaya karar vermişlerdir. Bunun sonucu ise, bütün dünyada petrol krizi ortaya çıkmıştır. 1973 petrol krizinde Araplar, Batı ve Amerika üzerinde baskı kurabilmek için

¹⁷² Tanör, **a.g.e.**, s. 413-417. Anayasa değişiklikleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/13964.pdf>, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14482.pdf>. (22 Ekim 2014).

¹⁷³ Mümtaz Soysal, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, Gerçek Yayınevi, 11. Baskı, İstanbul, 1997, s. 76-82.

¹⁷⁴ Yom Kippur, Yahudilerin en önemli dinsel bayramıdır. Kameri takvimdeki tişri (eylül-ekim) ayının 10. Gününde, günahların kefareti ödeyerek Tanrıyla yeniden barışmak amacıyla kutlanır. Tevrat’ta Şabbat Şabbatan (Kutlu Dinlenme Şabatı ya da Şabatlar Şabatı) adıyla anılan bu bayram, hafta içine rastlansa bile ibadet dışında hiçbir iş yapılmaz. Ayrıca hiçbir şey yenmez, içilmez ve cinsel ilişkide bulunulmaz. **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, Ana Yayıncılık, Cilt 22, İstanbul, 1992, s. 422.

petrol ihracatını kısmak ya da petrol fiyatlarını yükseltmek seçeneklerinden ikincisini seçmiştir. Zira üretimi kısmak, hem üretici ülkelerin gelirini azaltacağından, hem de endüstrisi enerji bakımından petrole dayanan Batı'nın sert tepkisine neden olacağından, Araplar fiyatların yükseltilmesi yolunu tercih etmiştir.¹⁷⁵

Ancak özellikle üretimin azalmasından korkan Batı'nın sanayileşmiş ülkeleri, fiyat artışlarından doğan sarsıntıyı kısa sürede atlatmışlar, fiyat artışlarına ayak uydurmuşlardır. Zira artan fiyatların üretici ülkelere sağladığı gelir olan petrodolar, Batı bankalarına ve Batı'nın sermaye ve nakit piyasasına intikal etmiştir. Üstelik Batı, artan petrol fiyatlarını kolaylıkla kendi sanayi mamullerine ve bilhassa silah sanayisine aksettirmiştir. Bu durum, Batı'nın silahına, teknolojisine, tüketim maddelerine en fazla ihtiyaç duyan, petrol paraları ile ülkelerinin ekonomik kalkınmalarını hızlandırmak isteyen petrol üreticisi Arap ülkelerinin zararına olmuştur. Aynı Arap ülkeleri petrolü pahalı satarken, aldıklarını da pahalı almışlardır. Gelişmelerden zararlı çıkan ise fakir ülkeler olmuştur. Arapların, Batı'nın zengin ülkelere vurmak istediği darbenin acısı, Müslüman fakir ülkelerin sırtından çıkmıştır. Benzer şekilde Türkiye de, artan petrol fiyatlarının büyük acısını çekmiştir.¹⁷⁶

2.2.2. Seçime Katılan Siyasi Partiler

Yukarıda belirtilen iç ve dış gelişmeler doğrultusunda Türkiye, 12 Mart Muhtırası ile başlayan sürecin gölgesinde 1973 seçimine girmiş; her ne kadar Cumhurbaşkanlığı seçiminde Faruk Gürler'in saf dışı bırakılması 12 Mart yönetiminin sonu gibi görünse de, Muhtıra sonrası demokratik düzeni geri getiren 14 Ekim 1973'te yapılan seçim olmuştur.¹⁷⁷

CHP, ilk kez İnönü'nün katılmadığı bir seçime girerken; 1971 Muhtırası ile iktidardan uzaklaştırılan AP, aynı isim, lider ve kadro ile seçime katılmıştır. 14 Ekim seçiminde CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit Zonguldak'tan, AP Genel Başkanı

¹⁷⁵ Armaoğlu, **ag.e.**, s. 725, 726.

¹⁷⁶ **a.g.e.**, s. 727, 728.

¹⁷⁷ Dönemin AP milletvekili Ali Naili Erdem'e göre 1973 seçimlerine, bir taraftan 12 Mart Muhtırasının getirdiği siyasi istikrarsızlık, bir taraftan demokrasiyi kışla anlayışı içerisinde yorumlayan bir cumhurbaşkanı adayının olduğu bir seçim ortamında gidilmiştir. 1973 seçimlerine gidilirken Demirel'in, "Sırf Faruk Gürler münasebeti nedeniyle ortaya koydukları, demokrasinin tekrar işlerlik kazanması konusunda gösterdikleri fedakârlığın, bu millet tarafından unutulmayacağını" söylediğini aktarmıştır. 1973 seçimlerinde çok oy alacaklarını belirtmiş, ancak öyle olmamıştır. Ali Naili Erdem ile 24 Kasım 2015 tarihinde yapılan mülakat.

Süleyman Demirel Isparta'dan, Cumhuriyetçi Güven Partisi Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu Kayseri'den, Türkiye Birlik Partisi Genel Başkanı Mustafa Timisi Sivas'tan, Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Alparslan Türkeş Adana'dan milletvekili aday olmuşlardır. Millî Selamet Partisi Genel Başkanı Süleyman Arif Emre, Demokratik Parti Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli ve Millet Partisi Genel Başkanı Cemal Tural ise İstanbul'dan aday gösterilmişlerdir.¹⁷⁸

2.2.3. Partilerin Programları ve Seçim Kampanyaları

Seçime katılan siyasi partilerin seçim beyannameleri ile seçim gezileri kapsamında parti liderleri ve yöneticilerinin demeçleri, aşağıda parti bazında açıklanmıştır. Partilerin faaliyetleri; önce seçim beyannameleri, bilahare seçim gezileri sırasıyla incelenmiştir.

2.2.3.1. CHP'nin Seçime Yönelik Çalışmaları

CHP'nin seçime yönelik çalışmalarının merkezini, ülke sorunlarını ayrıntılı bir şekilde ele aldığı seçim beyannamesi oluşturmaktadır. Kaldı ki, CHP'nin Seçim Beyannamesi'nin sunuş kısmında, ülkeyi kalkındıracak bir dizi düzen değişikliklerinden bahsedilmiştir. İnsanın insanı, yabancıların vatanı sömüremeyeceği hakça bir düzene, toplum yararının kişisel çıkarlardan önde gözetildiği, devlete de servete de hiç kimsenin kul olmayacağı, insan ülküsünün ak günlerine insanca yöntemlerle ulaşılacağı, halkın üstünde egemenliğin olmayacağı bir düzene vurgu yapılmıştır. 1969 milletvekili seçimleri için hazırlanan “*Düzen Değişikliği Programı*” Bildirgesi'nin, 1973 yılında da geçerli olduğu belirtilmiş; 12 Mart 1971'den sonra yapılan bazı Anayasa değişikliklerinin demokrasiyi zedelediği ve rejim bunalımı yarattığı ifade edilmiştir. Aynı şekilde 12 Mart'tan yararlanarak bazı çıkar çevreleri ve onların yandaşı olan tutucu partilerin, ekonomik ve sosyal politikayı, Anayasanın temel unsurları arasında yer alan “*sosyal devlet*” kavramı ile bağdaşmayacak şekilde sağa kaydırarak

¹⁷⁸ Sedef Bulut, “*Kazananı Belli Olmayan Seçim: 1973 Genel Seçimi ve Seçim Propagandaları*”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)**, Yıl 3, Sayı 6, Ankara, 2007, s. 28. 14 Ekim 1973 Pazar günü yapılan Milletvekili Genel, Cumhuriyet Senatosu üyeleri üçte bir yenileme ve birer Cumhuriyet Senatosu üyeliği boş bulunan (Eskişehir, Sivas ve Urfa) illerindeki ara seçimleri için Siyasi Partiler tarafından verilip kesinleşmiş olan adaylarla bağımsız adayların seçim çevresi itibarıyla düzenlenmiş kesin aday listeleri 17 Eylül 1973 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14658.pdf> (22.02.2015.)

belirtilmiştir. “AK GÜNLERE” başlıklı seçim bildirgesinde, ülkede ekonomik ve sosyal alanda ortaya çıkan kötü durumun sorumluluğunun sadece 12 Mart sonrası hükümetlere yüklenemeyeceği ifade edilmiştir.¹⁷⁹

Kalkınma konusunda seçim bildirisinde, “özgürce ve hakça kalkınma” parolası ile ele alınmaktadır. CHP, sayılı kişilerin elinde varlığını artıran ama halk çoğunluğunu yoksul bırakan bir kalkınmayı, hakça olmadığı için reddetmektedir. CHP Seçim Bildirgesi’ne göre gerçek ve geçerli kalkınma, tüm halkın özgürce ve hakça kalkınmasıdır. CHP’nin halkçı iktidarında, özel girişim olacak, ancak aşırı kârlarla halkı ezemeyecek, ekonomiye de, devlet yönetimine de egemen olamayacaktır. Öte yandan üreticiler büyük ve güçlü kooperatif örgütlerinde birleştirilecek, ürünlerinin yurt içindeki pazarlamasını, araçlara muhtaç kalmaksızın, kendi kooperatifleri yoluyla yapacaklardır. Dolayısıyla CHP’nin kuracağı düzende kooperatifler, başka halk girişimleriyle birlikte ekonominin en önemli ve güçlü kesimini oluşturacak ve “Halk Sektörü” olarak adlandırılacaktır. CHP’nin halkçı iktidarında toprak mülkiyetinde var olan adaletsizlik ve düzensizlik de giderilecektir. Özellikle Güneydoğu Anadolu’da toprak dağılımı yarı feodal bir görünümde ve ağalık düzeninin etkisi altında olduğundan, halkın siyasal özgürlüğü bile kısıtlanmış durumdadır. CHP’nin arzuladığı toprak reformunun temel felsefesi, “toprak işleyenindir” ilkesidir. CHP, yeterli topraktan mahrum birçok köylüyü, yeterli toprağa ve toprağının tapusuna kavuşturmayı amaçlamakta, özel toprak mülkiyetinin yaygınlaştırılmasını önermektedir. 1969 yılı “Düzen Değişikliği Programı” isimli bildirmede açıklanan “köykentler” de, köyden başlayacak kalkınmanın temelini oluşturmaktadır. Köykentlerle; köyden kente, köylülükten kentliliğe, tarım toplumundan sanayi toplumuna düzenli ve sağlıklı bir geçiş hedeflenmektedir.¹⁸⁰

CHP’nin halkçı iktidarı, yalnız insanlar arasında değil, bölgeler arasında da sosyal adaleti hızlı ekonomik kalkınmayla birlikte sağlamayı, özgürce ve hakça kalkınmanın temel koşullarından biri saymaktadır. Bu kapsamda Doğu ve Güneydoğu halkının “kaderine terk edilmişlik” duygusundan kurtarılması sağlanacaktır. Öte yandan köylüden başlaması öngörülen kalkınma hareketi doğrultusunda yapılacak sanayi yatırımlarının Türkiye’deki tasarruflarla karşılanamayacak bölümleri, yurt dışındaki

¹⁷⁹ AK GÜNLERE Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, TBMM Kütüphanesi Yayını, Ankara, s. 3-10.

¹⁸⁰ a.g.e., s. 23-41.

işçilerimizin katkılarıyla tamamlanacaktır. CHP iktidarı, halkın tasarruflarını başkalarına kaptırmadan, ortaklaşa yatırımlar yapabilmelerini kolaylaştıracak bir iktidar olacaktır. Dolayısıyla CHP, “*Halk Sektörü*”nü güçlendirmeye çalışacaktır. Halk Sektörü ise; CHP’nin öngördüğü kalkınma modelinde ve ekonomik düzende, köylü kooperatiflerinin, sosyal güvenlik ve yardımlaşma kurumlarının, sendikaların, yurt dışındaki işçi ortaklıklarının ve benzeri halk ortaklıklarının girişimlerinden oluşacak sektördür.¹⁸¹

CHP Seçim Bildirgesi’nde “*kamu sektörü*” hakkında ise şu hususlara yer verilmiştir: Kamu sektörünün zengin olanakları yeterince değerlendirilememektedir. Bu kuruluşlarda verimli modern işletmecilik yöntemleri yerine, ağır bir bürokratik yönetim uygulanmaktadır. Bu kuruluşlar, devlet mülkiyetinde kalmakla beraber çalışanların yönettiği halk işletmeleri durumuna getirilecektir. Öte yandan CHP, siyasal ve sosyal alanda olduğu gibi, ekonomik alanda da çoğulculuğu ve özgürlüğü sürdürmekten yanadır. Girişim özgürlüğüne değil, girişim özgürlüğünü tekellerine almak isteyenlere karşıdır. CHP iktidarı, toplumun tümünde olduğu gibi, özel kesimin içinde de sosyal adaleti sağlamayı amaçlamaktadır. CHP’ye göre büyük sermaye, küçük ve orta boy işletmelerin ve esnafın kolayca başarabileceği işlere el atmakta, bu durum özel girişimin temel kurallarından olan rekabeti baltalamaktadır. Dolayısıyla CHP, özel girişime karşı olmamakla birlikte, özel girişimin devlete egemen olmasına, devlet yönetimini ele geçirmesine, devletin yerine geçmesine karşıdır. Kamu yararını, özel çıkarların üstünde tutan CHP; yabancı sermayeye, zorunluluk olan alanlarda ve yeterli ihracat yapması şartıyla izin verilmesinden yanadır. Yer altı kaynaklarının işletilmesinde ve tarımda yabancı sermayeye karşı olup, yer altı kaynakları alanında milliyetçi ve devletçi bir tutum izlenmesinden yanadır.¹⁸²

CHP Seçim Bildirgesi’nde *sosyal düzen* başlığı altında belirtilen hususlar ise şu şekildedir: 12 Mart sonrası dönemde, devlet yönetiminde halkın ağırlığının azaldığı, büyük sermaye çevrelerinin ağırlığının ise arttığı ifade edilmiştir. Grevlerin geniş ölçüde yasaklandığı lokavtların ise serbest bırakıldığı bunun da işçilerin yoksullaşmasını hızlandırdığına dikkat çekilmiş olup, CHP iktidarında, demokratik işçi haklarına getirilen tüm kısıtlamaların kaldırılacağı belirtilmiştir. İşçilerin ekonomi politikasındaki ağırlığının artmasına katkı da sağlayacak şekilde, İşçi Yardımlaşma

¹⁸¹ a.g.e., s. 44-65.

¹⁸² a.g.e., s. 66-110.

Kurumu (İYAK) tesis edilecektir. İYAK gibi Memur Yardımlaşma Kurumu (MEYAK) da kurulacak; sosyal güvenlik kurumlarının yatırıma ayrılabilir bütün kaynakları, OYAK, MEYAK, İYAK gibi yardımlaşma kurumlarının da olanaklarından yararlanılarak kendilerince değerlendirilecektir. CHP'ye göre sosyal adaletsizliğin temel nedenlerinden biri, eğitimdeki olanak eşitsizliğidir. CHP'nin kuracağı düzende, eğitim olanakları kimsenin gücünü aşmayacak, eğitimde kimsenin önü tıkanmayacaktır. TRT dışında, Anayasaya aykırı olarak yayın yapan ve denetimden uzak tüm radyo istasyonları TRT'ye bağlanacaktır. CHP, din konusunda ise inanç özgürlüğünü; demokrasinin, düşünce özgürlüğünün vazgeçilmez unsuru olarak görmektedir. Türkiye'de halktan yana her düşüncenin, sosyal adaletçi her akımın, komünistlik ve dinsizlik şeklinde tanıtıldığı görüşündedir. CHP'ye göre sağcı düşünce, ekonomik, sosyal ve siyasal konularda tutuculuktur. Halkı sömürerek bir avuç insanı zengin etmek isteyen sağcılık, maddiyata aşırı önem vermektir. Ancak sağcılık, dine ve geleneğe bağlılıkmiş gibi, maneviyatçılıkmiş gibi gösterilmiştir. Sağcı kesim, uzun süre düşünce özgürlüğü ile inanç özgürlüğünü çatıştırmıştır. Bu çatışmada ezilen, hakları çiğnenen halk olmuştur. CHP'ye göre siyasal açıdan sağcılık ve solculuk, dindarlık ölçüsüne göre değil, ekonomik ilişkiler konusundaki düşüncelere göre oluşan bir siyasal farklılaşmadır. CHP'ye göre halkın din duygularını incitenler, insanlık onurunu da zedelemiş olurlar.¹⁸³

CHP Seçim Bildirgesi'nde, demokrasi konusunda açıklanan hususlar ise şu şekildedir: CHP'ye göre Türk halkı, özgürlükle düzenliliği bir arada sağlayabilecek yetenekte bir halktır. İktidarda, yerli ve yabancı büyük sermayenin çıkarlarını ön planda tutan ve demokratik haklar ve özgürlükler ortamında halkın kazanmaya başladığı güçten ürken bir siyasal kuruluş varsa, birtakım tertipleri planlamak kolaylaşır. Halk topluluklarının demokratik özgürlük ortamında serbestçe örgütlenebilmeleri, haklarının bilincine varmaları, büyük sermaye çevrelerinde ve büyük toprak sahiplerinde kaygı uyandırmıştır. 1961 Anayasası ve yürürlükteki yasalarla ülkede huzur ve asayiş sağlanabilmiş ve hatta bazı ciddi askeri ayaklanmalar bile önlenebilmişken, 1965 sonrası durum değişmeye başlamıştır. Sağcı denen gençlerden bazıları, Siyasi Partiler Kanunu'na açıkça aykırı olarak, yarı askeri eğitim verilen kamplarda, yasa dışı sokak hareketleri içinde yetiştirilmeye başlanmıştır. Solcu denen gençlerden bazıları da,

---

¹⁸³ a.g.e., s. 119-165.

devletin gözü önünde güney sınırlarını aşarak, Filistin'deki gerilla kamplarında Marksist¹⁸⁴-Leninist veya Maoist¹⁸⁵ ideolojik eğitim ve gerillacılık eğitimi, sabotaj eğitimi görmek üzere gidip gelmeye başlamışlardır. Yakalanıp Türk adliyesince tutuklananlardan bazıları, iktidarda bulunan AP'nin müsamahası sonucu serbest bırakılmışlardır. Kurulduğu günlerden başlayarak AP, 1961 Anayasası ile ülkenin yönetilemeyeceğini, huzur ve asayiş sağlanamayacağını iddia etmiştir. CHP, 12 Mart sonrası rejim değişikliklerinin sorumluluğuna ortak edilmek istenmekle birlikte, kendi iç çelişkilerini çözmüş, muhalefet görevini yapmaya başlamış, Cumhurbaşkanlığı seçimi sorununun demokratik biçimde çözülmesine öncülük etmiştir. AP ise, başından beri anayasal devlet kuruluşlarını karşısına almış, ülkenin 12 Mart bunalımına sürüklenmesinde gerekli tedbirleri almakta sıkıntı yaşamış ve 12 Mart öncesi şiddet olaylarına aşırı özgürlüklerin yol açtığını iddia etmiştir. CHP iktidarında halkın, yönetime daha çok ve daha etkin katılacağı, bütün toplumun siyasetle etkin bir biçimde ilgilenebileceği ve yönetime ağırlığını koyabileceği görüşü ileri sürülmüştür. CHP'nin, yeterli çoğunluğu sağladığında gerekli Anayasa değişiklikleri de yapacağı; büyük çıkar çevreleriyle onların yandaşı durumundaki partilerin, demokrasiyi yozlaştırma, daraltma çabalarını da önleyeceği belirtilmiştir.¹⁸⁶

CHP'ye göre huzurun sağlanmasında iç güvenlik önemli etkenlerden biridir. Bir ülkede sosyal ve ekonomik düzen hakça ve dengeli değilse, en etkin iç güvenlik tedbirleri bile huzur sağlamaya yetmez. Özellikle AP iktidarı sırasında, huzuru ve asayiş zedeleyen yasa dışı eylemlere karşı, hükümete Anayasa ve yasalarla tanınmış

¹⁸⁴ Marxizm, Karl Marx (1818-1883)'ın felsefesinin adıdır. Marxizm, uzun yıllar iktisadi bir doktrin olarak değerlendirilmiştir. Bunun sebebi Marx'ın en önemli eserinin "*Sermaye (Das Kapital)*" adını taşımasından kaynaklanmaktadır. Marx, bu eserde kapitalist ekonominin eleştirisini yapmaktadır. Başlıca amacı kapitalist ekonomik düzenin yerine, kollektivist bir ekonomik düzen getirmektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Metin İşçi, **Siyasi Düşünceler Tarihi**, DER Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2012, s. 371-388.

¹⁸⁵ Maoculuk, Çin'li devrimci komünist lider Mao Zedung'la (1893-1976) özdeşleştirilen kuram ve politikalar. Mao genellikle kabul görmüş öğretilere aykırı bir sosyalist devrim kuramıyla ilişki içinde olmuştur. Bu kuram, devrimci köylülüğe öncelikli bir rol atfetmektedir. Gordon Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev.: Osman Akınhay, Derya Kömürçü, Bilim-Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s. 471, 472. Bir başka kaynaktan Maoculuk şu şekilde açıklanmıştır: Maoculuk, 1920'lerden, öldüğü 1976'ya kadar Mao Zedong'un geliştirdiği devrim ideolojisi ve metodolojisinden oluşan öğretilerdir. Bir görüşe göre, Mao'nun gerçek katkıları Marksizm'in Çin koşullarına yaratıcı bir uygulamasından ibarettir. Sovyet Devrimi'nde siyasal iktidar, işçi sınıfını temel alan görece kısa süreli bir ayaklanmayla önce kentlerde ele geçirilmiştir. Mao ise, Çin Devrimi'nin pratiği içinde, köylülüğe dayalı ve uzun süreli bir gerilla savaşını benimsedi; kırsal alanlarda iktidarın önce parça parça ele geçirilmesi, böylece büyük kentlerin kuşatılması ve en son sonunda ülke çapında iktidar aşamasına gelmesi biçiminde farklı bir çizgi izlemiştir. 1985'te Sovyetler Birliği'nde Gorbaçov'un iktidara gelmesiyle Çin-Sovyet yakınlaşması başlamış, Mao'cu akım Çin'de ve başka ülkelerde pratik bir gerçeklik olmaktan çıkmıştır. **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, Ana Yayıncılık A.Ş., Cilt 15, İstanbul, 1989, s. 320, 321.

¹⁸⁶ **AK GÜNLERE Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi**, s. 169-192.

yetkiler kullanılmamış, yasa dışı eylemlere cesaret verilmiştir. 12 Mart sonrası çatışan gruplardan biri alabildiğine cezalandırılmış, barışçı demokratik sol veya sosyal demokrat akımlar içinde yer alan ve hiçbir yasa dışı davranışta bulunmayan bazı kişilere haksız davranışlarda bulunulmuştur. Hatta hiçbir suçları olmadığı halde, imzasız ve uydurma ihbarlarla gözaltılar yaşanmış, bunlara insanlık ve uygarlık dışı işlemler yapılmıştır. Demokratik hukuk devleti kuralları ve Anayasa sınırları içerisinde çalışması gereken devletin resmi istihbarat örgütü, hükümet ve Anayasa üstü bir kuruluş olarak çalışmıştır. Anarşiye karşı mücadele iddiası ile başvuru olan bu gibi yöntemler anarşi yaratmış, devlete karşı olan güvenin sarsılmasına neden olmuştur. CHP iktidarı ise iç güvenliği, toplumsal huzuru ve asayiş; insanlık, uygarlık ve hukuk devleti kuralları içinde gerçekleştirecektir. Anayasa dışı eylemlere karşı devlet gücü en etkin bir biçimde kullanılacak, bunu yaparken demokratik hukuk devleti çizgisinin dışına çıkılmayacaktır. Düşünce suçu kavramı yasalardan çıkarılacak, hukuk dili özleştirilecektir. Ayrıca CHP, her ülkede önemli yıldönümlerinin sevincini yaygınlaştırmak amacıyla genel af çıkarılmasının gelenek olduğuna inanmakta; Cumhuriyetin ellinci yıldönümü dolayısıyla bir genel af çıkarılmasının da zorunlu olduğunu düşünmektedir. Sonuç olarak CHP iktidarı hakça, halkçı ve etkin bir yönetim ile çıkaracağı genel af, insanların geleceklerine umutla bakmalarını sağlayacak, böylece Atatürk'ün yurttaki barış ilkesi de gerçekleşmiş olacaktır. Nitekim CHP iktidarı, yurttaki barışı baskıyla, cezayla, korkuyla değil; özgürlükle, sevgiyle sağlayacaktır.¹⁸⁷

CHP'nin seçim bildirgesinin ana hatları, yukarıda belirtilen hususları kapsamıştır. Seçim propagandası faaliyetleri kapsamındaki gelişmeleri ise şu şekilde özetlemek mümkündür:

1973 milletvekili seçiminin propaganda sürecinde Ecevit rüzgarı esmiş, dağa, taşa, “*Karaoğlan*” adı yazılmıştır. Ecevit; adı, söylemi, hatta giyimiyle Türk kamuoyunun merkezine oturmuştur.¹⁸⁸ CHP, “*Karaoğlan*”ın resimlerine de güvenerek

¹⁸⁷ a.g.e., s. 203-213.

¹⁸⁸ Cemal Fedayi, “*Türkiye'nin Siyasal ve Sosyal Kaos Dönemi (1971-1980)- Namı-ı Diğer: 70'li Yıllar*”, Adem Çaylak ve diğerleri (Ed.), **Türkiye'nin Politik Tarihi**, Savaş Yayınevi, 3. Baskı, Ankara, 2011, s. 498. Dönemin CHP milletvekili Erol Tuncer'e göre Bülent Ecevit son derece çalışkan, okur-yazar, CHP'nin çekirdeğinden gelmiş karizmatik bir insandı. Tek eksiği, devleti fazla tanımamasıydı. Müthiş bir hitabet gücü vardı ve bu hitabetin içi doluydu. Heyecanlı konuşmalarıyla kitleleri sürükleyebiliyordu. Yeni kurulmuş, diri, inançlı, gençleştirilmiş CHP örgütleri, önceki seçimlerden farklı olarak, varoşları da CHP'ye kazandırmışlardır. Bülent Ecevit iyi bir ekip oluşturmuş, ülkenin sorunlarını ve çözüm yollarını iyice inceleyerek halka sunmuştur. Erol Tuncer ile 2 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat.

seçim propagandasına girişmiş; seçim çalışmalarını, propaganda uzmanı siyasi kişiler değil, tersine siyasetle hiçbir ilgisi ve çoğunluğu partinin kayıtlı üyesi bile olmayan ev hanımları yürütmüştür. Bu hanımlar, CHP Genel Merkezi binasında çalışmışlar, kendilerine “*Tanıtma Komitesi*” adını vermişler, hiçbir kişisel çıkar beklemeden, güçlerinin yettiği oranda partiye gönüllü olarak yardım etmişlerdir. CHP’ye gönül veren bu hanımlar, Genel Başkan Ecevit’in çeşitli boylarda renkli ve siyah beyaz fotoğraflarını hazırlatmışlar ve bunları (partiye yapılan bağışlar karşılığında, bağışın miktarına göre bağış sahiplerine tanıtma malzemelerini verme şeklinde) satmışlardır. Gönüllü hanımlar, bağışlardan sağlanan gelirin bir bölümü ile fotoğrafları bastırdıkları matbaaya borçlarını ödemişlerdir. Ecevit’in fotoğraflarından başka, kendisinin çeşitli konulardaki görüşlerini açıkladığı “*Ecevit diyor ki*” adlı kitabı da bastırmışlar; altı oklu anahtarlıklar, bloknotlar, evrak çantaları ve bayraklar da yaptırmışlardır. Böylece CHP’li hanımlar, tanıtma malzemelerinin bağış karşılığı verilmesi şeklinde, daha önce hiçbir siyasi kuruluş tarafından uygulanmamış bir yöntem de imza atmışlardır. Bu yöntem pek çok vatandaştan karşılık bulmuş, yurdun çeşitli köşelerinden gelen sipariş mektupları alınmıştır. Böylece partiye yapılmak istenip de, sıkılganlık nedeniyle yapılamayan küçük bağışlar da harekete geçirilmiştir. Gönüllü hanımlar, Genel Merkez Binası’ndaki odalarda siparişlere cevap vermekle kalmamış; aynı zamanda Ecevit’in bütün gezilerine de katılıp, mitinglerde de fotoğraf, kalem, kitap ve rozet karşılığı bağış toplamışlardır.¹⁸⁹

CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, Marmara Bölgesini kapsayan seçim gezisinde Gönen ve Biga ilçelerinde, 22 Eylül’de halka hitap etmiş, ekonomik durum üzerinde durmuş, hâlihazırda hükümetin kuruluşuna katılan AP ve CGP’nin pahalılıktan yakınmamaları gerektiğini, zira başbakanı kendilerinin seçtiğini, hükümet programını kendilerinin hazırladığını belirtmiştir.¹⁹⁰

Ecevit, partisinin seçim propaganda faaliyetleri kapsamında Eylül ayı sonlarında Yozgat, Çorum, Samsun, Ordu ve Giresun’da halkla buluşmuştur. Samsun’da, “*Toprağa birkaç yıl aynı şeyi ekince yorulur. Onun için nadasa bırakırsınız, AP yoruldu, eskidi. Bu yıl onu nadasa bırakın. Bizi deneyin*” şeklinde konuşmuştur. CHP Samsun Örgütü’nün Ecevit şerefine verdikleri yemekte, halk ozanı Aşık Veysel’in şarkısı, “*Bizim sadık dostumuz Karaoğlan’dır*” şeklinde değiştirilerek söylenmiştir.

¹⁸⁹ “CHP, Karaoğlan’ın resimlerine güveniyor”, **Milliyet Gazetesi**, 26 Ağustos 1973, s. 1.

¹⁹⁰ “Ecevit: Pahalılıktan AP ve CGP sorumlu”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Eylül 1973, s. 1.

CHP lideri, Ordu ve Giresun'da yaptığı konuşmalarda ise, kontr-gerilla adlı örgütün niteliği ve amacı üzerindeki örtünün kaldırılmasına vurgu yapmıştır. Devlet görevlerini ve yetkilerini kötüye kullananların hiç değilse yetkilerinin alınarak etkisiz duruma getirilmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Bazı demokratik haklarda ve özgürlüklerde yapılan kesintilerin demokrasinin işleyişini aksatabileceğini; CHP'nin halkın oyları ile halkın verdiği yetki ile iktidara geleceğini, iktidara geldikten sonra sağcısının da solcusunun da düşüncesini rahatlıkla söyleyebileceğini, ancak gençlerin arasına ajanlar sokulmayacağını belirtmiştir. Ecevit, 12 Mart öncesi şiddet olaylarında rol oynayan taraflardan birinin en ağır bir şekilde bastırıldığı halde, diğerinin en geniş ölçüde serbest bırakıldığını da sözlerine eklemiştir. Bu aşırı müsamahayı gören bazı gençlerin, 12 Mart öncesi kışkırtıcılık ödevlerini yeniden yapmak üzere kullanılmakta olduğunu, bunun da tatsız olaylara neden olabileceğini ifade etmiştir.¹⁹¹

CHP lideri Ecevit'in 27 Eylül'de Isparta'daki mitingi ise büyük olaylara sahne olmuş, halka seslenirken saldırıya uğramış, mitingi sabote etmek isteyen bir grupla CHP'liler arasında kavga çıkmış, atılan taşlarla 20'ye yakın kişi muhtelif yerlerinden yaralanmıştır. Ecevit olaylara rağmen konuşmasında, gerçek iktidarın, herkesin ve her kurumun ülkeyi ve kendisini güvenlik altında görebilmesini, huzur içinde yaşayıp çalışabilmesini, geleceğe ümitle bakabilmesini sağlayan iktidar olduğunu söylemiştir. Yurttaşlara ve kurumlara bu güveni, huzuru ve ümidi verebilen bir iktidarın yetkilerine kimsenin el sürmeye kalkışamayacağını; ancak bu güveni veremeyen bir iktidarın en kesin yetkilerle donatılmış olsa bile ülkeyi yönetemeyeceğini ifade etmiştir.¹⁹²

Öte yandan CHP Genel Başkanı Ecevit, 29 Eylül'de İzmir – Denizli güzergâhı boyunca “*Halkçı Ecevit*”, “*Yiğit Ecevit*”, “*Yaşa Varol Karaoğlan*” gibi sözler ve pankartlarla karşılanmıştır. Aydın ve Denizli'de yaptığı konuşmalarda AP Genel Başkanı Demirel'i sert bir dille eleştirmiş, 12 Mart'ın gelişine en büyük nedenin, AP iktidarı olduğunu söylemiş; siyasette tutarlılık ve dürüstlüğü gerekliliğinden bahsetmiştir. CHP'nin iktidara gelmesi halinde aşırı sağ ve aşırı sol düşünce özgürlüğü

¹⁹¹ “*Ecevit: Kont Gerilla'nın örtüsü kaldırılmalı*”, **Milliyet Gazetesi**, 27 Eylül 1973, s. 1.

¹⁹² “*Ecevit Isparta'da saldırıya uğradı*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Eylül 1973, s. 1. Muhalefet lideri İsmet İnönü'nün yurt gezisi kapsamında 30 Nisan 1959'da Kurtuluş Savaşı'nda karargâhı olarak kullandığı evi ziyaret etmek istemesi, Uşak Valisi tarafından önlenmek istenmiştir. Valinin buyruğunu yerine getirmeyen emniyet müdürü ve jandarma komutanı, aynı gün görevden alınmışlardır. O gece çevredeki birtakım fabrikalardan DP'li partizanlar getirilmiş, ertesi gün bu kalabalık istasyona gitmekte olan İnönü'nün otomobilini durdurmuştur. İnönü, otomobilden inip kalabalığın arasından geçerken başına isabet eden bir taşla yaralanmıştır. Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, s. 257.

kurulacağını bildirmiş, kimsenin taşıdığı düşünceyi başkalarına kabul ettirmek için zor kullanılmasına izin vermeyeceklerini ifade etmiştir.¹⁹³

CHP lideri 30 Eylül'de Bursa'da yaptığı konuşmasında iktidara gelmeleri halinde lokavt yetkisini sınırlandıracaklarını, kıdem tazminatını ise iki katına yükselteceklerini bildirmiştir. İktidara geldiklerinde kuracakları düzenin komünizmle ilgisi olmayacağını, demokrasinin 14 Ekim'den sonra yeniden hayata başlayacağını, demokrasiyi bu hale düşürenin AP olduğunu belirtmiştir. Bursa'da gördüğü ilgi üzerine, *"CHP'ye her yerde gösterilen ve çığ gibi büyüyen ilgi, CHP iktidarının habercisidir"* demiş; CHP iktidarında toplumun huzurunu bozucu, demokrasiyi tehlikeye düşürücü hiçbir eyleme müsamaha gösterilmeyeceğini söylemiştir. İşçi Kanunu'nda değişiklik yapılarak, işçilerin haksız ve kasıtlı işten çıkarılmalarının önleneceğini, çalışan kadınlar için erken emekliye ayrılma olanağı sağlanacağını bildirmiştir. Bursa'dan karayolu ile Yalova, Karamürsel, Gölcük üzerinden İzmit'e gelen Ecevit', buralarda da kısa konuşmalar yapmış, CHP'nin kuracağı iktidarda ne komünizm, ne faşizm, ne de anarşi tehlikesi olacağını söylemiştir.¹⁹⁴

CHP Genel Sekreteri Orhan Eyüboğlu 1 Ekim'de yaptığı konuşmada ise CHP'nin öteden beri şiddet hareketlerinin karşısında olduğunu bildirmiş, kimsenin seçim öncesi çıkan olaylarda sorumlu olarak CHP'yi aramaması gerektiğini söylemiştir. Son günlerde bazı siyasi parti liderlerinin konuşmaları sırasında mikrofon kablolarını kesenlerin CHP'li olmadıklarını; CHP'lilerin kışkırtıcılara kapılmayacağını, izledikleri barış, dostluk ve kardeşlik politikasını sürdürmeye devam edeceklerini ifade etmiştir.¹⁹⁵ Eyüboğlu, Demirel'in Kayseri konuşmasını cevaplamış, *"Türkiye'de anarşiden şikayet etmeye ve bunun sonucunu başkalarına yüklemeye hakkı olmayan tek parti varsa, o da AP'dir"* demiştir. *"Sokaklar yürümeyle aşınmaz; sizin kabadayılarınız varsa, bizim de kabadayılarımız vardır"* sözlerinin AP Genel Başkanına ait olduğunu hatırlatmıştır.¹⁹⁶

Bu arada siyasi parti sözcülerine Türkiye radyolarında konuşma yapmaları 2 Ekim tarihi itibarıyla başlamış, Ecevit *"Ak Günlere"* adlı seçim bildirgesindeki ak günlerin nasıl olacağına dair açıklamalarda bulunmuştur. Kuracakları düzende herkesin emeğinin karşılığını alacağını, vurgunla kazanç sağlama yollarını kapatıp aracılıkla,

¹⁹³ "Ecevit: Aşırı sol ve sağ düşünce özgürlüğü kuracağız", **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Eylül 1973, s. 1.

¹⁹⁴ "Ecevit: CHP'ye yönelik umutlarımı aşıyor", **Milliyet Gazetesi**, 01 Ekim 1973, s. 1.

¹⁹⁵ "Eyüboğlu: CHP kardeşlikten yana", **Cumhuriyet Gazetesi**, 02 Ekim 1973, s. 1.

¹⁹⁶ "Eyüboğlu: Anarşiden sorumlu AP'dir dedi. Timisi, Demirel'i pişkinlikle suçladı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 03 Ekim 1973, s. 1.

tefecilikle, istifilikle servet yapma olanağını ortadan kaldıracaklarını söylemiştir. İnsanın insanı, yabancıların yurdu sömürmeyeceğini anlatan Ecevit, düşüncelerin kavgasız bir ortamda tartışılacağını ifade etmiştir.¹⁹⁷

Ecevit Van'da yaptığı konuşmada ise teşvik tedbirlerinin Doğu'yu kalkındırmaya yetmeyeceğini ileri sürmüş, *"Bu düzende insanlar arasında da, bölgeler arasında da sosyal adalet sağlanamıyor"* şeklinde konuşmuştur. Özel girişimin ardından sürüklenen partilerin, geri bölgelerin kalkınmasını sağlayamayacağını iddia etmiştir.¹⁹⁸ Muş ve Bingöl'de, *"Kimse bizim değiştiren yeni getireceğimiz düzenden korkmamalıdır. Kimse yeni düzen komünizm olacak diye kendisini aldatmasın"* şeklinde konuşmuştur.¹⁹⁹ Adana, Mersin ve Tarsus'ta da, *"Millet şahlanmış, sel gibi CHP'ye akıyor"* demiş, AP'nin sorumluluk taşımaya müsait olmadığını belirtmiştir. Radyo konuşmasında ise, üniversiteye girişi sınavsız, üniversiteleri de parasız yapacakları vaadinde bulunmuştur.²⁰⁰

Ecevit, 7 Ekim'de İzmir'de düzenlenen ve binlerce kişi tarafından izlenen mitingde yaptığı konuşmada, toprak işgalleri ve anarşik olaylar üzerinde durmuştur. *"Hakları esirgenen köylüleri biz, onları sömürenleri AP savunur. Türk köylüsünün yer yer yaşama hakkını savunmak için gösterdiği çabayı anarşik olay diye, şiddet eylemi diye göstermeye kimsenin hakkı yoktur. Türk köylüsü başkasının hakkı olan toprağı işgal etmez. Gerçek genellikle bunun tam aksidir. Bazı varlıklı veya güçlü kişiler, devletten güç alarak ya da adaletin ağır aksak işlemesinden yararlanarak yer yer hazine topraklarına hatta köylülerin topraklarına el koyarlar. Köylüleri yaşama haklarından yoksun bırakırlar. AP'ye ve aynı zihniyetteki çevrelere göre zenginler, devletin veya köylülerin toprağını işgal etti mi, o mukaddes milliyet hakkı olur. Ama köylü kendi toprakları üzerinde çalışma ve yaşama hakkını savunmaya kalkıştı mı, bu hemen toprak işgali olarak, kanunsuz bir eylem olarak damgalanır"* şeklinde konuşmuştur.²⁰¹ CHP lideri, yabancı gazetecilerin sorularını da cevaplandırmış,

¹⁹⁷ "Radyoda ilk seçim konuşmalarını Genel Başkanlar yaptı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 03 Ekim 1973, s. 1.

¹⁹⁸ "Bu düzende sosyal adalet sağlanamaz", **Milliyet Gazetesi**, 04 Ekim 1973, s. 6.

¹⁹⁹ "Ecevit: Düzen değişikliği komünizmi getirmeyecek", **Milliyet Gazetesi**, 05 Ekim 1973, s. 7.

²⁰⁰ "Ecevit: Millet şahlandı. Sel gibi CHP'ye akıyor", **Milliyet Gazetesi**, 07 Ekim 1973, s. 7.

²⁰¹ "Bülent Ecevit İzmir'de: Hakları esirgenen köylüleri biz, onları sömürenleri AP savunur", **Cumhuriyet Gazetesi**, 08 Ekim 1973, s. 1.

“Anarşik eylemlerin suçlularını değil, fakat siyasi ve düşünce suçlularını kapsayan bir genel af çıkaracağız” demiştir.²⁰²

9 Ekim’de Diyarbakır’da konuşan Ecevit, *“Bu bölge halkına kimsenin kuşku ile bakmaya hakkı yoktur. Bu bölgenin halkı Türkiye’nin bütünlüğüne, Türk Ulusunun birliğine bağlıdır. Bu bölgenin sorunlarının ırkçılıkla ilgisi yoktur. Bu bölgenin sorunları, toprak adaletsizliğinden, işsizlikten, yoksulluktan, eğitimsizlikten, baskıdan, eziyetten doğan sorunlardır. Devlet bunları giderdi mi, bu bölge Türkiye’nin en mutlu en huzurlu bölgesi olur. Bu bölgede ağaların, şeyhlerin varlığı, devletin halkı yalnız bırakmasındandır. Devlet, Atatürk Milliyetçiliği ile gelmelidir bu bölgeye, kafatasına değil, kafanın içine önem vererek gelmelidir”* demiştir. Yabancı gazetecilere verdiği demeçte ise *“Türkiye bir gün demokrasiden vazgeçerse Amerika buna göz yumabilir”* açıklamasında bulunmuştur.²⁰³ Aynı şekilde yabancı gazetecilere, *“Din konusunda aydınların yanlış davranışları olmuştur. Zaman zaman dini inançlar konusunda vatandaşları yaralayıcı davranışlar içine girmişlerdir. Bu da onların tepkisine yol açmış ve fanatikleşmeye itmiştir. Din konusunda vatandaşa karşı hırpalayıcı, yaralayıcı bir tutuma girmediğiniz takdirde, Türk yurttaşı kimseye dokunmaz. Üstüne gittiğin zaman tepki gösterir, bu tepki de fanatikleşmeye kadar devam edebilir”* açıklamasında da bulunmuştur.²⁰⁴

11 Ekim’de İstanbul’daki Taksim Meydanı’nda ise Ecevit yüz binin üzerindeki kitleye hitap etmiş, diğer parti saflarında bulunan işçi, esnaf ve emekçileri CHP’ye davet ederek, *“Eski saflaşmayı bırakalım kırgınlıkları unutalım, CHP’de birleşelim... İktidarı halk kurmalıdır. Halk koalisyonu olmasını istiyorsanız CHP’de birleşelim ve ak günleri getirelim”* demiştir. Demirel gibi, Ecevit de güçlü hükümet vurgusu yapmış, *“Gücünü halktan alan; gücünü halka karşı değil, halk için kullanacak bir hükümet gereklidir. Gücünü, demokrasiyi yozlaştırmak için değil; güçlendirmek için, özgürlükleri genişletmek için, topluma barış getirmek için kullanacak bir hükümet gereklidir”* şeklinde konuşmuştur.²⁰⁵

Sonuç olarak CHP Genel Başkanı seçim kampanyasına 23 Eylül 1973’te Bandırma’dan başlamış; Eskişehir, Adana, Gaziantep, Kahramanmaraş, Yozgat, Çorum,

²⁰² “Ecevit: Anarşik eylemleri değil, siyasi düşünce suçlarını affedeceğiz”, **Milliyet Gazetesi**, 09 Ekim 1973, s. 6.

²⁰³ “Ecevit: Doğu halkına kimse kuşku ile bakamaz”, **Milliyet Gazetesi**, 10 Ekim 1973, s. 6.

²⁰⁴ “Ecevit ve din”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Ekim 1973, s. 1.

²⁰⁵ “Ecevit: Kırgınlığı unutup CHP’de birleşin”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Ekim 1973, s. 1.

Samsun, Ordu, Giresun, Antalya, Isparta, Burdur, Aydın, Denizli, İzmir, Bursa, Kocaeli, Van, Bitlis, Muş, Bingöl, Tunceli, Elazığ, Malatya, Mersin, Balıkesir, Diyarbakır, Amasya, İstanbul, Trakya'nın bir bölümü ve Zonguldak bölgelerini kapsayan bir seçim güzergâhını takip etmiştir.²⁰⁶

Yukarıda belirtilen seçim kampanyası faaliyetlerini, dönemin CHP milletvekili Erol Tuncer ise şu şekilde özetlemiştir: Tuncer'e göre, kendi dönemlerindeki kampanyalar, bugünün kampanyalarına göre daha amatördür. Gelişen teknolojinin günümüzde sunduğu olanaklar o zamanlar yoktu. Seçimlerde partiler için asıl tanıtım kampanyaları mitingler olmuştur. Genel Merkezler önemli gördükleri illerde, bazen büyük ilçelerde mitingler düzenlemiştir. Kendi dönemlerinde ilçeler kendi ölçeklerinde mitingler yapar, daha çok kahve toplantıları düzenlerlerdi. Ayrıca CHP, tanıtım çalışması ve mitingler konusunda önemli yenilikler getirmiştir. Bu yeniliklerden birisi seçim otobüsüdür. Diğer bir yeniliği ise tanıtım eşyası satımı olmuştur. 1973 seçimi öncesi siyasi partilere yardım kanunu iptal edildiğinden ve yenisi de henüz çıkarılmadığından, partiler finansman sıkıntısı çekmiştir. CHP sıkıntıyı aşmak için tanıtım eşyası satımı faaliyetine girişmiştir. Rozetler, anahtarlıklar illerde ve genel merkezde ve miting yapılan yerlerde satılmıştır. CHP bu tür kampanyalarda öncü olmuştur. 1973 seçiminden itibaren miting meydanlarına kürsü kurmak yerine seçim otobüsleri üzerinde halka hitap etmek konusunda da CHP öncü rolünü üstlenmiştir. CHP'nin ilk seçim otobüsünün ses donanımı ABD'den getirilmiştir. Öbür partiler de CHP'den sonra seçim otobüsü yaptırmışlardır. Ancak ses düzenleri CHP'nin ses düzenine göre çok basit kalmıştır. Erol Tuncer, bir ara seçim kampanyaları kapsamında yüksek lisans yapmakta olduğunu söyleyen bir kişinin CHP seçim otobüsünü incelemek için genel merkeze başvurduğunu ifade etmiştir. CHP Genel Sekreteri Orhan Eyüboğlu'nun, gelen öğrencinin diğer partilerden birine mensup olabileceğinden ve sistemi öğrenip partisine uygulayacağından endişe duyarak bu isteği reddettiğini hatırladığını sözlerine eklemiştir. Ayrıca diğer partilerde olduğu gibi, CHP Genel merkezinde de afişler bastırılmış, örgütlere dağıtılmıştır.²⁰⁷

CHP'nin seçime yönelik faaliyetlerini yorumlamak gerekirse, şu hususların altı çizilebilir: CHP'nin seçim kampanyası boyunca stratejisinin ağırlık noktasını,

²⁰⁶ **Milliyet Gazetesi**, 10 Ekim 1973 s. 6.

²⁰⁷ Erol Tuncer ile 2 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat.

ilkelerinden biri olan halkçılığın gereklerini ifade etmesi oluşturmuştur. Sosyal devlet, ekonomik haksızlıkların giderilmesi, adaletli gelir dağılımı; tekelci ve büyük sermayenin değil, halkın yönetiminin egemen olması, sosyal adalet, ayrıcalıksız bir toplum düzeni gibi kavramlar, CHP'nin seçim kampanyasında çokça üzerinde durduğu konu başlıkları olmuştur. Seçim bildirgesinde adilane, toplum yararını gözeten bir kalkınma modelini savunan CHP; kalkınmanın köyden başlatılması gerektiğini, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişin “köykent projesi” ile mümkün olabileceğini vurgulamıştır. Aracıların olmadığı, güçlü köylü kooperatiflerinin, sosyal güvenlik ve yardımlaşma kurumlarının dahil olduğu bir yapıyı, “halk sektörü” şeklinde isimlendirmiş; toprak mülkiyetindeki adaletsizliğe dikkat çekerek “toprak reformu”nun yapılması gerektiğini bildirmiştir. Seçim kampanyasında partili kadınların önemli katkıları olmuş, halkı esas alan seçim stratejisinde, AP ve ara rejim hükümetlerini eleştirmiştir.

2.2.3.2. AP'nin Seçime Yönelik Çalışmaları

AP, iktidara geldiği takdirde yapacağı icraatları seçim beyannamesinde açıklamıştır. AP'nin 11 Eylül 1973 günü ilan edilen seçim beyannamesine göre, 1973 seçimi öncesinde kendisini milletin gerçek temsilcisi gören AP, öteden beri millî iradeye karşı olan güçlerle savaş halindedir. AP, 1969 yılı seçiminin hemen arkasından bir buhran yaratılmış olması sonucu zayıflatılmıştır. 1970 yılı başında Parlamento içinde meydana gelen buhran, önce “Hükümet Buhranı” olarak tezahür etmiş, sonra da rejim buhranına dönüşmüştür. AP'ye göre, Parlamento istikrar içinde değilse, ülkede istikrar sağlamak mümkün değildir. Bunu aşmanın tek yolu, hangi tarihte yapıldığına bakılmaksızın seçimlerin yenilenmesidir. Buhranın sebeplerinden biri ise, “şiddet hareketlerinin siyasi iktidarları zor durumda bırakmak için kullanılması ve bu nedenle bu gibi eylemlerin çeşitli mihraklardan cüret, teşvik ve himaye görerek büyümesi ve tedirginlik yaratmış olmasıdır”. AP'ye göre komünizmin, dünya hâkimiyeti kurma çabasına maruz kalmamış ülke yok gibidir. Türkiye’de şiddet hareketleri, masum öğrenci hareketleri olarak başlamış, teşvik edilmiş, uzun süre yanıltıcı gözle görülüp

değerlendirilen anarşist hareketler, cüretlerini artırmış ve olaylar bilinen seviyelere gelmiştir.²⁰⁸

Tek başına iktidar olma arzusunun belirtildiği AP Seçim Beyannamesi'nde, devlete karşı yaratılan olayların, siyasi iktidarın kusuru sayıldığı vurgulanmıştır. Nitekim AP iktidarı bıraktıktan sonra, mükemmel addedilen Anayasa lüks sayılmış, Anayasada değişiklik yapılması acil bir ihtiyaç olarak ortaya konmuştur. 1971 rejimi boyunca iki buçuk yıl içinde cereyan eden olayların, şiddet hareketlerinin, AP iktidarına karşı değil; rejime karşı, devlete karşı, ülkenin aydınlık geleceğine karşı olduğu ortaya çıkmıştır. AP'ye göre, yaşananlar siyasi iktidarın kusurundan doğmuş olsaydı, Anayasa değişikliklerine, devlet güvenliğine ilişkin yeni kanunların çıkarılmasına, iki siyasi partinin kapatılmasına gerek olmazdı. AP'ye göre şiddet hareketlerinin himayecileri, gayenin siyasi iktidarı düşürmek olduğunu iddia etseler bile; eylemlerin elebaşları, amaçlarının rejimi değiştirmek ve yerine komünist bir rejim getirmek olduğunu açıkça ifade etmişlerdir. Dolayısıyla bu olaylara nasıl bir yöntemle yaklaşılacağı, hükümetlere son derece geniş sorumluluk veren, yetkilerini ise bir o kadar dar ve sınırlı tutan 1961 Anayasası'nda açıklık kazanmamıştır.²⁰⁹

Seçim Beyannamesi'nde buhranın ikinci sebebi, ülkeyi idare edenlerin nasıl iktidara geleceği, nasıl gideceği konusundaki kurallarla ilgilidir. Bu kurallar belirlenmiş olmasına rağmen, uygulamada aksaklıklar meydana gelmiştir. Buna göre, TBMM'nden başka millî iradeyi temsil ve ifade etmeye hiçbir fert, zümre veya kuruluşun yetkisi yoktur. Siyasi iktidar olma yetkisi, millet tarafından seçimle verilen bir kararın ifadesidir. Meşru siyasi iktidar olmak veya iktidarda kalmak için Parlamento dışındaki çarelerin güvenine başvurulmamalıdır.²¹⁰

AP Seçim Beyannamesi'nde; büyük ve güçlü Türkiye'yi bıraktıkları yerden inşa etmeye devam etmek konusunda kararlı oldukları belirtilmektedir. AP'ye göre 1965 ve 1969 seçimleri sonrasında sosyal adalet ve sosyal güvenliğin sağlanması, refahın geniş kitlelere yayılması, fukaralık, işsizlik ve cehaletin yok edilmesi için önemli adımlar atılmıştır. Türk Milletinin bekası için, istikrarlı siyasi iktidarın 1973 seçiminde iş başına

²⁰⁸ **1973 Yılı AP Seçim Beyannamesi**, TBMM Kütüphanesi Yayını, Doğu Matbaası, Ankara, 1973, s. 6-8.

²⁰⁹ **a.g.e.**, s. 8, 9. Dönemin AP milletvekili Ali Naili Erdem'le yapılan mülakatta 1961 Anayasası'nın millete büyük ve lüks geldiğini söyleyen Erdem, kişi hürriyetlerini ön plana çıkaran bu anayasanın teorik olarak fevkalade bir anayasa olduğunu ifade etmiştir. Ali Naili Erdem ile 24 Kasım 2015 tarihinde yapılan mülakat.

²¹⁰ **1973 Yılı AP Seçim Beyannamesi**, s. 10-12.

getirilmesi gerekmektedir. Türk milleti ve vatani için düşmanların en büyüğü olan komünizm ve bütün aşırı cereyanlarla amansız bir mücadele etmede gerekli her türlü tedbir alınacaktır. AP, ömür boyunca yasama organı üyeliğinin kaldırılması gerektiğine de inanmakta, bu durumun millî irade ve millî egemenlik ilkeleri ile bağdaşmayacağını düşünmektedir. Dolayısıyla eski Millî Birlik Komitesi üyelerinin ömür boyunca tabii senatör olmalarına dair mevcut Anayasa hükümlerini kaldırmak kararındadır.²¹¹

AP'ye göre, mazide cereyan eden siyasi olaylardan dolayı seçilme hakkından yoksun bulunanlara bu hakkın iade edilmesi gerekir. Nitekim cezaların infazına devam etmede sosyal fayda kalmadığı hallerde ve önemli zamanlarda af müessesesine başvurulur. Bu anlamda AP, dengeli, makul, sosyal gereklere cevap veren bir genel affa taraftardır. Ayrıca AP, aşırı cereyanlarla beslenen davranışların, kamu düzeni fikri ile bağdaşmayacağı kanısındadır. Bu tip hareketler Türk toplumunu komünizme veya faşizme götürür. AP, hürriyet suiistimallerini, aşırı cereyanları ve anarşi yaratmaya yönelen davranışları tesirsiz hale getirmeyi üstlenerek 1973 seçimi için milletin huzuruna çıkmaktadır.²¹²

AP Seçim Beyannamesi'nde laiklik, dine karşı kavram değildir. Buna göre, devlet dine, din de devlete müdahalede bulunmayacaktır. Maddi kalkınmanın yanı sıra, dini ve manevi hizmetleri karşılamak üzere modern hayatın gereklerine uygun iyi eğitim görmüş din adamlarının yetiştirilmesine devam edilecektir. Beynamede, siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları olan siyasi partilerin rejime sadakat sorumluluğunun olduğu vurgulanmıştır. Basın hürriyetinin sınırı çizilmiş; millî güvenlik, genel ahlakı koruma, kişilerin şeref, haysiyet ve haklarına tecavüz, suç işlemeyi kışkırtma, basın hürriyeti dışında tutulmuştur. Beynameye göre idare ise; süratli, emin, güvenilir ve pahalı olmayan bir işleyişe kavuşturulacak, bunun için kademeli bir ıslahat programına geçilecek, bu program mahalli idareleri de kapsayacaktır. Mahalli idareler yeterli kaynaklara sahip kılınarak kamu görevlerinin ifası ve yurt kalkınmasında etkili kuruluşlar haline getirilecektir. Dolayısıyla idari metotlar ıslah edilecek, bürokrasi sadeleştirilecektir. Yetki ve sorumluluğun, idarenin alt kademelerine intikali sağlanacak, idarenin süratli işlemesi ve iş bitirici hale getirilmesi hedeflenecektir.²¹³

---

²¹¹ a.g.e., s. 15-18.

²¹² a.g.e., s. 20-22.

²¹³ a.g.e., s. 23-26.

AP'ye göre Millî Savunma Politikası; dünya siyaseti, büyük devletler ve bloklar arası ilişkiler dikkate alınarak düzenlenmeli ve millî yararlarımız göz önünde bulundurulmalıdır. TSK, her türlü tehdidi karşılayacak şekilde modernize edilmeli, öğretim ve eğitim seviyesi daima yüksek tutulmalıdır. Dış politikada ise, yurdun dış güvenliğini sağlamak ve uluslararası ilişkilerde karşılıklı menfaat dengesi esastır. Büyük Atatürk'ün temellerini attığı gibi, yurt barışının dünya barışı içinde aranması, dış güvenliğimizin sağlam bir dengeye dayatılması, dış politikanın Türkiye'nin çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmasını güçleştirecek bir istikamete yönelmemesi prensipleri her zaman göz önünde bulundurulacaktır. Nezaket ve önem kazanan Kıbrıs meselesinde Türk cemaatin meşru hakları sonuna kadar savunulacak, bu davanın barışçı bir yolla, fakat mutlaka millî menfaatler doğrultusunda bir sonuca bağlanması hedeflenecektir.²¹⁴

AP Seçim Beyannamesi'nde ekonomik ve sosyal politikalar şu şekilde ele alınmıştır: AP'ye göre ana hedef; ekonomiyi, karşılıklı iş birliği ve barış içinde yaşama zorunluluğu bulunan Batı ülkeleri ekonomileriyle rekabet edebilecek bir güce kavuşturmadır. Bu hedefe "*karma ekonomik düzen*"le ulaşılabilir. Kamu ve özel kesim, birbirinin rakibi ve köstekleyicisi değil, yurdun yüksek yararlarını tamamlayan iki unsurdur. Devlet, karma ekonominin gereği ekonomiye müdahale ederken, sosyal adalet ve sosyal güvenlik ilkelerine gerekli önemi verir, vatandaşların hayat standardını yükseltmeyi hedefler. Bu kapsamda, sosyal adaletsizliğin en büyüğü olan işsizlik önlenecek, iş ve istihdam imkânları yaratılacak, vatandaşların gelir ve satın alma güçleri artırılacak, tüm bu hedeflere ulaşmada en etkin araç olan millî imkân ve tedbirleri içeren kalkınma planları hazırlanacaktır. Fert başına düşen gelirin hızlı ve devamlı artması, çeşitli gelir grupları ve bölgeler arasında dengeli bir gelişmenin sağlanması, kalkınmada sosyal adalet ve fırsat eşitliğine önem verilmesi sağlanacak, toplumun refah toplumu haline gelmesi amaçlanacaktır. Demokratik kurumları yıpratmadan ve hür ekonomik düzeni ortadan kaldırmadan; sosyal sigortalar, hür sendikacılık, toplu sözleşme, grev hakkı, yaygın kamu hizmetleri ve diğer güvenlik tedbirleri gerçekleştirilecektir. Sonuç olarak AP Seçim Beyannamesi'nde ekonomik ve sosyal politika alanlarında, modern teknolojinin bütün imkânlarından, yurt ve dünya gerçeklerinden, ileri batı ülkelerinin

---

²¹⁴ a.g.e., s. 26-28.

görgü, bilgi ve gerekirse sermayesinden, kısaca ülkenin kalkınma ve çağdaşlaşması için her türlü kaynaktan yararlanacağı belirtilmiştir.²¹⁵

AP Seçim Beyannamesi'nde sanayi politikası ile ilgili hususlar şu şekildedir: AP, sanayileşmeyi; millî gelirden artış, ödemeler dengesini düzeltme, teknolojik düzeyi yükseltme, şehirleşmenin sosyal sorunlarına istihdam yaratacak çözüm bulma, yatırılabilir fonları artırarak yatırım düzeyini yükseltme ve vergileme potansiyelini artırma amaçlarını gerçekleştirebilecek en önemli araç olarak görmektedir. Buna göre, Türk kalkınmasının itici gücü sanayileşmedir. Kurulmuş ve kurulacak olan sanayinin, ithalata dönüklükten, ihracata dönüklüğe yöneltilmesi gerekmektedir. Tarım politikasında ise hedef, Türk köylüsünün iktisaden güçlendirilmesi ve rejimin temel direği haline getirilmesidir. Köylünün satın alma gücü artırılacaktır. Sulama, gübreleme, iyi tohum ve diğer modern girdi ve tekniklerin kullanılması, tarım bürokrasisinin önlenmesi, AP'nin tarım politikasının ana hedeflerindedir. Tarımın bütün kollarında modern makine, teçhizat ve girdilerin kullanımı ve bunların üreticilere yeter miktarda ve ucuz fiyatlarla arzı sağlanacaktır. Ormancılık alanında ise AP, yeşil bir Türkiye yaratmayı hedeflemekte, ilkököl öğrencilerinden başlayan bir seferberliğe girişmeyi ve bunu bir millî ülkü olarak aşılamaı amaçlamaktadır. Orman Bakanlığı ise, halka inen, halk ile birlikte çalışan ve ormanların korunması, işletilmesi, ağaçlandırma ve erozyonu önleyici hizmetleri en iyi bir şekilde yürütecek dinamik bir organizasyon halinde teşkilatlandırılacaktır.²¹⁶

AP'nin tabii kaynaklar politikasında maden servetlerinin özel bir yeri bulunmaktadır. Buna göre petrol rezervlerinin bulunması ve bir an önce ekonomiye arz edilmesi üzerinde durulacak, böylece ülkenin kendi ihtiyaçlarının karşılanması sağlanacaktır. Millî petrolün bir an önce bulunmasına katkıda bulunacak her teşebbüs, millî menfaatler korunmak kaydıyla daima teşvik edilecektir.²¹⁷

AP Seçim Beyannamesi'nde, kasabalardan şehirlere büyük nüfus akımı olduğu da belirtilmiştir. Bunun kısa süre içinde nüfus yoğunlaşmasından ileri gelen çeşitli sorunlarını beraberinde getirdiği ifade edilmiştir. Bu sorunlar, şehir planlaması, alt yapı hizmetleri, konut, istihdam, çevre sağlığı ve şehir ekonomisi sorunlarıdır. Bu kapsamda AP mesken politikasının hedefi bütün aileleri birer konut sahibi yapmaktır. Buna göre

²¹⁵ a.g.e., s. 28-32.

²¹⁶ a.g.e., s. 40-46.

²¹⁷ a.g.e., s. 46, 47.

gecekondu bölgelerinin²¹⁸ okul, yol, elektrik, kanalizasyon, su, yeşil saha, park ve çocuk bahçesi, ulaşım ihtiyaçlarına öncelik verilecektir.²¹⁹

AP'nin Seçim Beyannamesi'nde eğitim parolası ise "*Herkes için Eğitim*" olarak belirlenmiştir. Buna göre, herkesin eğitimden yararlanabilmesi için eğitimde fırsat ve imkân eşitliğinin sağlanması zorunludur. Sekiz yıllık temel eğitimin uzun dönemde bütün yurda yayılması hedeflenmiş, millî eğitim kurumlarında Anayasada ifadesini bulan Türk Milliyetçiliğine aykırı siyasi ve ideolojik telkinlerin yapılmasına ve bu nitelikteki siyasi olay ve tartışmalara karışılmasına meydan verilmeyeceği belirtilmiştir. Millî eğitimde genel amacın; Türk milletinin bütün fertlerinin Atatürk İnkılaplarına ve Türk milliyetçiliğine bağlı, ailesini, milliyetini seven, T.C. karşı görev ve sorumluluklarını bilen yurttaşlar olarak yetiştirilmesi olduğu ifade edilmiştir. Kültür ve sanat alanında, Türk kültürünün yaygınlaşmasını sağlamak için "*Kültür ve Bilim Bakanlığı*"nın kurulması öngörülmüştür. Buna göre, devletin kültürel faaliyetleri destekleyici rolü genişletilecek, kütüphane sayısı artırılacak, millî ve dünya milletlerinin klasik kültür ve fikir eserleri dilimize çevrilip bastırılacaktır. Aşırı cereyanlarla fikri sahada mücadele edebilmek için Cumhuriyeti tanıtan, komünizm ve faşizmin içyüzünü açıklayan neşriyat çıkarılacak, çocuklara ve gençliğe zararlı yayınlar önlenecektir.²²⁰

Hayat pahalılığı konusunda AP'nin görüşü ise şu şekildedir: 12 Mart sonrası partiler üstü hükümetlerin beceriksizliği, basiretsiz, ekonomik tutum ve yanlış kararları ile siyasi istikrarsızlık sonucu, fiyatlar iki yılda %40 oranında artmıştır. AP'nin hedefi; üretimi artırmak, artan üretimi tüketiciye ucuz ve kolay ulaştırmak, fakirliğe son vermek, enflasyonu durdurmak, piyasada yokluğu duyulan tüketim mallarını ithal etmek; para, kredi, vergi, ücret ve fiyat politikasını ekonominin genel dengesi içinde düzenlemek suretiyle pahalılığı yok etmektir. Köy ve köylü meselelerini ise yüzyılların biriktirdiği problemler olarak gören AP, ülke kalkınmasının köyden başlamasına

²¹⁸ 1970'li yıllarda kentlerde yükselen gençlik hareketlerinin çıkış noktasını üniversiteler oluşturmuşsa, topluma açılma noktasında da gecekondu alanları etkili olmuştur. Öyle ki, toplumsal adalet merkezli bir programın ötesinde, radikal dönüşümler talep eden ve çoğunluğunu gençlerin oluşturduğu bu hareketlenme, toplumsal eşitsizlikleri derinden yaşayan gecekondu gençliği arasında kısa sürede destek bulmuştur. Zira, büyük kentlerde çok sayıda gecekondu mahallesi kısa sürede radikal sol gruplarca "*kurtarılmış bölge*" ilan edilmiş, büyük kentlerin çeperlerinde 1970'li yıllarda inşa edilen birçok gecekondu mahallesinde işgal, arsa dağıtımı ve yıkımlara karşı koruma sağlama görevi, sayıları her gün artan bu hareketler tarafından üstlenilmiştir. H. Tarık Şengül, "*Türkiye'de Kentleşme Deneyiminin Dönemlenmesi*", *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim*, Der.: Faruk Alpaya ve Bülent Duru, Siyasal Yayın ve Dağıtım, 3. Baskı, Ankara, 2014, s. 432, 433.

²¹⁹ *1973 Yılı AP Seçim Beyannamesi*, s. 50-53.

²²⁰ *a.g.e.*, s. 57-62.

inanmaktadır. Yıllarca köylüyü hakir gören, ona değer vermeyen, halktan kopmuş, kendilerini halkın çok ötesinde gören zihniyetin affedilmez hataları sonucu köylü yoksul, çaresiz ve sahipsiz kalmıştır.²²¹

AP, memleketin topyekûn kalkınmasına taraftardır. Ancak memleketin çeşitli bölgeleri arasında nispi gelişmişlik farklarının olduğunun da farkındadır. Bölgeler ve tali bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarının kaldırılmasını zorunlu görmekte, bölgesel planların yürürlüğe konmasını planlamaktadır. Buna göre, doğu ve güneydoğu bölgelerinin kalkınmasına yönelik alt yapı yatırımları daha iyi bir duruma getirilecek, köy yolu, köy suyu ve elektriği hizmetleri artırılabacaktır. Yer altı ve yer üstü sularından azami istifade imkânları aranacak, kalkınmada müteşebbisin yaratıcı gücünün etkin bir şekilde kullanımı sağlanacak, hayvancılığı geliştirme özel projesi uygulanacaktır. Bölgenin ortasındaki kesim için maden işletmeciliği, bu madenleri işleyecek endüstrilerle, bunların yan sanayileri geliştirilecektir. Bölgeye özel sektörün teşviki için tedbir alınacak; tarihi zenginlikleri ve tabii güzellikleri yönünden önem arz eden kesimler, turizm tesisleri kurulmak ve geliştirilmek suretiyle turizme açılacaktır.²²²

Özet olarak AP Seçim Beyannamesi'nde, milletin 1973 seçimini ülkenin ilerisi için önemli bir fırsat sayacağı düşünülmekte, milletin tercihinin "*istikrar*" olacağına inanılmaktadır. AP, "*Büyük Türkiye*" hedefine ulaşmayı amaçlamakta; siyaseti, memlekete hizmetin vasıtası saymaktadır. Geride kalmış olayları, kırgınlık, dargınlık ve küskünlükleri unutmaktan yana olan AP; inançla, şevkle, sadakatle, azimle ve heyecanla millete hizmet etmeyi taahhüt etmektedir.²²³

AP'nin seçim bildirgesinin ana hatları, yukarıda belirtilen hususları kapsamıştır. Seçim propagandası faaliyetleri kapsamındaki gelişmeleri ise şu şekilde özetlemek mümkündür:

AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, seçim propaganda faaliyetine 22 Eylül 1973'te seçim gezisinin ilk durağı olan Erzurum'da başlamıştır. Burada bir konuşma yapan Demirel, "*millet iradesi*" kavramı üzerinde durmuş, yakın geçmişte birkaç defa milletin kararlarının aşıldığını vurgulamıştır.²²⁴

²²¹ a.g.e., s. 77-81.

²²² a.g.e., s. 81 - 87.

²²³ a.g.e., s. 89-91.

²²⁴ "Demirel, AP'ye tek başına iktidar istedi", *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Eylül 1973, s. 1.

Demirel, 26 Eylül 1973'te Samsun'a gitmiş, havaalanında harbiye marşıyla karşılanmıştır. Samsun'da halka hitap etmiş, tüm yaşananlara rağmen seçime gidebilmenin küçümsenmeyecek bir olay olduğunu söylemiş, 1971'den beri Anayasada ve kanunlarda devlet güvenliğini sağlamak için yapılan değişiklikleri anlatmıştır. Millete hesap vermesi gereken iktidarın, millete hesap vermeyen organlarca bölüşülmemesi gerektiğini ifade etmiştir.²²⁵

27 Eylül'de Terme, Ünye, Perşembe, Ordu, Bulancak ve Giresun'da halka hitap eden Demirel; Ordu'da konuşurken halk arasında kendisine müdahalede bulunan bir dinleyici ile tartışmış, bu arada bazı kişiler tarafından telleri kesilen mikrofondan da yeterince yararlanamamıştır. Demirel, AP'nin iki yıldır iktidarda olmadığını ve dolayısıyla hayat pahalılığında sorumlu olmadığını belirtmiş, eğitim sorunlarına değinmiş, sesinin kısık olmasından ötürü konuşmalarını istediği gibi yapamamış, çoğu yerde kısa kısa konuşmalar yapmak zorunda kalmıştır.²²⁶

28 Eylül'de ise Espiye, Tirebolu, Görele ve Eynesil ilçelerinde ve müteakiben Trabzon'da konuşan Demirel, düşünce özgürlüğüne ilişkin görüşlerini anlatmış, kapatılan partilerin danışıklı işlem yoluyla yeniden kurulmasını ve bu parti üyelerinin parlamentoda kalmalarını önleyici Anayasa değişiklikleri gerektiğini söylemiştir. *"Her alanda gelişmekte olan kütlelerde huzursuzluk uyandıran başta komünizm olmak üzere Anayasa dışı bütün aşırı cereyanları propaganda ve teşkilatlanma olarak yasaklama lüzumu mevcuttur. AP'nin görüşüne göre Anayasadaki son değişikliklere rağmen, bazı hususlarda bu bakımdan islah tedbirlerine ihtiyaç vardır"* şeklinde konuşmuştur. Trabzon'dan sonra Rize'ye geçen AP Genel Başkanı, halkın AP'yi iktidara getirecek şekilde oy kullanması gerektiğini ifade etmiş, *"aksi takdirde memlekette hiçbir ilerleme kaydetmeye imkân yoktur"* ifadesini kullanmıştır.²²⁷

Karadeniz gezisini bitiren Demirel, 29 Eylül'de Sivrihisar ve Eskişehir'de yaptığı konuşmalarda da, kamu iktisadi kuruluşları ile idarenin yeniden düzenlenmesi, savunma, adliye konularına ilişkin görüşlerini açıklamıştır. İktidara geldikleri takdirde devletin, özel sektörün yeterli olduğu alanlara girmeyeceğini, girmiş olduğu alanları da zamanla elinden çıkaracağını söylemiştir. TSK'nın barış kadrosunun, ülkenin ekonomik

²²⁵ "Demirel: AP devlete otorite kazandırdı", **Milliyet Gazetesi**, 27 Eylül 1973, s. 1.

²²⁶ "Demirel Ordu'da mikrofon telleri koparıldığı için konuşmasını tamamlamadı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Eylül 1973, s. 1.

²²⁷ "Demirel: Kapatılan partiler muvazaa yoluyla yeniden kurulamamalı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Eylül 1973, s. 1.

olanaklarını aştığı gerçeğinin açıklıkla tartışılmasını vurgulamış; süratle işleyen bir adliye sistemi olmayan bir devlette, başka bir deyimle, kalkınma için gerekli hukuk düzenini kuramamış bir toplumda, ekonomik kalkınma ikliminin mevcut olmayacağını ifade etmiştir.²²⁸

Demirel, 30 Eylül'de Sivas'ta "*Halkçı Ecevit*" şeklindeki aleyhte tezahürat, hoparlör kesilmesi, kendilerine tahsis edilen saatte yapacakları miting için MSP'lilerin miting alanına gelmesi gibi olaylar nedeniyle konuşmasını tam yapamamıştır. Buna rağmen köy ve köylü sorunlarıyla, seçim konusuna ve siyasal hayattaki dar boğaza değinmiş, "*Siyasete giren Ordu, en büyük zararı kendi bünyesinde bulur*" demiştir. Türkiye'de tek parti zihniyetinin hala tasfiye edilmediğini öne sürmüş, CHP'nin eski genel başkanı İnönü'yü suçlamıştır. "*Ortanın Solu*" kavramını İnönü'nün ortaya attığını belirtmiş, "*Düzen değişikliği*", "*Ortanın Solu*" sloganlarının Türkiye'de anarşinin yeşermesine vesile olduğunu iddia etmiş; İnönü'nün bile "*CHP'ye oy vermeyin*" dediğini söylemiştir. "*Sokak, hiçbir zaman devletten güçlü değildir. Devleti meşru kuvvetleri ayakta tutar*" şeklinde konuşmuş; bu arada parti teşkilatlarına bir genelge göndererek, seçime iki haftalık bir zaman kaldığını hatırlatmış, bu zamanın her dakikasının değerlendirilmesini istemiştir.²²⁹ 1 Ekim'de Kayseri'de yaptığı konuşmada ise CHP'yi anarşi himayeciliğiyle suçlamış; AP'nin anarşiye sürüklenmiş ülkede yeniden huzuru tesis etmekle uğraşırken, CHP'nin anarşi himayekârlığı yapmaya devam ettiğini söylemiştir.²³⁰

Demirel, 2 Ekim'de Düzce, Sakarya ve Kocaeli'nde halka hitap etmiş, 12 Mart üzerinde durmuş, hükümetin Muhtırayı Anayasa ve Hukuk Devleti ile bağdaşır bulmadığından istifa ettiğini belirtmiştir. Muhtıra öncesi 15-16 Haziran olaylarını bir "*ihtilal provası*" olarak nitelemiş, sokakta meydana gelen hadiselerden dolayı parlamento ve hükümetin kusurunun olmadığını söylemiştir. Bu arada 2 Ekim'de yaptığı radyo konuşmasında, seçime gelinmiş olmasının önemli bir aşama olduğunu söylemiş, seçimlerde oyların bölünmemesi gerektiğini açıklamıştır.²³¹ Adana, Mersin ve

²²⁸ "*Ordu mevcudu tartışılmalı*", **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Eylül 1973, s. 1.

²²⁹ "*Demirel Sivas konuşmasını yapamadı*", **Milliyet Gazetesi**, 01 Ekim 1973, s. 1.

²³⁰ "*Demirel: CHP'nin af çıkarma gücü yok*", **Cumhuriyet Gazetesi**, 02 Ekim 1973, s. 1.

²³¹ "*Demirel: 12 Mart Muhtırası rejim buhranı yarattı*", **Cumhuriyet Gazetesi**, 03 Ekim 1973, s. 1. 15-16 Haziran olayları, Demirel Hükümeti'nin hazırladığı yeni Sendikalar Yasasına, TBMM Çalışma Komisyonunda Türk-İş'li milletvekillerinin önerisiyle bir hüküm eklenmesiyle başlamıştır. Buna göre, bir sendikanın Türkiye çapında faaliyet gösterebilmesi için, o iş kolundaki işçilerin en az üçte birini temsil etmesi öngörülmüştür. DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler başkanlığında bir kurul, Cumhurbaşkanı

Tarsus'ta yaptığı konuşmalarda da, “*Anarşinin anası da, babası da CHP'dir*” demiş, 12 Mart Muhtırası ile iktidardan çekildiklerini eleştirenlere “*Milleti kıyama sevk edip, memleketi Kore'ye, Vietnam'a mı çevirseydik?*” şeklinde konuşmuştur. 3 Ekim tarihli radyo konuşmasında ise, pahalılık ile mücadelenin ilk ele alacakları mesele olduğunu söylemiş, “*Vatandaş sınıf ve zümrelere ayırıp birbirleri ile çatıştırmayı, memleketeye yapılacak en büyük kötülük sayacaklarını*” belirtmiştir. Öte yandan eski Millî Birlik Komitesi üyelerinin ömür boyunca tabii senatör olmalarına dair mevcut Anayasa hükmünü kaldırmak kararında olduklarını ifade etmiştir.²³²

Demirel, Gaziantep ve Kahramanmaraş'ta yaptığı konuşmalarda, “*Biz zedelenebiliriz ama Ordu zedelenmemeli*” demiş, “*Şiddet hareketleri bize karşı değil, rejime karşıdır*” diye eklemiştir. “*Bizim için ordunun karşısında duramadı diyenler var. Ordu, milletin ordusudur. Bize düşen görev, Ordu ile milletin arasını açmak değildir. Biz zedelensek bile, millet bizi yeniler. Ama Ordu zedelenmemelidir*” şeklinde konuşan Demirel; “*Halkçı Ecevit*”, “*Başbakan Ecevit*” diye bağırınlar için, bağırarak halkçı, bağırarak başbakan olunamayacağını söylemiştir.²³³

AP lideri Gaziantep'te yaptığı konuşmada seçim sistemini değiştireceklerini ve yerine dar bölge sistemi uygulayacaklarını açıklamış, 14 Ekim seçiminde oyların %50'sinden fazlasını almak zorunda bulduklarını ifade etmiştir. Türkiye'de %50'nin altına düşmemenin, istikrarın ilk şartı olduğunu söylemiş, “*vatandaşın görevi, iktidar çıkarmaktır*” şeklinde konuşmuştur. Ayrıca, Demirel'in 5 Ekim'de Urfa ve binden fazla araç konvoyuyla geldiği Diyarbakır seçim gezileri olaylı geçmiş, polis tarafından olay çıkarttıkları iddiasıyla coplanan CHP'li bir grup genç Diyarbakır polisi tarafından gözaltına alınmıştır.²³⁴

Demirel, İzmir'de yaptığı konuşmada ise 12 Mart sonrası eleştirmiş, “*Ordu, hükümetin emrinden çıkmıştı. Şeklen Parlamento'ya bağlı, fiilen Silahlı Kuvvetlerin desteğinde olan hükümetler olageldi*” demiş, I. Erim Hükümeti'ni ve “*beyin takımı*”nı eleştirmiştir. Öte yandan koalisyonların çözüm yolu olmadığına vurgu yapan İhsan

---

Sunay'ı ziyaret ederek yasanın çıkarılmamasını istemiş, diğer partiler de yasaya karşı çıkmıştır. 15-16 Haziran 1970'te DİSK'e yönelik yasa tasarısını protesto eden DİSK'e bağlı işçiler, Türk-İş'in karşı çıkmasına rağmen bu sendikaya bağlı işçiler ve sendikasız işçiler, çeşitli illerde gösteriler düzenlemişlerdir. İzmit'ten yola çıkarak İstanbul'a yürüyen işçilerle güvenlik kuvvetleri arasında çarpışmalar çıkmış, ölen ve yaralananlar olmuş, birçok sendika yöneticisi ve işçi tutuklanmış, İstanbul, İzmit ve Gebze'de sıkıyönetim ilan edilmiştir. Ertuğrul, **a.g.e.**, s. 113, 114.

²³² “*Demirel: Anarşinin anası, babası CHP'dir*”, **Milliyet Gazetesi**, 04 Ekim 1973, s. 6.

²³³ **Milliyet Gazetesi**, 05 Ekim 1973, s. 6.

²³⁴ “*AP'nin Diyarbakır mitingi olaylı geçti*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Ekim 1973, s. 1.

Sabri Çağlayangil ise, AP adına yaptığı radyo konuşmasında CHP ve MSP'ye çatmış, 12 Mart sonrası için, *“Partiler üstü iktidar devri acı bir tecrübedir. Daha dün anarşistlere kol kanat veren, bunları özgürlük aşığı masum gençler diye adlandıran; boykotla işgali bir tutan, doğa kanunlarının Türkiye’de de geçerli sayılmasını savunan biz miyiz? Yoksa Cumhuriyet Halk Partisi mi? Bohçasına yeşil sarıkla cübbe koymayanlar, ya da eline orak-çekiç almayanlar siyasi parti kuramayacaklar mı? Adalet Partisi’nin sağı solu yoktur. O, kitle partisidir. Rengini milletten alır.”* şeklinde konuşmuştur.²³⁵

Öte yandan Demirel Ege gezisinde Aydın, Denizli, Kuşadası, Söke, Nazilli, Burhaniye ve Sarayköy’de yaptığı konuşmalarda ekonomik sistemler üzerinde durmuş, *“Hür teşebbüs ekonomisine dayanmayan bir ülkede, siyasi demokrasiden söz etmek boşunadır”* demiştir. Sosyal devletin, sosyalist devlet olmadığını, Anayasayı bu tarzda yorumlamanın demokratik olma vasfıyla bağdaşmayacağını belirten Demirel; *“Gelirleri ve özellikle ücretleri enflasyonun kemirdiği bir ekonomide, sosyal adaletten bahsetmek imkânsızdır. Devletin bu alandaki görevi, üretim sektörlerinden hiçbirinin enflasyona yol açacak davranışlara girmemesini temin etmektir”* şeklinde konuşmuştur.²³⁶ 9 Ekim’de Gerede, Bolu, Mengen, Devrek ve Zonguldak’ta yaptığı konuşmalarda ise, *“1973 seçimleri mutlaka ülkemize bir istikamet verecektir. Zengin ülkenin yoksul bekçisi olmak istemiyoruz. Zengin bir ülkenin zengin sahipleri olacağız”* demiş, *“iktisadi devlet kuruluşlarından bazı hisselerin yurt dışındaki işçilere intikal ettirileceğini”* söylemiştir. Hedeflerinin önlerindeki on yılın sonunda tam istihdam seviyesine varmak olduğunu söyleyen Demirel; Türkiye’de madenciliğin bugünkü geri kalma sebebini, bilhassa maden kredisi konusunda özel bir müesseseye kavuşmamış olmakta gördüklerini sözlerine eklemiştir.²³⁷

Bursa’da yaptığı konuşmada ise Demirel, *“Dağlara taşlara yazmakla, bağırarakla Başbakan olunmaz. Başbakanı millet yapar”* demiştir. Milletın anarşıye prim vermeyeceğini, anarşinin hamisi CHP’nin milletten rey istediğini söyleyen Demirel; *“Milletimiz oyunları sezmiştir. Sol’a ve anarşıye mükâfat vermeyecektir. Kendi partilerine ihaneti normal sayanlara mükâfat vermeyecektir. Cennetin*

²³⁵ **Milliyet Gazetesi**, 07 Ekim 1973, s. 6, 7.

²³⁶ *“Demirel, ‘Özel teşebbüsle sosyal devlet daha kolay kurulur’ dedi”*, **Cumhuriyet Gazetesi**, 08 Ekim 1973, s. 1.

²³⁷ *“Demirel: Zengin ülkenin yoksul bekçisi olamayız”*, **Milliyet Gazetesi**, 10 Ekim 1973, s. 6.

*anahtarıyla dolaşanlar var. Milletimizin bu safsatalara da inanacağını sanmıyorum. Kuvvetli ve güçlü iktidar istemeyen çevreler vardır. Memleketimiz iktidarsız kalırsa çok büyük sıkıntılara girer. Milletimiz iktidar çıkarmalıdır. Yüzde ellinin üstünde bir oy ile iktidar çıkarmalıdır” şeklinde konuşmuştur.*²³⁸

Demirel, 11 Ekim’de Manisa ve Balıkesir’deki konuşmalarında, “1973 seçimleri, memleketi milletsiz idare etme eğilimlerinin cesaretini kıracaktır” demiştir. Konuşmasında CHP’ye çatmış, “Türkiye’nin düzenini değiştirmek isteyen halaskarlar vardır. Bu gibi halaskarların fikirlerinden memleket çok zarar görmüştür. TİP’in yerini alacak bir CHP vardır. Meydanları, sokakları ve Meclisleri rahatsız edecek bir CHP vardır” şeklinde konuşmuştur. “14 Ekim 1973 seçimleri şayet Türkiye’ye istikrar getirmezse, yeni zorluklar geleceğinden hiç kimsenin şüphesi olmasın. Milletin güç alması, beraber olması şarttır. 1973 seçimleri istikbal için önemlidir. Milletimiz, kimin arkasına düşerlerse, nereye gidilir bilmelidir” beyanatında bulunmuştur.²³⁹

Sonuç olarak AP Genel Başkanı, seçim kampanyasına 22 Eylül 1973’te başlamış; Erzurum, Kars, Edirne, Tekirdağ, Kırklareli, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Sivas, Kayseri, Sakarya, İzmit, Adana, Mersin, Gaziantep, Kahramanmaraş, Urfa, Diyarbakır, İzmir, Aydın, Denizli, Afyon, Bolu, Zonguldak, Bursa, Balıkesir, İstanbul illerini kapsayan bir seçim güzergâhını takip etmiş ve buralarda halka hitap etmiştir.²⁴⁰

Yukarıda belirtilen seçim kampanyası faaliyetlerini, dönemin AP milletvekili Ali Naili Erdem şu şekilde özetlemiştir: Erdem’e göre, 1965, 1969 ve 1973 seçimlerine gidilirken Süleyman Demirel’in üzerinde hassasiyetle durduğu kavramlardan biri demokrasi kavramı olmuştur. Kendisi demokrasi ile cumhuriyeti izdivaç ettirmiştir. Bunları iki ayrı rejim, iki ayrı düşünce olarak yorumlamamıştır. Cumhuriyeti, demokrasi ile barıştırmak suretiyle Türkiye’nin çağdaş olacağını savunmuştur. AP’nin, devrimlerin arızasız yürümesi konusunda herhangi bir engel olma durumu söz konusu olmamıştır. AP, devrimlerin gerek şekil anlamında, gerekse özü bakımından aynen varlığını muhafaza ederek devam etmesine yönelik gayret göstermiştir. AP, 1973 yılı

²³⁸ “Demirel: Dağlara taşlara yazı yazmakla Başbakan olunmaz, Başbakanı millet yapar”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Ekim 1973, s. 1.

²³⁹ “Demirel: CHP meydanları, yolları ve Meclisi rahatsız edecek”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Ekim 1973, s. 7.

²⁴⁰ **Milliyet Gazetesi**, 10 Ekim 1973, s. 6.

seçim programında, “*Ne sermaye emeği ezsin, ne de emek sermayenin üzerinde olsun*” tarzında bir anlayışı savunmuştur. Türkiye’nin o zaman en güçlü kuruluşları ve demokrasinin itici gücü olan, işçi haklarını savunan Sendikalara önem veren programda, sendikaların demokrasiye ve cumhuriyete sahip çıktıkları ve ülkeye büyük hizmet ettikleri de belirtilmiştir. Kuvayı Milliye, Müdafaa-i Hukuk anlayışı, millî hudutlarımız içinde insanlarımızın çağdaş bir dünya görüşü ile büyümesi, AP seçim propagandası çalışmalarının esasını teşkil etmiştir. Yurt dışındaki gurbetçilerimizin, yaşadıkları ülke vatandaşları haklarına sahip olmaları yönünde görüşleri, AP 1973 seçim bildirisinde yer almıştır. Programda, Türkiye’yi ayağa kaldırmak için sanayileşmeye önem verilmiş, enerji üretimi konusu ön planda tutulmuştur. Erdem’e göre 1973 seçimlerine gidilirken “*Güneydoğu problemi*” yoktur, ancak Avrupa ile irtibat halinde olan aşırı uçlar vardır. AP programında, aşırı uçları yumuşatmanın da arayışı içerisinde olunmuştur. Erdem, istismara müsait olan din konusunda ise, 1945-1946’lara kadar İslam dininin itina ile korunduğunu söylemiştir. Demokrasiye geçildikten sonra büyük oy potansiyelinin dinde olduğunu görenlerin, sağından-solundan müdahale çabası içinde olduklarını ifade etmiştir. Erdem’e göre AP, İslam dinini seçim sandığına getirmeyi düşünmemiştir. Ancak 1973 seçimlerine gidilirken Erbakan’ın “*Biz seçim yapmıyoruz. Müslüman kimdir, kim Müslüman değildirin tespitini yapıyoruz*” şeklinde beyanatı olmuştur. Bu dönemde, İslam dininden olmayanlara “*patates dininin mensupları*” denmiştir. AP, İslam dininin kutsiyetini düşünerek hareket etmiş, istismar etme durumlarına karşı hassas bir tavır takınmıştır. “*Ne mürteci, ne de zındık*” damgası yememek için çaba harcamıştır. İslam’ı, gerçek olması gereken yerde korumanın gayreti içinde olmuştur. AP, seçimlere giderken bütünüyle Türkiye’yi kucaklayan bir politik görüşü savunmuştur. Hakkâri’nin Yüksekova ilçesinde yaşayan vatandaşla, İstanbul’un Şişli ilçesinde yaşayan vatandaşın aynı şartlar içinde olması gerektiği görüşünü 1973 seçimlerinde de tekrarlamıştır.²⁴¹

AP’nin kampanya süreciyle ilgili olarak genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, şu hususların altının çizilmesi gerekir: AP, milli iradeyi temsil etmeye çalışan her türlü kuruluşa karşı olduğunu sıkça vurgulamıştır. Milli iradeyi, eski DP zamanındaki gibi, oldukça geniş yorumlamış, egemenliğin kullanılmasında tek organın sadece TBMM olmadığını kabullenememiştir. Başka bir deyişle, gerek 1961

²⁴¹ Ali Naili Erdem ile 24 Kasım 2015 tarihinde yapılan mülakat.

Anayasasında ilk defa yer bulan, yürütmeye keyfiliğe ve aşırı güce son verme amacı güden özerk kuruluşlara; gerekse askeri müdahalelere karşı olduğunu, kampanya süreci boyunca net bir şekilde ifade etmiştir. Darbelere olan tepkisini sıklıkla dile getirmiş olup, şiddet olaylarının AP iktidarını zor durumda bırakmak için kullanıldığını ifade etmiştir. Seçim bildirgesinde laiklik ilkesini; devletin dine, dinin de devlete karışmaması şeklinde ele alan AP, dinin devlete karışmamasını vurgulamıştır. CHP'yi anarşiyi himaye etmekle itham eden AP, istikrara dikkat çekmiştir.

2.2.3.3. DP'nin Seçime Yönelik Çalışmaları

1973 yılı DP Seçim Beyannamesi'nin başlığı, “946 Hareketinin Mana ve Felsefesi Etrafında Elele” ifadesini içermektedir. DP, 14 Ekim 1973 seçiminin, millî hayatımızda ve demokrasi tarihimizde çok önemli bir yerinin olacağına inanmaktadır. Bu seçim, millet iradesini, devlet iradesinde bütün unsurları ile hâkim kılma mücadelesidir. Sarsılan devlet nizamının yeniden kurulması için en büyük ve en kararlı adım atılacaktır. Bu fırsat milletçe iyi kullanılmalı, bütün vatandaşlar sandık başına gitmelidir. DP'nin ilk hedefi, hür demokratik nizamın sarsıntısız bir şekilde işler hale getirilmesi, herkesin birbirine hürmet ve sevgi beslemesi ve herkese insanca yaşama hakkının sağlanmasıdır. İkinci hedefi ise, kalkınma hamlelerinin yürütülerek ekonominin bünyesinin değiştirilmesi; Türk insanının maddi ve manevi gücüne, ilme ve ileri teknolojiye dayalı, büyük ve kudretli Türkiye'nin meydana getirilmesidir. Türkiye'nin kendine mahsus, coğrafi şartlardan, tarihi gerçeklerden ve nesiller boyu ihmallerden kaynaklanan kendine mahsus problemleri mevcuttur. DP, demokratik nizam içinde her türlü probleme çözüm bulunacağı inancındadır. Buna göre, memlekette zayıflayan ve dağılma alameti gösteren devlet varlık ve otoritesi yeniden kurulmalı; millet, bir takım tereddüt ve endişelerden uzaklaştırılarak, millî hedefler etrafından yeniden toplanmalıdır. DP'ye göre millî hâkimiyet, cumhuriyetin temel prensibidir. DP'ye göre problemlerin çözümü, “millî beraberlik” inancının yeniden yerleşmesiyle mümkündür. Türk bayrağı etrafında toplanan her şahsın, parti, sınıf, zümre farkı gözetmeden birbirini sevmesi, birbirini sayması, milli iradeye hürmet etmesi gerektiğine inanmaktadır. DP'ye göre her türlü sorunun çözümü, varlık ve otoritesi sarsılan devletin yeniden kudretli bir hale getirilmesi ve yeniden teçhiz edilmesiyle çözülebilir. Parlatonunun memleketteki çeşitli fikirleri aksettirmesi kadar; kuvvetli hükümetlerin

kurulmasını mümkün kılacak hür fikirli, cesur, ahlak ve prensiplerde tavize yanaşmayan kişilerin içinde bulunduğu hükümetlerin kurulması da önemlidir. Ayrıca parti içinde diktatörlüğü önleyecek, parti içi tahakküm zihniyetine çekinmeden karşı gelecek fert ve grupların yaşatılabilmesi de önem arz eder. Dolayısıyla DP, mevcut seçim sistemi, Siyasi Partiler Kanunu, Meclis İç Tüzüğü'nün etraflı bir şekilde yeniden ele alınmasından yanadır. Demokrasi hareketinin ruhu, milletin rey hakkıdır. Milletin rey hakkı üzerindeki tartışmalar bitirilmelidir. Milletin rey hakkı üzerinde pazarlığa girenlere “*Yeter ve Dur*” denilmelidir.²⁴²

Türk bürokrasisinin haddinden fazla büyüdüğü, hantallaştığı ve verimsiz çalışan bir idari mekanizma haline geldiği vurgulanan DP Seçim Beyannamesi'nde, Personel Kanununun yeni baştan ele alınacağı belirtilmiş, terfi ve tayinlerde dürüst, çalışkan, modern idare sanatını bilen memurlar için hizmet emniyeti getirilecektir. Adama göre iş yerine, işe göre adam politikası hâkim kılınacaktır. Bakanlıkların sayısı, vazifeleri ve bakanlıklar arası koordinasyon yeni baştan ele alınacaktır. DP Seçim Beyannamesinde, 1969 seçiminin sonrası iktidarın, artan asayiş olayları karşısında kendi aczini ve güçsüzlüğünü örtmek için millî müesseseleri suçlama yoluna gittiği belirtilmiş, bu da devletin çeşitli organlarında gevşekliğe, sorumsuzluğa yol açmış, anarşi her sahaya yayılmıştır. Demokratik Parti bu durumda, kanunlara saygının, hürriyetin değişmez ve ebedi garantisi olduğunu düşünmektedir. Rejimin korunması, devlet organları arasındaki iyi bir koordinasyonla, ahenkli bir çalışma ve sağlam bir dayanışmayla sağlanmalıdır. Vatandaşlarda anarşiye ve kanunsuzluklara karşı devletin güçlü olduğu inancı sarsılmamalıdır. Bu inancı sağlayacak olan da, faziletli, dürüst, basiretli bir iktidardır. Ülkenin korkunç bir komünizm tehlikesi ile karşı karşıya olduğu da beynamede ifade edilmiş, komünizmin Türkiye'de aşırı sağ korkusunu yayarak filizlendiği belirtmiştir. Buna göre komünizmle, din aleyhtarlığı ve ahlaksızlık propagandası yapılmaktadır. Komünizme karşı mücadele; devletin, milletin, demokrasinin varlığı için şarttır. DP'ye göre CHP, fazla sola kaydığı için; AP ise tavizkar zihniyeti, donmuş, iradesiz, korkak ve inançsız kadroları yüzünden komünizmin karşısına çıkamamıştır. DP; fazileti, dürüstlüğü rehber edinmiş ve kalpleri

²⁴² 1973 Yılı DP Seçim Beyannamesi, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi, Ankara, 1973, s. 3-12.

millet sevgisi ile millî değerler, hürmet ile dolu bulunan insanların toplandığı bir parti olarak, komünizm ile mücadeleye taliptir.²⁴³

Adalet işleri politikası kapsamında DP, basit ve küçük davalar için çok çabuk işleyen ve formalitesi az yeni usullerin getirileceğini vaat etmektedir. Ayrıca Danıştay'ın bir üst mahkeme hüviyeti ile vazife görmesi ve işlerin çabuklaştırılması için "Bölge İdare Mahkemeleri"nin; Yargıtay'ın yükünü azaltmak ve adalette sürati artırmak için ise "Bölge İstinaf Mahkemeleri"nin kurulması düşüncesindedir. Solcuların "fikir suçları" diye adlandırmaya çalıştıkları devlet yıkıcılığı ve rejim düşmanlığını amaç edinen faaliyetleri dışında, basın affını gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. DP Seçim Beyannamesi'ne göre, televizyonun bütün vatan sathına yayılması için çalışmalara hız verilecek; TRT yayın ve programları, millî birliği kuvvetlendirici, geliştirici ve modern bilgileri yayma tarzında olacak, haberler süratle ve objektif ölçüler içinde tanzim edilecektir. Ayrıca DP, memleketin bütün problemlerinin, insan unsurunun kaliteli ve ahlaklı olarak yetiştirilmesi ile çözülebileceğine inanmaktadır. Bununla birlikte DP'ye göre mevcut eğitim sisteminin yeni baştan ve tamamen düzeltilmesi gerekmektedir. Eğitim sistemi, milletin bünyesine ve zamanın şartlarına uygun, modern teknolojinin imkânlarına sahip olmalıdır. Dini eğitimin, milletin manevi kalkınmasında önemli olduğuna inanılmaktadır. Buna göre, kudretli din âlimi ve vasıflı din adamları yetiştirecek yeni müesseselerin kurulması ve mevcutların geliştirilmesi sağlanmalı, mevcut ve hesapsız olarak konmuş birtakım tahditler kaldırılarak İmam Hatip Okullarının orta kısmı açılmalı; bu okullar, mesleki orta ve teknik okullardan mezun olanların yüksek öğretim imkanına sahip olmalıdır.²⁴⁴

DP, üniversite ve yüksekokulların çoğalmasını, kalitesinin yükseltilmesini, günlük politikaların dışında yer almasını arzulamaktadır. DP'ye göre üniversite, yüksekokul ve diğer öğretim ve eğitim kurumları, bazı sapık fikirli kimselerin politik ve ideolojik görüşlerinin yayılma sahası ve bu görüşleri yayma vasıtası olmaktan çıkarılmalıdır. Bu kurumlara sızmış ve komünist eylemcilerin yetişip gelişmesinde rol oynamış kimseler, buralardan en kısa sürede temizlenmelidir. DP'ye göre üniversiteye giriş sisteminde değişikliğe gidilmeli, kabiliyetlerin değerlendirilmesine imkân vermeyeceği noktasından hareketle, üniversite ve yüksekokulların paralı olması

²⁴³ a.g.e., s. 13-19.

²⁴⁴ a.g.e., s. 19-24.

kaldırılmalıdır. Ayrıca devlet, materyalist ve ruhsuz eğitim ve öğretim sistemini atıp, manevi değerlere ağırlık veren bir sistem kurmalıdır.²⁴⁵

Anayasanın devamlı münakaşa konusu olmaktan çıkarılmasını savunan DP, ona sık sık müdahale edilmesine karşıdır. Bununla birlikte, anayasanın başlangıcında geçen “*direnme hakkı*”nın zamanla bazı maksatlı çevrelerce, hür demokratik parlamenter düzene karşı bir “*isyan hakkı*” olarak kabul edildiğini vurgulamaktadır. Bu ifadeye açıklık getirilmesinden yanadır. DP’ye göre direnme hakkı, millet için bir hak olarak kabul edilmesine karşılık, meşru nizama karşı isyan hakkı olarak anlaşılabilir. Cumhuriyetin nitelikleri içinde “*sosyal devlet*” tabirinin, bazı maksatlı çevrelerce “*sosyalist devlet*” olarak yorumlandığını belirten DP, bunun sosyalist devlet anlamına gelmediğinin açıkla belirtilmesinden yanadır. İkinci maddedeki devletin bütünlüğü ilkesine bir fıkra eklenmeli, “*devletin teklifi*” vurgulanmalıdır. Böylece Türkiye Cumhuriyeti’nin devletin teklifi üzerine kurulu olduğu, federe devletler veya özerk bölge idarelerine benzer siyasi birimlere bölünemeyeceği belirtilmelidir. Anayasanın üçüncü maddesine, “*Türkiye Cumhuriyeti’nin bayrağı, şanlı tarihinin Büyük Türk Milletine ayrılmaz bir parçası olarak armağan ettiği beyaz ay-yıldızlı al bayraktır. Türk Bayrağının üzerine başka hiçbir işaret konulamaz*” hükmünün konmasını istemektedir. Ayrıca bu maddeye, “*Türkiye Cumhuriyeti’nin Milli Marşı, İstiklal Marşı’dır*” hükmü de ilave edilmelidir. DP Seçim Beyannamesi’ne göre, Anayasa’da yer alan hak ve hürriyetlere dayanılarak, insan hak ve hürriyetleri yok edilemez. Hürriyetler, hürriyetleri tahrip için kullanılamaz. Anayasada yer alan hak ve hürriyetlere dayanarak dil, ırk, sınıf, din ve mezhep kavgası yapılamaz. Anayasanın on dokuzuncu maddesinde laiklik ilkesi tarif edilmelidir. DP’ye göre laiklik, devlet idaresinde söz konusudur. Devlet laik olabilir; fert ve cemiyet laik olamaz. Cemiyetin ve fertlerin bir dini vardır. O dine göre oluşmuş bir dünya görüşleri ve ahlak anlayışları vardır. Halkın dini inançlarının istismar edilmemesi gerekir. Ayrıca DP, askerlik hizmetinde, “*bedel usulü*”nün getirilmesinden yanadır. Zira nüfusun hızla artışına paralel olarak, ihtiyaçtan fazla kimsenin askere alınması, devleti büyük külfete sokmaktadır. Tek meclis sistemine dönülmesinden yana olan DP, Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi’nin, TBMM olarak birleştirilmesini savunmaktadır. Zira Türkiye Cumhuriyeti, federal bir bünyeye sahip olmadığı gibi, milletinin bünyesinde sınıf ve zümreler mevcut değildir. Üstelik iki meclis, işlerin

---

²⁴⁵ a.g.e., s. 25-27.

uzamasına ve zaman kaybına sebep olmaktadır. Ayrıca tek meclis bünyesinde, millet iradesi dışında tabii senatörlük, kontenjan senatörlüğü gibi seçimsiz gelen kimseler olmamalıdır. Bununla birlikte anayasada cumhurbaşkanının seçilmesine yönelik de değişiklik yapılmalı, cumhurbaşkanı tek dereceli seçimle, doğrudan doğruya millet tarafından bir defaya mahsus olarak seçilmelidir. Anayasaya ayrıca “referandum” dışında, “Halk Vetosu” ve “Halk Teşebbüsü” gibi kurumlar da getirilmelidir.²⁴⁶

Cumhuriyetin 50’nci yılında genel bir af çıkarılmasının savunulduğu DP Seçim Beyannamesi’nde, devlet nizamını ve demokrasi rejimini tahribi hedef alan suçların bu affın dışında tutulması gerektiği belirtilmiştir. Aynı şekilde başbakan ve bakanlarla, bunların suçlarına katılanların görev sebebi ile işledikleri suçlar da affın kapsamı dışında tutulmalıdır. Ayrıca karma ekonomiyi benimseyen DP, ekonomide özel teşebbüse öncelik veren bir anlayışa sahiptir. Buna göre, yabancı sermayeden finansman gücü, teşebbüs gücü, teknoloji gücü, pazar gücü olarak yararlanılması gerekir. Sömürü edebiyatının ve yabancı sermaye düşmanlığının karşısındadır. Kalkınma planlarında bölgeler arasında dengeye öncelik tanınması gerektiği düşüncesindedir. DP’ye göre, dış ticaret dengesinin sağlam ve devamlı olabilmesi için daha fazla mal ihracına ve bazı ithal mallarının memleket dâhilinde yapılmasına ihtiyaç vardır.²⁴⁷

DP Seçim Beyannamesi’nde dış politika ile ilgili hususlar ise şu şekilde belirtilmiştir: Dış politikada, millî menfaatlerden taviz verilmeyecektir. Türkiye, Ortak Pazar içinde yerini almalıdır. Dışişleri Bakanlığı’nda, Avrupa’daki işçilerimiz için yeni bir teşkilat kurulmalıdır. Kıbrıs meselesi, millî bir davadır. Taraflar arasındaki ihtilaf, 1960 Zürih Anlaşmaları esasına uygun olarak neticelendirilmelidir. Kıbrıs meselesinde olduğu gibi, Ermeni meselesinde de haklılığımız, dünya kamuoyu nezdinde yeteri kadar anlatılamamış ve kabul ettirilememiştir. Dışişleri kadrosu bu konuda, propaganda eksikliği üzerinde çalışma yapmalıdır. Sonuç olarak DP Seçim Beyannamesi’nde, yukarıda sayılan bütün hususlar da dikkate alındığında, “Kudretli bir Türkiye” vurgusu

²⁴⁶ a.g.e., s. 28-34. Bu arada DP Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli’nin 1961 Anayasası ile ilgili düşünceleri şu şekildedir: 1961 Anayasası ile 27 Mayıs’ı kendileri birbirine karıştırmışlardır. “27 Mayıs’ı bunlar yapmadı mı? O halde bunların yaptıklarını da beğenmiyoruz” şeklinde tavrı sergilemişlerdir. Bozbeyli, siyasete ilk atıldığında ailesinin ve çevresinin de tesiriyle, “27 Mayıs’ı yapanların, hiçbir şeyi iyi değildir” şeklinde bir düşünceye sahip olduğunu da sözlerine eklemiştir. Ferruh Bozbeyli ile 3 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat.

²⁴⁷ 1973 Yılı DP Seçim Beyannamesi, s. 34-40.

yapılmakta ve belirtilen vaat ve iddialarla, karar ve azim içinde ülkeyi yönetmeye talip oldukları belirtilmektedir.²⁴⁸

DP'nin seçim bildirgesinin ana hatları, yukarıda belirtilen hususları kapsamıştır. Seçim propagandası faaliyetleri kapsamındaki gelişmeleri ise şu şekilde özetlemek mümkündür:

DP Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli, 26 Eylül'de seçim faaliyetleri kapsamında Ankara'dan Bolu'ya giderken Gerede'de DP'lilerin tepkisiyle karşılaşmıştır. Program gereğince geç kalan Bozbeyli ekibi, Gerede'ye uğramadan geçmek isteyince, DP'liler yolu kapatmış, aralarında söz düellosu yaşanmış, Geredeli DP'liler, "*Boş meydana başkan konuşturulmaz*" sözü üzerine, "*Böyle olursa parti yatar. Bizi zorla mı MSP'ye çalıştıracaksınız*" şeklinde karşılık vermişlerdir. Bozbeyli, Gerede'de kısa bir konuşma yaptıktan sonra, gecikmesinden ötürü Bolu'da küçük bir topluluğa hitap etmiştir.²⁴⁹

Adana'da düzenlenen toplantıda ise Bozbeyli, "*Partimiz özel teşebbüse ağırlık veren karma ekonomi sistemini kabul etmiştir*" demiş, partisince benimsenen karma ekonominin, milleti zenginleştirmeyi hedef alan bir karma ekonomi olduğunu ileri sürmüştür. Bu arada, DP'nin ikinci seçim gezisine Celal Bayar da katılmış ve Adana'ya gelmiştir.²⁵⁰ Eski Cumhurbaşkanı Bayar, 30 Eylül'de Mersin'de yaptığı konuşmada, ilk kez AP'ye çatmış, "*Millî menfaatler mevzubahis olduğu zaman, millî iradeye kuvvetli bir hareket geldiği zaman, sizin vekâletinizi bir yana bırakıp, bana zarar gelir diye savuşacak vekil tayin etmeyiniz*" şeklinde konuşmuştur.²⁵¹ Bayar, DP Genel Başkanvekili Saadettin Bilgiç ile birlikte gezisini sürdürmüş, DP'nin Antakya ve Kahramanmaraş il merkezlerinde yaptığı konuşmalarda, "*Demokrasinin korunması için cesur insanlara ihtiyaç vardır*" şeklinde konuşmuştur.²⁵² Eski Cumhurbaşkanı, Gaziantep'te de konuşmuş, 1973 seçiminin normal, alelade bir seçim olmadığını söylemiş, 1960'tan beri Türkiye'ye yanlış yön verildiğini iddia etmiştir. Komünizm tehlikesinin geçmemiş olduğuna da işaret etmiş, konuşmasının sonunda DP'yi tavsiye ettiğini de dinleyicilere söylemiştir.²⁵³

²⁴⁸ a.g.e., s. 71-75.

²⁴⁹ "DP'liler Gerede'ye uğramadan geçen Bozbeyli'nin yolunu kesti", **Milliyet Gazetesi**, 27 Eylül 1973, s. 1.

²⁵⁰ **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Eylül 1973, s. 7.

²⁵¹ **Milliyet Gazetesi**, 01 Ekim 1973, s. 11.

²⁵² "Bayar: Cesur insanlara ihtiyaç var", **Cumhuriyet Gazetesi**, 02 Ekim 1973, s. 7.

²⁵³ **Cumhuriyet Gazetesi**, 03 Ekim 1973, s. 7.

Üçüncü seçim gezisine İzmir'den başlayan Celal Bayar, burada konuşma yaparken duygulanmış; uluslararası komünist örgütlerden söz etmiştir. Öte yandan DP lideri Bozbeyli, 5 Ekim'de Iğdır'da yaptığı konuşmada, *“Bir memlekette kanunlara saygı, hürriyetin değişmez ve ebedi garantisidir; kanunlara saygısızlık ise, baskı ve dikta rejimine giden en kestirme yoldur”* demiştir.²⁵⁴

2 Ekim'de Çankırı yolu üzerindeki ilçelerde halka hitap eden Bozbeyli, AP'ye çatmış, bu partiden hesap soracaklarını söylemiş, *“Pahalılığın anası da, babası da Süleyman Demirel'dir”* şeklinde konuşmuştur. Yaptığı radyo konuşmasında ise, kalkınma için baskı rejimine ihtiyaç olmadığı gibi, baskılı ekonomiye de ihtiyaç olmadığını belirtmiştir.²⁵⁵

Ardından Erzurum'da konuşan DP lideri Bozbeyli, 14 Ekim Seçimi sonucunda muhtemelen bir koalisyon kurulacağı tahmininde bulunmuş, AP ile koalisyona peşinen hayır demediklerini, bu konuda zorluk gelirse, AP'den geleceğini söylemiştir. DP'nin ikinci radyo konuşmasını ise, seçimde başa güreşeceklerini söyleyen Denizli Milletvekili Hasan Korkmazcan yapmış, konuşmasında AP'ye çatmış, *“Millet iradesinden tavizler vererek demokrasiyi soysuzlaştırınlara, faziletsizlikleri ve şaibeleri yüzünden millet emanetine sahip çıkmayanlara iktidar yolu kapalıdır”* şeklinde konuşmuştur.²⁵⁶ Öte yandan Bozbeyli, Erzurum'da yaptığı konuşmasında, *“Anarşinin babası CHP ise, anası da AP'dir”* diyerek Demirel'e cevap vermiştir.²⁵⁷ Yine Erzurum'daki konuşmasında, *“AP'ye verilen oyların, CHP'nin ekmeğine yağ süreceğini”* söylemiştir.²⁵⁸

Seçim sonucunda Meclis'te güçlü bir grup teşkil edeceklerine inandığını belirten DP Genel Başkanı Bozbeyli, *“Seçimden sonra bir koalisyon hükümeti kurulduğu ve başarısızlığa uğradığı takdirde, yabancı çevrelerin sandıkları şekilde, askeri bir müdahaleye inanmadığını”* belirtmiş, *“Koalisyon hükümetleri memleket ve millet meselelerine sahip çıkmadıkları takdirde, çözüm yolu erken seçimdir. Ordunun yeni bir müdahalede bulunacağını düşünmüyorum”* demiştir.²⁵⁹

²⁵⁴ **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Ekim 1973, s. 7.

²⁵⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, 03 Ekim 1973, s. 7.

²⁵⁶ **Milliyet Gazetesi**, 04 Ekim 1973, s. 6.

²⁵⁷ **Milliyet Gazetesi**, 05 Ekim 1973, s. 7.

²⁵⁸ **Milliyet Gazetesi**, 07 Ekim 1973, s. 6.

²⁵⁹ *“Bozbeyli: Koalisyondan sonuç alınmazsa erken seçime gidilmeli”*, **Cumhuriyet Gazetesi**, 08 Ekim 1973, s. 7.

Samsun’da ise yerli ve yabancı gazetecilerle görüşen Bozbeyli, “*NATO’da kendi menfaatimiz süresince bulunacağız. NATO sorununa Rus veya Amerikancı gözle bakılmamalıdır*” şeklinde demeç vermiştir. Partisinin sınırlı bir affa taraftar olduğunu, anarşistler, komünistler, hırsızlar ve ahlak düşüklüğü suçundan mahkûm olanları affın kapsamı içinde düşünmediklerini söylemiş; vergi cezalarının affına da taraftar olduklarını beyan etmiştir. Gençlik sorunlarına değinen, gençlik sorunlarının büyük bir ihmale uğradığını öne süren Bozbeyli, meslek sahibi olmak isteyen gençlere “*Meslek Edindirme Kredisi*” vereceklerini açıklamıştır.²⁶⁰

DP lideri Bozbeyli, Trabzon’daki konuşmasında ise esnaf ve sanatkâr konusuna değinmiş, “*Her şoförü araç sahibi yapacak kredi sistemi getireceklerini*” söylemiştir. Öte yandan Celal Bayar, kendisine İzmir’i karargâh olarak seçmiş, her gün İzmir’in değişik ilçelerine gitmiş, yaptığı konuşmalarda, “*Millî iradeyi bırakıp kaçanlara oylarınızı vermeyiniz*” şeklinde konuşmalar yapmış, isim vermeden Demirel’i açık açık eleştirmiştir.²⁶¹

Sonuç olarak seçim kampanyasına 19 Eylül 1973’te Eskişehir’de başlayan DP Genel Başkanı Bozbeyli; Eskişehir, Sakarya, Kocaeli, İstanbul, Yozgat, Bolu, Zonguldak, Kars, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Konya illerini kapsayan bir seçim güzergâhında halka hitap etmiştir.²⁶²

Yukarıda belirtilen seçim kampanyası faaliyetlerini ise, dönemin DP Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli şu şekilde özetlemiştir: DP seçim kampanyaları kapsamında, Türkiye’nin tamamına hitap eden, ideoloji ve etnik olmayan bir politika takip etmiştir. Ayrıca milliyetçilik davasını ön plana çıkararak bir anlayışla seçim kampanyasını yürütmüştür. DP’nin milliyetçilik anlayışı; insan odaklı, milletin kültür değerlerini koruyucu, yeniliklere açık olma tarzında cereyan etmiştir. Seçim kampanyasında, Serbest Pazar ekonomisini esas almıştır. DP; Serbest Pazar ekonomisi ile Türk insanının kendi kabiliyetini ortaya koyma ve geliştirme imkanının doğacağını düşünmüştür.²⁶³

DP’nin seçime yönelik faaliyetlerini yorumlamak gerekirse, şu hususların altının çizilmesi gerekir: 1946 hareketinin ruhunu yaşatan esas partinin kendileri olduğunu iddia eden Demokratik Parti, seçim kampanyası boyunca çeşitli vesilelerle parti içi

²⁶⁰ **Milliyet Gazetesi**, 09 Ekim 1973, s. 6.

²⁶¹ **Milliyet Gazetesi**, 10 Ekim 1973, s. 7.

²⁶² **Milliyet Gazetesi**, 10 Ekim 1973, s. 7.

²⁶³ Ferruh Bozbeyli ile 3 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat.

demokrasinin ve siyasi ahlakın önemine vurgu yapmıştır. Partilerin faaliyetlerinin kısmen de olsa milli değerlerin önüne geçtiği noktasından hareketle, milli beraberlik inancının toplumda yeniden yerleşmesi, milli hedefler etrafında yeniden toplanması yönünde mesajlar vermiştir. Komünizmi tehlike olarak görmüş, CHP’yi sola kaymakla itham etmiş, laiklik kavramının, sadece devlet idaresinde olduğunu, fertlerin veya cemiyetin laik olamayacağını savunmuştur. Öte yandan, TBMM üyelerinin altı yüzünün halk tarafından genel ve kısmi seçimlerle belirlenmesine ilave olarak; Cumhurbaşkanının -devletin başının, Türkiye Cumhuriyeti’ni temsil eden tek bir kişinin- de halk tarafından seçilmesini savunmuştur. Toplumsal barışın sağlanamadığı bir dönemde, “*halk vetosu*”, “*halk teşebbüsü*” gibi kavramların da anayasaya dahil edilmesini zikretmiştir. Kısaca DP, halkın toplumsal bilince ve bu değerlendirmeleri yapabilecek eğitim seviyesine ve demokratik kültüre sahip olduğunu düşünmüş; seçim stratejisini AP’yi hedef alma üzerine kurmuş, bunu yaparken de eleştirilerini özellikle Demirel’in şahsına yöneltmiştir.

2.2.3.4. MSP’nin Seçime Yönelik Çalışmaları

MSP’nin seçim faaliyetleri kapsamında resmi yazılı belgesi, ülke sorunlarını ayrıntılı bir şekilde ele aldığı seçim beyannamesidir. MSP 1973 Yılı Seçim Beyannamesi’nde, milletimizi dıştan yenemeyen yanlış zihniyetlerin uzun zaman sonra onu içten yenme yoluna gittikleri belirtilmiş, gayri milliliğin maddi ve manevi sahada gerilememize neden olduğu ifade edilmiştir. Kapitalist ve sosyalist sistemin, sadece iktisadi sahaya değil, manevi alana da el attığı, her ikisinin de maddeci ve menfaatçi olduğu vurgulanmıştır. Beynamede CHP zihniyeti “*solcu*”, AP zihniyeti ise “*Liberal-Renksiz*” olarak tanımlanmıştır. Milletlin sahip olduğu kalkınma potansiyelinin harekete geçirilebilmesi için, milletin fitratına uygun “*ahlakçı ve maneviyatçı*” bir iktidarın gerekli olduğu anlatılmıştır. MSP Seçim Beyannamesi’ne göre; 1973 yılı itibarıyla üç temel görüş vardır. Birincisi CHP’nin temsil ettiği sol görüştür. İkincisi Liberal (renksiz) görüşü temsil eden AP’dir. Üçüncüsü ise “*Millî Görüş*” veya “*Sağ görüş*”ü temsil eden MSP’dir. Millî görüş dışındaki partilerin temel zihniyeti maddeciliktir. Bu partiler, insandan ziyade insana lazım olan vasıtaları gaye edinmiştir. MSP’nin düsturu ise “*Her işin başı Ahlaktır*” düşüncesidir. 1973 yılına kadar büyük

ahlakçı ve maneviyatçı kitleyi, türlü politik oyunlarla liberal partiler temsil etmeye çalışmışlardır.²⁶⁴

MSP'ye göre, 1973 yılına kadarki kalkınma çabalarını randımsız bırakan hususlar, devlet ve hükümet yönetiminin ağır işleme, milletin arzu ve iradesinden uzaklaşıp kalkınma şevk ve azminin kırılmasıdır. Bu kapsamda devlet tarafından yapılması gerekenler şunlardır: Devlet Başkanlığı olan Cumhurbaşkanlığı ile Hükümet Başkanlığı Başbakanlık birleştirilerek “*Başkanlık Sistemi*” getirilecek, böylece icraya kuvvet ve sürat sağlanacaktır. Başkanı, tek dereceli olarak millet seçecektir. Böylece devlet-millet kaynaşması oluşacaktır. Senato tümüyle kaldırılacak, tek meclis sistemine gidilecektir. Milletvekili sayısı ise 300'e indirilecek, seçim sisteminde değişiklik yapılacaktır. Önemli konularda millet iradesini mümkün kılan “*Referandum (halk oylaması)*”, “*Halk Vetosu*”, “*Halk Teşebbüsü*” usulleri getirilecektir. Halk vetosuyla, milletin istemediği ancak buna rağmen meclise giren milletvekillerinin oylarıyla kanunlaşan teklifler, millet tarafından veto edilebilecektir. Halk teşebbüsü ile vatandaşın istekleri, seçtiği milletvekilleri tarafından kanun teklifi olarak meclise getirilmezse; istekler bu kez milletin kendisi tarafından meclise getirilebilecektir. MSP'ye göre kalkınmanın aksamadan devamı, iç barışın sağlanmasına bağlıdır. Cumhuriyetin 50'nci yılında çıkarılacak af da, iç barış şartlarını sağlamalıdır. Milletin arzusuna rağmen eski parlamenterlerin bir kısmının hala siyasi haklarına kavuşamamış olması, şahsi emelleri uğruna millî iradeye aykırı hareket eden AP'nin kusurudur. MSP devlet idaresinde, hem cemiyeti feda eden kapitalist görüşe, hem de cemiyeti esas alıp ferdi feda eden sosyalist görüşe karşıdır.²⁶⁵

²⁶⁴ **1973 Yılı MSP Seçim Beyannamesi**, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul, 1973, s. 4-16. 1970'lerden itibaren siyasal İslam, ilk kez “*Millî Görüş*” adıyla bilinen bağımsız bir siyasal çizgi yaratmıştır. 1970'de kurulan Millî Nizam Partisi'nin kapatılması üzerine yerini Millî Selamet Partisi almıştır. Bu partilerin öncesinde ise, çok partili dönemin ilk yıllarında İslami çevreler kendilerine yakın olan partilere yönelmişler; Nakşibendiler ve Nurcular 1950'lerde DP'yi, 1960'larda AP'ni desteklemişlerdir. Bu aşamaya gelmeden “*Devlet Eliyle İslamileştirme Siyaseti*” kapsamında, her ne kadar 1946'da dönemin başbakanı Recep Peker, komünizm zehrinin, onun kadar öldürücü bir başka zehirle tedavisinin mümkün olmadığını söylese de, 1946 sonrasında dine ilişkin alınması gereken tavırlar, komünizm ile ilişkilendirilmiştir. Yücel Demirel, “*Modernleşen Türkiye'de Din*”, **1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim**, Der.: Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, Siyasal Yayın ve Dağıtım, 3. Baskı, Ankara, 2014, s. 287-291.

²⁶⁵ **1973 Yılı MSP Seçim Beyannamesi**, s. 17-20. MSP'nin 1961 Anayasası ile ilgili düşünceleri, kendisiyle mülakat yapılan Oğuzhan Asiltürk tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: Asiltürk'e göre hiçbir anayasa, MSP'nin inanç ve değerlerine cevap vermemekte; bir ülkenin hukuku, inançlarından gelmektedir. Oğuzhan Asiltürk ile 9 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat.

MSP Seçim Beyannamesi'nde ulaştırmayı, kalkınmanın can damarı olarak görmektedir. Buna göre demiryollarında sürat sağlanmalı, sağlam ve kaliteli yollar yapılmalı, her vilayete uçak seferleri konmalı, hava ticaret filosu güçlendirilmelidir. Akdeniz'i zamanında bir göl haline getirmiş bir milletin çocuklarına yaraşır tarzda denizcilik, devlet imkânlarıyla desteklenmelidir. Diğer yandan MSP Seçim Beyannamesi'nde ticari politikanın esas dayanağı ise “*ahlak*”tır. Karaborsa ile mücadele edilip vatandaşı ezmeye yönelik gayri meşru kazançlara son verilecektir. Ayrıca Türkiye'nin jeopolitik durumu göz önüne alındığında ekonomisini güçlendirecek tarzda Ortadoğu ülkeleriyle ticari ilişkiler geliştirilmelidir. Millî Eğitim politikası kapsamında ise MSP, “*idealist millete materyalist eğitim yaptırılmaz*” görüşündedir. Takip edilen yanlış politikalarla yeni nesillere sadece teknik ve mesleki bilgi verilmiş, millî ve manevi değerlere gereken önem verilmemiştir. Dolayısıyla MSP'nin eğitim politikasını, “*milletin fitratına ve tarihi karakterine uygun olarak önce ahlak ve maneviyat temel görüşüne göre düzenlemek*” düşüncesi oluşturmaktadır. Öte yandan müspet ilimlerde yapıcı olunmalı, Batı özenti ve taklitçiliğinden vazgeçilmelidir. Üniversiteler, siyasi partilerin mücadele sahası olmaktan çıkarılmalı; anarşi yatağı değil, fazilet ve ilim yuvası haline getirilmelidir. Kadın-erkek, herkes ilim öğrenme hakkına sahip olmalıdır. Eğitim hizmetlerinde yurdun muhtelif bölgeleri arasındaki dengesizlikler giderilmelidir. MSP'ye göre din eğitimi ise ülkenin manevi bütünlüğünün kuvvetlenmesi açısından önemle ele alınmalıdır. İmam Hatip Okulları ve Yüksek İslam Enstitülerinin ilim seviyeleri, ihtiyaca cevap verecek hale getirilmeli, emsali akademik kurumların hak ve imkânlarına kavuşturulmalıdır.²⁶⁶

MSP, Ortak Pazar'a ise kesinlikle karşıdır. Seçim Beyannamesi'nde, Ortak Pazar'da gerçek anlamda devletlerin siyasi bakımdan da birleşerek tek devlet haline gelmesinin amaçlandığı belirtilmiştir. Siyasi birleşmeden açıkça söz edilmemesinin nedeni, birliğe katılacak ülkelerdeki milliyetçi çevrelerin reaksiyonunu önlemektir. Bunun için ülkelerin önce ekonomik yapılarını birleştirme yoluna gidilmiştir. Kaldı ki, bu teşebbüs ekonomik yönüyle bile gayri millî bir teşebbüstür. Keza Ortak Pazar, Anayasadaki “*Millî Hâkimiyet*” prensibine de aykırıdır. MSP'ye göre Ortak Pazar millî sanayiye yok edecek, orta halli tüccarları, el emeğiyle, alım teriyle geçinen esnaf ve sanatkârları rekabet edemeyecek ticari şartlar karşısında iflasa sürükleyecektir. MSP

²⁶⁶ 1973 Yılı MSP Seçim Beyannamesi, s. 23-33.

Seçim Beyannamesi'nde adalet hizmetlerinin daha süratli bir çalışma sistemine kavuşturulması, statik bünyeden dinamik bir organ haline geçirilmesi gerektiği ifade edilmiş; hâkimlik mesleğinin şeref ve haysiyetini koruyucu tedbirlerin alınacağı belirtilmiştir. Ceza davalarında halk tarafından seçilmiş “*jüri sistemi*”nin hayata geçirilmesini savunan MSP; Cumhuriyetin 50'nci yılında millî güvenliği, ülke bütünlüğünü ve ahlaki düzeni göz önünde tutan adil bir affın çıkarılmasına da taraftardır.²⁶⁷

MSP Seçim Beyannamesi'nde Millî Savunma Politikası kapsamında ise şu hususlara temas edilmiştir: Ordunun vurucu gücünün artırılması ve teknik bilgisinin geliştirilmesi, ağır harp sanayinin kurulması, nükleer silahların ve modern harp vasıtalarının imaline girişilmesi, askeri eğitimde modern usullerin uygulanması için “*Askeri Planlama Dairesi*” adı altında bir teşkilat kurulacaktır. MSP, orduyu aynı zamanda memleketin kültürel ve fikri kalkınmasını sağlayan büyük bir okul olarak görmektedir. MSP, ülkenin sanayileşmesini ise, bir “*var olma yok olma meselesi*” kadar önemli görmektedir. CHP ve AP modeli sanayileşme denemeleri, bölgeler ve zümreler arası dengesizliği artırmış, topyekûn milleti ilgilendirecek bir tarzda gerçekleşmemiştir. MSP'nin sanayileşme konusundaki görüşü ise, bunun millî mücadele heyecan ve azmiyle, topyekûn milletle beraber yapılması şeklindedir. Sanayileşmede uygulayacağı usul, Batı Almanya'yı ve Japonya'yı hızla sanayileştiren usuldür.²⁶⁸

MSP, turizm alanında ise AP'yi suçlamaktadır. Seçim Beyannamesi'nde, “*AP Hükümetlerinin turist sayısına katarak övündüğü, parklarda bedava geceleyen esrarkeş, züğürt ve bitli turistlerin, saçlı sakalına karışmış uyuşturucu madde kaçakçıları ve alıştırıcıları hippilerin yurdumuza sokulmaması için gereken tedbirleri getireceğiz*” ifadesi yer almaktadır. Tarım politikasında, insan unsurunun eğitimine önem vermekte; köylünün, modern ziraatın gereklerine uyum sağlayacak şekilde bilgi ve tecrübesinin artırılması, kooperatifçiliğe ve müşterek çalışma ortamına alıştırılması gerektiğine inanmaktadır. MSP'nin dış politikada temel prensibi ise, hak ve adaletin korunmasıdır. Millî, müstakil, şahsiyetli bir dış politika uygulanmasını savunan MSP, barışçı görünerek emperyalist emellerle barışı istismar eden gayri samimi politikalara karşıdır.

²⁶⁷ a.g.e., s. 34-41.

²⁶⁸ a.g.e., s. 43-48.

Jeopolitik durumumuz itibarıyla, tarihi ve kültürel yakınlığımız olan devletlerle daha yakın ilişkilerden yanadır.²⁶⁹

Özet olarak MSP Seçim Beyannamesi, “*Maddi ve manevi kalkınma hareketinin bir sentezi yapılarak dünyaya ışık tutacak yeni bir medeniyet kurulmasına hizmet etme kararında isek, Millî Selameti desteklemek tarihi ve millî bir vecibe haline gelmiştir*” ifadesiyle son bulmuştur.²⁷⁰

MSP’nin seçim bildirgesinin ana hatları, yukarıda belirtilen hususları kapsamıştır. Seçim propagandası faaliyetleri kapsamındaki gelişmeleri ise şu şekilde özetlemek mümkündür:

Batı Karadeniz gezisine Karadeniz Ereğlisi’nden başlayan MSP Konya Milletvekili Erbakan, “*Ümidimiz ve niyetimiz, Zonguldak bölgesini Almanya’nın Hamburg sahası gibi gelişmiş büyük bir sanayi sahası haline getirmektir*” şeklinde konuşmuştur. Zonguldak bölgesinin bir ağır sanayi merkezi olmasının başlı başına bir plan konusu olarak ele alınacağını; deniz ve kara ulaşımının yeniden düzenleneceğini belirtmiştir. MSP Genel Sekreteri Oğuzhan Asiltürk ise, devlet memurları hakkında milletin, iyi hizmet beklediği devletten şikâyetçi olduğunu, kırtasiyecilikten ve rüşvetten tedirgin olduğunu açıklamıştır. Personel kanununun değiştirilmesi gerektiğini; rüşvet, suiistimal ve kötü muamele yapanların cezalandırılması gerektiğini söylemiştir.²⁷¹

10 Eylül 1973’te Antalya ve ilçelerinde konuşan Erbakan, köylerin sefaletten kurtarılarak modern birer kasaba-şehir olacağını, memleketin bugüne kadar renksiz (liberal) zihniyetin temsilcileriyle idare edildiğini, bu idare yüzünden pahalılık ve sefalete sürüklendiğini söylemiş; 14 Ekim seçiminin millet kaderinde bir dönüm noktası olacağını ifade etmiştir. Öte yandan MSP Genel Başkanı Süleyman Arif Emre Ortak Pazar’ın esas amacının, katılan Avrupa ülkelerini birleştirerek tek devlet haline getirmek olduğunu açıklamıştır. Ortak Pazar’ın siyasi birleşmeden ziyade, ticari bir

²⁶⁹ a.g.e., s. 72-83.

²⁷⁰ a.g.e., s. 85.

²⁷¹ “*Türkiye’imiz sanayileşecek çalışan hakkını alacaktır*”, **Millî Gazete**, 04 Eylül 1973, s. 1. Gazete adını içeren kısmın altında, “*Hak Geldi Batıl Zail Oldu*” ibaresiyle çıkan Millî Gazete, MSP’nin adeta yayın organı konumunda olan bir gazetedir. Zira Millî Gazete sahibi ve başyazarı Hasan Aksay, 1973 seçiminde MSP’nin, Genel Başkanı Süleyman Arif Emre’den sonra ikinci sırada İstanbul’dan milletvekili adayı gösterilmiştir. Bkz. **Millî Gazete**, 10 Ekim 1973.

anlaşma olarak kamuoyuna sunulduğunu ifade etmiş, Ortak Pazar için referandum yapılmasını istemiştir.²⁷²

MSP Genel Sekreteri Oğuzhan Asiltürk, laikliğin hukuki ve ilmi tarifinin yapılmasının kanunlara açıklık getireceğini, kanunların uygulanmasına ışık tutacağını söylemiştir. Çift meclisli sistemin de Türk Siyasi Hayatına fayda getirmediğini, Anayasa değişikliği ile Senato'yu kaldıracaklarını, milletvekili sayısını 450'den 300'e indireceklerini, Anayasaya "*millet vetosu*"nu koyacaklarını ifade etmiştir.²⁷³

Bu arada Erbakan, Konya ve çevresinde gezilerine devam etmiş, eğitimi tamamen millileştirerek dar gelirli yurttaşların çocuklarının da okuma imkânına kavuşturulmasını sağlayacaklarını söylemiş, milletin aradığını MSP'de bulacağını iddia etmiştir.²⁷⁴

Orta Karadeniz gezisinde ise Erbakan, laikliğin tarifinin yapılmasını istediklerini söylemiş, "*İnancı uğruna mahkûm olmak hangi yasa ve zamandadır?*" şeklinde konuşmuş²⁷⁵; 16 Eylül 1973'te MSP'nin Samsun'da düzenlediği "*İç Barış Mitingi*"nde halka hitap etmiş, "*Kalpler, gönüller hakikatle doldurulmalıdır. İktisadi sahada sömürü düzeni kaldırılmalıdır. Fakiri daha fakir, zengini daha zengin yapan tatbikat değiştirilmelidir*" şeklinde konuşmuştur.²⁷⁶

Öte yandan MSP'nin 21 Eylül 1973'te Adana'da yaptığı "*Büyük Sanayi Mitingi*"nde "*Millî Görüş*" açıklanmış; mitingde konuşan Erbakan, Türkiye'yi kudretli bir sanayi ülkesi yapacaklarını söylemiştir. AP zamanında yapılan sanayileşme hareketlerinin verimsizliğini ve plansızlığını açıklamıştır.²⁷⁷

MSP'nin Adapazarı'nda düzenlediği "*Önce Ahlak Mitingi*"nde ise Erbakan halka yaptığı konuşmada ahlaki çöküntünün nedenini, solcu olduğunu iddia ettiği CHP'ye bağlamıştır. Renksiz liberal AP'nin de bunu körüklediğini sözlerine eklemiştir.²⁷⁸

²⁷² **Millî Gazete**, 11 Eylül 1973, s. 1.

²⁷³ "*Asiltürk, Senatonun kaldırılmasına taraftarız. Halk, kanunları veto edebilecek*", **Millî Gazete**, 14 Eylül 1973, s. 1.

²⁷⁴ "*Erbakan: Millet aradığını MSP'de buldu*", **Millî Gazete**, 15 Eylül 1973, s. 1, 7.

²⁷⁵ "*Erbakan: Laikliğin tarifinin yapılmasını istiyoruz*", **Millî Gazete**, 16 Eylül 1973, s. 1.

²⁷⁶ "*Samsun dün tarihi bir gün yaşadı. İç Barış mitingi muhteşem oldu*", **Millî Gazete**, 17 Eylül 1973, s. 1.

²⁷⁷ "*Adana Mitingi de muhteşem oldu. MSP Türkiye'yi sanayi ülkesi haline getirecek*", **Millî Gazete**, 22 Eylül 1973, s. 1.

²⁷⁸ "*Önce Ahlak Mitingi çok muhteşemdi*", **Millî Gazete**, 30 Eylül 1973, s. 1.

MSP'nin gayri resmi lideri Erbakan 30 Eylül'de, kendine has tarzıyla, her miting alanında olduğu gibi, partisinin İstanbul mitinginde de “*test*” yapmış, kalabalığa bizden olanlar ellerini kaldırsın demiş, çoğunluk ellerini kaldırırsa, etrafındakilere “*bugünkü test de başarıyla sona erdi*” demiştir. Adalet Partisine çatan Erbakan, “*Türkiye’de bütün komünistler, AP’nin iktidara gelmesini istiyorlar. Çünkü ancak AP yönetimi ve felsefesi içinde komünizm bu memleketi felakete götürebilir*” demiştir. “*AP yönetiminin, fakiri daha fakir, zengini daha zengin ettiğini; kredilerin hakkı olana değil, cebi dolu olana verildiğini, bankaların üç-beş zengin için çalıştığını*” ileri sürmüştür. Konuşması sık sık “*Mücahit Erbakan*” sloganıyla kesilen Erbakan, sinema ve tiyatrolarda millî ahlak yapısına ters düşen oyunların temsil edildiğini iddia etmiştir.²⁷⁹

MSP sözcüsü Erbakan, İzmir Cumaovası Havaalanında toplu namaz kılan taraftarlarınca karşılanmış, Manisa’da yaptığı konuşmada Risale-i Nur²⁸⁰ okuyanların hapse atılmasının insan haklarına aykırı olduğunu söylemiştir. Muğla ve Manisa konuşmalarında Kuran kurslarının mühürlendiğini, bazılarının dua etmesinden dolayı yakalanıp hapse atıldığını iddia etmiş, konuşmasında “*Tetik çeken el ile tesbih çeken el bir midir?*” diye sormuştur.²⁸¹

²⁷⁹ “*Bizden olanlar el kaldırsın*”, **Milliyet Gazetesi**, 01 Ekim 1973, s. 1. MSP'nin “*Büyük Taksim Mitingi*”nde Erbakan, “*Millet, 25 seneden beri şerre, ehveni şer diyerek oy vermiştir. Millet'in oyunu, oyuna getirerek alan renksiz ve solcu partiler de, 2 milyon evladımızı Avrupa kapılarına uşak olarak gönderdiler*” şeklinde konuşmuştur. Bkz. “*Türkiye ahlak ve maneviyat temeli üzerinde yükselecektir*”, **Millî Gazete**, 01 Ekim 1973, s. 1.

²⁸⁰ Risâle-i Nûr Külliyyatı, Nurculuk hareketinin kurucusu olan Said Nursi (1878-1960)'nin telif ettiği eserlere verilen genel addır. Said Nursi, her risalesini değişik zamanlarda farklı konular üzerine yazmış ve bunları bir sıraya dizerek “*Risâle-i Nûr*” adını verdiği külliyyatını; “*Sözler*”, “*Mektûbât*”, “*Lem’alar*” ve “*Şualar*” olmak üzere dört temel eserden teşkil etmiştir. Arapça yazdığı eserleri hariç diğerlerinin neredeyse tamamı iki cilt halinde “*Risâle-i Nûr Külliyyatı*” adıyla yayımlanmıştır. Külliyyat içindeki eserleri konularına göre sınıflandırmak mümkün değildir. Bu eserlerde, materyalizm ve pozitivizm gibi inkârcı akımlara karşı halkın dini inançlarının korunması ve Kur’an’ın bilimsel teorilerin etkisindeki çağdaş insanların anlayacağı biçimde yorumlanması hedeflenmektedir. Öte yandan Nurculuk, Cumhuriyet döneminde doğup gelişen dini ihya etmeyi hedefleyen bir toplum hareketidir. Önce Said Nursi'nin yolundan gidenler “*Risâle-i Nûrcular*” adıyla anılmış, bu adlandırma zamanla kısaltılarak “*Nurcular*” şekline dönüşmüştür. Bu arada harekete mensup bazı kişilerin 1971 yılında Milli Nizam Partisi'nin kuruluşunda yer alması, buna karşı daha ılımlı görünen çoğunun Adalet Partisi'ni oyla desteklemesi, ilk tartışmaları ortaya çıkarmış ve daha sonra siyasi yaklaşım ve yöntem farklılıklarından kaynaklanan bölünmelere yol açmıştır. Söz konusu bölünmeler muhtelif grupların kendi alanlara taşınmalarına sebep olmuştur. **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt 35, İstanbul, 2008, s. 125, 565 - 572.

²⁸¹ **Milliyet Gazetesi**, 04 Ekim 1973, s. 6.

Erbakan'ın İzmir mitinginde ise, uzun saçlı gençlerle, mini etekli kızların aleyhte gösteri yapmaları üzerine ortalık karışmıştır. Erbakan konuşmasında özellikle yabancı sermayeye çatmıştır.²⁸²

MSP Genel Başkanı Süleyman Arif Emre ise 5 Ekim'de Isparta'da konuşmuş; eğitimde, demokratik rejimde, manevi kalkınmada, maneviyat ve millî ahlaka dönülmesi gerektiğini ve maziden kalan ruh ve imanın uygulanmasını arzuladıklarını söylemiştir. *“Bugüne kadar masonluğa, anarşiye şahit olduk. Yeni nesil ve geleceğimiz için kara kara düşünüp, geleceğimizin muhasebesini yaptık. Buhran günlerinde millet çıkar yolu bulmuştur. MSP, bütün dünyadaki partilerden farklı olarak, ahlak tefekkürü üzerine oturmuştur. Demokrasi, devletin ahlakı, hukuk ile bütünleşirse güçlenir”* şeklinde konuşmuştur.²⁸³

MSP'nin Ankara mitingi ise, uzun saçlı gençlerle, MSP'li gençlerin çatışmasına sahne olmuştur. Erbakan mitingdeki konuşmasında, *“Kızlar mini etek giyeli, boşanmalar yüz bini buldu. Sinemada oynatılan filmler, tarihin en büyük milletini açıkça tahrif ediyor. MSP, bunları önleyecektir. AP'liler şimdi sözde oruç tutuyorlar. Sekiz gün sonra iktidara gelirlerse, dua edenleri içeri tıkacaklar”* şeklinde konuşmuştur.²⁸⁴

MSP'nin *“Büyük Türkiye Mitingi”*nde konuşan Konya Milletvekili Erbakan, *“MSP'nin kapatılacağını söylüyorlar. Partimiz, kanunların içindedir. Onu kimse kapatamaz. Kapatacak kişilerin alnını karışlarım”* demiştir. Seçimin ardından 15

²⁸² *“Uzun saçlı gençlerle mini etekliler MSP İzmir Mitinginde tempo tuttular”*, **Milliyet Gazetesi**, 05 Ekim 1973, s. 7.

²⁸³ *“MSP Genel Başkanı: Kalkınmada maziden gelen ruh ve imanı tatbik etmeliyiz”*, **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Ekim 1973, s. 7.

²⁸⁴ *“MSP'liler Ankara mitinginde uzun saçlılarla çatıştı”*, **Milliyet Gazetesi**, 07 Ekim 1973, s. 6. 70'li yılların ortalarından itibaren belirsiz siyasal ortam, döviz sıkıntısı, ekonomik kriz ve ham film darlığı, ucuz ve yabancı filmlerin çoğalmasına neden olmuştur. 60'ların sonunda artan yerli avantür filmler, seks filmleriyle birleşmiş, 70'lerin başında bu tür filmler hızla çoğalmıştır. Bir yanda karete/avantür filmler, öte yanda seks-avantür ve seks-komedi filmler yaygınlaşmıştır. Bu filmler, işi gayet sıkı tutan sansür kuruluna eksik gönderildiği için sansürden kurtulmuş, sinemalarda gösterilmeden önce söz konusu sahneler eklenmiştir. 70'lerde üçüncü sınıf sinemalarda gösterilen bu filmlerin seyircileri de artık sadece erkekler olmuştur. Öyle ki, sinema kapılarında kuyruklar oluşmuştur. Örneğin 1975 yılında en çok seyirci çekmiş ilk on film içine üç tane seks filmi girmiştir. Hükümet bunalımları, uygun çalışma ortamı bulmak açısından seks filmi yapımcılarının işine gelmiştir. Üçüncü sınıf sinema salonlarından, yazlık salonlara kadar bile seks filmlerinin geldiği görülmüştür. Ancak bir süre sonra seyircinin usanması ve evine çekilmesi, televizyonlu evlerin artışı, politik iklimin ısınması gibi nedenlerle sinema salonları kapanmaya başlamıştır. Öyle ki, seks filmlerinden sonra yazlık sinemalar da kapanmış; 1970'lerin bu karmaşık döneminde pek çok yönetmen ya da oyuncu sinemadan çekilmiş, başka işler yapmaya başlamış, oyuncular şarkıcı olmuş, yönetmenler reklam filmi çevirmiş, kimi de uzunca bir dönem işsiz kalmıştır. S. Ruken Öztürk, *“Türkiye'de Sinema”*, **1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim**, Der.: Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, Siyasal Yayın ve Dağıtım, 3. Baskı, Ankara, 2014, s. 467.

Ekim'de Anadolu'nun kapısını açacaklarını, Selçuklularda ve Osmanlılarda olduğu gibi, Anadolu'ya hak, adalet ve fabrika götüreceklerini söylemiştir.²⁸⁵

Sonuç olarak MSP, 14 Ekim 1973 Seçimi kapsamında, Erzurum'da "*Maarif*", Samsun'da "*İç Barış*", İzmir'de "*İktisadi Kalkınma*", Adana'da "*Sanayileşme Davamız*", Diyarbakır'da "*Herkes Refah*", Malatya'da "*Anahtar*", Bursa'da "*İnsan Hakları*", İstanbul'da "*Millî Görüş Temel Görüş*", Adapazarı'nda "*Önce Ahlak*", Ankara'da "*Devlet Millet Kaynaşması*", Konya'da "*Yeniden Büyük Türkiye*" mitinglerini yapmıştır.²⁸⁶ Yaptığı seçim kampanyası faaliyetleri kapsamında "*Ne locada, ne solda, Hak yoldayız Hak yolda*" sloganı ile yönünü ve yolunu seçmiş, Batı taklitçiliğini reddeden, kendi bin yıllık yoluna özlem duyan, "*Önce Ahlak ve Maneviyat*" üzerine inşa edilmiş büyük bir medeniyete karar vermiş bir şekilde seçim hazırlıklarını tamamlamıştır.²⁸⁷

Yukarıda belirtilen seçim kampanyası faaliyetlerini, dönemin MSP milletvekili Oğuzhan Asiltürk ise şu şekilde özetlemiştir: MSP diğer partilerden farklı olarak, ahlakî ve mânevî değerleri, ön plânda tutmuştur. Diğer partiler, "*Bu dünyada nasıl daha iyi yaşarız, daha iyi imkânlarla nasıl kavuşuruz*" düşüncesi içinde olmuşlar; dünya hayatında daha rahat yaşamak adına faaliyetlerde bulunmuşlardır. MSP ise bunun yeterli olmadığını, insanların bir ebedi hayatının olduğunu vurgulamış, diğer partilerden farklı olarak ahlaki ve mânevî değerlere sahip çıkma ve bunları yaşanır hale getirme amacını benimsemiştir. Bu dönemde toplum yavaş yavaş tam inançsızlığa doğru gitmekte iken, MSP'nin bu ilkeleri, tam da toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde ortaya çıkmış; MSP, bu ilkeler doğrultusunda dürüst, adil ve herkesin hakkını veren bir zihniyet içinde seçim çalışmaları yapmıştır.²⁸⁸

MSP'nin seçim süreciyle ilgili olarak genel bir değerlendirme yapılacak olursa, şu hususların altı çizilebilir: Seçim kampanyasında; ahlaka, maneviyata ve millî değerlere verdiği önemi her ortamda ifade eden MSP, sağ görüşü sadece kendisinin, "*millî görüş*" adıyla temsil ettiği düşüncesindedir. Millî olmadığı için hem kapitalist sisteme, hem sosyalist sisteme, hem de Batı taklitçiliğine ve Ortak Pazar'a karşı bir duruş sergilemiştir. Çift meclisin kendisinden beklenen ılımlılık, denge ve denetim gibi

²⁸⁵ "*Erbakan: MSP'yi kapatacak kişilerin alınım karışlarım*", **Cumhuriyet Gazetesi**, 08 Ekim 1973, s. 7.

²⁸⁶ "*Yeniden Büyük Türkiye Mitingi hazırlığı başladı*", **Millî Gazete**, 04 Ekim 1973, s. 1.

²⁸⁷ "*Karar günü*", **Millî Gazete**, 13 Ekim 1973, s. 1.

²⁸⁸ Oğuzhan Asiltürk ile 9 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat.

hususları tam anlamıyla yerine getiremediği, bilakis yasama faaliyetlerini hantallaştırdığı şeklindeki gerçekçi tespite de seçim bildirgesinde yer vermiş, Senatonun kaldırılmasını savunmuştur. Benzer şekilde, TBMM'nin Senato tarafının kaldırılmasını savunduğu gibi, Millet Meclisi tarafında da milletvekili sayısının düşürülmesinden yanadır. Bu kararında, muhtemelen halkın üzerine binen yükün kaldırılması düşüncesi hakim olmuştur. Kalkınma için iç barış ortamının sağlanması ve ağır sanayinin kurulması gerektiğini belirten MSP, Orta doğu ülkeleriyle ticari ve ikili ilişkilerin geliştirilmesine özel önem vermiştir. Yürütmeye sürat sağlama yönündeki haklı endişesini, Cumhurbaşkanlığı ile başbakanlığı birleştirip “*Başkanlık sistemi*” getirerek çözmek istediğini beyan etmiştir. Özetlemek gerekirse, seçim stratejisini millilik ve maneviyat kavramları üzerine kuran MSP, seçim süresince her iki büyük partiyi eleştiren beyanatlarda bulunmuş, böylece sağda tek hakim partinin kendisi olduğu imajını vermek istemiştir.

2.2.3.5. CGP'nin Seçime Yönelik Çalışmaları

CGP'nin seçim faaliyetleri kapsamında değerlendirilecek en önemli yazılı belge, parti programıdır. CGP Parti Programına 1971 yılında eklenen “*Güç Birliği Bildirisi*”nde, kendilerinin Atatürk ilkelerinin inançlı savunucuları oldukları belirtilmekte; milletin Atatürk'ün akılcı ve medeniyetçi yolunu izleyerek bütün engelleri aşacağına inanılmaktadır. CGP'nin ilham kaynağı milliyetçiliktir. Zira milliyetçilik CGP'ye göre Türk milletinin bütün fertlerini kaderde, kıvançta, tasada ortak, bölünmez bütün halinde, millî şuur ve ülküler etrafında toplayan birleştirici ve yüceltici bir unsurdur. CGP, “*Dengeli Karma Ekonomi*”yi ise Türkiye'nin kalkınmasında devamlı uygulanması gereken bir sistem olarak görmektedir. Bu sistem, bir başka düzene geçişin aşaması değildir. Zira kamu sektörü ile hür teşebbüs, ekonomik ve sosyal amaçlara uygun ve ahenkli çalışmalıdır. Sosyal devlet anlayışından yana olan CGP, sosyalist devlet macerasına ise karşıdır. Çeşitli alanlarda reformlar, en kısa zamanda ve millî ihtiyaçlara en uygun şekilde gerçekleştirilmeli; yer altı servetleri kamu kuruluşları eliyle işletilmelidir. CGP, sınıf ve zümre partisi değil; “*millî kütle partisi*” anlayışını benimsemektedir. Partinin temel görüşlerini paylaşan bütün yurttaşlara açıktır. Fertler, zümreler, sınıflar arasındaki farklılıkların, millî birlik ve beraberliği bozmasına karşıdır. Tutucu ve yıkıcı değil, yapıcıdır. TBMM'nin millî hâkimiyet ilkesinden doğan

yetkilerine gölge düşürecek ve siyasi parti grupları üzerinde “*genel merkez sultası*” kuracak usullere ve müdahalelere karşıdır. Gönüllerinde millet sevgisine, kafalarında çağdaş bilime yer veren gerçekten Atatürkçü kuşaklar yetiştirilmesi, CGP’nin başta gelen millî bir görevidir. CGP, aşırı uçlara sapmayan bir siyasi gücün meydana getirilmesine inanmakta, bütün yurtseverler güçleri birleştirme yönünde çağrı yapmaktadır.²⁸⁹

CGP, toplayıcı, birleştirici, yüceltici “*Atatürk Milliyetçiliği*”ni, kalkınmanın ilham kaynağı addeder. Ayrıca CGP, milletin hürriyet ve sosyal adalet içinde hızla kalkınmasını isteyen her yurttaşına açık bir “*millî parti*”dir. Anayasanın temel ilke ve görüşlerine inançla bağlıdır. Demokratik rejimin memleket bünye ve ihtiyaçlarına uymadığı, memleketin iktisadi ve sosyal davalarına bu rejim içinde çözüm yolu bulunamayacağı tarzındaki inkârcı ve yıkıcı iddiaları reddeder. “*Vatandaşların devlet için değil, devletin vatandaşlar için*” olduğuna inanır. Anayasa düzenini ve Türk toplumunun dayandığı manevi değerleri ve inançları azimle savunur. Aileyi, Türk toplumunun temeli sayar. Büyük Atatürk’ün, Türk Milletini çağdaş medeniyete ulaştırma çabasında, hem sosyalizmi, hem de liberalizmi açıkça reddettiğini, akıl ve bilim yolunu esas tuttuğunu vurgulayarak, partinin yolunun, Atatürk’ün gösterdiği yol olduğunun altını çizer. CGP, cumhuriyetçiliğe aykırı görüşlerle; komünizmle, faşizmle, ırkçılıkla; egemenliği bir şahsa, bir aileye, bir zümreye, bir sınıfa vermek isteyen her türlü Anayasa dışı akımla mücadele etme kararlılığındadır. Vatandaşların dini inançları nedeniyle kınanmasını, baskı veya farklı bir muamele görmesini önleyen bir laiklik anlayışına sahiptir. Türkiye Cumhuriyeti’nin bağımsızlığının, ülke ve millet bütünlüğünün korunmasını milliyetçilikte görür. Zira Atatürk Milliyetçiliği, Türk Milletinin sosyal adalet içinde kalkınmasını, sınıf kavgasında görmez. CGP’ye göre aşırı sol kışkırtmalar, faşizmi davet ederken; aşırı sağın hareketsizliği ve ilerlemeye karşı çıkışı da, aşırı sola bahaneler verir. Bu iki yönlü tehlikeden kurtulmanın yolu, Atatürk’ün bütün vatandaşları millet potasında kaynaştırdığı, sınıf kavgasını reddettiği, milliyetçi ve ıslahatçı tutumunda aranmalıdır. CGP’ye göre yurttaşları devlet kapısında köle haline getiren sosyalist-kollektivist sistemler, refahta değil, esarete eşitlik sağlarlar. Türkiye’de sosyal adalet yolunda atılacak adımların başında, köylünün alın terini ve mahsulünü değerlendirmek gelir. Bununla birlikte, millî gelir daha adil

²⁸⁹ **Cumhuriyetçi Güven Partisi Parti Programı**, Ajans Türk Matbaacılık Sanayi, Ankara, 1971, s. 11-15.

dağıtılmalı, kamu hizmetleri uzak köylere kadar ulaştırılmalı, bölgeler arası adalet sağlanmalıdır. CGP, zümreler arası sosyal adalet kadar, bölgeler arası dengeye de önem verir. Bu yüzden Doğu illerine öncelik tanımayı parti programında özellikle belirtmiştir.²⁹⁰

CGP'nin temel görüşler içinde açıkladığı hususlardan biri de “*karma ekonomi*”dir. Memleketin hızla kalkınması, devlet ile özel teşebbüsün karma bir iktisadi sistem içinde ahenkli bir tarzda çalışmasıyla mümkündür. Bu görüşte, devlete tanınması zorunlu olan rol, özel teşebbüs düşmanlığı olarak yorumlanmamalıdır. CGP'nin temel görüşlerinden biri de “*temel reformlar*” ile ilgilidir. CGP, Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana yapılmış inkılapları ve ileri hamleleri korumakta, yeni hamleler yapmakta kararlıdır. Toprağın verimli kullanılmasını gerçekleştirmek, toprağı bulunmayan çiftçiye toprak sağlamak, vergi adaletini gerçekleştirmek, idarenin israfsız çalışmasını temin etmek; sosyal siyaset, konut, sağlık ve eğitim alanlarında ileri hamleler yapmak, CGP'nin başlıca hedefleri arasındadır. Dolayısıyla CGP ıslahatçı ve reform taraftarıdır. Parti, temel görüşlerini eskimiş ve donmuş ideolojilerden değil, akla ve çağdaş bilime dayanan Atatürk ilkelerinden ve yurt gerçeklerinden almaktadır.²⁹¹

CGP'ye göre Cumhuriyet, devletin değişmez yönetim şeklidir. Dolayısıyla CGP, egemenliğin herhangi bir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa ait olduğu rejimleri reddeder. CGP'ye göre, sosyal ve iktisadi hakları gerçekleştirmek bahanesiyle kişinin temel hürriyetlerini ve siyasi haklarını çiğnemek, maddi refahı manevi değerlere tercih etmek demektir. Öte yanda CGP, yasama meclisleri seçimleri ile mahalli idare seçimlerinin nispi temsil esasına göre yapılmasını millî ihtiyaçlara en uygun yol saymakta; muhalefetin varlığına ve tenkit hürriyetine iktidarca saygı gösterilmesini demokratik rejimin vazgeçilmez şartı olarak görmektedir. Buna karşılık bu şarta uyan bir iktidar karşısında muhalefetin görevinin, demokratik rejimi işlemez hale getiren davranışlarda bulunmamak olduğunu savunmaktadır. Ayrıca CGP'ye göre üniversiteler bilimsel ve idari muhtariyete sahip olmalıdır. Siyasi partiler iç çalışmalarını ve faaliyetlerini demokratik esaslara göre düzenlemeli, ancak Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılmalıdır. “*Laik Devlet*” ilkesini benimseyen CGP, laikliğin dine ve

²⁹⁰ a.g.e., s. 16-24.

²⁹¹ a.g.e., s. 24-30.

ibadete saygısızlık şeklinde anlaşılmasına da karşıdır. Dini inanç ve duyguların, siyasi ve şahsi çıkarlar için istismar edilmesini, dine karşı saygısızlık görmektedir.²⁹²

CGP, Silahlı Kuvvetlerin her çeşit siyasi tartışma ve mücadelenin dışında tutulması gerektiğine inanmaktadır. TSK'nın çağdaş savaş tekniklerine göre yetiştirilmesi, millî güvenliğin temel şartıdır. Harp silah, araç ve gereçleri ihtiyacı, mümkün olan ölçüde yurt içinden karşılanmalıdır. Dış politika kapsamında Türk hak ve menfaatlerini en etkili bir şekilde korunmasını rehber bilen CGP, devletin bağımsızlığını her düşüncenin üstünde tutar. CGP'ye göre dış politikanın temeli “*Yurtta Sulh, Cihanda Sulh*” ilkesidir. Devletlerin eşitliği ve birbirlerinin içişlerine karışmamasına dikkat edilmesi koşuluyla, uluslararası kuruluşların gelişmesini ve kuvvetlenmesini ister. Silahlanma yarışı ve nükleer tahrip silahlarının yarattığı karşılıklı “*dehşet dengesi*”ni, dünya barışı için güvenilir bir teminat olarak görmez.²⁹³

CGP'nin parti programının ana hatları, yukarıda belirtilen hususları kapsamıştır. Seçim propagandası faaliyetleri kapsamındaki gelişmeleri ise şu şekilde özetlemek mümkündür:

CGP lideri Feyzioğlu 26 Eylül 1973'te Ankara'da, “*Memleketimiz bir bunalımdan çıkmaya çalışırken, yeni bunalımların tohumlarını ekmeğe kalkışanlar vardır. Bunlar çok yanlış ve tehlikeli yoldadır*” şeklinde demeç vermiştir. CGP'nin komünizme karşı yıkılmaz bir kale olduğunu söylemiş; Türkiye'nin yeni siyasi kumarlara, yeni kışkırtmalara tahammülünün olmadığını, yıkıcı faaliyetlerin yeniden başkaldırmasına milletin katlanamayacağını bildirmiştir.²⁹⁴ 29 Eylül'de Sivas ve Tokat'ta ise, Türkiye'de hala vatani parçalamak isteyenlerin bulunduğunu öne sürmüş; fiyat yükselişleri ve para kıymetindeki değişmelerin, gelir vergisi oranlarını çok adaletsiz hale getirdiğini söylemiştir.²⁹⁵ Bu arada CGP Genel Başkan Yardımcısı Kemal Satır, CHP'lilerin Adana'da CGP'lilere ait 6 aracı tahrip ettiğini açıklamıştır.²⁹⁶

Feyzioğlu, yaptığı radyo konuşması kapsamında, partisinin muhalefette de yapıcı olduğunu; 14 Ekim Seçiminden sonra anarşinin ve yıkıcı faaliyetlerin yeniden başkaldırmaması için, milletten alacakları güçle mücadeleye devam edeceklerini

²⁹² a.g.e., s. 31-38.

²⁹³ a.g.e., s. 39-41.

²⁹⁴ “Feyzioğlu: Yeni bunalım tohumu atanlar var”, **Milliyet Gazetesi**, 27 Eylül 1973, s. 1.

²⁹⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Eylül 1973, s. 7.

²⁹⁶ **Milliyet Gazetesi**, 01 Ekim 1973, s. 11.

söylemiştir.²⁹⁷ Trabzon’da hem siyasi hem de iktisadi istikrarın sağlanmasının mecburiyetinden bahsetmiş; hükümet istikrarı ile rejim istikrarının aynı şey olmadığını söylemiştir. Hükümet yıprandığı halde işbaşında kalmakta direnirse rejim istikrarsızlığı tehlikesinin büyüyeceğinden bahseden Feyzioğlu, “*Demokratik denetleme makinesi gerektiği şekilde işlerse, hükümetler ve bakanlar gerektiği zaman çekilmeyi ve nöbet değiştirmeyi bilirse, rejim daha az tehlikeye düşer*” şeklinde konuşmuştur.²⁹⁸

Feyzioğlu, Karadeniz bölgesindeki halka hitaplarında, “*Millet anarşiye göz yumanları biliyor*” şeklinde beyanda bulunmuştur.²⁹⁹ Öte yandan güney illeri kapsamında, Başbakan yardımcısı Kemal Satır ile Osmaniye ve Antakya güzergâhı boyunca partililer tarafından karşılanmış, yaptığı konuşmada “*Türkiye’yi biri yer, biri bakar ülke olmaktan çıkaracağız*” demiştir. Satır da toplantılarda konuşmuş ve Ecevit’e çatmıştır. Feyzioğlu, “*Verdiğiniz oylardan pişman olmayacaksınız. Bize verilecek her oy, pahalılığa ve yoksulluğu Türkiye’den söküp atmak için değerlendirilecektir. CGP’ye verilecek her oy, anarşiye, komünizme karşı çelik bir kalkan olacaktır. Kalkınmanın nimetlerini zümreler arasında ve bölgeler arasında adil bir şekilde dağıtarak milletimizi ve vatanımızı bütünüyle kalkındırarak parti CGP’dir. Hedefimiz sanayide, tarımda ve başka alanlarda bütün yurttaşlarımızı yarınuna güvenle bakar hale getirmektir. Türkiye’yi kalkındıran yol, sınıf kavgasından geçmez*” şeklinde konuşmuştur.³⁰⁰ Seçim gezisi kapsamında ise, Gaziantep’in küçük sanayi bakımından büyük gelişmeler gösterdiğini belirtmiş, “*CGP, küçük esnaf ve sanatkârlarımızı defter tutma külfetinden kurtaracaktır. İşletme vergisinin yarattığı haklı şikâyetlere çare bulacağız; CGP küçük esnaf ve sanatkârların kendi ihtiyacını karşılayacak ve küçük sanayinin ihtiyaç duyduğu hammaddeleri zamanında bulması için gerekli tedbirleri alacaktır. Çıraklık, Kalfalık ve Ustalık Kanununu da çıkarmaya kararlıyız*” şeklinde konuşmuştur.³⁰¹

Feyzioğlu, Niğde ve Konya’da partisinin düzenlediği açık hava toplantılarında, “*CHP’nin, TİP’in yerini doldurmaya özendiğini*” öne sürmüştü, “*Ülkemizde millî bütünlük ve beraberlik istiyoruz. TİP’in yerini doldurmaya özenen yeni CHP, sınıf*

²⁹⁷ **Cumhuriyet Gazetesi**, 03 Ekim 1973, s. 7.

²⁹⁸ “*Feyzioğlu: Anayasa değişikliğini CHP de imzaladı*”, **Milliyet Gazetesi**, 04 Ekim 1973, s. 6.

²⁹⁹ “*Feyzioğlu: Ciddiyet yapıcılık arayanlar bunu CGP’de bulacaklar*”, **Milliyet Gazetesi**, 05 Ekim 1973, s. 7.

³⁰⁰ **Milliyet Gazetesi**, 07 Ekim 1973, s. 6.

³⁰¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 08 Ekim 1973, s. 7.

*kavgasını körüklüyor” şeklinde konuşmuştur.*³⁰² Emirdağ, Bolvadin, Afyon ve Denizli güzergâhında halka seslenmiş, yurttaşların yetersiz bir iktidar ve yıkıcı bir muhalefet istemediklerini belirtmiş, “*Yurttaşlarımız Türkiye’de huzur ve güveni sağlayacak, iktisadi kalkınmayı hızlandıracak ve kalkınmanın nimetlerinden herkesin yararlanmasını mümkün kılacak bir tutumun özlemi içindedir*” şeklinde konuşmuştur.³⁰³

Sonuç olarak CGP Genel Başkanı Feyzioğlu, seçim kampanyasını 15 Eylül 1973’te, seçim bölgesi olan Kayseri’de açmıştır. Kayseri, Nevşehir, Kırşehir, Erzurum, Kars, Ağrı, İstanbul, Malatya, Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Trabzon, Ordu, Samsun, Adana, Hatay, Gaziantep, Niğde, Konya, Eskişehir, Afyon, Denizli, Manisa, İzmir illerini kapsayan bir seçim güzergâhı takip etmiş ve halka hitap etmiştir.³⁰⁴

CGP’nin seçim kampanyasını yorumlamak gerekirse, şu hususların altının çizilmesi gerekir: CGP’nin parti programında üzerinde en çok durduğu konu Atatürk ilkeleri olmuş, seçim kampanyasında da bu ilkelerin önemini vurgulamıştır. Türk milletinin bütünlüğünün sağlanmasında milliyetçiliğe özel önem veren CGP, sosyal devlet ve sosyal adalet anlayışını savunmuş, bu anlayışı esas alarak kalkınmada doğu illerine öncelik verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Aşırı her türlü radikal akıma karşı olan CGP, aşırı sağın kendiliğinden aşırı sola, aşırı solun de aşırı sağ oluşumlara meydan vereceğini belirterek, adeta merkez partilerinin hâkim olduğu “*sınırlı ve barışçı çoğulculuğa*” dayalı bir yapıyı savunmuştur. Komünizmi en büyük tehdit olarak görmüş, komünizmi doğrudan desteklemese de, ona göz yuman veya yeşil ışık yakanlar olduğunu belirterek CHP’yi eleştirmiştir. Türk milletinin bütünlüğünün sağlanmasında birleştirici unsur olarak milliyetçiliği temel almış, Atatürkçü kuşaklar yetiştirilmesini “*milli bir görev*” addetmiştir. Tutucu ve yıkıcı bir anlayıştan uzak olduklarını; yapıcı, akla ve bilime dayanan bir parti olduklarını belirterek, ülkenin reformlara ihtiyacı olduğunu vurgulamıştır. Dini inançların, siyasi ve şahsi çıkarlar için istismar edilmesini, dine saygısızlık olarak gördüklerini açıklayarak, laiklik ilkesinin doğru anlaşılmasına hizmet etmiştir. Kısaca CGP, genel başkanı Turhan Feyzioğlu’nun liderliğinde ve sayesinde, Atatürk ilkelerinin her birini programına ve söylemlerine yansıtan bir seçim kampanyası süreci takip etmiş; bir zamanlar kendisinden ayrıldığı, kapatılan TİP’in

³⁰² “*Feyzioğlu: Yeni CHP değil, yeni TİP’tir bu*”, **Milliyet Gazetesi**, 09 Ekim 1973, s. 6.

³⁰³ “*Feyzioğlu: Vatandaşın yıkıcı muhalefet istemediğini söyledi*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Ekim 1973, s. 7.

³⁰⁴ **Milliyet Gazetesi**, 10 Ekim 1973, s. 7.

boşluğunu doldurmak istediğini iddia ettiği CHP'yi, özellikle sola fazla kaymasından dolayı eleştirmekten de geri durmamıştır.

2.2.3.6. Diğer Partilerin Seçime Yönelik Çalışmaları

MHP, TBP ve MP liderleri ve yöneticileri, seçim çalışmaları kapsamında çeşitli illerde konuşmalar yapmış, gündeme yönelik görüşlerini açıklamışlardır. Bu partilerin seçim faaliyetleri; CHP, AP, DP, MSP ve CGP ile kıyaslandığında daha sönük geçmiştir.

Bu kapsamda 29 Eylül'de partisinin kalkınma felsefesini açıklayan MHP Genel Başkanı Türkeş, millî kalkınmada millî emeğin, teşebbüs ve sermayenin seferber olması esnasından bahsetmiştir.³⁰⁵ 30 Eylül'de Erzurum'da konuşmuş, gençlik sorunları üzerinde durmuş, *“Gençliğe fırsat ve imkân eşitliği bugüne kadar olduğu gibi sözde değil, fiiliyatta da verilmelidir”* demiştir. Günümüze kadar olan süreçte gençlik konusunun, millî bir dava olarak ele alınmadığını vurgulamış, gençlerin köy kalkınmasında fiilen ve bedenen görev alması gerektiğini belirtmiştir.³⁰⁶

2 Ekim tarihi itibarıyla başlayan siyasi parti sözcülerine Türkiye Radyolarında konuşma yapmaları kapsamında Türkeş, partisinin başkanlık sistemini savunduğunu belirtmiştir. MHP'nin temel felsefesinin Türklük ülküsü olduğunu söylemiş, yürütme organının dinamik ve kuvvetli olması gerektiğini ifade etmiştir.³⁰⁷ 5 Ekim'de ise Konya'da konuşmuş, şuursuz Batı taklitçiliğinin karşısında olduklarını söylemiştir. *“Türk Milletinin geri kalış sebebinin başlıca sorumlusu, siyasi kadrolar ve bunu teşkil eden halktan kopuk, körü körüne Batı taklitçiliği yapan sözde münevverlerdir. MHP olarak bu şuursuz taklitçiliğin kesin olarak karşısındayız”* şeklinde konuşmuştur.³⁰⁸

Türkeş, 7 Ekim'de Hatay'da yaptığı konuşmada dış politikanın başkalarına göre ayarlandığını söylemiştir. *“Birleşmiş Milletlerin kararları doğrultusunda dünya barışına hizmet etmek”* sloganlarının bugün için bir değer taşımadığını, dış politikanın bu sloganlarla idare edilerek Türk Milletinin bir aldatmaca-uyutmaca ile avutulduğunu söylemiştir.³⁰⁹

³⁰⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Eylül 1973.

³⁰⁶ *“Türkeş: Gençlere fırsat eşitliği verilmeli”*, **Milliyet Gazetesi**, 01 Ekim 1973, s. 11.

³⁰⁷ **Cumhuriyet Gazetesi**, 03 Ekim 1973, s. 7.

³⁰⁸ *“MHP Genel Başkanı Konya'da konuştu”*, **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Ekim 1973, s.7.

³⁰⁹ *“Türkeş, Türkiye'nin dış politikasını eleştirdi”*, **Cumhuriyet Gazetesi**, 08 Ekim 1973, s. 7.

TBP'nin seçim faaliyetleri kapsamında Genel Başkan Mustafa Timisi, partisinin seçimlere katılmadığı illerde, en ilerici ve en demokratik adayın desteklenmesini istemiştir.³¹⁰ Sivas'ta yaptığı konuşmada, TBP'nin devrimci bir parti olduğunu, maceracılığa karşı çıktığını söylemiş; partisinin “*arслан ve on iki yıldızlı*” sembolünün anlamını açıklamıştır. “*Arslan, cesaret, kuvvet ve güç sembolümüzdür. Dürüst ve faziletli siyasi mücadelemizin bir işaretidir. Etrafındaki on iki yıldız ise yoksul Anadolu halkının işçi, köylü ve dar gelirli grupların kurtuluşlarını sağlayacak demokratik sol siyasi felsefemizi ilkeler halinde temsil etmektedir*” şeklinde konuşmuştur.³¹¹

29 Eylül'de TBP Genel Sekreteri Haydar Özdemir, seçimlerden sonra ekonomik sıkıntının artacağını ileri sürmüş, “*Emekçi halk her gün gittikçe yoksulluğun, sefaletin ve çıkarıcıların kucağına itilmektedir. Orta sınıf halk tabakası siliniyor*” şeklinde konuşmuştur.³¹²

Timisi, yaptığı radyo konuşmasında ise, dengeli ve sosyal adalet ilkelerine uygun bir kalkınma istediklerini ifade etmiş; millî gelirin yüksek, gelir dağılımının dengeli ve adaletli, toplumsal refah seviyesinin yüksek olduğu, işsizliğin ve sömürünün olmadığı, çalışmak isteyen herkesin serbestçe iş bulabildiği bir Türkiye hedeflediklerini açıklamıştır.³¹³

TBP Genel Başkanı Mustafa Timisi, Amasya ve Merzifon'da yaptığı konuşmalarda AP Genel Başkanı Demirel'i pişkinlikle suçlamıştır.³¹⁴ Timisi, partisinin özgürlük anlayışını da açıklamış, başlıca amaçlarının 1961 Anayasası'nın tanıdığı hak ve özgürlüklerin en geniş kapsamı ile kitlelere mal edilmesi olduğunu söylemiştir. Bütün devrimcilere düşen görevin, ezilen kitlelerle birlikte demokratik özgürlükleri uğruna onların mücadelelerine katılmak olduğunu ifade etmiştir.³¹⁵

Timisi, 5 Ekim'de yaptığı radyo konuşmasında, TBP'nin bir mezhep partisi olmadığını belirtmiş; konuşmasında “*TBP şu dinin veya şu mezhebin partisi değildir. Hangi cinsten, hangi dinden, hangi mezhepten, hangi ırktan olursa olsun vatandaşlarımız arasında bu açıdan bir ayırımın şiddetle karşısındayız*” ifadelerini kullanmıştır. Devrimci ve toplumcu bir parti olduklarını söyleyen Timisi, “*Çekinecek,*

³¹⁰ **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Eylül 1973, s. 1.

³¹¹ “*Timisi: Devrimciyiz, maceracılara karşıyız*”, **Milliyet Gazetesi**, 27 Eylül 1973, s. 1.

³¹² “*TBP Sözcüsü*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Eylül 1973, s. 7.

³¹³ **Cumhuriyet Gazetesi**, 03 Ekim 1973, s. 7.

³¹⁴ **Cumhuriyet Gazetesi**, 03 Ekim 1973, s. 7.

³¹⁵ “*Timisi, TBP'nin özgürlük anlayışını açıkladı*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Ekim 1973, s. 7.

korkulacak hiçbir tarafımız yoktur. Bu ülkeye en dar günlerde kanlarını akıtarak sahip çıkmış, birlik ve beraberliği sağlamış bir neslin çocuklarıyız” diyerek konuşmasını tamamlamıştır.³¹⁶

TBP'nin İstanbul mitinginde ise Timisi ve eski TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar konuşmuş; Aybar, *“CHP’yi TİP’in sloganlarını kullanmakla”* suçlamıştır. Timisi de eski TİP’le yapılan işbirliğine değinmiş, *“Siyasi tarihimizin en iyi, en namuslu bir işini yaptık. Kendini halkçı gösterenler, bundan kuşkulandılar. Masa başı sosyalistlerin hücumuna uğradık. Biz memlekette sınıfsal olarak ezilen bizler, bizden olmayan insanları yükseltip, sonra ihanet etmelerine artık fırsat vermeyeceğiz. Bize çatanlar gerçek devrimci iseler, gelip bize yardım etsinler”* şeklinde konuşmuştur.³¹⁷ Timisi İzmir’de yaptığı konuşmada ise, başta AP ve CHP olma üzere tüm partilerin yöneticilerini, Türkiye’yi sömürmek isteyen emperyalist güçleri, onların işbirlikçilerini ve egemen çevreleri suçlamıştır. Türkiye’nin devrimci bir süreç içinde tam bağımsızlığa kavuşacağını söyleyen Timisi, *“Sağ kapitalizmini Türkiye’de uygulayan güçlere karşı iki kişi de olsak, mücadele vereceğiz. Biz Türk halkının nasıl kurtulacağını somut olarak ortaya koyan bir partiyiz”* şeklinde konuşmuştur.³¹⁸

Adana’da yaptığı konuşmada da, lokavtı yasaklayacaklarını ve haftada kırk saat çalışma getireceklerini söylemiştir. *“TBP esasen Anayasamızda da bulunmayan ve işverenlere, işçiyi aç bırakmak suretiyle pazarlık imkânını veren lokavt müessesesini kesinlikle yasaklayacaktır. TBP haftada beş gün ve kırk saat çalışma esasını kabul eder. Ücretler, hayat pahalılığına paralel olarak artırılabilecektir. Bugünkü İş Kanunu yürürlükten kaldırılacak, işçinin yararına olacak yeni bir iş kanunu çıkarılacaktır. Yer altı işçileriyle, sağlık için tehlikeli işkollarında çalışan ağır işçiler için özel hükümler getirilecektir”* şeklinde konuşmuştur.³¹⁹ Timisi, 10 Ekim’de Sivas’ta yaptığı konuşmasında ise maden sorunlarına değinmiş, *“Madenlerimizin işletilmesi ve aranması, toplumumuzdaki mevcut üretim biçiminden ve buna bağlı olarak sınıfsal yapının niteliğinden ayrı düşünülemez”* demiştir.³²⁰

MP’nin seçim faaliyetleri kapsamında Genel Sekreter Hilmi İşgüzar, 29 Eylül’de yaptığı konuşmada, polisin eğitim yönünden güçlendirilmesini ve polis okullarının

³¹⁶ “Timisi: Mezhep partisi değil, devrimci partiyiz”, **Milliyet Gazetesi**, 6 Ekim 1973, s. 6.

³¹⁷ “Aybar, CHP’nin TİP sloganlarını kullandığını öne sürdü”, **Milliyet Gazetesi**, 07 Ekim 1973, s. 6.

³¹⁸ **Cumhuriyet Gazetesi**, 08 Ekim 1973, s. 7.

³¹⁹ “Timisi Adana’da”, **Milliyet Gazetesi**, 10 Ekim 1973, s. 7.

³²⁰ “Timisi, madenlerin devlet eliyle işletilmesini istedi”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Ekim 1973, s. 7.

modern bir anlayışla ele alınarak günün koşullarına uydurulması gerektiğini ifade etmiştir.³²¹

MP adına radyoda konuşma yapan Turan Şeker de, hayat pahalılığı konusuna değinmiş, bugünkü düzenin, birlikçi ve ahbab, yaren kayıran bir düzen olduğunu öne sürmüştür. İşçilerin grev haklarının kısıtlandığını, dar ve sabit gelirlili vatandaşların geçim derdi içinde her gün biraz daha fakirleşen bir duruma getirildiğini belirtmiştir. *“Vatanımızın bir tarafını cennet, diğer tarafını cehennem gözüyle görenlere oyunu verme. Yağmacılar, soyguncular, 20’nci Yüzyılın yarısındaki eşkıya bozmaları, neden milletimizi bu hale getirdiniz?”* şeklinde konuşmuştur.³²²

2.2.4. Partilerin Program ve Seçim Kampanyalarına Göre Karşılaştırılması

Yukarıda ifade edildiği gibi, seçime katılan partiler seçim bildirgelerinde ve seçim kampanyalarında değişik alanlarda pek çok konuya temas etmişlerdir. Öyle ki temas ettikleri hususların pek çoğu, daha sonra yapılacak 1975, 1977 ve 1979 yılı seçimlerinde tekrar edilmiştir. Partilerin üzerinde anlaştıkları veya hassas oldukları konu başlıklarını şu şekilde özetlemek mümkündür:

Öncelikle; bölgeler arasındaki dengesizliklerin giderilmesi, devlet yönetiminin ağır işleminin önüne geçilmesi ve bu konuda yabancı sermayeye karşı olma, yönetimdeki kırtasiyeciliğin ve bürokratik engellerin kaldırılması, israfın önlenmesi, yer altı zenginliklerinin işletilmesinde milli bir davranış sergilenmesi ve kalkınmanın önce köyden başlayacak şekilde planlanması, tüm partilerin programında yer alan ortak konuları oluşturmuştur. Toprağı olmayan köylüye toprak sağlama, TRT ve üniversitelerin özerkliği, sosyal devleti tesis etme, CHP ve CGP’nin programında yer alan müşterek hususlardır. Çift meclisli bir yasama organına karşı çıkan, tek meclisli bir yapı isteyen ve ömür boyu tabii senatör kalınmasına tepki gösteren partiler, AP, MSP ve

³²¹ “MP Sözcüsü”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Eylül 1973, s. 7. Bu arada Ankara Milletvekili Osman Bölükbaşı, 25 yıl evvel kurduğu, 24 yıl milletvekilliğini ve 18 yıl Genel Başkanlığı yaptıği Millet Partisi’nden 9 Eylül 1973 günü istifa etmiştir. İstifa mektubunda, *“Bugün Millet Partisi, yürürlükteki programını, felsefesini ve ahlaka bağlılık prensibini, siyasi geçmişini hiçe sayanların elinde, milletçe bilinen gerçek hürriyetinden tamamıyla uzaklaştırılmış, devletçi, solda ve komünist propagandasının serbest olmasını savunan partiler safına itilmiş, tabiri caizse Kuran’a iman ettiklerini söyledikleri halde, İncil hükümleriyle amel eden inançsız insanlara benzeyen bir menfaat ve ikbal grubunun hâkimiyeti altına geçmiştir.”* ifadesini kullanmıştır. Bkz. *“Bölükbaşı MP’den istifa etti. MP menfaat grubu hakimiyeti altındadır.”*, **Millî Gazete**, 10 Eylül 1973, s. 1.

³²² “Şeker: Yağmacılar soyguncular milleti bu hale getirdi”, **Milliyet Gazetesi**, 07 Ekim 1973, s. 6.

DP'dir. İlave olarak, icraya üstünlük ve sürat kazandırmak maksadıyla Başkanlık sisteminin getirilmesi MSP'nin seçim bildirgesinde yer alan bir konu başlığıdır. Dolayısıyla AP, MHP ve MSP, yürütme organının kuvvetli olması gerektiğini savunmuşlardır. Laikliğin tanımının yapılmasını talep eden DP ve MSP, kalkınmada esas unsurun insan olduğunu vurgulamış, dini eğitim konusunda her iki parti hassas bir tavır takınmış, MSP üniversitelerin sayısının artırılmasını savunmuştur. Ayrıca bu partiler; referandum, halk vetosu, halk teşebbüsü konularına sıcak bakmışlardır. Nükleer santral kurulması, sanayileşme ve Ortak Pazarı reddetme konularında MSP başı çekerken, MSP ve MHP batı taklitçiliğine karşı çıkmışlardır. Komünizme olan tepkisini her fırsatta dile getiren partiler, MHP, DP, CGP, AP ve eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar'dır. CGP ve MSP, aileyi Türk toplumunun temeli saymış; CHP ve MSP, kredilerin belirli bir zümreye verilmemesi konusunu seçim faaliyetleri süresince dile getirmişlerdir. DP, üniversitelerin memleket işlerine sokulmaması gerektiğini savunmuş; CGP ve DP, siyasi partilerde Genel Merkez sultasına ve partiden haksız uzaklaştırmalara karşı çıkmıştır. TSK'nın gücünün artırılmasını özellikle vurgulayan partiler, AP, MSP ve CGP olmuş; ülke genelinde genel bir af yasaının çıkarılmasını CHP, AP, DP ve MSP desteklemiştir. 1961 Anayasası'nın tanıdığı hak ve özgürlükleri savunmada ve devrimci bir gelişmeyi desteklemede öne çıkan partiler ise CHP ve TBP olmuştur.

Seçim kampanyalarında partilerin, diğerlerine nazaran daha çok üstünde durdukları ve yoğunlaştıkları konular itibarıyla farklı oldukları hususlar ise şu şekilde özetlenebilir: AP, "*istikrar*" vurgusunu temel alan söylemleriyle, tek başına iktidar olma hususunu ön planda tutmuş; aşırı hürriyetlerin kamu düzenini bozacağını ileri sürmüştür. 1961 Anayasası'nı hedef alarak, hükümetin yetkilerinin dar ve sınırlı olduğu tezini işlemiştir. Ekonomik alanda kamu ve özel kesimin birbirini tamamlayan iki unsur olduğunu vurgulamakla birlikte, devletin gerektiğinde ekonomiye katılması gerektiğini arzulayan bir karma ekonomik düzeni savunmuştur.

CHP'nin temel farklılığını ise, kişisel çıkarların önünde, toplum yararını gözeten "*halkçı*" bir anlayışı esas alması teşkil etmiştir. Kamu yararını özel çıkarların üstünde gören CHP, sosyal güvenlik alanında işçi ve memur yardımlaşma kurumlarının hayata geçirilmesini savunmuş, bu da onu diğer partilerden farklı kılmıştır. Ekonomide özel girişime yer vermekle birlikte, devlet yönetimine egemen olmayan, aşırı kârlarla halkı

ezmeyen, kontrollü bir özel girişimin tesis edilmesini hedeflemiştir. Keza tekelci karşıtı tutumu, onu diğer partilerden farklı kılan bir başka husus olmuştur. Özgürlükçü demokrasiyi, “*hükümetin asayişini sağlamada etkisiz bırakılması*” olarak değil; “*iktidarın temel hak ve özgürlüklere müdahale olanaklarının ve iktidardan gelebilecek keyfi davranışların sınırlanması*” olarak değerlendirmiştir.

DP ise 1969 seçimi sonrası AP iktidarının asayiş olaylarını önlemede acze düştüğünü ifade etmiş, bu da onu diğer sağ partilerden farklı kılmıştır. Ekonomide özel sektöre ağırlık veren DP, üniversiteler başta olmak üzere eğitim ve öğretim kurumlarına siyasetin bulaşmaması gerektiğini ifade etmiş, parti içi demokrasinin gerekliliğine ve partizanlığın önlenmesine verdiği özel önemle diğer partilerden ayrılmıştır. Ayrıca ortak değerlere saygı duyulması gerektiğini her fırsatta ifade etmesi, diğer partilerden farklı bir yanını oluşturmuştur.

MSP ise, sağ görüşü sadece kendisinin temsil ettiğini iddia etmiş ve bunu “*milli görüş*” olarak sunmuştur. Maddeci her türlü zihniyete karşı olan MSP, her alanda maneviyata verdiği önemle diğer partilerden ayrılmıştır. Her bölgeye bir “*Teknik Üniversite*”, bir “*Umumi İlimler Üniversitesi*”, bir “*Manevi İlimler Üniversitesi*” kurulması gerektiğini ifade ederek Yükseköğretim konusuna farklı bir bakış açısı getirmiş, üniversitelerin memleket meselelerinin içine sokulmaması gerektiğini savunmuştur. Ortak pazara şiddetle karşı çıkmış, hatta onu anayasadaki “*milli hakimiyet*” ilkesine aykırı bulmuştur. Ayrıca kadınların haysiyetini korumak, cinsiyetlerine uygun olmayan işlerde ekonomik zorunluluklar nedeniyle çalıştırılmalarını önlemek maksadıyla “*Yardımlaşma Teşkilatı*” adı altında bir kuruluşu öngörmesi de, MSP’yi diğer partilerden farklı kılan bir başka konu başlığıdır. CGP ise Atatürk ilkelerine bağlılığını en fazla vurgulayan parti olmuş, devlet idaresinde dürüstlüğün hâkim kılınmasına dikkat çekmiştir.

İlave olarak, seçime katılan partilerin tamamının seçim kampanyalarına bir bütün halinde bakıldığında, millî politikanın uygulanması konusundaki fikir ayrılıklarının olmasına rağmen; dış politika sorunlarının önemli bir yer kapsamadığı, büyük siyasi partiler arasında ana dış politika prensipleri konusunda anlaşmazlık bulunmadığı görülmektedir.³²³

³²³ Seyfi Taşhan, “1973 Genel Seçimlerinde Dış Politika Sorunları”, **Dış Politika (Foreign Policy) Dergisi**, Tisa Matbaacılık, Cilt 3, Sayı 3, Ankara, 1973, s. 3-19.

Sonuç olarak partilerin seçim kampanyalarındaki faaliyetlerine yukarıda değinilmiştir. Buna göre CHP, AP, DP, MSP ve CGP'nin seçim kampanyalarının, diğer partilerinkine göre kapsamlı olduğunu söylemek mümkündür. Dönemin siyasi partileri, yukarıda belirtilen faaliyetlerini bu şekilde gerçekleştirmişler ve seçim tarihi olan 14 Ekim'i beklemişlerdir.

2.2.5. Seçim Sonuçları ve Meclisin Yapısı

1973 yılı Milletvekili Genel Seçimi, partilerin yukarıda belirtilen kampanyalarının ardından, 14 Ekim tarihinde yapılmıştır. Katılım oranının %66,8 olduğu 1973 milletvekili genel seçimine dâhil olan partiler ve aldıkları oy oranları ise tabloda görüldüğü gibidir.³²⁴

Tablo 2: 14 Ekim 1973 Milletvekili Genel Seçiminde Partilerin Aldıkları Oy Oranları

SIRA NO	SEÇİME KATILAN PARTİLER	ALDIKLARI OY ORANI
1.	CHP	%33,3
2.	AP	%29,8
3.	DP	%11,9
4.	MSP	%11,8
5.	CGP	%5,3
6.	MHP	%3,4
7.	TBP	%1,1
8.	MP	%0,6

Buna göre 14 Ekim 1973 seçiminden CHP birinci parti olarak çıkmış ve 185 milletvekili çıkarmıştır. Üst üste iki seçimden tek parti olarak çıkan AP ise 149 milletvekilliği kazanmış; Ferruh Bozbeyli başkanlığındaki DP 45, ilk kez seçime katılan Necmettin Erbakan liderliğindeki MSP 48 sandalye elde etmişlerdir. Turhan Feyzioğlu liderliğindeki CGP 13, Alparslan Türkeş başkanlığındaki MHP 3, başkanı Mustafa Timisi olan TBP ise 1 milletvekilliği almıştır.³²⁵

³²⁴ http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1061 (05.08.2014).

³²⁵ Ertuğrul, **a.g.e.**, s. 122. CHP Genel Başkanlığı, İnönü gibi büyük bir isimden alan ve halka yakın sloganlarla birden parlayan Ecevit'in, Cumhurbaşkanlığı seçiminden sonra kurulan Talu Hükümeti'ne girmemesi akılcı bir karar olmuş, 14 Ekim seçimine olağanüstü bir çaba ve çalışmayla hazırlanmıştır. Demirel ise daha çok merkez politikayla uğraşmış, halka dönük sloganlar yerine, yeni bir anayasa üzerinden kitlelere seslenmiştir. Arcayürek, **11 Cumhurbaşkanı 11 Öykü Çankaya (1923-1980)**, s. 243.

Böylece oluşan IV. Dönem Millet Meclisi'nde tüm partilerin kazandığı milletvekili sayısı aşağıdaki tablodaki gibi oluşmuştur.

Tablo 3: 14 Ekim 1973 Seçiminde Partilerin Kazandıkları Milletvekili Sayıları ve Aldıkları Oy Oranları

SIRA NO	SEÇİME KATILAN PARTİLER	KAZANDIKLARI MİLLETVEKİLLİKLERİ SAYISI
1.	CHP	185
2.	AP	149
3.	DP	45
4.	MSP	48
5.	CGP	13
6.	MHP	3
7.	TBP	1
8.	MP	-
9.	Bağımsızlar	6
	TOPLAM	450

1973 seçiminde Barajsız d'Hondt Sistemi uygulanmış, bu seçimin en önemli sonucu, hiçbir partinin tek başına iktidar olabilecek çoğunluğa ulaşamaması olmuştur. Böylece Türkiye, 1961 – 1965 döneminde tanıştığı koalisyonlarla yönetilme modeline geri dönmüştür. Her ne kadar 12 Mart 1971 Muhtırası sürecinde koalisyonlar kurulmuş olsa da, bu, seçim sonucunun dayattığı değil, dönemin özelliklerinden kaynaklanan bir koalisyon sürecidir.³²⁶ 1973 yılı seçimi ile ilgili birtakım seçim sistemi senaryoları yapıldığında ise elde edilen sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür: Eğer bu seçimde barajsız d'Hondt Sistemi yerine millî bakiye sistemi uygulanmış olsaydı, meclise giren parti sayısının 8; %10 ülke barajlı d'Hondt ve çifte barajlı d'Hondt sistemlerinin uygulanması durumunda ise 4 (CHP, AP, DP ve MSP) partinin meclise girmiş olacaktı. %33,3 oy oranıyla birinci sırayı alan CHP; sadece 1950, 1954 ve 1957 seçimlerinde uygulanan liste usulü çoğunluk sisteminin tatbiki durumunda tek başına hükümet kurabilecekti.³²⁷

Öte yandan, seçime katılım oranının (%66,8) düşüklüğü ve seçim sonrası oluşan tabloyla ilgili olarak; Demokratik Parti ve Adalet Partisi'nin önemli simalarından biri

³²⁶ Erdoğan Günel, *Türkiye'de Seçim Sistemlerinin Siyasal Kurumlar Üzerindeki Etkileri*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005, s. 124.

³²⁷ Tuncer, Danacı, *a.g.e.*, s. 85 – 87.

olan Sadettin Bilgiç'in düşünceleri şu şekildedir: Bilgiç'e göre 12 Mart Muhtırası ile millet *"Bu memlekette demokrasi olmaz"* düşüncesine sürüklenmemiş olsaydı, sonuç çok farklı olurdu. MSP kurulmasa ve DP'nin çatısı altında toplanılsaydı, yine çok farklı bir durum ortaya çıkabilirdi. Aynı ayrı 93 milletvekili çıkararak DP ve MSP, bir arada olsalar, mevcut oylarına göre toplam 112 milletvekili çıkarabilecekler ve siyasi yapı daha farklı ve yeni bir şekil alabilecekti.³²⁸ Dolayısıyla, 12 Mart Muhtırası öncesi ve sonrasında yaşanan sürecin halk nezdinde yarattığı olumsuz hava, politikaya ve politikacılara güvensizlik, seçimde katılım oranının oldukça düşük oranda gerçekleşmesine neden olmuştur.

Verilen bilgiler doğrultusunda 1973 seçimine 8 siyasi parti katılmış, 7 tanesi Meclis'e girmiştir. AP, Bingöl, Hakkâri, Muş ve Tunceli; CHP, Bitlis, Çankırı, Isparta ve Van illerinden milletvekili çıkaramamıştır. TBP kazandığı toplam 1 milletvekilliğini Sivas ilinden; MHP kazandığı toplam 3 milletvekilliğini Adana, Ankara ve Yozgat'tan çıkarmıştır. Bağımsızlar çıkardıkları toplam 6 milletvekilliğini Bitlis, Erzurum, Mardin, Muş, Ordu ve Siirt'te kazanmışlardır. Isparta ilinin toplam 4 olan milletvekilliği sayısının tamamı AP; Tunceli ilinin toplam 2, Hakkâri ilinin toplam 1 olan milletvekilliği sayısının tamamı CHP tarafından kazanılmıştır.

12 Mart Muhtırası sonrası süreçte yapılan bu seçimde, sosyo-ekonomik yapıda değişim hangi ölçekte olursa olsun, siyasi partilerin milletvekillerinin çoğunluğunu bürokrasiden gelenler oluşturmuştur. CHP ve MSP milletvekilleri daha çok öğretmen ve küçük memurlardan oluşurken; AP'li bürokrat milletvekillerini yüksek dereceli müsteşar ve yardımcısı, genel müdür, daire başkanı ve şube müdürü gibi yüksek dereceli bürokratlar teşkil etmiştir.³²⁹ Seçilen adaylara ait isim listesi Ek-4'te sunulmuştur.

³²⁸ Sadettin Bilgiç, **Hatıralar**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 229. 1970 yılında yapılan bir çalışmaya göre, seçimlere katılma oranı hakkında genel bir değerlendirme şu şekilde yapılabilir: Eğitim seviyesi ile siyasal katılma arasında olumlu bir bağlantı vardır. Bir kişinin eğitim seviyesinin artışı ile birlikte, o kişinin siyasal katılma seviyesi de artmaktadır. Bir başka deyişle, eğitim seviyesinin yükselmesi, siyasal katılma seviyesinin de yükselmesi anlamına gelmektedir. Ancak Türkiye'de durum farklılık göstermektedir. Siyasal katılımın sadece oy verme şeklinde anlaşılması halinde, eğitim seviyesindeki artış, siyasal katılmaya yol açmamaktadır. Zira eğitim seviyesinin düşük olduğu bölgeler, eğitim seviyesi daha yüksek olan bölgelerden daha yüksek oranlarda seçime katılmaktadır. Sosyo-ekonomik değişkenler (gelir, meslek, eğitim) ile siyasal katılma arasındaki ilişki hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Deniz Baykal, **Siyasal Katılım - Bir Davranış İncelemesi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 302, Ankara, 1970.

³²⁹ Emin Çölaşan, Erdinç Özselçuk ve Mustafa Özcan, **1973 Seçimleri**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1975, s. 38, 83.

1973 seçiminde, iller bazında seçime katılım oranının en yüksek olduğu iller Bitlis (%90,6), Ankara (%85,7) ve Muş (%80,8) olmuştur. Katılım oranının en düşük olduğu iller ise Kastamonu (%49,8), Uşak (%56,7), Kütahya (%58,7) ve Burdur (%58,7) şeklinde gerçekleşmiştir. Partilerin en çok ve en az oy aldıkları iller ise şu şekilde oluşmuştur.³³⁰

Tablo 4: 14 Ekim 1973 Tarihli Milletvekili Genel Seçiminde Partilerin En Çok ve En Az Oy Aldıkları İller ve Bu İllere Ait Oy Oranları

Partiler	Seçime Katılan Partilerin <u>En Çok</u> Oy Aldıkları İller ve Oy Oranları	Seçime Katılan Partilerin <u>En Az</u> Oy Aldıkları İller ve Oy Oranları
CHP	Tunceli %70,0 İstanbul %48,9 Kars %45,5	Van %10,3 Siirt %14,2 Isparta %14,4
AP	Isparta %62,0 Bursa %50,7 Balıkesir %47,1	Muş %9,4 Konya %13,5 Malatya %13,8
MSP	Erzurum %29,5 Elazığ %27,8 K.Maraş %26,7	Hakkâri %2,1 Edirne %2,2 Tunceli %2,6 Kırklareli %2,6
DP	Konya %33,9 Aydın %28,8 Hakkâri %25,7	Tunceli %0,9 Bitlis %1,1 Van %1,4
CGP	Van %52,3 Siirt %23,8 Bolu %18,4	Bingöl %0,5 Tunceli %0,5 Aydın %1,1
MHP	Yozgat %10,8 Niğde %8,9 Adana %8,1	Artvin, Bitlis, Hakkâri illerinden oy alamamıştır.
TBP	Sivas %10,8 Tokat %7,0 Amasya %5,1	Afyon, Ağrı, Bilecik, Bitlis, Bolu, Burdur, Bursa, Çankırı, Denizli, Diyarbakır, Edirne, Giresun, Gümüşhane, Hakkâri, Kastamonu, Kırklareli, Kırşehir, Konya, Mardin, Nevşehir, Niğde, Muğla, Sakarya, Siirt, Sinop, Rize, Tekirdağ, Trabzon, Urfa, Uşak, Van, Zonguldak illerinden oy alamamıştır.
MP	Sinop %13,3 Kırşehir %5,4	Adana, Adıyaman, Ağrı, Antalya, Amasya, Artvin,

³³⁰ Türkiye İstatistik Kurumu, **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007**, Ankara, 2008, s. 29-95.

	Nevşehir	%3,5	Aydın, Bingöl, Bitlis, Burdur, Denizli, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Gaziantep, Gümüşhane, Isparta, Kahramanmaraş, Kars, Kırklareli, Malatya, Mardin, Muğla, Muş, Niğde, Ordu illerinden oy alamamıştır.
Bağımsızlar	Muş	%45,3	Adıyaman, Amasya, Artvin, Bilecik, Çorum, Erzincan, Eskişehir, Hakkâri, Isparta, İçel, Kastamonu, Rize, Tekirdağ, Uşak illerinden oy alamamıştır.
	Bitlis	%29,1	
	Siirt	%24,5	

Ayrıca 14 Ekim 1973 tarihinde C Grubundaki 24 ve üyeliği boşalan 3 ili (Eskişehir, Sivas ve Urfa) kapsayan Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçimleri de yapılmış, barajsız d'Hondt sisteminin uygulandığı ve ülke genelinde katılım oranının %65,3 olduğu seçime 7 siyasi parti (CHP, AP, MSP, DP, CGP, MHP ve TBP) katılmış, seçim sonucunda 4 siyasi parti (CHP, AP, MSP ve CGP) Cumhuriyet Senatosu'na girmiş, senatörlüklerin dağılımı ise şu şekilde olmuştur.³³¹

Tablo 5: 14 Ekim 1973 Tarihli Cumhuriyet Senatosu Üçte bir Yenileme Seçiminde Partilerin Kazandıkları Senatör Sayıları ve Aldıkları Oy Oranları

PARTİLER	ALDIKLARI OY ORANI	KAZANDIKLARI SENATO ÜYELİKLERİ SAYISI
CHP	%33,6	25
AP	%31,0	22
MSP	%12,3	3
DP	%10,4	-
CGP	%5,9	1
MHP	%2,7	-
TBP	%2,1	-

³³¹ Cumhuriyet Senatosu için ara seçimi yapılmadığından, boşalan 3 sandalye için seçilecek üyeler, üçte bir yenileme seçimleriyle belirlenmiştir. 4 Senatörle temsil edilen Balıkesir ilinden, bu seçimde 3 senatör yenilenmiştir. Dolayısıyla 53 olması gereken sayı 52'de kalmıştır. Erol Tuncer, **Cumhuriyet Senatosu Seçimleri**, TESAV Yayınları, Ankara, 2010, s. 306. Resmi Gazete'nin 31 Ekim 1973 günü sayısında; 14 Ekim 1973 günü yapılan seçimlerin sonuçlarının, her türlü resmi işlemlere başlangıç olmak üzere 19 Ekim 1973 günü saat 19 haber bülteninde Türkiye Radyolarında yayımlandığı belirtilmiştir. Aynı günkü Resmi Gazetede, iller itibarıyla; seçilenlerin ad ve soyadları ve bağlı oldukları partiler, seçmen sayısı, oy kullanan seçmen sayısı, seçime katılma oranı gibi bilgiler açıklanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14698.pdf> (13.12.2014).

Bağımsızlar	%2,0	1
TOPLAM		52

Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçiminde birinci sıraları 12 ilde CHP, 12 ilde AP; 1 ilde MSP, CGP ve bağımsızlar almıştır. CHP 18 ilde 25, AP 17 ilde 22, MSP 3 ilde 3, CGP ve bağımsızlar ise 1 senatör çıkarabilmişlerdir. CGP Van'da, bağımsızlar Muş'ta 1; MSP Yozgat, İstanbul ve Erzurum'da birer olmak üzere toplam 3 senatörlük kazanmışlardır. 14 Ekim 1973 tarihinde 52 senatörlük için yapılan seçim sonucunda CHP sandalyelerin %48,1'ini, AP %42,3'ünü, MSP %5,8'ini, CGP ve bağımsızlar %1,9'unu almıştır. İller bazında seçime katılım oranının en yüksek olduğu üç il sırasıyla Bitlis (%80,6), Hakkâri (%80,0) ve Van (%79,8) olmuştur. Cumhuriyet Senatosu üyeleri seçimi yapılan 27 ilde siyasi partilerden ve bağımsızlardan seçilen adaylara ait isim listesi Ek-5'te sunulmuştur.

Partilerin iller bazında en çok ve en az başarılı oldukları iller ise aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 6: 14 Ekim 1973 Tarihli Cumhuriyet Senatosu Üçte Bir Yenileme Seçiminde Partilerin En Çok ve En Az Oy Aldıkları İller ve Bu İllere Ait Oy Oranları

Partiler	Seçime Katılan Partilerin <u>En Çok</u> Oy Aldıkları İller ve Oy Oranları	Seçime Katılan Partilerin <u>En Az</u> Oy Aldıkları İller ve Oy Oranları
CHP	İstanbul %49,4 Kars %47,5 Erzincan %47,2	Van %4,9 Isparta %12,3 Bitlis'ten oy alamamıştır.
AP	Isparta %61,7 Bitlis %57,7 Balıkesir %47,8	Muş %14,7 Sivas %17,4 Kars %18,7
MSP	Erzurum %31,4 Sivas %25,6 Rize %22,3	Hakkâri %1,8 Van %3,5 Bitlis %3,7
MHP	Yozgat %11,1 Burdur %7,5 Hatay %5,1	Bitlis, Hakkâri ve Artvin'den oy alamamıştır.
DP	Hakkâri %24,9 Mardin %18,4 Urfa %18,3	Van %1 Bitlis %1,3 Erzincan %2,3
CGP	Van %65,5 Ağrı %26,6 Siirt %21,6	Urfa %1,4 Çanakkale %1,7 Bitlis %1,8
TBP	Sivas %13,2 Amasya %10,5	Bitlis, Hakkâri, Van, Ağrı, Mardin, Siirt, Rize, Artvin,

Tablo 6: 14 Ekim 1973 Tarihli Cumhuriyet Senatosu Üçte Bir Yenileme Seçiminde Partilerin En Çok ve En Az Oy Aldıkları İller ve Bu İllere Ait Oy Oranları

Partiler	Seçime Katılan Partilerin <u>En Çok</u> Oy Aldıkları İller ve Oy Oranları	Seçime Katılan Partilerin <u>En Az</u> Oy Aldıkları İller ve Oy Oranları
	Tokat %10,5	Balıkesir, Urfa, Burdur'dan oy alamamıştır.
Bağımsızlar	Muş %46,1 Bitlis %35,5 Mardin %17,7	Hakkâri, Van, Ağrı, Tokat, Erzincan, Siirt, Kars, Samsun, Erzurum, Eskişehir, Rize, Çanakkale, Sivas, Artvin, Yozgat, Antalya, Hatay, Balıkesir, İstanbul, Urfa, Burdur, Kütahya'dan oy alamamışlardır.

Üçü ara seçim olmak üzere toplam yirmi yedi ilde yapılan Cumhuriyet Senatosu kısmi seçimleriyle, altmış yedi ilde yapılan milletvekili genel seçimleri karşılaştırıldığında, partilerin iller bazında en çok ve en az oy alma oranları arasında tutarlılık olduğunu söylemek mümkündür. Örnek vermek gerekirse, Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde CHP'nin en çok oy aldığı iller İstanbul (%49,4) ve Kars (%47,5) iken, bu iller milletvekili genel seçimlerinde CHP'nin yine en çok oy aldığı illerdir ve oy oranları sırasıyla %48,9 ve %45,5 şeklindedir. Aynı şekilde AP Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde en çok oyu Isparta'dan (%61,7) ve Balıkesir'den (%47,8) almışken, bu iller milletvekili genel seçimlerinde AP'nin yine en çok oy aldığı illerdir ve oy oranları sırasıyla %62,0 ve %47,1'dir. Keza Hakkari MSP'nin, Van ve Bitlis DP'nin gerek Milletvekili genel, gerekse Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde en az oy aldığı illerdir. Sonuç olarak aynı gün yapılan milletvekili genel seçimleriyle, Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçimleri beraber değerlendirildiğinde, iller bazında alınan oy oranlarının genellikle birbiriyle paralellik teşkil ettiği söylenebilir.

Tekrar 1973 Milletvekili Genel Seçimine dönülecek olursa, şu hususları ifade etmek mümkündür: Seçimin sonucu, bazı çevrelerce beklenmedik bir gelişme şeklinde karşılanmıştır. Beklenen, Süleyman Demirel liderliğindeki AP zaferi iken; seçimin birinci partisi, 1965 yılı sonrasında geliştirdiği merkez-sol açılım ve 1972'de yenilediği parti önderliği ile CHP olmuştur. Seçim sonucu, Cumhuriyet ile yaşıt olan CHP'nin uzun yıllardır özlemle beklediği bir zafer niteliği kazanmıştır. CHP'nin yeni görüntüsü, partinin kırsalda ve şehirlerde yıllardır donmuş olan dar tabanlı oy sınırını parçalamıştır

ki, bu da Bülent Ecevit ve ekibinin seçmenlerce bir umut olarak görüldüğünün kanıtı olarak değerlendirilmelidir.³³²

Diğer yandan 14 Ekim 1973 seçimi, belirtildiği gibi Demirel için tam bir sürpriz olmuştur. Sağ oyları hemen her seçimde yanında bulan AP, bu kez büyük oy yitirmiş ve daha önemlisi sağ oylar bölünmüştür. Sağ oyların bölünmesinde ilk etken, Millî Selamet Partisi'dir. Millî Nizam Partisi kapatılınca Genel Başkan Necmettin Erbakan İsviçre'ye gitmiş; Arcayürek'e göre, AP'nin tek başına iktidara gelmesini önlemek ve sağ oyları bölmek maksadıyla bazı askeri çevreler Erbakan'ın Türkiye'ye gelmesine fırsat yaratmış ve böylece Millî Selamet Partisi'nin kurulmasına imkân sağlanmıştır. Öte yandan AP içinde çıkan anlaşmazlıklar sonucu pek çok milletvekili partiden ayrılmıştır. Celal Bayar'ı yanlarına çeken eski AP'liler, Demokratik Parti adını verdikleri yeni bir partiyle 1973 seçimine girmiştir. Dolayısıyla bu iki etken, AP'nin 1965'ten beri sürdürdüğü tek başına iktidarı yitirmesine neden olmuştur.³³³ Öte yandan AP ve TIP'ten kazandığı oylar, CHP'nin başarısında rol oynamış; İnönü'nün liderlikten ve CHP'den ayrılması, CHP'de önemli ölçüde oy kaybına neden olmamıştır. CHP, özellikle genç kuşağın ve daha ziyade şehirlerin oylarını almıştır.

Dönemin CHP milletvekili Erol Tuncer'in 1973 yılı seçim sonuçları ile ilgili düşüncesi ise şu şekildedir: 1973 seçiminden önce partinin çok önemli kadroları CHP'den ayrılmıştır. Turhan Feyzioğlu ve arkadaşları ile Kemal Satır ve arkadaşları, Güven Partisi ve Cumhuriyetçi Parti olarak iki ayrı parti kurmuşlar, sonra bunlar

³³² Özdemir, **a.g.e.**, s. 358. CHP'nin 50'nci kuruluş yıldönümünde Ecevit'in beyanı, yaklaşan seçimde CHP'nin birinci parti olacağına adeta habercisi olmuştur. Zira kuruluş yıldönümü 9 Eylül 1973'te kutlanmış, aynı gün CHP'nin 14 Ekim seçimi için hazırladığı seçim bildirgesi de kamuoyuna açıklanmış, Genel Başkan Ecevit Ankara, İstanbul ve İzmir'de konuşmalar yapmış, CHP'nin 50'nci yılının, iktidar yılı olacağını ifade etmiştir. Partinin kurucusu Atatürk'ün ebedi istirahatgâhı Anıtkabir'e de giden Ecevit, anıtkabir özel defterine "*Ülkemiz Ak Günlere senin açtığın yoldan, senin yaktığın ışıkla erişecektir*" şeklinde yazmıştır. "*Ankara, İstanbul ve İzmir'de konuşan Ecevit, 'CHP'nin 50. Yılı iktidar yılı olacaktır' dedi*", **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Eylül 1973, s. 1.

³³³ Cüneyt Arcayürek, **Demokrasi Dönemecinde Üç Adam**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 42. Dönemin AP milletvekili Ali Naili Erdem, 1973 seçimlerine giderken AP'nin birinci parti olmasını önlemek ve AP'yi parçalamak için dönemin Hava Kuvvetleri Komutanının, İsviçre'den Necmettin Erbakan'ı getirtmeye yönelik teşebbüsünün olduğunu ifade etmiştir. Muhsin Batur bu kişileri İsviçre'den getirtmeseydi, Türkiye'nin 2015 yılı itibarıyla bugünkü durumda olmayacağını belirtmiştir. Ali Naili Erdem ile 24 Kasım 2015 tarihinde yapılan mülakat. Öte yandan MSP'nin Türkiye'deki sağ oyları bölmek adına kurulup kurulmadığı konusunda dönemin MSP milletvekili Oğuzhan Asiltürk'le yapılan mülakatta kendisinin düşüncesi şu şekildedir: Mülakatta Asiltürk, sağın bir tarifinin olmadığını, ancak sağ tabirinin Kuran'da, Allahın emir ve yasaklarına uyanlara kitaplarının sağ taraftan verileceğinin bildirilmesinden dolayı toplumda önem kazandığını ifade etmiştir. Dolayısıyla kendilerinin kapitalist mânâda sağcı olmadıklarını; İslam'ın temel değerlerine inandıklarını ve kendi değerlendirmelerini yaparak bir parti kurduklarını vurgulamıştır. İnançlarının İslami değerlerden geldiği için kimseye düşmanlık hissetmediklerini belirtmiştir. Oğuzhan Asiltürk ile 9 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat.

birleşerek Cumhuriyetçi Güven Partisini oluşturmuştur. O nedenle 1973 seçimi için yorum yapanlar, en önemli üyelerinin ayrılmasından ötürü CHP'ye şans tanımamışlardır. Ecevit, partinin yapılanışında ve işleyiş biçiminde önemli değişiklikler yapmış, bu da 1973 seçiminde elde edilen başarıyı etkilemiştir. Ecevit, CHP'yi devlet partisi hüviyetinden çıkarıp, halkın partisi niteliğine dönüştürmüştür. Çok yeni, genç kadrolarla çalışmıştır. CHP'nin 1973 seçiminde başarısında dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta, Adalet Partisi'nin kendi içerisinde bölünmesi olmuştur. AP'nin içerisinden Millî Selamet Partisi (MSP) ve Demokratik Parti (DP) çıkmıştır. Bu bölünme de 1973 seçimlerinden CHP'nin birinci parti olarak çıkmasında önemli bir etken olmuştur.³³⁴

Dönemin AP milletvekili Ali Naili Erdem ise seçim sonuçlarını şu şekilde değerlendirmiştir: Erdem, “*Karaoğlan*” olarak ünlenen Bülent Ecevit'in, “*Toprak işleyen su kullananın*” örneğinde olduğu gibi, alışlagelmiş seçim konuşmalarının dışında bir üslupla seçim öncesinde konuşmalar yaptığını belirtmiştir. Erdem'e göre bu tür konuşma tarzı toplumda derin bir akis yapmaya başlamış, yoksul ve fakara insanların iktidar olması gerekiyormuş gibi algılanmış, geniş halk yığınlarını etkilemiştir.³³⁵

Görüldüğü üzere, 1973 seçimiyle Parlamenteoya giren milletvekillerinin düşünceleri, CHP'nin seçim zaferinde Ecevit faktörünün başrolde olduğu konusunda birleşmektedir. Seçimin ardından hiçbir partinin tek başına hükümet kuracak çoğunluğa sahip olmamasından ötürü, koalisyon kurabilme çalışmaları hız kazanmıştır.

2.3. Cumhuriyet Senatosu Başkanı Seçimi

1973 yılında yapılan seçimlerden biri de, Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı için yapılan seçimdir. 14 Ekim 1973 tarihli Milletvekili Genel ve Cumhuriyet Senatosu Kısmi Seçiminden otuz iki gün sonra, 1973 yılı Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı için seçim yapılmıştır.

1961 Anayasası'nda Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu Başkanlarının seçimine ilişkin hususlar 84'üncü maddede açıklanmıştır. Buna göre Millet Meclisi ve

³³⁴ Erol Tuncer ile 2 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat.

³³⁵ Ali Naili Erdem ile 24 Kasım 2015 tarihinde yapılan mülakat. 1973 seçimleri hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Sedef BULUT, **Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Örnek Model Olarak 1973 Genel Seçimleri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2006.

Cumhuriyet Senatosu Başkanları, kendi Meclislerince üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ve gizli oyla seçilmekte; ilk iki oylamada bu çoğunluk sağlanamazsa, salt çoğunlukla yetinilmektedir.³³⁶

Bu kapsamda Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı seçimi 15 Kasım 1973 tarihinde, hepsi aynı gün yapılan 4 tur sonunda neticelenmiştir. Adaylardan AP İstanbul Senatörü Tekin Arıburun 109 üyenin katıldığı ilk turda 85, 111 üyenin katıldığı ikinci turda 84, 96 üyenin katıldığı üçüncü turda 92 oy almıştır. 99 üyenin katıldığı 4'üncü tur sonunda gerekli olan yeter sayıya ulaşılmış ve Tekin Arıburun 93 oyla Cumhuriyet Senatosu Başkanı seçilmiştir.³³⁷

2.4. Yerel Yönetim Seçimi

1973 yılında yapılan seçimlerden bir diğeri, yerinden yönetim seçimleridir. 14 Ekim 1973 tarihli Milletvekili Genel ve Cumhuriyet Senatosu Kısmi Seçiminden elli altı gün sonra, ülke genelinde seçim ortamı son bulmamış, 9 Aralık'ta mahalli seçimler yapılmıştır.

Milletvekili Genel Seçiminin birinci partisi CHP, 27 Kasım'da mahalli seçimle ilgili propaganda kampanyasını başlatmış, yapılacak olan mahalli seçimle, 14 Ekim milletvekili genel seçiminin testten geçirileceğini savunmuş, CHP'nin mahalli seçim için sloganının "*Engelleri halkla aşacağız*" olduğu açıklanmıştır.³³⁸ Ancak genel anlamda mahalli seçim kapsamında parti liderlerinin radyo konuşmalarına gereken önem gösterilmemiş, radyo konuşmalarında mahalli seçimlerden çok, hükümet ve siyasal sorunlar üzerinde durulmuştur.

Yerel seçimler sonucunda CHP 32, AP 22, CGP 3 ilde belediye başkanlığı kazanmıştır.³³⁹ Mahalli idareler seçimiyle ilgili kayıtlı seçmen sayısı, oy kullanan seçmen sayısı, katılım oranı ve geçerli oy sayısı ile ilgili bilgiler şu şekilde oluşmuştur.³⁴⁰

³³⁶ İlk hali 20 Temmuz 1961 tarihli ve 10859 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 1961 Anayasası'nın ilgili maddesi için bkz. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10859.pdf> (13.03.2015).

³³⁷ **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Cilt 13, Toplantı 13, 5'inci Birleşim, 15.11.1973, s. 152.

³³⁸ "*Ecevit: Mahalli seçimlerde 14 Ekim testten geçecek*", **Milliyet Gazetesi**, 28 Kasım 1973, s. 1.

³³⁹ **Türkiye'nin 90 Yılı**, s. 244.

³⁴⁰ Türkiye İstatistik Kurumu, **İstatistik Göstergeler 1923-2012**, Ankara, 2013, s. 108-113.

Tablo 7: 9 Aralık 1973 Tarihinde Yapılan Mahalli İdareler Seçimi Sonuçları

	İl Genel Meclisi Üyeleri Seçimi	Belediye Başkanlığı Seçimi	Belediye Meclisi Üyeleri Seçimi
Kayıtlı Seçmen Sayısı	17.203.347	8.567.524	8.567.524
Oy Kullanan Seçmen Sayısı	10.617.317	4.798.437	4.707.598
Katılım Oranı (%)	61,7	56,0	54,9
Geçerli Oy Sayısı	10.000.205	4.365.349	3.910.691

1973 yılı yerel seçimlerinin genel bir değerlendirilmesi yapıldığında, neredeyse tüm büyük kentlerde CHP'nin başarılı olduğu söylenebilir. Başarının arka planındaki gelişmeler şu şekilde özetlenebilir: 1960'lı yıllarda “gecekondu” kesimi, büyük kentlerin yarıya yakın nüfusunu oluşturmuş, siyasal partiler de bu kesimlerin taleplerine duyarlı hale gelmiştir. Gecekonduların taleplerine fırsatçı bir yaklaşım içinde duyarlılık gösteren, kentsel hizmetleri sağlamayı ve yasadışı gecekondulara af çıkartmayı oy elde etme aracı olarak gören bir yaklaşım, 1960'lı yıllar boyunca siyasal partilerin hemen hepsinin başvurduğu ortak bir strateji haline gelmiştir. Ancak 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren, CHP'nin sola kayışına paralel olarak CHP içinden ve daha solda konumlanan TİP gibi sosyalist parti ve hareket bünyesinde gecekondu sorunu, fırsatçı-popülist bir anlayışın ötesinde ele alınmıştır. Böylece, göçmen nüfusun büyük kentlerde karşı karşıya kaldığı sorunlar ve devletin bu kesimlere kayıtsız kalışı, “vatandaşlık ve sosyal adalet” temelinde değerlendirilmiştir. Bu şekilde, siyasal sistem içinde kentlinin yoksul kesimlerine yönelik, o güne kadar hakim olan seçkinler ittifakının çatlamasının ve göçmen kesimin uzun süredir ihtiyaç duyduğu müttefik kesimi bulmasının öni açılmıştır. Siyasal alanda artık geniş gecekondu kitlelerini temsil etmeye istekli orta sınıf siyasal seçkinler, yerel yönetimler düzeyinde en kapsamlı ifadesini CHP içinde bulmaya başlamıştır. Bu hareketlenme “Toplumcu Belediyecilik” olarak adlandırılmış; CHP'nin kentsel stratejisi, gecekondu ve kent yoksulları üzerinde yoğunlaşmıştır. CHP'nin kent yoksullarına yönelen stratejisi, meyvesini, 1973 yerel seçimlerinde neredeyse tüm büyük kentlerde iktidara gelerek toplamıştır.³⁴¹

Belirtildiği gibi, yerel seçim yine CHP'nin üstünlüğü ile sonuçlanmış, seçim sonucunu Ecevit, “Türk toplumunun sorunlarına yeni bir tutumla cevap veren ve

³⁴¹ H.Tarık Şengül, “a.g.m.”, Der.: Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, a.g.e., s. 431.

umutları üzerinde toplayan yine CHP olmuştur. CHP, kendisine bağlanan umutlara layık olabilmek için, doğrultusunda hiçbir sapma olmaksızın bütün gücüyle çalışacaktır” şeklinde ifade etmiştir.³⁴² Dolayısıyla Ecevit, “doğrultusunda hiçbir sapma olmaksızın” ifadesiyle, uzlaşmanın şart olduğu böylesine kritik bir dönemde, adeta AP ile koalisyon seçeneğine kapısını kapatmıştır.

2.5. Millet Meclisi Başkanı Seçimi

1973 yılı seçimlerinden Millet Meclisi Başkanlığı seçimi, bu yılın en son yapılan seçimidir. 14 Ekim 1973 tarihli Milletvekili Genel ve Cumhuriyet Senatosu Kısmi Seçiminden on bir gün sonra, 25 Ekim tarihinde 1973 yılı Millet Meclisi Başkanlığı için seçimlere başlanmıştır.

Daha önce belirtildiği gibi, 1961 Anayasası’nda Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu Başkanlarının seçimine ilişkin hususlar 84’üncü maddede açıklanmıştır. Buna göre Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu Başkanları, kendi Meclislerince üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ve gizli oyla seçilmekte; ilk iki oylamada bu çoğunluk sağlanamazsa, salt çoğunlukla yetinilmektedir.³⁴³

Millet Meclisi Başkanlığı seçiminde; 1’inci tura geçilmeden önce CHP İstanbul Milletvekili Orhan Eyüboğlu tarafından, Meclis Başkanlığına CHP Ordu Milletvekili Ferda Güley’i teklif eden bir önerge verilmiştir. Güley; 25 Ekim’deki 374 üyenin katıldığı ilk tur oylamada 147, 281 üyenin katıldığı ikinci tur oylamada 155, 280 üyenin katıldığı üçüncü tur oylamada 156 oy almıştır. 1 Kasım tarihinde yapılan 4’üncü, 5’inci ve 6’ncı tur oylamalarda sırasıyla 165, 174 ve yine 174 oy almıştır. 2 Kasım’da yapılan dördüncü tur oylamada Güley’e 176, 170, 172 ve 175 oy çıkmıştır. 6 Kasım’da yapılan 11, 12 ve 13’üncü tur oylamalarda da sırasıyla 173, 173 ve 170 oy alan Güley’e verilen oylar kendisini yeterli sayıya ulaştıramamıştır. 14’üncü tur öncesinde 8 Kasım 1973’te yapılan 7’nci Birleşimde, Ordu Milletvekili Ferda Güley’in adaylıktan çekildiğine dair önergesi okunmuştur. Aynı birleşimde CHP İstanbul Milletvekili Necdet Uğur ve CHP Erzurum Milletvekili Selçuk Erverdi, Meclis Başkanlığına CHP Tokat Milletvekili İsmail Hakkı Birler’i teklif ettiklerine dair önerge vermişlerdir. Bu iki önergenin

³⁴² “Ecevit seçimleri yorumladı ve CHP’deki güçleniş artıyor dedi”, **Milliyet Gazetesi**, 11 Aralık 1973, s. 1.

³⁴³ İlk hali 20 Temmuz 1961 tarihli ve 10859 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 1961 Anayasası’nın ilgili maddesi için bkz. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10859.pdf> (13.03.2015).

verilmesini müteakip 14'üncü tur oylamaya geçilmiştir. 8 Kasım ile 21 Kasım tarihleri arasında yapılan oylamalarda Birler, 208 olan en çok oyunu, 13 Kasım'daki 8'inci birleşimde, 276 üyenin katıldığı 17'nci turda almıştır. Millet Meclisi'nin 13 Aralık 1973 tarihli 22'nci Birleşiminde, Millet Meclisi Başkanlığı için tek aday olan Tokat Milletvekili İsmail Hakkı Birler'in adaylığının geri alındığına dair önerge verilmiştir. Millet Meclisi'nin 18 Aralık 1973 tarihli 23'üncü Birleşiminde ise, CHP İstanbul Milletvekili Necdet Uğur, DP Denizli Milletvekili Hasan Korkmazcan, CHP Erzurum Milletvekili Selçuk Erverdi, DP Sakarya Milletvekili Vedat Önsal, CGP Konya Milletvekili Vefa Tanır, CGP Siirt Milletvekili M. Nebil Oktay, MSP İstanbul Milletvekili Süleyman Arif Emre ve MSP İstanbul Milletvekili Hasan Aksay'ın, Millet Meclisi Başkanlığına CHP Kars Milletvekili Kemal Güven'i aday olarak teklif eden önergesi verilmiştir. Nihayet 27'nci tur sonunda 18 Aralık 1973'te, Anayasanın istediği salt çoğunluğu alan Kemal Güven, 312 oyla Millet Meclisi Başkanlığına seçilmiştir.³⁴⁴

Sonuç olarak Millet Meclisi, 14 Ekim'de yapılan Milletvekili Genel Seçiminden 65, seçim turlarına başladığı 25 Ekim'den 54 gün sonra başkanını seçebilmiştir. Millet Meclisi Başkanının seçilebilmesinde, partilerin aralarında mutabık kalmaları zaman alsa da; CHP, MSP, DP ve CGP'nin birlikte uzlaşabilmesinin önemi büyüktür.

---

³⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 4, Cilt 1, Birleşim 2-23.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1975 YILI SEÇİMLERİ

3.1. Cumhuriyet Senatosu Üçte Bir Yenileme ve Milletvekili İle Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Ara Seçimi

Bir önceki bölümde belirtildiği üzere, 14 Ekim 1973 tarihinde yapılan seçimle yasama organının Millet Meclisi kanadı tamamen değişmiş, Cumhuriyet Senatosu tarafının üçte biri yenilenmiştir. Cumhuriyet Senatosunun diğer üçte birlik bölümünün yenilenmesi ise 12 Ekim 1975 tarihinde yapılan seçimle gerçekleşmiştir. Ancak 1975 yılı seçimine gelinceye kadar siyasi hayatta bir dizi bunalımlara yol açan gelişmeler yaşanmış, öyle ki, daha da ileriye gidilecek olursa yaşananlar 12 Eylül 1980 askeri darbesine yol açacak gelişmelerin adeta habercisi niteliğinde olmuştur.

Başka bir ifadeyle bu bölümde, 14 Ekim seçiminin doğrudan sonucu olan birtakım istatistiksel bilgilerin dışında, bu seçimin dolaylı sonuçları incelenecek, seçim sonrasında hükümet kurma çalışmalarına ve tamamı IV. Demirel Hükümeti iktidarında (31 Mart 1975 – 21 Haziran 1977) yapılan 1975 yılı seçimlerine temas edilecektir.

3.1.1. Seçim Öncesi Yaşanan İç ve Dış Politik Gelişmeler

14 Ekim 1973 seçimi ile bir sonraki 12 Ekim 1975 yılı seçimi arasında sırasıyla; I. Ecevit Hükümeti (26 Ocak 1974 – 17 Kasım 1974), Irmak Hükümeti (17 Kasım 1974 – 31 Mart 1975) ve IV. Demirel Hükümeti (31 Mart 1975 – 21 Haziran 1977) olmak üzere üç hükümet görev yapmıştır. Öte yandan bir önceki bölümde belirtilen seçimleri özetlemek gerekirse, 9 Aralık 1973 tarihinde yerel seçimler yapılmış, Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı seçimi 15 Kasım 1973 tarihinde, Millet Meclisi Başkanlığı seçimi 18 Aralık 1973 tarihinde sonuçlanmıştır. Bu seçimlerin tamamı; I. Ecevit Hükümeti henüz kurulamadığından, Talu Hükümeti döneminde (15 Nisan 1973 – 26 Ocak 1974) gerçekleşmiştir.

1973 Milletvekili Genel Seçimi, hiçbir partinin tek başına iktidar olabilecek çoğunluğu yakalayamadığı bir seçim olduğundan, Türkiye yeniden koalisyon seçeneği

ile karşı karşıya kalmış, yaklaşık üç ay hükümet bunalımı yaşanmıştır. Bunalım, nihayet 7 Şubat 1974'te CHP-MSP koalisyon hükümetinin güvenoyu alarak kurulmasıyla çözülebilmiştir. Dini söylemlere ağırlık veren, 20 Mayıs 1971'de kapatılan MNP'nin fiili olarak devamı olan MSP ile; ortanın solunda olduğunu ilan etmiş CHP'nin kurdukları bu koalisyon, o zamanki meclis aritmetiğinin zorlamasıyla oluşmuştur.³⁴⁵

Seçimin hemen ardından 20 Ekim 1973 tarihinde MSP'de önemli bir gelişme yaşanmış, “*gölge lider*” konumundaki MSP Konya milletvekili Necmettin Erbakan, MSP Genel İdare Kurulu'nun toplantısında alınan karar gereği resmi genel başkan olmuştur. Bu arada Millî Gazete sahibi ve başyazarı Hasan Aksay da 25 kişiye çıkarılan Genel İdare Kurulu üyeliğine seçilmiştir.³⁴⁶ Bu gelişmeyle birlikte, yaklaşık üç buçuk ay sonra kurulacak CHP-MSP koalisyonunun ilk belirtilerinden biri, Ecevit'in verdiği bir demeçte kendisini göstermiştir. Zira Ecevit, CHP'yi milliyetçi cephede gösterme gayretleri olduğunu; çağın milliyetçiliğinin iktisadi bir nitelik taşıdığını, 1973 seçiminde sadece CHP ve MSP'nin yer altı kaynaklarına sahip çıktığını, yerli ve yabancı tekelci sermayeyi reddettiğini belirtmiştir. Ecevit'e göre gerçek milliyetçi cephede CHP ve MSP yer almaktadır. Halkçılığa dayanmayan bir milliyetçilik de mümkün değildir.³⁴⁷

Daha önce de belirtildiği gibi, 14 Ekim seçiminden yaklaşık üç buçuk ay sonra kurulacak CHP-MSP koalisyonuna kadar sürede yaşanan gelişmeler, 12 Eylül müdahalesine kadar sürecek olan bunalım döneminin de adeta habercisi olmuştur. Bundan sonraki dönem, güçlü olmayan hükümetlerin, uzlaşamayan partilerin, zor kurulan hükümetlerin olduğu bir süreci yansıtmaktadır.

CHP'nin birinci parti olmasıyla sonuçlanan seçimin sonrasında 27 Ekim 1973'te Ecevit'e hükümeti kurma görevi verilmiş; Ecevit, parti liderleriyle görüşmelere başlamıştır. 28 Ekim'de DP lideri Bozbeyle ile görüşmüş, kendisinden “*ortak yanları*

³⁴⁵ Ayfer Özçelik, “1960'dan Günümüze Türk Siyasal Hayatı”, Süleyman İnan - Ercan Haytoğlu (Ed.) **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 160.

³⁴⁶ “*Erbakan MSP'ye resmi genel başkan oldu*”, **Milliyet Gazetesi**, 22 Ekim 1973, s. 1. MSP Genel Başkanlığının Süleyman Arif Emre'den Necmettin Erbakan'a geçiş aşamasını dönemin MSP milletvekili Oğuzhan Asiltürk şu şekilde anlatmıştır: Asiltürk, Erbakan'ın Türkiye'nin pek çok yerini dolaşarak fikirlerini anlattığını, MSP'nin tam olarak ortaya çıkmasının Erbakan'ın çalışmalarıyla meydana geldiğini belirtmiştir. Erbakan'ın çok akıllı, ileri görüşlü ve zeki bir insan olduğunu da sözlerine eklemiştir. Millî Nizam partisi kapatılıp Millî Selamet Partisi kurulduktan bir müddet sonra, Genel Başkan Süleyman Arif Emre, Erbakan'ın partinin başına geçmesi gerektiğini, “*bu enerji, bu tecrübe, bu çalışkanlığın Erbakan'da olduğunu*” söylemiştir. Erbakan, bir ara partinin başına geçmeyi erken bulmuş gibi bir düşünceye kapılmışsa da, herkesin de uygun görmesiyle, hiçbir tatsızlık yaşanmadan, hatta sevinç yaşanarak Erbakan partinin başına geçmiştir. Oğuzhan Asiltürk ile 9 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat.

³⁴⁷ “*Ecevit: Hükümetin kısa zamanda kurulması gerekli*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Ekim 1973, s. 1.

daha fazla olan partiler arasında koalisyon kurulmasının yararlı olacağı” yanıtını almıştır. AP lideri Demirel’den ise, koalisyon zorunluluğu olduğu ve koalisyonda yer almak istemedikleri tarzında bir cevap almıştır.³⁴⁸

Hükümet kurma çalışmaları devam ederken MSP, Aralık 1973’te yapılacak mahalli seçimlerin ertelenmesini istemiş, gerekçe olarak seçimin kış mevsimine denk geldiğinden katılımın düşük olacağı gösterilmiştir. Konuyla ilgili olarak Erbakan, bir seçimin ardından hemen bir başka seçimi yapmanın bütün partiler açısından zor olacağını ifade etmiştir. Ayrıca milletvekillerinin bu dönemde Mecliste hükümet programı, önemli kanunların görüşülmesi gibi önemli faaliyetlerin içinde olacağından seçim bölgelerine gidemeyeceklerini belirtmiştir.³⁴⁹ Ancak CHP-MSP koalisyonu için MSP yöneticilerinin mahalli seçimlerin ertelenmesini isteyen önerisi, CHP Merkez Yönetim Kurulu’nun 03 Kasım 1973’te yaptığı toplantıda reddedilmiştir.³⁵⁰

Yaşanan gelişmeler sonucu, beklenen CHP-MSP koalisyonu gerçekleşmemiş; Ecevit’e gönderdiği mektupta Erbakan, MSP’nin CHP ile koalisyon yapmasının faydalı ve verimli olmayacağını belirtmiştir. Bunun üzerine Ecevit, 07 Kasım 1973’te, TBMM’de yeterli desteği olan bir Bakanlar Kurulu kurulamayacağı sonucuna vararak, başka alternatiflerin denenmesine olanak sağlamak için Cumhurbaşkanı Korutürk’ten, hükümeti kurma görevinden başışlanmasını istemiştir. Ardından Cumhurbaşkanı Korutürk, parti liderleriyle görüşmelere başlamış, DP lideri Bozbeyli, Demirel’siz bir koalisyona evet diyeceklerini belirtirken; Demirel, hükümetin kurulmasıyla ilgili zorlukların fazla büyütülmemesi gerektiğini, memleketin hükümete kalmayacağını ifade etmiştir. Nihayet Demirel, Cumhurbaşkanı tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir.

Demirel’in de hükümeti kurma çalışmaları sonuç vermemiş; DP Başkanlığındaki Bozbeyli, Demirel başkanlığındaki bir hükümete katılmayı kabul etmemiştir. DP’ye göre sağ koalisyonun temel koşulu, “Başarısızlıkları sabit olmamış, yıpranmamış

³⁴⁸ **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Ekim 1973, s. 7. Bu arada MSP Genel Başkanı Erbakan, AP Genel Başkanı Demirel’e, AP’nin koalisyona katılmama kararından vazgeçmesini temenni eden bir mektup göndermiştir. Erbakan, MSP tabanında CHP ile koalisyon kurulmasına karşı tepki olduğu yolundaki söylentilerin de gerçek dışı olduğunu söylemiş; seçim sonrası ortaya atılan AP-MSP-DP-CGP tarafından kurulacak hükümet teklifini kendilerinin iyi niyetle karşıladıklarını belirtmiştir. **Cumhuriyet Gazetesi**, 01 Kasım 1973. Ancak Erbakan’ın, AP’nin koalisyona katılmama kararından vazgeçmesini sağlama çabasına AP’nin cevabı olumsuz olmuştur. Bkz. “AP, Erbakan’ın çağrısına hayır dedi”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 03 Kasım 1973, s. 1.

³⁴⁹ “Koalisyonu çözecek MSP toplantıları açıldı”, **Milliyet Gazetesi**, 04 Kasım 1973, s. 11.

³⁵⁰ “Koalisyon için CHP taviz vermiyor”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 04 Kasım 1973, s. 1.

insanlardan” kurulu bir hükümetin teşekkül etmesidir. CGP de, kendilerinin düğümü çözecek bir sayıya sahip olmadığı görüşündedir.³⁵¹ MSP ise, AP ile yapılacak koalisyona katılmayı kabul etmiş; ancak bu sayı, hükümet kurmak için gereken sayı için yeterli olmamıştır. Bunun üzerine Demirel, CHP lideri Ecevit’e, MSP’nin “*AP-CHP-MSP üçlü koalisyonu*” şeklindeki teklifini götürmüş, ancak “*Demokratik parlamenter usullerin dışında bir öneri*” gerekçesiyle reddedilmiştir. Bu durumda DP’den sonra CHP de, Demirel başkanlığında kurulacak bir hükümete katılmayacaklarını bildirmiştir.³⁵² Sonuç olarak hükümeti kurmakla görevlendirilen Demirel de sonuca ulaşamamış, 17 Kasım 1973’te görevi Cumhurbaşkanıya iade etmiştir.

226 sayısına ulaşabilmek için partilerin hükümeti kurma sorunu devam ederken, Cumhurbaşkanı Korutürk, CHP ve AP liderlerini birlikte kabul ederek CHP-AP koalisyonunun kurulmasını talep etmiştir. Her iki lider, 22 Kasım’da Cumhurbaşkanı’na ayrı ayrı giderek hükümet kurmak için yaptıkları çalışmaların sonucunu yazılı olarak bildirmişlerdir. CHP, daha huzurun nasıl sağlanması konusunda, hatta huzur kavramında birleşemediklerini, AP ile koalisyon hükümeti kuramayacaklarını belirtirken; AP, Ecevit’in ortaya attığı fikirler karşısında Cumhurbaşkanı’na getirecek tekliflerinin olmadığını belirtmiştir. Kaldı ki hükümetin kurulamamasındaki bunalım, parti liderlerinin konuşmalarına da yansımış; Demirel, “*CHP Genel Başkanının hükümetin kurulamayışından değil, kendilerinin hükümet kuramamasından muzdarip*” olduğunu ifade etmiştir.³⁵³ İki lider arasındaki söz düellosu devam etmiş, Ecevit de Demirel’i, “*CHP’yi çaresiz duruma düşürüp AP ile koalisyon yaptıracağını hesaplamakla*” suçlamıştır.

Hükümeti kurma bunalımına tekrar dönülecek olursa, Cumhurbaşkanı Korutürk de bir an önce hükümetin kurulması için yoğun çaba harcamış, yaptığı görüşmelerde DP lideri Bozbeyle’den “*tarafsız başbakan*” başkanlığında sağ bir koalisyon önerisi almıştır. CGP lideri Feyzioğlu ise azınlık hükümeti istemediklerini, hükümetin kurulması için mahalli seçimlerin beklenmesinin hata olduğunu belirtmiştir. Ecevit’in, “*partisiz başbakan*” önerisine yanıtı ise, “*ara rejim koşullarında bile içlerine sindiremedikleri bu formülü, normal rejim koşullarında uygun bulmadıkları*” şeklinde

³⁵¹ “Bozbeyle, Demirel’li koalisyonu reddetti”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 15 Kasım 1973, s. 1.

³⁵² “Ecevit, AP’nin önerdiği 3’lü koalisyonu reddetti”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 17 Kasım 1973, s. 1.

³⁵³ “Yeni bir girişim yok”, **Milliyet Gazetesi**, 24 Kasım 1973, s. 1.

olmuştur. Nihayet Korutürk, 04 Aralık'ta yaptığı açıklamada arzuladığı ortaklığın CHP-AP koalisyonu, bu gerçekleşmediği takdirde “*millî koalisyon*” olduğu yönündeki görüşünü açıklamış, erken seçimin ise parlamentoya ait bir tercih olduğunun altını çizmiştir.

Ancak arzu edilen CHP-AP koalisyonunun gerçekleşmesinde her iki parti liderinin yaptığı açıklamalar, böylesi bir birlikteliğin oluşumunu engellemiştir. Ayrıca hükümet kurulamamasına ilave olarak, uzlaşmanın sağlanamadığı bu dönemde bir diğer olumsuz gelişme, ikinci bölümde belirtildiği gibi bir türlü Meclis Başkanının seçilememesi olmuştur. Yeni hükümet kuruluncaya kadar eski hükümet görevde kalırken, böylesi bir durumun Meclis Başkanı için geçerli olmaması, Meclis Başkanının bir an önce seçilmesini önemli kılmıştır. Zira bu dönemde Meclisin çalışmaması gibi bir durum da söz konusu olmuş, Meclis Başkanlığı seçimi koalisyon pazarlıklarında koz olarak kullanılabilmiştir. Tüm bu yaşananlar ise, CHP ve AP arasındaki güven bunalımına sebebiyet vermiştir.

CHP-AP koalisyonunun oluşamamasının ardından parti görüşlerini alan Cumhurbaşkanı Korutürk, bu kez millî koalisyon kurulması için Kontenjan Senatörü Naim Talu'yu başbakan olarak görevlendirmiş ve erken seçim önermiştir. CHP, 1974 ilkbaharında yapılacak bir erken seçim şartıyla, Talu'nun kuracağı ve bütün partilerin katılacağı millî koalisyon hükümetine katılma kararı almıştır. Seçimlerin yenilenmesini kendi çıkarı açısından sakıncalı bulan MSP, böyle bir koalisyona katılmayacağını bildirmiştir. AP ise ilke olarak seçimlerin yenilenmesine taraf olmuştur. Erken seçime gidilmesi sonrası elde edilen tablonun, 14 Ekim seçiminden sonra ortaya çıkan bunalımı tekrarlayıcı bir tablo olmaması için tedbir alınmasından yana tavır sergilemiştir.³⁵⁴

Dolayısıyla kimi partiler hükümet kurma konusuna odaklanırken, kimileri erken seçimi ön planda tutmuş; partiler arasında erken seçim tarihinin ne zaman olacağı konusunda da ayrılık yaşanmıştır. Kendi önderliğinde sağ koalisyon isteyen AP'nin, ikinci kez hükümeti kurmakla görevlendirilen Naim Talu başkanlığındaki AP-MSP-DP ortaklığına olumsuz cevap vermesi üzerine, Talu görevi Cumhurbaşkanı'na iade etmiş, CHP-MSP temasları sıklaşmıştır. Bu arada Cumhurbaşkanı Korutürk, Cumhuriyet Senatosu Başkanı Tekin Arıburun'u ve Millet Meclisi Başkanı Kemal Güven'i kabul ederek kendilerinden hükümetin nasıl ve kim tarafından kurulabileceğini içeren bir

³⁵⁴ “AP, Millî Koalisyona katılabileceğini açıkladı”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Aralık 1973, s. 1.

formül bulunmasını rica etmiştir.³⁵⁵ CHP-MSP arasındaki koalisyon çalışmalarının ümit verici bir seyir takip etmesi üzerine, 15 Ocak 1974'te Korutürk tarafından hükümeti kurma görevi yine Ecevit'e verilmiş, Bakanlar Kurulu'na atanan bakanların listesine dair Cumhurbaşkanlığı tezkeresi ise 29 Ocak 1974'de TBMM'de okunmuştur.³⁵⁶

Yeni Bakanlar Kurulu hükümet programını³⁵⁷ 1 Şubat 1974'te TBMM'ye sunmuştur. Koalisyon hükümetinin hükümet programı okunurken Mecliste yaşananları DP Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli şu şekilde açıklamıştır: Hükümet programı okunurken *“Bu düzeni değiştireceğiz”* ifadesi yine tekrarlanmış, Süleyman Demirel konuşmasında bunu tenkit etmiş, *“Bakın, bu düzeni değiştireceğiz diyorlar. Bunlar düzen yıkıcısı”* demiş ve AP'lilerden alkış almıştır. DP adına söz alan Ferruh Bozbeyli ise Demirel'in dediği gibi, Halk Partisi'ne düzen yıkıcısı demek istemediğini, ancak Türkiye'de Anayasa düzeni, Cumhuriyet düzeni ve hukuk düzeni olduğunu, bir dördüncü düzen varsa bilmek istediğini ifade etmiştir. *“Şimdi soruyoruz size. Siz Cumhuriyet nizamını mı değiştireceksiniz? Adınız Cumhuriyet Halk Partisi. Anayasa nizamını mı değiştireceksiniz? Nihat Erim, Anayasanın neresini değiştirmek istiyorsunuz bana bildirin, karma komisyon kurayım diye bütün partilere mektup yazdığı zaman siz, Halk Partisi anayasanın hiçbir maddesini değiştirmek istemiyor şeklinde cevap verdiniz. Peki demokratik nizamı mı değiştireceksiniz? Demokratik nizam olmasaydı burada ne işiniz vardı sizin? Bana söyler misiniz hangi nizamı değiştireceksiniz? Böyle halkın önünde düzen değişikliği, düzen değişikliği diyorsunuz. Size de düzen yıkıcısı diyorlar. Koskoca bir parti düzen yıkıcısı olursa ne olacak bu*

³⁵⁵ *“Korutürk, Senato ve Meclis Başkanlarından formül istedi”*, **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Ocak 1974, s. 1.

³⁵⁶ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 4, Cilt 1, Toplantı 1, 34'üncü Birleşim, 29.01.1974, s. 316-318. 1971-1980 yılları arasında kurulan hükümetlere ait Bakanlar Kurulu listeleri EK-2'de sunulmuştur. CHP-MSP Koalisyonunun kurulmasında, MSP'nin önde gelen isimlerinden Oğuzhan Asiltürk ve arkadaşlarının CHP ile ortaklığa sıcak baktıkları yönünde gelen haberlerin kulislere konuşulmasının etkisi olmuştur. Arcayürek, **11 Cumhurbaşkanı 11 Öykü Çankaya (1923-1980)**, s. 244. Bu arada MSP'de Erbakan, koalisyon çalışmaları görevini Asiltürk'e vermiş, koalisyon pazarlıkları kendisi tarafından yürütülmüştür. Oğuzhan Asiltürk ile 9 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat. Bunun üzerine Ecevit, MSP'den gelen olumlu sinyal üzerine harekete geçmiş, iddialara göre koalisyon pazarlığı için 20 Kasım 1973'te seçilen ve hiç kimsenin tahmin edemeyeceği yer, Ecevit'in yakın aile dostları sanatçı Suna Kan'ın evi olmuştur. <http://www.milliyet.com.tr/suna-kan-in-evinde-kurulan-koalisyon/siyaset/haberdetayarsiv/10.11.2006/177392/default.htm> (24 Ekim 2014).

³⁵⁷ I. Ecevit Hükümeti Programı için bkz. <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP37.htm> (22.10.2014). Ecevit, okuduğu hükümet programının bir bölümünde *“...Cumhuriyet Halk Partisi ile Milli Selamet Partisinin kurdukları Hükümet ortaklığı uzun süre milli bütünlüğümüzü zedelemiş kalkınma hamlelerimizi güçlendirmiş bazı tarihi yanlışların doğurduğu suni ayrılıklara da son veren bir yeni dönem açmaktadır ülkemizde...”* ifadesini kullanmıştır. Dolayısıyla Ecevit, hükümet ortaklığını başlangıçta iyimser bir şekilde, *“tarihsel yanlışlara son verme”* şeklinde değerlendirmiştir.

memleketin hali?" şeklinde bir konuşma yapmıştır. Bunun üzerine Bülent Ecevit oturduğu yerden *"Dağdaki çoban anlamış da düzen değişikliğini, Bozbeyli anlamamış"* şeklinde karşılık vermiştir. Bunun üzerine Bozbeyli, *"Sayın Ecevit, ben çok ciddi şeyler söylüyorum. Sen komik bir şey söylemiş olmalısın. Bak herkesi güldürdün."* demiş; buna Ecevit'in karşılığı *"Sana güldüler"* olmuştur. Bozbeyli, *"Evet, bana güldüler, yarın da tarih size gülecek"* ifadesini kullanmıştır.³⁵⁸

Bu polemikğin ardından Başbakan Bülent Ecevit tarafından kurulan Bakanlar Kurulu hakkında güven oylaması 7 Şubat 1974 tarihinde yapılmış; oylama esnasında yaşananlar, daha başlangıçta Mecliste uyumlu bir çalışma ortamının sağlanamayacağını göstermiştir. Zira Konya Milletvekili Necmettin Erbakan'ın oyunu *"kabul"* şeklinde kullanmasıyla CHP, MSP ve dinleyicilerden gelen şiddetli ve sürekli alkışlar; AP sıralarından şiddetli gürültüler ve sıra kapaklarına vurmalar yaşanmıştır. AP sıralarından *"Dinleyiciler yuh çekiyorlar, Meclise yuh çekemezler"* sesleri gelmiş; dinleyicilere ihtarda bulunan ve buna yönelik görevlileri vazifeye davet eden Meclis Başkanı Kemal Güven'den, dinleyicilerin tamamen çıkarılması talep edilmiştir. Olaylar, CHP sıralarından *"Halkı Meclisten nasıl kovarlar"* sesleriyle devam etmiş; AP'liler Meclis Başkanına *"Meclisin haysiyetini kurtarın"* uyarısı yapmışlar ve AP, DP ve CGP milletvekilleri Genel Kurul salonunu terk etmişlerdir. Nihayet sükûnetin sağlanmasının ardından oylamaya devam edilebilmiş; Başbakan Ecevit tarafından kurulan Bakanlar Kurulu'nun güven oylamasına 373 üye katılmış, 235 kabul, 136 ret, 2 çekimser oy kullanılmış, böylece CHP-MSP koalisyon hükümeti kurulabilmiştir.³⁵⁹

Sonuç olarak CHP-MSP Karma Hükümeti'nin ne gibi aşamalardan geçerek kurabildiği yukarıda anlatılmıştır. Ancak CHP-MSP ortaklığı için şu hususların da ayrıca belirtilmesi gerekir. Öncelikle her iki partide de karma hükümete direnenler çıkmıştır. Kimi CHP'liler, MSP'nin siyasi amaçları için din sömürücülüğü yaptığını, bu yüzden Atatürk devrimlerinin ve cumhuriyetin karşısında yer aldığını söyleyerek koalisyona karşı çıkmıştır. Kimi MSP'liler ise, solda yer alan CHP ile ortaklık istememiştir. Devleti kuran ve laikliği titizlikle yerleştiren CHP'nin; MSP gibi dini, siyasal bir rejim olarak gören ve İslami düşünceyi savunan parti ile günün birinde

³⁵⁸ Ferruh Bozbeyli, **Yalnız Demokrat**, Timaş Yayınları, Haz.: İhsan Dağı, Fatih Uğur, İstanbul, 2009, s. 301-303.

³⁵⁹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 4, Cilt 1, Toplantı 1, 38'inci Birleşim, 07.02.1974, s. 549-561.

iktidar ortaklığı yapması daha önce düşünülemez bir husus olmasına karşın, bu iki partinin ortaklığı söz konusu olabilmiştir. Bu birlikteliği savunanlara göre MSP, ekonomik yoksulluk ve ezilmişliklerini dine sığınarak gidermek isteyen halk kesimlerinin partisidir. CHP ile MSP'yi destekleyen sosyal ve ekonomik sınıf ve tabakalar hemen hemen aynıdır. Ancak MSP açısından şu hususun da altının çizilmesi gerekmektedir. MSP'nin iktidar ortaklığı, Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetim biçiminin, Cumhuriyetin ilanından bu yana “*Siyasal İslam*” olmasını savunan çevreler açısından büyük aşama sayılır. MSP, 14 Ekim 1973 seçimi sonucu parlamentoda 48 milletvekili ile kazandığı yasama düzeyinde meşruiyetini, bu ortaklık ile yürütme düzeyinde de sürdürmüştür. MSP açısından yürütme düzeyinde de gösterilen bu başarının ilk ve en büyük adımı, 1974'teki CHP-MSP ortaklığı olmuştur.³⁶⁰

CHP-MSP koalisyonunun başlangıcı ve sona ermesi kapsamında dönemin CHP milletvekili Erol Tuncer'in konu hakkındaki görüşleri şöyledir: Tuncer'e göre MSP'nin 1973 yılı seçiminin ardından CHP'ye yanaşmamasının başlıca nedeni, sağcı kamuoyunda komünist bir parti olarak bilinen bir partiyle koalisyon yapıp kamuoyunda kötü bir konuma düşmeme düşüncesi olmuştur. Kendi seçmenleri gözünde zor durumda kalmamak için CHP ile koalisyondan hep kaçınmışlar, ancak uzun uğraşlar sonucunda CHP ile koalisyona razı olmuşlardır. CHP'nin tabanı da MSP ile yapılacak bir koalisyona sıcak bakmamış, daha sonra koalisyonun bozulmasını pek de önemsememiştir. Zira partide, “*Ne gerek var MSP'nin derdini çekmeye, nasıl olsa ilk seçimde tek başına iktidarız*” şeklinde bir hava oluşmuştur.³⁶¹

³⁶⁰ Esat Arslan, “*Siyasal İstikrarsızlık, Anarşi ve Terörün Tırmanışı, 12 Eylül Askeri Müdahalesine Giden Yol*”, Atatürk Araştırma Merkezi, **Cumhuriyet Dönemi Demokratikleşme Faaliyetleri**, Ankara, 2010, s. 122-124.

³⁶¹ Erol Tuncer ile 2 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat. Dönemin AP Milletvekili Ali Naili Erdem'e göre CHP-MSP koalisyonunda Ecevit Cumhuriyet taraftarı iken, Erbakan için aynı durum söz konusu değildir. Ecevit, devletin bekası konusunda dikkatli, Erbakan ise devletle kavgalıdır. O tarihte Grup Başkanvekili olan Ali Naili Erdem ve AP'liler, bu koalisyonun uzun sürmeyeceği öngörüsünde bulunmuşlardır. Ecevit'in, haşhaş ekimi konusunda Afyon'da, “*neyin ekilip neyin ekilmeyeceğini biz biliriz*” tarzında konuşmasından yaklaşık bir hafta sonra da koalisyon dağılmıştır. Ali Naili Erdem ile 24 Kasım 2015 tarihinde yapılan mülakat. Dönemin MSP milletvekili Oğuzhan Asiltürk'e göre, Demirel – Ecevit kavgasıyla Türkiye ikiye bölünmüştür. 1974 yılı CHP-MSP Koalisyonu, Türkiye'nin birbirine düşman iki grup haline dönüşmesini ortadan kaldıran bir koalisyondur. CHP içinde de aşırıları olduğunu belirten Asiltürk; bazılarının MSP için, “*Bunlar gerici, biz ilerici bir partiyiz. Gidiyoruz gericilerle koalisyon yapıyoruz. Biz Türkiye'nin en büyük partisiyiz. Başbakan bizden olmasına rağmen MSP'nin arkasına vagon gibi takılmışız. MSP bizi lokomotif gibi nereye sürüklüyorsa oraya gidiyoruz.*” tarzında eleştirilerde bulunduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine Ecevit'in, bu tepkileri gidermek için MSP'yi öven bir konuşma yaptığını dile getirmiştir. Oğuzhan Asiltürk ile 9 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat.

“*Düşman Kardeşler*” olarak benzetilebilecek Ecevit-Erbakan Koalisyon Hükümeti’nin önündeki sorunları; çoğu 12 Mart’tan sonra tutuklanmış olan solcu ve sağcılar için genel af çıkarılması, ekonomi üzerindeki enflasyonist baskı sorununun çözümü ve daha adil bir ulusal gelir dağılımı için düzen değişikliğinin sağlanması şeklinde özetlemek mümkündür.³⁶² Bununla birlikte koalisyon hükümetinin üç konudaki karar ve eylemleri dikkati çekmiştir: Bunlar, Haşhaş yasağının kaldırılması, Genel Af Yasası ve Kıbrıs Barış Harekâtı’dır. Haşhaş ekim yasağı, Nihat Erim Hükümeti döneminde ABD’nin baskıları sonucu alınmış bir karardır. ABD bu yasağı, kendi toplumunda yaygınlaşan uyuşturucu kullanımına karşı bir tedbir olarak istemiş, sonuçta ABD’ye yönelik uyuşturucu trafiğinin azalmadığı görülmüştür. Ancak Türkiye’de haşhaş ekimi ile yaşamını sağlayan çiftçi ailelerinin geçim kaynakları elinden alınmıştır. CHP-MSP Koalisyon Hükümeti, Hükümet Programında da belirttiği gibi bu yasağı kaldırmış, denetimleri artırarak haşhaş ekimini serbest bırakmıştır.³⁶³

Ardından genel bağışlama sorunu ele alınmış, uzun bir süre ülkenin gündemini meşgul eden bu sorun, TBMM’de 15 Mayıs 1974 günü görüşülmüştür. Oylama sonucunda TCK’nun fikir suçlarını içeren 141 ve 142’nci maddeleri af kapsamı dışı kalmıştır. Af yasası bu haliyle iktidarın ana kanadı CHP’nin istediği gibi çıkmadığı gibi, iktidar ortağı olan MSP’li 20 milletvekili muhalefetle birlikte oy kullanmış, sonrasında Ecevit’in istifası beklenir hale gelmiştir.³⁶⁴ Böylece MSP’nin fikir ve vicdan hürriyeti konularındaki çelişkileri gün yüzüne çıkmış, iki parti arasındaki koalisyon protokolü ve hükümet programı çığnenmiş, sonuç olarak iki parti arasındaki uzlaşma çatırdama noktasına gelmiştir.

³⁶² Kongar, **a.g.e.**, s. 183.

³⁶³ Çavdar, **a.g.e.**, s. 236, 237. I. Ecevit Hükümet Programında, haşhaş ekim yasağıyla ilgili olarak geçen ifade şu şekildedir: “...Haşhaş sorununa bir yandan insani kaygıları tatmin edici öte yandan haşhaş üreticilerinin mağdur durumlarına son verici çözüm yolları süratle bulunup uygulanacaktır.” Bkz. <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP37.htm> (22.10.2014). 1974-1975 döneminde yedi ilde haşhaş ekimine izin verilmesi hakkında karar, 1 Temmuz 1974 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Buna göre kararın 1’inci maddesinde, “*İlâç ham maddesi ihtiyacının sağlanması ve geçimi buna bağlı çiftçilerin yaşama koşullarının düzeltilmesi amacıyla Afyon, Burdur, Denizli, Isparta, Kütahya, Uşak İllerinin tamamı ile Konya İlinin Akşehir, Beyşehir, Doğanhisar ve Ilgın İlçelerinde 1974-1975 Ekim yılı için yeniden haşhaş ekimi ve ham afyon üretimi yapılmasına izin verilmiştir*” ifadesi yer almıştır. Öte yandan kararın 6’ncı maddesi, “*Birinci maddede belirtilen il ve ilçeler dışında haşhaş ekimi ve ham afyon üretimi yasaklanmıştır. İçişleri ve Gıda-Tarım ve Hayvancılık Bakanlıklarının iş birliği ile her türlü imkândan faydalanarak haşhaş ekimi kontrol edilecektir. Uyuşturucu madde kaçakçılığının önlenmesi için İçişleri Bakanlığınca yürütülmekte olan çalışmaların daha etkin bir hale getirilmesi amacıyla alınmakta olan ek tedbirler süratle tamamlanacaktır*” şeklindedir. Bkz. http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14932_1.pdf (22.10.2014).

³⁶⁴ “141, 142 kapsam dışı kaldı, Hükümetin istifası bekleniyor. Af Meclis’ten sınırlı çıkıyor”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 15 Mayıs 1974, s. 1.

CHP-MSP koalisyon Hükümeti'nde, dış politika alanında döneme damgasını vuran gelişme ise “*Kıbrıs Harekâtı*” olmuştur. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı ve Başpiskopos Makarios'un Atina ile arasının açılması ve Yunan Hükümeti'nin aday ilhak için kendisini engel olarak görmesi sonucu, 15 Temmuz 1974'te seçilmiş bir lider olan Makarios'a karşı, “*Sampson Darbesi*” gerçekleştirilmiştir. EOKA tedhişçilerinden ve cinayetleri ile meşhur Nikos Sampson'un, Rum Millî Muhafız Teşkilatı'nı da yanına alarak yaptığı bu darbe ve sonrasında “*Kıbrıs Elen Cumhuriyeti*”ni ilan etmesi, Enosis, yani adanın fiilen Yunanistan'a ilhakı, Yunanistan'ın Kıbrıs'a açık bir müdahalesi anlamını taşımıştır.³⁶⁵

Yunanistan'ın bu müdahalesinin ardından Başbakan Ecevit, Türkiye'nin ileri sürdüğü “*ortak hareket*” teklifini İngiltere'nin kabul etmesi üzerine, 17 Temmuz'da ani olarak bu ülkeye gitmiştir. Bu hamle ile Türkiye, Kıbrıs'a müdahale hakkını, diğer garantör devlet olan İngiltere ile beraber kullanmak istemiştir. Kıbrıs sorununu, Londra'da İngiliz yetkililerle görüşmüş; zamanın darlığına vurgu yapan Ecevit, 18 Temmuz akşamı yurda dönmüştür.³⁶⁶

Başbakan Ecevit'in Londra'dan dönmesinin ardından, 20 Temmuz 1974 sabahı TSK, Girne bölgesinden Kıbrıs Harekâtı'na başlamıştır. 22 Temmuz akşamı ateşkes yürürlüğe girmiş ve “*Birinci Kıbrıs Harekâtı*” sona ermiştir. Yunanistan'ın adaya müdahalesi sonrasında etkili bir şey yapamayan Güvenlik Konseyi, Türkiye'nin Kıbrıs'a çıkarma yapmaya başlaması üzerine hareketlenmiş, daha harekâtın ilk günü olan 20 Temmuz'da aldığı 353 sayılı kararla tarafları ateşkese ve adadaki yabancı kuvvetleri adadan çekilmeye davet etmiştir. ABD'nin, Türkiye ve Yunanistan nezdindeki faaliyetleri sonrasında Türkiye, 22 Temmuz 1974 saat 17.00'den itibaren ateş kesmiştir. 23 Temmuz'da Yunan Hükümeti istifa etmiş, Kıbrıs'ta da Sampson'un

³⁶⁵ Armaoğlu, a.g.e., s. 802.

³⁶⁶ “*Ecevit Wilson'dan ortak müdahale istedi*”, **Milliyet Gazetesi**, 18 Temmuz 1974, s. 1. Dönemin MSP'li İçişleri Bakanı Oğuzhan Asiltürk ile yapılan mülakatta kendisi Kıbrıs Harekâtı ile ilgili şu hususları aktarmıştır: Asiltürk, “*Erbakan olmasaydı, Kıbrıs Barış Harekâtı da olmazdı*” şeklinde konuşmuş; harekât öncesi Ecevit'in, kendisi ve Hasan Esat Işık ile beraber İngiltere Dışişleri Bakanı James Callaghan ile görüşmek üzere İngiltere'ye gittiğinden bahsetmiştir. Ecevit, üç garantör devletten birinin Kıbrıs'ta darbe yaptığını, Türkiye ve İngiltere'nin bunu yönelik bir ciddi faaliyette bulunması gerektiğini söylemişse de, Callaghan hiç oralı olmamıştır. Bir saat kadar Ecevit dil dökmüş, bunun üzerine İçişleri Bakanı Asiltürk, Ecevit'e, “*Bir sorar mısınız, biz tek başımıza müdahale edersek, nasıl bir tavır takınacaklar?*” sorusunu yöneltmesini istemiştir. Bu soru Callaghan'a sorulmuş, kendisi hafifçe gülümseyerek, “*siz bilirsiniz*” şeklinde bir cevap vermiştir. Asiltürk'e göre İngiltere, tek başına böyle bir harekâtın Türkiye tarafından yapılacağına inanmamıştır. Oğuzhan Asiltürk ile 9 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat.

yerini Glafkos Klerides almıştır. 353 sayılı kararın 5'inci maddesi gereği Türkiye, Yunanistan ve İngiltere Hükümetlerinin derhal görüşmelere başlaması istendiğinden, 25 Temmuz'da Cenevre'de toplanılmış, 30 Temmuz 1974'te "*Cenevre Deklarasyonu*" denen belge imzalanmıştır. Buna göre ateşkes çizgisi, 30 Temmuz gece yarısı mevcut olan çizgi olarak kabul edilmiştir. İkinci Cenevre Konferansı ise 8 Ağustos'ta başlamış, Kıbrıs'ta anayasal düzeni kurma amacı ile yapılan bu toplantıda Türk tarafı "*Coğrafi Esasa Dayalı Federatif Sistemi*"ni teklif etmiştir. Kıbrıs'ta Türklere karşı yapılan saldırıların devam etmesi üzerine İkinci Cenevre Konferansı, 14 Ağustos sabahı Türk heyeti tarafından kesilmiş ve "*İkinci Barış Harekâtı*" başlamıştır. Bu hareket, Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyinin 360 sayılı kararına uyarak ateşkesi kabul etmesi sonucu 16 Ağustos 1974 saat 19.00'da sona ermiştir.³⁶⁷

Kıbrıs Harekâtı'nın ardından ABD, Türkiye'ye silah yardımında bulunmamaya başlamış, 1975 Şubat'ından 1978 Eylülüne kadar süren silah ambargosu tatbik etmiştir. NATO içinde müttefik durumda bulunan iki devletten birinin diğerine silah ambargosu uygulaması, tarihte eşine rastlanmayan bir gariplik örneği teşkil etmiştir. Türkiye'nin silah ambargosuna cevabı ise, 13 Şubat 1975'te Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kurulması şeklinde olmuştur.³⁶⁸ Öte yandan 1975 yılındaki silah ambargosunu; 1974 Kıbrıs harekâtında gücünü kanıtlayan Türkiye'yi dikkate alarak, "*ABD açısından Doğu Akdeniz'de bozulan Türk-Yunan dengesinin yeniden sağlanması*" şeklinde yorumlamak da mümkündür.³⁶⁹

Sonuç olarak iç ve dış etkenleri, Kıbrıs Türk toplumuna yönelik ırkçı saldırıları değerlendiren Ecevit liderliğindeki CHP-MSP Koalisyon Hükümeti, 1959'da imzalanan Zürih ve Londra antlaşmalarına göre, yükümlülük ve yetkilerini İngiltere ile birlikte kullanmak istemiş; bu kabul görmeyince, ortak hükümetin TSK ile uyumlu çalışması

³⁶⁷ Armaoğlu, a.g.e., s. 803-806.

³⁶⁸ a.g.e., s. 809-811. ABD'nin Türkiye'ye silah ambargosu uygulamasını, Kıbrıs Harekâtı öncesinde oluşmuş bir eğilimle açıklamak mümkündür. 1 Temmuz 1974'te Türkiye'nin haşhaş ekim yasağını kaldırması, ABD Kongresinde zaten ambargo yönünde bir eğilimin doğmasına neden olmuştur. Buna ilave olarak, Kıbrıs müdahalesinde İkinci Barış Harekâtı'nın Batı'da yarattığı kaygı ve tedirginlik, ABD'de de, özellikle Yunan lobisinin etkili faaliyetlerinin olduğu ABD Kongresi'nin Temsilciler Meclisi tarafında da oluşmuştur. Türkiye aleyhtarı hava, Senato'nun ve Temsilciler Meclisinin kabul ettiği bir kanunla silah ambargosu uygulanmasıyla sonuçlanmıştır. Vietnam ve Watergate olayından dolayı yürütme organına karşı güvenini kaybetmiş olan ABD Kongresi, Türkiye'ye verilen silahların amaçları dışında kullandığı gerekçesiyle ambargo uygulanmasına karar vermiştir. Bu karar, 1964'teki "*Johnson Mektubu*" nun yarattığı sarsıntıdan 10 sene sonra, Türkiye-ABD ilişkilerinde yeniden olumsuz bir hava ve güvensizlik ortamına sebep olmuştur. Mehmet Gönlübol, Ömer Kürkçüoğlu, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)**, Siyasal Kitabevi, 8. Baskı, Ankara, 1993, s. 589, 590.

³⁶⁹ Oral Sander; **Türkiye'nin Dış Politikası**, İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara, 2006, s. 127.

sonucu adaya iki harekât gerçekleştirilmiştir. Ancak askerî harekâtların MSP’li bakanların zoru ve ısrarı ile başlatıldığı yolundaki söylentiler, Ecevit ve CHP’lileri çok kızdırmış, ikinci harekâtın nerede bitirilmesi konusunda iki parti arasında görüş ayrılıkları yaşanmıştır. CHP, Atatürk’ün “*Yurtta Sulh Cihanda Sulh*”; MSP, Fatih Sultan Mehmet’in “*Fetih*” ilkesine göre hareket etmekten yana tavır almıştır. Bununla birlikte söylenmesi gereken, 1974 yazında Kıbrıs’ta gerçekleştirilen her iki harekâtın kararlarının oy birliği ile alındığıdır. Ayrıca, Kıbrıs örneğinde olduğu gibi ABD ve İngiltere’den bağımsız davranabileceğini gösteren Başbakan Bülent Ecevit, “*Karaoğlan*” imajına ilave olarak, “*Kıbrıs Fatihi*” olarak da kamuoyunda sempati kazanmıştır.³⁷⁰

Bu arada CHP-MSP koalisyon hükümetindeki anlaşmazlık iyice gün yüzüne çıkmış, Başbakan Ecevit’in 18 Eylül’de başlayıp 30 Eylül’de sona erecek olan İskandinav gezisi süresince yerine kimin vekâlet edeceği sorusu başkent kulisini ilgilendiren başlıca konulardan biri olmuştur. Ecevit’in Kuzey Avrupa ülkelerine yapacağı gezi sırasında, daha önceki Fransa ve İngiltere gezilerinde vekâlet eden Erbakan yerine, bu sefer CHP’li Devlet Bakanı Orhan Eyüboğlu’nun Başbakan’a vekâlet etmesi beklendiği haberi basında yer almıştır.³⁷¹

Koalisyonun iki ortağı arasındaki çatlama, Ecevit’in 13 Eylül 1974 tarihinde yurt dışına yapacağı gezi sırasında Başbakanlığa Devlet Bakanı Eyüboğlu’nun vekâlet edeceğini açıklamasıyla had safhaya varmıştır. İki lider arasındaki görüşmede, Ecevit’in açıklaması üzerine Erbakan, “*Bırakamazsınız, bunu yaparsanız basın toplantısı tertip eder, büyük gürültü koparırım*” şeklinde konuşmuş, Ecevit ise “*Görüyorsunuz, bu konuda bile anlaşamıyoruz*” cevabını vermiştir.³⁷²

Bu gelişmeler üzerine, Kıbrıs bunalımı ortaya çıktığından beri Erbakan’ın Türkiye’yi çok güç durumda bırakan konuşmalar yaptığını iddia eden Ecevit, Erbakan’dan bu tür davranışlardan ve konuşmalardan vazgeçmesini rica ettiğini, fakat

³⁷⁰ Özdemir, **a.g.e.**, s. 364-368. Kıbrıs Barış Harekâtının başarısının paylaşımı konusunda anılması gereken bir isim de Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’tür. Zira Korutürk, Kıbrıs’a müdahale kararının alındığı Bakanlar Kurulu ve Millî Güvenlik Kurulu toplantılarına başkanlık etmiş, “*Beyler, Kıbrıs Türklerini korumak için bir şey yapmak istiyorsanız, sırası şimdidir. Eğer şimdi yapamazsanız, bir daha hiçbir zaman yapamazsınız*” demiştir. Ancak, yapı itibarıyla ön planda olmayı, kendisinden söz ettirmeyi pek sevmeyen, Kıbrıs konusunda hükümeti yüreklendiren ve tam destek veren Korutürk’ün bu söylemleri, medya ve siyasi çevrelerde yeteri kadar ilgiye mazhar olmamıştır. Arcayürek, **11 Cumhurbaşkanı 11 Öykü Çankaya (1923-1980)**, s. 245, 246.

³⁷¹ “*Başbakan’a kim vekâlet edecek?*”, **Günaydın Gazetesi**, Bölüm 2, 9 Eylül 1974, s.1.

³⁷² “*Ecevit’in yerine Eyüboğlu bakacak*”, **Hürriyet Gazetesi**, 14 Eylül 1974, s.1, 7.

dinlemediğini belirtmiştir. Ayrıca başbakanlıktan istifa etmeye karar veren Ecevit, 18 Eylül’de başlaması gereken İskandinav ülkeleri gezisini de iptal etmiştir.³⁷³

Sonuç olarak Kıbrıs Harekâtı sonrasında ulusal kahraman haline gelen Ecevit, bu harekât ile kazanılan başarının CHP’nin oylarını artıracaklarını düşünmüştür. Halkın gözünde kazandığı yeni itibarı ile yapılabilecek bir erken seçimde salt çoğunluğu elde edebileceğini hesaplamış ve 16 Eylül 1974’te büyük bir stratejik hata yaparak istifa edeceğini açıklamıştır. Bununla birlikte Ecevit’in fazlasıyla öne çıktığının bilincinde olan öteki parti liderleri, erken seçimi önlemek için her çareye başvurmuşlardır.³⁷⁴

Müteakiben Ecevit, erken seçim koşuluyla DP ile yeni bir koalisyon kurmayı denemiş, ancak CHP ile koalisyona yeşil ışık yakmış görünen Bozbeyli, parti içi muhalefetle karşılaşmıştır. İşlemez duruma gelen ortak hükümetin ve özellikle CHP’nin, siyasal karmaşıklığın doğurduğu olumsuz toplumsal ve ekonomik koşullardan sorumlu tutulmaya başlanması üzerine; Ecevit hukuksal ayrılmayla yetinmeyip, uygulamada da iktidarı bırakacağını açıklamıştır.³⁷⁵

Böylece yaklaşık bir sene sonra yeniden bir hükümet krizi oluşmuş, bir yıl önceki senaryolar tekrarlanmaya başlanmıştır. Hükümeti kurma görevi, tek ümidi DP olan Ecevit’e tekrar verilmiş, MSP’den sonra kilit parti haline gelen DP’nin seçim şartlı koalisyona yanaşmaması üzerine görevi iade etmiştir. Sonrasında görevi alan Demirel, sağda bir koalisyon teklifinde bulunmuş, bu teklif MSP tarafından kabul görmesine karşın, Demirel’in başkanlığında bir koalisyona yanaşmayan DP tarafından benimsenmemiştir. Tekrar görev alan Ecevit, Demirel’e yeni teklifler götürmüş, AP

³⁷³ “Ecevit istifa edeceğini açıkladı”, **Milliyet Gazetesi**, 17 Eylül 1974, s.1.

³⁷⁴ Zürcher, **a.g.e.**, s. 377. Ecevit’in istifa etme düşüncesi, Kıbrıs Harekâtından önce oluşmuştur. Gerek ABD’ye boyun eğmenin sembolü olan haşhaş meselesinde haşhaş ekim yasağının kaldırılması, gerekse af yasağının çıkarılması Ecevit’in popülerliğini artırmıştır. Bunlar karşısında endişelenen koalisyon ortağı Erbakan, Ecevit’in gölgesinden kurtulmaya ve bağımsız hareket etmeye yönelmiştir. Erbakan’ın bazı kesimlere cazip görünmek için kamu ahlakıyla ilgili basın ve sinemada pornografi gibi konuları ele alması da iki lider arasında gerilime yol açmış, Ecevit’in istifa etmesine kadar gelinmiştir. Dolayısıyla koalisyon aksayarak da olsa Kıbrıs Harekâtına kadar sürmüştür. Kıbrıs Harekâtı sonrasında Ecevit’in kazandığı muazzam prestij ve popülerlik karşısında Erbakan sarsılmış; erken seçim yapılması halinde tek başına iktidara geleceğine inanan Ecevit de siyasal bir gafa imza atmıştır. Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Kaynak Yayınları, 12. Basım, İstanbul, 2014, s. 195, 196. Dönemin MSP’li İçişleri Bakanı Oğuzhan Asiltürk ile yapılan mülakatta kendisi, Ecevit’in Kıbrıs harekâtının ardından başarıyı kendisine mal etmek istediğini, MSP’nin pek çok defa bu konuda Ecevit’i ikaz ettiğini belirtmiştir. Oğuzhan Asiltürk ile 9 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat.

³⁷⁵ Kongar, **a.g.e.**, s. 184. İstifa eden hükümetin yenisi kuruluncaya kadar görevini sürdürmesi bir siyasi teamül olmasına karşın, Ecevit istifadan sonra makul bir süre bekleyeceğini, hükümetin kurulmasının uzaması durumunda bakanlıkları boşaltacağını söylemiştir. Böylece tüm partileri erken seçime zorlayacağını düşünmüş, ne var ki bu sonuca erişememiş, partiler arasında bir uzlaşma olmayınca hükümeti kurma, kontenjan senatörü Sadi Irmak’a verilmiştir. Çavdar, **a.g.e.**, s. 242.

Büyük Kongresinde yeniden genel başkan olan Demirel, yapılan tekliflere ret cevabı vermiştir. Tek hedefi erken seçim olan ve ısrarla Kıbrıs zaferini oya dönüştürmek isteyen CHP, seçim tarihinde DP ile yine anlaşamayınca görevi bir defa daha iade etmek zorunda kalmıştır.³⁷⁶

DP ile ortaklık kurulması yönünde yapılan çalışmaları, DP Genel Başkanı Ferruh Bozbeyle ise şu şekilde ifade etmiştir: Kıbrıs Harekâtı sonrasında CHP ve MSP, birbirlerini rahatsız edici beyanatlarda bulunmuşlardır. Bunda gazetelerin de etkisi olmuştur. Bir kısım gazeteler, başarıda Ecevit'i ön plana çıkarmıştır. Bazı gazeteler de, *"MSP olmasaydı, başarı sağlanamazdı. Ecevit'i biz cesaretlendirdik"* havası içinde hareket etmişlerdir. Koalisyon, *"birbirlerinin aklından faydalanmak"* yerine, *"bir başarıyı paylaşmak"* şeklinde tezahür etmiştir. İki taraf da başarıyı paylaşmak konusunda anlaşamamıştır. Hâlbuki iki tarafın da başarıda payı vardır. Ecevit, koalisyonun bozulmaya yüz tutmasını, *"çatırdayan dala yapışmanın bir faydası kalmadı"* şeklinde ifade etmiştir. Sonra Ecevit, DP ile koalisyon yapabilme imkânını aramıştır. CHP'nin DP ile ortaklık kurmasında zorluklar bulunmaktaydı. Ferruh Bozbeyle, DP içindeki zorluklara rağmen, CHP ile koalisyonun gerekli olduğunu düşünmüştür. Ecevit, CHP olarak kendi içinde erken seçim kararını almış bir halde Ferruh Bozbeyle ile görüşmeye gelmiştir. Erken seçim kararını, CHP *"yıldırım seçim"* olarak tanımlamıştır. Bozbeyle, Ecevit'e koalisyonu kurabilmek için çok emek isteneceğini, şahsen kendisinin bunu istediğini, ancak diğer DP'lileri ikna etmek için çok çalışmak gerektiğini ifade etmiştir. Bozbeyle; Şubat ayından, CHP'nin istediği Haziran ayına kadar 5 ayın olduğunu Ecevit'e hatırlatmıştır. 5 aylık bir süre için grubunu ve halkı ikna edemeyeceğini Ecevit'e bildirmiştir. Kıbrıs harekâtının CHP'ye parlak bir ortam yarattığını, bunun için erken seçim istediklerini, 5 aylık bir süre için CHP iktidarına payanda olmak durumuna düşeceklerini bildirmiştir. 1975 senesinin Ekim ayında Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçiminde erken seçim yapılmasını, 5 ay değil 10 aylık bir koalisyonun kurulmasını önermiştir. Böylece 10 aylık bir süre için koalisyon yapmayı halka anlatma fırsatı bulacaklarını ifade etmiştir. Ancak iki lider arasında gerçekleşen görüşmeler, CHP'ye yakın olan gazeteler tarafından *"DP koalisyon istemiyor"* şeklinde yorumlanmıştır. Bozbeyle, *"Ortak*

³⁷⁶ İhsan Tombuş, **Politikada 41 Yıl**, İzgi Yayınları, Ankara, 1997, s. 277, 278.

yanları daha fazla olan partilerle koalisyon kurulmasını uygun görüyoruz” tarzı bir ifadeye bulunmadığını da sözlerine eklemiştir.³⁷⁷

Yukarıda belirtildiği gibi, hükümetin kurulmasına yönelik bunalımın yaşandığı günlerde, Ecevit’in 9 Kasım 1974’te CHP Gençlik Kurultayı’nda yaptığı konuşma, CHP ile diğer partilerin uzlaşabilmesini daha baştan adeta sonlandırmıştır. Yapılacak erken seçimi kastederek, Ecevit’in “*Bu Parlamento halkın 10 yıl gerisinde kalmıştır. Bu Parlamento hiçbir iş göremez*” şeklindeki beyanı, Millet Meclisi’nin 12 Kasım 1974 tarihli oturumunda şiddetli bir eleştiriye neden olmuştur. Bu söz, Millet Meclisi’nde konuyla ilgili konuşan DP, AP, MSP ve CGP’li milletvekilleri tarafından, “*Güven oyu aldığı Meclise saldırmak*”, “*İlerici, tarihi yanılginın itirafçısı Ecevit’in toplumu millet yapan değerleri tahrip etmek için değişik hüviyetlere bürünmesi, bölücülükle boyanmış rejim inançsızlığı*” şeklinde yorumlanmış ve eleştirilmiştir. İleri sürdüğü görüşlerden farklı bir görüş kendisine yüklendiği gerekçesiyle söz alan Ecevit, demokrasiye sarsılmaz bir inançla bağlı ve Parlatentonun demokrasideki vazgeçilmez yerini bilen bir kimse olduğunun altını çizmiştir. Konuşmasının, hükümet bunalımına çözüm bulunamaması ve o günlerdeki parlatentonun kompozisyonu içinde oluşan çoğunluk kapsamında değerlendirilmesini belirtmiştir. Sarf ettiği, “*Bu Parlamento kompozisyonu içinden sürekli ve güçlü bir Hükümet çıkarabilme olanağı yoktur. Beş ayını Hükümet bunalımı ile geçirdiğimiz son bir yıl; bu Parlamento kompozisyonu içinden güçlü, istikrarlı, sürekli, tutarlı bir Hükümet çıkaramayacağını açıkça göstermiştir. Bunun da nedeni, benim görüşüme göre bellidir. Çünkü bu Parlamento daha bir yıl önce seçilmiştir; ama toplum öylesine hızlı ilerlemektedir ki, bu Parlamento çoğunluğu, şimdiden toplumun en az 10 yıl gerisinde kalmıştır*” ifadesini tekrarlamış, sözlerinin parlatentoya saygısızlık olarak yorumlanmaması gerektiğini anlatmıştır.³⁷⁸

Böylece yaklaşık 9 ay, 3 hafta (295 gün) süren I. Ecevit Hükümeti (26.01.1974 - 17.11.1974), yukarıda anlatılan gelişmelerin ardından sona ermiştir.

Sonuç olarak; parlatento aritmetiğinin doğurduğu güçlükler, hükümetin kuruluşu konusundaki görüş ayrılıkları, parlatentoda temsil edilen siyasî partilerin ortaklığına dayalı bir koalisyon hükümeti kurma çabalarının sonuçsuz kalması üzerine, 12 Kasım 1974’te Cumhurbaşkanı Korutürk tarafından kontenjan senatörü Sadi İrmak hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Böylece, Anayasa çerçevesinde başka bir

³⁷⁷ Ferruh Bozbeyli ile 3 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat.

³⁷⁸ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 4, Cilt 7, Toplantı 2, 5’inci Birleşim, 12.11.1974, s. 89-91.

alternatif olarak parlamento içinden ve dışından atanacak bakanlarla bir hükümet kurma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. 19 Kasım'da ise, “Yeniden kurulan bazı bakanlıklar ile Başbakan Sadi Irmak tarafından teşkil olunan Bakanlar Kurulu'na atanan bakanların listesine dair Cumhurbaşkanlığı tezkeresi” TBMM’de okunmuştur.³⁷⁹

24 Kasım 1974’te Başbakan Sadi Irmak tarafından kurulan Bakanlar Kurulu programı okunmuş, güvenoyu alındığı takdirde CGP’nin parlamentodaki üyeleri arasından dört bakanın da dahil olduğu hükümetin, bütün siyasî partilere karşı eşit, tarafsız ve saygılı bir tutum içinde bulunacağı belirtilmiştir. Programda, devlet dairelerine partizanlığın sızmasına ve partizan davranışlara imkân verilmeyeceği açıklanmış; hükümet olarak başlıca amaçlarının, kamu yönetiminde kesin bir tarafsızlığın sağlanması olduğu ifade edilmiştir.³⁸⁰

Müteakiben 29 Kasım’da Başbakan Sadi Irmak tarafından kurulan Bakanlar Kurulu için güven oylaması yapılmış; 17 kabul, 358 ret, 3 muteber sayılmayan oy çıkmıştır. Bu duruma göre Sadi Irmak tarafından kurulan Hükümet, Millet Meclisi’nden güvenoyu alamamıştır.³⁸¹ Irmak, istifasını Cumhurbaşkanına sunmuş; Korutürk, hükümetin istifasını kabul etmiş, ancak Irmak’tan yeni hükümet kuruluncaya kadar Bakanlar Kurulu’nun görevini sürdürmesini istemiştir.³⁸²

Korutürk, 1 Mart 1975’te hükümeti kurmak için tekrar Sadi Irmak’ı görevlendirmiş, başbakana bütün siyasi partilerin yardımcı olmalarını istemiş, “Siyasi partilerin görüş ayrılıklarını ve demokrasilerde muhalefetin şart olduğunu öne sürmek mazeretlerinin geçerli olmadığı günler içinde değiliz” şeklinde beyanatta bulunmuştur. Çarenin, millî koalisyon ve erken seçim olduğuna da vurgu yapmıştır.³⁸³ Hükümeti yeniden kurmakla görevlendirilen Irmak, iki tur süren girişimlerinde “millî koalisyon” ve “geniş tabanlı hükümet” formülleri üzerinde başarıya ulaşamadığı gerekçesiyle görevi iade etmiştir.³⁸⁴

³⁷⁹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 4, Cilt 7, Toplantı 2, 8’inci Birleşim, 19.11.1974, s. 111-115.

³⁸⁰ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 4, Cilt 7, Toplantı 2, 9’uncu Birleşim, 24.11.1974, s. 131-144.

³⁸¹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 4, Cilt 7, Toplantı 2, 11’inci Birleşim, 29.11.1974, s. 246, 247, 252-255.

³⁸² “Irmak istifa etti”, **Milliyet Gazetesi**, 30 Kasım 1974, s. 1.

³⁸³ “Cumhurbaşkanı: Çare millî koalisyon ve erken seçimdir”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 02 Mart 1975, s. 1. Bakanlar Kurulu’nun yeniden teşkili için C. Senatosu Üyesi Sadi Irmak’ın görevlendirildiğine dair Cumhurbaşkanlığı tezkeresi için bkz. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 4, Cilt 11, Toplantı 2, 51’inci Birleşim, 04.03.1975, s. 4.

³⁸⁴ “Millî koalisyon ve geniş tabanlı hükümet girişimi sonuçsuz kalınca Irmak görevi iade etti”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Mart 1975, s. 1. Bakanlar Kurulu’nu teşkile memur edilen Cumhuriyet

Ecevit'in 19 Mart 1975'te, mevcut koşullar içinde hükümet kurmasının olanaksız olduğunu söyleyerek bağışlanmasını istemesinden sonra, Korutürk tarafından hükümeti kurma görevi Demirel'e verilmiştir.³⁸⁵ Demirel'in hükümet kurma çabaları devam ederken, Sadettin Bilgiç ve sekiz arkadaşı, Demirel başkanlığında bir "*Milliyetçi Cephe*" hükümetinin kurulmasına olanak sağlamak amacıyla DP'den istifa etmiştir. Böylece Demirel, 1970 yılı Mart ayında "*41'ler*" olarak nitelenen ve Demirel-Bilgiç çekişmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan durumda DP'lileri bölememişken; 1975 yılı Mart ayında bölme işlemini başarılı bir şekilde sonuca ulaştırmıştır.³⁸⁶

Böylece 4 ay, 2 hafta (134 gün) süren Irmak Hükümeti (17.11.1974 – 31.03.1975) sona ermiş, Bakanlar Kurulu'nun atandığına dair Cumhurbaşkanlığı tezkeresi ve Bakanlar Kurulu listesi 1 Nisan 1975'te TBMM'de okunmuştur.³⁸⁷

Ardından Başbakan Süleyman Demirel tarafından kurulan Bakanlar Kurulu Programı 6 Nisan 1975'te okunmuş, program üzerinde görüşmeler 9 Nisan'da yapılmış, 12 Nisan 1975'te güven oylaması icra edilmiştir. Açık oylamaya 442 iştirak olmuş; 222 kabul, 218 ret, 2 çekimsiz oy kullanılmıştır. Bu suretle Demirel tarafından kurulan IV. Demirel Hükümeti'ne Millet Meclisi'nce güvenoyu verilmiştir.³⁸⁸ Sonuç belli olduktan

---

Senatosu Üyesi Sadi Irmak'ın, Hükümeti kurma görevini yerine getirme imkânı bulamadığını bildirdiğine dair Cumhurbaşkanlığı tezkeresi için bkz. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 4, Cilt 11, Toplantı 2, 52'nci Birleşim, 18.03.1975, s. 36.

³⁸⁵ "*Korutürk, hükümet kurma görevini Demirel'e verdi*", **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Mart 1975, s. 1. Bakanlar Kurulu'nun yeniden teşkili için Adalet Partisi Genel Başkanı ve Isparta Milletvekili Süleyman Demirel'in görevlendirilmiş olduğuna dair Cumhurbaşkanlığı tezkeresi için bkz. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 4, Cilt 11, Toplantı 2, 55'inci Birleşim, 25.03.1975, s. 170.

³⁸⁶ "*Dokuz milletvekili DP'den istifa etti*", **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Mart 1975, s. 1. 1973 Milletvekili Genel Seçimi sonucu DP'den milletvekili seçilen İhsan Tomuş'a göre Ecevit, normal zamanından üç sene önce erken seçim istemekle stratejik bir hata yapmıştır. Bu süreçte AP, MSP, MHP ve CGP, adına "*Milliyetçi Cephe*" dedikleri ortak bir cephe kurmuşlardır. Ecevit'in erken seçim istemesi, dağınık olan sağ kesimin bir araya gelmesini sağlamış; bu davranış aynı zamanda DP'yi parçalamak isteyen AP'yi tekrar güçlü hale getirmiştir. Tomuş, **a.g.e.**, s. 279.

³⁸⁷ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 4, Cilt 11, Toplantı 2, 58'inci Birleşim, 01.04.1975, s. 255-257. 1971-1980 yılları arasında kurulan hükümetlere ait Bakanlar Kurulu listeleri EK-2'de sunulmuştur. Başbakan Demirel tarafından kurulan 30 kişilik kabinede on beş eski bakan yer almıştır. Bakanlar Kurulu, 16 AP, 8 MSP, 4 CGP ve 2 MHP'liden oluşmuştur. Yeni kurulan hükümet için Ecevit, bir süre öncesine kadar birbirlerini en ağır dille suçlayan dört partinin kurduğu azınlık hükümetinin ne Meclis'te, ne de kendi içinde olumlu bir çalışma yapamayacağını iddia etmiştir. Dört partinin oylarının bile yetmediği azınlık hükümetinden uzun süreli bir icraat beklemenin olanaksızlığına vurgu yapmıştır. Seçimin yenilenmesi konusunda ise, erken seçime gidilmesinin milletvekillerinin çoğunluğunun vereceği karara bağlı olduğunu belirtmiştir. Erken seçim yapılamamasının da, milletvekillerinin kendi çıkarlarını ülke çıkarlarından önde tuttuğundan kaynaklanabileceğini ifade etmiştir. "*Ecevit, dört partili azınlık hükümeti ne Meclis'te ne de kendi içinde olumlu bir çalışma yapamayacak*", **Cumhuriyet Gazetesi**, 01 Nisan 1975, s. 1.

³⁸⁸ Hükümet Programı için bkz. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 4, Cilt 11, Toplantı 2, 61'inci Birleşim, 06.04.1975, s. 309-323. Program üzerindeki görüşmeler için bkz. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 4, Cilt 11, Toplantı 2, 63'üncü Birleşim, 09.04.1975, s. 334-431. Güven oylamasını

sonra Meclis'te ve dinleyici localarında büyük kavgalar çıkmış; DP'liler, Sadettin Bilgiç ile arkadaşlarını kovalarken, bağımsızlardan Mehmet Ali Arsan ile arkadaşları da hırpalanmıştır. Dayak yiyen Arsan'ın kaçarken tabanca çektiği ileri sürülmüştür. Oturumu kapattıktan sonra Başkan Kemal Güven fenalaşmış ve kalp krizi geçirmiştir.³⁸⁹

Tekrar edilecek olursa, yapılan güven oylaması sonucu ret (218) ve kabul (222) oyları arasındaki fark sadece 4'tür ve 4 parti (AP-MSP-CGP-MHP) bıçak sırtı güvenoyu alabilmiştir.

Demirel'in "*Milliyetçi Cephe (MC)*" adıyla oluşan birlikteliği sağlamasında, koalisyonu oluşturan partileri adeta tehdit etmesinin de rolü büyüktür. Zira Demirel, iş birliği yapmayan partilerin, Ecevit'in erken seçim önerisini desteklemiş olacağı tezini işlemiştir. Demirel tarafından kurulan bu hükümet, halk arasında "*Milliyetçi Cephe*" veya "*Sola karşı sağcı cephe*" olarak anılmıştır.³⁹⁰

Demirel'in; AP, MSP, CGP, MHP ve DP'den ayrılan bazı bağımsızlardan oluşan böyle bir koalisyonu toparlamayı başarmasında diğer bir önemli husus, bu partilere "*bakanlık rüşveti*" vermesidir. Zira Demirel ancak bu şekilde partileri iş birliğine razı edebilmiştir. Bununla birlikte, böylesi bir birliktelikte özellikle MSP ve MHP, Demirel'in kendilerine bağımlı olduğunu bildikleri için nüfuzlarını aşırı ölçüde kullanmışlardır. Öyle ki, "*kendi bakanlıklarında*" görülmemiş şekilde hâkimiyet

---

müteakip, netice açıklanmadan önce DP Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli, DP'den üç arkadaşlarıyla sabahın beri temas kuramadıklarını, bu arkadaşlarının oylarını vermekten ve vazifelerini yapmaktan alıkonulduklarını iddia etmiş ve bu hususun zabitlara geçirilmesini talep etmiştir. Güven oylaması için bkz. **Milliet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 4, Cilt 11, Toplantı 2, 65'inci Birleşim, 12.04.1975, s. 452-460. Bu güven oylaması yeni bir Demirel döneminin başlangıcı olmuştur. Keza Demirel'in misyonu 1965 ve 1969'dan farklıdır. Demirel her ikisinde de seçimi tek başına kazanmış bir partinin önderi ve çoğunluk partisi hükümetinin başbakanıdır. 1975'te ise 4 partinin desteklediği, bıçak sırtı güven oyu almış sol karşıtı bir blokun başbakanıdır. Dolayısıyla gücü de, güçsüzlüğü de bu yeni kimliğinden kaynaklanmıştır. Rıdvan Akın, **Türk Siyasal Tarihi (1908-2000)**, On İki Levha Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2012, s. 398.

³⁸⁹ "*Evet'ler kazandı*", **Milliyet Gazetesi**, 13 Nisan 1975, s. 1.

³⁹⁰ Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, s. 196. Kurulan MC'ye, "*Nasıl bir milliyetçilik? ve neyin milliyetçiliği?*" diyerek tepki gösteren yazar ve akademisyen Server Tanilli'ye göre MC; toplumda tüm antiemperyalist, ilerici, demokrat ve devrimci güçlere karşı düşmanlık üzerine kurulan ve sahte bir milliyetçiliği içeren gerici bir cephe. Başlı çeken parti olan AP'nin tekeli sermayenin partisi olması, bu ortaklığın niteliğini zaten göstermektedir. Üstelik AP, hükümetin kurulmasında hiçbir zorunluluk olmadığı halde, faşist eğilimleri su yüzüne çıkmış, "*komando*" adı verilen vurucu güçleri yetiştiren bir parti olan MHP'yi bilerek ortaklığa almıştır. Server Tanilli, **Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz?**, Cumhuriyet Kitapları, 10. Baskı, İstanbul, 2009, s. 68. Bununla birlikte kurulan ittifakın adında "*milliyetçi*" ifadesi geçse de, koalisyonu oluşturan partiler milliyetçiliği bile birbirlerinden farklı yorumlamışlardır. Fezyioğlu'nun Atatürk Milliyetçiliği, Erbakan'ın milli görüşünden farklı olduğu gibi; Demirel'in kalkınma coşkusu ve onun yarattığı millî heyecan olarak düşündüğü milliyetçilik, Türkeş'in ülke sınırlarını aşmış "*Turan*" hayaline ulaşan milliyetçiliğinden farklıdır. Ancak bu partileri birleştiren tek temel, sola karşı olmaları olmuştur. Özdemir, **a.g.e.**, s. 372.

kurmuşlardır. Binlerce devlet memuru işten çıkarılmış ya da alt derecelere indirilmiş ve yerlerine partiye sadık kişiler getirilmiştir.³⁹¹

MC Hükümeti'nin, solun ciddi biçimde ilk kez iktidar seçeneği durumuna gelmesine karşı, sağın verdiği yanıt olarak da yorumlanması mümkündür. Bu ortaklık, sağlam temellere dayanan bir ortaklık olamamıştır. Ortak hükümette yer alan partilerin seçmenleri aynı grup ve sınıflardan olduğundan, bu partiler arasında bir yarışma ortamı doğmuştur. Soldan oy almaları söz konusu olamayacağından, koalisyon ortağı partiler birbirlerinin oylarını almaya uğraşmışlardır. Bu ise MC'nin en güçsüz yanını oluşturmuştur.³⁹²

Öte yandan bu hükümetin göreve başlamasından yaklaşık 6 ay sonra yeniden seçim sürecine girilmiş, 12 Ekim 1975 tarihinde yapılacak Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçimleri, IV. Demirel Hükümeti (I. MC Koalisyon Hükümeti)'nin iktidarda olduğu bir dönemde yapılmıştır.

³⁹¹ Zürcher, **a.g.e.**, s. 378. Öyle ki, MC Hükümetlerinin koalisyon ortağı MHP, devlet kurumlarındaki ve kamu iktisadi teşebbüslerindeki örgütlenmesinde Millî Eğitim Bakanlığını esas almıştır. Dönemin CHP Milletvekili Erol Tuncer, CHP Genel Sekreteri Mustafa Üstündağ'ın bir gün Parti meclisinde bir konuşma yaptığını, "MHP üç milletvekili ile koalisyona girdi. Orta öğretim ve ilköğretim genel müdürlüklerini aldı. Bu gelecek için bir tehlike yaratıyor." ifadesini kullandığını belirtmiştir. Tuncer'e göre de MHP, gençlik içindeki ve kamu bürokrasisindeki örgütlenmesine bu bakanlıktan başlamıştır. Erol Tuncer ile 2 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat. Bakanlığı boyunca; yüksek karakterli, fikri ve vicdanı hür, Türk benliğini ezdirtmeyen insan yetiştirme konusunda çaba gösterdiklerini belirten I. MC'nin AP'li Millî Eğitim Bakanı Ali Naili Erdem, Öğretmen Okulları Genel Müdürü Ayvaz Gökdemir'in (bu ismi Ali Naili Erdem'e tavsiye eden Turhan Feyzioğlu, ona da tavsiye eden daha önceki dönemlerde milletvekilliği yapan Ali İhsan Göğüş'tür) MHP sempatisini olan kişileri gözettiğini, kendisini bu konuda ikaz ettiğini belirtmiştir. Erdem, daha sonraki bir dönemde Alpaslan Türkeş'in vefatından önce kendisine MHP Genel Başkanlığını teklif ettiğini de ayrıca ifade etmiştir. Ali Naili Erdem ile 24 Kasım 2015 tarihinde yapılan mülakat. Öte yandan II. MC Hükümeti (21 Temmuz 1977 – 05 Ocak 1978) döneminde de Millî Eğitim Bakanlığında AP – MHP çekişmesi yaşanmış, Ayvaz Gökdemir'in görevden alınmasına ülkücüler karşı çıkmıştır. Ayvaz Gökdemir'in Öğretmen Okulları Genel Müdürlüğü'nden alınarak bakanlık müşavirliğine atanması Millî Eğitim Bakanlığında AP – MHP çekişmesini yeniden ortaya çıkarmıştır. "M. Eğitim'de kargaşa", **Hürriyet Gazetesi**, 10 Ağustos 1977, s.1.

³⁹² Kongar, **a.g.e.**, s. 184. Normal şartlar altında CHP'den ayrılanların kurduğu CGP'nin sol kanatta yer alması umulurken, CGP MC'nin ortaklarından biri olarak sağ partilerin içinde yer almıştır. Dönemin CHP milletvekili Erol Tuncer'e göre CHP'den ayrılanlar, ortanın solu politikasına karşı olanlardır. Onlar da Bülent Ecevit'in aşırı solda olduğunu iddia ederek politika yapmayı tercih etmişler, siyasal yelpazedeki konumlarını buna göre belirlemişlerdir. Erol Tuncer ile 2 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat. CGP'nin MC partileri içinde yer alması ile ilgili bir görüş de şu şekildedir: CGP'nin böyle bir oluşum içinde yer alması, gerçekte berrak bir siyasal tercihe dayanmamıştır. CGP'nin bu koalisyonda yer almasının tek nedeni Ecevit faktörü olmuştur. "Ecevit, CHP'yi sol bir parti haline getirmemiş olsa, CGP'lilerin yeri muhtemelen CHP olurdu" şeklinde bir anlayış da söz konusu olmuştur. Ancak MC içinde pozisyon alışı, CGP'nin biraz daha küçülmesine yol açmıştır. Ayrıca Korutürk'ün Atatürkçülük anlayışı büyük ölçüde CGP ile örtüşmüş; Prof. Turhan Feyzioğlu'nun kimliği ve siyasal duruşunun da etkisiyle, Korutürk'ün sadece CGP ile sorunu olmamıştır. Rıdvan Akın, **a.g.e.**, s. 401, 402.

3.1.2. Partilerin Seçim Kampanyaları

1973 Genel Seçiminden, 1975 yılı kısmi seçimine kadarki süreçte yaşanan politik gelişmelere yukarıda değinilmiştir.

Buna göre; CHP, yasama organının büyük kanadını tamamen değiştirecek olan milletvekili genel seçiminin, belirtildiği üzere, daha erken bir tarihe çekilmesinden yana olmuş ve bunu her ortamda vurgulamıştır. Yasama organının, sayıca daha küçük kanadını, üçte bir oranında değiştiren Cumhuriyet Senatosu kısmi yenileme seçimi ise 1975 yılı ekim ayında yapılmıştır. Partilerin yürüttüğü seçim kampanyasının genel seyri şu şekilde gerçekleşmiştir:

Ecevit, seçim kampanyasını 4 Eylül 1975 tarihinde taş yağmuru altında Elazığ'da açmış, seçim gezisinde kanlı olaylar çıkmış, konuşmasında *“Türk Milletini kendi içinde bölenler milliyetçi olamazlar. Geçen yıl biz hükümetteyken sahte komandolarla vatandaş kanı akıtmadık, gerçek komandolarla Kıbrıs'ta zafer kazandık...Silahların üstüne silahsız gideceğiz. Taş atana gül ile karşılık vereceğiz. Bir avuç faşiste devleti yıktırmayacağız”* şeklinde konuşmuştur.³⁹³

İzmir'de radikal sol grupları hedef alan Ecevit, *“En büyük ihanet sağdan değil, aşırı soldan gelen ihanettir. Çünkü o halka ihanettir. Birtakım sol faşistler bulunmaktadır. Bunların CHP içine sızmaları ve toplantılarda gösteri yapmaları kesinlikle önlenmelidir. Bunlar bizim için en az faşistler kadar zararlıdır. Onlar CHP'ye yaklaştırılmamalıdır. Aksi halde Türk demokrasisini başka türlü yaşatamayız”* demiştir.³⁹⁴

20 Eylül'de Samsun'da, çeşitli dönemlerde parti içi kavgalar nedeniyle CHP'den ayrılanların yeniden partiye dönmesini istemiş; *“Bugünkü çağda halkçı olunmadan milliyetçi olunamaz. Atatürk'ün altı ilkesinden biri halkçılık, diğeri milliyetçiliktir”* şeklinde konuşmuştur.³⁹⁵

Karadeniz gezisini Zonguldak'ta tamamlayan Ecevit, 21 Eylül'de yaptığı konuşmada hükümeti suçlamış, devlet yönetiminin cephe partileri tarafından parsellendiğini ve tahrip edildiğini iddia etmiştir. Konuşmasını, *“Demirel, demokrasinin en büyük problemi hükümete sızdırıyor. Oysa asıl sorun hükümete sızdırılmıyor, devlet*

³⁹³ *“Bir avuç faşiste devleti yıktırmayacağız”*, **Günaydın Gazetesi**, 5 Eylül 1975, Haber 2, s. 1, 4.

³⁹⁴ *“En büyük ihanet sağdan değil, aşırı soldan gelen ihanettir”*, **Günaydın Gazetesi**, 13 Eylül 1975, Haber 2, s. 1, 4.

³⁹⁵ *“Ecevit: Halkçı olmadan milliyetçi olunamaz”*, **Tercüman Gazetesi**, 21 Eylül 1975, s. 1.

yönetiminin hükümetçe tahribidir. Yönetim iyi işlerse, devlet bir süre hükümete de yürür. Ama devlet yönetimi partizanlıkla tahrip edilirse, devlet işlerini hükümet de yürütemez. Bugün hükümet devlet yönetimini cephe partileri arasında parsellemektedir. Yönetim çığrından çıkarılmaktadır. Partizanlık yapanlara da, yaptırana da iktidara gelince hesap soracağız. Bunu herkes böylece bilmelidir” diyerek tamamlamıştır.³⁹⁶

Kayseri’de 29 Eylül’de yaptığı konuşmada, Demirel’in iktidara gelmesiyle kan dökülmeye başladığını iddia eden Ecevit; halka hitabında, “CHP’nin tek başına iktidara gelmesi, Demirel için, kardeşleri ve yeğenleri için korkulacak bir şey olabilir. Kurulmamış bir şirkete 160 milyon lira teşvik kredisi alanlar korkabilir...AP, 6 aydır hükümette; hala şunu yaptım, bunu yaptım diyemiyor, ‘yapacağım’ diye iddialarda bulunuyor” şeklinde konuşmuştur.³⁹⁷

10 Ekim 1975’te İstanbul’da Taksim Alanı’nda miting yapan CHP lideri, Demirel’in başbakan olabilmek için faşizm ve mafya yöntemlerini uygulayanlara sığındığını söylemiş, Türkeş’i de cinayet kışkırtıcısı olarak nitelemiştir. Ecevit, “Şeker Bayramından önce Türkeş, dağıttığı bir bayramlaşma beyannameinde (davadan dönen olursa vurun) dedi. Bizim dinsel bayramlarımız kardeşliği, sevgiyi ve birliği hatırlatmaktadır. Türkeş kendi adamlarını bile vurma emri veriyor. Cinayet kışkırtıcılığı yapan bu adam Başbakan yardımcısıdır, Milli Güvenlik Kurulu’nun üyesidir. Demirel de birçok iç meselelerde idareyi kendi olmadığı zaman ona bırakmaktadır. Öyleyse, Demirel de onun suç ortağıdır. Demirel Başbakan olabilmek için, iktidara gelebilmek için bir avuç sokak zorbasına sığınmıştır” şeklinde konuşmuştur. Ayrıca Demirel’in kendisine yalancı demesiyle yalancı olmayacağını belirtmiş, “Oysa kendi yalancılığı belgelenmiştir. Mason değilim demiştir, mason olduğu ispatlanmıştır” diyerek konuşmasını tamamlamıştır.³⁹⁸

AP’nin seçim kampanyasına yönelik faaliyetleri genel hatlarıyla şu şekildedir: Seçim kampanyasının açılmasının hemen öncesinde AP Kırşehir milletvekili Memduh Erdemir 22 Eylül’de Polatlı’da yaptığı konuşmada “CHP’nin tutumu kardeşi kardeşe düşman yapıyor. İslamiyeti ortadan kaldırmak isteyen Ecevit’in peşine takılmayın, o

³⁹⁶ “Ecevit”, **Tercüman Gazetesi**, 22 Eylül 1975, s. 7.

³⁹⁷ “Demirel geldi kan dökülmeye başladı”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Eylül 1975, s. 1.

³⁹⁸ “Ecevit: Demirel lafla temel atıyor”, **Hürriyet Gazetesi**, 11 Ekim 1975, s. 1, 11.

sıradan bir gazetecidir. Bazı gazeteler de ona basın yoluyla yardım ediyor” şeklinde konuşmuştur.³⁹⁹

Bu tespitin ardından, ülke kalkınmasının köyden başlaması gerektiğine inanan AP, seçim kampanyasını 23 Eylül 1975’te, Ankara’nın Ayaş ilçesine bağlı Çanilli Köyü’nde açmıştır. Demirel yaptığı konuşmada, “Türkiye Cumhuriyeti’ni sosyal devlet yapmak, sosyalist devlet yapmaktan daha kolaydır. Biz eğitimi, ahlakı, hırsı ve her şeyiyle milli olan Türkiye’yi komünistlerin eline bırakmayacağız” demiştir. CHP Hükümeti’nin yedi buçuk ay içinde ülkenin bütün sorunlarını içinden çıkılmaz bir hale getirdikten sonra bırakıp kaçtığını iddia eden Demirel, “Cumhuriyet rejimini yıkıp, komünist idare getirmeye cüret edenler olmuştur. Bunun için silaha sarılanlar olmuştur. Ve devlet tam bu eşkıyalığı bastırmış iken, bu işlere cüret edenlerin hamisi ortaya çıkmış ve bunları kanunun ve devletin pençesinden kurtarmıştır” şeklinde konuşmuştur.⁴⁰⁰

Demirel 27 Eylül’de Uşak ve Afyon’da yaptığı konuşmalarda CHP’ye çatmış, istikrarsızlığa çare bulabilmek için seçim sisteminde değişiklik yapılması gerektiğini işaret etmiş, konuşmasının büyük bir bölümünü “istikrar” konusuna ayırmıştır. Bu hususta, “İstikrarsızlık demek, ülkenin meselelerinin sahipsiz kalması demektir. Hükümetlerin, ülkenin meselelerine eğilecek zamanı buluncaya kadar ömürlerini tamamlamış olmaları, istikrarsızlığın başka bir neticesidir” diyerek konuya açıklık getirmiştir.⁴⁰¹ Ayrıca Ecevit’i, yeni nöbetçi gelmeden nöbet yerini terk eden birisine benzeten Demirel, Afyon’daki konuşmasında “AP 1960 ve 1971 bunalımlarında ülkeyi Kore’nin, Vietnam’ın, İspanya ve Portekiz’in düştüğü durumlara düşürmemek için misyonunu aşan fedakarlıklar yapmıştır” şeklinde konuşmuştur.⁴⁰²

Kayseri’de ise Ecevit’i “Özel hadiseler yaratarak, fazilet ve namus cellatlığı yapılarak istenilen hedefe ulaşamaz” şeklinde eleştiren Demirel, “Kanun çıkarıyorsunuz, Anayasa Mahkemesi iptal ediyor. Sorarım size çıkan bütün kanunlar mı Anayasa’ya aykırı düşer?” diyerek konuşmasını tamamlamıştır.⁴⁰³

³⁹⁹ “Seçim Haberleri”, **Hürriyet Gazetesi**, 23 Eylül 1975, s. 3.

⁴⁰⁰ “Demirel: Hükümet seçimden sonra da devam edecektir”, **Hürriyet Gazetesi**, 24 Eylül 1975, s. 1, 11.

⁴⁰¹ “CHP güçlenirse meseleler de artar”, **Tercüman Gazetesi**, 28 Eylül 1975, s. 1.

⁴⁰² “Demirel: AP, bunalım döneminde misyonunu aşan fedakarlıklar yapmıştır”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Eylül 1975, s. 1.

⁴⁰³ “AP lideri: ‘Bu Anayasayla memleket idare edilmez’ dedi”, **Hürriyet Gazetesi**, 29 Eylül 1975, s. 1, 15.

Demirel, Eskişehir’de yaptığı konuşmasının tamamını CHP ile Ecevit’e ayırmış, “*Ne olduğu meçhul olan CHP, bir siyasi parti olmaktan ötede karanlık bir teşkilat haline gelmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi yolunu tutmuş gidiyor. Sol sathı mailinde hayli kaymıştır. Kaymaya devam ediyor. CHP yalnız kendi sola kaysa iyi, memleketi de kaydırıyor*” şeklinde konuşmuş; CHP’yi memleketin meselelerini bilmeyen pahalı bir iktidar, Ecevit’i de solun lideri değil, aleti olarak tanımlamıştır.⁴⁰⁴

Elazığ’da Demirel, iktidar oldukları için Ecevit’in kendisini kıskandığını söylemiş, CHP-MSP koalisyonu icraatını yermiş, bu hükümeti “*kendi suçlarını affeden hükümet*” olarak nitelendirmiş ve Ecevit Hükümeti’nin af çıkarmasını kınamıştır. Ecevit karma hükümetini eleştirirken, “*Bu hükümet sayesinde komünizm, Türkiye’de geçen 50 senede kaydettiği ilerlemeyi bir senede kaydetmiştir*” ifadelerini de sözlerine eklemiştir.⁴⁰⁵

9 Ekim’de Tekirdağ ve İstanbul’da halka hitap eden Demirel, CHP’ye, “*Medeniyet düşmanı, huzur ve güven düşmanı, anarşi teşvikçisi, hukuk ve kanun devleti sabotörü, komünizmin himayekârı, ısrırgan otu*” şeklinde ifadelerle yüklenmiş, CHP’nin Ak Günlere Beyannamesi’nin “*bir yalan abidesi*” olduğunu söylemiştir. Demirel, CHP’nin Atatürk ilkelerinden saptığını da sözlerine eklemiş, haşhaş ekimi konusunda Ecevit’in kahramanlık hastası olduğunu iddia etmiş, konuşmasını “*Ecevit kahramanlık hastasıdır. Ama soğan kahramanlığı, ama sarımsak kahramanlığı*” diyerek tamamlamıştır.⁴⁰⁶

AP’nin 10 Ekim’de Bursa’da gerçekleştirdiği mitingde Demirel’in yanında eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve eski Başbakanlardan Aydın Menderes’in oğlu Mutlu Menderes de yer almıştır. Toplanan kalabalığa hitap eden Demirel, AP’nin DP’nin bizzat kendisi olduğunu tekrarlamış, CHP’nin bir yıl önce memleketi bir kaşık yağa muhtaç ettiğini, doğrudan ve dolaylı olarak mezhep ve ırk bölücülüğü yaptığını ve dolayısıyla Türk demokrasisinin başına büyük bir dert olduğunu söylemiş, sonuç olarak CHP’nin sabıkali bir geçmişinin olduğunu iddia etmiştir.⁴⁰⁷

⁴⁰⁴ “*CHP sola kendi kaysa iyi, ama memleketi de sürüklüyor*”, **Günaydın Gazetesi**, 5 Ekim 1975, Bölüm 2, s. 1.

⁴⁰⁵ “*Demirel iktidarda olduğu için Ecevit’in kendisini kıskandığını söyledi*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Ekim 1975, s. 1.

⁴⁰⁶ “*Demirel: 6 okun çoğu kırıldı*”, **Hürriyet Gazetesi**, 10 Ekim 1975, s. 1, 11.

⁴⁰⁷ “*Demirel: Ecevit Demokrasinin derdidir*”, **Tercüman Gazetesi**, 11 Ekim 1975, s. 1, 7.

İki ana partinin dışında kalan diğer partilerin seçim faaliyetleri ise şu şekildedir: MSP Genel Başkanı Erbakan Afyon'da yaptığı konuşmada, Ecevit'ten sık sık *“Bre solcu”* diye bahsetmiş, AP'yi de zaman zaman kınamıştır. AP ve CHP'yi kastederek, *“Batıların arkasından gitmeyin. Oyunuzu Milli Selamete verin”* diyen Erbakan, gelecek seçimlerde partisinin 250 milletvekili çıkaracağını, CHP'nin kırk yıl milleti aldattığını söylemiş, denenmiş batıların arkasından gidilmemesini istemiştir. *“Cephe beraberliğinde MSP elinden geleni yapmıştır. Fakat AP'nin tutumu yüzünden seçimlere ayrı ayrı gidiyoruz. Bu işte AP'nin kaybı olacak, fakat kendi düşen ağlamaz”* şeklinde konuşmuş, öte yandan CHP için, *“CHP ne kadar küçülür ortadan kalkarsa o gün düğün bayram olur. Millet o kadar feraha kavuşur”* ifadelerini kullanmıştır.⁴⁰⁸

MSP lideri ve Başbakan yardımcısı Erbakan, İstanbul Taksim meydanında seçim faaliyetleri kapsamında yaptığı konuşmasında, AP lideri ve Başbakan Demirel'i eleştirmiş, *“İftar sofraları ile Cuma namazlarında resim çektirenler dini istismar ediyor. Renksizlerin, komünistlerden hiçbir farkı yoktur”* şeklinde konuşmuştur.⁴⁰⁹

MHP Genel Başkanı ve Başbakan Yardımcısı Türkeş ise seçim kampanyasına 22 Eylül 1975 tarihinde İstanbul'da başlamış, verdiği demeçte Ecevit'i seviyesiz konuşmalar yapmakla ve fikirlerine karşı olan halka karşı saygısız davranışlarda bulunmakla itham etmiş, *“Gerçek demokraside halka saygılı olmak lazımdır. Biz gönüllerden gönüllere barış güvercini uçurmak istiyoruz”* şeklinde konuşmuştur.⁴¹⁰

Giresun'da halka, *“Milletimiz özellikle son yıllarda dışardan desteklendiğinden asla şüphe etmediğimiz yerli ihanet yuvalarının gayreti ile parçalanmak istenmekte, çeşitli zümrelere bölünerek bir kardeş kavgasına sürüklenmektedir. MHP, iktidar hürsünün ihanet çizgisine getirdiği kimseler hariç, aziz milletimizin her mensubunu sevgiye, ortak sevinç ve acılarımız paylaşmaya davet ediyor”* şeklinde hitap etmiştir.⁴¹¹

Türkeş Niğde'de düzenlediği açık hava toplantısında yaptığı konuşmada, *“MHP ve onun genç ülkücüleri, hayatlarını bile ortaya koyarak, tam bir cihad içindedirler”* şeklinde konuşmuştur. Vatandaş oylarının bu cihadın en kısa zamanda kazanılmasına yardım edeceğini söylemiş, *“Türklük gurur ve şuuruna İslam ahlak ve faziletine*

⁴⁰⁸ *“Bana 250 mebus verin, bakın o zaman neler yaparım”*, **Günaydın Gazetesi**, 2 Eylül 1975, Bölüm 2, s. 1, 4.

⁴⁰⁹ *“Erbakan: Cuma namazında resim çektirenler dini istismar ediyor”*, **Hürriyet Gazetesi**, 11 Ekim 1975, s. 1.

⁴¹⁰ *Türkeş İstanbul'da*, **Tercüman Gazetesi**, 23 Eylül 1975, s. 7.

⁴¹¹ *“Türkeş Giresun'da”*, **Tercüman Gazetesi**, 26 Eylül 1975, s. 7.

inananlar saflarımızdaki yerinizi almakta gecikmeyiniz... Geçmiş iktidarlar, sizlere hiçbir hizmet getirmemiş, oy almak için sadece boş lafla vakit geçirmiş, milleti kandırmanın bir marifet olduğunu sanmışlardır” diyerek konuşmasını tamamlamıştır.⁴¹²

AP gibi, seçim kampanyasını köyde açmayı tercih eden bir başka parti DP olmuştur. DP Genel Başkanı Bozbeyli, partisinin seçim kampanyasını 22 Eylül 1975'te Niğde'nin Aksaray ilçesine bağlı Altinkaya köyünde açmıştır. Bozbeyli Aksaray'da yaptığı konuşmada *“Kanunsuz ve ahlak dışı yollarla kendilerine ve çevrelerine menfaat sağlayanlar, yalan ve sahte usullerle politika yapanlar, seçim meydanlarında elini kolunu sallayarak gezebiliyorsa, kötülüklerle ve kanunsuzluklarla mücadele imkânsız hale gelir”* şeklinde konuşmuştur.⁴¹³

Müteakiben Niğde'de konuşan Bozbeyli, zaruri ihtiyaç maddelerinin karaborsaya düştüğünü iddia etmiş, hükümetin milletin derdine eğilmekten ziyade, kendini ayakta tutabilmenin çabasına düştüğünü söylemiştir. *“Hükümet ortakları arasındaki anlaşmazlıklar ve karşılıklı suçlamalar her gün radyolarla ilan edilmektedir. Siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlar yüzüstü kalmıştır”* diyerek konuşmasını bitirmiştir.⁴¹⁴

9 Ekim 1975'te Denizli ve ilçelerinde halka hitap eden Bozbeyli; AP, CHP ve MSP'ye çatarak vatandaşların DP'ye oy vermesini istemiştir. DP'den kopmalarla ilgili olarak, *“Biz partimizi kurarken bir bütünleşme içindeydik ve şirket kurmadık. Halbuki bazı vatandaşlar bizi şirket kuruyor zannı ile içimize girdiler. Baktılar ki, biz alışveriş yapan şirket değiliz, hemen ayrıldılar ve alışveriş partilerine gittiler”* şeklinde konuşmuştur. Kıbrıs konusundaki görüşlerini ise, *“Ecevit Kıbrıs zaferini kendisine mal etmek için hükümetteki ortağı MSP ile adeta ganimet kavgasına düşmüştür. Kıbrıs'ı kurtarmak için miğferi Ecevit ile Erbakan mı giyip Kıbrıs'a gittiler? Kıbrıs'ı sadece Türk milletinin evlatları kurtarmıştır”* şeklinde özetlemiştir.⁴¹⁵

⁴¹² “Türkeş: Milleti kandırmak marifet değildir”, **Tercüman Gazetesi**, 2 Ekim 1975, s. 7.

⁴¹³ “Seçim Haberleri”, **Hürriyet Gazetesi**, 23 Eylül 1975, s. 3.

⁴¹⁴ “Bozbeyli Niğde'de”, **Tercüman Gazetesi**, 26 Eylül 1975, s. 7.

⁴¹⁵ “Bozbeyli: Ecevit miğferi giyip Kıbrıs'a mı gitti”, **Tercüman Gazetesi**, 10 Ekim 1975, s. 1, 7.

3.1.3. Seçim Sonuçları

Partilerin, yukarıda belirtilen, genel seçimlere göre nispeten küçük ölçekteki seçim kampanyalarının ardından, Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme ve milletvekili ara seçimleri 12 Ekim 1975 tarihinde, Türkiye genelinde 27 ilde yapılmış; seçime 54 senatörlük ve 6 milletvekilliği için altı partiden toplam 330 aday katılmıştır.

B Grubundaki 21 ve üyeliği boşalan 4 il (Balıkesir, İstanbul, Konya, Samsun) olmak üzere toplam 25 ili kapsayan Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçimleri 12 Ekim 1975 tarihinde yapılmış, barajsız d'Hondt sisteminin uygulandığı ve ülke genelinde katılım oranının %58,4 olduğu seçime 6 siyasi parti (CHP, AP, MSP, MHP, DP ve TBP) katılmış, seçim sonucunda 3 siyasi parti (CHP, AP ve MSP) Cumhuriyet Senatosu'na girmiş, boşalan 54 senatörlüğün dağılımı ise şu şekilde olmuştur.⁴¹⁶

Tablo 8: 12 Ekim 1975 Seçiminde Partilerin Kazandıkları Senatör Sayıları ve Aldıkları Oy Oranları

PARTİLER	ALDIKLARI OY ORANI	KAZANDIKLARI SENATO ÜYELİKLERİ SAYISI
CHP	%43,4	25
AP	%40,8	27
MSP	%8,9	2
MHP	%3,2	-
DP	%3,1	-
TBP	%0,5	-
Bağımsızlar	%0,1	-
TOPLAM		54

Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçiminde birinci sıraları 8 ilde CHP, 16 ilde AP, 1 ilde MSP almıştır. CHP 21 ilde 25, AP 19 ilde 27, MSP 2 ilde 2 senatörlük çıkarmıştır. 12 Ekim 1975 tarihinde 54 senatörlük için yapılan seçim sonucunda CHP sandalyelerin %46,3'ünü, AP %50'sini, MSP ise %3,7'sini almıştır. İller bazında seçime katılım oranının en yüksek olduğu üç il sırasıyla Bingöl (%73,2), Muğla (%72,6) ve Tekirdağ (%68,1) olmuştur. Cumhuriyet Senatosu üyeleri seçimi yapılan 25 ilde siyasi partilerden seçilen adaylara ait isim listesi Ek-6'da belirtilmiştir.

⁴¹⁶ Tuncer, **Cumhuriyet Senatosu Seçimleri**, s. 324. Seçim sonucu ile ilgili YSK bildirisi 25 Ekim 1975 tarihli ve 15394 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15394.pdf> (09.03.2015).

Partilerin iller bazında en çok ve en az başarılı oldukları iller ise tabloda sunulmuştur.

Tablo 9: 12 Ekim 1975 Tarihli Cumhuriyet Senatosu Üçte Bir Yenileme Seçiminde Partilerin En Çok ve En Az Oy Aldıkları İller ve Bu İllere Ait Oy Oranları

1975 YILI CUMHURİYET SENATOSU ÜÇTE BİR YENİLEME SEÇİMİ				
Partiler	Seçime Katılan Partilerin <u>En Çok</u> Oy Aldıkları İller ve Oy Oranları		Seçime Katılan Partilerin <u>En Az</u> Oy Aldıkları İller ve Oy Oranları	
CHP	Tunceli	%84,3	Bingöl	%27,6
	İstanbul	%58,2	Afyon	%28,2
	Ankara	%49,9	Elazığ	%29,8
AP	Bursa	%57,0	Tunceli	%11,4
	Gümüşhane	%53,6	Diyarbakır	%28,2
	Afyon	%53,2	Urfa	%30,6
MSP	Bingöl	%36,1	Tunceli	%0,8
	Diyarbakır	%29,6	Tekirdağ	%2,0
	Urfa	%27,5	Muğla	%2,2
MHP	Kayseri	%12,5	Bingöl	%0,3
	Niğde	%9,2	Diyarbakır	%0,5
	Adana	%9,0	Tunceli'de oy kazanamamıştır.	
DP	Konya	%10,3	Bingöl	%0,7
	Niğde	%5,8	Tunceli	%0,7
	Denizli	%5,6	İstanbul	%1,4
TBP	Tunceli	%2,7	Gümüşhane, Bursa, Uşak, Trabzon, Giresun, Sakarya, Diyarbakır, Afyon, Urfa ve Konya'da oy kazanamamıştır.	
	Ankara	%1,4		
	İstanbul	%1,0		
Bağımsızlar	Ankara	%0,4	Üç il dışında kalan 22 ilde oy kazanamamışlardır.	
	İstanbul	%0,0		
	Tunceli	%0,0		

Seçim sonrasında Cumhuriyet Senatosu'nda ortaya çıkan genel sandalye dağılımı ise; AP 78, CHP 62, MSP 5, CGP 4, MHP 1 ve bağımsız 2 şeklinde olmuştur.⁴¹⁷

⁴¹⁷ Tuncer, **Cumhuriyet Senatosu Seçimleri**, s. 126. Cumhuriyet Senatosu seçiminde oyların çoğunu CHP, sandalyelerin çoğunu ise AP almıştır. Seçim sonucunda Senatoda tabii üye sayısı 19, kontenjan senatörü sayısı ise 13 olmuştur. Ara seçim sonucunda Millet Meclisi'nde ise; CHP 189, AP 159, MSP 48, DP 24, CGP 10, MHP 3, TBP 1, Bağımsız 14, Boş 2 şeklinde bir tablo ortaya çıkmıştır. **Milliyet Gazetesi**, 14 Ekim 1975, s. 6. Bu arada eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 9 Şubat 1976 tarihli Günaydın Gazetesi'nde kendisiyle yapılan bir görüşmede Senato ile ilgili görüşlerini de açıklamıştır. Bayar, eski cumhurbaşkanı olarak neden tabii senatörlüğü kabul etmediğini, "Türkiye gibi memleket için Senato,

Ayrıca 12 Ekim 1975 tarihinde milletvekilliği ara seçimi de yapılmış, 6 ilde (Amasya, Bursa, Eskişehir, Niğde, Urfa, Zonguldak) gerçekleşen seçim sonucunda AP oyların %48,6'sını alarak 5 milletvekilliği, CHP ise oyların %38,0'ını alarak 1 milletvekilliği kazanmıştır. Seçime katılma oranının %64,3 olduğu seçim sonrasında partilerin aldığı oy oranları ise aşağıdaki gibidir.⁴¹⁸

Tablo 10: 12 Ekim 1975 Tarihli Milletvekilliği Ara Seçiminde Partilerin Aldıkları Oy Oranları ve Kazandıkları Milletvekilliği Sayısı

PARTİLER	ALDIKLARI OY ORANI	KAZANDIKLARI MİLLETVEKİLLİĞİ SAYISI
AP	%48,6	5
CHP	%38,0	1
MSP	%7,9	-
DP	%2,8	-
MHP	%2,3	-
TBP	%0,3	-
Bağımsızlar	%0,1	-
TOPLAM		6

Sonuç olarak 12 Ekim 1975 tarihinde yapılan Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme ve milletvekili ara seçimlerine CHP, AP, DP, MSP, MHP ve TBP katılırken; CGP, TİP ve diğer sol partiler seçimlere girmemişlerdir. Seçimin ardından AP 27 senatörlük ve 5 milletvekilliği, CHP 25 senatörlük ve 1 milletvekilliği, MSP ise 2 senatörlük kazanmıştır.⁴¹⁹ AP ile eski Demokrat Partililer arasında seçim kampanyası boyunca süregelen bütünleşme seçim sonucuna da yansımış; 27 Mayıs İhtilali ile devrilen DP'nin ileri gelen milletvekillerinden altısı, 15 yıl sonra AP çatısı altında yeniden seçilmişlerdir. Sebati Ataman Zonguldak'tan milletvekili; Sıtkı Yırcalı

beyhude vakit kaybı ve masraf demektir" şeklinde ifade etmiştir. "Her çeşit solun karşısında bulunmam!", **Günaydın Gazetesi**, 9 Şubat 1976, Bölüm 1, s.1.

⁴¹⁸ Tuncer, **Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002)**, s. 384. Ara seçim altı ilde; beşi ölüm, biri istifa nedeniyle boşalmış milletvekillikleri için yapılmıştır. Vefat eden milletvekillikleri için ara seçim; Amasya'da, Bursa'da, Eskişehir'de, Niğde'de, Zonguldak'ta yapılmıştır. Öte yandan milletvekili ara seçimi, 16 Nisan 1975'te Cephe Hükümetinin güven oylaması sırasındaki tutumundan sonra istifa eden CHP milletvekili Necati Aksoy'dan boşalan bir üyelik için Urfa'da yapılmıştır. "60 Parlamenti 9,5 milyon seçmenin oyları belirleyecek", **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Ekim 1975, s. 9. Milletvekili seçilen adaylara ait isim listesi Ek-7'de belirtilmiştir.

⁴¹⁹ **Türkiye'nin 90 Yılı**, s. 254.

Balıkesir'den, Hayrettin Erkmen Giresun'dan, İbrahim Kirazoğlu Kayseri'den, Atıf Benderlioğlu Ankara'dan ve Baha Akşit Denizli'den Senatör olmuşlardır.⁴²⁰ Öte yandan MSP %3 oranında oy kaybetmiş, DP ise %8,9 oranında hızlı bir seçim kaybına uğramıştır. Kayıp nedeni MSP ile benzer olan DP, en önemli kayıplara bölgesel merkezlerde uğramış, kayıpları görece küçük şehirlerde az olmuştur. MHP ise %0,3'lük bir kayba uğramış, MHP oylarının şehir büyüklüklerine göre farklılaşmasında önemli bir değişme meydana gelmemiştir. Dolayısıyla 1973-1975 döneminde 120.000-250.000 nüfus grubundaki şehirlerde MSP ve DP oylarındaki kayıpların toplamı %15 civarında olup, AP oylarının bu kesimdeki artışı %9 mertebesinde gerçekleşmiştir. Bu şehirlerde MSP ve DP oylarından, CHP oylarına önemli bir kaymanın olduğunu söylemek mümkündür.⁴²¹ CHP ve AP liderleri ve yöneticileri ise, “*küçük partilerin eriyip silinmiş olmasından*” duydukları memnuniyeti saklamamışlardır.⁴²² Demirel ve Ecevit, ilk seçimde iktidar olacaklarını söylerken, belirtildiği gibi DP ve MSP oylarında gerileme görülmüş, bununla birlikte sağ oylarda kayda değer bir artış olmamış; AP, DP'nin bir kısım oylarını almıştır. Bunu, “*AP 1961, 1965 ve 1969'da kendisi için kullanılan oyların bir kısmını geri kazandı*” şeklinde yorumlamak mümkündür. Bir başka ifadeyle, Demirel seçim sürecinde, eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı ve eski Demokrat partilileri yanına çekmeyi başarmıştır. Demokratik Parti'den de AP'ye geçişlerin olması AP'nin seçimlerde oylarını artırmasına neden olmuştur. Sol oylarda ise kısmi bir artış görülmüş; halkın iktidarını isteyen, “*komünizm tehdidini*” abartılmış bulan ve bu söylemin parti karalama ile eşdeğer olduğunu düşünen, Ecevit'e seçim kampanyası boyunca yapılan taşlı saldırıları kınayan ve bundan etkilenen bir kısım seçmen, tercihini sola oy vererek kullanmıştır.

3.2. Millet Meclisi Başkanı Seçimi

1975 yılında yapılan seçimlerden biri de, Millet Meclisi Başkanlığı için yapılan seçimdir. 1973 yılında yapılan Millet Meclisi Başkanlığına, 27 tur sonunda, iki yıl için Kemal Güven seçilmişti. 1975-1977 yılları arasında Millet Meclisi Başkanlığı yapacak üyenin belirlenmesine yönelik seçim turlarına 1 Kasım 1975 günü başlanmıştır. İlk tur

⁴²⁰ “6 eski Demokrat yeniden seçildi”, **Günaydın Gazetesi**, 14 Ekim 1975, s. 1.

⁴²¹ İlhan Tekeli – Raşit Gökçeli, **1973 ve 1975 Seçimleri**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977, s. 48, 49.

⁴²² “AP'ye göre sandalye, CHP'ye göre aldığı oy önemli”, **Hürriyet Gazetesi**, 14 Ekim 1975, s. 1.

oynamaya 268 üye katılmış, CHP Kars Milletvekili Kemal Güven 192 oyla en çok oy almasına rağmen yeterli sayıya ulaşamamıştır. Güven'i seçim turları boyunca en çok zorlayan ise Aydın Milletvekili Kemal Ziya Öztürk olmuştur. Öztürk, 4 Aralık'ta yapılan 38'inci turda 223, 27 Kasım ve 5 Aralık'ta yapılan 26'ncı ve 40'ıncı turlarda 222 oy almıştır. Güven ise 48'inci tur öncesinde en çok oyunu, Öztürk'ün gerisinden geldiği 25 Kasım'daki 17'nci turda 206 oyla almıştır. 11 Aralık'taki 43'üncü turda yine aldığı oy sayısı 206'dır. Millet Meclisi Başkanlığı seçiminde Öztürk, adaylığının devamı halinde başkanlık seçiminin uzayacağı kanaatiyle bir önerge vererek adaylığını şahsen geri çekmiştir. 24 Aralık 1975 tarihinde yapılan ve yalnız Kars Milletvekili Kemal Güven'in aday olduğu 48'inci tur seçime ise 371 üye katılmış; Kemal Güven oyların 280'ini alarak Anayasa ve İçtüzüğü'nün istediği salt çoğunluğu sağlamış olup, Millet Meclisi Başkanlığına tekrar seçilmiştir.⁴²³ Böylece Millet Meclisi, 12 Ekim 1975 tarihli Cumhuriyet Senatosu kısmi yenileme seçimlerinden yetmiş üç, kendi başkanı için seçim turlarına başladığı 1 Kasım 1975 tarihinden ise elli üç gün sonra başkanını seçebilmiştir.

3.3. Cumhuriyet Senatosu Başkanı Seçimi

1975 yılında yapılan seçimlerden bir diğeri, Cumhuriyet Senatosu Başkanı belirlemek için yapılan seçimdir. 1973 yılında yapılan Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına, 4 tur sonunda, iki yıl için Tekin Arıburun seçilmişti. 1975-1977 yılları arasında Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı yapacak üyenin belirlenmesine yönelik seçim turlarına 18 Aralık 1975 günü başlanmıştır. Önerge ile teklif edilen iki aday olmuş, ilk tur oylamaya 134 üye katılmış, iki adaydan Sadi Irmak 62, Tekin Arıburun ise 44 oy almalarına rağmen gerekli olan 124 oya ulaşamamışlardır. 23 Aralık'ta yapılan 169 üyenin katıldığı ikinci turda, Irmak 72, Arıburun 60 oy almıştır. Sonuç olarak ilk iki turda adaylar, üye tamsayısının üçte iki çoğunluğuna ulaşamamışlardır. Üçüncü turdan itibaren üye tamsayısının salt çoğunluğuna, yani 93 oya ulaşabilmek gerekmiştir. Yine aynı gün yapılan 159 üyenin katıldığı üçüncü tur oylamada Irmak ve Arıburun'un aldığı oylar sırasıyla 69 ve 57'dir. 25 Aralık'ta yapılan 4'üncü tur öncesinde kontenjan senatörü Sadi Irmak, Senato Başkanının seçilmesini kolaylaştırmak üzere adaylıktan çekildiğini bildiren bir önerge vermiştir. Diğer altı adaya 11 oyun verildiği, boş oy

⁴²³ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 4, Cilt 14, Birleşim 1-32.

sayısının 17 olduğu ve 168 üyenin katıldığı 4'üncü tur sonunda, 140 oy alan İstanbul Senatörü Tekin Arıburun, Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına tekrar seçilmiştir.⁴²⁴

---

⁴²⁴ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 24, Birleşim 18-20.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1977 YILI SEÇİMLERİ

4.1. Milletvekili Genel ve Cumhuriyet Senatosu Üçte Bir Yenileme Seçimi

Bir önceki bölümde belirtildiği üzere, 12 Ekim 1975 tarihinde yapılan seçimle yasama organının Cumhuriyet Senatosu tarafının üçte biri yenilenmiş; aynı zamanda yasama organının her iki kanadının başkanları da 1975 yılı Aralık ayı içinde seçilebilmiştir.

Söz konusu seçimler, I. MC Hükümeti'nin iktidarda olduğu bir dönemde yapılmış; ülke genelinde kaosu hâkim olduğu, kutuplaşmanın ve partizanlığın boy gösterdiği böylesi bir dönemde, 1977 yılında yapılacak genel seçim, halk nezdinde adeta bir umut ışığı olarak görülmüştür.

Bu bölümde; 12 Ekim 1975 tarihli kısmi seçimden, 5 Haziran 1977 tarihli genel seçime kadar olan siyasi gelişmeler, 1977 yılı Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı seçimleri ile mahalli seçimler incelenecektir.

4.1.1. Seçim Öncesi Yaşanan İç ve Dış Politik Gelişmeler

Ülkeyi 1977 genel seçimlerine, 31 Mart 1975 tarihinde göreve gelen Demirel'in başbakanlığındaki koalisyon hükümeti (I. MC olarak da adlandırılan IV. Demirel Hükümeti) götürmüştür. Bu hükümetin 813 günlük iktidarı boyunca, güçsüzlüğünü, daha doğru bir ifadeyle ittifakın düştüğü görüş ayrılıklarını ve anlaşmazlıkları gösteren olaylardan bazıları ise şunlardır:⁴²⁵

⁴²⁵ Bu arada koalisyon hükümetleri hakkında eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 9 Şubat 1976 tarihli Günaydın Gazetesine beyanatta bulunmuş, "Kalkınmakta olan ülkelerde koalisyon hükümetlerinden başarı beklemek, mümkün olmayan bir şeyin yerine getirilmesini istemekten başka bir şey değildir" demiş; "Koalisyon hükümetlerinin diğer hükümetlere tercih edilebileceği tek yer savaş zamanıdır. Koalisyon hükümetlerinin durumu, savaş zamanında kuvvetli olur" şeklinde ilave etmiştir. Bayar'a göre koalisyon yapma zaruretinden yahut bunun mahzurlarından kurtulmanın yolu, o memleketin seçim sisteminde yapılacak değişikliğe bağlıdır. Eski Cumhurbaşkanı, nisbi seçim sistemini kabul eden milletlerin, koalisyon hükümetinin zorluklarını peşinen kabul etmiş olacağını söylemiş; nisbi temsil sistemine son vermenin ve millî bünyemize göre bir seçim usulü bulunmasının önemine vurgu yapmıştır. *Günaydın Gazetesi*, 9 Şubat 1976, Bölüm 2, s.1.

Vali atamalarına ilişkin kararname üzerinde hükümetin MSP kanadıyla, diğer kanatları arasında sürtüşmeler çıktığı söylentileri yayılmış, MSP'liler ikna edilerek valilerin idare içinden atanması konusunda görüş birliğine varılmış ve uzun bir sürecin sonunda kararname hazırlanabilmiştir.⁴²⁶

İstanbul'da yapılan 7'nci İslam Ülkeleri Konferansı öncesinde MSP ile diğer ortaklar arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Bakanlar Kurulu toplantısında, Erbakan'ın konferansta bir konuşma yapmak istemesi hususu görüşülmüş, buna Dışişleri Bakanı ve Başbakan itiraz etmiştir. Erbakan'ın isteğine, *“Böyle bir gelenek olmadığı, Başbakanın sadece ev sahibi sıfatı ile bir açış konuşması yaptıktan sonra konferanstan ayrılacağı”* gerekçesiyle Feyzioğlu ve Türkeş de karşı çıkmışlardır. Anlaşmazlık, her üç başbakan yardımcısının, temsilcilere birer yemek vermesi şeklindeki bir formülle giderilmiştir.⁴²⁷

1976 yılı Mart ayında Bakanlar Kurulu'nda yeni bir Devlet Güvenlik Mahkemesi (DGM) kanununun çıkarılması ele alınmış; MSP, Türk Ceza Kanunu (TCK)nun laiklikle ilgili 163'üncü maddesini DGM kapsamı dışında tutmak istemiştir. Adalet Bakanlığı MSP'de olduğundan ve 163'üncü madde konusunda anlaşmaya varılmadığından, hükümet içinde anlaşmazlık çıkmasını diye iş yavaşlatılmıştır. Süreci içinde AP'nin de MSP'ye katılmasıyla, 163'üncü maddenin kapsam dışında bırakılması kabul edilmiş, ancak başından beri CGP buna direnmiştir. Konu, Bakanlar Kurulu'nda birkaç kez tartışılmış; Adalet Bakanlığının hazırladığı taslak, hükümet tasarısı haline getirilememiştir. Bunun üzerine koalisyonu oluşturan partilerden AP, MSP ve CGP, DGM ile ilgili görüşlerini kapsayan kanun tekliflerini ayrı ayrı Meclislere getirmişlerdir. Bu kapsamda Meclis'te, CHP'ye ait olan DGM'nin kurulmaması; CGP'ye ait olan 163'üncü maddeyi kapsar şekilde yasa çıkarılması şeklinde görüşler oluşmuştur. AP, MSP, MHP ve DP ise 163'üncü maddeyi kapsamayan bir DGM yarasından yana tavır takınmışlardır. Sonuç olarak DGM yasası, hükümetin özellikle CGP kanadı ile diğer kanatlar arasında görüş ayrılığına sebep olan bir konu olmuştur.⁴²⁸

⁴²⁶ **Milliyet Gazetesi**, 08.07.1975.

⁴²⁷ *“İslam Konferansı hazırlık çalışması bugün başlıyor”*, **Milliyet Gazetesi**, 10 Mayıs 1976, s. 1. Bununla birlikte, Mayıs 1976'da İstanbul'da toplanan İslam Ülkeleri 7'nci Zirvesi'nde MSP üyesi 15 milletvekilinin müze olarak kullanılan Ayasofya'da namaz kılmasını, *“Dinsel Canlanma (1946-1980)”* başlığı altında radikal bir eylem olarak değerlendirmek mümkündür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel Demirel, *“a.g.m.”*, Der.: Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, **a.g.e.**, s. 289, 290.

⁴²⁸ TCK'nun 163'üncü maddesinin başlangıcı şu şekildedir: *“Laikliğe aykırı olarak, devletin içtimai ve iktisadi veya siyasi veya hukuki temel nizamlarını kısmen de olsa dini esas ve inançlara uydurmak amacı ile cemiyet tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare eden kimse iki yıldan yedi yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır....”*. DGM yasasının çıkarılmasına yönelik ayrıntılı bilgi için bkz. *“CHP, DGM için*

Bu olayı müteakip 24 Mayıs 1977’de TRT radyoları ortak programında konuşan Erbakan, laikliğin o güne kadar “*inanmayanların inananlara zulüm hürriyeti*” olarak uygulandığını iddia etmiş, “*AP idareleri zamanında inananlara yapılan baskı ve zulüm, CHP devrinden geri kalmamıştır*” ifadesini kullanmıştır. “*AP, komünizm dikenine bahçıvanlık etmekte, tesbih çeken elle tetik çeken eli bir tutarak aynen CHP gibi manevi tahribata bekçilik etmiştir*” diyen Erbakan, İstanbul’un en büyük meydanının ortasındaki müstehcen çıplak kadın heykelini yerinden söküp atarak manevi kalkınmayı başlattıklarını da sözlerine eklemiştir.⁴²⁹

Öte yandan Erbakan’ın Federal Almanya Sosyal Demokrat Partisi’nin yayın organı olan “*Vorwärts*” gazetesine verdiği demeç, MSP’nin laiklik anlayışı üzerindeki kuşkuları artırmıştır. Öyle ki bu konuşma, Almanya’nın sesi radyosu tarafından, “*Atatürk Türkiye’si için korkunç sayılabilecek ve orta çağın bütün taassubunu kapsayan*” bir demeç olarak nitelendirilmiştir. Zira Erbakan, “*Çağımızda şer’i kanunların yürürlükte olduğu bir Türkiye düşünebiliyor musunuz?*” sorusuna, “*Teorik*

Anayasa’da değişiklik yasası hazırladı”, **Milliyet Gazetesi**, 20 Eylül 1976, s. 1. Laiklik ilkesinden sapma anlamında değerlendirilmesi gereken bir başka olay, MSP’li Adalet Bakanı İsmail Müftüoğlu ile Cumhuriyet Başsavcısı Kazım Akdoğan arasında 1976 yılında yaşanmıştır. Bu dönemde Akdoğan tarafından nurculuk faaliyetlerinin suç olduğunu hatırlatan bir genelge yayımlanmış; ancak Adalet Bakanı tarafından tamimi toplatma kararı verilmiştir. Ardından Akdoğan, Adalet Bakanlığı’na resmi bir yazı yazmış, tüm cumhuriyet savcılarına da birer kopyasını dağıtmıştır. Cumhuriyet Savcısı Akdoğan’ın yazısı şu şekildedir: “*Bir Adalet Bakanının, özerk bir Anayasa kuruluşu olan Yargıtay’ımızın ve kararlarının varlığını unutarak, kendi kişisel düşüncelerini cumhuriyet savcılarında kabul ettirmek yolundaki bu girişiminin, cumhuriyet hükümetleri ve Türk adalet tarihinde bir örneği daha görülmemiştir. T.C. Anayasası’nın başlangıç bölümünde yer alan, Atatürk Devrimlerine bağlılığın tam şuuruna sahip bağımsız ve özerk yargının cumhuriyet savcılarında, belli bir amaçla yayınlanan bu genelge, adalet ve yargı kuruluşları arasında gelenekleşmiş asgari nezaket ve yargı kurallarına da aykırı bulunması nedeniyle, düşüncenizi yansıtması açısından ibret vericidir. Adalete ve bağımsız yargıya hizmet yerine bu yollara başvurulması, devlete ve ülkeye herhangi bir yarar sağlamayacağı gerçeğini anlamakta geç kalmamanızı ve bundan böyle de, yasaların verdiği görev ve yetkilerimizin anladığımız biçimde uygulanacağına bilgilerinizi rica ederim*” “*Cumhuriyet Başsavcısı, Adalet Bakanını sert biçimde suçladı*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Ekim 1976, s. 1. Bu olayın yorumu, dönemin gazeteci / yazarlarından Örsan Öymen tarafından şu şekilde yapılmıştır: Öymen; öncelikle Demirel’in “*Tespah çeken el ve tetik çeken el*” söylemini yorumlarken, tespih çeken elden kastın, beş vakit namazındaki dini bütün yurttaşın tespih çekmesi olmadığını belirtmiştir. Bunu, Türk Ceza Kanunu’nun 163’üncü maddesine giren Laikliğe aykırı suçları masum gösterme çabası olarak yorumlamıştır. Öymen’e göre bir politikacı, Adalet Bakanı koltuğunu bile işgal etse, yargı organlarının görevlerini üstlenemez, hangi eylemin suç, hangi eylemin suç olmadığını saptayamaz, Cumhuriyet Başsavcısını kendi bakanlığına bağlı alelade bir “*kalem memuru*” yerine koyamaz. Nurculuk ve Nurculuk ile ilgili yayınların TCK’nun 163’üncü maddesine girdiği aşikârken; Adalet Bakanı, Başsavcıyı nurculukla ilgili uyarısından ötürü yetkilerini aşmakla suçlayamaz. Adalet Bakanı, Cumhuriyet Savcısını bakanlığın özel sekreteriyle bir tutamaz. Örsan Öymen, **Politika Kazanı**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1978, s. 154-158.

⁴²⁹ “*Erbakan: Çıplak kadın heykelini söküp manevi kalkınmayı başlattık*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 25 Mayıs 1977, s. 1.

olarak pekâlâ mümkündür. Şer'i kanunları muhafaza eden ülkeler bunlardan memnunlar ama, karar parlamentonundur" cevabını vermiştir.⁴³⁰

MC Koalisyon Hükümeti'nin iktidarı boyunca, MSP'nin ittifakı zorlayan bazı istekleri de olmuş, bu durum koalisyonun büyük ortağı AP'yi zorlamıştır. Örneğin 20 Ekim 1975'te (12 Ekim 1975'te yapılan kısmi seçimin hemen ardından) MSP, koalisyon ortaklığına devam koşullarını açıklama ihtiyacı duymuştur. Buna göre;

- Maarifin, ahlaki ve manevi temellere istinat ettirilmesini, müfredat programlarının millî kültüre uymayan kısımlarının değiştirilmesini,
- Sanayi Bakanlığı, Sümerbank, Şeker ve Azot Sanayi için istenen yeni kadroların derhal tahsis edilmesini,
- Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nün MSP'ye ait Devlet Bakanlığına devredilmesini,
- Binaları tamamlanmış meslek okulları ve imam okullarının tamamının açılmasını,
- Yurt dışında Müslüman ülkelerde tahsil yapanların, Türkiye'de denkliklerinin tanınmasında karşılaşılan güçlüklerin kaldırılması gibi hususları talep etmiştir.⁴³¹

Öğretim ve eğitim sisteminde materyalist temele dayalı kitapların kaldırılması konusunda hassas olan MSP, çeşitli fasılalarla da Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nün kendisine bağlı Devlet Bakanlığına verilmesini istemiş, bunu koalisyonun işlemesi için gerekli koşullardan biri olarak saymıştır.⁴³² TRT yayınlarının uzun bir süredir partisini küçük düşürücü yayın yaptığını iddia eden Erbakan, Demirel'den Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nün, koalisyon protokolünde yer aldığı biçimde MSP'ye bağlanmasını tekrarlamıştır.⁴³³

⁴³⁰ Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası -MSP Örnek Olayı-**, Akan Yayıncılık, İstanbul, 1985, s. 119.

⁴³¹ "MSP ortaklığına devam koşullarını açıkladı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Ekim 1975, s. 1. Dönemin AP milletvekili ve Millî Eğitim Bakanı Ali Naili Erdem, dört parçalı yamalı bohçaya benzetilen MC Hükümeti'nin kurulmasını müteakip tüm partilerin uyum içinde çalışmalarına karşılık MSP'nin zorluk çıkardığını belirtmiştir. Zorlukları şu şekilde örnek vererek açıklamıştır: MSP'li Oğuzhan Asiltürk'e göre Türkiye giderek dinsizleşmektedir, ayrıca her okul İmam Hatip Okulu olmalıdır. Bayındırlık Bakanı MSP'li Fehim Adak'a göre ise, her sınıf mescit olmalıdır. Ali Naili Erdem ile 24 Kasım 2015 tarihinde yapılan mülakat.

⁴³² "MSP, Basın-Yayın Genel Müdürlüğü'nün en geç bir ay içinde kendisine bağlı Devlet Bakanlığına verilmesini istedi", **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Kasım 1975, s. 1.

⁴³³ "TRT ile Erbakan arasındaki sürtüşmeye Demirel el koydu", **Cumhuriyet Gazetesi**, 07 Ağustos 1976, s. 1. IV. Demirel Hükümeti Koalisyon Protokolü (AP -MSP -MHP - CGP)nde bahse konu husus şu

Hükümet ortakları arasında ayrışmanın başka bir örneği Kıbrıs konusu olmuştur. MSP'nin, Kıbrıs'ta bağımsız bir Türk devletinin kurulması zamanının geldiğini hükümet adına söylemesi, iki koalisyon ortağı arasında soğuk rüzgârların esmesine neden olmuştur. Zira Erbakan, 19 Eylül 1975'te Bingöl'de yaptığı bir konuşmada “*Kıbrıs'ta Bağımsız Türk devleti ilanı zaruret haline gelmiştir*” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Milliyet Gazetesi yazarı Abdi İpekçi'ye göre bu durum, koalisyon hükümetinin, Kıbrıs gibi bir hayati davayı nasıl yürüteceğini kendi içinde dahi karara bağlayamadığını göstermektedir. Öyle ki, Erbakan'ın demecinin hemen öncesinde Demirel, kendi hükümetinin federasyon tezine bağlı olduğunu söylemiş, “*Cumhuriyet hükümetinin Kıbrıs ile ilgili görüşü, programında mevcuttur*” biçiminde konuşmuştur.⁴³⁴

Başbakan Yardımcısı ve MSP Genel Başkanı Erbakan, Rumlar arasında telaşın artmasına neden olan aynı açıklamayı çeşitli tarihlerde pek çok defa yapmıştır. Örneğin “*Kıbrıs'ta bağımsız Türk devleti kurulmazsa, MSP mesuliyet almaz*” şeklinde konuşmuş; kesin çözümün bağımsız bir Türk devletinin ilan edilmesi olduğunu tekrarlamıştır.⁴³⁵

Yukarıda belirtilen hususlar doğrultusunda Erbakan, gerek Kıbrıs ve gerekse diğer konularda, adeta “*hükümet içinde hükümet politikası*” yürütmüştür. Demirel özel sohbetlerinde, ilave olarak AP yöneticileri de açıktan açığa Erbakan ile ortaklığın dayanılmaz bir iş olduğunu her fırsatta tekrarlamışlardır. Zira AP'li Dışişleri Bakanı, “*Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kuruluşu bir bağımsızlık ilanı değildir*” derken;

şekilde geçmiştir: “*TRT'nin tarafsızlığı ve anayasanın 121 inci maddesindeki ilkelere sadık kalması sağlanacaktır. Yalnız haber hizmeti değil, önemli bir eğitim ve kültür hizmeti görmekte yükümlü olan TRT'nin, devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünü sarsıcı, cumhuriyeti tahrip edici, milli güvenliğe ve genel ahlaka zarar verici yayınlar yapması önlenektir*” <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/KP39.htm> (08.11.2014).

⁴³⁴ **Milliyet Gazetesi**, 20 Eylül 1975, s. 1. IV. Demirel Hükümeti programında Kıbrıs'la ve konuyla ilgili olarak şu ifadeler yer almaktadır: “*Kıbrıs Türk toplumuna yapılan haksızlıkların ve Kıbrıs'ın bağımsızlığına son verme gayretlerinin kaçınılmaz kıldığı müdahale sonunda fiilen iki bölgeye ayrılmış bulunan Ada'da, Türk toplumunun geleceğini sağlam bir teminata bağlayacak ve Ada'daki gerçeklere dayanan hukuki bir çerçeve içinde, Kıbrıs'ın bağımsız Federal Devlet olarak varlığını koruyacak bir çözüm şekline varılması Hükümetimizin amacıdır. İki milli toplumun iç içe ve bir arada yaşayamayacakları, ancak yan yana yaşayabilecekleri, geçmiş yılların acı tecrübeleriyle ortaya çıkmış bir gerçektir. Bu durum karşısında iki bölgeyi federal sistemin adilane bir çözüm şeklini sağlayabilecek yegane yol olduğu inancındayız.*” <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP39.htm>, (10.11.2014).

⁴³⁵ **Milliyet Gazetesi**, 24 Kasım 1976, s. 1. Erbakan'ın konuya ilişkin bir başka açıklaması için bkz. “*Erbakan: Bakanlar Kurulu Kıbrıs'ta Türk Devletinin ilan edilmesini görüşecek*”, **Milliyet Gazetesi**, 27 Ocak 1977, s. 6.

Erbakan, Kıbrıs'ın bağımsızlık tarihini bile açıklamış, “29 Ekim, KTFD'nin bağımsızlık ilanı için isabetli bir tarihtir” diye demeç verebilmiştir.⁴³⁶

Bunlara karşın, koalisyon içinde ortak hareket edilen gelişmelerden biri ise, Cephe Hükümeti ile muhalefeti karşı karşıya getiren bir olayda, Ecevit döneminde atanan TRT Genel Müdürü İsmail Cem'in görevden alınmasında kendisini göstermiştir. O dönemde Türkiye'nin tek televizyonu ve radyosu olan TRT'nin kamuoyunu yönlendirmede son derece önemli bir araç olduğunu bilen siyasetçiler, dikkatlerini bu kuruma yöneltmişlerdir. Öyle ki I. Milliyetçi Cephe Hükümeti, en genç genel müdür olarak 1974 yılında TRT'nin başına atanan 34 yaşındaki İsmail Cem'i görevden almıştır. Cem'in görevden alınmasının öncülüğünü Erbakan yapmış, 2 Mayıs 1975'te, “TRT, asla Moskof gibi hareket etmek serbestisine sahip olmayacak. Bu TRT bizim milletimizin ahlakını tahrik ediyor. Solculuk propagandası yapıyor. Onun için hükümet olarak kesin karar aldık. TRT'nin başındakini azletmeye karar aldık. Size bugün müjdeyi veriyorum. Kulağınızı TRT'ye verin, bugün yarın millî cereyanın sesini işiteceksiniz” beyanatında bulunmuştur.⁴³⁷

Öte yandan IV. Demirel Hükümeti döneminde oldukça ilginç olan bir husus, 1973 yılı milletvekili genel seçimi sonucu TBMM'de 3 milletvekilliği kazanan MHP'nin, I. Milliyetçi Cephe Hükümeti'nde 2 bakanlık alması olmuştur. Böylece Çavdar'a göre, Alpaslan Türkeş ve onun ülkücü ideolojisi iktidara gelmiş, örgütlü gençliğin⁴³⁸ üniversitelere yönelik kanlı saldırıları artmıştır. Basının, üniversitelerdeki öğrenci olaylarını verirken kullandığı “sağ-sol mücadelesi” ifadesini kabul etmeyen MSP'li Adalet Bakanı İsmail Hakkı Müftüoğlu ise yaşananları, “Türkiye'de sağ-sol çatışması mevcut değildir. Yapılan mücadele Türk devletine ve milletine musallat olan

⁴³⁶ “Hükümet içinde hükümet politikası yürüten Erbakan, bütün yıl kendinden bahsettirdi”, **Milliyet Gazetesi**, 01 Ocak 1977, s. 7.

⁴³⁷ İsmail Cem, **TRT'de 500 Gün**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 302.

⁴³⁸ Milliyetçi teşkilatları aşağıdaki gibi gruplandırmak mümkündür: 1946 yılında kurulan Türk Kültür Ocağı, Türk Kültür Çalışmaları Derneği, Türk Gençlik Teşkilatı, 1948 yılında kurulan Türkiye Milli Talebe Federasyonu, 1950 yılında kurulan Türkçüler Yardımlaşma Derneği, Türk Milliyetçiler Derneği, Komünizmle Mücadele Derneği, 1953 yılında kurulan Milliyetçiler Derneği, 1961 yılında kurulan Üniversiteler Kültür Derneği, 1962 yılında kurulan Türkçüler Derneği, 1965 yılında kurulan Milliyetçi Türk Gençlik Teşkilatı, 1966 yılında kurulan Türkiye Milliyetçi Gençlik Teşkilatı, 1968 yılında kurulan Genç Ülkücüler Teşkilatı, 1969 yılında kurulan Ülkü Ocakları Birliği, 1972 yılında kurulan Türk Ülkücüler Teşkilatı, Büyük Ülkü Derneği, 1973 yılında kurulan Ülkü Ocakları Derneği, 1977 yılında kurulan Ülkücü Gençlik Derneği, 1980 yılında kurulan Ülkü Yolu Derneği ve diğer ülkücü kuruluşlar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kadir Tosun, **Milliyetçi Ülkücü Hareket**, Aras Kardeşler Matbaacılık, Ankara, 2011, s. 78-96.

ve onu kirli emelleri uğruna yıkmaya çalışan vatan hainleriyle, milletin varlığını korumaya azimli memleket severlerin mücadelesidir” şeklinde değerlendirmiştir.⁴³⁹

IV. Demirel Hükümeti döneminde terör olaylarındaki artış ise, dönemin İçişleri Bakanı Oğuzhan Asiltürk tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: Asiltürk, MSP ile hükümet ortağı olan bir partinin gençlerinin, “*Mademki biz hükümet ortağıyız, solcularla mücadelemizde polis bizi desteklemelidir*” havası içinde hareket ettiğini belirtmiş, kendisi ile yapılan mülakatta bu partinin ismini zikretmek istememiştir. Solcuların yanlışlarını da MSP olarak tenkit ettiklerini sözlerine eklemiş, İçişleri Bakanı olarak kendisinin silahlı hiçbir eyleme müsaade etmediğini ifade etmiştir. İzmir’den Ankara’ya kadar hükümet ortağı olan bu partinin gençlerinin “*Asiltürk istifa*” sloganı atarak yürüyüş yaptığını belirten Asiltürk; hiçbir inanç sahibinin bir diğerine silahla saldırıda bulunamayacağını söylemiş, o dönemde hem sağcıların hem solcuların bazı yerlerde silahlı eğitim yaptıklarını da sözlerine ilave etmiştir.⁴⁴⁰

Sonuç olarak, 1970’lerde siyasal şiddet Türkiye’nin siyasal hayatında bir olgu haline gelmiş, 1977 milletvekili genel seçim tarihinin belli olmasından sonra temposunu ve yoğunluğunu artırmıştır. Siyasal terör, 1977 seçimine dört hafta kala yapılan 1 Mayıs kutlamaları sırasında en yüksek noktaya ulaşmıştır. 1924’ten beri ilk kez olacak şekilde 1 Mayıs’ı kutlama kararı alan DİSK, “*yükselen faşizm*” olarak betimlediği şeye karşı İstanbul’da dev bir gösteri yürüyüşü düzenlemiştir.⁴⁴¹ Ancak meçhul kişiler tarafından açılan ateşle işçilerin bayramı kana bulanmış; 1 Mayıs 1977 günü İstanbul’daki Taksim Meydanı’nda yapılan miting, sivil toplumun teröre yenik düşmesinin ilk örneğini teşkil etmiştir.⁴⁴²

Yukarıda yaşanan gelişmelere ilave olarak, iki büyük partinin lideri arasında samimi bir diyalogun yaşanmamış olması da çatışma ve kutuplaşmayı körüklemiştir. Böylesi bir ortam aynı zamanda kaosa sebebiyet vermiş, ülkeyi ve halkı istikrarsız ve umutsuz bir ortama sürüklemiştir.

⁴³⁹ Çavdar, a.g.e., s. 243.

⁴⁴⁰ Oğuzhan Asiltürk ile 9 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat.

⁴⁴¹ Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, s. 200.

⁴⁴² Özdemir, a.g.e., s. 378. Katliami müteakip Demirel, olaylar sırasında hükümetin elinden geleni yaptığını söylerken; Bozbeyle ise hükümetin istifa etmesi gerektiğini ifade etmiştir. MHP Genel Başkan Yardımcısı ve Yozgat milletvekili Ali Fuat Eyüboğlu ise, Taksim olaylarının baş sorumlusunun CHP ve DİSK olduğunu, olay günü silah kullananların çoğunluğunun CHP militanı olduğunu iddia etmiştir. Bu nedenle DİSK ve CHP’nin kapatılmasının artık kaçınılmaz olduğunu söylemiştir. DİSK Genel Başkanı Türkler de; saldırganların, CIA’nin emrindeki Maocular ve faşistler olduğu iddiasında bulunmuştur. “*Ölü sayısı 36’ya çıktı*”, **Milliyet Gazetesi**, 03 Mayıs 1977, s. 1.

Seçim sürecine giden gelişmeleri ise şu şekilde özetlemek mümkündür: 1977 yılı genel seçimi normal şartlar altında Ekim 1977’de yapılması gereken bir seçim olmasına karşın, 5 Haziran 1977’de yapılmıştır. 5 Nisan 1977’de TBMM’de AP ve CHP, seçimin 5 Haziran’da yapılması yönünde oy kullanmışlardır.⁴⁴³ Süleyman Demirel açısından böyle bir erken seçim kararının, sağ ortaklarının boyunduruğundan kurtulabileceğine yönelik bir inançtan kaynaklandığını söylemek mümkündür.⁴⁴⁴

Seçimlerin yenilenmesi kararı üzerine Anayasanın 109’uncu maddesi gereği 3 bakan 10 Nisan 1977 tarihinde görevlerinden çekilmişler, MSP’li Adalet Bakanı İsmail Müftüoğlu’nun yerine Kontenjan Senatörü Zeyyat Baykara, MSP’li İçişleri Bakanı Oğuzhan Asiltürk’ün yerine Kontenjan Senatörü Sabahattin Özbek, AP’li Ulaştırma Bakanı Nahit Mentеше’nin yerine Mardin Bağımsız Milletvekili İbrahim Aysoy atanmıştır.⁴⁴⁵

Erken seçim kararının alınması öncesinde, 2 Nisan’da yazılı bir demeç veren DP Genel Başkan Yardımcısı Vedat Önsal ise, Demirel’in birdenbire erken seçim

⁴⁴³ DP ve MSP erken seçime karşı bir tavır alırken, bunu Lüleburgaz’da yapılan MSP mitinginde Erbakan “AP ve CHP erken seçim için gözü dönmüş danalar gibi çalışıyorlar” şeklinde ifade etmiştir. **Milliyet Gazetesi**, 03 Nisan 1977, s.1.

⁴⁴⁴ Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, s. 200. Isparta milletvekili Süleyman Demirel ve 157 arkadaşı ile Zonguldak milletvekili Bülent Ecevit ve 3 arkadaşının seçimlerin yenilenmesine ilişkin önerileri ve 523 sıra sayılı Anayasa Komisyonunun raporu hakkında görüşmeler TBMM’de 5 Nisan 1977 günü ele alınmıştır. Millet Meclisi Genel Seçimlerinin yenilenmesine ilişkin Anayasa Komisyonu raporuna ilişkin oylamaya 351 üye katılmış, açık üyelik sayısının 4 ve oylamaya katılmayanların sayısının 95 olduğu oylama sonucunda 342 kabul, 1 ret, 8 çekimser oyu çıkmıştır. Seçimin öne alınmasına değil, seçim güvenliği sağlanmadan seçime gidilmesine, suiistimal dosyalarının erken seçim bahanesiyle hasır altı edilmesine karşı olan ve çekimser oy kullanan Demokratik Partililerin yoğun itirazlarına rağmen erken seçim kararı verilmiştir. Oylama ve oylama öncesi milletvekillerinin konuya ilişkin yaptıkları konuşmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 4, Cilt 26, 76’ncı Birleşim, 05.04.1977, s. 394.

⁴⁴⁵ “Özbek İçişleri, Baykara Adalet, Aysoy da Ulaştırma Bakanı oldu”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Nisan 1977, s.1. Başbakan Demirel’in isteği üzerine Turizm ve Tanıtma Bakanı Lütfi Tokoğlu istifa etmiş, yerine eski Ulaştırma Bakanı Nahit Mentеше atanmıştır. Aynı yer. Öte yandan Hürriyet Gazetesi erken seçimin gözle görülür faydasını, ülkedeki anarşi ve huzursuzluğun başlıca sorumlusu olarak gösterilen iki MSP’linin yerine tarafsız bakan atanması olarak göstermiştir. Öyle ki, bu gazetenin haberine göre, Asiltürk’ün bakan olduğu dönemde Türk emniyetinin tarafsızlığı iyice tartışılır hale gelmiştir. Adalet Bakanı İsmail Müftüoğlu ise Türk İdare tarihine, kendi müsteşarını, yani devlet işlerini yaparken danışacağı kişiyi döven kişi olarak geçmiştir. Hürriyet Gazetesi bunu, “Kamuoyunda giderek sevimsizleşen iki genç MSP’li Bakanın hükümetten ayrılması ve yerlerine tarafsız iki kişinin getirilmesi gerekiyor” şeklinde duyurmuştur. Ayrıca, “Devlet adamı niteliğine bir türlü kavuşamayan ve hata üzerine hata yaparak, Türkiye’nin bugünkü ortama gelmesinde etken olduğu belirlenen bu iki bakanın gidişi sevinç yarattı. Oğuzhan Asiltürk, İçişleri Bakanı olduğundan bu yana Türkiye bir savaş alanına döndü” ifadesini de o günkü sayısında belirtmiştir. “Asiltürk ve Müftüoğlu Nihayet Gidiyor”, **Hürriyet Gazetesi**, 7 Nisan 1977, s. 1.

istememesinin sebebinin, kendisini zor durumda bırakan Mobilya Komisyonu'nun raporları ile ortaya çıktığını belirtmiştir.⁴⁴⁶

1977 seçiminde özellikle DP'nin önemle üzerinde durduğu ve seçim öncesi sonuçlanmasını istediği husus, "*hayali mobilya ihracatı*" olarak bilinen konu olmuştur. "*Mobilya Komisyonu*" olarak bilinen Soruşturma Hazırlık Komisyonu, Başbakan Süleyman Demirel'in yeğeni Yahya Kemal Demirel'in bir mobilya ihracatından dolayı; Başbakan Süleyman Demirel, Maliye Bakanı Yılmaz Ergenekon ve Ticaret Bakanı Halil Başol haklarında soruşturma açılması isteminin kabul edilmesiyle kurulmuştur. Ancak Komisyon, üyeleri arasında görüş ayrılıkları nedeniyle uzun bir süre başkanını seçememiş ve çalışmalarına başlayamamıştır.⁴⁴⁷ Mobilya ihracatı sırasında yolsuzluk yapıldığı iddiası ile başlayan süreçte; Komisyon 7 Nisan 1977'de Meclis Başkanı Güven'e komisyon raporunu ve eklerini teslim etmiştir.⁴⁴⁸ Mobilya Soruşturma Hazırlık Komisyonu raporunun 18 Nisan 1977 günü yapılacak TBMM toplantısında görüşülmesine karar verilmiş ve kabul edildiği takdirde esas soruşturma komisyonunun kurulması planlanmıştır.⁴⁴⁹ Ancak 18 Nisan 1977 günkü TBMM birleşik toplantısında, Mobilya Soruşturma Hazırlık Komisyonu, çoğunluk olmadığı için ele alınamamıştır.⁴⁵⁰

Öte yandan iktidara yüklenen muhalefetin ve özellikle DP'nin gündemini, yolsuzluk iddialarının araştırılması ve gensoru önergesi verilmesi de teşkil etmiştir. Zira; Demokratik Parti Grubu adına Grup Başkanvekili Konya Milletvekili Özer Ölçmen, Türkiye'yi Hükümet icraatı ile genel bir bunalım ortamına sürüklediği iddiasıyla, Başbakan Süleyman Demirel hakkında gensoru açılmasına ilişkin bir önerge vermiştir. Türkiye'nin siyasi tarihi boyunca görülmemiş ağırlıkta bir bunalım döneminde bulunduğu belirtildiği gensoru önergesinde; can ve mal güvenliği, eğitim hürriyeti ve vatandaşın istikbal emniyetinin kalmadığı ifade edilmiştir. Her türlü kanun dışı hareketin, kanun hâkimiyetini ortadan kaldırıcı bir etkinliğe ulaştığı; siyasi, sosyal

⁴⁴⁶ Önsal, aynı demecinde Başbakan Demirel'in memleketi ikinci kez felaketin eşiğine getirdiğini öne sürmüş, durumun 12 Mart öncesini aratacak kadar ağır olduğunu ifade etmiştir. "*DP'li Önsal, Tek yol hükümeti devirmektir*", **Milliyet Gazetesi**, 03 Nisan 1977, s.6.

⁴⁴⁷ Öyle ki; mobilya yolsuzluğu ile ilgili olarak kurulan Soruşturma Hazırlık Komisyonu için başkan seçilememesi ve bu nedenle komisyonun çalışmaması konusunu CHP Millet Meclisi Grup Başkanvekili Hayrettin Uysal, "*Demirel, kendi amacı için iktidara mensup diğer parti kanatlarını araç olarak kullanmak istiyor*" şeklinde yorumlamıştır. "*CGP Mobilya Komisyonu*", **Milliyet Gazetesi**, 14 Mart 1976, s.12.

⁴⁴⁸ "*Mobilya Komisyonu Raporu Meclis Başkanı'na verildi*", **Milliyet Gazetesi**, 08 Nisan 1977, s.1.

⁴⁴⁹ "*CHP, MSP ve DP Mobilya Raporunun görüşülmesine tam kadro katılacak*", **Milliyet Gazetesi**, 14 Nisan 1977, s.1.

⁴⁵⁰ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Cilt 16, Toplantı 16, 7'nci Birleşim, 18.04.1977, s. 223, 224.

ve ekonomik hayatın kargaşa içinde olduğu, ahlaki ve manevi çöküntülerin geleceği tehdit edecek boyutlara vardığı belirtilmiştir. Gensoru önergesinde, tüm bunlara sebebiyet veren Demirel Hükümeti'nin ülkeyi bunalıma sürüklediği, kanunları hakim kılma ve çıkış yolu bulma iradesini kaybettiği belirtilmiştir.⁴⁵¹ Seçim öncesinde, DP'nin verdiği Başbakan Demirel hakkındaki gensoru önergesinin gündeme alınıp alınması 6 Nisan 1977 tarihinde Millet Meclisi'nin 77'nci Birleşimi'nde görüşülmüştür. Yapılan açık oylamaya 419 üye katılmış; CHP'nin, DP'nin gensoru önergesini desteklemesine rağmen 198 kabul, 221 ret oyu kullanılmış, önerenin gündeme alınması hususu kabul edilmemiştir.⁴⁵²

Bu arada Demirel hakkındaki bir başka soruşturma önergesi, CHP Çorum milletvekili Cahit Angın tarafından verilmiştir.⁴⁵³ DP buna destek vermek istemiş, CHP'lilerin katılımında eksiklerin olması, soruşturmaya destek veren DP'yi de zor durumda bırakmıştır. DP Genel Başkanı Bozbeyli, DP Sakarya Milletvekili Vedat Önsal'a, CHP Grup Başkanvekili ile temasa geçmesini istemiş, kendilerini 45 milletvekili ile önergeyi desteklemelerine rağmen, önergeyi veren CHP içinde oylamada bazı eksikliklerinin nedenini öğrenmesini istemiştir. Bu önerenin verilmesindeki maksadın yaklaşan seçimlerde, "*Demirel hakkında soruşturma açtık*" imajı ve buna yönelik seçim malzemesi oluşturmak olduğu cevabını almıştır.⁴⁵⁴

Böylece soruşturmalardan herhangi bir sonuç alınmadan genel seçimlere gidilmiştir.

DP'nin Meclis'teki görüşmeler sırasında gösterdiği muhalefetin dışında, erken seçim önerilerine şiddetli tepki gösteren bir diğer parti MSP olmuştur. MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan'a göre AP ve CHP, "*ağır sanayi hamlelerini*" durdurmak için "*Dışarıdan talimat almışlar*" ve erken seçim önerilerini vermişlerdir. Dolayısıyla Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan, birlikte ortak sorumluluk yürüttüğü Başbakan Süleyman Demirel'i "*Dışarıdan talimat almakla*" suçlamıştır. Yaşanan bu olaydan

⁴⁵¹ Gensoru önergesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 4, Cilt 26, 74'üncü Birleşim, 01.04.1977 s. 299, 300.

⁴⁵² **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 4, Cilt 26, 77'nci Birleşim, 06.04.1977 s. 465.

⁴⁵³ Meclis soruşturma önergesinin konusu tam olarak "*Çorum Milletvekili Cahit Angın ve 12 arkadaşının, çimento ihracatına uygulanan vergi iadesinde görevlerini kötüye kullandıkları ve bu eylemlerinin Türk Ceza Kanununun 230, 240 ve 288 nci maddelerine uyduğu iddiasıyla, Anayasanın 90 ve T. B. M. M. Birleşik Toplantısı İçtüzüğü'nün 12 nci maddeleri uyarınca Başbakan Süleyman Demirel, Ticaret Bakanı Halil Başol ve Maliye Bakanı Yılmaz Ergenekon haklarında bir Meclis Soruşturması açılmasına ilişkin önergesi*" şeklindedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Cilt 15, Toplantı 12, 6'ncı Birleşim, 12.05.1976, s. 159-162.

⁴⁵⁴ Ferruh Bozbeyli ile 3 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat.

sonra hükümet, erken seçim tarihi olan 5 Haziran 1977'e kadar biçimsel olarak ayakta kalmış, böylesi bir hükümet tablosu ile seçime gidilmiştir.⁴⁵⁵

MSP'nin erken seçim istememesinin nedeni, zamana ihtiyaç duyması olmuştur. MSP, yaz aylarına kadar yatırım projelerini tamamlamak ve genel seçimlere bu projelerin kendisine seçmen gözünde kazandıracığı puanlarla girmek istemiştir. Ancak AP, CGP ve MHP'den gördüğü yakınlık sayesinde, MSP'nin tüm direnmelerine rağmen erken seçim kararı almıştır. Bir başka deyişle AP, uyguladığı eritme politikasıyla, MSP'yi aldığı yaralarla erken seçime girme durumuna düşürmüştür.⁴⁵⁶

Yukarıda anlatılan gelişmeleri müteakip, Millet Meclisi seçim öncesi son toplantısını 19 Nisan 1977'de yapmıştır.⁴⁵⁷

Sonuç olarak Türkiye, 1977 Genel Seçimine yukarıda anlatılan koşullar altında girmiştir. Dikkat çekici husus, seçim tarihi yaklaşırken terör olaylarında artış gözlenmiş olmasıdır. Ülkeyi 1977 Genel Seçimlerine kadar getiren IV. Demirel Hükümeti (31.03.1975 – 21.06.1977)'nin iktidarda kaldığı süre ise 2 yıl, 2 ay, 3 hafta (813 gün) olmuştur.

4.1.2. Seçime Katılan Siyasi Partiler ve Seçim Kampanyaları

Erken seçim kararının alınmasının ardından partiler; seçmen kitlelerine yönelik stratejilerini planlamak, sloganlarını ve kampanyalarında kullanılacak yöntemleri belirlemek amacıyla hazırlıklara girişmişlerdir. Bu seçimde, CHP'nin öncü rol oynadığı, bilahare MSP ve AP'nin de kampanyasına dahil ettiği yeniliklerden biri, seçim otobüslerinin kullanılması olmuştur.

5 Haziran 1977 seçimi öncesinde CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit Zonguldak'tan, AP Genel Başkanı Süleyman Demirel Isparta'dan, CGP Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu Kayseri'den, MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş Adana'dan, MSP

⁴⁵⁵ Uğur Mumcu, "Gözlem", **Cumhuriyet Gazetesi**, 06 Nisan 1977, s.1. MSP erken seçimi engellemek için değişik bir yola dahi başvurmuş, Meclis Başkanlığı Salonunda bomba bulunduğunu ihbar etmiştir. Ancak erken seçim önergesinin Millet Meclisi Genel Kurulu'nda görüşülmesini sağlayacak olan İç Tüzük değişikliği teklifi, MSP ve DP'nin tüm engelleme çabalarına karşın görüşülmüş ve kabul edilmiştir. "İç Tüzük Değişti, Erken Seçim Kararı Alındı", **Hürriyet Gazetesi**, 5 Nisan 1977, s. 1.

⁴⁵⁶ Sarıbay, **a.g.e.**, s. 201.

⁴⁵⁷ 5 Nisan 1977 tarihli 76'ncı birleşimde alınan seçimlerin yenilenmesi kararı üzerine milletvekillerinin yapılacak ön seçim ve genel seçimlerde, seçim faaliyetlerini yürütebilmek için seçim bölgelerine dağılmış olmaları ve toplantı yapabilecek çoğunluğun sağlanamaması nedenleriyle Millet Meclisi son toplantısını 19 Nisan 1977 tarihinde yapmıştır. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 4, Cilt 26, 86'ncı Birleşim, 19.04.1977, s. 538.

Genel Başkanı Necmettin Erbakan Konya'dan milletvekili adayı olmuşlardır. DP Genel Başkanı Ferruh Bozbeyle, TBP Genel Başkanı Mustafa Timisi ve TİP Genel Başkanı Behice Boran İstanbul'dan adaylıklarını koymuşlardır.⁴⁵⁸

Seçime katılan siyasi partilerin seçim gezileri, parti liderleri ve yöneticilerinin demeçleri, aşağıda parti bazında ele alınmıştır.

4.1.2.1. CHP'nin Seçime Yönelik Çalışmaları

1977 yılı seçimlerine girilirken Cumhuriyet Halk Partisi'nin sloganı, 555K'yı anımsatan bir formülle, “*altıncı ayın altısında saat altıda Ecevit Başbakan*” şeklinde olmuştur.⁴⁵⁹

CHP lideri ve yöneticileri, seçim çalışmaları kapsamında çeşitli illerde konuşmalar yapmış, gündeme yönelik görüşlerini açıklamışlardır.

Bu kapsamda CHP Genel Başkanı Ecevit, 1977 yılı seçim kampanyasını 27 Mart 1977'de Gaziantep'te açmış, “*Adalet Partisinin CHP'nin değil, MSP'nin rakibi haline geldiğini*” öne sürmüştür. Seçimin ardından 1977 yılının; zorbalığın dize geldiği, haksızlığın hakka yenildiği, barışın geldiği, kimsenin kimseyi sömüremeyeceği bir düzenin hüküm sürdüğü bir yıl olacağını ifade etmiştir.⁴⁶⁰

Ecevit, Uşak'ta yaptığı konuşmada; hükümetin ve Başbakan'ın cinayetlere göz yumduğunu, canileri kışkırttığını ileri sürmüş, MC'yi “*Soyguncular Çetesi*” olarak nitelemiştir. Ayrıca koalisyonu oluşturan partilerin birbirlerinin suç ortağı olduğunu, “*eşkıyaya kulluk edenleri devlet görevinde tutmayacaklarını*”, “*halkın eşkıyanın elinden 5 Haziran'da kurtulacağını*” da sözlerine eklemiştir.⁴⁶¹

⁴⁵⁸ 5 Haziran 1977 Pazar günü yapılan Milletvekili Genel ve Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçimleri nedeniyle siyasi partiler tarafından verilip kesinleşmiş olan adaylarla bağımsız adayların seçim çevreleri itibarıyla düzenlenmiş kesin aday listeleri Resmi Gazete'nin 13 Mayıs 1977 tarihli sayısında yayımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15936.pdf> (22.02.2015).

⁴⁵⁹ Ertuğrul, **a.g.e.**, s. 128. 5 Mayıs 1960 tarihinde 555K (Beşinci ayın beşinde, saat beşte, Kızılay'da) olarak adlandırılan gösteriler sırasında Menderes, göstericiler arasında kalarak tartaklanmıştır. Müteakiben 11 Mayıs'ta DP Grubu, TBMM'nin on gün tatile girmesini kararlaştırmış, 21 Mayıs'ta Harp Okulu öğrencileri Ankara'da sessiz bir protesto yürüyüşü yapmıştır. DP, on günlük aradan sonra açılan TBMM'yi 24 Mayıs'ta, 20 Haziran'a kadar yeniden tatile sokmuştur. 25 Mayıs'ta bütün yüksekokullar kapatılmış, 5 kişiden çok topluluklar yasaklanmıştır. 20.00'dan 05.00'a kadar gece sokağa çıkma yasağı konmuş, Ankara'da telgraf ve mektuplara sansür getirilmiştir. Tüm bu yaşananları müteakip 27 Mayıs 1960 sabahı TSK, “*kardeş kavgasını önlemek için*” yönetime el koyduğunu açıklamıştır. **Aynı eser**, s. 98.

⁴⁶⁰ “*Ecevit: Bu hükümetten kurtularak seçime gitmek daha iyi olur*”, **Milliyet Gazetesi**, 28 Mart 1977, s.6.

⁴⁶¹ “*Ecevit: 5 Haziran'da halkın oyları silahları susturacak*”, **Milliyet Gazetesi**, 10 Nisan 1977, s.1.

Öte yandan Ecevit, 1977 seçim kampanyasının başlamasıyla birlikte kadınların büyük ilgisiyle karşılaşmıştır. 16 Nisan'da Ereğli'de yaptığı konuşmada, *“Eğer CHP’de komünist varsa, bana isim isim bildirin. Adliyeye iş bırakmam, yakalarından tutar teker teker atarım. Ama bunların hepsi yalan. Siyaseti yalan üzerine kurmuş Demirel’in uydurmaları”* şeklinde konuşmuştur.⁴⁶²

17 Nisan'da Edirne'de ise, partisinin gerçek milliyetçi olduğunu; milliyetçiliğini Kıbrıs'ta, haşhaş olayında kanıtladığını söylemiştir. Buradaki mitinginde, miting alanına giren bir grup Maocu'nun CHP'li gençler tarafından çıkarılmasını müteakip, *“Sarı sendika gibi, şimdi de sarı sol türedi”* şeklinde konuşmuş; Cephe Hükümeti'nin 2 yılda hemen hemen herkese borçlandığını ifade etmiştir.⁴⁶³

Reşadiye'de konuşan Ecevit, Niksar'da yaşanan olaylar⁴⁶⁴ hakkında değerlendirmelerde bulunmuş, *“Bu saldırılara alet olan genç ve çocuklara kızmıyorum. Onları sokağa süren bir takım okul müdürlerinin, öğretmenlerin, parti sorumlularının burnundan fitil fitil getireceğiz, Millî Eğitim Bakanı'ndan ve komandalardan bunların hesabını soracağız. Okulları eşkıyalarla doldurdular, çocuklarımızı esir aldılar, bunların hesabını soracağız”* demiştir. Ecevit konuşmasına, *“Amerika'da Rum gerillalarının yapmak isteyip de başaramadığı işi, burada sahte milliyetçiler yapmak istedi. Çocuklara cinayet işletenler ne milliyetçidir, ne de Müslüman. Biz Milliyetçiliği Kıbrıs'ta topraklara ve haşhaş tarlalarına yazdık”* şeklinde devam etmiştir. Ayrıca, *“Bizim elimizde insan kanı değil, Allah için kesilmiş kurban kanı bulunur...Yıllardır üniversiteleri itham ettiler. Niksar'da üniversite var mıydı bu olaylar çıktı? Ama Niksar'da sömürücülerin elleri var. Buraya kadar uzanmış. Çocukların canlarına*

⁴⁶² **Milliyet Gazetesi**, 17 Nisan 1977, s.7. Karadeniz Ereğlisi'nde konuşan Ecevit, *“Elli gün sonra kurulacak halk iktidarıyla ormanların bütün nimetleri sizin olacaktır. Gitgide eriyen ve küçülen AP ise bu seçimlerde CHP ile değil, ancak üçüncü durumda olan MSP ile çekişecektir. Ona bile gücü yetmeyeceğinden, MHP'nin sokak gücüne sığınmaktadır, faşistlerle iş birliği yapmaktadır”* şeklinde beyanatta bulunmuştur. *“Ecevit: AP, MHP'nin sokak gücüne sığıyor”*, **Hürriyet Gazetesi**, 17 Nisan 1977, s.1.

⁴⁶³ *“Gerçek Milliyetçiliğin önderi CHP'dir”*, **Milliyet Gazetesi**, 18 Nisan 1977, s.1. Dönemin CHP Milletvekili Erol Tuncer; gençler içerisinde aşırı solcuların, seçime inanmayanların, devrim yoluyla iktidara geleceklerine inananların, seslerini duyurabilmek için zaman zaman CHP mitinglerine katılmaya çalıştıklarını ifade etmiştir. CHP'li gençlerin mitinglerdeki esas uğraşlarından birinin, bu grupları mitinglerden uzaklaştırmak olduğunu sözlerine eklemiştir. Erol Tuncer ile 2 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat. Öte yandan *“Sarı sendika”*nın anlamı, TDK sözlüğünde *“işverenden yana olan sendikal örgüt”* olarak tanımlanmıştır. Bkz. <http://www.tdk.gov.tr> (08.11.2016).

⁴⁶⁴ Ecevit ve heyeti, 26 Nisan 1977 tarihinde Niksar'da açık hava toplantısı yaparken MHP'li bir grubun saldırısına uğramıştır. Ecevit'in içinde bulunduğu seçim otobüsüne ateş açılmış, Ecevit'in olaya tepkisi, *“Bu, AP ile MHP'nin birlikte hazırladıkları bir oyun”* şeklinde olmuştur. *“Ecevit Silahlı Saldırıya Uğradı”*, **Milliyet Gazetesi**, 27 Nisan 1977, s. 1.

kıyanlar bunlardır” şeklinde konuşmuştur.⁴⁶⁵ Diğer yandan 28 Nisan’da Erzincan’da CHP konvoyu şehirden ayrılırken bir grubun saldırısına uğramış, 4’ü polis 20 kişi yaralanmıştır. Ecevit, saldırıdan sonra yaptığı açıklamada, *“Taş atılınca şapkasını alıp kaçan Demirel korkağı! ...Üç buçuk eşkıya karşısında yüce millete değil eşkıyaya, sandığa değil namluva güveniyor”* demiştir. Ecevit, Sivas’ta yaptığı konuşmada da, meydan savaşı vererek Sivas’a geldiklerini, Demirel’in eşkıyanın arkasına sığındığını söylemiştir.⁴⁶⁶

Ecevit, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı nedeniyle yayınladığı mesajda, *“Kargaşalıkların nedeni gençlik değildir. Bazı çıkar ve siyaset çevrelerinin çirkin oyunlarıdır”* şeklinde konuşmuştur.⁴⁶⁷ Malatya’da düzenlenen mitingde ise, *“İdare halka teslim edilince bütün müşkülât bertaraf olacaktır, bütün güçlükler aşılacaktır”* demiş, devlet yönetiminin ağır koşullarda devralınacağını ifade etmiştir.⁴⁶⁸

Ana hatları yukarıda belirtilen seçim kampanyasında Ecevit’in üstünde durduğu konulardan biri de, 16 Nisan’daki beyanatında da görüldüğü gibi, CHP’nin komünizmle ilişkilendirilmesi hususu olmuştur. Bu tür algı operasyonunu yaratmaya yönelik özellikle Türkeş’in ve Demirel’in yoğun bir çabası görülmektedir. Bunu partisinin stratejisi olarak kabul eden Türkeş, ısrarlı ve sürekli bir şekilde, CHP tarafından inkâr edilen bu ilişkiyi sıcak ve gündemde tutmuştur. Böylesi bir karalamaya, dönemin CHP Milletvekili Erol Tuncer’in tepkisi ise şu şekildedir: Tuncer’e göre sağ partilerin CHP aleyhindeki en büyük propagandaları, CHP’yi dinsiz ve komünist olarak göstermek olmuştur. Başka bir ifadeyle bu partiler, laikliği dinsizlik olarak, sosyal demokrasiyi de komünistlik olarak tanıtmışlardır. CHP aleyhindeki en büyük propagandaları bu olmuştur. Ecevit başta olmak üzere CHP yönetimleri, CHP ile aşırı sol arasına çizgi çekme konusunda büyük çabalar sarf etmiştir. Tuncer, seçim bölgesi olan Gümüşhane bölgesinin oldukça tutucu bir bölge olduğunu, seçim kampanyaları kapsamında en

⁴⁶⁵ “Ecevit: Bunları burunlarından fitil fitil getireceğiz”, **Milliyet Gazetesi**, 28 Nisan 1977, s.6.

⁴⁶⁶ “Ecevit’e saldırılar sürüyor. Niksar...Şiran... ve Erzincan...”, **Milliyet Gazetesi**, 29 Nisan 1977, s.1.

⁴⁶⁷ “Ecevit: Kargaşalıkların nedeni gençlik değil, bazı çıkar çevrelerinin çirkin oyunlarıdır”, **Günaydın Gazetesi**, 19 Mayıs 1977, s.1.

⁴⁶⁸ “Ecevit: Güçlükleri göğüslerken Atatürk ve İnönü gibi halka güveniyoruz”, **Günaydın Gazetesi**, 22 Mayıs 1977, Bölüm 2, s.1. Öte yandan seçim faaliyetleri kapsamında, İzmir’in Çiğli Havaalanı’nda CHP Genel Başkanı ve beraberindekiler seçim otobüsüne binerken bir patlama meydana gelmiş, CHP otobüsüne atılan patlayıcı madde bir kişinin yaralanmasına sebep olmuş, Ecevit’in halkı selamlamak için otobüse binmekte geç kalması, yaralanmasını önlemiştir. “Ecevit Büyük Tehlike Atlattı”, **Günaydın Gazetesi**, 30 Mayıs 1977, Bölüm 1.

yoğun uğraşlarının, “*Biz dinsiz değiliz, biz komünist değiliz*” şeklinde bölge insanını ikna etmeye çalışmak olduğunu vurgulamıştır.⁴⁶⁹ Aynı konuya ilişkin MSP’li Oğuzhan Asiltürk’ün düşünceleri ise şu şekildedir: CHP’nin komünizm ile ilgisinin olmadığını doğrulayan Asiltürk’e göre Komünizm, Allah’ı, ahireti inkâr eden, insanları sadece maddi çıkarları için bir arada tutmayı hedefleyen bir ideolojidir. ABD, Türkiye’yi kendi safında tutabilmek için aşırı derecede, bizim insanlarımızın dikkatini çekecek şekilde antikomünist propaganda faaliyetinde bulunmuştur. Komünizmle Mücadele Dernekleri, Asiltürk’ün öğrencilik yıllarında hatırladığı bir husustur. Bu derneklere katılan üyelerin, Müslüman ve namaz kılan gençler olduğunu, komünizmin dinsizliğine karşı tepki gösteren gençler olduğunu vurgulamıştır. Komünizmin pek çok ülkeye sirayet etmesi ve bunun Türkiye’ye de gelme ihtimali üzerine, Türk insanında bir tehlike algısı oluşmuştur. Asiltürk, komünizme tepkinin normal olduğunu, ancak bu tepkinin ABD’ye sempatiyi de doğurduğunu ifade etmiştir. Yanlış olanın ABD’ye sempati duyulması olduğunu belirtmiştir.⁴⁷⁰

Sonuç olarak CHP’nin seçim kampanyası pek çok yerde Ecevit’e yapılan saldırılara sahne olmuştur. Ecevit ise konuşmalarında AP ve MHP’ye yüklenmiş, Milliyetçi cepheyi “*Çete*” olarak nitelendirmiş, kendilerinin komünizmle ilgili olmadığına vurgu yaptığı gibi, milliyetçiliği esas savunanın da CHP olduğunu ifade etmiştir.

4.1.2.2. AP’nin Seçime Yönelik Çalışmaları

Adalet Partisi’nin 1977 seçimlerine girilirken kullandığı sloganlar; “*Milliyetçiler AP’de birleşiniz*”, “*Barajlar Kralı Demirel*”, “*Başbakan Demirel*”, “*Dün Menderes, bugün Demirel*”, “*Muhteşem Süleyman*”, “*Milliyetçi Başbakan*”, “*Büyük Türkiye’nin mimari Demirel*” olarak belirlenmiştir. AP’nin sloganları “*Büyük Türkiye*” üzerine hazırlanmış; CHP’nin “*6 Haziran... Ecevit Başbakan*” sloganına karşı AP, “*Kolej çocuğu değil, köylü çocuğu*” sloganını kullanma kararı almıştır.⁴⁷¹ AP, seçim faaliyetleri kapsamında ayrıca şu sloganları da kullanmıştır: “*Yıkıcı değil, yapıcıyız - Hayalci değil, gerçekçiyiz*”, “*Enternasyonale değil, millet iradesine dayanırız*”,

⁴⁶⁹ Erol Tuncer ile 2 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat.

⁴⁷⁰ Oğuzhan Asiltürk ile 9 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat.

⁴⁷¹ **Milliyet Gazetesi**, 13 Nisan 1977, s.7.

*“Analar, babalar sizleri en iyi anlayan bizleriz. Çünkü biz barıştan yana gençleriz.”, “Bölünmeyi gördün. Bölme, bölünme, böldürme. Milliyetçiler AP’de birleşin.”, “Arkadaş, kavga zamanı değil, çalışmak zamanıdır”, “Ahlakta, eğitimde ve kültürde millilik”.*⁴⁷²

Öte yandan seçimler öncesinde AP’ne dışarıdan katılımlar olmuş, MC Hükümeti’nin kuruluşu sırasında güvenoyu vermek için DP’den ayrılan Konya Milletvekilleri Bahri Dağdaş ile Kubilay İmer AP saflarına katılmışlardır. Sonradan DP’den ayrılan İçel milletvekili Nazım Baş ile, bir süre önce MSP’den istifa eden Zonguldak milletvekili Mehmet Zeki Okur da AP’ye dahil olmuştur.⁴⁷³ Ayrıca Adnan Menderes’in oğlu Aydın Menderes ile Demokratik Parti’den ayrılan Erzurum milletvekili Rasim Cinsli de AP’ye katılmışlardır. Katılım töreninde bir konuşma yapan Demirel, milliyetçilerin kendi çatıları altında birleşmesini istemiştir.⁴⁷⁴

AP’nin yukarıda bahsedilen dışarıdan katılımlar dışında yaptığı bir atılım da, eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ı da kendi saflarına dahil etme çabası olmuştur. Ancak Celal Bayar’ın İstanbul’dan adaylığını koyması yönündeki girişim, kendisinin seçim dışı kalmak istemesi nedeniyle sonuçsuz kalmıştır.⁴⁷⁵

Seçim kampanyası kapsamına yönelik demeçler kapsamında AP Genel Sekreteri Nahit Mentеше, 21 Nisan’daki konuşmasında, *“CHP’nin sol ve komünizm hayranlığının milliyetçilik düşmanlığını doğurduğunu”* iddia etmiştir. CHP’yi *“istismarcılık, yıkıcılık, engelcilik”* ile suçlayan Mentеше, *“CHP’nin 10 aylık iktidarında işçi, köylü, emekli, memur, esnaf, çiftçi için hizmet yapmadığını, sadece komünist ve anarşistler için af kanunu çıkardığını”* öne sürmüştü; CHP’nin seçimde ne yapacağını halkın değil, yabancı

⁴⁷² *“AP’nin seçimde kullanacağı afiş sloganları açıklandı”*, **Hürriyet Gazetesi**, 10 Mayıs 1977, s.1.

⁴⁷³ Bağımsız 4 milletvekilinin katılımıyla AP’nin sandalye sayısı 170 olmuştur. *“4 Bağımsız AP’ye girdi”*, **Milliyet Gazetesi**, 12 Nisan 1977, s.1.

⁴⁷⁴ *“MHP’ye yaptığımız çağrı gönüldendir”*, **Milliyet Gazetesi**, 18 Nisan 1977, s.1.

⁴⁷⁵ *“Celal Bayar’ın adaylığı için, AP bir girişim daha yapacak”*, **Milliyet Gazetesi**, 21 Nisan 1977, s.7. Bu arada Celal Bayar’ın AP ve DP arasındaki ilişkisi şu şekilde gelişmiştir: 1977 seçimi çok öncesinde – 1973 yılı genel seçimi sürecinde- Celal Bayar’ın AP’den ayrılarak DP’ye katılmasının arka planında, Süleyman Demirel’in eski Demokrat Partililerin affını istemediği düşüncesine kapılması yatmaktadır. Kaldı ki AP Gurubunda da, *“Eski demokratları seçerler, bizleri seçmezler”* şeklinde bir kaygı oluşmuştur. Ancak bunu açık açık da ifade edememişlerdir. Bu durumda Celal Bayar, DP kurulunca bu partiye yanaşmıştır. 1975 ve 1977 seçimlerinde ise, eski demokratlar af kanununu müteakip serbest kalınca, kendilerine göre seçilebilecek partide yer almak istemişlerdir. *“AP’den listeye girerlerse seçilebilirler”* hesabını yapmışlar; Celal Bayar üzerinde, *“AP aleyhinde konuşma”* şeklinde de baskı yapmaya başlamışlardır. Celal Bayar da bu olaylar üzerine 1977 seçiminde AP tarafına dönmüştür. Ferruh Bozbeyle ile 3 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat.

komünist kaynakların merak ettiğini ileri sürmüştür.⁴⁷⁶ Nahit Mentese, 27 Nisan'da Niksar'da meydana gelen olaylarla ilgili de demeç vermiş, olayı üzüntü ile karşıladıklarını, ancak CHP Genel Başkanı'nın kışkırtma kampanyasına yurt dışında devam ettirdiğini söylemiştir. CHP'nin anarşi teşvikçiliğinden vazgeçmesi halinde, ülkenin huzura kavuşacağını ifade etmiş, “Devletin memurunu, devlete karşı direnmeye çağırarak, muhalefet değil, yıkıcılıktır” şeklinde beyanatta bulunmuştur.⁴⁷⁷

AP Genel Başkanı Süleyman Demirel ise, 16 Mayıs'ta Amasya, Tokat ve Sivas'ta yaptığı konuşmalarda CHP'ye çatmış, “Sokak eşkiyası, Halk Partisi'nin militan gücünü teşkil etmektedir. Halk Partisi, devlete resmen silah çeken eşkiyanın koruyucusudur” demiştir. Demirel, 1971 sonrası MSP ve CHP'nin beraber çıkardıkları af kanununun devletin aldığı bütün tedbirleri tümüyle tesirsiz hale getirdiğini söylemiş; CHP'yi komünizme zemin hazırlamakla suçlamış, “Seçimden CHP yenik çıkarsa anarşi önlenemez” şeklinde beyanatta bulunmuştur.⁴⁷⁸ 17 Mayıs'ta Yozgat ve Kırıkkale'de düzenlenen açık hava toplantısında bu sefer MSP'ye çatmış, “Bugün Türkiye siyaseti ikiye bölünmüştür. Solcular vardır, milliyetçiler vardır. Bir de ne solcuyum, ne milliyetçiyim diyenler var. Solcuların başı Halk Partisi'dir. Millî Selamet Partisi ise milliyetçiyim veya solcuyum diyemeyen, ne idüğü belirsiz bir Millî Görüş safsatasının savunuculuğunu yapmaktadır” şeklinde konuşmuştur.⁴⁷⁹

AP lideri Bolu, Sakarya ve Kocaeli'nde yaptığı konuşmalarda da MSP'yi memleket siyasetinde bir yara olarak nitelendirmiş, Erbakan'ı kağıt üstünde fabrika kurmakla suçlamış; milletin CHP ve MSP'nin defterini birlikte dürmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁸⁰

⁴⁷⁶ “Mentese: CHP 10 ay sokak eşkiyasının iktidarı olmuştur”, **Milliyet Gazetesi**, 22 Nisan 1977, s.7.

⁴⁷⁷ “Mentese: Ecevit kışkırtma kampanyasını yurt dışında devam ettirmektedir”, **Milliyet Gazetesi**, 28 Nisan 1977, s.7.

⁴⁷⁸ “Demirel: CHP devlete silah çeken eşkiyayı koruyor”, **Günaydın Gazetesi**, 17 Mayıs 1977, Bölüm 2, s. 1.

⁴⁷⁹ “Demirel: MSP, Millî görüşlü bir safsatayı savunuyor”, **Günaydın Gazetesi**, 18 Mayıs 1977, Bölüm 2, s. 1. Öte yandan dönemin MSP milletvekili Oğuzhan Asiltürk, parti liderlerinin demeçlerinin kargaşa ortamını körüklediğini; Demirel'in, “Sadece savaş koşullarında koalisyon kurarım” şeklindeki ifadesini yanlış bulduğunu belirtmiş, bu tür beyanların düşmanlık doğuran sözler olduğunu ifade etmiştir. Düşmanlığı doğuran ortamın oluşturulmasından özellikle parti liderlerini sorumlu tutmuştur. Oğuzhan Asiltürk ile 9 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat.

⁴⁸⁰ “Demirel: Millet CHP ve MSP'nin defterini birlikte dürmeli”, **Günaydın Gazetesi**, 19 Mayıs 1977, s.1. Demirel'in halk ağzıyla yaptığı konuşmaların seçmen nezdindeki etkisi konusunda dönemin CHP milletvekili Erol Tuncer'in düşüncesi şu şekildedir: Tuncer' göre CHP kültürü farklıdır. CHP kültüründe, düzgün, kitabi konuşmalar yapılır, cümleler düzgün olur, ciddi bir eda ile konuşulur. Ancak seçmenle diyaloga geçildiğinde, bu üslup her zaman etkili olmayabilir. Tuncer bunu “Demirel konuşmaya başladığında, santıyorum, seçmen kendisini Demirel'de buluyordu. Böyle bir konuşma tarzı, AP'nin

Sonuç olarak AP seçim faaliyetlerinin ağırlık noktasını, CHP ve MSP'ye yüklenme oluşturmuştur. Tek başına iktidara gelebilmenin önemine vurgu yapılmış; halka, tüm milliyetçilerin bir adreste, AP çatısı altında toplanmasına yönelik mesajlar verilmiştir.

4.1.2.3. MSP'nin Seçime Yönelik Çalışmaları

Milli Selamet Partisi, 1977 seçimlerine girilirken kullanacağı sloganları belirlemiştir; Erbakan, ikinci atom bombası olarak nitelendiği seçim sloganlarını şu şekilde açıklamıştır: *“Önce ahlak ve maneviyat”, “Montaj değil, ağır sanayi”, “Köylüyü, işçiyi memuru, esnafı, dar gelirliyi; faize, vergiye ezdirmeyeceğiz. Herkese refah”, “Uydu değil, lider Türkiye”, “Yeniden Büyük Türkiye”, “Doğru yol, haklı yol”, “Millî görüşe inananlar birleşelim”, “MSP pişman etmez”, “Laf değil, hizmet”, “Yeni devir: Millî görüş”, “Her ile fabrika, herkese iş, herkese refah”, “Millî görüş, millî şuur, millî hamle”, “Oyalama değil, köklü icraat”, “Denenmiş denenmez”, “Solcuya, renksiz aldanma”, “Millî, güçlü, süratli, yaygın kalkınma”, “Kıbrıs'ı Yunan'a vermemek için Ortak Pazar'a uşak olmamak için MSP”⁴⁸¹*

Öte yandan MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan, radyo konuşmaları kapsamında 24 Mayıs 1977 tarihinde 17.05-17.25 saatleri arasında yaptığı konuşmasında, tarihi günler yaşandığını, seçimlerin tarihteki şerefli yerimize en kısa zaman ulaşmak için bir fırsat olduğunu belirterek konuşmasına başlamıştır. Türk milletinin taklitçiliği bırakıp doğru yola dönmek ve *“Yeniden Büyük Türkiye”*yi kurmak için bu fırsatı değerlendireceğine inandığını söylemiş, Cenab-ı Hak'ın büyük lütfu olarak eşsiz bir millet olduğumuzu ifade etmiştir. Bu büyük milletin önceki dönemlerde isteyerek veya istemeyerek bir 25 yıl CHP zihniyetinin, bir 25 yıl da AP zihniyetinin idaresinde kaldığını belirten Erbakan; CHP döneminde manevi kalkınmanın yapılmadığını, laikliğin inanmayanların inananlara zulüm hürriyeti gibi algılandığını, eğitimde materyalist anlayışın hâkim kılındığını iddia etmiştir. CHP'nin solcu zihniyetinin, Avrupa'nın doğusundaki komünist, sosyalist ve solcu zihniyetlerden oluşan bir Avrupa taklitçiliğinden ibaret olduğunu ve millî bünyemizle hiçbir alakasının

---

başarısına katkı sağlamış olabilir” şeklinde ifade etmiştir. Erol Tuncer ile 2 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat.

⁴⁸¹ *“Erbakan, 2. atom bombası dediği sloganlarını açıkladı”, Milliyet Gazetesi, 21 Nisan 1977, s.7.*

bulunmadığını söylemiştir. 1950 seçimlerinde AP zihniyetinin ise ehveni şer olarak denenmek mecburiyetinde kaldığını, AP'nin liberal renksiz bir zihniyet olduğunu; Avrupa'nın batısındaki faizci, sömürücü, kapitalist zihniyetin beceriksiz bir taklidi olduğunu ifade etmiştir. AP'nin materyalist ve kökünün bereketsiz olduğunu, sömürüyü destekleyip, zengini daha zengin, fakiri daha fakir yaptığını, buhrana ve anarşiye yol açtığını iddia etmiştir. AP'nin komünizm dikenine bahçıvanlık ettiğini, “*tespih çeken elle, tetik çeken eli*” bir tuttuğunu, aynı CHP gibi manevi tahribata bekçilik ettiğini belirtmiştir. 5 Haziran seçiminde taklitçilerin tasfiye edileceğini, “*Millî Görüş*”e dönüleceğini umduğunu söyleyen Erbakan, bunun bir “*yeni devir*” olduğunu da belirtmiş, CHP ve AP'nin 25 yıllık fırsatları boşa harcadıklarını iddia etmiştir. Denenmişin, denenmemesi gerektiğini söyleyen Erbakan, MSP'nin ilkesinin “*Önce Ahlak ve Maneviyat*” olduğunu vurgulamış, hem manevi kalkınmayı, hem de hakiki maddi kalkınmayı gerçekleştireceklerini belirtmiştir. Yeniden Büyük Türkiye'yi kurmak için 5 koldan yürüdüklerini, bunların;

- İç barış, kardeşlik, huzur,
- Manevi kalkınma,
- Hakiki maddi kalkınma, ağır sanayi, millî, güçlü, süratli, yaygın kalkınma,
- Herkese refah,
- Lider ülke Türkiye, şahsiyetli dış politika, millî harp sanayinin kurulması

olduğunu söylemiştir. Yeniden Büyük Türkiye'yi kurabilecek tek kadronun MSP'nin inançlı, bilgili kadrosu olduğunu belirten Erbakan, büyük hamle ve hizmetlerin ancak inançla yapılabileceğini, birinci hükümetlerinin taç icraatının Kıbrıs zaferi olduğunu ifade etmiştir. İkinci hükümetlerinin diğer büyük icraatının ise büyük tarihi ağır sanayi hamlesi olduğunu iddia etmiştir. 5 Haziran seçimi sonrası üçüncü icraatlarının ise “*MSP Herkese Refah*” programlarının tatbikatı olacağını belirterek konuşmasını tamamlamıştır.⁴⁸²

MSP Genel Sekreteri Oğuzhan Asiltürk ise, 25 Mayıs 1977 tarihinde 21.20-21.30 saatleri arasında yaptığı radyo konuşmasında, uzun yıllar idarede kalan solcu CHP ve liberal renksiz AP'nin, MSP'nin iktidara gelmesine kadar dışa bağımlı bir politika yürüttüklerini belirterek konuşmasına başlamıştır. 1963'te CHP iktidarında Kıbrıs'ta kanın gövdeyi götürdüğünü, 1967'de AP iktidarında da aynı olayın

⁴⁸² MSP 1977 Genel Seçimi Radyo Konuşmaları, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1977, s. 3-10.

yaşandığını ve her ikisinde olaylara seyirci kalındığını söyleyen Asiltürk, NATO içerisinde “*Nimet – Külfet*” dengesinin kurulamadığını; gerek AP, gerekse CHP iktidarları döneminde harp silah ve vasıtalarının yurdumuzda imalinin gerçekleştirilemediğini belirtmiştir. MSP’nin ise “*Yeniden Büyük Türkiye*” bayrağını açtığını, dört yıldır şahsiyetli bir dış politika yürüttüğünü söylemiş; Kıbrıs müdahalesinde, İslam Konferansının Türkiye’de toplanması ve Konferansa tam üye olmamızda, bahse konu şahsiyetli politikanın uygulandığını ifade etmiştir. Sonraki dönem için bir müjde vererek konuşmasına devam eden Asiltürk, Sultan Fatih’in cami olarak vakfettiği ve fethin sembolü olan Ayasofya Cami’ni ibadete açmak için çaba harcayacaklarını da ifade etmiştir. Ayrıca Müslüman ülkelerle ilişkileri daha da geliştirmek istediklerini, Kıbrıs Türk Devleti’nin bağımsızlığını ilan etmek istediklerini, diğer ülkelerdeki Müslüman Türklere yapılan insanlık dışı davranışları önlemeye yönelik hamle yapacaklarını söylemiş, daha sonra sözü, Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu İkinci Başkanı ve Batı Trakya Türkleri Dayanışma Derneği Genel Başkanı Hikmet Yurdağül’e bırakmıştır. Yurdağül ise konuşmasında, bugüne kadar iktidar olanların meselelerine sahip çıkmadıklarını anlatmış, yıllar sonra da olsa selamete çıkmak için oyların topluca MSP’de birleştirilmesi gerektiğini söyleyerek konuşmasını tamamlamıştır.⁴⁸³

MSP Milletvekili Adayı Turgut Özal da, 27 Mayıs 1977 tarihinde 20.50-21.00 saatleri arasında yaptığı radyo konuşmasında, kalkınmanın dar boğazlarından birinin dış ödemeler dengesi olduğunu belirterek konuşmasına başlamıştır. Ayrıca işsizliğin, köylünün gelir seviyesi ile şehirlerde yaşayanların geliri arasındaki farkın açılmasının da önemli konular olduğunu altını çizmiştir. Kalkınmada; hızlı, yaygın ve ağır bir sanayileşmeden başka bir yol olmadığını söyleyen Özal, bu şekilde bir sanayileşme ile işsizliğe, göçlere çare bulunabileceğini, dış ödemeler dengesinin düzeltilmesinin de mümkün olacağını ifade etmiştir. MSP’nin sanayileşme hamlesinin ana planının, küçük sanayinin küçük sanayi sitelerinde, orta büyüklükteki sanayinin organize sanayi bölgelerinde geliştirilerek bütün yurda yayılması ve ağır sanayi kuruluşlarıyla bir zincirin üç halkası gibi birbirini tamamlayan bir bütün oluşturulması olduğunu belirtmiştir. Türk özel teşebbüsünün, ağır sanayi hamlesinin yürütülmesinde önemli bir güç kaynağı olduğunu belirten Özal; büyük şehirlerden oy alan partilerin şehirlerin

---

⁴⁸³ a.g.e., s. 11-15.

dertlerini bir kenara bıraktıklarını, ellerindeki imkânları oy avcılığı için kullandıklarını ifade etmiştir. Tarımda çalışan nüfusun, kurulmakta olan sanayi ve diğer hizmet sektörlerine kaydırılmasının; tarımda makineleşmenin ve tarımda faizsiz kredi tatbikatının önemine vurgu yapmıştır. Maddî kalkınmanın ve huzurun temininin, ancak manevî kalkınma ile beraber yapılacağını söyleyen Özal, oy karşılığı hizmet anlayışına karşı olduklarını, hizmetin karşılıksız olması gerektiğini anlatmıştır. Ayrıca kendilerine oy verilsin verilmesin, her vatandaşa aynı şekilde davranmanın esas olduğunu, hizmet götürecek kadroların bilgili ve cesur olduğu kadar, inançlı da olması gerektiğini ifade ederek konuşmasını tamamlamıştır.⁴⁸⁴

MSP Erzurum Milletvekili Korkut Özal ise, 30 Mayıs 1977 tarihinde 20.05-20.15 saatleri arasında yaptığı radyo konuşmasında, 1973 seçimlerinden çıkılan günleri hatırlatarak konuşmasına başlamış; o günlerde anarşi ve komünizmin yayıldığını, üniversitelerin okunmaz, fabrikaların çalışmaz hale geldiğini, ahlak bozukluğunun bir yangın gibi memleketi sardığını belirtmiştir. Memleketin böylesi acıklı bir duruma bir günde düşmediğini, bundan CHP ve AP zihniyetinin elli yıllık uyutucu ve idare-i maslahatçı yönetimlerinin sorumlu olduğunu ifade etmiştir. Korkut Özal, MSP'nin nezaret ve denetiminde CHP-MSP Koalisyonunun kurulduğunu, İmam-Hatip Okulları ve Kuran kurslarının yeniden çalışmaya başladığını, müstehcen yayınlarla mücadele edildiğini, Kıbrıs meselesinin MSP'nin hükümetteki kararlı ve ecdadımıza layık tutumu ile zaferle neticelendiğini anlatmıştır. İkinci koalisyon hükümetinde de önemli her hamlenin motorunun MSP olduğunu iddia eden Korkut Özal, ahlak ve maneviyat hamlesinin devam ettiğini; köylü, memur, işçi, emekli ve kimsesizler için yararlı kanunlar çıkarıldığını, ancak AP'nin bunları kendisine mal etmeye çalıştığını ifade etmiştir. Gerçek güçlünün, sayısı kalabalık olanlar değil, haklı olanların olduğunu belirtmiş, bu haklı ve doğru olan görüşün, Millî Görüş'ün sahibi olan MSP olduğunu söylemiştir. Seçimde oy vermeyi, can vermeye benzeten Özal; iftiralarla, uydurma resimlerle emaneti çalmak isteyen şeytanlar olacağına vurgu yapmıştır. CHP ve AP'nin devirlerini tamamlamış partiler olduğunu, bunlara oy vermenin anarşiyi artırmaya, fakirleri çoğaltmaya yarayacağını söyleyerek konuşmasını tamamlamıştır.⁴⁸⁵

MSP Kocaeli Milletvekili Şevket Kazan'ın 31 Mayıs 1977 tarihinde 19.50-20.00 saatleri arasında yaptığı radyo konuşmasının odak noktasını "*işçiye refah*" konusu

⁴⁸⁴ a.g.e., s. 21-24.

⁴⁸⁵ a.g.e., s. 35-39.

oluşturmuştur. Kazan, iktidarları boyunca kadın işçilere yirmi yılda emekli olmalarını sağladıklarını, işçi ve işçi emeklilerinin asgari ücretlerini hayat şartlarına uygun hale getirdiklerini, yurtdışında çalışan işçilerle ilgili birçok önemli kanunlar çıkarttıklarını belirterek konuşmasına başlamıştır. İşçiye refahın sağlanmasında atılacak ilk adımın işsizliğe çare bulmak olduğunu belirtmiş; ideal devletin, kendi işsizine kendi ülkesinde iş bulan devlet olduğunun altını çizmiştir. Bunun için tek çıkar yolun geniş istihdam imkânları hazırlamak ve süratle ağır sanayi kurmak olduğunu söylemiş, 60 organize sanayi bölgesi ve 300 küçük sanayi sitesinde bir milyon işsiz vatandaşa iş temin edeceklerini; işçiyi, köylüyü, dar gelirli vatandaşı faize ezdirmeyeceklerini, kadın ve çocuk işçilerin çalışma şartlarını iyileştireceklerini belirtmiştir. Yurtdışındaki işçilerin haklarını temin için sosyal güvenlik anlaşmalarını yeniden ele alacaklarını ifade eden Kazan, bu işçilerin Türkiye'deki yatırımlara ortak olmalarını sağlayacaklarını, yurtdışında Türk Okulları açacaklarını da sözlerine eklemiştir. MSP'nin, kendisine teveccüh gösteren hiç kimseyi pişman etmediğini ve etmeyeceğini, bütün dertlerden kurtuluşun tek çaresinin MSP'nin iktidara gelmesi olduğunu vurgulayarak konuşmasını tamamlamıştır.⁴⁸⁶

MSP Genel Başkan Yardımcısı Süleyman Arif Emre, 2 Haziran 1977 tarihinde 19.20-19.30 saatleri arasında yaptığı radyo konuşmasında, MSP'nin manevi ve maddi kalkınmayı birlikte yürüten ve herkese refah sağlamak kararında olan bir parti olduğunu belirterek konuşmasına başlamıştır. Herkese refah politikalarının gayesinin, her vatandaşın millî gelir ve servetten adilane bir şekilde payını alması, huzur ve saadete kavuşması olduğunu belirtmiştir. Bugüne kadar; CHP ve AP'nin zengini daha zengin, fakiri daha fakir yapan dengesiz ekonomik politikalar uyguladıklarını, aslında farklıymış gibi gösterilse de, her iki partinin ekonomik politikalarında önemli bir fark bulunmadığını iddia etmiştir. MSP olarak dar ve sabit gelirlilerden vergi almayacaklarını; bunun yerine devlete gelir sağlamak için AP ve CHP'nin bugüne kadar zararına çalıştırdıkları ormanları, madenleri, iktisadi devlet teşebbüslerini, kârlı ve verimli çalıştıracaklarını ifade etmiştir. Her sene fiyatlar ne kadar artarsa, maaş ve ücretlerin de o miktarda kendiliğinden artacağı bir sistem getireceklerini belirtmiştir. Emre, MSP'nin herkese refah politikasını siyasi maksatlarla değil, kendilerini Allah ve

---

⁴⁸⁶ a.g.e., s. 41-45.

Millet huzurunda manen ve vicdanen sorumlu saydıkları için gerçekleştirmek istediklerini ifade ederek konuşmasını tamamlamıştır.⁴⁸⁷

MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan, 4 Haziran 1977 tarihinde 17.15-17.25 saatleri arasında yaptığı radyo konuşmasına, 29 Mayıs 1453 Salı gününe atıfta bulunarak başlamıştır. “*Tarihteki şerefli yerimizi alalım, yeniden büyük Türkiye olalım*” şeklinde konuşan Erbakan, iki kere 25 yılın boşa harcandığını, bunlardan ilkini Avrupa’daki komünistlikten, sosyalistlikten ve solculuktan ibaret fikirlere dayanan taklitçi CHP’nin israf ettiğini iddia etmiştir. CHP’nin manevi kalkınma yapacağına, inananlara baskı ve din düşmanlığı yaptığını; milletlerarası yarışta ülkeyi geri bıraktığını, yokluk, kıtlık, bereketsizlik getirdiğini söylemiştir. 1950 seçimi sonrası ehveni şer olarak AP zihniyetinin denenmek zorunda kalındığını, her denemede AP’nin Avrupa’nın batısındaki faizci, sömürücü, kapitalist zihniyetin taklidi olduğunun anlaşıldığını belirtmiştir. AP’nin maddeci ve materyalist, inananların oyunu aldıktan sonra onlara zulmeden bir aldatıcı olduğunu, yaptığı işin komünizme bahçivanlık etmek olduğunu ifade etmiştir. MSP’nin komünizmi, taklitçiliği, maddeciliği ortadan kaldıracak tek doğru yol olduğunu söyleyen Erbakan, AP’nin boş laflarla milleti oyaladığını iddia etmiştir. MSP’nin, “*İç barış, kardeşlik, huzur, manevi kalkınma, hakiki maddi kalkınma, ağır sanayi, herkese refah, lider ülke Türkiye*” bayraklarını açtığını söylemiş; seçimde oy kullanacakları, İstanbul surları önündeki Ulubatlı Hasan’a benzetmiştir. Eğitimi millileştireceklerini, Ayasofya Cami’ni tekrar ibadete açacaklarını, millî harp sanayini kuracaklarını da ifade ederek konuşmasını tamamlamıştır.⁴⁸⁸

Seçim kampanyası faaliyetleri kapsamında Erbakan, 23 Nisan’da düzenlenen “*Battal Gazi Mitingi*”nde yaptığı konuşmada, CHP ve AP devirlerinin kapandığını, MSP’nin devrinin başladığını öne sürmüştür. Malatya’yı üniversite şehri yapacaklarını, uçak sanayi jet motorlarının burada yapılacağını belirtmiştir. Seçimde; sömürücülere uşak olmakla, lider ülke Türkiye olmak arasında bir karar verileceğini ifade etmiştir.⁴⁸⁹ Trabzon, Rize, Ordu ve Giresun’da yaptığı konuşmalarda da, dini inançlara ne yolla olursa olsun baskı yapanların cezalandırılması gerektiğini söylemiş; iç barış, kardeşlik

⁴⁸⁷ a.g.e., s. 52-55.

⁴⁸⁸ a.g.e., s. 61-64.

⁴⁸⁹ “*Erbakan: AP-CHP devirleri kapandı, MSP devri başladı*”, **Milliyet Gazetesi**, 24 Nisan 1977, s.7.

ve huzurun ana şartının, “*tetik çeken elle, tesbih çeken elin bir tutulmaması*” olduğunu belirtmiştir.⁴⁹⁰

Seçim kampanyası faaliyetleri bir yandan devam ederken parti değiştirme olayları da yaşanmış, eski MHP Genel Başkan Yardımcılarından Osman Yüksel Serdengeçti de parti değiştiren siyasetçilerden biri olmuş ve 20 Nisan’da MSP’ye katılmıştır. Serdengeçti, MHP yöneticilerinin gençleri öldürerek iktidar olacağını sandığını, MHP’de sandıktan çıkma yerine namludan çıkma telkininden olan gençlerin bulunduğunu söylemiştir. Ayrıca, “*Parti yöneticilerine bu durum daha ne kadar devam edecek diye sorduğumda, ne yapalım, harp halindeyiz. Ölen ölür, kalan sağlar bizindir diyorlar. İşte bu yüzden MHP’den ayrıldım*” şeklinde beyanatta bulunmuştur.⁴⁹¹

Sonuç olarak MSP, seçim kampanyası boyunca özellikle ahlaki ve manevi değerlere önem vermiş; koalisyon hükümetinde yer alan bir parti olduğuna değinmeksizin, gündeme getirdiği sorunları ağırlıkla CHP ve AP’ye yüklemiştir. Yeniden büyük Türkiye’yi kurma hedefiyle hareket etmiş, bu hedefin milli ve ağır sanayinin kurulmasıyla mümkün olabileceğinin altını çizmiştir. Önceki faaliyetleri de hesaba katıldığında MSP; seçim kampanyasında da dini değerleri ön plana çıkartmış, laiklikle sorununu sürekli gündemde tutmuş ve Siyasi İslam’ın savunucusu bir parti olduğu izlenimini vermiştir.

4.1.2.4. MHP’nin Seçime Yönelik Çalışmaları

Milliyetçi Hareket Partisi 1977 seçimlerine girilirken kullanacağı sloganları belirlemiş, Genel Sekreter Ali Fuat Eyüboğlu MHP’nin seçimlerde kullanacağı sloganları açıklamıştır: Buna göre MHP; “*Güçlü devlet, zengin millet*”, “*Kurtuluş Türkes’te*”, “*Komşusu açken, tok yatan bizden değil*”, “*Kardeşlik, sevgi ve beraberlik içinde kalkınma*” sloganlarını kullanma kararı almıştır.⁴⁹² Müteakiben kullanılacak sloganlar zenginleştirilmiş ve MHP Genel Merkezi tarafından açıklanmıştır. Bu kapsamda MHP’nin sloganları aşağıdaki ifadeleri kapsamıştır: “*Gecekonduya tapu,*

⁴⁹⁰ “*Erbakan: Huzurun şartı, tesbih çekenle tetik çekenin bir tutulmamasıdır*”, **Günaydın Gazetesi**, 18 Mayıs 1977, Bölüm 2, s. 1.

⁴⁹¹ “*Serdengeçti: MHP, gençleri öldürerek iktidar olacağını sanıyor*”, **Milliyet Gazetesi**, 21 Nisan 1977, s.7. MHP Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak, MSP’ye girenlerin MHP açısından bir ciddiyetinin olmadığını söylemiş, “*Bu arkadaşlar MSP’ye geçmeselerdi, MHP içindeki varlıklarının kimse farkına varmayacaktı*” şeklinde ilave yapmıştır. “*Sazak, ‘Serdengeçti’nin demeci, sağlığı bakımından endişe verici’ dedi*”, **Milliyet Gazetesi**, 22 Nisan 1977, s.7.

⁴⁹² **Milliyet Gazetesi**, 14 Nisan 1977, s.7.

*köylüye toprak MHP ile gerçekleşti”, “Köylü Bankası kuracağız. Faizsiz kredi vereceğiz”, “Komünizmi CHP besler, AP seyrederek, MHP ezer”, “Kanunsuz devlet, dinsiz millet, MHP’siz hükümet olamaz”, “Az laf, çok iş”, “Kurtuluş Türkes’te”, “Millî devlet, güçlü iktidar”, “İş, ekmek, adalet, milliyetçi hareket”, “Önce iman ve ahlak”, “Faiz köleliğini biz yok ederiz”, “Her türlü bölücülüğe hayır”, “Her türlü emperyalizme hayır”, “Yoksulluğu biz yeneriz”, “Herkes aş, iş, ev, eğitim”, “Dik baş, tok karın, mutlu yarın”, “Toprakta, sanayide sendikada ağalığa paydos”, “Yoksulluğu, işsizliği, sömürüyü biz yeneriz”, “Aracıyı, tefeciye, vurguncuyu biz kovarız”, “Kavga değil kardeşlik, anarşi değil huzur”, “Komünizme, kapitalizme karşı birleş, tek lider Türkes”, “Kiracıyı soyulmaktan, esnafı ezilmekten, işçiyi sömürülmekten biz kurtarırız”, “İslamiyet bedenimiz, Türklük ruhumuz”, “Milliyetçi Türkiye”.*⁴⁹³

Öte yandan MHP’nin gerek radyo konuşmaları, gerekse basın toplantıları kapsamındaki faaliyetleri şu şekilde gerçekleşmiştir:

MHP Genel Başkanı Türkes, 29 Nisan’da yaptığı basın toplantısında Nispetiye ve Erzincan olaylarını Ecevit ve yandaşlarının çıkardığını, sorumlusunun Ecevit olduğunu öne sürmüş, “Ecevit kendisini mazlum mağdur, saldırıya uğrayan rolünde göstermeyi planlamıştır. Bu yoldan oy avcılığı yapmayı tasarlamıştır” şeklinde konuşmuştur. Konuşmasına; “Ecevit, toplantı yapacağı yerlere önceden silahlı militanlar göndermiştir. Sonra meydana gelen olayları, gerçekleri değiştirerek istismar etmektedir. Siyasi ihtirasları için kardeş kavgasına sebep olmayı hiç önemsememektedir. Niçin diğer parti liderlerinin toplantılarında böyle olaylar çıkmıyor? Çünkü Ecevit ve yandaşları bunu böyle istemektedir. Bu olayların kamuoyunun dikkatini üzerlerine toplayıp yararlanacakları inancındadırlar... Ecevit’in konuşmaları tamamıyla kışkırtıcı, kanlı olayları davet edici konuşmalardır... Sayın Ecevit, siyasi münasebetlere terbiyesizliği, nezaketsizliği getirmiştir. MHP olarak biz her çeşit kaba kuvvete karşıyız... Olaylar tamamıyla Ecevit ve kafilesindeki saldırganların eseridir. Sorumlusu da kendileridir” şeklinde devam etmiştir.⁴⁹⁴

Öte yandan MHP’nin seçim bildirgesi açıklanmış, bildirgenin halka bir senet niteliği taşıdığı ifade edilmiştir. CHP’nin “Komünizmin baş hamisi”, MSP’nin “Solun koltuk değneği” olarak nitelendiği bildirmede, AP ise “12 Mart dönemini yaratmakla” suçlanmıştır. Ayrıca, yapılan planların “kâğıt üzerinde” kaldığı belirtilmiş, Anayasa’da

⁴⁹³ “MHP’nin sloganları belli oldu”, **Milliyet Gazetesi**, 23 Nisan 1977, s.7.

⁴⁹⁴ “Türkes: Olayların sorumlusu Ecevit’tir”, **Milliyet Gazetesi**, 30 Nisan 1977, s.7.

yargı organına, yasama ve yürütme organları aleyhine büyük bir ağırlık verildiği öne sürülerek Anayasa'nın değişmesi gerektiği belirtilmiştir. Anayasa Mahkemesi'nin yetkilerinin Anayasa değişikliği ile kısıllacağı, Danıştay'ın da yenileneceği, Yargıtay'ın güçlendirileceği görüşleri de bildirmede yer almış, “*Bölge İdare Mahkemelerinin*” kurulacağı ifade edilmiştir. Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin tekrar kurulacağı da belirtilen seçim bildirgesinde, yasaların bazılarının yenileneceği, bazılarının ise değiştirileceği kaydedilmiştir. Bankaların ve sigortaların devletleştirileceği belirtilmiş, ekonominin petrole bağımlılıktan kurtarılmasının en önemli sorun haline geldiği öne sürülmüştür. Tek ve mecburi sendikacılık sisteminin getirileceği belirtilen MHP seçim bildirgesinde, çalışanlara çeşitli haklar sağlanacağı da kaydedilmiştir.⁴⁹⁵

MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş, Amasya'da düzenlenen basın toplantısında ise, kontrgerilla şeklinde bir teşkilatın olmadığını, bunun Ecevit'in hayali olduğunu söylemiştir. 1 Mayıs Olayına vurgu yapan Türkeş, istihbarat raporlarına göre kanlı olayın; DİSK, CHP yöneticileri ve İstanbul Belediye Başkanı olmak üzere üç sorumlusunun olduğunu belirtmiştir. Nüksar olaylarını da MAO'cu bir grup ile CHP'nin aşırı militan grubunun birlikte gerçekleştirdiklerini iddia etmiştir.⁴⁹⁶

Alparslan Türkeş, 24 Mayıs 1977 tarihinde 17.30-17.50 saatleri arasında yaptığı radyo konuşmasında, Türkiye'nin bunalımlı bir dönem yaşadığını, dışarıdan kışkırtılan ve yönetilen düşmanlıklar ve bölünmelerle karşı karşıya olduğunu belirterek konuşmasına başlamıştır. Ülkenin ahlak ve maneviyat buhranı içinde olduğunu söyleyen Türkeş; inançsız, ülküsüz insanın, toplum içinde kendine düşen görevleri anlayamayacağını ve yapamayacağını ifade etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin korunması, yaşatılması ve yüceltilmesi; Türk Milletinin birliği ve beraberliği, Türk Vatanının bütünlüğü ve dokunulmazlığının korunması, insan haklarına dayalı hukukun üstünlüğünü temel alan çok partili demokratik rejimin yaşatılması ve sürdürülmesinin, kendileri için hayati olan hususlar olduğunun altını çizmiştir. Bütün siyasi partilerin, bu hususların korunması için iş birliği içinde olması gerektiğini belirten Türkeş, yaşanan saldırıların, içimize sokulmuş olan komünizmden, bölücülükten ve kışkırtıcılıktan kaynaklandığını; bu faaliyetleri yürütenlerin, Türkiye'yi sömürge yapmak isteyen yabancı düşmanlarla işbirliği halinde olan satılmış insanlar olduğunu belirtmiştir. Hatta bu insanların, içimize sokulmuş veya içimizden kandırılarak millî ihanet yoluna

⁴⁹⁵ “MSP solun koltuk değneğidir”, **Hürriyet Gazetesi**, 11 Mayıs 1977, s.1.

⁴⁹⁶ “Türkeş: Kontrgerilla yoktur, bu Ecevit'in hayalidir”, **Günaydın Gazetesi**, 17 Mayıs 1977, Bölüm 2.

sürüklenmiş yıkıcılar ve anarşistler olduğunu iddia etmiştir. Bunu ise MHP'den başka hiçbir siyasi partinin tedavi edemeyeceğini söyleyen Türkeş; anarşik olayların, komünizm faaliyetlerinin, bölücülüğün önlenmesinde en büyük engelin, CHP yöneticilerinin davranışları olduğunu ifade etmiştir. Başta genel başkanları olmak üzere, CHP'nin yöneticilerinin komünistlerle ve vatan parçalayıcılarla iş birliği halinde olduğunu, Marksist bir sendika teşkilatı olan DİSK'le ve Marksist bir teşkilat olan TÖB-DER'le içli dışlı olduklarını ifade etmiştir. MHP olarak köylüyü, kalkınmanın ana kaynağı olarak gördüklerini belirtmiş; hızlı kalkınmanın ve bütün vatandaşların refaha kavuşmasının, süratle modern sanayinin kurulmasına bağlı olduğunu söylemiştir. 20. Yüzyılın en güçlü ideolojisinin milliyetçilik, Türk Milliyetçiliğinin ideolojisinin ise ilerici olduğunu vurgulayan Türkeş, bu ideolojide 18. ve 19. yüzyılın çağdışı kalmış kapitalist ve sosyalist fikirlerinin olmadığını ifade etmiştir. Türk Milliyetçiliğinin, Türk Kültürünün iki asli unsurundan kaynağını aldığını, bu unsurlardan birincisinin Türklük düşüncesinin kültürel varlığı, diğerinin ise İslam dininin kutsal değerleri olduğunu belirtmiştir. Gerçek milliyetçileri, milletvekilliğini ve senatörlüğü çıkar vasıtası saymayan milliyetçileri, dokuz ışık bayrağının altına davet ettiklerini söyleyerek konuşmasını tamamlamıştır.⁴⁹⁷

MHP Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak, radyo konuşmaları kapsamında 27 Mayıs 1977 tarihinde 21.05-21.15 saatleri arasında yaptığı konuşmasında, bir siyasetçinin millete hizmet edebilmesi için evvela milletini sevmesi, onu sevebilmesi için de milletin taşıdığı değerleri bilmesi, tanınması, o değerlerden gurur duyması gerektiğini belirterek konuşmasına başlamıştır. Bir milletin sahip olduğu değerlerin; örf, adet, ahlak, kültür ve tarihinde saklı olduğunu belirten Gün Sazak, milliyetçilik duygusundan ve İslam ahlak ve faziletinden nasibini almamış olanların iktidara talip olmaya çalıştığını ifade etmiştir. Milliyetçilik duygusunu taşımayanların siyaset ile uğraşmalarının; millete hizmet yerine, kendine veya gizli başka bir emele hizmet etme anlamına geldiğini belirtmiştir. Fitne ve fesattan başka sermayesi olmayan, vadettiği düzenin ne olduğu belirsiz, yabancı milletlerin sosyalist, komünist partileri ile iş birliği yapan, milliyetçilik fikrine karşı çıkan siyasetçilerin sergiledikleri siyaseti bozmanın, millet iradesine düşeceğini hatırlatmıştır. Samimi bir maneviyat ile millî ahlak ve millî kültürü barındıran Türk devlet geleneğinin, devlet idaresinde hâkim olmasının şart

⁴⁹⁷ MHP 1977 Genel Seçimi Radyo Konuşmaları, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1977, s. 3-8.

olduğunu, MHP'nin fikriyatının çerçevesini oluşturan 9 Işık Doktrininde de Türk devlet geleneğinin esas alındığını ifade etmiştir. Gün Sazak konuşmasında, böyle bir devlet idaresinde;

- Vurguna, tefeciye ve sömürüye son verileceğini; hak, adalet ve insan haysiyetine saygının hâkim kılınacağını,
- Zengin veya fakir, yetim veya öksüz en değerli varlıklarımız olan çocukların, ilkokuldan üniversiteyi bitirinceye kadar öğrenimlerini huzur ve güven içinde yapacaklarını,
- Dünyanın en güçlü ve en zengin milleti olmanın hedef seçileceğini,
- Lekesiz ve gölgesiz bir adalet nizamının kurulacağını,
- Köy ve şehir farkının ortadan kaldırılacağını,
- Sendikasız işçi kalmayacağını, kökü dışarıda olan sendikaların sömürsünden işçilerin kurtarılacağını,
- Her ailenin geçinebileceği bir gelire sahip kılınacağını,
- Devletin bütünlüğü ve milletin birliğini bozmaya kimsenin yeltenemeyeceğini,
- Çok partili millî demokrasinin yaşayacağını, insan hak ve hürriyetlerine saygılı bir hizmet anlayışının hâkim kılınacağını belirtmiş, Milliyetçi Hareket Partisinde birleşilmesini temenni ederek konuşmasını tamamlamıştır.⁴⁹⁸

Radyo konuşmaları kapsamında MHP Milletvekili aday Agâh Oktay Güner ise, 30 Mayıs 1977 tarihinde 20.20-20.30 saatleri arasında yaptığı konuşmasında, milletçe büyük bir imtihanın eşiğinde olduğunu; seçimlere girerken, Türk Devletinin düşmanlarının, yurdun içerisinde kalbini, ruhunu satın aldıkları insanlarla anarşik faaliyetlere giriştiklerini ifade etmiştir. Her yıl büyük miktarda kaynak ayrılan üniversitelerde yılda ancak on dört gün eğitim yapılabildiğini anlatan Güner, anarşiyeye karşı durabilmenin "*Güçlü Devlet, Kuvvetli Adalet*" yolundan geçtiğini, anarşiyeye kovacak tek gücün MHP iktidarı olacağını belirtmiştir. Kalkınma stratejilerinin, kökten kopmadan çağı yakalama olduğunu, kalkınma yolunda İslam-Türk senteziyle millî – manevi kültür kıymetlerinin bütünleştirilmesi gerektiğini söylemiş; kalkınma anlayışlarının "*Dokuz ışıkçı, millî ruhtan doğmuş, millî tarihten süzölmüş kalkınma doktrini*" olduğunu ifade etmiştir. Türkiye'nin insan israfı içerisinde olduğunu, yetişmiş personelin yâd ellerde ana dilini bilmediğini, Hıristiyan kültürüne terk edildiğini

⁴⁹⁸ MHP 1977 Genel Seçimi Radyo Konuşmaları, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1977, s. 17-20.

belirten Güner; öncelikle Türk Eğitim Sistemini ele alacaklarını, hâlihazırdaki ithal maarif sistemiyle Türkiye'nin bir adım ileri gitmesinin mümkün olmadığını iddia etmiştir. Sanayide “*Millî Pazarlama, Millî İthalat, Millî İhracat*” anlayışıyla hareket edeceklerini, namuslu ticaretten yana olduklarını; MHP'nin üç hilalinin, dünya Türklüğünü, dünya İslamlığını, dünya İnsanlığını temsil ettiğini, yollarının “*Sevgi-Birlik ve Güçlü Olma*” yolu olduğunu ifade ederek konuşmasını tamamlamıştır.⁴⁹⁹

MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş, radyo konuşmaları kapsamında 31 Mayıs 1977 tarihinde 20.05-20.15 saatleri arasında yaptığı konuşmasında, Türkiye'yi bugüne kadar idare etmiş olan iktidarların yanlış yönetimlerinin Türk Milletini kalkındıramadığını belirterek konuşmasına başlamıştır. Hızla kalkınmak için tek çarenin yüksek iman, maneviyat ve ahlak sahibi olmak, ilim ve teknikte ileri gitmek, modern sanayiye sahip olmak, tarımda ve sanayide otomasyona dayanan kitlevi standart üretim yapabilmek olduğunun altını çizmiştir. Türkiye'yi bugüne kadar idare edenlerin çoğunluğunun CHP'li olduğunu söylemiş; CHP zihniyetinin modern ilmi görüşlerden habersiz, insana değer vermeyen, kendisinden başkasını hor gören, başkasına hayat hakkı tanımayan bir zihniyet olduğu iddiasında bulunmuştur. Vatandaşları kandırmak için bu düzenden en çok şikâyetçi olanın da, bu düzeni değiştirmek isteyen CHP yöneticileri olduğunu belirtmiştir. MHP'nin, iktisaden süratle kalkınmak için tarımı modernleştireceğini, köylünün emeğini koruyacağını, köylüye uzun vadeli mesken kredisi verileceğini, köylü sigortası ile köylülerin sosyal güvenliğe kavuşturulacağını söylemiştir. Öncelikle ve süratle ağır sanayinin kurulması gerektiğini belirten Türkeş, MHP'nin, Türkiye'nin kaderini yükselişe ve mutlu ufuklara götürecektir en sağlam ve millî doktrine sahip parti olduğunu ifade etmiştir. Türkiye'nin içinde bulunduğu tehlikelerden bir an önce sıyrılmasını sadece MHP'nin başarabileceğini iddia eden Türkeş, gerçek milliyetçileri “*oyları bölmeyelim*” gibi işe yaramayan sözlere aldanmadan MHP'ye oy vermeye davet ederek konuşmasını tamamlamıştır.⁵⁰⁰

⁴⁹⁹ a.g.e., s. 29-32. MHP'nin yukarıda belirtilen Türk –İslam sentezini değişik bir şekilde yorumlamak da mümkündür. Buna göre MHP Genel Başkanı Türkeş, milliyetçilik ögesini İslamcılıkla birleştirmiştir. Türkeş'in 1969'daki “*Biz Tanrı Dağı kadar Türk, Hıra Dağı kadar Müslümanız. Her iki felsefe bizim şiarımızdır*” ifadesi, milliyetçiliği ve İslamcılığı sentezleyen bir görüştür. Ancak zaman içinde Milliyetçi-İslamcı ideolojiyle gittikçe MNP'ye benzeyen MHP'yi, MNP'den ve daha sonra da MSP'den ayıran temel özellik, radikal sağ görüşleri özellikle gençlik içinde yaygınlaştıran MHP'nin sürekli şiddete başvurarak bunu ideolojisinin temeli haline getirmesidir. Mehmet Özgüden, “*Türkiye'de Seçkinler*”, **1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim**, Der.: Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, Siyasal Yayın ve Dağıtım, 3. Baskı, Ankara, 2014, s. 389, 390.

⁵⁰⁰ MHP 1977 Genel Seçimi Radyo Konuşmaları, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1977, s. 33-36.

1 Haziran 1977 tarihinde 19.50-20.00 saatleri arasında MHP Genel İdare Kurulu Üyesi Taha Akyol ise, radyo konuşmaları kapsamında yaptığı konuşmasında, Türkiye'nin derin bunalımlar içinde bulunduğu bir sırada sandık başına gittiğini belirterek konuşmasına başlamıştır. Devletin dış ödemelerde gittikçe ağırlaşan zorluklarla karşılaştığını, dış ilişkilerde de zorluklar yaşandığını, Türk milletinin içeride ve dışarıda önemli meseleleri yaşadığı bir sırada devlet ve rejim düşmanlarının bu sıkışık hali fırsat bilerek millî varlığımıza karşı taarruza geçtiklerini ifade etmiştir. Bölücülüğün, yıkıcı bir propaganda safhasının ötesine geçtiğini ve gizli silahlı ordularını kurduğunu belirten Akyol, bu tehlikelere göğüs gelecek tek iktidarın MHP iktidarı olduğunu, MHP'nin temsil ettiği Türk Milliyetçiliğinin ırkçı olmadığını, insan sevgisine dayandığını; MHP'nin güçlenmesi halinde komünizmin, vatan bölücülüğünün, sefalet ve sömürünün ortadan kalkacağını bilindiğini ifade etmiştir. Türk demokrasisinin en önemli meselesinin CHP olduğunu, CHP'nin işçiden, köylüden, esnaf ve dar gelirli memurlardan yana olmadığını iddia etmiştir. Ecevit'in hangi ülkeye giderse, o ülkenin sistemine adeta âşık olduğunu söyleyen Akyol, CHP'nin ayrıca iki yüzlü olduğunu, aşırı sola ve bölgeciliğe kanat gerdiğini, hırçın, hırslı ve saldırgan bir parti olduğunu belirtmiştir. MHP'nin ilk hedefinin köylüyü, gecekondu insanını, işçiyi ve dar gelirli memuru kurtarmak olduğunu söylemiş; Yunus Emre'lerin, Mevlana'ların, Hacı Bayram Veli'lerin sevgi ve birlik çağrılarının, parolaları olduğunu ifade etmiştir. Seçim çalışmaları kapsamında AP'nin, MHP'nin dinamizminden faydalanmak için seçimlerde iş birliği yapıldığını yaydığını, ancak MHP'nin hiçbir parti ile iş birliği halinde olmadığını, seçimlere tek başına girdiğini hatırlatarak konuşmasını tamamlamıştır.⁵⁰¹

MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş, radyo konuşmaları kapsamında 4 Haziran 1977 tarihinde 17.30-17.40 saatleri arasında yaptığı konuşmasında, başta CHP olmak üzere, ülkenin hala fakir, geri kalmış halde bulunmasından sorumlu olan partilerin, Türkiye'nin siyasi hayatından tasfiye edilmesi gerektiğini belirterek konuşmasına başlamıştır. CHP zihniyetinin; kör taassuba dayanan, ilme hürmeti

⁵⁰¹ **a.g.e.**, s. 37-40. Akyol'un hiçbir parti ile iş birliği yapmadıklarını belirten konuşmasına rağmen Milliyet Gazetesinde şu şekilde bir haber çıkmıştır: Buna göre seçim öncesinde dikkate değer bir gelişme de, MHP ile AP'nin seçim sürecinde birbirlerine yaklaşması olmuştur. Keza seçim ittifakının ilk belirtisi Erzurum'da görülmüş, AP'li ve MHP'li gençler, ortak bir bildiri yayınlamışlardır. "AP ve MHP'li gençler ortak bildiri yayınladı", **Milliyet Gazetesi**, 22 Nisan 1977, s.7.

olmayan, sıg ve basit bir zihniyet olduğunu iddia eden Türkeş, Cumhuriyetin kurulmasından bu yana ülkenin hala perişan halde bulunmasının da, insana değer vermeyen CHP zihniyetinden kaynaklandığını belirtmiştir. CHP'yi, Türk Milletinin kanını emen, Türk Milletinin dinine, manevi değerlerine ve varlığına düşman bir parti olarak gördüğünü ifade eden Türkeş; bu partinin “*siyasi ömrünü tamamlamış bir hortlak*” olduğunu da sözlerine eklemiştir. Komünist kuruluşların CHP'yi desteklediğini, bütün bölücülerin, anarşistlerin ve demokrasiyi yıkmak isteyenlerin CHP'nin kanatları altında olduğunu iddia etmiştir. CHP zihniyetli siyasiler tarafından, yıllardan beri memleketin israf ekonomisinin, tüketim ekonomisinin esiri yapıldığını söyleyen Türkeş, MHP'nin millî doktrin olan dokuz ışığı uygulayarak ülkeyi esaretten kurtaracağını ifade etmiştir. Maddi kalkınmanın manevi kalkınma ile mümkün olacağını belirtmiş, MHP'nin insan sevgisini, insan haysiyetine hürmet zihniyetini ve kardeşliği temel alan yeni bir hak, hukuk ve adalet düzeni getirme çabasında olduğunu söylemiştir. Kızıl yüzlü de dâhil her türlü sömürgeciliğe karşı olduklarını söyleyen Türkeş; başka bir partiyle iş birliği yapmaksızın seçimlere girdiklerini, bütün milliyetçilerin MHP'de birleşmeleri gerektiğini belirterek konuşmasını tamamlamıştır.⁵⁰²

Bu arada, seçim kampanyası faaliyetleri devam ederken MHP'ye dışarıdan katılımlar da olmuş, bağımsız Ordu milletvekili Mustafa Kemal Gönül, 22 Nisan'da törenle MHP'ye girmiştir. Diğer katılanların da olduğu törende konuşan Genel Başkan Türkeş, komünizme, bölücülüğe, ayrımcılığa karşı verilen mücadelenin, yeni katılanlarla daha da güçleneceğini belirtmiştir. MHP'nin 1977 seçimlerinden çok kuvvetli ve tek başına iktidarına yol olacak sayıda bir grupla çıkacağını halkın anladığını ifade etmiştir.⁵⁰³

Sonuç olarak MHP, seçim kampanyasında, kalkınmanın köyden başlaması gerektiğini vurgulamış, Türk-İslam sentezini benimsemiş, AP ve MSP gibi, dini değerleri de siyasi faaliyetlere dahil etmiştir. Özellikle CHP'ye yüklenmiş, seçim kampanyasının esas unsurlarından birini, bu partiyi komünizmin sevdalısı bir parti olarak gösterme teşkil etmiştir. Manevi değerleri ön planda tutan seçmenlerin oylarını alabilmek adına, kampanyasında MSP'yi de eleştirmekten geri durmamıştır. Milli varlığın korunmasında, bölücülüğün önlenmesinde tek seçeneğin MHP olduğu da kampanya boyunca tekrarlanmıştır.

⁵⁰² MHP 1977 Genel Seçimi Radyo Konuşmaları, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1977, s. 51-54.

⁵⁰³ “Türkeş, ‘MHP tek başına iktidar olacaktır’ dedi”, **Milliyet Gazetesi**, 23 Nisan 1977, s.7.

4.1.2.5. Diğer Partilerin Seçime Yönelik Çalışmaları

1977 seçimlerine girilirken Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP)'nin gerek radyo konuşmaları, gerekse basın toplantıları kapsamındaki faaliyetleri şu şekilde gerçekleşmiştir:

CGP Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu, 24 Mayıs 1977 tarihinde 20.50-21.10 saatleri arasında yaptığı radyo konuşmasında, CGP'nin bir fikir partisi olduğunu; oy toplamak için yurttaşları birbirine düşürecek, milleti bölecek kışkırtmalar yapmadığını ifade etmiştir. Irk, mezhep, sınıf kavgalarını körükleyerek oy toplayan partilerden olmadıklarını; yalan ve iftira partisi değil, hizmet partisi olduklarını belirtmiştir. İlave olarak CGP'nin susuz toprağa su, içme suyu olmayan köye içme suyu, elektriksiz köye elektrik, yolsuz yurt köşelerine yol ulaştırmak için uğraşanların partisi olduğunu ifade etmiştir. Çocukların eline silah veren, vatan evlatlarını birbirine kırdıran bir kuruluş olmadıklarını; hiçbir kanun dışı örgüt, kanun dışı eylem ve şiddet hareketiyle ilgilerinin olmadığını belirtmiştir. CGP'nin oy toplamak için milletin ve devletin bütünlüğünü parçalayacak kışkırtmalara girişmediğini; Leninci, saltanatçı, enternasyonalci, biraderci parti olmadıklarını anlatmıştır. Feyzioğlu, CGP'nin devlet idaresinde ciddiyeti ve dürüstlüğü temsil ettiğini; siyaseti kendi kişisel çıkarları için yapanların, siyaseti akrabaları için devleti sömürmek şeklinde anlayanların, milletin hakkını yiyenlerin veya yakınlarına yedirenlerin CGP'li olamayacağını ve bu partide barınamayacağını ifade etmiştir. CGP'nin ırkçı ve bölücü olmayan bir milliyetçiliği savunduğunu anlatan Feyzioğlu; içinde soygun, vurgun olmayan bir hür teşebbüse ve karma ekonomiye taraftar olduklarını söylemiştir. Cumhuriyetin temel ilkelerinden sapmayanların, komünizme ve saltanatçılığa karşı olanların, gerçek cumhuriyetçilerin ve namuslu milliyetçilerin partisi olduklarını vurgulamıştır. CHP'yi kastederek, Millet Meclisi'nde 190 üyesi olan bir partinin, yeni bir hükümetin kurulmasını ve nöbeti devralmasını beklemeden nöbet yerini bırakıp gitmeye kalkıştıkları günleri milletin unutmadığını belirtmiştir. CGP olarak millete vaat ettikleri sosyal kanunları takip ettiklerini belirten Feyzioğlu, aşırı sola veya aşırı sağa teslim olanlara oy vermekle rejimin kurtulamayacağını ifade etmiştir. CGP'nin seçime; can güvenliği, mal güvenliği, her yurttaşa sosyal güvenlik parolasıyla girdiğini belirtmiş; geçmişte sorumsuz siyasetçilerin yabancı silahı ile kendi devletine ateş eden eşkıyayı, kanun dışı örgütler

kuranları salıverdiğini ve anarşiyi hortlattığını hatırlatmıştır. Kısır kavga partilerinin, aşırı örgütlerle içli dışlı olanların, yeni huzursuzların tohumlarını seçim konuşmalarında ekmeğe başladıklarını vurgulayan CGP Genel Başkanı Feyzioğlu, devletin iç ve dış güvenliği tam olarak sağlayabilmesi için millî beraberliğe ihtiyaç duyduğunu, bunu da sağlayabilecek partinin kendileri olduğunu belirterek konuşmasını tamamlamıştır.⁵⁰⁴

Feyzioğlu, 25 Mayıs 1977 tarihinde saat 21.05-21.15 saatleri arasında yaptığı radyo konuşmasında; okullarda, iş yerlerinde huzur ve asayişin 1968 yılında baş gösteren kanun dışı eylemlerle bozulmaya başladığını, yıkıcı muhalefetin de anarşiyi desteklediğini belirterek konuşmasına başlamıştır. AP'nin Mecliste tek başına çoğunluğa sahip olmasına rağmen gevşek, ürkek, iradesiz ve vurdumduymaz bir tutum içinde bulunduğunu, devleti adeta sokak anarşisine ezdirdiğini, iktidar olmanın gerektirdiği akli ve yürekliliği gösteremediğini ifade etmiştir. O günlerde olaylara doğru teşhis koyan partinin, yıkıcı muhalefet yapmayan CGP olduğunu, daima devleti ve kanun hâkimiyetini savunduklarını, devleti içten yıkmaya yönelik silahlı eylemleri bile önemsiz ve mahalli birer zabıta olayı gibi gören vurdumduymaz AP iktidarını durmadan uyardıklarını söylemiştir. Ancak ne iktidardaki AP'yi; ne de anarşiyi, yıkıcı eylemleri koruyan, kışkırtan CHP'yi doğru yola çekemediklerini, 1971-1973 döneminde ise anarşinin bastırıldığını, kendi devletinin güvenlik kuvvetlerine yabancı silahlarıyla ateş açan, yıkıcı, bölücü, anarşist, komünist militanların yakalanıp yargılandığını, huzur ve güven ortamının sağlandığını ifade etmiştir. 1973 seçimleri sonrasında ise CHP-MSP koalisyonunun anarşiyi hortlattığını, siyasi amaçla cinayetler işlemiş eli silahlı militanların hapisanelerden çıkarılarak, okumak isteyen binlerce masum gencin arasına öğrenci olarak gönderildiğini, her görüşteki silahlı eşkiyanın zamansız ve sorumsuz bir şekilde serbest bırakılmasında baş sorumlunun CHP ve MSP yöneticileri olduğunu iddia etmiştir. Türkiye'yi bir iç savaşa sürüklemek isteyenlerin, "halklara özgürlük" maskesi altında devleti parçalamak isteyenlerin faaliyetlerini artırdığını belirtmiştir. Türkiye'nin meselesinin anarşinin önlenmesi olduğunu söyleyen Feyzioğlu, bunu, aşırı sol örgütlerle içli dışlı olan CHP'nin; hısım, akraba, birader, yeğen zengin etmeyi marifet sayan "biraderci partiler" in başaramayacağını vurgulamıştır. Aynı şekilde ahlak ve maneviyattan bahsedip, özel takip bürolarında devlete işi düşenlere karşı milyonlarca liralık komisyon toplantıları ortaya çıkmış olan "haramcılar"ın da anarşiyi

⁵⁰⁴ CGP 1977 Genel Seçimi Radyo Konuşmaları, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1977, s. 3-10.

durduramayacağını belirtmiştir. Huzurun ve asayişin sağlanmasının, meşru devlet kuvvetlerinin anayasa çizgisinde kullanılmasından geçtiğini söyleyen Feyzioğlu; CGP'nin hiçbir silahlı yan kuruluşla, hiçbir Anayasa dışı akımla, hiçbir yasa dışı örgüt ve eylemle ilişkisinin olmadığını vurgulamıştır. Medeni devletin, bütün yurttaşlarına sosyal güvenlik sağlayabilmiş olan devlet olduğunu da konuşmasında belirten Feyzioğlu, adlarında geçen “güven” kelimesine vurgu yaparak, hedeflerinin herkesin yarına güvenle baktığı bir Türkiye’yi kurmak olduğunu söylemiş; işareti yiğitlik ve iman sembolü koç olan CGP'nin kendilerine oy verenleri pişman etmeyecek bir parti olduğunu belirterek konuşmasını tamamlamıştır.⁵⁰⁵

CGP Başkan Yardımcısı Ferit Melen de, 28 Mayıs 1977 tarihinde 20.20-20.30 saatleri arasında yaptığı radyo konuşmasında, parti olarak milleti maceraya sürüklemek isteyen yıkıcı faaliyetler, tehlikeli ve anarşik eylemler karşısında; bilgili, azimli, etkili bir mücadelenin temsilcisi olduklarını ifade ederek konuşmasına başlamıştır. CGP'nin çeşitli denemelerden geçtiğini ve dürüstlük imtihanı verdiğini belirten Melen, 1971-1973 döneminde büyük çabalarla önlenecek anarşinin kısa bir süre sonunda yeniden hortladığını, bunun da en büyük sebebinin CHP-MSP koalisyonunun çıkardığı af kanunu olduğunu söylemiştir. Melen konuşmasında, Türkiye’de sınıf kavgası, ırk kavgası, mezhep kavgası istemediklerini, millî beraberlik ve bütünlük istediklerini ifade etmiştir. Yıkıcı değil yapıcı, ayırıcı değil birleştirici olduklarını vurgulayan Ferit Melen, gençlerin eline silah veren partilerden olmadıklarını belirtmiştir. Fikir özgürlüğüne evet; ancak militanların yıkıcı şiddet hareketlerine, yasa dışı örgütlere kesinlikle hayır dediklerini vurgulamıştır. Millî kaynaklara dayanılarak savunma sanayisinin geliştirilmesi gerektiğini belirten Melen; CGP'nin parolasının huzur, hürriyet ve refah olduğunu belirterek konuşmasını tamamlamıştır.⁵⁰⁶

CGP Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu ise 2 Haziran 1977 tarihinde 21.05-21.15 saatleri arasında yaptığı radyo konuşmasında, bazı partilerin akla hayale sığmaz derecede yalan söylediklerini, iftiralarda bulduklarını aktarmış; köye, kasabaya, kente hizmet götüremeyenlerin, söyleyecek fikri olmayanların sermayesinin yalan ve küfür olduğunu belirterek konuşmasına başlamıştır. Bazı politikacıların da oyların kendi partilerinde toplanması yönünde telkinlerde bulduklarını ifade eden Feyzioğlu, bunun gülünç olduğunu, zira vatandaşların “*bu verdiğim oydan dolayı utançla başımı öne*

⁵⁰⁵ a.g.e., s. 11-14.

⁵⁰⁶ a.g.e., s. 23-26.

eğmemeliyim” şeklinde düşünceleri gerektiğini belirtmiştir. CGP’nin yetimlerin, dulların, emeklilerin, yaşlı ve muhtaç kimselerin, gazilerin hakkını arayanların; gerçek ve namuslu milliyetçilerin partisi olduğunu belirtmiştir. CGP’nin komünizme karşı akıllı, cesur, başarılı bir mücadele, devlet idaresinde ciddiyet demek olduğunu söylemiş; gerek iktidarda, gerekse muhalefette yapıcı ve seviyeli olduklarını ifade etmiştir. Partisinin, ölçsüz vaatlerle oy toplamaya çalışmadığını, boş vaatlerde bulunmadığını söylemiş; 1973 seçimlerinden önce çalışan kadınlara 20 yılda emekli olma hakkını vaat ettiklerini ve bu sözlerini tuttuklarını hatırlatmıştır. CGP Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu, CGP’nin çile çeken yurttaşların derdini yüreğinde duyan ve siyaseti memlekete hizmet için yapanların partisi olduğunu vurgulayarak sözlerini tamamlamıştır.⁵⁰⁷

1977 seçimlerine girilirken Demokratik Parti’nin gerek radyo konuşmaları, gerekse basın toplantıları kapsamındaki faaliyetleri ise şu şekilde gerçekleşmiştir:

DP Genel Başkanı Bozbeyli, 23 Nisan’da partisinin Gölcük’te düzenlediği açık hava toplantısında yaptığı konuşmada, devletin partizan idareden yakasını kurtaramadığını, partizanlık kalkmadan ikiliğin kalkmayacağını, çatışma ve kavganın sonunun alınamayacağını, milletin huzura kavuşamayacağını ifade etmiştir. Bu sebeple DP olarak “*önce devlet*” dediklerini, devlet yönetiminde hak, adalet ve faziletin hakim kılınmasını istediklerini belirtmiştir.⁵⁰⁸

Öte yandan Bozbeyli, radyo konuşmaları kapsamında 24 Mayıs 1977 tarihinde 19.35-19.55 saatleri arasında yaptığı konuşmasında; her seçimin, daha güzel günlere açılan bir umut kapısı olduğunu belirterek konuşmasına başlamıştır. Devlet dairelerinde, işyerlerinde, üniversitelerde süregelen anarşinin⁵⁰⁹ durdurulamadığını, öte yandan

⁵⁰⁷ a.g.e., s. 43-46.

⁵⁰⁸ “Bozbeyli: Partizanlık kalkmadan millet huzura kavuşamaz”, **Milliyet Gazetesi**, 24 Nisan 1977, s.7.

⁵⁰⁹ Anarşik olaylar kapsamında, 1976-1980 yılları arasında İstanbul’da Sultanahmet bölgesindeki okullardan sorumlu komiser olarak görev yapan Mustafa Bal; öğrenci grupları arasındaki çatışmalar ve eğitim öğretim ortamının bizatili içinde bulunduğu durum hakkındaki düşüncelerini şu şekilde belirtmiştir: Mustafa Bal, 1977 – 1978 yıllarında okullarda eğitim faaliyetinin kesintisiz devamını sağlamak için büyük çaba harcadığını; kendisine, sağ grubun hakim olduğu Sultanahmet bölgesinde görevli iken “*komünist komiser*”, sol görüşlü öğrencilerin etkin olduğu Beyazıt bölgesinde görevli iken “*faşist komiser*” dendiğini söylemiştir. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nin bulunduğu merkez binadaki anfile işlenecek ders öncesinde kendisinin, sağ ve sol gruplara mensup öğrencilerin çatışmasını önlemek için emrindeki polisleri tampon olarak kullanarak iki grubu birbirinden ayırdığını belirtmiştir. Öyle ki, sağ veya ya sol tarafı kayırmamak ve bu konuda gruplardan herhangi birinden söz işitmek adına her bir tampon bölgede eşit miktarda polis görevlendirdiğini de sözlerine eklemiştir. Öğrenci grupları arasında silahlı çatışmalardan sonra karşılıklı misillemelerin olduğu; morg önünde bir gün sol

ülkede parlamentonun olduğunu ancak kanunların çıkarılmadığını; üniversitelerin olmasına rağmen öğretim yapılamadığını ifade etmiştir. Hükümet ve güvenlik kuvvetlerine rağmen anarşi, soygun ve baskınların önlenemediğini belirten Bozbeyli, hudutların da delindiğini, kaçak pek çok ürünün sınırlardan geçebildiğini söylemiştir. Tüm bunların Demirel'in Başbakan olduğu dönemde gerçekleştiğini, Demirel ne zaman başbakan olsa, kötülere gün doğduğunu ifade etmiştir. Demirel'in ve Erbakan'ın, sağcılarının ve milliyetçilerin sırtında kambur olduğunu iddia eden Bozbeyli, bunların sağı temsil ettiği müddetçe solun güçleneceğini belirtmiştir. Maneviyatçılıktan bahsedip milyonların yağmalanmasına yol açanların, komünizmi önleyeceklerini söyleyip komünizmi lise öğrencilerine kadar bulaştıranların bunlar olduğunu iddia etmiştir. Demokratik Parti olarak “*önce devlet, hak, adalet ve fazilet*” dediklerini söyleyen Bozbeyli, millî huzur ve asayiş sağlanmadan yapılan her şeyin yok olma tehlikesi ile karşılaşacağını belirtmiştir. Sıra, saygı, hak ve adalet kuralları içinde işleyen, partizanlığı devlet kapısından kovan, kідeme, liyakata, bilgi ve tecrübeye itibar eden sağlam bir politika hüneri gösterilmesinin önemine vurgu yapmıştır. Barıştan yana olduklarını, din, ırk, mezhep ayırımına karşı olduklarını belirten Bozbeyli, DP olarak hassasiyetlerini şu şekilde sıralamıştır:

- Devlet kapısından her türlü partizanlığı kovmak, iktidar-muhalefet zıtlaşması yerine, iktidar-muhalefet uzlaşmasını sağlamak,
- Devleti, adil davranan dürüst bir yönetime kavuşturmak,
- Anayasa ve cumhuriyet esaslarına sadık kalarak, her solu komünist, her sağı da faşist sanmaktan vazgeçmek,
- Dirlik içinde ülke ve millet birliğini korumak.

Ayrıca ilk işlerinin devlet yönetimini şaibeli yöneticilerden arındırmak olduğunu da sözlerine ekleyen Bozbeyli; CHP'ye oy vermeyi, dibi görünmeyen bir tastan su içmeye benzetmiş, “*ortanın solu, düzen değişikliği*” gibi iddiaların henüz açıklığa kavuşmadığını ifade etmiştir. MSP yöneticilerinin ise paracı, maddeci ve yağmacı bir zihniyetin temsilcileri olduğunu söylemiş, partizinin mezhepçilik olmadığını vurgulamıştır. Geçen seçimde AP, CHP ve MSP'ye oy veren vatandaşların bu partileri dört yıl gördüğünü söyleyen Bozbeyli, bu partilerin ne yapacaklarını kestirmenin zor

olmadığını belirtmiştir. Cephe Koalisyonu kurulurken buna katılmadıkları için suçlandıklarını hatırlatmış, bugün ise DP'nin haklılığının ortaya çıktığını, Demirel'e kefil ve ortak olanların şimdi şikâyetçi olduklarını ifade etmiştir. DP'nin bu seçimlerde iktidarda söz sahibi olacağını ve bozulan siyasi dengeyi sağlayacağını belirterek konuşmasını tamamlamıştır.⁵¹⁰

DP Genel Başkan yardımcısı Hasan Korkmazcan ise, radyo konuşmaları kapsamında 27 Mayıs 1977 tarihinde 19.50-20.00 saatleri arasında yaptığı konuşmasında, demokrasi ve devlet yönetiminin büyük ölçüde zedelendiğini; siyasi, sosyal ve ekonomik bunalıma sürüklendiğini belirterek konuşmasına başlamıştır. Bunalımın çıkış yolunun, bunun baş sorumlularına yönetimi teslim ederek bulunamayacağını belirtmiş, iki baş sorumluyu AP ve CHP olarak göstermiştir. AP ve CHP'nin, gerek iktidar, gerekse muhalefet dönemlerinde bunalımları çözemediğini; beceriksiz, kışkırtıcı, uygun olmayan tutum ve eylemlerle bunalıma analık babalık ettiklerini iddia etmiştir. AP ve yandaşlarının devleti kemirirken, CHP'nin olup bitenlere seyirci kaldığını belirtmiştir. Kötü yönetimi, beceriksizleri denenmiş partilerin düzeltemeyeceğini; kardeş kavgasını, kavgaya taraftar olanların durduramayacağını savunan Korkmazcan, DP'nin bu dönemde milliyetçi demokratik sağ görüşün temsilcisi olduğunu vurgulamıştır. Millî bütünlüğü, milletin bir kesimine, yurdun bir bölgesine sahip çıkanların sağlayamayacağını söylemiş; demokrasiyi fazilet, hak ve hukuk temeline oturtacaklarını ifade etmiştir. Milletçe topyekün kalkınma seferberliği başlatacaklarını, sosyal adaleti sağlayacaklarını, komünizmi önleyeceklerini belirtmiştir. Komünizmin; Türk-İslam düşüncesine dayalı, toplum hayatının daima önünde ve ilerisinde, yarınların yapımına dönük bir uygulama ile önlenebileceğini iddia eden Korkmazcan, gençliğin millî ve manevi değerler etrafında yetiştirilmesinin önemine vurgu yapmıştır. Milletin kötü yönetimi hak etmediğini belirtmiş, Türk demokrasisinin 5 Haziran'da şaibeli yöneticilerden kurtarılacağını iddia ederek konuşmasını tamamlamıştır.⁵¹¹

DP Genel Başkan Yardımcısı Faruk Sükan, 29 Mayıs 1977 tarihinde 21.20-21.30 saatleri arasında yaptığı radyo konuşmasında; huzur, güvenlik ve asayiş konusunda DP'nin görüşlerini anlatmıştır. En sade vatandaştan Cumhurbaşkanına kadar herkesin huzursuz, tedirgin ve şikâyetçi olduğunu belirten Sükan; bir hükümetin

⁵¹⁰ DP 1977 Genel Seçimi Radyo Konuşmaları, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1977, s. 3-10.

⁵¹¹ a.g.e., s. 19-22.

vatandaşa ve devlete karşı sağlamakla yükümlü olduğu can, mal ve namus emniyetinin kalmadığına vurgu yapmıştır. Yurtta adeta bir “iç harp” manzarasının ve kardeş katliamının olduğunu, siyasi cinayetlerin işlendiğini, ülkenin milletler arası ihtilalci komünizmin deneme merkezi haline geldiğini belirtmiş, hâlihazırda Türkiye’de devlete sahip bir hükümet olmadığının altını çizmiştir. Sükan; devlet, hukuk ve siyasi ahlak konularının hiçbirisinde Demirel’in başkanlığındaki hükümetin olumlu bir davranış sergileyemediğini, hiçbir millî meseleyi çözemediğini, millî iktidar olamadığını iddia etmiştir. Daha da ileri giderek, hâlihazırdaki hükümetin bizzat kendisinin anarşinin kaynağı olduğunu söylemiş, bu hükümetin ayrımcılık ve partizanlık yarattığını ifade etmiştir. Demirel’in sokaktaki vatandaş gibi şikâyet ettiğini, hükümetin komünizm ve anarşi ile mücadelede sadece laf ürettiğini, hâlihazırdaki cephe hükümetinin komünizmin ve solun gelişmesine fırsat verdiğini ve ortam hazırladığını belirtmiştir. Sükan, Cumhuriyet tarihinin hiçbir döneminde dinin bu derece siyasete alet edilmediğini, siyaset sahnesinde din istismarcılığı ve ticaretinin böylesine yapılmadığını söylemiş; “*Tek önder Peygamber, MSP – Tek lider peygamber – Erbakan*” sloganın pek çok yere yazıldığını, bu sloganın toplantılarda koro halinde tempo tutularak söylendiğini anlatmıştır. Bazı siyasi partilerin pervasızca vatandaşlar arasına mezhep ve tarikat ayrımı soktuğunu ve kavga tahrikçiliği yaptığını da sözlerine ekleyen Sükan, polisin aciz ve partizan yönetim yüzünden yıpratıldığını ifade etmiştir. 1970’den bu yana Demokratik Parti dışındaki partilerin hükümet olduklarını, ancak iktidar olmadıklarını, hükümeti teşkil edenlerin çoğunun devlet sorumluluk ve ciddiyetinden mahrum olduklarını, idare sanatını bilmediklerini iddia etmiş; hükümetin, devlet otoritesini sokakta aradığını, sokak kabadaylarına teslim ve mağlup olduğunu belirtmiştir. Denenmişlerin ve kötülerin bir daha denenmemesi gerektiğini söyleyen Sükan, devlet ve siyaset tecrübesine sahip faziletli kadroların Demokratik Parti bünyesinde bulunduğunu hatırlatarak konuşmasını tamamlamıştır.⁵¹²

DP Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli de, 4 Haziran 1977 tarihinde 16.15-16.25 saatleri arasında yaptığı radyo konuşmasında, bazı gazetelerin milletin kararını beklemeden kamuoyunu tek taraflı olarak etkilemeye çalıştıklarını ve seçim sonuçlarını önceden ilan ettiklerini belirterek konuşmasına başlamıştır. Benzer şekilde; CHP, MSP

---

⁵¹² a.g.e., s. 27-30.

ve MHP'nin küçük yaştaki çocukları, partizan öğretmenlerin⁵¹³ de etkisiyle meydan meydan gezdirdiğini, bu çocuklara parti sloganlarının söylettirildiğini, bunların şimdiden parti militanları olarak yetiştirildiğini iddia etmiştir. Keza bazı imamları köy köy gezdirerek propaganda faaliyetlerine sokan partiler olduğunu da iddia eden Bozbeyli; okul, üniversite, cami ve kışlanın politika dışında kalması gerektiğini vurgulamıştır. Kalkınma ve ilerlemenin temel şartının, siyasi huzur ve istikrar olduğunu söylemiş; bazı partilerin “*biz büyük partiyiz, oylarınızı bizde toplayınız*” şeklinde demeçlerinin de geçersiz olduğunu, hangi partinin büyüyeceğinin veya küçüleceğinin seçimler sonunda belli olacağını ifade etmiştir. DP olarak helal oy istediklerini belirtmiş, AP ve MSP'nin bu seçimlerde küçüleceğini ve gelecek seçimlere ulaşamayacağını iddia etmiştir. Demirel ve Erbakan'ın sağ düşünceyi temsil ettikleri sürece Türkiye'de solun güçleneceğini, millî ve manevi değerlerin siyaset malzemesi yapıldığını, Demirel'in ülkeyi idare edemediğini söylemiştir. Anarşiye mağlup olanlara, devlet hayatını şakaya alanlara, vur-kır partilerine fırsat verilmemesi gerektiğini ifade eden Bozbeyli; DP olarak sarsılan siyasi dengeyi kuracaklarını, partizan yönetime son vereceklerini, huzur ve asayişini sağlayacaklarını, anaların gözyaşlarını dindireceklerini belirterek konuşmasını tamamlamıştır.⁵¹⁴

1977 seçimlerine girilirken Türkiye Birlik Partisi (TBP)'nin kampanya faaliyetleri ise şu şekilde gerçekleşmiştir:

TBP Genel Başkanı Timisi, 17 Nisan'da seçim kampanyasını Sivas'ta açmış, “*TBP, Meclis'te güçlenmeli, gericilere, ülkeyi sömürüp soyanlara, halka zulmedenlere aslan gibi kükremelidir*” şeklinde konuşmuştur. Sivas'ın Millî Mücadele döneminin öncü illerinden biri olduğuna vurgu yapan Timisi, “*Ülkemiz bugün de, ekonomik-sosyal ve siyasi yönden emperyalist güçlerin ve onun yerli işbirlikçiliğini yapan bir avuç egemen sınıfın yönetiminde inim inim inlemektedir*” demiştir.⁵¹⁵

⁵¹³ 1976-1980 yılları arasında İstanbul'da Sultanahmet bölgesindeki okullardan sorumlu komiser olarak görev yapan Mustafa Bal, o dönemde gençliğin kamplara bölünmesinde bir sözcüğün bile yeterli ve etkili olduğunu belirtmiş; 10 Temmuz 1980 tarihinde İstanbul'da İstinye Pınar Mahallesi'nde yapılan bir operasyonda yakalanan 17 gençten birisinin kendisine verdiği ifadeye dikkat çekmiştir. Öyle ki öğrenci, sol görüşlü bir öğretmenin yaptığı sınavda “*imkân*”, sağ görüşlü bir öğretmenin yaptığı sınavda ise “*olanak*” kelimesini kullandığı için başarısız olduğunu söylemiş; bu şekilde yapılan ayrımların kendisini yasal olmayan davranışlarda bulunmaya yönelttiğini belirtmiştir. Emekli 1. Sınıf Emniyet Müdürü Mustafa BAL ile 2 Aralık 2016 tarihinde yapılan mülakat.

⁵¹⁴ a.g.e., s. 53-56.

⁵¹⁵ “*Timisi: TBP, halka zulmedenlere karşı aslan gibi kükremelidir*”, **Milliyet Gazetesi**, 18 Nisan 1977, s.7.

Öte yandan Türkiye Birlik Partisi'nin seçim kampanyası ise, diğer partilere göre daha sönük geçmiştir. Bununla birlikte TBP'nin amblemindeki on iki yıldızın temsil ettiği ilkeler, “Devrimcilik”, “Toplumculuk”, “Atatürkçülük”, “Demokrasi”, “Halkçılık”, “Devletçilik”, “Cumhuriyetçilik”, “Bağımsızlık”, “Özgürlükçülük”, “Laiklik”, “Eşitlik”, “Yurtseverlik” olarak düzenlenmiş ve açıklanmıştır. Seçim kampanyasında; toprak ağalarına karşı topraksız ve az topraklı köylünün, aracı-tefeci sömürüsüne karşı ise işçi sınıfının yanında oldukları vurgulanmıştır. Emperyalizme karşı; yurtsever, ilerici, demokrat, devrimci Türkiye'yi kurma mücadelesinde oldukları belirtilmiştir. TBP'nin 1977 seçiminde kullandığı sloganlar ise şu şekilde belirlenmiştir: “Kula Kulluk Yetsin Artık. Bu Sömürü Bitsin Artık”, “Toprak Ağalığına Son. Sömürüye Paydos”, “İşçi, Köylü Gençlik, TBP'de Birleştik”, “Can Güvenliği, Öğrenim Özgürlüğü”, “Fikre Zincir Vurulamaz”, “Akdeniz Akdenizlilerin Olmalıdır”, “Ne NATO, Ne Varşova, Bağımsız Bloksuz Türkiye”, “Herkes İş, Köylüye Toprak, Halka Hürriyet”, “Lokavt Hak Değil, Suçtur”, “Genel Grev Hakkı”, “Savaş Kışkırtıcılığına Son”, “Memura Toplu Sözleşmeli Grev Hakkı”, “Zulme ve Sömürüye Karşı Birlik”, “El Ele, El Birliğe”, “İşçiler Sendika Yönetimine, Sendika Ağalığına Son”.⁵¹⁶

1977 seçimlerine girilirken Türkiye İşçi Partisi (TİP)'nin gerek radyo konuşmaları, gerekse basın toplantıları kapsamındaki faaliyetleri şu şekilde gerçekleşmiştir:

Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Behice Boran, 24 Mayıs 1977 tarihinde 20.00-20.20 saatleri arasında yaptığı radyo konuşmasında, bir hükümetin can güvenliğini sağlayamıyorsa, bunun tek başına o hükümeti mahkûm etmeye yeter bir husus olduğunu belirterek konuşmasına başlamıştır. AP ve CHP'nin, saldırı ve cinayetleri seçim kampanyalarında oy toplama aracı olarak kullandıklarını belirten Boran, asıl meselenin toplum düzeninden ve emperyalizme bağımlı geri kapitalist düzenden kaynaklandığını belirtmiştir. Düzenin; emperyalizmin büyük tekellerinin, yerli büyük sermaye sınıflarının, büyük patronların, büyük toprak sahiplerinin çıkarlarına işlediğini ifade etmiştir. Pek çok kişinin yoksulluğu sayesinde varlıklarına varlık, karlarına kar katabilenlerin, cinayetlerin sürmesinden yana olduğuna vurgu yapmıştır. Seçimlerde halka korku salınarak oy toplanmak istendiğini belirten Boran,

⁵¹⁶ “Türkiye Birlik Partisi”, **Günaydın Gazetesi**, 28 Mayıs 1977, Bölüm 2, s. 3.

seçimlerin kendi başına çözüm olmadığını; yabancı ve yerli tekellerin, büyük sermayenin, büyük toprak sahiplerinin ekonomik gücünü kıracak köklü dönüşümlerin yapılması gerektiğini, bunlar yapılmadıkça saldırı ve cinayetlerin devam edeceğini belirtmiştir. AP'nin sermayenin partisi olduğunu, mevcut düzenin AP'nin temsil ettiği büyük sermaye sınıflarına yaradığını; MSP'nin de büyük sermaye ile ilişkili olduğunu, MHP'nin ise emperyalizmin işbirlikçisi büyük sermayenin ve onun partisi AP'nin vurucu gücü olduğunu iddia etmiştir. Gerçek düzen değişikliğinin, kapitalizmden sosyalizme geçiş olduğunu, sosyalizmin bir hayal olmadığını, her ülkede sosyalizmin, o ülkenin şartlarına göre ulusal biçimler alabildiğini söyleyen Behice Boran; sosyalist düzende tüm işçilerin, köylülerin, emekçilerin sömürüden, yoksulluktan, adaletsizlikten kurtulabileceğini ifade etmiştir. Sermaye partilerinin işçiden, köylüden, emekçiden yana görünme çabasında ve bol vaatlerde bulunma yarışında olduğunu söyleyen Boran, partilerinin milletvekili adayları içinde büyük patron, tüccar, ağa veya onların adamlarının olmadığını belirtmiş, TİP'nin sembolünün çark ve başak olduğunu söyleyerek konuşmasını tamamlamıştır.⁵¹⁷

Türkiye İşçi Partisi'nin milletvekili adayı Yalçın Küçük ise, 26 Mayıs 1977 tarihinde 20.20-20.30 saatleri arasında yaptığı radyo konuşmasında, bu seçimde iki taraf olduğunu söyleyerek konuşmasına başlamıştır. Bir tarafta işçileri, emekçileri, yoksul köylüleri, dar gelirli memurları, küçük esnafı temsilen Türkiye İşçi Partisi olduğunu; karşı tarafta ise emperyalizme bağımlı büyük sanayicilerin, büyük tüccarların, bankerlerin, büyük toprak sahiplerinin, yedi sermaye partisinin bulunduğunu belirtmiştir. TİP'in, sermaye sınıfının vergilerinin artırılmasından, işçi ve emekçinin vergisinin azaltılmasından yana olduğunu, sermaye sınıfının vergisinin artırılmadan fiyatların katlanmasının durdurulamayacağını, enflasyonun durdurulmadan cinayetlerin durdurulamayacağını ifade etmiştir. Sıkılan her kurşunun emperyalizmin, büyük sermayenin namlusundan çıktığını, bunların namlusunun her yere uzandığını, Mecliste, devletin çeşitli birimlerinde adamlarının olduğunu iddia etmiştir. Öte yandan MSP yöneticilerinin dinle ilgisini, hızla artan servetlerini yeşil mürekkeple tutmaya benzeten Küçük; Türkiye'yi yönetenin AP veya CHP'nin değil, bir avuç sermayedar olduğuna vurgu yapmıştır. TİP'in tek başına seçimlerin kurtuluş olmadığına inandığını, işçi ve emekçilerin kurtuluşunun sosyalizmden geçtiğini belirten Yalçın Küçük, yedi sermaye

⁵¹⁷ TİP 1977 Genel Seçimi Radyo Konuşmaları, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1977, s. 3-9.

partisinin seçimlerde vaat yarışına girdiğini ifade etmiştir. Gecekonduya yaşamanın kader olmadığını, işçi sınıfı ve emekçilerin kaderlerini ellerine alacaklarını, işçi sınıfı ve emekçilerin iktidara geldiği her ülkede sömürünün bittiğini söylemiştir. Yedi sermaye partisinin emekçiyi gecekonduya mahkûm etmenin çığırkanlığını yaparken, TİP'in gecekonduyu doğuran sömürüye son vermek için mücadele ettiğini belirtmiştir. CHP'nin bir gözü sermayede, bir gözü emekçi oylarda olduğu için MC'ye karşı mücadele edemediğini iddia eden Küçük, kurtuluşun çark-başakta olduğunu belirterek konuşmasını tamamlamıştır.⁵¹⁸

Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Behice Boran, 4 Haziran 1977 tarihinde 16.30-16.40 saatleri arasında yaptığı radyo konuşmasında, seçim kampanyası sonuna gelindiğinde, MC iktidarının tüm baskı ve engellemelerine rağmen, işçi sınıfına ve emekçilere karşı yükümlülüklerini yerine getirdiklerini belirterek konuşmasına başlamıştır. Emperyalist güçlerin ve işbirlikçi yerli büyük sermayenin isteği üzerine seçimlerin dört ay önceye alındığını iddia eden Boran; Türkiye kapitalizminin, büyük sermaye sınıfının normal seçim zamanını beklemeyecek kadar sıkıştığını, iç ve dış sermayenin erken seçimi zorladığını ve bunu AP ile CHP'nin kabul ettiğini belirtmiştir. Ülkenin dertlerinin son bir ay içinde ortaya çıkmadığını, bundan AP ile CHP'nin sorumlu olduğunu ifade etmiş; seçim kampanyasında her iki partinin saldırı ve cinayetleri, anarşi ve terör konularını seçim malzemesi yaptıklarına işaret etmiştir. Boran; CHP'nin “*ya cinayetler, ya ben*”, Demirel ve ortaklarının “*ya milliyetçiler ya komünistler*” diyerek oyları toplamanın telaşında olduklarını söylemiştir. Demirel'in kendisinin ve başını çektiği iktidarın sorumlusu olduğu komando ve ülkücü saldırılarını “*anarşi*” diye nitelediğini, komünizm düşmanlığı ticaretini tek çıkar yol gördüğünü belirtmiştir. CHP'nin de, önlemede aciz kaldığı saldırıların komünizm düşmanlığı ticaretinde kullanıldığını görünce, sosyalist düzeni kötülediğini, “*komünizmi en iyi ben önlerim*” dediğini iddia etmiştir. İşçilerin ve emekçilerin partisi olan TİP'in, MC'nin ve büyük sermaye sınıfının milliyetçiliğini kökten reddettiğini belirten Behice Boran; işçilerin, emekçilerin ve sosyalistlerin gerçek yurtsever olduklarını söylemiştir. Yabancı sermaye ve şirketlerle çıkar ortaklıklarının olmadığını belirten TİP Genel Başkanı, yurt topraklarının bir karışının bile yabancı devletlere kiralanamayacağını; amaçlarının

---

⁵¹⁸ a.g.e., s. 16-20.

yabancı ve yerli sömürüden kurtulmak, tam bağımsız, özgür ve eşit şartlar altında kardeşçe yaşamak olduğuna vurgu yaparak konuşmasını tamamlamıştır.⁵¹⁹

Sonuç olarak partilerin seçim faaliyetlerini şu şekilde özetlemek mümkündür: 1973 seçimlerinde olduğu gibi, 1977 seçim kampanyasında da kadınların büyük desteğini alan CHP, sömürü düzenini sona erdireceğini, hakça bir düzenin getirileceğini beyan etmiştir. Demirel başkanlığındaki hükümetin cinayetlere göz yumduğunu, kendilerinin komünizmle ilgilerinin olmadığını, gerçek milliyetçinin CHP olduğunu vurgulamıştır. AP'nin seçim kampanyasında ise, milliyetçilerin kendi çatıları altında birleşmeleri istenmiş, CHP'nin devlete silah çeken komünistlerin koruyucusu olduğu vurgulanmış; siyasetin “sağcı-solcu” şeklinde değil, “milliyetçi-solcu” şeklinde ikiye bölündüğü belirtilmiştir. Demirel, Erbakan'ı ise kağıt üstünde fabrika kuran, kendisini sanayi hamlecisi olarak gösteren bir hayalci olarak tanımlamıştır. MSP, seçim kampanyasında “şeriat” kelimesini kullanmasa da, ahlak ve maneviyata vurgu yapmış; kalkınmanın hızlı, yaygın ve ağır sanayileşmeden geçtiğini belirtmiştir. CHP ve AP'nin devirlerini tamamladığı, bunlara oy vermenin anarşiyi artırmakla aynı anlama geleceği ifade edilmiştir. MHP ise seçim kampanyasında özellikle CHP'yi hedef almış, Ecevit'in sürekli kendisini saldırıya uğrayan bir mağdur olarak göstermek istediğine vurgu yapmıştır. CHP'yi komünizmin koruyucusu, MSP'yi solun koltuk değneği olarak gören MHP; aşırı solcu gruplarla CHP'yi ilişkilendirmiştir. Gerek milliyetçilik duygusuna, gerekse İslam ahlakına önem verdiklerini belirten MHP yöneticileri, CHP'yi ilme hürmeti olmayan, Türk Milleti'nin kanının emen bir zihniyet olarak göstermiştir. Öte yandan CGP, DP, TBP ve TİP'in seçim kampanyaları diğer partilere göre yüzeysel olmuş, daha ziyade radyo konuşmaları ile halka ulaşma yoluna başvurulmuştur. Buna rağmen bu partiler, halka önemli mesajlar vermişlerdir. Örneğin, bir kitle partisinden ziyade, fikir partisi olan CGP, siyasi arenada aşırı sol ve aşırı sağın olduğunu, her ikisinin de rejime katkı sağlamayacağını belirtmiş; 1968'den Muhtıra sürecine kadarki süreçte, ülkeyi anarşi ortamına sürükleyen AP'yi, ürkek, vurdumduymaz olmakla suçlamıştır. Manevi değerlere ağırlık verdiğini ifade eden MSP'nin de aslında samimi olmadığını; bazı partilere mensup kimi yöneticilerin yalan söylediklerini, hatta iftiralarda bulduklarını iddia etmiştir. CHP'yi anarşiyi kollamakla suçlayan CGP, her

---

⁵¹⁹ a.g.e., s. 69-72.

türlü yıkıcı akıma karşı olduğunu belirtmiş; kendi partisinden de bakanların yer aldığı 1971-1973 yılları arasındaki ara rejim hükümetleri döneminde huzur ve güven ortamının sağlandığına vurgu yapmıştır. CHP-MSP koalisyonu döneminde çıkarılan affın, eli kanlı militanların serbest kalmasını sağladığından, yanlış bir karar olduğunu söyleyen CGP, vaatlerinde ölçülü olmayı esas alan bir kampanya süreci geçirmiştir. Devlet yönetiminde partizanlığın kalkmasını, liyakat esasına dayalı bir sistemin hakim olmasını isteyen DP, kampanyasında, milliyetçileri AP ve MSP'nin temsil edemediğini vurgulamış; Demirel'i kastederek, devlet idaresinde şaibeli yöneticilerin olmaması gerektiğini belirtmiştir. Yurtta kardeş kavgası ortamının ve adeta iç savaş koşullarının hüküm sürdüğünü, dinin olmadığı kadar politikaya alet edildiğini ifade eden DP; AP'nin, MHP'nin sokak gücüne güvendiği imasında bulunmuştur. Siyasetin bulaşacağı yerlere sınırlama getirmiş; milli ve manevi değerlerin siyasetten uzak tutulmasını savunmuş; okul, üniversite, cami ve kışlaya siyasetin girmemesi gerektiğini dile getirmiştir. Sonuç olarak DP; siyasi ahlak, hoşgörü, liyakat, erdem gibi ulvi değerleri ön plana çıkaran bir seçim süreci takip etmiştir. Devrimci, Atatürkçü, antiemperyalist ve demokrat bir çizgide olan TBP ise, oldukça sınırlı kampanyasında, sömürü düzenine ve NATO'ya karşı çıktığını vurgulamış, topraksız köylüden ve işçiden yana olduğunu ifade etmiştir. Atatürk ilkelerinden beşi ambleminde olan TBP, on iki ilkesinden biri olan yurtseverliği, diğer partilerden farklı bir şekilde, milliyetçiliğin ötesinde ve üstünde bir kavram olarak yorumlamıştır.

4.1.3. Seçim Sonuçları ve Meclisin Yapısı

Partilerin yukarıda belirtilen seçim kampanyalarının ardından, 1977 yılı genel seçimi 5 Haziran'da yapılmıştır. Katılım oranının %72,4 olduğu 1977 milletvekili genel seçimine dâhil olan partiler ve aldıkları oy oranları ise tabloda görüldüğü gibidir.⁵²⁰

Tablo 11: 5 Haziran 1977 Tarihli Milletvekili Genel Seçiminde Partilerin Aldıkları Oy Oranları

SIRA NO.	SEÇİME KATILAN SİYASİ PARTİLER VE BAĞIMSIZLAR	ALDIKLARI OY ORANI
1.	CHP	%41,4

⁵²⁰ Türkiye İstatistik Kurumu, **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007**, Ankara, 2008, s. 28. Seçim sonucu ile ilgili YSK bildirisini, 19 Haziran 1977 tarihli ve 15971 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15971.pdf> (18.02.2015).

2.	AP	%36,9
3.	MSP	%8,6
4.	MHP	%6,4
5.	CGP	%1,9
6.	DP	%1,8
7.	TBP	%0,4
8.	TİP	%0,1
9.	BAĞIMSIZLAR	%2,5

Buna göre 5 Haziran 1977 seçiminden yine CHP birinci parti olarak çıkmış, 1973 seçimiyle karşılaştırıldığında oy artışını sürdürerek oy oranını %41,4'e çıkarmıştır. Ancak tek başına hükümet kurmaya yetecek olan 226 sayısına ulaşamamış, milletvekili sayısı 213'te kalmıştır.⁵²¹ Böylece oluşan V. Dönem Millet Meclisi'nde tüm partilerin kazandığı milletvekili sayısı aşağıdaki tablodaki gibi oluşmuştur.

Tablo 12: 5 Haziran 1977 Seçiminde Partilerin Kazandıkları Milletvekili Sayıları

SIRA NO	SEÇİME KATILAN PARTİLER	KAZANDIKLARI MİLLETVEKİLLİKLERİ SAYISI
1.	CHP	213
2.	AP	189
3.	MSP	24
4.	MHP	16
5.	CGP	3
6.	DP	1
7.	TBP	-
8.	TİP	-
9.	Bağımsızlar	4
	TOPLAM	450

⁵²¹ Ertuğrul, **a.g.e.**, s. 128. Ancak CHP, 1950 sonrası aldığı en yüksek oy oranına ulaşmış, fakat uygulanmakta olan Barajsız d'Hondt Sistemi nedeniyle tek başına hükümet olacak çoğunluğa ulaşamamıştır. Günel, **a.g.e.**, s. 126. Dönemin CHP milletvekili ve CHP Genel Sekreter Yardımcısı Erol Tuncer, 1977 seçiminde CHP'nin iktidar olması halinde 12 Eylül müdahalesinin gerçekleşmeyeceğine inandığını ifade etmiştir. Tuncer'e göre sağ iktidarlar güvenlik teşkilatını kendi istekleri doğrultusunda kullanmış; CHP ise, taraflara güven vererek, partizanlık yapmayarak terörü önlemeyi düşünmüştür. Bu dönemde, insanları bir masa etrafında toplayıp konuları tarafsız bir şekilde ele alma imkânı olmamıştır. Sağ partilerde aşırı güven, CHP'de umutsuzluk, gerilimin temel kaynağı olmuştur. 1977 seçiminde CHP'nin tek başına hükümet olamaması ile başlayan süreçte, koalisyonların tek başına müdahale nedeni olmadığını da belirten Tuncer, esas etkenin ülkenin içinde bulunduğu durum olduğunu vurgulamış, zira 12 Eylül Askeri Darbesinin Adalet Partisi tek başına hükümetleyen gerçekleştiğini ifade etmiştir. Erol Tuncer ile 2 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat.

1977 yılı seçimi ile ilgili birtakım seçim sistemi senaryoları yapıldığında ise elde edilen sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür: Eğer bu seçimde barajsız d'Hondt Sistemi yerine millî bakiye sistemi uygulanmış olsaydı, meclise giren parti sayısı 8; %10 ülke barajlı ve çifte barajlı d'Hondt sistemlerinin uygulanması durumunda ise 2 (CHP ve AP) parti meclise girmiş olacaktı. Keza eğer liste usulü çoğunluk sistemi uygulanmış olsaydı 3 (CHP, AP, MSP), %5 ülke barajlı d'Hondt sistemi uygulanmış olsaydı 4 (CHP, AP, MSP, MHP), çevre barajlı d'Hondt uygulanmış olsaydı 5 (CHP, AP, MSP, MHP, CGP) partinin meclise gireceği görülmektedir. %41'lik oy oranıyla birinci sırayı alan CHP; Liste Usulü Çoğunluk, %10 ülke barajlı d'Hondt ve çifte barajlı d'Hondt sistemlerinin uygulanması durumunda tek başına hükümet kurabilmektedir. Diğer seçim sistemlerinin tatbiki ise, koalisyon hükümetlerini gerektirmektedir.⁵²²

1973 seçimi ile karşılaştırıldığında; CHP gibi, AP de oy oranını artırmış, %36,9 oy oranı ile 189 milletvekilliği kazanmıştır. Milletvekili sayısını artıran bir diğer parti MHP olmuş, sandalye sayısını 3'ten 16'ya çıkarmıştır. Diğer partilerin oylarında ise azalma olmuş; MSP milletvekillerinin yarısını kaybederek 48'ten 24'e, CGP ise 13'ten 3'e düşmüştür. İyice eriyen DP ise 1973 seçiminde kazandığı 45 milletvekilliği yerine, ancak 1 milletvekili çıkarabilmiştir.

MSP'nin ciddi bir şekilde gerilemesinde, rakibi MHP'nin oynadığı rolün, "Türklük" temasına ilave olarak "İslamcılık" temasını da işleminin etkisi olmuştur.⁵²³

Verilen bilgiler doğrultusunda 1977 seçimine 8 siyasi parti katılmış, 6 tanesi Meclis'e girmiştir. AP, Tunceli'den; CHP, Bitlis ve Hakkâri illerinden milletvekili çıkaramamıştır. Demokratik Parti kazandığı 1 milletvekilliğini Konya ilinden, CGP kazandığı 3 milletvekilliğini Ağrı, Kayseri ve Van'dan çıkarmıştır. Bağımsızlar çıkardıkları 4 milletvekilliğini Diyarbakır, Elazığ, Mardin ve Siirt'te kazanmışlardır. Tunceli ilinin toplam 2 olan milletvekilliği sayısının tamamı CHP; Hakkâri ilinin toplam 1 olan milletvekilliği AP tarafından kazanılmıştır. Seçilen adaya ait isim listesi Ek-8'de sunulmuştur.

Seçimlere katılım oranı açısından bir karşılaştırma yapılması gerekirse; 1977 Milletvekili Genel Seçimine ülke genelinde katılım oranının (%72,4), 1973 Milletvekili Genel Seçimine ülke genelinde katılım oranından (%66,8) daha yüksek olduğu

⁵²² Tuncer, Danacı, a.g.e., s. 88, 89.

⁵²³ Sarıbay, a.g.e., s. 165.

görülmektedir. Bununla birlikte barajsız d'Hondt sisteminin uygulandığı 1977 Milletvekili Genel Seçiminde, iller bazında seçime katılım oranının en yüksek olduğu iller Bitlis (%84,1), Çanakkale (%83,4) ve Muş (%81,6) olmuştur. Katılım oranının en düşük olduğu iller ise İstanbul (%62,4), Trabzon (%64,0), İçel ve Kırşehir (%66,0) şeklinde gerçekleşmiştir.⁵²⁴

Partilerin iller bazında en çok ve en az başarılı oldukları iller ise tabloda sunulmuştur.

Tablo 13: 5 Haziran 1977 Tarihli Milletvekili Genel Seçiminde Partilerin En Çok ve En Az Oy Aldıkları İller ve Bu İllere Ait Oy Oranları

Partiler	Seçime Katılan Partilerin <u>En Çok</u> Oy Aldıkları İller ve Oy Oranları	Seçime Katılan Partilerin <u>En Az</u> Oy Aldıkları İller ve Oy Oranları
CHP	Tunceli %66,3 İstanbul %58,2 Hatay %55,1	Ağrı %12,3 Siirt %15,9 Muş %16,4
AP	Isparta %69,6 Kütahya %61 Bolu %55,4	Tunceli %8,2 Van %15,4 Mardin %16,5
MSP	Bitlis %27,3 Bingöl %25,4 Mardin %23,2	Tunceli %1 Kırklareli %1,5 Edirne %2,2 Muğla %2,2
MHP	Yozgat %22,9 Erzincan %18,8 Elazığ %18,7	Hakkari'den oy alamamıştır. Mardin %0,1 Muş %0,2
CGP	Kayseri %13 Van %11,8 Ağrı %10,2	Artvin, Gümüşhane, Malatya illerinden oy alamamıştır.
DP	Kırşehir %6,5 Konya %5,7 Denizli %4,5	Bolu'dan oy alamamıştır. Bitlis %0,4 Siirt %0,4 Tunceli %0,4
TBP	Sivas %3,6 İstanbul %1,4 İçel %1,3	Adıyaman, Afyon, Ağrı, Artvin, Balıkesir, Bilecik, Bingöl, Bitlis, Bolu, Burdur, Bursa, Çankırı, Denizli, Diyarbakır, Edirne, Elâzığ, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, Giresun, Gümüşhane, Hakkâri, Isparta, K.Maraş, Kars, Kastamonu,

⁵²⁴ Türkiye İstatistik Kurumu, **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007**, Ankara, 2008, s. 29-95.

		Kırklareli, Kırşehir, Konya, Kütahya, Malatya, Manisa, Mardin, Muğla, Muş, Nevşehir, Niğde, Ordu, Rize, Sakarya, Siirt, Sinop, Trabzon, Urfa, Uşak, Van, Zonguldak illerinden oy alamamıştır.
TİP	Diyarbakır %1,5 Tunceli, Manisa, Kars, Ankara illerinin her birinden %0,4; Samsun, Muğla, Kayseri, İstanbul, Bursa, Amasya illerinin her birinden %0,3; Kocaeli, İzmir, Hatay, Adana illerinin her birinden %0,2 oranında oy almıştır.	Yan sütunda belirtilen illerin dışındakilerden oy alamamıştır.
Bağımsızlar	Muş %46,5 Siirt %43,4 Ağrı %42,1	Amasya, Burdur, Çankırı, Denizli, Erzincan, Gümüşhane, Isparta, Kastamonu, Kırşehir, Kocaeli, Muğla, Niğde, Sinop illerinden oy alamamışlardır.

Ayrıca 5 Haziran 1977 tarihinde A Grubundaki 22 ili kapsayan Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçimleri de yapılmış, barajsız d'Hondt sisteminin uygulandığı ve ülke genelinde katılım oranının %73,8 olduğu seçime 6 siyasi parti (CHP, AP, MSP, MHP, DP ve CGP) katılmış, seçim sonucunda 3 siyasi parti (CHP, AP ve MSP) Cumhuriyet Senatosu'na girmiş, boşalan 50 senatörlüğün dağılımı ise şu şekilde olmuştur.⁵²⁵

Tablo 14: 5 Haziran 1977 Seçiminde Partilerin Kazandıkları Senatör Sayıları ve Aldıkları Oy Oranları

PARTİLER	ALDIKLARI OY ORANI	KAZANDIKLARI SENATO ÜYELİKLERİ SAYISI
CHP	%42,4	28
AP	%38,3	21
MSP	%8,4	1
MHP	%6,8	-

⁵²⁵ Tuncer, **Cumhuriyet Senatosu Seçimleri**, s. 342. Seçim sonucu ile ilgili YSK bildirisi, 19 Haziran 1977 tarih ve 15971 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15971.pdf> (18.02.2015).

DP	%2,2	-
CGP	%1,9	-
Bağımsızlar	%0,1	-
TOPLAM		50

Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçiminde birinci sıraları 14 ilde CHP, 8 ilde AP almıştır. CHP 19 ilde 28, AP 16 ilde 21, MSP ise Konya ilinde 1 senatörlük çıkarmıştır. 5 Haziran 1977 tarihinde 50 senatörlük için yapılan seçim sonucunda CHP sandalyelerin %56'sını, AP %42'sini, MSP ise %2'sini almıştır. İller bazında seçime katılım oranının en yüksek olduğu üç il sırasıyla Kırklareli (%81,4), Manisa (%81,2) ve Bilecik (%80,9) olmuştur. Seçilen adaylara ait isim listesi Ek-9'da sunulmuştur.

Partilerin iller bazında en çok ve en az başarılı oldukları iller ise tabloda sunulmuştur.

Tablo 15: 5 Haziran 1977 Tarihli Cumhuriyet Senatosu Üçte Bir Yenileme Seçiminde Partilerin En Çok ve En Az Oy Aldıkları İller ve Bu İllere Ait Oy Oranları

Partiler	Seçime Katılan Partilerin <u>En Çok</u> Oy Aldıkları İller ve Oy Oranları	Seçime Katılan Partilerin <u>En Az</u> Oy Aldıkları İller ve Oy Oranları
CHP	Malatya %53,9 Edirne %53,9 İzmir %53	Çankırı %22,9 Bolu %28 Kastamonu %31,5
AP	Bolu %55,9 Aydın %52,6 Kastamonu %50,2	Malatya %17,1 Kırşehir %22 Sivas %24,6
MSP	Malatya %21,2 Adıyaman %20,9 Konya %19,8	Kırklareli %1,3 İzmir %1,6 Edirne %2
MHP	Çankırı %15,4 Maraş %15 Kırşehir %13,4	Kırklareli %0,9 Edirne %1,2 Zonguldak %2,1
DP	Kırşehir %6,2 Konya %5,7 Sinop %3,1	Bilecik ve Bolu illerinden oy alamamıştır. Malatya %0,9
CGP	Kastamonu %4,6 Konya %4,1 Bolu %3,5	Malatya'dan oy alamamıştır. Adıyaman %0,7 Maraş %0,9
Bağımsızlar	Kırklareli %0,1 Aydın %0,1	Diğer illerden oy kazanamamışlardır.

Yirmi iki ilde yapılan Cumhuriyet Senatosu kısmi seçimleriyle, altmış yedi ilde yapılan milletvekili genel seçimleri karşılaştırıldığında, partilerin seçim yapılan illerde

aldığı oy oranları arasında tutarlılık olduğunu söylemek mümkündür. Örnek vermek gerekirse, Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde CHP'nin Malatya, Edirne, İzmir ve Ordu'da aldığı oylar, sırasıyla %53,9, %53,9, %53,0 ve %47,8 iken; aynı partinin aynı şehirlerde milletvekili genel seçiminde aldığı oylar sırasıyla %52,3, %53,8, %52,7, ve %47,4 şeklindedir. AP, Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde Bolu'da %55,9, Aydın'da %52,6 ve Sivas'ta %24,6 oranında oy almışken; aynı şehirlerde milletvekili genel seçimlerinde sırasıyla %55,4, %51,2 ve %23,5 oranında oy almıştır. Aynı şekilde, CHP'nin ve AP'nin her birinin 2, MSP'nin 1 senatörlük kazandığı Konya'da, MSP; hem Cumhuriyet Senatosu, hem de milletvekili genel seçiminde %19,8 oranında oy almıştır. Sonuç olarak aynı gün yapılan milletvekili genel seçimleriyle, Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçimleri beraber değerlendirildiğinde, iller bazında alınan oy oranlarının genellikle birbiriyle paralellik teşkil ettiği söylenebilir.

Tablolarda da görüldüğü gibi, 1977 seçimi hiçbir partinin tek başına iktidara gelemediği, bazı partilerin de eridiği bir seçim olmuştur. Keza Demokratik Parti Genel Başkanı Ferruh Bozbeyle seçim sonucunu şu şekilde yorumlamıştır: Bozbeyle'ye göre, 1973-1977 arasındaki koalisyonlar hiç başarılı olmamıştır. Bunu halk dâhil herkes görmüştür. Bugünün de meselesi olan birlikte iş görme veya koalisyon, Türk kültüründe henüz yerleşmemiştir. Aslında bu bir medeni gelişmedir. Koalisyon kültürü, Ferruh Bozbeyle için güzel ve hayal ettiği bir şeydir. Yine o yıllara dönülecek olursa, Ecevit ve Demirel birbirlerini sürekli suçlamışlar, Milliyetçi Cephenin kurulması da sonuç vermemiştir. Demirel MC'yi, solun iktidarını önlemek için kurmuştur. Bu durumda 1977 seçimleri öncesi gerek Demirel, gerekse Ecevit, çok haklı olarak, birlikte çalışma şekli olan koalisyonları beceremediklerini halka anlatmışlardır. Kendilerinden hizmet bekleniyorsa, tek başına iktidar olma ve hükümet kurma şansının kendilerine verilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Başka partilere yine muhtaç hale gelinirse, o partilerle uğraşmaktan icraat yapamayacaklarını söylemişlerdir. Halkın, her şeye rağmen irfan sahibi olduğunu söyleyen Bozbeyle, CGP'ye verilen oyların CHP'ye, DP'ye verilen oyların AP'ye gittiğini, MSP'nin de eridiğini belirtmiştir. Koalisyonu beceremediğimizden, bazı partilerin oylarında azalmanın normal ve doğru olduğunu belirtmiştir. Koalisyonlarda ilk çatırdamanın bakanlık paylaşımlarında yaşandığına dikkat çekmiştir. DP'nin 1977 seçiminde başarısızlığını ise, ön çalışma yapmadıklarını söyleyerek ifade etmiş; sadece bir milletvekili çıkararak alınan ağır mağlubiyeti,

“Ahibba şive-i yağmada mebhut eyler âdâyı. Hüda göstermesin asar-ı izmihlâl bir yerde”, yani “Allah dağılma, çözüme alameti göstermesin, yoksa dost zannettiğin, senden zannettiğin nice insanlar, düşmanın yapmadığını yapar.” diyerek açıklamıştır. 1977 seçimlerinde Bozbeyli, yanında iki kişiden fazla insan bulamamış, herkes kendi derdine ve seçilme gayreti içine düşmüştür. Bozbeyli’ye göre, DP içinde herkes 1977 seçimini kazanamayacaklarını biliyordu. Saadettin Bilgiç, AP’ye geçmiş ve DP aleyhine çalışmıştı. Bu dönemin kendisi için çok zor bir dönem olduğunu söyleyen Bozbeyli, hiçbir istekte bulunmadığını ve seçimde İstanbul’dan kazanabileceğini zannettiğini, ancak 80 veya 100 oyla kaybettiğini ifade etmiştir. Buna karşın Bozbeyli, 1977 seçiminde bazı partilerde oy kaybının olmasına rağmen halkın verdiği kararın doğru olduğunu düşünmektedir. Bir partiyi tek başına iktidara getirebilme adına, DP’nin dahi kaybetmesi gerektiğine inandığını belirtmiş; bunu, *“Türkiye’nin bir istikrara ihtiyacı vardı”* şeklinde açıklamıştır.⁵²⁶

Öte yandan 1977 seçiminde, bir önceki 1973 seçimine göre gerileme yaşayan bir diğer parti MSP olmuştur. Zira 48 olan milletvekili sayısı bu seçimde 24’e düşmüştür. Dönemin MSP milletvekili Oğuzhan Asiltürk’e göre bunun nedenleri şunlardır: Bir kısım MSP’liler, AP’nin etkisinde kalarak parti içinde ciddi bir muhalefet yapmaya başlamışlar; Erbakan’ı, gerek grup toplantılarında, gerekse televizyonlara çıkarak tenkit etmişlerdir. Partinin içinden gelen tenkitler olumsuz bir etki bırakmış; hatta seçime kadar 6-7 civarında milletvekili de istifa etmiştir. Ancak inançlarına bağlı bir topluluk olduklarından, 1977 seçimi sonrasında, 24 kişiyle de Mecliste aynı etkiyi sürdürmüştür. Keza Filistin meselesinde, İsrail’in Kudüs’ü başkent ilan edeceğini söylemesi üzerine MSP, Demirel ve AP’li Dışişleri Bakanını bir tavır takınmaya davet etmiş; AP’nin oralı olmaması üzerine, bir gensoru önergesi vererek diğer partilerin de katılımıyla Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen’i düşürmüştür.⁵²⁷

Tekrar 1977 Milletvekili Genel Seçimine dönülecek olursa, şu hususları ifade etmek mümkündür: Bu seçimler, artan şiddet ve ekonomik bunalım ortamında yapılan seçimler olmuştur. CHP, Bülent Ecevit’in kişisel itibarı sayesinde, bir serbest seçimde elde ettiği en yüksek oy oranını (%41,4) elde etmiştir. Ancak seçim sonucunda ülke yine bir açmazla karşı karşıya kalmıştır.⁵²⁸

⁵²⁶ Ferruh Bozbeyli ile 3 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat.

⁵²⁷ Oğuzhan Asiltürk ile 9 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat.

⁵²⁸ Zürcher, a.g.e., s. 378.

4.2. Cumhuriyet Senatosu Başkanı Seçimi

1977 yılında yapılan seçimlerden biri de, Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı için yapılan seçimdir. Hatırlanacağı üzere, 1975 yılında yapılan seçimle Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına, 4 tur sonunda, iki yıl için yine AP'li Tekin Arıburun seçilmiştir. 1977-1979 yılları arasında Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı yapacak olan üyenin seçimine ise, IV. Demirel Hükümeti döneminde (31 Mart 1975 – 21 Haziran 1977), 5 Haziran 1977 tarihli Milletvekili Genel ve Cumhuriyet Senatosu Kısmi Seçiminden on bir gün sonra, 16 Haziran 1977 tarihinde başlanmıştır.

Cumhuriyet Senatosunun 55'inci birleşiminin birinci oturumunda, CHP Kars Senatörü Sırrı Atalay'ın Senato Başkanlığı için aday olduğuna dair teklifi okunmuş; 111 üyenin katıldığı ilk tur oylamada Atalay 103, 110 üyenin katıldığı ikinci tur oylamada 104 oy almıştır. İki tur oylamada gerekli olan 2/3 nispetinde (123 oy) oya ulaşamadığından, üçüncü tur oylamaya geçilmiştir. 113 üyenin katıldığı 3'üncü tur sonunda salt çoğunluk için gereken (93 oy) oya ulaşılmış, Kars Senatörü Sırrı Atalay 107 oyla Cumhuriyet Senatosu Başkanı seçilmiştir. Böylece hepsi aynı gün yapılan 3 tur sonunda, 16 Haziran tarihinde Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı seçimi sonuçlanmıştır.⁵²⁹

4.3. Millet Meclisi Başkanı Seçimi

1977 yılında yapılan seçimlerden bir diğeri, Millet Meclisi Başkanının belirlenmesine yönelik yapılan seçimdir. Daha önce bahsedildiği üzere, 1975 yılında yapılan seçimle Millet Meclisi Başkanlığına, 48 tur sonunda, iki yıl için yine CHP'li Kemal Güven seçilmiştir. 1977-1979 yılları arasında Millet Meclisi Başkanlığı yapacak olan üyenin seçimine ise, II. Ecevit Hükümeti döneminde (21 Haziran 1977 – 21 Temmuz 1977), 5 Haziran 1977 tarihli Milletvekili Genel ve Cumhuriyet Senatosu Kısmi Seçiminden otuz gün sonra, 5 Temmuz 1977 tarihinde başlanmıştır.

5 Temmuz 1977 tarihinde yapılan Millet Meclisi Başkanı 1'inci tur seçimi öncesinde; İstanbul Milletvekili Ali Nejat Ölçen, Kırklareli Milletvekili Mehmet Dedeoğlu ve Edirne Milletvekili Süleyman Sabri Öznal, CHP Siirt Milletvekili Nebil

⁵²⁹ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 32, 55'inci Birleşim, 16.06.1977, s. 504-506.

Oktay'ı aday gösteren bir önerge vermişlerdir. 189 üyenin katıldığı ilk turda Mehmet Nebil Oktay'ın aldığı 150 oy, salt çoğunluğu sağlamaya yetmemiştir.⁵³⁰

2 Ağustos 1977 tarihli Millet Meclisi 26'ncı Birleşimi'nde, Millet Meclisi Başkanı 9'uncu tur seçimi öncesinde; Sinop Milletvekili Hilmi İşgüzar tarafından, Millet Meclisi Başkanlığına AP Van Milletvekili Kinyas Kartal'ı aday olarak teklif eden bir önerge verilmiştir.⁵³¹ 14'üncü turdan, 22'nci tura kadar olan seçimlerin her birinde en yüksek oyu alan Oktay, en çok oyu 180 oyla 5 Ekim tarihli 15'inci turda almıştır. 18 Ekim 1977 tarihli Millet Meclisi'nin 56'ncı Birleşimi'nde Trabzon Milletvekili Rahmi Kumaş, Millet Meclisi Başkanı seçiminin 1961 Anayasası döneminde bu ölçüde hiçbir zaman çetinleşmediğine vurgu yapan bir önerge vermiştir. Aynı tarihteki birleşimde konuşmak için söz alan İstanbul Milletvekili Muammer Aksoy, AP tarafından Kinyas Kartal'ın ciddi olarak aday gösterilmediğini, zira yoklamaya gelip de, Meclis Başkanı seçiminde oylamaya katılmayan başta Demirel olmak üzere AP'liler olduğunu, Kinyas Kartal'a son derece cüzi oy verildiğini belirtmiştir. Millet Meclisi Başkanı seçilmemesiyle, kanunların çıkmasının ve hükümetin denetlenmesinin önlendiğini belirten Aksoy; demokrasinin katili olunmak istenmiyorsa, Başkanlık seçiminin ciddiye alınması gerektiğini ifade etmiştir.⁵³² Öyle ki, Kartal en fazla oyu (49 oy) 18 Ekim tarihli 20'nci turda elde etmiştir.

19 Ekim 1977 tarihli Millet Meclisi'nin 57'nci Birleşimi'nde, 21'inci tur seçim öncesinde; Aydın Milletvekili Behiç Tozkoparan, İzmir Milletvekili Zeki Efeoğlu, Bursa Milletvekili Ali Elverdi, Ankara Milletvekili Mustafa Başoğlu, Rize Milletvekili Tuncay Mataracı, Adana Milletvekili Halit Dağlı, Kocaeli Milletvekili Adem Sarıoğlu, Kırşehir Milletvekili Mustafa Eşrefoğlu ve Gümüşhane Milletvekili Mehmet Çatalbaş'ın, Millet Meclisi Başkanlığı için AP İzmir Milletvekili Ali Naili Erdem'i aday olarak gösteren önergesi okunmuştur. Aynı birleşimde, Meclis Başkanlığı için yapılan 22'nci turun sonucunda CHP Siirt Milletvekili Nebil Oktay, adaylıktan çekildiğine dair önerge vermiştir.⁵³³

20 Ekim 1977 tarihli Millet Meclisi'nin 58'inci Birleşimi'nde, Meclis Başkanlığı için yapılan 23'üncü tur seçimin öncesinde Geçici Başkan Kinyas Kartal, adaylıktan

⁵³⁰ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 5, Cilt 1, Toplantı 1, 13'üncü Birleşim, 05.07.1977, s. 83.

⁵³¹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 5, Cilt 1, Toplantı 1, 26'ncü Birleşim, 02.08.1977, s. 218.

⁵³² **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 5, Cilt 1, Toplantı 1, 56'ncü Birleşim, 18.10.1977, s. 321-328.

⁵³³ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 5, Cilt 1, Toplantı 1, 57'ncü Birleşim, 19.10.1977, s. 341.

çekildiğini açıklamıştır. Yine 23'üncü tur öncesinde, Kocaeli Milletvekili İbrahim Akdoğan, Ankara Milletvekili Yaşar Ceyhan, Muş Milletvekili Burhan Garip Şavlı, Ankara Milletvekili Selahattin Öcal, Ankara Milletvekili Erol Saraçoğlu ve Adana Milletvekili Hasan Cerit, Millet Meclisi Başkanı adaylığına CHP İzmir Milletvekili Kaya Bengisu'yu teklif eden bir önerge vermişlerdir. Yine aynı birleşimde Bengisu'yu aday gösteren bir başka önerge; İzmir Milletvekili Süleyman Genç, İzmir Milletvekili Ferhat Arslantaş ve İzmir Milletvekili Neccar Türkcan tarafından verilmiştir.⁵³⁴ Müteakiben yapılan seçimler, en çok oy alan Ali Naili Erdem ve Kaya Bengisu'nun rekabeti şeklinde gerçekleşmiştir. 2 Kasım 1977 tarihli Millet Meclisi'nin 63'üncü Birleşimi'nde, Meclis Başkanlığı için yapılan 32'nci turun sonucunda Ali Naili Erdem, Meclis Başkanlığı adaylığından çekildiğine dair önerge vermiştir.⁵³⁵

33'üncü tura kadar olan seçim süreci genel olarak değerlendirildiğinde; seçimin bir türlü neticelendirilememesinde, MC koalisyonunu oluşturan partilerin aralarında anlaşamamalarının ve ortak bir aday tespit edememelerinin payı büyüktür. Başka bir ifadeyle, Meclis Başkanlığı seçimi, koalisyon ortaklarını ve özellikle AP ile MSP'yi karşı karşıya getiren bir başka konu olmuştur. Meclis Başkanı seçiminde AP ile MSP arasında mutabakat sağlanamamış; AP'liler, bir MSP adayına oy vermeye yanaşmamışlardır. Partilerin grup başkanvekillerinin 9 Kasım 1977 günü yapılan toplantısında, var olan anlaşmazlık daha belirgin biçimde ortaya çıkmıştır. AP, MHP ve MSP'li yöneticiler birbirlerini suçlamışlar, aralarında söz düellosu yaşanmış, kilitlenmenin nedenini birbirlerinin üzerine atmışlardır. "*MSP'nin esiri olamayız yoksa demokrasiyi esir ederiz*" şeklinde açıklamaları da olan AP'li temsilciler, MSP'nin getirdiği önerileri "*takdire şayan*" bulmamıştır.⁵³⁶

9 Kasım 1977 tarihli Millet Meclisi'nin 65'inci Birleşimi'nde, Kütahya Milletvekili Ali İrfan Haznedar, Zonguldak Milletvekili Ahmet Gültekin Kızılışik; Bursa Milletvekili Ali Elverdi, Gümüşhane Milletvekili Mehmet Çatalbaş, Bursa

⁵³⁴ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 5, Cilt 1, Toplantı 1, 58'inci Birleşim, 20.10.1977, s. 344-346.

⁵³⁵ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 5, Cilt 1, Toplantı 1, 63'üncü Birleşim, 02.11.1977, s. 372, 373.

⁵³⁶ **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Kasım 1977. Bu kapsamda, dönemin MSP milletvekili Oğuzhan Asiltürk'ün MC koalisyonunun uyumu konusunda görüşleri şu şekildedir: Koalisyonda hiçbir zaman tam bir mutabakat halinde hareket edilememiş, AP ile MSP arasında uyuşmazlıklar sık sık baş göstermiştir. AP, MSP'ye ihtiyaç duyduğu ve mecbur olduğu için koalisyona gitmek zorunda kalmış; AP ile MSP hiçbir konuda anlaşamamışlardır. Ayrıca Asiltürk'e göre Demirel, MSP'nin her türlü ahlaki ve manevi faaliyetlere yönelik hareketlerini engellemek için elinden geleni yapmıştır. Oğuzhan Asiltürk ile 9 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat.

Milletvekili Halil Karaatlı, Isparta Milletvekili Yakup Üstün, Zonguldak Milletvekili Abdülmuttalip Gül; AP Trabzon Milletvekili Ömer Çakıroğlu'nu Millet Meclisi Başkanlığına aday gösterdiklerine dair önergeler vermişlerdir. Aynı birleşimde Kayseri Milletvekili Turhan Feyzioğlu, Millet Meclisi Başkanlığı seçimine yardımcı olmak maksadıyla bu konuda görüşme açılmasını istemiş ve konuşmasında, seçimi uzatmanın vebali olduğunu, millet ve tarih önünde seçimin gecikmesinden tüm milletvekillerinin birtakım ithamlara maruz kalacağını hatırlatmıştır.⁵³⁷

Meclis Başkanı seçiminde tıkanmalar yaşanırken MHP'nin, bir CHP adayını destekleyeceğini açıklamasından sonra seçimle ilgili gelişmeler hızlanmış, CHP ve MHP grup başkanvekillerinin ikili görüşmelerinde CHP'li aday adayları saptanmıştır. CHP Grup Yönetim Kurulu da aday adayları arasından Zonguldak milletvekili Cahit Karakaş'ı başkan adayı olarak belirlemiştir.⁵³⁸

17 Kasım 1977 tarihli Millet Meclisi'nin 69'uncu Birleşimi'nde, Meclis Başkanlığı için yapılan 38'inci tur seçimin öncesinde, başkan seçimini kolaylaştırmak maksadıyla İzmir Milletvekili Kaya Bengisu adaylıktan çekildiğini açıklamış, Sakarya Milletvekili Hayrettin Uysal ve Ankara Milletvekili Altan Öymen, Millet Meclisi Başkanlığına CHP Zonguldak Milletvekili Cahit Karakaş'ı aday olarak göstermişlerdir.⁵³⁹ 389 üyenin katıldığı 38'inci tur sonunda, Karakaş 227, Çakıroğlu 129 oy almış, salt çoğunluğu sağlayan Cahit Karakaş, seçim turlarına başladığı 5 Temmuz tarihinden yüz otuz beş gün sonra, 17 Kasım 1977 tarihinde nihayet Meclis Başkanlığına seçilebilmiştir. Böylece seçim turlarına II. Ecevit Hükümeti döneminde başlanan 1977 yılı Meclis Başkanlığı seçimi, V. Demirel Hükümeti iktidarı döneminde (21 Temmuz 1977 – 5 Ocak 1978) tamamlanabilmiştir.

4.4. Yerel Yönetim Seçimi

1977 yılı seçimlerinden yerinden yönetim seçimi, bu yılın en son yapılan seçimidir. V. Demirel Hükümeti döneminde gerçekleşen mahalli seçimler için radyo konuşmaları 5 Aralık 1977 tarihinde başlamıştır.

⁵³⁷ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 5, Cilt 1, Toplantı 1, 65'inci Birleşim, 09.11.1977, s. 381-385.

⁵³⁸ **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Kasım 1977.

⁵³⁹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 5, Cilt 1, Toplantı 1, 69'uncu Birleşim, 17.11.1977, s. 400-402.

Radyo konuşmaları kapsamında AP lideri Demirel, milliyetçilerin AP etrafında birleşmesi gerektiğini, bölünmenin başka düşünce sahiplerinin işine yarayacağını söylemiş, CHP’li belediyelerin kadrolarını militanlarla doldurduğunu iddia etmiştir. CHP lideri Ecevit ise düzen değişikliğinin 11 Aralık’ta milletin oyları ile sağlanacağını, IMF heyetinin yeniden geldiğinde hükümetin yeni zamlar yapacağını söylemiştir. MHP lideri Türkeş de günü geldiğinde ihanetlerin hesabının sorulacağını, bu seçimlerin Meclisin durumunu ve siyasi iktidarı doğrudan etkilemeyeceğini belirtmiştir.⁵⁴⁰

Radyo konuşmalarının dışında, liderler çeşitli illerde yaptıkları seçim gezilerinde de halka hitap etmişlerdir. Demirel 9 Aralık’ta Adapazarı’nda, CHP’li belediyelerin belde hizmetlerini 4 yıl ertelediğini, 10 yıl da geriye götürdüğünü söylemiş; MHP lideri Türkeş Yerköy ve Yozgat’ta yaptığı konuşmalarda geri kalmışlık konusuna temas etmiş, *“Geri kalmışlıktan kurtulmak ve ekonomik esaret zincirini kırmak için mutlaka ülkücü, kendini halkına adanmış, kendi menfaatinden önce milletin çıkarını gözeten yeni aydınlar kadrosuna ihtiyaç vardır”* şeklinde konuşmuştur. Erbakan ise Konya ve ilçelerinde yaptığı konuşmalarda maddi ve manevi kalkınmayı birlikte yürüteceklerini ifade etmiş, *“Türkiye’nin en modern şehrini milli görüş çerçevesi içinde Konya’da kuracağız. Diğer şehirlere bu konuda önderlik edeceğiz. Belediyecilik; kültür, ihtisas, ilim ve teknik isteyen bir iştir”* beyanatında bulunmuştur. Ecevit ise mahalli seçimlerden sonra Demirel hakkında gensoru verileceğini ve hükümetin düşürüleceğini de sözlerine eklemiştir.⁵⁴¹

Görüldüğü üzere yerel seçimler, hükümetin düşürülmesi gayretlerinin daha çok gündemde olduğu bir atmosferde, 11 Aralık 1977 tarihinde yapılmış; seçim sonucunda 67 ilden 42’sinde CHP, 15’inde AP, 5’inde MHP, 3’ünde MSP, 2’sinde bağımsız adaylar belediye başkanlıklarını kazanmışlardır.⁵⁴² Mahalli idareler seçimiyle ilgili kayıtlı seçmen sayısı, oy kullanan seçmen sayısı, katılım oranı ve geçerli oy sayısı ile ilgili bilgiler şu şekilde gerçekleşmiştir.⁵⁴³

Tablo 16: 11 Aralık 1977 Tarihinde Yapılan Mahalli İdareler Seçimindeki Seçmen Sayıları Ve Katılım Oranları

	İl Genel Meclisi Üyeleri Seçimi	Belediye Başkanlığı Seçimi	Belediye Meclisi Üyeleri Seçimi
--	------------------------------------	-------------------------------	------------------------------------

⁵⁴⁰ “Radyoda seçim konuşmaları başladı”, **Tercüman Gazetesi**, 6 Aralık 1977, s.1.

⁵⁴¹ “Mahalli Seçim 77 Haberleri”, **Tercüman Gazetesi**, 10 Aralık 1977, s. 6,7.

⁵⁴² Anadolu Ajansı Yayınları – 12, **a.g.e.**, s. 266.

⁵⁴³ Türkiye İstatistik Kurumu, **İstatistik Göstergeler 1923-2012**, Ankara, 2013, s. 108-113.

Kayıtlı Seçmen Sayısı	21.360.305	12.067.618	12.067.618
Oy Kullanan Seçmen Sayısı	12.907.462	6.415.011	6.197.718
Katılım Oranı (%)	60,4	53,1	51,3
Geçerli Oy Sayısı	12.312.667	5.871.253	5.680.318

Sonuç olarak, katılım oranının düşük olmasından da anlaşılacağı üzere, yerel seçimlerle ilgili gelişmeler, ülkenin içinde bulunduğu kaos ortamının adeta gölgesinde kalmıştır. Çünkü yerel seçimler yapıldığında iktidarda olan II. MC Hükümeti (V. Demirel Hükümeti), Ecevit'in hükümeti kurma (II. Ecevit Hükümeti) girişimindeki başarısızlığının sonrasında kurulmuştur. Bu durum, Türk siyasetinde gerginliği iyice artıran, daha da kutuplaşmaya giden bir gelişmenin başlangıcı olmuştur. Yoğunlaşan iktisadi sıkıntılara ilaveten artan siyasal şiddet ve iki büyük parti liderinin gerilimden medet uman politikalar izlemeleri, toplumda huzursuzluk ve ümitsizlik havası yaratmıştır. Böyle bir ortamda, 11 Aralık 1977 tarihinde yapılan yerel seçimler sonrasında AP içinde ortaya çıkan huzursuzluk, bazı milletvekillerinin istifasına yol açınca, Demirel 31 Aralık'ta yapılan güven oylamasını kaybetmiş ve böylece hükümet düşmüştür.⁵⁴⁴ 1979 seçimine giden süreç içinde yaşanan bu gelişmeler, bir sonraki bölümde ele alınmıştır.

⁵⁴⁴ Mustafa Erdoğan, **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, Liberte Yayınları, 8. Baskı, Ankara, 2012, s. 146. Feroz Ahmad'a göre de 11 Aralık 1977 yerel seçimleri hükümetin kaderini belirlemiş, AP içindeki düş kırıklığı istifalarla sonuçlanmıştır. Yetersiz seçim performansı ve partinin neofaşistlere çok yaklaştığını gösteren belirtiler, açık isyana yol açmıştır. Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, s. 202.

BEŞİNCİ BÖLÜM

1979 VE 1980 YILI SEÇİMLERİ

5.1. Cumhuriyet Senatosu Üçte Bir Yenileme ve Milletvekili ile Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Ara Seçimi

Bir önceki bölümde belirtildiği üzere, 5 Haziran 1977 tarihinde yapılan seçimle yasama organının Millet Meclisi kanadı tamamen değişmiş, Cumhuriyet Senatosu tarafının üçte biri yenilenmişti.

Seçim sonrasında sırasıyla; II. Ecevit Hükümeti (21 Haziran 1977 - 21 Temmuz 1977), V. Demirel Hükümeti (21 Temmuz 1977 – 5 Ocak 1978), III. Ecevit Hükümeti (5 Ocak 1978 – 12 Kasım 1979) ve VI. Demirel Hükümeti (12 Kasım 1979 – 12 Eylül 1980) olmak üzere dört hükümet kurulmuştur.

Cumhuriyet Senatosunun diğer üçte birlik bölümünün yenilenmesi ise, III. Ecevit Hükümeti döneminde, 14 Ekim 1979 tarihinde yapılan seçimle gerçekleşmiştir. Ancak 1979 yılı seçimine gelinceye kadar siyasi hayatta bir dizi bunalımlara yol açan gelişmeler daha da artarak devam etmiş; seçim sonrasında TSK'nın hükümete verdiği uyarı mektubu, ülkenin içinde bulunduğu kaos ortamı, 1980 yılı Cumhurbaşkanlığı seçiminde uzlaşılabilmesi, 12 Eylül 1980 askeri darbesine giden sürecin kilometre taşlarını oluşturmuştur.

Bu bölümde, 5 Haziran seçiminin doğrudan sonucu olan birtakım istatistiksel bilgilerin dışında, bu seçimin dolaylı sonuçları incelenecek, seçim sonrasında hükümet kurma çalışmalarına, 1979 ve 1980 yılı seçimlerine temas edilecektir.

5.1.1. Seçim Öncesi Yaşanan İç ve Dış Politik Gelişmeler

CGP ve DP'nin silinme noktasına geldiği, CHP'nin tarihinin en yüksek oyunu aldığı 5 Haziran 1977 seçimi sonucunda ortam, adeta iki partili bir sisteme yönelimi çağırıştırılmıştır. Zira CHP'nin kazandığı milletvekili sayısı 213'te kalmış, tek başına

hükümet kurabilmek için 13 milletvekiline daha ihtiyaç duymuştur. Yine de Cumhurbaşkanı, doğal olarak hükümeti kurma görevini Bülent Ecevit'e vermiştir.⁵⁴⁵

Seçimi müteakip Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu 13 Haziran 1977'de açılmış, Cumhurbaşkanı Korutürk 14 Haziran 1977'de Ecevit'i hükümeti kurmakla görevlendirmiştir.⁵⁴⁶ Ecevit başlangıçta AP ve MHP dışında bir koalisyonu hedeflemiş, MSP, CGP ve DP yetkilileri ile görüşmeler yapmış⁵⁴⁷; milletvekillerinin parti üyeliklerine bakarak değil, kişisel sorumluluk duygularına güvenerek hükümet kurmayı düşünmüştür. Girişimleri sırasında MSP'den beklediği cevabı alamayan Ecevit, Cumhurbaşkanı Korutürk'ün ricası üzerine AP lideri Demirel ile de bir araya gelmiş, ancak o görüşme de olumsuz sonuçlanmıştır.⁵⁴⁸

Bu arada 20 Haziran 1977'de AP, MSP ve MHP Genel Başkanları, Cumhurbaşkanı Korutürk'e ayrı ayrı gönderdikleri mektuplarda, CHP'nin tek başına kuracağı bir hükümete olan reaksiyonlarını dile getirmişler; böyle bir hükümetin onaylanmamasını istemişler, “*Bu hükümet güvenoyu alamaz*” şeklinde düşünmeyen Cumhurbaşkanı'na da bir anlamda tepki göstermişlerdir.⁵⁴⁹ Cumhurbaşkanı Korutürk ise 21 Haziran 1977'de Ecevit'in kurduğu kabineyi onaylamıştır. Bunun üzerine Demirel eleştiri dozunu artırmış, diğer partilerin de Ecevit Hükümeti'ne güvenoyu vermeyeceğini belirtmesine rağmen görevin CHP Genel Başkanına verilmesine olan tepkisini, bu hükümeti “*Çankaya Hükümeti*” olarak nitelendirerek de göstermiştir. Ecevit görevin kendisine verilmesi üzerine; sayısal eksikliklerinin olduğunu, barış ve

⁵⁴⁵ Erdoğan, **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, s. 145.

⁵⁴⁶ Kısa zamanda hükümet listesini oluşturabileceğini söyleyen Ecevit, “*Kendi mutluluklarını ve güvenliklerini, toplumun mutluluk ve güvenliğinde arayan birkaç kişinin desteğiyle Türkiye'nin sorunları çözülebilir*” şeklinde beyanatta bulunmuştur. “*Korutürk halkın isteğini dile getirdi.*”, **Hürriyet Gazetesi**, 15 Haziran 1977, s.1.

⁵⁴⁷ Ecevit, Feyzioğlu ile yaptığı görüşmede kendisinden, “*Ana tercihimiz CHP ile AP diyalogunun sağlanmasıdır. MSP'li bir koalisyona kesin olarak karşıyız. Bunu memleket endişesi ile söylüyorum. CHP'nin hükümet programını ve kadrosunu görüp kesin olarak karar vereceğiz. Biz hiçbir koalisyonun içinde olmayacağız*” cevabını almıştır. “*Ecevit bugün Erbakan'a gidiyor*”, **Hürriyet Gazetesi**, 17 Haziran 1977, s.1.

⁵⁴⁸ Ecevit, Demirel ile yaptığı görüşmede; hükümet programına AP'nin istediği konuları alabileceğini, mutedil bir kabine yapmaya çalışacağını, Meclislerde ortak hareket edilip iş birliği yapılabileceğini, Meclis Başkanlığı konusunda da AP ile anlaşılabilirliğini söylemiştir. Demirel ise, “*226 oyu bulmadan hükümet listesini Cumhurbaşkanı'na götürmenin çok yanlış olacağını, hele Cumhurbaşkanı'nın bu listeyi onaylamasının fevkalade sıkıntılı günler getireceğini*” belirtmiştir. Müteakiben Demirel, “*Kendi 213 oyunu sağlam sayıp karşısındaki 229 oyu çürük saymak anlaşılmaz bir mantuktur*” açıklamasında bulunmuştur. “*Şöyle bir görüşme*”, **Hürriyet Gazetesi**, 20 Haziran 1977, s.13.

⁵⁴⁹ Her birinde, CHP'nin güven oyu alacak milletvekili sayısına ulaşamayacağını belirttiği mektupların tam metni için bkz. “*AP, MSP ve MHP Korutürk'ten CHP hükümetini atamamasını istediler*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Haziran 1977.

huzur isteyen milletvekillerinin kendi gönüllü desteklerine güvendiğini, Meclisin vicdan muhasebesi yapacağını ifade etmiştir.⁵⁵⁰

Böylece II. Ecevit Hükümeti kurulmuş, Hükümet Programı 28 Haziran'da Millet Meclisi'nde okunmuş⁵⁵¹, Program 1 Temmuz'da Genel Kurul'da görüşülmüştür.⁵⁵² Güven oylaması 3 Temmuz'da yapılmış, oy verenlerin 448 olduğu oylama sonucunda 217 kabul, 229 ret oyu çıkarken, 2 de çekimser oy kullanılmıştır.⁵⁵³ Böylece Ecevit'in bağımsızlardan gelebilecek desteğe güvenerek kurduğu Türkiye tarihinin ilk azınlık hükümeti⁵⁵⁴ güvenoyu alamamış ve istifa etmiş, V. Demirel Hükümeti 21 Temmuz 1977'de kuruluncaya kadar görevini sürdürmüştür.

II. Ecevit Hükümeti'nin güvenoyu alamamasının ardından Demirel'in konuya ilişkin konuşmaları devam etmiş, *"İşgalci Çankaya Hükümetinin işgaline son*

⁵⁵⁰ Hürriyet Gazetesi Ecevit Hükümeti'nin açıklandığı haberini, *"Oh... Hele şükür Erbakan'sız bir kabine"* ifadesiyle vermiş, kabineyi açıklarken barış isteyen Ecevit'in görüşme talebini Demirel'in reddettiğini belirtmiştir. *"Ecevit Hükümeti açıklandı"*, **Hürriyet Gazetesi**, 22 Haziran 1977, s.1. Bülent Ecevit başkanlığındaki Bakanlar Kurulu'nun kurulmasına dair tezkere 22.06.1977 tarihli ve 15974 sayılı Resmi Gazetede yayımlanmıştır. Cumhurbaşkanı Korutürk Başbakanlığa gönderdiği yazıda, 5 Haziran 1977 Genel Seçimi sonunda Büyük Millet Meclisi'nde üye sayısı en fazla olan CHP'nin kurduğu bu hükümetin güvenoyu alıp alamayacağını ancak Millet Meclisi'nde tescil edilebileceğini ifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15974.pdf> (25.02.2015). 1971-1980 yılları arasında kurulan hükümetlere ait Bakanlar Kurulu listeleri EK-2'de sunulmuştur.

⁵⁵¹ Hükümet programı okunurken ilginç bir gelişme yaşanmış; AP, MSP ve MHP'liler salonu terk etmişlerdir. Demirel Meclis Grubunda, *"Geldikleri gibi gideceklerdir"* demiş; Ecevit ise hükümet programını, *"Sizden ülkeye barış getirebilmek için destek istiyoruz"* cümlesiyle tamamlamıştır. *"İş zora girdi"*, **Hürriyet Gazetesi**, 29 Haziran 1977, s.1. Başbakan Bülent Ecevit tarafından Hükümet Programının okunmasının ardından, CHP Trabzon Milletvekili Rahmi Kumaş'ın müdahalesiyle, *"Hükümet Programının okunduğu süre içerisinde AP, MSP ve MHP sıralarında kimsenin olmadığı"* tutanaklara geçirilmiştir. Hükümet Programı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 5, Cilt 1, Toplantı 1, 8'inci Birleşim, 28.06.1977, s. 28-45.

⁵⁵² Görüşmelerde, CHP Grubu adına İstanbul Milletvekili Nejat Ölçen; şahısları adına Mardin milletvekili Nurettin Yılmaz, Konya milletvekili Faruk Sükan, İzmir milletvekili Süleyman Genç, hükümet adına Başbakan Bülent Ecevit söz almışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 5, Cilt 1, Toplantı 1, 11'inci Birleşim, 01.07.1977, s. 52-72.

⁵⁵³ CHP'li üyelerin dışında; 3 sandalyesi olan CGP'nin 2 milletvekili çekimser (Kayseri Milletvekili Turhan Feyzioğlu ve Ağrı Milletvekili Mikail Aydemir) oy kullanırken, 1 milletvekili (Van Milletvekili Mehmet Salih Yıldız) oylamaya katılmamıştır. 1 sandalyesi olan DP'nin Konya Milletvekili Faruk Sükan kabul oyu kullanmıştır. Bağımsızlardan Elazığ Milletvekili Ali Rıza Septikaoğlu ret oyu kullanırken; Mardin Milletvekili Nurettin Yılmaz, Diyarbakır Milletvekili Eşref Cengiz ve Siirt Milletvekili Abdülkerim Zilan kabul oyları kullanmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 5, Cilt 1, Toplantı 1, 12'nci Birleşim, 03.07.1977, s. 74, 75.

⁵⁵⁴ Azınlık hükümetleri, Mecliste hükümet kuracak çoğunluğa sahip olmayan partiler tarafından kurulmuş olan hükümetlerdir. Bu tür hükümetler, Meclisten güvenoyu alabilmek için hükümetin dışında kalan partilerin ya da bağımsızların desteğine başvururlar. 1946-1999 yılları arasındaki çok partili dönemde 3 hükümet, tek partiye dayalı olarak ve bu partilerin genel başkanları tarafından kurulmuştur. Bunlar 1977'de Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Bülent Ecevit tarafından kurulan II. Ecevit Hükümeti (21.06.1977 – 21.07.1977), 1979'da Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel tarafından kurulan VI. Demirel Hükümeti (12.11.1979 – 12.09.1980) ve 1999 yılında Demokratik Sol Parti Genel Başkanı Bülent Ecevit tarafından kurulan IV. Ecevit Hükümeti (11.01.1999 – 28.05.1999)'dir. Tuncer, **Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002)**, s. 300, 301.

verilmiştir. Geldikleri gibi gitmişlerdir. Çankaya'dan gelmişlerdir, Çankaya'ya gitmektedirler” şeklinde ifade kullanmış ve Cumhurbaşkanı'na tepkisini yine göstermiştir. Bununla birlikte Demirel, 4 Temmuz 1977'de çok kısa süren bir görüşme sonrası Cumhurbaşkanı Korutürk'ten hükümeti kurma görevini almıştır.⁵⁵⁵ Bir an önce temalarına başlayan Demirel'in MSP ve MHP liderleri ile olan temasları olumlu geçmiş; ancak Demirel, Ecevit'in tarafsız bir başbakanın başkanlığında hükümet kurulmasını içeren CHP – AP koalisyonu önerisini ise reddetmiştir.⁵⁵⁶ AP, MSP ve MHP'nin hükümet kurma çalışmaları bir yandan devam ederken Demirel; CHP liderinin bu önerisine, “Pişmiş aşı su katmak”, “Atı alan Üsküdar'ı geçti” şeklinde ifadelerle tepki göstermiştir.⁵⁵⁷ Protokol çalışmaları sürerken AP'nin özellikle MSP ile anlaşması zaman almış, Millî Eğitim ve İçişleri Bakanlıklarının paylaşılmasında sorun yaşanmıştır.

Sonuç olarak yukarıda anlatılan gelişmeler kapsamında, 1 ay süren II. Ecevit Hükümeti (21.06.1977 – 21.07.1977) sona ermiş, II. Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin kurulmasına doğru gidecek süreç hız kazanmıştır. Cumhurbaşkanı Korutürk tarafından 4 Temmuz 1977 tarihinde hükümeti kurma ve Bakanlar Kurulu'nun teşkili görevi Süleyman Demirel'e verilmiştir.

Yukarıda belirtildiği gibi, kabinenin teşkili kapsamında koalisyon ortaklığı çalışmalarında bazı sorunlar yaşanmış, koalisyon iki bakanlıkta düğümlenmiştir. MSP, İçişleri ve Millî Eğitim Bakanlıklarını almakta; MHP ise bunları MSP'ye vermemekte direnmiştir. Bunun üzerine AP yetkilileri, 16 Temmuz 1977 günü MHP ve MSP'lilerle ayrı ayrı görüşmeler yapmışlardır.⁵⁵⁸ Günler süren tarafları ikna çalışmaları nihayet neticelenmiş, Bakanlar Kurulu listesi, 21 Temmuz 1977 tarihli ve 16003 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.⁵⁵⁹

⁵⁵⁵ Örsan Öymen, “Politika Kazanı – Çankaya Savaşı”, **Milliyet Gazetesi**, 05 Temmuz 1977, s. 7.

⁵⁵⁶ “AP Genel Başkanı temalarını tamamladı. Demirel, Ecevit'in CHP – AP önerisini reddetti”, **Milliyet Gazetesi**, 09 Temmuz 1977, s.1.

⁵⁵⁷ “Demirel: Ecevit'in beyanını pişmiş aşı su katmak sayarım”, **Milliyet Gazetesi**, 10 Temmuz 1977, s.1.

⁵⁵⁸ “Koalisyon iki bakanlıkta düğümlendi”, **Hürriyet Gazetesi**, 17 Temmuz 1977, s.1.

⁵⁵⁹ 1971-1980 yılları arasında kurulan hükümetlere ait Bakanlar Kurulu listeleri EK-2'de sunulmuştur. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/16003_1.pdf (05.06.2016). Çavdar'a göre, II. MC olarak adlandırılan AP-MSP-MHP koalisyonu hükümetinde MHP daha hızlı bir kadrolaşmaya girişmiş; Gümrük-Tekel Bakanı olan Gün Sazak ve Müsteşarı Namık Kemal Zeybek Gümrük Bakanlığı'nda, Cengiz Gökçek Sağlık Bakanlığı'nda, Ağâh Oktay Güner Ticaret Bakanlığı'na bağlı Tarih, And Birlik, Çukobirlik gibi üretici birliklerinde MHP'lilerden oluşan bir taban kurmuşlardır. Çavdar, **a.g.e.**, s. 247, 248. Dönemin Bağ-Kur Genel Müdürü Ünal Yaltrık'a göre, kabinenin açıklanmasını müteakip bakanlık bekleyen milletvekillerinin çoğu tepki göstermiş; partinin o dönemde

1 Ağustos 1977 tarihinde yapılan güven oylaması sonucunda CHP, 2 CGP'li ve DP'li Faruk Sükan ve 2 bağımsız milletvekili ret oyu kullanmış, güven oylamasından sonra kavga çıkmış, Demirel teşekkür konuşması için beklemek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte 5 Haziran seçiminden sonra girilen ikinci hükümet kurma denemesi bu defa olumlu sonuçlanmış ve AP lideri Demirel başkanlığındaki AP-MSP-MHP koalisyon hükümeti güvenoyu almıştır.⁵⁶⁰ Anayasanın 103 ve İç Tüzüğü'nün 105'inci maddeleri gereğince yapılan güven oylamasında 448 oy kullanılmış, bunların 229'u kabul, 219'u ret şeklinde olmuştur. Böylece, Süleyman Demirel tarafından kurulan ve 21 Temmuz 1977 ile 5 Ocak 1978 tarihleri arasında görev yapacak bu hükümete Millet Meclisi'nce güvenoyu verilmiştir.⁵⁶¹

Bu arada Millet Meclisi Başkanlığı seçiminin devam ettiği⁵⁶² ve mahalli seçimler için partilerin hazırlık yaptığı bir dönemde CHP lideri Ecevit, "*Cephe Hükümetinin parlamentoyu çalıştırmamasının nedeni, hesap vermekten kaçmasıdır*" demiş; yerel seçim sonrasında yaşanacakları adeta tahmin etmiş, mahalli seçim kampanyası kapsamında Milas ve Muğla'da yaptığı konuşmalarda 11 Aralık seçiminin yeni bir hükümetin yolunu açacağını iddia etmiştir.⁵⁶³

Öte yandan II. Milliyetçi Cephe Hükümeti döneminde de ciddi boyutlarda anarşi olayları görülmüş, çok sayıda can ve mal kaybı yaşanmıştır. Öyle ki, terör olayları yaşanırken dönemin İçişleri Bakanı Korkut Özal, bunalımın Türk toplumunun

---

istenmeyen kişileri olan, özellikle Ali Şevki Erek, Seyfi Öztürk, Saadettin Bilgiç, Necmettin Cevheri ve Turhan Kapanlı'nın bakan olmaları partiyi karıştırmıştır. Daha güvenoyu alınmadan AP içinde küçümsenmeyecek bir muhalefet baş göstermiş, bakanlık paylaşımında MSP ve MHP'ye büyük tavizler verildiği ileri sürülmüş, "*Demirel'in etrafta*" denen kişilere giderek artan bir tepki oluşmuştur. Böylece "*11'ler Olayı*"na kadar uzayan yolun başlangıcını, yukarıda anlatılan gelişmeler teşkil etmiştir. Ünal Yaltırık, **11'ler Olayı (25 Yıllık Sır)**, İleri Yayınları, İstanbul, 2005, s. 33, 34. Bu arada MHP'ye 1975'teki I. MC Hükümeti'ndeki 3 milletvekilliğine karşılık 2, 1977'deki II. MC Hükümeti'ndeki 16 milletvekilliğine karşılık 5 bakanlık verilmesi, "*MHP'nin parlamentoda değil, sokakta temsil ettiği gücün karşılığı olduğu*" düşüncesini adeta doğrulamaktadır. Bu bakanlıklarda yoğun bir kadrolaşmaya gidilmesi, radikal sağın devlet bürokrasisine hâkim olma amacını göstermektedir. Sonuç olarak sanayi sermayesinin siyasal temsilcisi olan AP ve Başbakan Süleyman Demirel, sol muhalefeti bastırmada yasal-meşru yollar dışına çıkarak MHP'den, "*devlete yardımcı paramiliter silahlı bir güç*" olarak yararlanma stratejisi izlemiştir. Ayrıca Süleyman Demirel, MHP'nin toplumu terörize etme ve alevi katliamlarına yönelerek mezhepsel alevi-sünni çatışması yaratmaya dayalı iç savaş stratejisini açıkça desteklemiştir. Mehmet Özgüden, "*a.g.m.*", Der.: Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, **a.g.e.**, s. 392, 393. Bakanlar Kurulu listesi için ayrıca bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HB41.htm> (11.06.2016).

⁵⁶⁰ "*Kazanan tekrar Demirel oldu*", **Hürriyet Gazetesi**, 2 Ağustos 1977, s. 1.

⁵⁶¹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 5, Cilt 1, 25'inci Birleşim, 01.08.1977, s. 209.

⁵⁶² Bir önceki bölümde, 1977 yılında yapılan seçimler başlığı altında belirtildiği gibi, Millet Meclisi Başkanının seçimi yüz otuz beş gün sürmüştür.

⁵⁶³ "*Ecevit: 11 Aralık, parlamentonun kilidini ve yeni bir hükümet yolunu açacaktır*", **Tercüman Gazetesi**, 14 Kasım 1977, s.1.

bünyesinden meydana geldiğini söylemiş, “Anarşiyi şu ya da bu hükümetle önleneyeğini söylemek yanlıştır” demiştir. İçişleri Bakanı, toplumun bünyesindeki rahatsızlığın siyasi meseleden öte devlet meselesi olduğunu ve anarşinin idarecilerle önleneyeğini düşünmenin hatalı olduğunu belirtmiş, bunalım ve anarşinin temelinde sosyoekonomik nedenlerin yattığını söylemiştir. Bir başka deyişle, Türkiye’nin içinde bulunduğu bunalımın ve anarşinin nedeninin, siyasiden çok öte, devlet meselesi olduğuna dikkat çekmiştir.⁵⁶⁴

II. MC döneminde ekonomik sıkıntılar da baş göstermiş, konuyla ilgili haberler basında geniş bir biçimde yer almıştır. Başta petrol ürünleri olmak üzere birçok zorunlu tüketim malına yapılan zamlar birbiri arkasından yeni zamlara neden olmuş, 6 Ekim’de kibrit, deterjan ve sabuna zam yapılmıştır. Bir süredir piyasada darlığı görülen küp şeker de karaborsaya düşmüş ve bu nedenle bazı çıkarıcılar, küp şekere gizli bir zam yaparak 10 liralık bir kilo küp şekeri 11 liraya satmışlardır.⁵⁶⁵

Bu dönemde eğitim öğretim faaliyetleri kapsamında da sıkıntılar yaşanmıştır. Zira kanlı çatışmalar yüzünden yüksekokullarda bir türlü normal öğretim programları uygulanamamış, 80 fakültede her bir öğretim üyesine 10 öğrenci düşmesine karşın anarşik olaylar nedeniyle eğitim yapılamamış, öğretim üyeleri sayısındaki yüzde yüz artışa rağmen yığılmalar yüzünden yine de bazı fakültelerde sıkıntılar çekilmiştir.⁵⁶⁶

Ayrıca, ülkede yaşanan sıkıntılar, İstanbul Sanayi Odası’nın hazırladığı bir rapora da konu olmuş ve AP-CHP koalisyonunun kurulmasının gerekliliği belirtilmiştir. Oda Yönetim Kurulu’nun hazırladığı faaliyet raporunda, Türkiye’nin tüm ekonomik, sosyal ve siyasal sorunlarının çözümlenmesi için AP-CHP koalisyonunun bir an önce kurulması görüşü savunulmuştur. Buna göre raporda; mevcut hükümetin kendi içinde uyumsuz, bazen gizli, bazen de açık, biri diğerini suçlayan siyasi partilerin koalisyonu olduğu belirtilmiştir. Koalisyonu oluşturan her siyasi partinin ve hatta her bakanın, kendini yalnız başına hükümet zannettiği bu dönemde, Türkiye’nin ciddi iç ve dış sorunlarının halledileceğine inanılmadığının da belirtildiği raporda, Oda Yönetim Kurulu çare olarak AP-CHP koalisyonunu önermiştir.⁵⁶⁷

⁵⁶⁴ “Anarşi, hükümet değişse de durmaz”, **Akşam Gazetesi**, 24 Aralık 1977, s.1.

⁵⁶⁵ “Küp şeker karaborsaya düştü, kibrit ve sabuna da zam yapıldı”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 07 Ekim 1977, s.1.

⁵⁶⁶ “Her şey var, eğitim yok”, **Hürriyet Gazetesi**, 30 Ağustos 1977, s.3.

⁵⁶⁷ “Her bakan kendi başına hükümet”, **Hürriyet Gazetesi**, 17 Kasım 1977, s.1, 13.

V. Demirel Hükümeti'nin gensoru ile düşürülmesiyle ilgili süreç ise şu şekilde işlemiştir: 11 Aralık 1977 tarihli yerel seçimlerini müteakip AP'den istifalar başlamış, Konya milletvekili Oğuz Atalay, Ankara milletvekili Mustafa Kılıç ve Mardin milletvekili Şerafettin Elçi AP'den istifa etmiştir.⁵⁶⁸ Afyon milletvekili Mete Tan ile Güneş Ongüt'ün de 14 Aralık'ta AP'den istifa etmesiyle, II. Cephe iktidarının Millet Meclisi'ndeki çoğunluğu kalmamıştır.⁵⁶⁹ AP Sinop milletvekili Hilmi İşgüzar ile AP Balıkesir milletvekili Cemalettin İnkaya ise 15 Aralık'ta partilerinden istifa etmişler; İşgüzar ve İnkaya istifa mektuplarında *“iç ve dış sorunlar patlama noktasına geldi”* şeklinde beyanatta bulunmuşlardır. Böylece MC'nin sayısı 220'ye düşmüştür. Son istifalar üzerine Demirel, *“Bu istifalarla hükümetin çekileceğini düşünmek yanlış olur. Hükümeti düşürmek için 226 oya ihtiyaç vardır. Bulsunlar 226'yı düşürsünler hükümeti, bu kadar sorun ortada dururken, bir de hükümetten çekilmek niye? Biz hükümet bunalımı çıkarma taraftarı değiliz. IMF var, kredi sorunları varken, hükümeti bırakmanın yararı nedir, sorarım size?”* şeklinde bir açıklama yapmış, *“Biz bu hükümeti devam ettirmeye mecburuz. Biz bu hükümeti kendimiz almadık ki, millet bize verdi”* değerlendirmesinde bulunmuştur.⁵⁷⁰ Öte yandan AP'den istifa eden ve bir bağımsız grup kuran milletvekilleri ortak bir açıklama yapmışlar, mevki ve makam beklemediklerini açıklayan 12'ler, *“Temennimiz, bu mücadelemizin başkalarınca yozlaştırılmaması, AP yöneticilerinin iktidarsız bir iktidar koltuğuna yapışıp kalmamalarıdır”* demişlerdir. 12'ler, *“Demokratik kural ve teamüllerden sapmadan Meclis'in çoğunluğuna dayanan bir hükümetin kurulmasına yardımcı olunmalıdır”* şeklinde de beyanatta bulunmuşlardır. 12'lerden bağımsız milletvekili Orhan Alp ise, *“AP'li yöneticiler kaldıkça AP-CHP koalisyonu olmaz”* şeklinde bir açıklama yapmıştır.⁵⁷¹

Bunun üzerine Ecevit, AP'den ayrılan bağımsız milletvekilleriyle İstanbul Florya'da bulunan belediyeye ait Güneş Motel'de görüşmüş, yapılan görüşmede

⁵⁶⁸ “Atalay, Kılıç ve Elçi AP'den istifa etti”, **Milliyet Gazetesi**, 12 Aralık 1977, s.1.

⁵⁶⁹ “2 Milletvekili daha AP'den istifa etti”, **Milliyet Gazetesi**, 15 Aralık 1977, s.1.

⁵⁷⁰ “Varan 9: İşgüzar ve İnkaya da AP'den ayrıldılar”, **Milliyet Gazetesi**, 16 Aralık 1977, s.1, 9.

⁵⁷¹ “12'ler: Mevki ve makam beklemiyoruz”, **Milliyet Gazetesi**, 25 Aralık 1977, s.1, 9. AP içindeki bunalımın kabinede bakanlık paylaşımıyla başladığını düşünen dönemin Bağ-Kur Genel Müdürü Ünal Yaltrık'a göre Demirel'in en büyük hatası, bakan olma yeteneği bulunmayan birçok kişiye bakanlık payesi vermiş olmasıdır. Bu tutum, her milletvekilini bakan olanlarla kendisini kıyaslamasına yol açmıştır. Böylece her milletvekili adeta bakan olma yarışı içine girmiştir. AP içindeki muhalif milletvekilleri gidişattan, yönetimden veya mahalli kaygılardan değil, *“bakan”* olmadıkları için isyankar davranışlarda bulunmuşlardır. Yaltrık, **a.g.e.**, s. 50.

12'lerin CHP'nin gensoru önergesine kırmızı oy vermeleri üzerinde anlaşılmıştır. Görüşmeler sırasında Balıkesir milletvekili Cemalettin İnkaya, CHP-AP koalisyonunun denenmesinde ısrar etmiş, başta Ecevit olmak üzere toplantıya iştirak edenlerin tümü buna karşı çıkmıştır. Bunun üzerine İnkaya bu hükümette görev almayacağını açıklayarak toplantıyı terk etmiş, daha başlangıçta hükümet kurulmadan 12'ler arasında anlaşmazlıklar çıkmış ve bağımsızlar adeta bölünmüştür.⁵⁷²

Yukarıda belirtilen gelişmeleri, beklenen gensoru önergesinin verilmesi izlemiştir. CHP Grubu adına Grup Başkanvekilleri Altan Öymen ve Hayrettin Uysal 29.12.1977 tarihinde, *“içte ve dışta güvenliği sağlayamadığı, cephecilik anlayışıyla ulusal birliğimizi zedelediği, halk çoğunluğunu yoksulluğa sürüklediği ve TC Devletini anayasanın belirlediği kurallardan ve çerçeveden uzaklaştırmaya çalıştığı”* iddiasıyla Başbakan Süleyman Demirel başkanlığındaki hükümet hakkında Anayasanın 89. Millet Meclisi İçtüzüğü'nün 107. maddeleri uyarınca bir gensoru açılması için önerge vermişlerdir. Millet Meclisi'nin 31 Aralık 1977 günlü oturumunda yapılan oylama sonucunda hükümet güvenoyu alamamış; oylamaya 446 milletvekili katılmış, 218 kabul, 228 ret oyu çıkmış, böylece Bakanlar Kurulu düşürülmüştür.⁵⁷³

Sonuç olarak yaklaşık 5 ay, 2 hafta (168 gün) süren V. Demirel Hükümeti (21.07.1977 - 05.01.1978), Türkiye'nin gensoru ile düşürülen ilk hükümeti olmuştur. V. Demirel Hükümeti'nin düşürülmesini müteakip Bakanlar Kurulu'nun yeniden teşkili için CHP Genel Başkanı ve Zonguldak Milletvekili Bülent Ecevit'in görevlendirildiğine dair Cumhurbaşkanlığı tezkeresi, 3 Ocak 1978 tarihinde Millet Meclisi'nde okunmuş;⁵⁷⁴

⁵⁷² a.g.e.,s. 132, 133. Dönemin AP İzmir Milletvekili Ali Naili Erdem'e göre bu 11 milletvekilinden bir ikisi dışındakiler Süleyman Demirel'in yakın çalışma arkadaşlarıydı. Doktor Mete Tan, Demirel'in gizli toplantılarına iştirak edecek kadar yakın bir isimdi. Sivas Milletvekili Enver Akova, ilk seçildiği günden itibaren her zeminde Demirel'e toz kondurmamayan bir kişiydi. Rize Milletvekili Mataracı da Demirel'in silahşörüydü. Özetle Ali Naili Erdem, *“Güneş Motel Olayı”*nı bir ayıp olarak nitelendirmiş; bu olayı, *“Kırılmışım... ve bir anlamda düş kırıklığına uğramışım. Arkadaşlarım bunu yapmamalıydılar... Bana göre zor ayakta duran demokrasimiz, bir yara daha almıştı. Ve bu yara kötülerin elinde bir emsal olarak varlığını sürdürecekti”* şeklinde yorumlamıştır. Ali Naili Erdem, **Siyasetin Yollarında**, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2004, s. 253-255.

⁵⁷³ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 5, Cilt 2, Toplantı 1, 85'inci Birleşim, 31.12.1977, s. 96-98, 117-120. Demirel Hükümeti, 12 bağımsız milletvekilinin oylarıyla yenilgiye uğramış; bu milletvekilleri, *“Cephe Hükümetinin performansı, II. Cephe Hükümeti sırasında meydana gelen 126 öldürme olayı ve Güneydoğu'da Kürtlere yapılan baskılar”* nedenleriyle Demirel'e karşı oy kullanmışlardır. Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, s. 202.

⁵⁷⁴ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 5, Cilt 2, Toplantı 1, 86'ncı Birleşim, 03.01.1978, s. 124. Bu arada 11 bağımsız milletvekili, 2 Ocak 1978'de yazılı bir açıklama yapmışlar, Bülent Ecevit başkanlığında kurulacak bir hükümette görev alma ve hükümeti destekleme konusunda görüş birliğine vardıklarını bildirmişlerdir. İlave olarak; Ecevit'le AP'den ayrılan bağımsız milletvekilleriyle yapılan görüşmelerde varılan anlaşmaya göre, bağımsızların hepsine de bir bakanlık verilmesi kararlaştırılmıştır.

bunu, yeni kurulan “Yerel Yönetim Bakanlığı” ve “İşletmeler Bakanlığı”nı da içeren Bakanlar Kurulu listesinin 5 Ocak 1978 tarihinde okunması takip etmiştir.⁵⁷⁵

Bakanlar Kurulu listesinin açıklanmasını müteakip, hükümetin önceliğinin can güvenliğinin sağlanması olduğunu söyleyen Ecevit, kendisine görev verilmesinin ardından ilk açıklamasını, “*Vatandaşın düşünce, öğrenim özgürlüğüne ve can güvenliğine yönelebilecek Anayasa dışı her türlü eylem karşısında demokratik hukuk kuralları içinde müsamahasız kararlı olmak azmindeyiz*” şeklinde yapmıştır.⁵⁷⁶

III. Ecevit Hükümeti için yapılacak güven oylaması öncesinde basında; bağımsız milletvekillerinin öldürülme korkusu içinde olduklarına, ölümle tehdit edildiklerine, kendi evlerinde kalamadıklarına, Balıkesir Milletvekili İnkaya’nın “*Çocuklarını kaçıırız*” tehdidi ile güven oylamasına katılmasının önleneneğine dair haberler çıkmıştır. Aynı haber kaynağında, AP’den ayrılan 11 milletvekili arasında Ecevit Hükümeti’nde görev almayan tek milletvekili olan Oğuz Atalay’ın evinde, hükümet tarafından görevlendirilen polislerin kaldığı bilgisi yer almıştır.⁵⁷⁷

Başbakan Bülent Ecevit tarafından kurulan Bakanlar Kurulu programının görüşmeleri 15 Ocak 1978 tarihinde yapılmış;⁵⁷⁸ böyle bir hükümetin kuruluşundan fevkalade huzursuz olan, olayı içine sindiremediğini ifade eden dönemin AP İzmir Milletvekili Ali Naili Erdem, hükümet programı üzerine AP Meclis Grubu adına bir

---

Ancak Oğuz Atalay, “*Sağlık durumunun bozuk olduğu*” gerekçesiyle bakanlık kabul etmeyeceğini açıklamıştır. “*Hükümet alelacele kuruluyor*”, **Hürriyet Gazetesi**, 3 Ocak 1978, s. 1,13.

⁵⁷⁵ 1971-1980 yılları arasında kurulan hükümetlere ait Bakanlar Kurulu listeleri EK-2’de sunulmuştur. CGP, DP ve bağımsız bakanların isimlerinin okunması esnasında tatsız olaylar yaşanmış, AP sıralarından “yuh” sesleri duyulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 5, Cilt 2, Toplantı 1, 88’inci Birleşim, 05.01.1978, s. 200-202. Bakanlar Kurulu listesini içeren 6 Ocak 1978 tarihli Resmi Gazete için ayrıca bkz. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/16161.pdf> (20.06.2016). Kabinenin açıklanmasından sonra ilk tepki, Güneş Motel toplantısını terk eden Cemalettin İnkaya’dan gelmiş, bu toplantıya katılan arkadaşlarını, “*Bir koltuk uğruna CHP’ye koltuk değneği oldular. İlk deklarasyonumuza aykırı davrandılar. Bağımsız milletvekillerinin görev almayacağı birçok hükümet kurma yolları mevcut iken, bunları çeşitli şekilde denemeye ve zorlamaya yanaşmadılar. Tarih en doğru yarığıştır. Olayları hep beraber izleyeceğiz ve göreceğiz.*” şeklinde eleştirmiştir. Yaltrık, **a.g.e.**, s. 144.

⁵⁷⁶ “*Ecevit: İlk işimiz can güvenliğini sağlamaktır.*”, **Milliyet Gazetesi**, 6 Ocak 1978, s.8. Cumhurbaşkanı Korutürk’ün, Ecevit’in listesini onaylamasının ardından Bakanlar Meclis’te “*Kent var, Marlboro var*” sesleriyle karşılanmış; Erbakan’ın onaya yorumu, “*Ecevit Hükümet değil, koltuk cephesi kurdu*” şeklinde olmuştur. Tercüman Gazetesinde “*Herkese bir bakanlık!*” başlığı altındaki yazısında Nazlı Ilıcak ise yeni bakanlıkların ihdasında devlet işlerinin inkişafı yerine, bağımsızları tatmin kıstasının geçerli olduğunu belirtmiştir. Maddi sıkıntı içinde bulunan ve cari masrafların kısılması suretiyle tasarrufa yönelen bir Türkiye’de Başbakanlık koltuğunun satın alındığı, vatandaşın vergi şeklinde ödediği paraların CHP’ye “*koltuk değneği*” alımında kullanıldığı yorumunda bulunmuştur. “*Hükümet Kuruldu*”, **Tercüman Gazetesi**, 6 Ocak 1978, s.1.

⁵⁷⁷ “*Bağımsızlar öldürülme korkusu içinde*”, **Barış Gazetesi**, 12 Ocak 1978, s.1.

⁵⁷⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 5, Cilt 2, Toplantı 1, 92’nci Birleşim, 15.01.1978, s. 288-315.

konuşma yapmıştır. Konuşmasında, bu hükümetin hukukilikten yoksun olduğunu; hürriyetin de, hukukun da temelinde ahlakın yattığını belirtmiştir. Devletin en yüksek mevkilerinin ulufe dağıtılır gibi dağıtıldığını belirten Erdem, “*kuruluşunda entrika ve tertip olan hükümetler, iktidar olamazlar; sadece millet iradesine rağmen kendisini hükümet yapanların çıkar pazarı olurlar*” şeklinde konuşmuştur. Utanç verici yollardan entrikayı marifetmiş gibi benimseyerek yola çıkanların sonunun, başladıkları gibi olacağını vurgulayan Erdem; bu hükümetin, “*koltuğa oturma hükümeti*” olduğunu söylemiş, ülkenin hiçbir sorununu çözmeye ne gücünün, ne de inancının olduğunu belirtmiştir.⁵⁷⁹

Müteakiben III. Ecevit Hükümeti için güven oylaması 17 Ocak 1978 tarihinde yapılmış, 447 üyenin iştirak ettiği oylamada 218 ret ve 229 kabul oyu kullanılmıştır. CHP, CGP, DP ve bağımsızlardan oluşan ve 05 Ocak 1978 – 12 Kasım 1979 tarihleri arasında görev yapacak 42’nci hükümet böylece kurulmuştur.

III. Ecevit Hükümeti döneminde de terör olaylarında azalma görülmemiş, pek çok kişi ölmüş veya yaralanmıştır. Bunlar arasında; iç savaş boyutuna varması ve kardeş kavgasının geldiği aşamayı gözler önüne sermesi nedeniyle Kahramanmaraş’ta yaşananların ayrı bir yeri vardır. Kahramanmaraş’ta vurularak öldürülen sol görüşlü iki öğretmenin 22 Aralık 1978 günü yapılan cenaze törenlerinin ardından olaylar çıkmış, olayların büyümesi üzerine şehirde hava çok gergin bir hal almış, pek çok işyeri tahrip edilmiştir.⁵⁸⁰ 25 Aralık’ta Kahramanmaraş’ta meydana gelen olaylarda ölenlerin sayısı 111 olarak açıklanmış, olaylarla ilgili olarak 66 kişinin ise tutuklandığı duyurulmuştur. 26 Aralık’ta ise Bakanlar Kurulu iki ay süreyle Adana, Ankara, Elazığ, Bingöl, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, İstanbul, Kahramanmaraş, Kars, Malatya, Sivas ve Urfa illerinde Anayasa’nın 124. maddesi uyarınca sıkıyönetim ilan etmiştir. 27 Aralık’ta da sıkıyönetim ilan edilen illerde Sıkıyönetim Mahkemeleri kurulmuştur.⁵⁸¹

⁵⁷⁹ Erdem, **a.g.e.**, s. 253-255.

⁵⁸⁰ “Kahramanmaraş’ta 150 işyeri tahrip edildi. 2 ölü 39 yaralı var”, **Tercüman Gazetesi**, 23 Aralık 1978, s.1. Aynı olay bir başka kaynakta şu şekilde ele alınmıştır: TÖB-DER’li iki öğretmenin camiye götürülen cenazelerine karşı, “Komünistlerin ve Alevilerin cenaze namazı kılınmaz” diye protesto gösterilerine girişen saldırganlar, pek çok işyerini tahrip etmiştir. Adeta isyan niteliğindeki olaylar güçlükle kontrol altına alınabilmiştir. “K.Maraş’ta 2 öğretmenin cenazesini kaldırtmayan sağ grupların gösterilerinde 2 kişi öldürüldü”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Aralık 1978, s.1. Aynı tarihte laikliğin 50. Yıldönümü için düzenlenen bir seminerde Cumhurbaşkanı Korutürk, “Birbirimizin dini duygularına ve inançlarına saygı göstermemiz şarttır” şeklinde konuşmuş, “Ayrı mezhepten olan vatandaşlarımızı birbirine düşman hale getirmek için her türlü sinsice planlar uygulanmaktadır” demiştir. “Kardeş kavgasına sürüklenmemize devlet seyirci kalmaz”, **Tercüman Gazetesi**, 23 Aralık 1978, s.1.

⁵⁸¹ Anadolu Ajansı Yayınları: 12, **a.g.e.**, s. 272.

III. Ecevit Hükümeti içinde zamanla anlaşmazlıklar da baş göstermiş, Başbakan Yardımcısı Turhan Feyzioğlu, hükümetin kurulmasından yaklaşık 9 ay sonra, 18 Eylül 1978 tarihinde görevinden istifa etmiş, Meclis'te 214 CHP'li, 1 DP'li, 14 bağımsız olmak üzere iktidarı destekleyen üye sayısı 229'a düşmüştür. CGP'li Devlet Bakanı Salih Yıldız ise partisinin hükümetten ayrılma kararına katılmayarak partisinden istifa etmiş, ancak hükümetten istifa etmeyeceğini açıklamıştır. Öte yandan Devlet Bakanı Kılıç “*11 bağımsız arkadaş yekvücdüz. Hükümetin devamında kararlıyız*” derken, DP'li Başbakan yardımcısı Sükan “*Hizmetlerimize yılmadan devam edeceğiz*” şeklinde beyanatlarda bulunmuşlardır.⁵⁸² Ecevit Hükümeti'nde ikinci istifa, hükümetin kurulmasından yaklaşık bir yıl sonra, 2 Ocak 1979 tarihinde gerçekleşmiş, İçişleri Bakanı İrfan Özaydınlı istifa etmiştir. Kahramanmaraş olaylarında tahrikin iki taraflı olduğunu söyleyen Özaydınlı, istifasının Kahramanmaraş olaylarıyla ilgili olmadığını belirtmiştir.⁵⁸³ Boşalan İçişleri Bakanlığına 13 Ocak 1979 tarihinde Hasan Fehmi Güneş getirilmiş; 14 Ocak 1979'da ise Millî Savunma Bakanı Hasan Esat Işık istifa etmiş, yerine Bolu Senatörü Neşet Akmandor atanmıştır.⁵⁸⁴ Hükümetin kurulmasından yaklaşık 15 ay sonra, 14 Nisan 1979'da ise bağımsız 6 bakan (Enver Akova, Mustafa Kılıç, A. Rıza Septioğlu, Orhan Alp, Ahmet Karaaslan, Güneş Öngüt) “*Bazı hususları son defa tekrarlıyoruz*” diyerek bir deklarasyon yayınlamışlar, hükümet içindeki uyumsuzluğun giderilmesini istemişlerdir. Türk siyasal yaşamında “*Altılar Harekâtı*” olarak isim verilen bu girişimde, Ecevit'in bin bir güçlkle AP'den transfer edip Bakanlık koltuğuna oturttuğu altı bağımsız bakan; devletin, ülkesi ve milletiyle bölünmezliğinin tehlikeye düştüğünü iddia etmişlerdir. Ayrıca; “*belirli bölgelerde halk üzerinde yoğunlaştırılan millî birliğimize yönelik hareketlerin müsamaha ile karşılanmaması*”, “*adam kayırma ve partizanlığın son bulması*”, “*derneklerin tahakkümü altına girmiş olan kadroların arındırılması*”, “*yolsuzlukların tamamen önlenmesi*”, 6 bakanın taleplerinden bazılarını oluşturmuştur.⁵⁸⁵ Bu gelişmeyi, Devlet Bakanı ve Sivas Milletvekili Enver Akova'nın 30 Mayıs 1979 tarihinde istifası takip etmiştir. Akova, Başbakan Ecevit'e gönderdiği istifa mektubunda, altı bakan olarak yaptıkları ortak açıklamada belirtilen sorunlar karşısında hiçbir önlem alınmadığını

⁵⁸² “*Feyzioğlu istifa etti*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Eylül 1978, s.1.

⁵⁸³ “*Özaydınlı istifa etti*”, **Milliyet Gazetesi**, 3 Ocak 1979, s.1.

⁵⁸⁴ Anadolu Ajansı Yayınları: 12, **a.g.e.**, s. 274.

⁵⁸⁵ “*Altı bağımsız bakan Ecevit'e başkaldırdı*”, **Hürriyet Gazetesi**, 15 Nisan 1979, s.1.

belirtmiş, hükümetin gerekli tedbirleri almadığını vurgulamış, “*Bundan böyle hükümet içinde kalarak müşterek mesuliyeti taşımayacağımdan bakanlık görevimden istifa ediyorum*” diyerek Başbakanlık makamına istifa mektubunu sunmuştur.⁵⁸⁶ Bağımsızlardan Enver Akova’nın hükümetten ayrılmasının ardından yerine eski AP’li olan Kırklareli bağımsız milletvekili Hasan Korkut atanmıştır.⁵⁸⁷ Bunun üzerine Demirel, hükümetin bir sayıyla düşürülmesi olasılığı çıktığı zaman eski AP’li Hasan Korkut’un birden “*bakanlaştırılmasına*”, hele bunun Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmasına bozulmuştur. Ayrıca, AP tarafından Cumhurbaşkanı aleyhinde bir bildiri yayınlanmış, bildiride “*Hükümetin başı, Cumhurbaşkanı’ni kendi emeline alet etmiştir*” ifadesi kullanılmış, Korutürk’ün AP lideri ile görüşme talebini Demirel reddetmiştir.⁵⁸⁸ Diğer bir ayrılma 7 Haziran 1979 tarihinde gerçekleşmiş, Sosyal Güvenlik Bakanı Hilmi İşgüzar, açılan meclis soruşturması nedeniyle “*Tahkikatın selameti*” gerekçesiyle kendisinin de isteğiyle bakanlıktan istifa ettiğini açıklamıştır. Bunun üzerine 7 Haziran’da görüşülen, 9 Haziran’da oylanması gereken gensoru önergesi de düşmüştür. Demirel olayı, “*İşgüzar istifa etmedi, ettirildi. Gensoru görüşülmekten alıkonuldu*” şeklinde yorumlamıştır.⁵⁸⁹ 20 Eylül 1979 tarihinde bir başka kopma, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Faruk Sükan’ın istifasıyla yaşanmıştır. Sükan istifasına neden olarak, “*Buhrandan bu hükümetle çıkılamayacağını*” göstermiş ve 8 sayfalık bir mektupla istifasını Başbakan Ecevit’e bildirmiştir.⁵⁹⁰ İmar ve İskân Bakanı Ahmet Karaaslan da 29 Eylül’de, “*Bugünkü hükümetin yapısı ve dayandığı Meclisin kritik sayısı ile Türkiye’nin hiçbir sorununun kesinlikle hallolmayacağına inandığını*” belirterek görevinden istifa etmiştir.⁵⁹¹ 5 Ekim 1979’da ise İçişleri Bakanı Hasan Fehmi Güneş, şarkıcı Aynur Aydan’la olan ilişkisi basında açıklandıktan sonra Türk halkından özür dileyerek bakanlık görevinden istifa etmiştir. Öte yandan Tercüman Gazetesi bu

⁵⁸⁶ “*Akova istifa etti*”, **Hürriyet Gazetesi**, 31 Mayıs 1979, s.1.

⁵⁸⁷ “*Bir bakan daha bulundu*”, **Hürriyet Gazetesi**, 3 Haziran 1979, s.1.

⁵⁸⁸ “*Demirel Köşk’le ipleri kopardı*”, **Hürriyet Gazetesi**, 5 Haziran 1979, s.1.

⁵⁸⁹ “*Ve İşgüzar istifa etti*”, **Hürriyet Gazetesi**, 8 Haziran 1979, s.1. Kayseri Milletvekili Turhan Feyzioğlu ve 14 arkadaşının; Sosyal Sigortalar Kurumu’nun, Yönetim Kurulu kararına rağmen kurum fonlarını özel bankalara yatırdığı, arsa alımlarındaki yolsuzluklara göz yumarak görev ve yetkilerini kötüye kullandığı iddiasıyla Sosyal Güvenlik Bakanı Hilmi İşgüzar hakkında Anayasanın 89’uncu, Millet Meclisi İçtüzüğü’nün 107’nci maddeleri uyarınca verdikleri ve Genel Kurulun 5.6.1979 tarihli 99’uncu Birleşiminde gündeme alınması kabul edilen gensorunun görüşülmesi 7 Haziran 1979 tarihinde gerçekleşmiştir. Ancak aynı gün Başbakanlığın İşgüzar’ın istifa ettiğine dair tezkeresinin okunması üzerine, gensoru görüşmelerine mahal kalmamıştır. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 5, Cilt 12, 101’inci Birleşim, Toplantı 2, 07.06.1979, s. 608, 609.

⁵⁹⁰ “*Sükan istifa etti*”, **Hürriyet Gazetesi**, 21 Eylül 1979, s.1.

⁵⁹¹ “*Karaaslan da istifa etti*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Eylül 1979, s.1.

istifayı hafif bir sebep saymış; Güneş'in, örgütlü şiddet olayları ve devletin ülkesi ve milleti ile bütünlüğüne yönelmiş bölücü tertipler karşısındaki aczini ve yetersizliğini, istifa etmesini gerektiren asıl suç olarak göstermiştir.⁵⁹² Başbakan Ecevit, Hasan Fehmi Güneş'in istifasından sonra İçişleri Bakanlığı'na Ankara Senatörü ve CHP Genel Sekreter Yardımcısı Prof. Uğur Alacakaptan'ı getirmek istemiş; ancak Cumhurbaşkanı Korutürk Alacakaptan'ın İçişleri Bakanlığı'na getirilmesine, 12 Mart döneminde Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yargılandığı gerekçesiyle karşı çıkmıştır.⁵⁹³

Sıkıyönetim faaliyetleri kapsamında ise Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 26 Ocak 1979'da, Pol-Der, Pol-Bir, Polis Enstitüsü Mezunları Derneği ile Tüm Emniyet Mensupları Dayanışma Derneği'nin çalışmalarını sıkıyönetim süresince durdurmuştur.⁵⁹⁴ Öte yandan Ankara Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi, Sıkıyönetim Komutanlığı'na; İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı ise MHP hakkında Cumhuriyet Başsavcılığına suç duyurunda bulunmuşlardır. Ankara Sıkıyönetim Mahkemesi'nin Komutanlığa yazdığı suç duyurusuna, "*MHP ile ülkücü suçlular arasındaki bağları*" gösterdiği bildirilen kanıt belge ve bilgiler de eklenmiştir. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın suç duyurusuyla, MHP hakkında başsavcılığa yaptığı duyuruların sayısı 4'e çıkmıştır.⁵⁹⁵

Sonuç olarak Türkiye; 14 Ekim 1979 tarihli Cumhuriyet Senatosu kısmi seçimlerine, yukarıda belirtilen koşullar altında, III. Ecevit Hükümeti bakanlarının teker teker istifa ettikleri, can güvenliğinin kalmadığı bir ortamda girmiştir.

⁵⁹² "*İçişleri Bakanı Güneş istifa etti*", **Tercüman Gazetesi**, 6 Ekim 1979, s.1.

⁵⁹³ "*Alacakaptan'ın İçişleri Bakanı olmasına Korutürk karşı çıktı*", **Cumhuriyet Gazetesi**, 7 Ekim 1979, s.1.

⁵⁹⁴ "*Pol-Der ve Pol-Bir'in çalışmaları sıkıyönetim süresince durduruldu*", **Milliyet Gazetesi**, 27 Ocak 1979, s.1. 1976-1980 yılları arasında İstanbul'da Sultanahmet bölgesindeki okullardan sorumlu komiser olarak görev yapan Mustafa Bal'a göre, polislerin örgütlendiği iki ayrı dernek olan POL-DER ve POL-BİR siyasetten etkilenmişlerdir. Her iki derneğe de siyaset girmiş, POL-DER sola karşı daha toleranslı iken, POL-BİR sağ görüşe karşı daha toleranslı davranmıştır. Halbuki Bal'a göre, yasalarda sağ veya sol görüşlere karşı takınılacak ayrı ayrı kurallar olmadığından, her iki dernek mensuplarının yasaları adil, eşit ve tarafsız bir şekilde uygulamaları gerekirdi. Dolayısıyla bu iki derneğe mensup olanlardan bazıları, önce kendilerine, sonra ülkelerine ve mesleklerine zarar vermiş ve yanlış yapmışlardır. Halk nazarında da meslek saygılığını zedeleyici tutum ve davranış içinde bulunmuşlardır. Emekli 1. Sınıf Emniyet Müdürü Mustafa BAL ile 2 Aralık 2016 tarihinde yapılan mülakat.

⁵⁹⁵ "*MHP için biri Cumhuriyet Başsavcılığı'na olmak üzere, iki suç duyurusu daha yapıldı*", **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Ekim 1979, s.1.

5.1.2. Partilerin Seçim Kampanyaları

Partilerin seçim kampanyası faaliyetlerine geçmeden önce şu hususun altının çizilmesi gerekir: 14 Ekim 1979 tarihli Cumhuriyet Senatosu kısmi seçimi öncesinde; AP ve MHP’de hakim olan görüş ve iki partideki ortak kanı, seçim sonucunda mevcut hükümetin giderek, yerine kendilerince bir yenisinin kurulacağıdır. Buna karşın MSP, seçimlerden sonra kurulabilecek bir CHP-MSP koalisyonunun şartlarını açıklamıştır. “İsrail ile ilişkilerin kesilmesi”, “İslam Ortak Pazarı’nın kurulması”, “İslam Para Sistemi’nin yaratılması”, “İslam Ülkeleri Ortak Savunma Sistemi kurulması” ve “İslam ülkelerini birleştiren bir örgüt kurulması”; MSP’nin, CHP’ye sunduğu beş şartı oluşturmuştur.⁵⁹⁶

Yasama organının, sayıca daha küçük kanadını, üçte bir oranında değiştirecek seçim için partilerin yürüttüğü kampanyaların genel seyri ise şu şekilde gerçekleşmiştir:

Seçim gezisini 15 Eylül 1979’da Hatay’da başlatan CHP Genel Başkanı ve Başbakan Ecevit; AP, MSP ve MHP’yi eleştirmiş, yaptığı konuşmada üçünün de ileriye değil, değişik şekillerde geriye dönük tutum ve özlemlerinin olduğunu ifade etmiştir. “AP, Türkiye’nin sorunlarına ve bunalımlarına 1960 öncesinin anayasa çizgisine dönerek, özgürlükleri ve hakları kısırarak çare bulabileceğini sanmaktadır. MSP, Cumhuriyetten de öncelere, ortaçağlara doğru geri gidilerek Türkiye’nin huzura kavuşturulabileceğini hayal etmektedir. MHP ise kendi faşist öğretisini benimsemeyenlere yaşam hakkı tanımayan bir baskı rejimiyle Türkiye’de suskunluğun boğucu sükunetini getirme hevesindedir” şeklinde konuşmuş, “Bu üç partinin tek tek de, bir arada da Türkiye’nin sorunlarına çare olamayacakları görülmüştür. Üçü de ayak bağı ve dert kaynağı olacaklarını göstermişlerdir” diyerek konuşmasını tamamlamıştır.⁵⁹⁷

Konya’nın ilçelerinde 30 Eylül’de halka hitabında Ecevit, kabinede bazı bağımsız bakanların istifa etmesiyle ilgili olarak “Bir rüzgâr eser, bir yel eser damdan birkaç kiremit uçar. Çatıdan uçan eğreti kiremitlere bakmayın. Bina sağlamdır. Bir rüzgâr eser, birkaç kuru yaprak dalından kopar. Eğer ağaç sağlamsa, kökü sağlamsa aldırmanın. Bizim kökümüz sağlam, gövdemiz sağlam” şeklinde konuşmuştur. Seydişehir’de yaptığı konuşmada ise aşırı sol fraksiyonlara ve bazı “sendika ağaları”na

⁵⁹⁶ “Seçim Yeni Hükümet Getirecek”, **Hürriyet Gazetesi**, 10 Eylül 1979, s.1.

⁵⁹⁷ “Ecevit: Demirel hükümet bunalımı yaratmak istiyor”, **Günaydın Gazetesi**, 16 Eylül 1979, s. 1, 4.

çatmış, faşizme de komünizme de geçit vermeyeceklerini belirtmiş, “*Faşistler iktidar ortağı iken bile Türk işçisi demokrasiyi koruma kararlılığı göstermiştir. Faşizm bir daha iktidar olamayacak. Zaten faşizm kendi başına iktidara gelememi, kır atın sırtında geldi. Kır atın da ondan çekmediği kalmadı*” ifadesini kullanmıştır.⁵⁹⁸

Ecevit, Zile, Amasya ve Samsun’da yaptığı konuşmalarda Türkiye genelinde ırkçılığın ve mezhep ayrıcalığının boyutları konusuna temas etmiştir. “*Türkiye’de ırkçılık sökmez. Sünni-Alevi kışkırtmacılığı bir oyundur. Faşizmi ezeceğiz. Kahrolsun faşizm demekle ezilmez faşizm. Yalnız faşizm değil, mezhep ayrıcalığı da en az onun kadar tehlikelidir*” diyen Ecevit; solcu olup ırkçılık yapanların da olduğunu, “*mezhep ağaları*”nın peşinden gidilmemesini istemiştir. Samsun’da ise “*Türkiye’de milletten oy isteyen hiç kimse MHP’nin kanlı eline elini vermeyecektir*” şeklinde konuşmuş, AP’nin belli çıkar çevrelerine ve MHP militanlarına dayanan bir parti durumuna geldiğini sözlerine eklemiştir.⁵⁹⁹

Diğer taraftan AP’nin seçim kampanyasında öne çıkan gelişmeler şu şekildedir: AP lideri Demirel, seçim gezileri kapsamında 18 Eylül’de Edirne ve ilçelerinde yaptığı konuşmalarda; işbaşındaki hükümetin, muhalefetteyken “*kötüleme kampanyası*” açtığını, millet iradesini hiçe sayarak iktidara geldiğini iddia etmiş, “*Bu hükümetin açtığı yaraları kapatmak, tedavi etmek zaman alacaktır. 1978’de fiyat artışları yüzde 70’i bulmuştur. Bu yılın ilk altı ayında ise yüzde 40, yılsonunda yüzde yüzü bulması beklenmektedir*” şeklinde konuşmuştur.⁶⁰⁰

Demirel Van ve Hakkari’de yaptığı konuşmalarda, ülkenin 21 aydır “*siyasi ahlak prensiplerini çiğneyerek, otel odalarının meçhul pazarlıkları sayesinde milli iradeyi saptırarak gasp ettiği hükümetin idaresi altında olduğunu*” öne sürmüştür. Van gezisinde, “*MHP’siz, MSP’siz hükümet*”, “*Adı hükümet, Soyadı zam, doğum yeri motel, ölüm tarihi 14 Ekim*”, “*Ordu millet el ele, oy verelim Demirel’e*”, “*Millet kaldı biçare, Demirel’dir tek çare*”, “*Sokaklar kan kokuyor, Eco koltuktan korkuyor*” sloganlarıyla karşılanan Demirel, 21 ay zarfında ülkede anarşinin, terörün en sakin köşeleri bile etkisi altına aldığını, vatandaşın yaşama hakkının birtakım çevrelerin insafına bırakıldığını

⁵⁹⁸ “Ecevit: Çatıdan birkaç kiremit uçarsa ev yıkılmaz”, **Günaydın Gazetesi**, 1 Ekim 1979, s. 1, 5.

⁵⁹⁹ “Ecevit: Mezhep ağalarının peşinden gidilirse faşizmin tuzağına düşülür”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 9 Ekim 1979, s. 11.

⁶⁰⁰ “Demirel’in Edirne Gezisi”, **Hürriyet Gazetesi**, 19 Eylül 1979, s. 1, 8.

iddia etmiştir. CHP iktidarında vatandaşın ekmeği ile insafsızca oynandığını, partizanlığın devlet idaresini allak bullak ettiğini de sözlerine eklemiştir.⁶⁰¹

Demirel Bitlis ve Muş'ta yaptığı konuşmalarda, hükümetin 21 ay süreyle ülkeyi bir tecrübe tahtası haline getirdiğini ileri sürmüştü, “*Boş yağ tenekesine millet boş sandıkla cevap verecek*” demiş; MHP ve MSP'yi desteklemenin yararsız olduğunu söyleyerek oyların AP'de birleşmesini istemiştir. CHP'nin solcuların hamisi olduğunu, solcu olduğunu söyleyen partilerin sandık başında CHP'de birleşeceğini; bu partilerin karşısında milliyetçiler olduğunu belirtmiştir. Milliyetçi oyların bölünmemesini isteyen Demirel, “*Gelin bu değirmenin suyunu bölmeyin. Suyu bölerseniz değirmeni çevirmiyor. Kuvvet birlikten doğar. Reylerinizi bölmeyin*” şeklinde konuşmuştur.⁶⁰²

MSP lideri Erbakan ise, seçim gezileri kapsamında Van'ın Başkale ve Hakkari'nin Yüksekova ilçelerinde, kendisine yuh çekerek “*Kahrolsun yobazlar*” diye bağırarak gençler tarafından konuşturulmamıştır. Erbakan bu gruplara, “*Bunlar bir avuç münafaktır. Bunları hak yoluna getireceğimiz günler yakındır*” şeklinde konuşmuş, halka hitap edemeden seçim bölgesini terk etmiştir.⁶⁰³

24 Eylül'de Aşkale'de yaptığı konuşmada, AP'nin komünizmi önleyemeyeceğini, anarşinin AP'nin eseri olduğunu söylemiş; CHP'nin ve AP'nin milleti İslam aleminden ayırarak Yahudi yapmak istediği iddiasında bulunmuştur. Her iki zihniyetin pahalılığa neden olduğunu, CHP ve AP'ye oy verilmemesi gerektiğini, iktidara geldiklerinde Milli Eğitimi temelinden değiştireceklerini söyleyen Erbakan; nikahı müftülere kıydıracaklarını, hafta sonu tatilini de cuma günü yapacaklarını da sözlerine eklemiştir.⁶⁰⁴

Erbakan 3 Ekim'de, seçim kapsamında Milliyet Gazetesi'ne verdiği bir röportajda, 14 Ekim seçimi sonrasını henüz düşünmediklerini belirtmiş, “*Ara rejim vesaire gibi birtakım uydurma formüllerin Türkiye'ye getireceği hiçbir hayır yoktur. AP ile CHP'nin yaptıkları horoz dövüşüdür*” şeklinde konuşmuştur. Demirel'in “*İmam Hatip okullarını biz açtık*” şeklindeki sözlerini gülünç bulduğunu belirten Erbakan, “*Bu hükümetin yerine Demirel gelse ne olur? Bunda 20 ayda 10 bin kişi öldürülmüş, o gelse*

⁶⁰¹ “Demirel Van'da ‘MHP’siz, MSP’siz hükümet’ sloganı ile karşılandı”, **Hürriyet Gazetesi**, 4 Ekim 1979, s. 1, 8.

⁶⁰² “Demirel: MHP ve MSP'ye oy vermeyin”, **Milliyet Gazetesi**, 5 Ekim 1979, s. 1, 9.

⁶⁰³ “Erbakan'ı Van ve Hakkari'de gençler konuşturmadılar”, **Hürriyet Gazetesi**, 19 Eylül 1979, s. 8.

⁶⁰⁴ “Erbakan: Nikahı müftülere kıydıracağız”, **Milliyet Gazetesi**, 25 Eylül 1979, s. 9.

20 ayda 20 bin kişi öldürülürdü. Bu, yüz lirayı 10 lira yapmış, o yüz lirayı bir kuruş yapardı. Neden? Çünkü ikisinin de temel zihniyetleri aynıdır da ondan... Biz, Nuh'un gemisiyiz... Kim binerse o kurtulur” diyerek sözlerini tamamlamıştır.⁶⁰⁵

MHP lideri Türkeş ise seçim kampanyası kapsamında 21 Eylül'de Kütahya, Simav ve Gediz'de düzenlenen açık hava toplantılarında yaptığı konuşmalarda, devlete ve rejime yönelen taarruzun durdurulmasının ilk şartının, iktidardaki Ecevit hükümetinin işbaşından uzaklaştırılması olduğunu savunmuştur. Halka hitabında, “Ecevit, Türkiye'yi bölmeyi, milletimizi birbirine düşman etmeyi ve husumeti yaygınlaştırmayı, demokratik rejimi ortadan kaldırmayı ve yerine komünist bir dikta getirmeyi kendine görev bilmiştir. Bu iktidara milletimiz oy vermemiştir. Ecevit'i iktidara milletimiz getirmemiştir. Bu iktidar türlü entrikalar sonucu Meclis'in dışında kurulmuş bir iktidardır” şeklinde konuşmuş; Türkiye'nin, tarihinin en buhranlı dönemini yaşadığını iddia etmiştir.⁶⁰⁶

Türkeş, 3 Ekim'de yaptığı radyo konuşmasında, “İki yıla yakın bir süredir Ecevit ve iktidarının meydana getirdiği böylesine bir tablo karşısında ve en önemlisi devlete, milletin birliğine ve vatanın bütünlüğüne yönelen komünist taarruzlara karşı yalnızca MHP'nin bir muhalefet partisi olmaktan öte, yeni bir Kuvayı Milliye hareketiyle direndiği açık bir gerçektir” ifadesini kullanmıştır.⁶⁰⁷

TBP Genel Başkanı Mustafa Timisi ise, radyo konuşmasında halka hitabında, “Dışta saygınlığı olmayan, küçümsenen, el açan bir devlet durumundayız. Yoksulluk, yokluk, işsizlik unutuldu. Aynı soydan, aynı milletten, aynı topraktan insanlar canavar gibi birbirlerinin kanına susadılar. Böyle bir ortamda seçim yapıyoruz. Halkımız bıktı, hepimiz bıktık. Neyi değiştirecek bu seçim? Bu ihtiras, bu kin, bu yarış nedir?” şeklinde konuşmuştur.⁶⁰⁸

Diğer yandan 1979 seçimlerine, CHP'nin dışında katılan sol partiler de olmuştur. Bu partileri kabaca, sosyalizm anlayışında Sovyet Rusya yanlısı olanlar ve Sovyet Rusya karşıtı olanlar şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. TİP ve TSİP, Sovyet

⁶⁰⁵ “Erbakan, ‘Demirel ne ektiye onu biçiyor’ dedi”, **Milliyet Gazetesi**, 4 Ekim 1979, s. 9.

⁶⁰⁶ “Türkeş: Türkiye tarihinin en buhranlı dönemini yaşıyor”, **Milliyet Gazetesi**, 22 Eylül 1979, s. 1, 8.

⁶⁰⁷ “Türkeş: MHP yeni bir Kuvayı Milliye hareketiyle direniyor”, **Milliyet Gazetesi**, 4 Ekim 1979, s. 9.

⁶⁰⁸ “Timisi: Dışa el açmışız, bu seçim neyi değiştirecek?”, **Milliyet Gazetesi**, 4 Ekim 1979, s. 9.

modeli sosyalizmden yana iken, SDP Avrupa modeli sosyalizm yanlısı bir parti hüviyetindedir. Başka bir deyişle, eski TİP'den ayrılan Mehmet Ali Aybar ve arkadaşları tarafından kurulan SDP; yerli bir sosyalizmi savunmuş, kendini “*bilimsel sosyalizmi kılavuz edinmiş tek parti*” olarak tanımlamıştır. Tek yapraklı propaganda belgesinde SDP, “*Yalnız Sosyalist Devrim Partisi ulusal bağımsızlığımızı hem Amerikan emperyalizmine karşı, hem Sovyetler Birliği'ne karşı, hem Çin'e karşı, kısaca dört bir yana kıskançlıkla savunmaktadır*” ifadesini kullanmıştır. TİP ise “*sosyalist devrim*” için parlamentoyu bir amaç değil, araç olarak görmüştür. Ayrıca TİP, “*Emperyalizmin ve büyük sermayenin hizmetindeki MHP ve yan kuruluşları, gırtlığına kadar terörün içindedir. MHP'nin kontrgerilla gibi gizli örgütlerle olduğu gibi, emperyalizmin uluslararası casusluk örgütleriyle de ilişkileri açıkça ortadadır*” görüşünü savunmuştur. Sonuç olarak küçük sol partiler arasındaki mücadele, “*Türkiye işçi sınıfının öncü partisi olmak*” iddiasından kaynaklanmıştır. Amaçları sadece seçimleri geniş bir propaganda aracı olarak kullanıp, kitlelere seslerini duyurmak olmuştur. TBP ise, bu sosyalist partilerin dışında bir solu temsil etmiş, bağımsız bir sol anlayışı savunmuştur.⁶⁰⁹

Sonuç olarak partilerin seçim faaliyetlerini şu şekilde özetlemek mümkündür: Seçim kampanyasında, AP ve MSP'yi ilerici bir parti olmamakla eleştiren CHP, bu iki partinin eski ve köhne düzenlere özlem duyduğunu iddia etmiştir. Zira bu özlem, AP için 1961 Anayasası öncesi siyasal yaşam, MSP için İslam hukukunun hâkim olduğu ortaçağ dönemidir. Kampanyasında; kurduğu hükümetin bazı bakanlıklarında istifalar yaşanmasını sıradan bir gelişmeymiş gibi gösterme gayreti içinde bulunmuş, yaşanan türlü olumsuzluklara rağmen hükümetin ayakta ve sağlam olduğu algısını yaratmak istemiştir. MHP'nin faşizme dayanan ideolojisini, AP'nin kendisine arka çıkması sayesinde yayabildiğini belirtmiştir. Mezhep ayrılığı yapılmamasını da vurgulayan CHP, daha önceki seçim kampanyalarında olduğu gibi, faşizme de, komünizme de karşı olduğunu tekrarlamıştır. AP ise seçim kampanyasında pek çok kez, Ecevit Hükümeti'nin iktidara geliş şeklini yerinde eleştirmiş; bunu, “*millet iradesini hiçe sayma*” şeklinde yorumlamıştır. Ancak hükümetin sıra dışı bir şekilde kurulmasının; millet iradesiyle seçilip partilerinden ayrılarak bağımsız olmayı tercih eden, sonrasında

⁶⁰⁹ “*Seçimin Solu*”, **Hürriyet Gazetesi**, 6 Ekim 1979, s. 6.

bakanlık verilen milletvekillerinin tercih ve kişilikleriyle ilgisi olduğunu hasıraltı etmiştir. Başka bir deyişle, Ecevit Hükümeti'nin kuruluş şeklinde anayasa ve yasalara aykırı bir husus olmamasına karşın, eleştirilerini bu milletvekillerinden ziyade, CHP'ye yöneltmeyi yeğlemiştir. Bununla birlikte, her hükümetin kurulması aşamasında bazı “pazarlıklar” olabileceğinin kendisi de farkında olan AP, bunu, “*millet iradesinin hiçe sayılması*” olarak seçim kampanyasında lanse etmiştir. Hükümet olduğu dönemlerde kendisinin de önleyemediği sorunları doğal olarak kampanyasında gündeme getirmiş; iktidar olan CHP Hükümeti'ni haklı olarak anarşiyi önleyememekle, devlet idaresinde partizanlığı engelleyememesiyle, yapılan zamlarla eleştirmiştir. İstikrarın sağlanması için tek başına iktidar olmanın zorunluluğuna vurgu yapmış, önceki hükümetlerde ortaklık kurduğu MSP ve MHP'yi desteklemenin yetersiz olduğunu dile getirmiş, milliyetçi oyların sadece kendisinde toplanmasını istemiştir. MSP ise seçim kampanyasında, dini değerleri ön plana çıkaran söylemlerine devam etmiş; CHP'nin ve daha önce hükümet ortaklığı yaptığı AP'nin, milleti İslam'dan ayırarak Yahudi yapmak istediğini iddia edecek kadar paranoyak ve seviyesiz bir tutum sergilemiştir. İktidara geldikleri takdirde; nikahın dini görevli olan müftülere kısıtlanması, hafta sonu tatilinin cuma günü yapılması gibi çağ dışı uygulamaları hayata geçireceklerinin sinyalini vermiştir. Kendilerini bağınaz olarak değerlendiren seçmenleri ise, “*inanmış gibi görünen inançsız insanlar topluluğu*” olarak görmüştür. İki büyük parti olan CHP ve AP'nin denendiğini ve bunların ülkeye hayrının olmadığını tecrübe edildiğini vurgulayarak, üçüncü en büyük parti olarak MSP'ye şans verilmesi gerektiği tezini kampanyasında işlemiştir.

MHP ise, seçim kampanyasının satır aralarında kullandığı, “*rejime yönelen taarruz*”, “*komünist taarruz*”, “*yeni bir Kuvayı Milliye hareketi*” gibi ifadelerle; seçmenleri, ülkede askeri bir harekât yapılması gereken bir ortam varmış gibi düşünmeye kanalize etmek istemiştir. TİP ise sınırlı seçim kampanyasında oldukça ilginç bir iddiada bulunmuş, Türk-İslam sentezini benimsemiş ve ideolojisi Türk Milliyetçiliği olan bir partiyi, emperyalizmin uluslararası casusluk örgütleriyle ilişkilendirmiştir. Ayrıca TİP'e göre MHP, emperyalizmin ve büyük sermayenin emrinde olmakla birlikte, aynı zamanda terör ile de içli dışlıdır. TİP gibi kampanyası sınırlı olan TBP ise, daha önceki seçimlerde alınan sonuçları göz önünde bulundurarak,

kardeş kavgası yaşanan bir ortamda yapılan bu seçimde de hiçbir şeyin değişmeyeceğini, seçim yapmakla sonuç alınamayacağını ileri sürmüştür.

5.1.3. Seçim Sonuçları

Partilerin küçük ölçekli seçim kampanyalarının ardından, Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme ve milletvekilliği ara seçimleri 14 Ekim 1979 tarihinde, Türkiye genelinde 29 ilde yapılmıştır.

C Grubundaki 24 ve üyeliği boşalan 1 il (Manisa) olmak üzere toplam 25 ili kapsayan seçimde, barajsız d'Hondt sistemi uygulanmıştır. Ülke genelinde katılım oranının %70,5 olduğu seçime 9 siyasi parti (AP, CHP, MSP, MHP, CGP, TSİP, TBP, TİP ve SDP) katılmış, seçim sonucunda 4 siyasi parti (AP, CHP, MSP ve MHP) Cumhuriyet Senatosu'na girmiş, boşalan senatörlüklerin dağılımı ise şu şekilde olmuştur.⁶¹⁰

Tablo 17: 14 Ekim 1979 Tarihli Cumhuriyet Senatosu Üçte Bir Yenileme Seçiminde Partilerin Kazandıkları Senatör Sayıları ve Aldıkları Oy Oranları

PARTİLER	ALDIKLARI OY SAYISI	ALDIKLARI OY ORANI	KAZANDIKLARI SENATO ÜYELİKLERİ SAYISI
AP	2.215.053	%46,8	33
CHP	1.378.224	%29,1	12
MSP	459.040	%9,7	4
MHP	312.241	%6,6	1
CGP	117.749	%2,5	-
TSİP	62.105	%1,3	-
TBP	55.774	%1,2	-
TİP	33.720	%0,7	-
SDP	33.548	%0,7	-
Bağımsızlar	63.093	%1,3	-
TOPLAM			50

Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçiminde birinci sıraları 20 ilde AP, 2 ilde CHP, 2 ilde MSP ve 1 ilde MHP almıştır. 50 senatörlük için yapılan seçim

⁶¹⁰ Tuncer, **Cumhuriyet Senatosu Seçimleri**, s. 360. Seçim sonucu ile ilgili YSK bildirisi 08 Kasım 1979 tarihli ve 16803 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/16803.pdf> (27.03.2015).

sonucunda AP sandalyelerin %66'sını, CHP %24'ünü, MSP ise %8'sini ve MHP %2'sini almıştır. İller bazında seçime katılım oranının en yüksek olduğu üç il sırasıyla Erzincan (%83,3), Amasya (%82,6) ve Yozgat (%81,8) olmuştur. Cumhuriyet Senatosu üyeleri seçimi yapılan 25 ilde siyasi partilerden seçilen adaylara ait isim listesi Ek-10'da belirtilmiştir.

Partilerin iller bazında en çok ve en az başarılı oldukları iller ise tabloda sunulmuştur.

Tablo 18: 14 Ekim 1979 Tarihli Cumhuriyet Senatosu Üçte Bir Yenileme Seçiminde Partilerin En Çok ve En Az Oy Aldıkları İller ve Bu İllere Ait Oy Oranları

Partiler	Seçime Katılan Partilerin <u>En Çok</u> Oy Aldıkları İller ve Oy Oranları	Seçime Katılan Partilerin <u>En Az</u> Oy Aldıkları İller ve Oy Oranları
AP	Isparta %72,6 Antalya %66,1 Kütahya %61,2	Siirt %26,1 Mardin %27,5 Van %29,4
CHP	Hatay %41,5 Artvin %40,2 Kars %40,0	Isparta %12,1 Erzurum %13,8 Siirt %15,1
MSP	Siirt %41,8 Muş %35,1 Ağrı %23,3	Antalya %2,6 Isparta %3,6 Erzincan %3,7
MHP	Yozgat %31,2 Tokat %16,7 Erzincan %16,7	Mardin %0,1 Siirt %0,7 Hakkâri ilinden oy alamamıştır.
CGP	Bitlis %24,1 Van %22,4 İstanbul %3,1	Mardin %0,2 Muş ve Artvin illerinden oy alamamıştır.
TSİP	Siirt %14,2 Mardin %13,6 Hakkâri %5,5	Erzincan, Erzurum, Rize ve İstanbul illerinde oy oranı %0,4'tür.
TBP	Tokat %8,1 İstanbul %2,0 Amasya %1,6	Erzurum, Hakkâri, Van, Bitlis, Samsun, Ağrı, Rize, Mardin illerinden oy alamamıştır.
TİP	Kars %1,4 İstanbul %1,0 Manisa ve Amasya illerinde oy oranı %0,8'dir.	Bitlis, Muş ve Mardin illerinde oy oranı %0,3'tür.
SDP	Kars %1,4 İstanbul %1,0 Artvin, Balıkesir ve Erzincan illerinde oy oranı %0,8'dir.	Mardin %0,3 Kütahya ve Muş illerinden oy alamamıştır.

Bağımsızlar	Mardin Muş İstanbul	%20,0 %3,5 %2,2	Antalya, Hatay, İstanbul, Mardin, Muş, Samsun ve Tokat illerinin dışında oy alamamışlardır.
-------------	---------------------------	-----------------------	--

Seçim sonrasında Cumhuriyet Senatosu'nda ortaya çıkan sandalye dağılımı ise; AP 77, CHP 63, MSP 7, CGP 2, MHP 1 ve bağımsız 1 şeklinde olmuştur.⁶¹¹

Ayrıca 14 Ekim 1979 tarihinde milletvekilliği ara seçimi de yapılmış, 5 ilde (Aydın, Edirne, Konya, Manisa ve Muğla) gerçekleşen seçim sonucunda AP oyların %54,1'ini alarak 5 milletvekilliği kazanmıştır. Seçime katılma oranının %74,6 olduğu seçim sonrasında partilerin aldığı oy oranları ise aşağıdaki gibidir:⁶¹²

Tablo 19: 14 Ekim 1979 Tarihli Milletvekili Ara Seçiminde Partilerin Aldıkları Oy Oranları ve Kazandıkları Milletvekilliği Sayısı

PARTİLER	ALDIKLARI OY SAYISI	ALDIKLARI OY ORANI (%)	KAZANDIKLARI MİLLETVEKİLLİĞİ SAYISI
AP	676.900	54,1	5
CHP	367.317	29,3	-
MSP	92.932	7,4	-
MHP	67.154	5,4	-
CGP	21.593	1,7	-
TSİP	8.735	0,6	-
SDP	7.677	0,6	-
TİP	7.315	0,6	-
TBP	4.290	0,3	-
Bağımsızlar	297	0,0	-
TOPLAM			5

Sonuç olarak 14 Ekim 1979 tarihinde yapılan Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme ve milletvekili ara seçimlerine bağımsızların dışında; AP, CHP, MSP, MHP, CGP, TSİP, TİP, SDP ve TBP katılmıştır. Seçimin ardından AP 33 senatörlük ve 5 milletvekilliği, CHP 12, MSP 4, MHP 1 senatörlük kazanmıştır.

⁶¹¹ Tuncer, *Cumhuriyet Senatosu Seçimleri*, s. 126.

⁶¹² Tuncer, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002)*, s. 385. Milletvekili seçilen adaylara ait isim listesi Ek-11'de belirtilmiştir.

Seçim sonuçlarının genel bir değerlendirilmesi yapıldığında, CHP büyük bir kayba uğramış, ağır bir yenilgi almıştır. Hızlı fiyat artışlarını, enflasyonu, anarşiyi durduramamış; kaçakçılık, rüşvet ve karaborsa önlenememiştir. Tüpgaz, yağ, et, ilaç, mazot gibi hayati mallarda yokluklar artmış; CHP, vaat ettiği pek çok şeyi yerine getirememiştir. Tüm bu olumsuzluklar doğal olarak sandıkta CHP'nin aleyhine olmuş; Ecevit ise, siyasi hayatındaki ilk büyük yenilgisini bu seçimle almıştır. Böylece siyasi inisiyatif AP'ye geçmiş, gerek 1979 yılı Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı, gerekse 1980 yılı Cumhurbaşkanlığı seçiminde daha rahat bir pozisyona sahip olmuştur.

5.2. Millet Meclisi Başkanı Seçimi

Daha önce bahsedildiği üzere, 1977 yılında yapılan seçimle Millet Meclisi Başkanlığına, 38 tur sonunda, iki yıl için CHP'li Cahit Karakaş seçilmişti. 1979 yılı itibarıyla Millet Meclisi Başkanlığı yapacak olan üyenin seçimine ise, III. Ecevit Hükümeti döneminde (5 Ocak 1978 – 12 Kasım 1979), 14 Ekim 1979 tarihli Cumhuriyet Senatosu Kısmi Seçiminden yirmi dört gün sonra, 6 Kasım 1979 tarihinde başlanmıştır.

Bununla birlikte, 1979 yılında yapılan Millet Meclisi Başkanlığı seçimi, bundan önceki seçimlerden oldukça farklı bir görünüm arz etmektedir. Farklılık, tek aday olan üyenin daha ilk turda seçilmesinden kaynaklanmaktadır. Zira 6 Kasım 1979 günü Millet Meclisi Başkanı seçimine geçmeden önce, İstanbul Milletvekili Metin Tüzün ve Ankara Milletvekili Altan Öymen'in, Millet Meclisi Başkanlığına CHP Zonguldak Milletvekili Cahit Karakaş'ı aday gösteren önergesi okunmuştur. Aynı gün yapılan seçimde, turlar uzamadan, 356 üyenin katıldığı 1'inci turda Cahit Karakaş 320 oyla Millet Meclisi Başkanlığına tekrar seçilmiştir.⁶¹³

5.3. Cumhuriyet Senatosu Başkanı Seçimi

Hatırlanacağı üzere, 1977 yılında yapılan seçimle Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına, 3 tur sonunda, iki yıl için CHP'li Sırrı Atalay seçilmişti. 1979 yılı itibarıyla Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı yapacak olan üyenin seçimine ise, III. Ecevit Hükümeti döneminde (5 Ocak 1978 – 12 Kasım 1979), 14 Ekim 1979 tarihli

⁶¹³ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 5, Cilt 13, Toplantı 3, 2'nci Birleşim, 06.11.1979, s. 8.

Cumhuriyet Senatosu Kısmi Seçiminden on dokuz gün sonra, 1 Kasım 1979 tarihinde başlanmıştır.

Diğer yandan, 14 Ekim seçimi öncesinde Cumhuriyet Senatosunda CHP'nin 74, AP'nin 62 senatörü varken; seçim sonrasında oluşan tabloda AP 77, CHP 63 senatöre sahip olmuştur. Başka bir ifadeyle, Senatoda en büyük parti durumunda olan CHP'nin, bu sayısal üstünlüğünü AP'ye kaptırması sonucu, Senato Başkanının “*gelenekler gereği*” AP'den seçilmesi beklentisi oluşmuştur.

Cumhuriyet Senatosu Başkanı seçimi için iki üye başkanlığa adaylığını koymuştur. 1 Kasım 1979 günü yapılan 1'inci tur seçim öncesinde, İstanbul üyesi Orhan Cemal Fersoy, Çankırı üyesi Gürhan Titrek, Hatay üyesi Mustafa Deliveli, Bilecik üyesi Mehmet Erdem, İstanbul üyesi Emin Uyansoy ve Kastamonu üyesi Ali Münif İslamoğlu, AP Bursa Senatörü İhsan Sabri Çağlayangil'i aday olarak teklif eden önerge verirken; CHP Adana üyesi Kemal Sariibrahimoğlu da Senato Başkanlığına adaylığını koymuştur. 143 üyenin katıldığı ilk turda Çağlayangil 85, Sariibrahimoğlu 37 oy alırken; 125 üyenin katıldığı ikinci turda ise aynı isimlerin sırasıyla aldıkları oylar 83 ve 21'dir. Katılan üye sayısı 127 ve 119 olan üçüncü ve dördüncü tur oylamalarda; iki turda da aynı olmak üzere, Çağlayangil 87, Sariibrahimoğlu 21 oy almıştır. Dolayısıyla 1 Kasım 1979 tarihinde yapılan ilk 4 tur sonunda hiçbir aday gerekli yeter sayıya ulaşamamıştır. 6 Kasım 1979 tarihindeki 5'inci tur seçim öncesindeki birleşimde ise, adaylardan Kemal Sariibrahimoğlu, Senatonun bir an evvel Başkanını seçip işlerlik kazanmasını temin etmek için adaylıktan feragat ettiğini ifade eden bir konuşma yapmıştır. Tek adayın olduğu ve 164 üyenin katıldığı 5'inci tur sonunda 112 oy alan İhsan Sabri Çağlayangil Senato Başkanlığına seçilmiştir.⁶¹⁴

5.4. 1980 Yılı Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve 12 Eylül'e Giden Süreç

Cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde siyasi hayatta yaşanan gelişmeler şu şekilde gelişmiştir: Yukarıda belirtilen gelişmelerin ve seçimlerin ardından CHP Genel Başkanı ve Başbakan Bülent Ecevit, 16 Ekim 1979 tarihinde hükümetin istifasını Cumhurbaşkanına vermiş ve istifa Korutürk tarafından kabul edilmiştir. Ecevit, CHP'nin bu aşamada yeni bir hükümet kurmaya talip olmadığını, AP Genel Başkanı'nın görev almasının daha uygun olduğunu da Cumhurbaşkanı'na bildirmiştir.

⁶¹⁴ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 46, Toplantı 19, 1 ve 2'nci Birleşim.

Demirel ise Ecevit Hükümeti'nin istifası üzerine yaptığı açıklamada, “*Hükümet istifa etmiş değil, millet bu hükümeti kovalamıştır. Millet bu hükümetin arkasından ağlayacak değil ya, bulunmaz Hint kumaşı mı?*” şeklinde konuşmuştur.⁶¹⁵

Sonuç olarak istifa eden III. Ecevit Hükümeti hakkında şu hususları söylemek mümkündür: Bağımsız ortaklar, Adalet Partisi içindeki muhaliflerden oluştuğu için, yeni kurulan Ecevit Hükümeti “*de facto*” bir CHP-AP koalisyonunu andırmıştır. Ahmad'a göre, bağımsızların dışındakilerden CGP'li Turhan Feyzioğlu ve Salih Yıldız ile DP'den Faruk Sükan ise tutucudur ve Ecevit bunlara da hükümette yer vermiştir. Hükümette yer alan bu kişilerin engellemeleri nedeniyle Ecevit kendi programını uygulama girişiminde bulunamamıştır.⁶¹⁶ Çavdar ise III. Ecevit Hükümeti'ni, “*Yamalı CHP İktidarı*” şeklinde tanımlamış, bu hükümetin “*terör*” ve “*ekonomik bunalım*” kışkırtıcıları arasında düşe kalka yoluna devam ettiğini belirtmiştir.⁶¹⁷ Yapılan değerlendirmelere ek olarak; III. Ecevit Hükümeti, çok parçalılığı (AP'den ayrılan 11 milletvekili, 3 milletvekilliği bulunan Feyzioğlu'nun CGP'si ve seçimlerde sadece Faruk Sükan'ı Konya'dan Parlamento'ya sokabilen DP) ve partilerinden istifa eden AP'li milletvekillerinin bakan yapılması nedeniyle şişkin bir kabine görünümünde olmuştur. Sağdan gelen şiddetli ithamlar sadece hükümeti değil, kuruluş biçimini de mahkûm etmiştir. Bu hükümet, iktidarı süresince yukarıda belirtildiği gibi, siyasal tedhiş olaylarına hâkim olamadığı gibi, ekonomik sorunlar karşısında da ciddi bir başarı gösterememiştir. 1979 sonbaharında yapılan ara milletvekilliği ve üçte bir Senato seçimlerinde ağır bir yenilgi olarak çekilmek zorunda kalmıştır.⁶¹⁸

Böylece yaklaşık 1 yıl, 10 ay (676 gün) süren III. Ecevit Hükümeti (05.01.1978 - 12.11.1979) bu şekilde sona ermiştir. Ecevit Hükümeti'nin istifasının kabulünü müteakip; Milli Selâmet Partisi Genel Başkanı Prof.Dr. Necmettin Erbakan, Milliyetçi

⁶¹⁵ “*Hükümet istifa etti*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 17 Ekim 1979, s.1.

⁶¹⁶ Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, s. 202.

⁶¹⁷ Çavdar, **a.g.e.**, s. 248.

⁶¹⁸ Akın, **a.g.e.**, s. 403, 404. Bu hükümetin başarısızlık nedeni konusunda bir değerlendirme de şu şekilde yapılabilir: 12 Mart 1971 Askeri Müdahalesinin hemen ardından Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği (TUSİAD)'nin kurulmasıyla büyük burjuvazi; iktisadi, sosyal ve siyasal gelişmeler üzerine söz söyleyebilen bir “*baskı grubu*” niteliği taşıyan bir örgüte kavuşmuştur. Öyle ki TUSİAD, 1978 yılında gazetelere verdiği ilanla Bülent Ecevit Hükümeti'nin düşürülmesinde açık bir rol oynamıştır. Gökhan Atılğan, “*Türkiye'de Toplumsal Sınıflar: 1923-2010*”, **1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim**, Der.: Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, Siyasal Yayın ve Dağıtım, 3. Baskı, Ankara, 2014, s. 345, 346.

Hareket Partisi Genel Başkanı Alparslan Türkeş, Adalet Partisi tarafından kurulacak bir hükümeti destekleyeceklerini kamuoyuna beyan etmişlerdir.⁶¹⁹

Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün gerekli istişareleri tamamlamasının ardından 24 Ekim 1979 tarihinde AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'e hükümeti kurma görevi verilmiştir.

AP Genel Başkanı Süleyman Demirel tarafından kurulan hükümetin Bakanlar Kurulu, Cumhurbaşkanı Korutürk tarafından onaylanmasından sonra 12 Kasım 1979 tarihinde göreve başlamıştır. Cumhuriyet Gazetesi'nin, "*Türkiye'nin ilk azınlık hükümeti*" şeklinde nitelendirdiği bu hükümette, CHP'den ayrılarak AP'ye geçen Gaziantep milletvekili Ahmet Karahan ile Mardin milletvekili Metin Musaoğlu, devlet bakanı olarak görev almıştır. Yeni hükümetin göreve başlamasının ardından Demirel ilk beyanatında, "*Her şeyi bir günde halledeceğimizi hiçbir zaman söylemedim. Sihir vaat etmiyoruz, tüm milletin hükümeti olacağız*" demiş; can ve mal güvenliğinin sorun olmaktan çıkartılacağını, ülkeyi yokluktan kurtarmak için büyük çaba harcayacaklarını ifade etmiştir.⁶²⁰

Süleyman Demirel başkanlığında kurulan, içinde "*Yerel Yönetim Bakanlığı*" ve "*İşletmeler Bakanlığı*" olmayan, altı adet devlet bakanlığını içeren Bakanlar Kurulu listesi, 13 Kasım 1979 tarihli ve 16808 sayılı Resmi Gazetede yayımlanmıştır.⁶²¹

Başbakan Süleyman Demirel tarafından kurulan hükümetin programı, 19 Kasım 1979 tarihinde Millet Meclisi'nde okunmuş⁶²², güven oylaması ise 25 Kasım 1979'da yapılmıştır. Güven oylamasına 438 milletvekili katılmış, 229 kabul, 208 ret, 1 çekimser oy kullanılmıştır. Böylece Başbakan Süleyman Demirel tarafından kurulan hükümete güvenoyu verilmiştir.⁶²³

⁶¹⁹ Bu hükümet, diğer sağ partiler tarafından dışarıdan desteklendiği için "*III. Milliyetçi Cephe*" ya da "*Örtülü Milliyetçi Cephe*" olarak da adlandırılmıştır. Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, s. 272.

⁶²⁰ "*Demirel: Yangın var, biz söndürmeye talibiz*", **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Kasım 1979, s.1. Her ne kadar Cumhuriyet Gazetesi'nde VI. Demirel Hükümeti için "*Türkiye'nin ilk azınlık hükümeti*" ifadesi kullanılmışsa da; ilk azınlık hükümetinin, Cumhurbaşkanı tarafından onaylanıp kurulan, ancak güvenoyu alamayan ve bir ay görev yapan II. Ecevit Hükümeti olduğu değerlendirilmektedir.

⁶²¹ <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/16808.pdf> (01.08.2016). 1971-1980 yılları arasında kurulan hükümetlere ait Bakanlar Kurulu listeleri EK-2'de sunulmuştur.

⁶²² Bakanlar Kurulu Programı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 5, Cilt 13, Toplantı 3, 6'ncı Birleşim, 19.11.1979, s. 85-96.

⁶²³ Bir önceki Ecevit Hükümeti'nde görev alan bağımsız bakanlardan Enver Akova, Ali Rıza Septioğlu ve Ahmet Karaaslan kabul oyu kullanırken; Mustafa Kılıç, Şerafettin Elçi, Mete Tan, Tuncay Mataracı, Güneş Öngüt, Orhan Alp, Hilmi İşgüzar ve Hasan Korkut ret oyu kullanmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 5, Cilt 13, Toplantı 3, 8'inci Birleşim, 25.11.1979, s. 224-230.

VI. Demirel Hükümeti döneminde de terör olaylarında azalma görülmemiş, pek çok kişi ölmüş veya yaralanmıştır. Öyle ki, 12 Mart ara döneminde başbakan olarak görev yapmış Prof.Dr. Nihat Erim de terör olaylarından nasibini almıştır. Erim, 19 Temmuz 1980'de otomobilinden indiği sırada 4 teröristin çapraz ateşine tutulmuş, saldırıda koruma polisi olay yerinde ölmüş, Erim ise ağır yaralı olarak hastaneye kaldırılırken yolda can vermiştir. Olay yerinde, *"Faşist Sazak'tan sonra faşist Erim'i de işkenceleri ve devrimcilerin katlini protesto için cezalandırdık. Devrimci-Sol"* yazılı bir bildiri bulunmuştur. Erim, vefatından bir süre önce kendisiyle yapılan ve TV'de yayınlanan bir görüşmede, *"İki büyük parti, önemli meselelerde diyalog kurmalı ve bunu mutlaka yapmalıdır, yapmaları da şarttır, yapmazlarsa, Türkiye bunalımlardan çıkamaz"* şeklinde konuşmuş, Milliyet Gazetesi bu açıklamayı *"Ölümünden önce yaptığı vasiyet"* şeklinde yorumlamıştır. Öte yandan ABD, Erim'e yapılan suikastı resmen kınamış, yapılan açıklamada olayın *"Demokrasiyi çökertmeye yönelik terörün bir parçası"* olduğu bildirilmiştir. Ayrıca Voice of America, *"Erim, sola karşı mücadele için ilan edilen sıkıyönetim döneminde başbakanlık yapmıştı"* ifadesini kullanmıştır.⁶²⁴

Terör olaylarının genel bir değerlendirmesi 2 Eylül 1980 tarihli Milliyet Gazetesi'nde yapılmış, son aylarda günde ortalama 10 kişinin terör olaylarından dolayı hayatını kaybettiği belirtilmiş, Ocak ayından Eylül ayına kadarki olan rapor *"8 ayda 1606 ölü"* şeklinde özetlenmiştir. Buna göre ölü sayısı Ağustos ayında 347 ölü ile en yüksek düzeye ulaşmış, 1980 yılı içinde Erim, Köksaloğlu, Sazak ve Türkler gibi tanınmış isimlerin yanında birçok güvenlik görevlisi de öldürülmüştür.⁶²⁵

Yukarıda açıklandığı üzere, VI. Demirel Hükümeti ülkenin durumunun çok kötü olduğu bir ortamda iktidara gelmiş, bunalımdan çıkmak için yeni bir ekonomik modele baş vurmuş, Türk siyasi ve ekonomi tarihine *"24 Ocak Kararları"* şeklinde geçen bir dizi radikal önlemlerle cesur bir biçimde uygulamaya koymuştur. Kongar'a göre program, siyasal durumun işin içinden çıkılmaz olduğu, hiçbir ekonomik reçetenin tek başına şansının olmadığı böylesi bir istikrarsız ortamda, Demirel'in ekonomik açıdan bir

⁶²⁴ "Nihat Erim öldürüldü", **Milliyet Gazetesi**, 20 Temmuz 1980, s.1.

⁶²⁵ "8 ayda 1606 ölü", **Milliyet Gazetesi**, 2 Eylül 1980, s.1, 6. MHP Genel Başkan Yardımcısı ve Gümrük ve Tekel eski bakanlarından Gün Sazak 27 Mayıs 1980'de, CHP İstanbul Milletvekili Abdurrahman Köksaloğlu 15 Temmuz 1980'de, eski başbakanlardan Nihat Erim 19 Temmuz 1980'de, DİSK eski genel başkanlarından ve Türkiye Maden İş Sendikası Genel Başkanı Kemal Türkler 22 Temmuz 1980'de terör saldırılarına hedef olmuşlar ve öldürülmüşlerdir.

“çıkış” için önerdiği çözüm olmuştur. IMF reçetesinin Türkiye’ye uygulanmasından ibaret bir program olan 24 Ocak Kararları ile 1980’li ve 1990’lı yıllara egemen olacak bir politikacı da – Turgut Özal- böylece siyaset sahnesine çıkmıştır.⁶²⁶

Sonuç olarak 1980’de yaşanan diğer iç politika gelişmelerini ise “TSK tarafından verilen uyarı mektubu”, “hükümet üyeleri hakkında verilen gensorular” ve “Cumhurbaşkanlığı Seçimi” şeklinde özetlemek mümkündür.

Bunlardan en önemlisi, sorumluluğu olan herkesi göreve davet eden, ancak siyasiler tarafından dikkate alınmayan TSK’nın uyarı mektubudur ki, uyarının gelişim süreci şu şekilde cereyan etmiştir: Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, 2 Ocak 1980 Çarşamba sabahı Başbakan Demirel’le birlikte CHP Genel Başkanı Ecevit’i kabul etmiş ve Türk Silahlı Kuvvetleri’nin “Ülke bütünlüğünün korunması”nı isteyen ve başta siyasi partiler olmak üzere bütün anayasal kuruluşları göreve davet eden uyarı mektubunu kendilerine vermiştir. TSK’nın uyarısı, iki büyük partinin liderleri tarafından “bir bunalım” olarak nitelendirilmiş; Ecevit, “İş bu üzücü noktaya gelmeden iktidarla muhalefet arasında ciddi diyalog kurulmasını isterdim” şeklinde konuşmuştur. Buna göre Genelkurmay Başkanı Kenan Evren’in “sunuş mektubu” ve bilahare “Türk Silahlı Kuvvetleri’nin görüşü” şu şekildedir:⁶²⁷

EVREN’İN SUNUŞ MEKTUBU

“Sayın Cumhurbaşkanım. Ülkemizin içinde bulunduğu ortamda, devletimizin bekası, millî birliğin sağlanması, halkın mal ve can güvenliğinin temini için anarşi, terör ve bölücülüğe karşı parlamenter demokratik rejim içerisinde anayasal kuruluşların ve özellikle siyasi partilerin Atatürkçü bir millî görüşle müştereken tedbirler ve çareler aramaları kaçınılmaz bir zorunluluk olarak görülmektedir.

⁶²⁶ Kongar, a.g.e., s. 187.

⁶²⁷ Uyarı mektubunun verilmesi üzerine Cumhurbaşkanı’nın açıklaması ise şu şekilde olmuştur: “27 Aralık 1979 Perşembe günü haftalık mutaz ziyaretlerinde Genelkurmay Başkanı Sayın Orgeneral Kenan Evren, yanlarında kuvvet komutanları ve Jandarma Genel Komutanı olmak üzere 1979 yılında yurt içinde yapmış oldukları askeri teftiş ve geziler sonunda edinmiş oldukları intiba ve görüşleri bildiren bir mektubu Millî Güvenlik Kurulu Başkanı olarak tarafıma tevdi etmiştir. Durumu ilgililerin dikkatine ve kamuoyunun bilgilerine sunarım.” “Görev hepimizin”, **Hürriyet Gazetesi**, 3 Ocak 1980, s.1. Öte yandan Başbakan Demirel, Genelkurmay Başkanı Kenan Evren ile uyarı mektubunun amacına ilişkin bir görüşme yapmış, daha sonra da Cumhurbaşkanı Korutürk ile görüşmüş, “mektup olayının uzaktan yakından hükümetle ilgisinin olmadığını” söylemiştir. “Demirel Evren’le beklenmeyen bir görüşme yaptı”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Ocak 1980, s.1.

Millî Güvenlik Kurulu'nun muhtelif toplantılarında bu konuda alınan kararların muhalefete mensup siyasi partilerin kısır tutum ve davranışları yüzünden olumlu sonuçlara götürülemediği yüksek malumlarınızdır.

Kuvvet komutanlarıyla yaptığım son gezide ordu ve kolordu komutanı seviyesindeki general ve amirallerle görüşmelerimde millî birlik ve beraberliğe en çok ihtiyaç duyduğumuz bu dönemde süratle bir sonuca ulaşabilmek için gerekli tedbirlerin müştereken tespiti amacıyla tüm anayasal kuruluşlar ve siyasi partilerin bir kere daha uyarılması bütün komutanlarca müştereken dile getirildi. Bu karar ışığında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin görüşlerini Millî Güvenlik Kurulu Başkanı olarak zatiâlilerine sunuyorum. Gereğini yüksek takdirlerinize arz ederim, saygılarımla.”

TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ'NİN GÖRÜŞÜ

“Ülkemizin içinde bulunduğu durum son derece önemli siyasi, ekonomik ve sosyal ortamda her geçen gün hızını biraz daha artıran anarşi, terör ve bölücülüğe karşı millî birlik ve beraberliğin sağlanabilmesi için Türk Silahlı Kuvvetleri ülke yönetiminde etkili ve sorumlu anayasal kuruluşları ve özellikle siyasi partileri göreve davet etmek mecburiyetinde kalmıştır.

Kahramanmaraş olaylarının yıldönümünde henüz ilk ve orta öğretim çağındaki evlatlarımızın örgütlü eylemciler tarafından zorla sürüklendikleri anarşik olaylar ibretle müşahade edilmiştir. Anayasamızın getirdiği geniş hürriyetleri kötüye kullanarak İstiklal Marşımız yerine komünist enternasyonal söylenele, şeriat düzeni davetçilerine, demokratik rejim yerine her türlü faşizmi getirmek isteyenlere, anarşiye, yıkıcılığa ve bölücülüğe milletimizin tahammülü kalmamıştır.

İktidar olan siyasi partinin, partilerin bütün devlet kademelerini kendi siyasi görüşleri doğrultusunda hareket edecek kişilerle doldurması, kamu görevlilerinin ve vatandaşların bölünmesini zorunlu hale getirmektedir. Siyasi partilerce yaratılan bu bölünme giderek anarşi ve bölücülüğü destekleyen iç kaynakların şekillenmesine, himayesine, polis, öğretmen ve diğer birçok kuruluşların birbirlerine düşman kamplara ayrılmasına neden olmaktadır. Türk Silahlı Kuvvetleri ülkemizin siyasi ekonomik ve sosyal sorunlarına bir çözüm getirmeyen, anarşi ve bölücülüğü ülke bütünlüğünü tehdit eden boyutlara varmasını önleyemeyen, bölücü ve yıkıcı gruplara tavizler veren ve kısır siyasi çekişmeler nedeniyle uzlaşmaz tutumlarını sürdüren siyasi partileri uyarıya karar vermiştir.

Bölgemizdeki gelişmeler Ortadoğu'da her an sıcak bir çatışmaya dönüşebilecek durumdadır. İçte anarşist ve bölücüler yurt sathında genel bir ayaklanmanın provalarını yapmaktadırlar. Ülkede birlik ve beraberliği, vatandaşın can ve mal güvenliğinin süratle sağlanabilmesi için gerekli kısa ve uzun vadeli tedbirlerin, yüce Meclislerimizce en kısa zamanda kararlaştırılması, bugünkü ortam içinde hayati bir önem taşımaktadır. Diğer yandan Meclislerin açılışından bir buçuk ay sonra komisyonların ancak teşkil edilebilmesi ve ülkenin acilen çözüm bekleyen konularının müzakere edilebilmesi için bugüne kadar müşterek bir gündemin saptanamaması üzüntü ile izlenmektedir.

Atatürk milliyetçiliğinden alınan ilham ve hızla vatandaşlarımızı kaderde, kıvançta ve tasada ortak bölünmez bir bütün halinde millî şuur ve ülküler etrafında toplamanın iç barış ve huzurun sağlanmasında temel unsur olduğu apaçık bir gerçektir.

Ülkenin içinde bulunduğu bu durumdan bir an önce kurtulması hükümetler kadar diğer partilerimizin de görevleri arasındadır. Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Yasası ile kendisine verilen görev ve sorumluluğun idrakı içinde ülkemizin bugünkü hayati sorunları karşısında siyasi partilerimizin bir an önce millî menfaatlerimizi ön plana alarak Anayasamızın ilkeleri doğrultusunda ve Atatürkçü bir görüşle bir araya gelerek anarşi, terör ve bölücülük gibi devleti çökertmeye yönelik, her türlü hareketlere karşı bütün önlemleri müştereken almalarını ve diğer anayasal siyasi partilerimizin kuruluşların da bu yönde yardımcı olmalarını ısrarla istemektedir.”

Kenan Evren, Orgeneral, Genelkurmay Başkanı

Nurettin Ersin, Orgeneral, Kara Kuvvetleri Komutanı

Bülent Ulusu, Oramiral, Deniz Kuvvetleri Komutanı

Tahsin Şahinkaya, Orgeneral, Hava Kuvvetleri Komutanı

Sedat Celasun, Orgeneral, Jandarma Genel Komutanı

Yukarıda tam metni verilen uyarı mektubu, demokrasilerde yeri olmayan, yasa dışı bir davranış olmakla birlikte; içeriği itibarıyla son derece ciddi hususları ihtiva eden bir metindir. Bununla birlikte uyarı mektubunu kimse üzerine almamış; Başbakan

Demirel, “*Ben otuz beş günlük başbakanım*” sözleriyle uyarı mektubunun muhatabı olmadığını ifade etmiştir.⁶²⁸

Uyarı mektubuyla ilgili siyasilerin görüşleri ise şu şekildedir: Dönemin CHP Milletvekili Erol Tuncer’e göre uyarı mektubu, bir bakıma yasa dışı bir hareketti ve 12 Eylül 1980’de gelecek olan askerî müdahalenin ayak sesleriydi. Ancak hükümetin bu açıdan gereğini yapacak gücü yoktu. Uyarı mektubu öncelikle başbakan tarafından ciddiye alınmalıydı. Muhalefet partileri de Muhtıra’nın yalnız hükümete değil, rejime karşı verildiğini görmeli ve kendilerini de ilgilendirdiğini anlamalıydılar. Tuncer’e göre uyarı, sistemin parçası olan herkesi ilgilendiriyordu. Ancak bütün siyasî partiler büyük bir aymazlıkla topu birbirlerine atmayı tercih etmişlerdir. Sonuçta 12 Eylül müdahalesi gelmiş ve siyasi yaşamı altüst etmiştir.⁶²⁹ Diğer yandan uyarı mektubunu, dönemin MSP milletvekili Oğuzhan Asiltürk de, “*Devlet adamlığı, bu uyarı mektubunun yazılmasını önleyecek davranışları göstermektir*” şeklinde yorumlamıştır.⁶³⁰

Öte yandan 12 Eylül öncesinde ve sonrasında basında çıkan yazıları kaleme alan Kenan Evren; eleştirilmeyen, aksine haklı bulunan uyarı mektubuyla ilgili yazılanları eserinde özetlemiştir. Örneğin 3 Ocak 1980 tarihli Hürriyet Gazetesinde yer alan “*Birliğe Çağrı*” manşetiyle çıkan yazıda, TSK’nın uyarı mektubunda pek çok vatandaşın hislerine tercüman olunduğu, mektubun sahibi kadar, içeriğine de bakılması gerektiği belirtilmiştir. 3 Ocak 1980 tarihli Günaydın Gazetesinde Can Pulak’ın yazısında ise, uyarı mektubunun 12 Mart dozajında olmasa bile, onun bir tekrarı sayılması ve bu nazik çıkışın “*Son fırsat*” olarak değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Yazıda; bu son fırsatta bile, sorumsuz politikacılara rağmen demokrasiyi

⁶²⁸ Demirel’e hükümeti kurma görevi 24 Ekim 1979 tarihinde verilmiştir. VI. Demirel Hükümeti’nin görev yaptığı tarih aralığı ise 12 Kasım 1979 – 12 Eylül 1980 arasındadır. Öte yandan, Başbakan Süleyman Demirel’in başkanlığında 3 Ocak 1980 tarihinde toplanan Bakanlar Kurulu “*Uyarı mektubu*”nu görüşmüş, Demirel, “*Uyarı yazısının muhatabının bir aylık AP iktidarı olmadığını, yazının ciddi durumları düşündürecek nitelikte olduğunu*” belirtmiştir. Toplantıda Demirel, bazı şikâyetleri olan komutanlara “*Buyurun, yasalar çerçevesinde görevinizi gereğince yapın, size herhangi bir müdahale olmayacağı gibi, ihtiyaç duyulan kanunların da süratle çıkarılması için hükümet bütün gayretiyle çalışacaktır*” dediğini de hatırlatmıştır. MHP Genel Başkanı Alpaslan Türkeş ise mektubun hükümete verilmediği görüşünde olduğunu söylemiş, TSK’nın sunduğu metnin yeni hükümet zamanına rastlamasını hükümetle ilgili görmediklerini belirtmiştir. Öte yandan İngiltere’de “*Times*” gazetesi konuya manşetinde yer vermiş, “*Ordu’nun verdiği mesaj ülkenin politik partilerden çok daha önemli olduğu anlamına geliyor. Bu durum suçlusuz ise, geçmişte diyalog kurulmasına yanaşmayan Demirel’dir*” ifadesini kullanmıştır. “*Financial Times*” gazetesi ise, “*Türk Silahlı Kuvvetleri’nin blöf yapmadığını ve politikacıların terörizmi önleme yolunda iş birliğine girmemeleri halinde, idareye el koyacağını*” ileri sürmüştür. “*Bakanlar Kurulu mektubu görüşü*”, **Hürriyet Gazetesi**, 4 Ocak 1980, s.1, 13.

⁶²⁹ Erol Tuncer ile 2 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat.

⁶³⁰ Oğuzhan Asiltürk ile 9 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat.

yaşatma kararlılığının askerden geldiği vurgulanmıştır. 4 Ocak 1980 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde Oktay Akbal; 1965'ten 1971'in 12 Mart'ına, 1975'ten 1977 seçimlerine, daha sonra 1977'den 1978'e kadar Demirel'in iktidarda bulunduğunu, bu sürelerde yapılan yapılmayan her işten kendisinin sorumlu olduğunu belirtmiştir. Demirel'in "*Biz otuz beş günlük hükümetiz*" ifadesinin vurdumduymazlık ve kayıtsızlık örneği teşkil ettiğini, Türkiye birtakım güçlükler içinde ise bunun baş sorumlusunun Demirel olduğunu söylemiştir. Ayrıca, "*Bir gecede tüm görevlileri değiştireceğiz, hele bir iktidara gelelim*" diyen bir kadronun baş sorumlusu olarak Demirel'in, bu uyarının taşıdığı ağır suçlamalardan dolayı kendisini sıyıramayacağını ifade etmiştir. 4 Ocak 1980 tarihli Hürriyet Gazetesinde Oktay Ekşi, "*Muhatap*" başlıklı yazısında muhtıranın muhatabının ve mesajın belli olduğunu belirtmiştir. Yazısında CHP'ye, "*Sizin zaman-ı idarenizde işler iyi gitseydi, örneğin polisi POL-DER'in, öğretmeni TÖB-DER'in elinden kurtarsaydınız, anarşi ve terör ülkemizi kasıp kavururken siz 'savurganlığı önleyici kanunlar' ve 'belediye gelirleri' ile vakit kaybetmeseydiniz, partizanlığı son noktaya kadar zorlayıp, devlet kadrolarını yer altı dünyasının militanları ile doldurmasaydınız, bu muhtıraya gerek kalır mıydı?*" şeklinde soru yöneltmiştir. AP'ye ise, "*Muhalefette bulunduğunuz 22 ay boyunca bir gün için 'yapıcı' davransaydınız ve bugün muhalefetten beklediğiniz desteğin binde birini dünkü hükümetten esirgemeseydiniz Türkiye bu hale düşer miydi? Muhalefette iken siyasi etkinliğiniz 'sıfır' mı idi ki, Türkiye'nin bugünkü duruma gelmesinde hiç rolünüz olmadığını kabul edelim?*" diye sormuştur. MHP için, "*Örgütlenme modellerinizle politikayı; sağlık ocaklarına, gümrük kapılarına, polise ve okula kadar götüren kural tanımaz tutumunuzla, partizanlığı akıl almaz boyutlara çıkararak siz değil misiniz?*" sorusunu yöneltmiştir. Ekşi, yazısında MSP'ye de "*İçişleri Bakanlığını 1974'ten 1977 sonuna kadar dört yıl süreyle elinde tutan Millî Selamet Partisi, asayişin bu kadar bozuk, polisin bu kadar eğitimsiz ve geri kalmasından sorumlu değilse, muhtıranın muhatabı kim olabilir?*" şeklinde bir soru yöneltmiştir.⁶³¹

Ordunun, "*görece yumuşak muhtırası*" olarak yorumlanabilecek uyarı mektubuyla ilgili ele alınması gereken bir başka konu da, komutanlar tarafından farklı bir yöntemin izlenmesinden kaynaklanmaktadır. Askerler, 12 Mart'tan farklı olarak Kasım ayında daha yeni kurulan azınlık hükümetini muhatap almak yerine, devlet

⁶³¹ Kenan Evren, *12 Eylül'den Önce ve Sonra Ne Demişlerdi? Ne Dediler? Ne Diyorlar?*, AD Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 11-28.

otoritesinin kurulması konusunda özellikle büyük kitle partilerini göreve çağırılmışlar, Çankaya'ya da aracı yapmışlardır. Korutürk tarafından birkaç gün bekletilip 2 Ocak 1980'de her iki lideri birlikte kabul ederek kendilerine verilen mektup, 12 Eylül Askeri Darbesinin habercisi olmuştur. Ecevit uyarı mektubuna ılımlı yaklaşırken, Demirel, yukarıda belirtildiği gibi, mektubun muhatabının “*hükümeti*” olmadığı yorumunda bulunmuştur. Sonuçta mektup, “*muhatap yönünden ortada*” kalmış, mektubun muhatabının rejimin bütün kurumları olduğu, 12 Eylül 1980 sabahı anlaşılmıştır.⁶³²

1980 yılındaki iç politika gelişmelerinden diğerini gensoru önergeleri oluşturmuş, bunlardan birini ise “*Süleyman Demirel Başkanlığındaki Bakanlar Kurulu hakkında verilen gensoru önergesi*” teşkil etmiştir. 17 Haziran 1980 tarihinde Millet Meclisi'nde okunan önergeyi Zonguldak Milletvekili Bülent Ecevit ve 111 arkadaşı vermiştir. Gensoru açılmasına ilişkin önerge, “*Hükümetin anarşi konusunda gerekli önlemleri almayarak can güvenliğini sağlayamadığı, toplumda ve Meclislerde her türlü uzlaşma yollarını tıkayarak Parlamento çalışmalarını engellediği, yanlış ekonomik uygulamalarla geçim sıkıntısını halkın sağlığını tehlikeye düşürecek boyutlara ulaştırdığı ve Anayasa ve demokrasiye aykırı bir ekonomik sistem değişikliği için çaba gösterdiği iddiasıyla*” verilmiştir.⁶³³

CHP'nin hükümet hakkındaki gensoru önergesi, Millet Meclisi'nin 24 Haziran 1980 tarihli birleşiminde tüm grupların verdiği olumlu oyla gündeme alınmıştır. MSP, gensoruya “*olumlu oy kullanacağını*” Meclis toplantısından önce açıklayınca, diğer partiler, hükümeti oluşturan parti ile destekçisi iki partinin “*dayanışma*” içinde olduğunu gösterebilmek için aynı tutum içine girmişlerdir. AP, olumlu oy kullandığını kanıtlamak için oylamanın ad okunarak yapılmasını da bir önerge ile sağlamış, böylece gensoru aleyhinde oy kullanması beklenen AP ve MHP, kararlarını değiştirerek gensoruya “*evet*” demişlerdir. Sonuç olarak gensoruya CHP ile birlikte AP, MSP ve MHP de olumlu oy vermiş; MSP hükümetten desteğini çekmeme ama kendini serbest

⁶³² Akın, a.g.e., s. 406, 407.

⁶³³ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 5, Cilt 16, Toplantı 3, 96'ncı Birleşim, 17.6.1980, s. 374-393.

sayma kararı almıştır.⁶³⁴ 414 üyenin katıldığı oylama sonucunda 408 kabul, 6 ret oyu çıkmıştır. Böylece gensorunun gündeme alınması 408 oyla kabul edilmiştir.⁶³⁵

Güven oylamasına dört gün kala CHP ile MSP arasında dikkat çekici bir gelişme yaşanmış, “*Bir süredir hem AP’ye, hem de CHP’ye göz kırpan Millî Selamet Partisi, hükümeti düşürmek için Halk Partisi ile işbirliğine girişmiş gibi görünmeye*” başlamıştır. Erbakan ve Ecevit, 28 Haziran 1980’de ayrı ayrı yerlerde yaptıkları konuşmalarda “*Bir onarım hükümetine ihtiyaç bulunduğunu*” bildirmişler, daha sonra bir araya gelerek görüşmüşlerdir. Ardından, “*Bu hükümetten bir an önce kurtulunması için, ortak görüş sahibi olduklarını*” vurgulamışlardır. Bir süredir, “*Desteğimizi çektik, ama bu, hükümeti düşürme anlamına gelmez*” gibi ifadeler, diğer yandan da CHP’nin hükümet hakkında verdiği gensoru önergesiyle değişik bir biçim alan tartışma, Erbakan ve Ecevit’in 28 Haziran’daki girişimleriyle daha bir somut aşamaya gelmiştir. MSP Milletvekili Oğuzhan Asiltürk ve CHP Milletvekili Altan Öymen arasında sürdürülen temaslar, Ecevit ve Erbakan’ın “*Bir onarım hükümeti*” önermeleri anlaşmasıyla noktalanmıştır. Böylece iki lider yeni hükümet için prensipte anlaşmış, MSP lideri de “*Onarım Hükümeti*”nden söz etmiş, güven oylamasına dört gün kala trafik hızlanmıştır.⁶³⁶

Hükümet hakkında verilen gensoru önergesi 30 Haziran’da Millet Meclisi’nde görüşülmüş; CHP Grubu adına İzmir milletvekili Coşkun Karagözoğlu, MSP Grubu adına Konya milletvekili Necmettin Erbakan, MHP Grubu adına Erzurum milletvekili Nevzat Kösoğlu, AP Grubu adına Ankara Milletvekili Oğuz Aygün konuşmuşlardır. Başbakan Süleyman Demirel de yaptığı konuşmanın bir bölümünde, “*Cumhuriyet Halk Partisinin hükümete talip olup olmadığını bilmiyorum; yalnız, Hükümeti düşürmeye, bunalım yaratmaya talip olduğunu biliyorum. Türkiye’nin başında bir bunalım zaten var; Cumhurbaşkanı seçilemiyor; bir de hükümet bunalımı meydana çıkaracaksınız*” ifadesini kullanmıştır.⁶³⁷

⁶³⁴ “*Gensoru gündeme alındı*”, **Hürriyet Gazetesi**, 25 Haziran 1980, s.1.

⁶³⁵ Konuya yönelik yapılan konuşmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 5, Cilt 16, Toplantı 3, 99’uncu Birleşim, 24.6.1980, s. 421-453, 460-463.

⁶³⁶ “*Erbakan Ecevit’e yine ümit verdi*”, **Hürriyet Gazetesi**, 29 Haziran 1980, s.1.

⁶³⁷ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 5, Cilt 16, Toplantı 3, 102’nci Birleşim, 30.6.1980, s. 484-543. Bu arada MSP, AP azınlık hükümetini düşürmek için CHP’ye, hükümet düştükten sonra kurulacak “*Onarım Hükümeti*” ya da “*Parlamento Hükümeti*”nin başkanlığını Erbakan’ın yapması koşulunu getirmiştir. Ecevit başkanlığında toplanan CHP üst düzey yetkilileri ise koşulu kabul etmemiş; Erbakan’ın başbakanlığa getirilmesinin öncelikle grup içinde ve seçmen tabanında tepki yaratacağı belirtilmiş, ayrıca Cumhurbaşkanlığını vekâleten yürüten İhsan Sabri Çağlayangil’in Erbakan’ı hükümet kurmakla

Netice olarak, Millet Meclisi'nde 2 Temmuz 1980 tarihinde yapılan güven oylaması sonucunda Demirel Hükümeti işbaşında kalmıştır. 441 üyenin katıldığı oylamada CGP lideri Turhan Feyzioğlu, Nizam Partili Abdülkerim Doğru, MHP lideri Türkeş ve MSP lideri Erbakan kabul oyu kullanmışlardır. MSP ve MHP'li üyelerin hepsi kabul oyu vermişler; oylamadan sonra Demirel *"Günlerdir Cumhurbaşkanını seçimini bir yana atıp hükümeti devirmeye kalkanlar mahcup olmuşlardır"* şeklinde konuşmuştur. Erbakan ise, kabul oyu kullanmadan önce CHP ile son kez temas kurduklarını ve Ecevit'in görüşünü aldıklarını belirtmiş ve *"Son ana kadar bekledik, ancak bir sonuç çıkmayınca bu kararı aldık"* demiştir. Ecevit'in buna yanıtı ise, *"Neyi beklemiş, neyin yanıtını verecekmışiz?"* şeklinde olmuştur.⁶³⁸ Sonuç olarak 441 üyenin katıldığı oylamada 214 ret, 227 kabul oyu kullanılmış, hükümet için güvensizlik söz konusu olmamıştır.⁶³⁹

Bir başka gensoru önergesi, CHP İzmir Milletvekili Coşkun Karagözlü ve 107 arkadaşı tarafından İçişleri Bakanı Mustafa Gülcügil hakkında verilmiştir. Gensoru açılmasına ilişkin önerge, *"anarşi ve terörün ülkemizde iç savaş boyutlarına ulaşmasına ve zamanında gerekli önlemleri almayarak Çorum olaylarına neden olduğu iddiasıyla"* verilmiştir. Millet Meclisi'nde 21 Ağustos 1980 tarihinde okunan gensoru önergesi⁶⁴⁰, aynı gün Gülcügil'in istifası nedeniyle işleminden kaldırılmış, böylece gensorunun gayesi hasıl olmuştur.⁶⁴¹

Diğer bir gensoru önergesi, Millî Selamet Partisi Grubu Başkanı Konya Milletvekili Necmettin Erbakan ve 2 arkadaşı tarafından Dışişleri Bakanı Hayrettin

---

görevlendirmeyeceği gerekçesiyle, yeni bir teklifin MSP'ye iletilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda CHP'nin önerisi *"Bir tarafsız üyenin başkanlığında AP, CHP ve MSP'nin katılacağı bir onarım hükümeti kurulması"* şeklinde olmuştur. CHP yöneticileri, hükümete AP'nin de katılmasını sağlamaları halinde, Erbakan'ın başbakanlığa getirilmesinin önlenebileceğini hesap etmişlerdir. MSP Grup Başkanvekili Hasan Aksay ise kendi formüllerini şu şekilde özetlemiştir: *"Sayın Ecevit'in başbakan olmayacağı ama Sayın Ecevit başbakan olmuyor diye, bir tarafsızın da başbakan yapılmayacağı bir hükümetin kurulmasıdır. Başbakanı tarafsız olan bir hükümet, sorumsuz olur. Yapılan icraattan kim sorumlu tutulacaktır? Bunun bilinmesi gerekir. Bu kişinin partili olması gerekir. MSP böyle bir partidir ve Sayın Erbakan bu hükümetin başbakanı olmalıdır."* *"MSP'nin Erbakan'ın başbakan olma istemini CHP kabul etmedi"*, **Milliyet Gazetesi**, 2 Temmuz 1980, s.1, 7.

⁶³⁸ *"Hükümet Görevde"*, **Milliyet Gazetesi**, 3 Temmuz 1980, s.1, 7.

⁶³⁹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 5, Cilt 16, Toplantı 3, 104'üncü Birleşim, 2.7.1980, s. 555-561.

⁶⁴⁰ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 5, Cilt 16, Toplantı 3, 123'üncü Birleşim, 21.8.1980, s. 715-717.

⁶⁴¹ Gülcügil'e özellikle Çorum olayları sonrasında verdiği demeçlerden dolayı yapılan eleştiriler artmış, bu arada AP içinde de bu bakana karşı tepkiler yoğunlaşmıştır. CHP tarafından, hakkında gensoru önergesi verilen İçişleri Bakanı Mustafa Gülcügil, 21 Temmuz 1980 tarihinde istifa etmiştir. *"İçişleri Bakanı dün istifa etti"*, **Günaydın Gazetesi**, 22 Temmuz 1980, s.1, 4.

Erkmen hakkında verilmiştir. Gensoru açılmasına ilişkin önerge, *“Tutum ve davranışlarıyla dış politika konusunda millî menfaatlere aykırı hareket ettiği iddiasıyla”* verilmiştir. Millet Meclisi’nde 21 Ağustos 1980 tarihinde okunan gensoru önergesi⁶⁴² üzerinde görüşmeler 3 Eylül tarihinde yapılmış⁶⁴³, 5 Eylül 1980 tarihinde yapılan güvensizlik önergesinin oylaması sonucunda Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen düşürülmüştür.⁶⁴⁴

CHP Konya Milletvekili Mustafa Üstündağ ve 136 arkadaşı tarafından verilen bir başka gensoru önergesi, Maliye Bakanı İsmet Sezgin hakkındadır. Gensoru, *“Uygulanan çağ dışı modellerle ekonomik bunalımı yoğunlaştırdığı, banka faizlerini serbest bırakarak esnaf, küçük ve orta sanayiciyi zor durumda bıraktığı, Merkez Bankası’nın yetkilerini kısırarak devreden çıkardığı ve enflasyonla gerekli mücadeleyi yapmayarak ekonomimizi çöküntüye sürüklediği iddiasıyla”* verilmiştir. Millet Meclisi’nde 3 Eylül 1980 tarihinde okunan önergenin⁶⁴⁵, gündeme alınıp alınmamasına dair görüşmenin 4 Eylül 1980 tarihinde yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak gerek bu tarihte, gerekse 12 Eylül Askeri Müdahalesine kadarki olan tarihlerde, Millet Meclisi’nde görüşmeler için yeterli çoğunluk sağlanamamıştır.

CHP Antalya Milletvekili Deniz Baykal ve 114 arkadaşı da, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Esat Kıratlıoğlu hakkında bir gensoru önergesi vermişlerdir. Gensoru, *“Sorumluluğunu taşıdığı kamu kuruluşlarının yüklenme işlerini yürüten özel firmalarla ticari ilişkide bulunarak Anayasanın 78’inci maddesine⁶⁴⁶ aykırı hareket*

⁶⁴² Önergede, Dışişleri Bakanı hakkında 9 adet iddiada bulunulmuştur. *“Ülkeyi Ortak Pazar’a sokmaya teşebbüs ettiği, Ege’de kontrolü Yunanlılara verdiği, Batı Trakya Türklerine sahip çıkmadığı, Batı ambargosunda İran’ın değil Batı’nın yanında olduğu, Afganlı mücahitlere gönül yardımı bile yapmadığı, İslam ülkeleri ile ilişkimizi zedelediği ve İsrail’i memnun edecek beyanatlar verdiği”* gibi iddiaların yer aldığı önerge hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 5, Cilt 16, Toplantı 3, 123’üncü Birleşim, 21.8.1980, s. 717-719.

⁶⁴³ Görüşmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 5, Cilt 16, Toplantı 3, 128’inci Birleşim, 3.9.1980, s. 807-836.

⁶⁴⁴ Katılmayanların sayısının 209 olduğu oylamada 231 kabul, 2 ret oyu kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 5, Cilt 16, Toplantı 3, 130’uncü Birleşim, 5.9.1980, s. 847-852.

⁶⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 5, Cilt 16, Toplantı 3, 128’inci Birleşim, 3.9.1980, s. 799-802.

⁶⁴⁶ 1961 Anayasası’nın 78’inci maddesi şu şekildedir: *“Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, Devlet ve diğer kamu tüzel kişilerinde ve bunlara bağlı kuruluşlarda, Devletin veya diğer kamu tüzel kişilerinin doğrudan doğruya veya dolayısıyla katıldığı teşebbüs ve ortaklıklarda, kamu yararına çalışan derneklerden özel gelir kaynakları ve özel imkânları kanunla sağlanmış olanların yönetim kurullarında ve başka işlerinde görev alamazlar ve bunların herhangi bir yüklenme işini doğrudan doğruya veya dolayısıyla kabul edemezler... Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, yürütme organının teklif, inha, atama veya onamasına bağlı resmî veya özel herhangi bir işle görevlendirilemezler. Bir üyenin belli konuda ve*

ettiği iddiasıyla” verilmiştir. Millet Meclisi’nde 3 Eylül 1980 tarihinde okunan önerenin⁶⁴⁷, gündeme alınıp alınmamasına dair görüşmenin 9 Eylül 1980 tarihinde yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak gerek bu tarihte, gerekse 12 Eylül Askeri Müdahalesine kadarki olan tarihlerde, Millet Meclisi’nde görüşmeler için yeterli çoğunluk sağlanamamıştır.

CHP Sinop Milletvekili Alaettin Şahin ve 83 arkadaşı ise, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Münif İslamoğlu hakkında bir gensoru önergesi vermişlerdir. Gensoru, *“Sağlık hizmetlerinin yürütülmesinde partizan tutum ve davranışlarıyla Anayasa ve yasalara aykırı hareket ettiği iddiasıyla*” verilmiştir. Millet Meclisi’nde 3 Eylül 1980 tarihinde okunan önerenin⁶⁴⁸, gündeme alınıp alınmamasına dair görüşmenin 10 Eylül 1980 tarihinde yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak gerek bu tarihte, gerekse 12 Eylül Askeri Darbesine kadarki olan tarihlerde, Millet Meclisi’nde görüşmeler için yeterli çoğunluk sağlanamamıştır.

1980 yılının en önemli siyasi gelişmelerinden bir diğerini, sonuçsuz kalan Cumhurbaşkanlığı seçimi süreci oluşturmuştur. 1980 yılı mart ayının sonlarından, 12 Eylül 1980 tarihine kadar olan süreç içinde Cumhurbaşkanının TBMM tarafından bir türlü seçilememesi, askeri müdahaleyi gerçekleştiren komuta heyetinin gerekçelerinden birisini oluşturmuştur.

Daha önce belirtildiği gibi, 14 Ekim 1979 tarihli Cumhuriyet Senatosu seçimi sonrasında AP’nin 77, CHP’nin 63 senatöre sahip olduğu söylenmişti. Başka bir deyişle, bu seçim sonrasında Senatoda sayısal üstünlük AP’ye geçmiş, *“gelenekler gereği*” Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına da, AP’li İhsan Sabri Çağlayangil seçilmişti. Bu kapsamda, Anayasanın 100’üncü maddesinde *“Cumhurbaşkanı makamının boşalması halinde yenisi seçilinceye kadar, Cumhuriyet Senatosu Başkanının Cumhurbaşkanlığına vekillik etmesi*” şeklinde belirtilen husus, AP’nin işine gelen bir konu olmuştur.

Bunlara, daha önceki Cumhurbaşkanlarının senatör olması da eklenince, Başkanı AP’li olan Senatoda, en büyük parti durumunda olan AP ile onu destekleyen partilerin

---

altı ayı aşmamak üzere Bakanlar Kurulu’nca verilecek geçici bir görevi kabul edebilmesi, kendi Meclisinin kararına bağlıdır.” <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm> (24.08.2016).

⁶⁴⁷ Önerge hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 5, Cilt 16, Toplantı 3, 128’inci Birleşim, 3.9.1980, s. 803, 804.

⁶⁴⁸ Önerge hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 5, Cilt 16, Toplantı 3, 128’inci Birleşim, 3.9.1980, s. 805, 807.

seçeceği bir adayın Cumhurbaşkanı seçilmesi, o günün siyasi ortamında olası görülmüştür.

Belirtilen hususların ışığı altında, Cumhurbaşkanlığı seçim süreci, Fahri Korutürk'ün görev süresinin bitimi olan 6 Nisan 1980 tarihinden 15 gün önce, TBMM Birleşik Toplantısının 22 Mart 1980 günlü 6'ncı birleşiminin 1'inci oturumunda başlatılmıştır. Ancak bu birleşimde adaylık müracaatı yapılmamış ve seçim turları başlatılamamıştır.⁶⁴⁹

Seçimin başlatıldığı tarihte TBMM'nin; Millet Meclisi'nde 450, Cumhuriyet Senatosu'nda 184 olmak üzere toplam üye sayısı 634'tür. Seçilebilmek için ilk iki turda üçte iki çoğunluğun sağlanabilmesi için 423, sonraki turlarda salt çoğunluk için 318 oy gereklidir. Bu durumda, hiçbir partinin tek başına Cumhurbaşkanı seçebilme çoğunluğu olmadığından, siyasi partilerin tümünün veya bazılarının bir aday etrafında uzlaşabilmesi şarttır.⁶⁵⁰

Uzlaşmanın mümkün olmadığı için sonuç alınamayan Cumhurbaşkanlığı seçimini üç dönem halinde tasniflemek mümkündür: Seçim süresince 25 Mart – 9 Nisan 1980 tarihleri arasındaki dönem, adayların kendi adlarına başvuru yaptıkları dönemdir. 10 Nisan – 12 Haziran 1980 tarihleri arasındaki dönem, AP ve CHP Grup Yöneticileri

⁶⁴⁹ Yine bu birleşimde, Cumhurbaşkanı seçiminin gizli oyla yapılacağı ve ilk iki turda üçte iki çoğunluk aranacağı, ilk iki turda üçte iki çoğunluk sağlanamazsa, ondan sonraki turlarda salt çoğunlukla yetinileceği belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Cilt 1, Toplantı 19, 6'ncı Birleşim, 22.3.1980, s. 174, 175. Ayrıca; her iki Meclisin ve birleşik toplantı yapılması halinde TBMM'nin toplantı yeter sayısı ile ilgili 1961 Anayasası'nın 86'ncı maddesi şu şekildedir: “Her Meclis, üye tamsayısının salt çoğunluğuyla toplanır ve Anayasada başkaca hüküm yoksa toplantıya katılanların salt çoğunluğuyla karar verir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde toplantı yetersayısı, her iki Meclis üye tamsayısı toplamının salt çoğunluğudur.” <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10859.pdf> (27.08.2016). Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde kendisinin de adından söz edilen eski Cumhurbaşkanlarından, Senatör Cevdet Sunay, “O bizden geçti” diyerek cumhurbaşkanı adayı olmayacağını belirtmiştir. Seçilecek kişinin mutlaka partisiz ve bitaraf olması gerektiğini de ifade eden Sunay, bu konudaki düşüncesini, “Hatta fikrimce milletçe seçilmelidir” şeklinde açıklamıştır. “Cevdet Sunay: Cumhurbaşkanı adayı değilim”, **Hürriyet Gazetesi**, 4 Mart 1980, s. 1. Bu arada Cumhurbaşkanlığı görev süresi dolması nedeniyle tabii üye Fahri Korutürk, Cumhuriyet Senatosu'nun 8 Nisan 1980 tarihli 51'inci birleşiminde, Anayasanın 77'nci maddesi gereğince yemin ederek yeni görevine başlamıştır. **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Cilt 47, Toplantı 19, 51'inci Birleşim, 8.4.1980, s. 49. Cumhurbaşkanının görevine başlarken TBMM önünde içtiği andı içeren 1961 Anayasası'nın 96'cı maddesi şu şekildedir: “Cumhurbaşkanı sıfatıyla, Türk Devletinin bağımsızlığına, Vatanın ve Milletinin bütünlüğüne yönelecek her tehlikeye karşı koyacağıma; Milletinin kayıtsız şartsız egemenliğini ve Anayasayı sayacağıma ve savunacağıma; insan haklarına dayanan demokrasi ve hukuk devleti ilkelerinden ve tarafsızlıktan ayrılmayacağıma; Türkiye Cumhuriyetinin şan ve şerefini koruyup yüceltmek ve üzerime aldığım görevi yerine getirmek için bütün gücümle ve varlığımınla çalışacağıma namusum üzerine söz veririm.” <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm> (21.11.2016).

⁶⁵⁰ Ancak 450 ve 184 sayıları, her iki Meclis için Cumhurbaşkanlığı seçimine en yakın tarihlere bulunabilen rakamlardır. Erol Tuncer, **1923'ten Günümüze Cumhurbaşkanlığı Seçimleri**, TESAV Vakfı, Ankara, 2013, s. 72.

tarafından önerilen adayların yarıştığı dönemdir. 13 Haziran – 11 Eylül 1980 arasındaki dönem ise Meclis toplantılarında çoğunluğun genellikle sağlanamadığı dönemdir. Bu tarihler arasındaki seçim süreci adeta ciddiyetini yitirmiş, yapılan oylamalarda ya çoğunluk sağlanamadığı için Meclis açılmamış, ya da Meclis açılmakla birlikte oylamada gerekli çoğunluk sağlanamadığı için oy ayrımı yapılmamıştır.⁶⁵¹

Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde, seçime katılımın en çok olduğu turlar; 51'inci, 25'inci ve 54'üncü turlardır. 51'inci turun yapıldığı 29.4.1980 tarihli 34'üncü birleşimde 584 üye seçime katılmıştır. Bu oylamada Muhsin Batur 264, Sadettin Bilgiç 246 oy almıştır. 25'inci turun yapıldığı 10.4.1980 tarihli 19'uncu birleşimde ise 581 üye seçime katılmıştır. Bu oylamada, Sadettin Bilgiç 183, Muhsin Batur 76 oy almıştır. 54'üncü turda ise seçime katılan üye sayısı 578'dir. 30.4.1980 tarihli 35'inci birleşimde Bilgiç 250 oy, Batur ise 240 oyda kalmıştır. Öte yandan seçime katılan üye sayısının en az olduğu turlar; 29.5.1980 tarihli 53'üncü birleşimin yapıldığı 85'inci tur, 17.4.1980 tarihli 26'ncı birleşimin yapıldığı 43'üncü tur ve 3.7.1980 tarihli 78'inci birleşimin yapıldığı 110'uncu turdur. Bu turlarda yapılan seçimlere katılan üye sayısı sırasıyla 50, 55 ve 63'tür. Neticelenemeyen seçim sürecinde, 115 tur boyunca alınan en fazla oylar, 303, 298 ve 296 rakamlarıdır ki bunların hepsi, sırasıyla 93'üncü, 94'üncü ve 90'uncü turlarda Muhsin Batur için verilmiştir. Batur 303 ve 298 oyu, 5.6.1980 tarihli 58'inci birleşimde almıştır. 296 oyu ise 4.6.1980 tarihli 57'nci birleşimde elde etmiştir. Batur'dan sonra en fazla oy Sadettin Bilgiç'e verilmiştir. Bilgiç; 54'üncü turun yapıldığı 30.4.1980 tarihli 35'inci birleşimde 250 oy, 51'inci turun yapıldığı 29.4.1980 tarihli 34'üncü birleşimde 246 oy, 55'inci turun yapıldığı 30.4.1980 tarihli 35'inci birleşimde 237 oy almıştır. Diğer yandan Faik Türün de, kendisine hatırı sayılır miktarda oy verilen bir başka aday olmuştur. Türün; 246 oyu 109'uncu turda 3.7.1980 tarihli 78'inci birleşimde, 235 oyu 93'üncü turda 5.6.1980 tarihli 58'inci birleşimde, 232 oyu 90'uncü turda 4.6.1980 tarihli 57'nci birleşimde almıştır. 21.8.1980 tarihli 109'uncu birleşimde yapılan 114'üncü tur oylamada Kemal Kayacan'a da 211 oy verilmiştir.⁶⁵²

TBMM'nin Cumhurbaşkanlığı seçimi için çoğunluk sağlayıp toplanabildiği en son tarih olan 21 Ağustos 1980'den, 12 Eylül 1980 tarihli Askeri Darbeye kadar, seçim için pek çok toplanma tarihi kararlaştırılmıştır. Ancak bu tarihlerde yapılan yoklamalar

⁶⁵¹ a.g.e., s. 72-76.

⁶⁵² Cumhurbaşkanlığı seçiminde adaylar ve aldıkları oy miktarları dahil ayrıntılı bilgi Ek-12'de sunulmuştur.

sonucunda çoğunluk olmadığından, seçim turları başka günlerde yapılmak üzere ertelenmiştir. Yine çoğunluk sağlanamadığından seçim turlarına geçilemeyen ve TBMM'nin en son 11 Eylül 1980 tarihli 124'üncü birleşiminde, 12 Eylül 1980 Cuma günü saat 15.00'de yeniden toplanma kararı alınmış ve böylece birleşim kapatılmıştır. Lakin 12 Eylül 1980 sabaha karşı yapılan askeri müdahaleyle bu birleşik toplantı gerçekleşmemiştir.

Öte yandan Cumhurbaşkanlığı seçimiyle ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Örneğin dönemin CHP Milletvekili Erol Tuncer, Cumhurbaşkanlığı seçimi krizinin partiler arasındaki diyalog eksikliğinden kaynaklandığı düşüncesindedir. Tuncer'e göre siyasal yaşamımızdaki diyalog eksikliği, maalesef her dönemde var olmuştur. Bu siyasal yaşamımızın bir hastalığıdır. Diyalog olsaydı, Cumhurbaşkanı seçiminin sonuçlanacağı görüşündedir. Altı ay süren oylama turları esnasında Cumhurbaşkanının seçilememiş olması, Silahlı Kuvvetlere, rejime müdahale konusunda çok önemli bir gerekçe sağlamıştır. Seçim öncesinde bir TV konuşmasında Ecevit, 1973 seçiminde olduğu gibi, Demirel ile diyalog kurulmasını ve ortak bir adayın belirlenmesinden yana olduğunu beyan etmiştir. Bu nedenle Tuncer, Cumhurbaşkanının seçilememesinde Bülent Ecevit'in daha az sorumluluğu olduğu görüşündedir.⁶⁵³

Cumhurbaşkanlığı seçimi hakkında Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'in de bir değerlendirmesi olmuş, Brüksel'de yapılan NATO toplantısından dönmesinin ardından yaptığı açıklamada, Cumhurbaşkanının hala seçilememesine değinerek “*Çok üzgünüm. Artık bu işe bir hal çaresi bulmak lazımdır. Partilerin bir araya gelerek bu konuyu artık halletmeleri zamanının geldiği hatta geçtiği inancındayım*” şeklinde konuşmuştur. Brüksel dönüşü Evren ayrıca, “*Herkes dışarıda bize, ne zaman seçeceksiniz diye soruyor. Tabii bu üzücü oluyor. Ama şaka yollu, o kadar çok aday var ki, bir tane bulup seçemiyorlar karşılığını veriyorum*” şeklinde yurt dışında karşılaştığı durumu da aktarmış, konuyla ilgili endişe ve üzüntüsünü dile getirmiştir.⁶⁵⁴

Sonuç olarak ülke; Korutürk'ün yedi yıllık görev süresinin bitim tarihi olan 6 Nisan 1980'den, 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi'ne kadar geçen 5 ay 6 gün (159 gün)'lük bir sürede Cumhurbaşkansız kalmıştır. TBMM, Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinin başladığı 22 Mart 1980 tarihinden, müdahalenin yapıldığı tarihe kadar gerçekleştirdiği 115 tur oylamada Cumhurbaşkanını seçememiştir.

⁶⁵³ Erol Tuncer ile 2 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat.

⁶⁵⁴ “Evren: Başkan için zaman geldi de geçti”, **Hürriyet Gazetesi**, 14 Mayıs 1980, s.1.

Yukarıda belirtildiği gibi, Cumhurbaşkanlığı seçimi faaliyeti yaşanırken, şeriat isteyen grupların da katıldığı 6 Eylül 1980 tarihli MSP'nin Konya Mitingi adeta bardağı taşıran son damla olmuş, altı gün sonra gerçekleşen 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi, 10 ay (304 gün) süren VI. Demirel Hükümeti (12.11.1979 – 12.09.1980)'ni sona erdirdiği gibi, demokrasiyi de 6 Kasım 1983 tarihli genel seçime kadar kesintiye uğratmıştır.

Bu arada 12 Eylül'ün neden önlenemediği hususu pek çok kişi tarafından sorgulanan bir konu olmuş, buna yönelik bulunan cevapların büyük bölümünü, CHP-AP birlikteliğinin bir türlü sağlanamamış olması teşkil etmiştir. Bu konuya tezin ilgili bölümlerinde yeri geldikçe değinilmiş olmakla birlikte, aşağıda belirtilen gelişmeler de iki partinin birbirlerine yaklaşımlarını sağlamaya yönelik adımlar olmuştur.

İç politikada “*Uyarı mektubu*” ile başlayan gelişmeler, sonunda CHP'nin “*AP-CHP koalisyonu*” istemesine kadar varmıştır. Öyle ki AP-CHP iş birliğini isteyen Ecevit, koalisyon önerisini 9 Ocak 1980'de Cumhurbaşkanına bildirmiş ve kamuoyuna da resmen açıklamıştır. Ancak Ecevit'in bu açıklamayı yapmasından kısa bir süre sonra, Başbakan Demirel “*Ben koalisyon ortağı aramıyorum ki*” diyerek öneriyi reddetmiştir.⁶⁵⁵

İki lideri birbirine yaklaşmasını kısmen sağlayan umutlu gelişmelerden biri de 1980 yılının Mart ayı içinde gerçekleşmiştir. Hükümete dışardan destek olan MSP'nin lideri Erbakan hükümete ömür biçerken, CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, TV'de düzenlenen basın toplantısında tekrar iki büyük parti arasında iş birliğinden söz etmiş, “*Geniş kitleler, bu bunalım döneminde iki büyük partinin bir araya gelmesini istiyor*” demiş, Cumhurbaşkanlığı seçiminde de iki büyük partinin iş birliğini önermiştir. Buna Demirel'in yaklaşımı ise “*Vakti, saati gelince, kimse diyalogdan kaçamaz*” şeklinde olmuştur.⁶⁵⁶

12 Eylül 1980 Darbesi öncesinde parti liderlerini bir araya getirmek için pek çok siyasinin de çabası olmuştur. Bunlardan biri, 1965-1970 yılları arasında Meclis Başkanlığı ve DP Genel Başkanlığı yapmış olan Ferruh Bozbeyli'dir. Bozbeyli, CHP ile anlaşabilmesi ve ortak koalisyon kurabilmesi için, Türkiye'ye büyük hizmetleri olan AP

⁶⁵⁵ “*Tekrar koalisyon tartışması başladı*”, **Hürriyet Gazetesi**, 10 Ocak 1980, s.1.

⁶⁵⁶ “*Hürriyet'in TV'de Ecevit'e yönelttiği soru iki lideri birbirine yaklaştırdı*”, **Hürriyet Gazetesi**, 15 Mart 1980, s.1.

lideri Demirel’le görüşmüş, “*Muhalefeti kim yapacak gardaşım*” şeklinde cevap almıştır. Buhranlı bir dönemi genel olarak değerlendiren Bozbeyli, demokrasinin, o zamanki koşullar dikkate alındığında Türkiye’ye ayrılık getirdiğini söylemiştir.⁶⁵⁷

Dönemin AP Milletvekili Ali Naili Erdem de, 1980 senesinde gerek Demirel, gerekse Ecevit’e giderek, Türkiye’nin iyiye gitmediğini söylemiş, en azından televizyon veya gazetelerde beraber görünmelerini talep etmiş, böylece ülkenin tansiyonunun düşeceğini anlatmış, ancak başarılı olamamıştır. Her iki liderin âdeta kavga etmesini isteyen çevrelerin de olduğunu söyleyen Erdem, 1980 ihtilali öncesinde Demirel’in TSK üst yönetimine, “*Ne istiyorsanız vermeye hazırım, kanunsa kanun, silahsa silah*” tarzında konuşma yaptığını; ülkedeki terör olaylarından ise sanki bazı insanların mutlu olduğunu ifade etmiştir. 4 Eylül 1980 günü akşamında dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Nurettin Ersin’in, Ali Naili Erdem ve eşini yemeğe davet ettiğini, “*bir uyarı mektubu verdiklerini, bunu dikkate almalarını rica ettiğini*” aktarmıştır. Dikkate alınmazsa, TSK’nın yönetime el koyacağı kendisine söylenmiştir. Bunun üzerine 5 Eylül 1980 tarihinde Ali Naili Erdem, Süleyman Demirel’e bu durumu aktarmıştır. Erdem; Demirel’in, “*Ben ne yapmışım ki, asker müdahale etmez, her müdahaleden sonra yönetim sivilere geçer, asker buna zahmet etmez*” dediğini belirtmiştir.⁶⁵⁸

Keza dönemin CHP Milletvekili Erol Tuncer de, 1979 yılı sonunda Türk Silahlı Kuvvetleri’nin uyarı mektubunun verildiği tarihten itibaren CHP-AP koalisyonunu kendilerinin ısrarla istediğini, ancak AP tarafından kabul görmediğini belirtmiştir. Tuncer’e göre Demirel, bu diyalog tekliflerini elinin tersiyle itmiştir. AP’ye koalisyon çağrılarının devam ettiği aşamada AP’li Devlet Bakanı Ekrem Ceyhun’la Parlamento kulisinde karşılaştıklarını söyleyen Tuncer, kendisine, “*Genel kuraldır, muhalefetler havayı gerer, iktidarlar ise gerilen ortamı yumuşatmaya çalışır. Ancak tam tersini yaşıyoruz. Muhalefetteki bir parti kimliğimizle biz koalisyon isteyerek ortamı yumuşatmaya çalışıyoruz. Eğer aramızda diyalog ortamı yaratılmazsa iki ucundan çektiğimiz ip kopar, ikimiz de sırt üstü düşeriz.*” dediğini ifade etmiştir. Ekrem Ceyhun “*Endişelenmeyin, bir şey olmaz.*” diye cevap vermiş, bu konuşmanın yalnızca birkaç ay sonrasında 12 Eylül müdahalesi gerçekleşmiştir. Tuncer bu olayı, “*Hep beraber sırt üstü düştük*” şeklinde yorumlamıştır. 1970-1980 arasındaki yaşananlar göz önünde bulundurulduğunda, bir toplumu radikal olmayan görüşlerin ayakta tuttuğunu, ülkemiz

⁶⁵⁷ Ferruh Bozbeyli ile 3 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat.

⁶⁵⁸ Ali Naili Erdem ile 24 Kasım 2015 tarihinde yapılan mülakat.

için uygun olanın, merkez sağ ve merkez solun ağırlıklı olduğu bir siyasal yelpazeye sahip olmak olduğunu vurgulamıştır. Bunalmaları önlemenin bir yolunun da merkez sağ ve merkez sol arasında büyük güç dengesizliği yaşanmaması olduğunu sözlerine eklemiştir. Erol Tuncer'e göre Adalet Partisi'nin sandık yoluyla düşürülebileceğine dair umut olsaydı, ya da iki büyük parti önemli konularda anlaşabilseydi, 12 Eylül müdahalesi olmayabilirdi. Bu müdahale, mevcut iktidarın sorunları çözebileceğine ya da seçimle düşürülebileceğine dair umutların kesilmesinden kaynaklanmıştır. Ayrıca bir türlü önlenemeyen anarşi ve terör ortamından dolayı toplumun, asker müdahalesini bekler duruma geldiğini, o nedenle halkın askerî müdahaleye güçlü bir destek verdiğini de belirten Tuncer, 12 Eylül müdahalesinde hemen ardından eşinin, babasının ve annesinin kendisinden yana değil, TSK'dan yana olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Tuncer'e göre, TSK'nın müdahale ortamının oluşmasını beklemek amacıyla terör olaylarına seyirci kaldığı konusundaki kuşkular hâlâ giderilmiş değildir.⁶⁵⁹

Sonuç olarak CHP-AP arasında diyalog ortamı bir türlü yaratılamamıştır. Bunun nedenlerini şu şekilde sıralamak mümkündür: Her şeyden önce CHP ile AP, geçmişten gelen siyasi mirasın da etkisiyle, birbirlerine rakip iki büyük partidir. Bu iki parti, siyasi hayatları boyunca her zaman tek başına iktidar olmayı hedeflemişlerdir. Dolayısıyla, VIII. İnönü Hükümeti (20.11.1961-25.06.1962) döneminde, sadece politikacı değil, aynı zamanda bir devlet adamı olan İsmet İnönü'nün başbakanlığındaki kısa süreli koalisyon ortaklığı bir tarafa bırakılırsa; gerek CHP'nin, gerekse AP'nin aynı hükümet içinde beraber hareket etme gibi bir düşünceleri, alışkanlıkları ve kültürleri olmamıştır. Öte yandan, iki büyük parti lideri arasında da diyalog eksikliğinin adeta kişisel anlaşmazlık haline dönüşmesi, koalisyonu engelleyen faktörlerden bir başkasıdır. 70'li yılların buhranlı dönemlerinde TBMM üyelerinin değişimi için 2 yıl gibi kısa süreli aralıklarla yapılan seçimlerde, Demirel ve Ecevit'in birbirlerini suçlayıcı, karalayıcı söylemleri ve polemikleri, iki liderin uzlaşmasını zorlaştıran bir başka nedendir. Ancak genel olarak bakıldığında iki partinin bir araya gelememesinde, Demirel'in daha fazla isteksiz ve duyarsız olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte, ülkenin içinde bulunduğu duruma rağmen, parti liderlerinin ve yöneticilerin, bir sonraki seçimde daha başarılı olacaklarına dair inançları, bir araya gelinememesinde bir başka etkidir.

⁶⁵⁹ Erol Tuncer ile 2 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat.

Müdahalenin önlenbilmesi kapsamında CHP-AP birlikteliğinin gerçekleştirilmesine yönelik atılan, ancak başarıya ulaşamayan adımlara yukarıda değinilmiştir. Bunlara ilave olarak, 12 Eylül Askeri Müdahalesi'ne günler kala Ecevit'in yaptığı açıklamalar son derece dikkat çekicidir. Zira Ecevit, *“Birisinin düdüğü çalmasından ve demokrasinin bitmesinden”* bahsetmekte ve ilginç bir benzetme yapmaktadır. 6 Eylül 1980'de İstanbul'da Petrol-İş Sendikası'nın Genel Kurulu'nda konuşan CHP lideri, işçi haklarını korumak için Türk-İş ile DİSK'in ortak bir toplu sözleşme stratejisi izlemesinin, bu konuda iş birliği yapılmasının şart olduğunu ileri sürmüştür. Ecevit, uzun konuşmasında siyasal hayatı bir futbol maçına, parti ve siyaset adamlarını kulüp ve futbolculara, halkı da tribünlerdeki seyircilere benzetmiş, *“Tribünlerdeki seyirciler arasında, işçilerin de yer aldığı halk, bu kavgalı dövüşlü çirkin oyundan bıkmış, usanmış, hatta kendi takımlarına kızar olmuştur. Oysa halkın sahaya inmesi gerekir. Üstelik bugün halkı tribünlerde pasif halde tutmak için her türlü tertip yapılmaktadır. Oysa halkın sahaya inmesi, oyuna katılması gerekir. Aksi takdirde demokrasi güç ve gerçeklik kazanamaz. Halk tribünlerden inmelidir. Ancak sahada yargı organları⁶⁶⁰, ordu, polis ve memur görevli olarak tarafsız bulunmalıdır”* demiştir. Halk sahaya inmediği sürece, oyunun çirkin hale dönüşeceğini, halkın sabrının kalmayacağını belirten Ecevit, konuşmasına *“Böyle devam ederse sonunda biri çıkar düdüğü çalar, herkes evine der. Böylece demokrasi biter”* şeklinde devam etmiştir. Ecevit ayrıca, *“Sahadaki maçın görüntüsüne aldanılmamalıdır. Bu bir parti kavgası değildir. Bölüşüm kavgasıdır. Aslan payını halk mı, yoksa bir avuç sömürücü mü alacak kavgasıdır”* yorumunda bulunmuştur.⁶⁶¹

Sonuç olarak genel bir değerlendirme yapılacak olursa, 1973 – 1980 yılları arasındaki koalisyon hükümetlerinin hepsini *“zayıf hükümetler”* olarak nitelendirmek mümkündür. Büyük ve istikrarlı çoğunluğa sahip bir hükümetin kurulmasını sağlayacak

⁶⁶⁰ 1976-1980 yılları arasında İstanbul'da Sultanahmet bölgesindeki okullardan sorumlu komiser olarak görev yapan Mustafa Bal, yargının emniyet personeline yaklaşımını, kendisinin de bizzat yaşadığı bir örnekle şu şekilde anlatmıştır: Bal, 1977 / 1978 yıllarında ekibiyle birlikte bir operasyonda silahlı bir öğrenciyi yakalamaya çalışırken, öğrencinin silahının yere düştüğünü ve silahı kendisinin aldığını, emrindeki polis memurunun da bilahare öğrenciyi yakaladığını anlatmıştır. Ardından öğrencinin savcılık makamına götürüldüğünü; ifade sırasında savcının kendisine, silahın öğrenciye ait olmadığını, yerde bulunduğunu söylettirmeye çalışırcasına bir tutum takındığını aktarmıştır. Bal'a göre savcının bu şekilde hareket etmesi öldürülme korkusu yaşamamasından kaynaklanmış, dönemin bazı yargı mensupları görevlerini tarafsız, adil ve korkusuzca icra edememişlerdir. Emekli 1. Sınıf Emniyet Müdürü Mustafa BAL ile 2 Aralık 2016 tarihinde yapılan mülakat.

⁶⁶¹ *“Ecevit: Böyle giderse, biri düdüğü çalar, demokrasi biter”*, **Milliyet Gazetesi**, 7 Eylül 1980, s.1, 4.

tek çözüm AP-CHP koalisyonunun teşkili olsa da, geçen yıllar bunun kurulamayacağını göstermiştir. Büyük partilerin kutuplaşması, 1950'li yıllarla kıyaslandığında kısmen ideolojik etkenlerden, kısmen de liderler arasındaki kişisel çekişmeden kaynaklanmıştır. Ayrıca gerek CHP, gerekse AP, salt çoğunluktan sadece bir adım uzaklıkta olduklarını düşünmüşler ve işbirliğinin gelecek seçimlerdeki şanslarına zarar vereceğini değerlendirmişlerdir. Bununla birlikte, 1973'te demokrasiye yeniden geçildikten sonra AP ve CHP'nin iş birliğini becerememeleri, aşırı uçtaki küçük gruplara ölçsüz nüfuz sağlamış, bu da siyasal sistemin felç olmasına sebebiyet vermiştir.⁶⁶² Dolayısıyla, tek başına hükümet kuracak çoğunluğa ulaşılamaması sonucu zayıf hükümetlere mahkum kalınması; gerek 1973, gerekse 1977 seçimlerinin doğrudan bir sonucu olmuştur.

Yukarıda anlatılan tüm gelişmeler, 12 Eylül müdahalesiyle sonlanmıştır. Türkiye'nin kaderine üç yıl boyunca el koyacak olan Millî Güvenlik Konseyi ise, müdahaleyi iki temel husus üzerinde meşrulaştırmıştır: Bunlardan birincisi, sivil otoritenin terörizmi önleyememesi, ikincisi TBMM'nin devletin başına bir cumhurbaşkanının seçmekten aciz olmasıdır.⁶⁶³

---

⁶⁶² Zürcher, **a.g.e.**, s. 379.

⁶⁶³ Akın, **a.g.e.**, s. 409.

SONUÇ

Demokrasi, her biri muntazam çalışması gereken ve birbirine bağlı dışlilerden oluşan bir çark ise, seçimler o çarkın en önemli dişlisidir. Seçimlerin özgür ve adil yapılması, seçmenlerin ve seçilenlerin edepli, erdemli, ahlaklı ve toplumsal bilince sahip olması, siyasi iktidarın azınlığın hakkını koruması, seçimlerde iktidar olabilmek için eşit koşullarda yarışma olanağı sağlanması, hukuk devletinin işlerliği, ifade özgürlüğü, kuvvetler ayrılığı, çoğulculuk, Anayasanın üstünlüğü, İnsan hakları gibi kavramlar, iyi bir demokrasinin önemli değerlerini oluşturmaktadır. Demokrasinin sağlıklı bir şekilde işlemesi, bahse konu tüm kavramların birlikte ve eksiksiz bir şekilde uygulanması halinde mümkündür.

Türkiye 1960-1980 yılları arasındaki yirmi yılda üç askeri müdahaleye tanık olmuştur. 1961 senesinde gerçekleşen üç idam, toplum hayatında büyük ve derin yaralar açmış, bu olayın bıraktığı reddedilmesi imkânsız siyasi mirasla Türkiye, kapandığı zannedilen geçmişin yeniden sahnesi olmuştur. Böylesi kırgınlıkla dolu bir ortam içinde, asli kurucu iktidarın demokratik olmadığı ve plebisitçi bir yöntemle hazırlanan 1961 Anayasası, yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bazı kesimlerin tepkisiyle karşılaşmıştır. Devlet iktidarını birey haklarıyla sınırlayan 1961 Anayasasında Cumhuriyetin nitelikleri, *“Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve ‘Başlangıç’ta belirtilen temel ilkelere dayanan, millî, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devletidir”* şeklinde belirtilmiş olsa da; anayasanın gerekleri ve *“Anayasanın üstünlüğü”* kavramı mevcut hükümetler ve parlamento tarafından tam anlamıyla hayata geçirilememiştir.

Güvensizliğin hakim olduğu bir süreçte, 1973-1980 yılları arasında yapılan seçimlerde partiler, kampanyaları boyunca temelde aynı söylem ve kavramlara yer vermişlerdir. Kadınların desteğini alan CHP, halkçı bir anlayışla, sömürüye ve tekelciliğe karşı olduğunu vurgulayan bir seçim süreci takip ederken; AP, milli irade ve istikrar unsurunu esas alan, milliyetçilerin kendi çatısı altında toplanmasına dikkat çeken bir süreç takip etmiştir. *“Milli görüş”* söylemiyle sağın gerçek temsilcisinin kendisi olduğunu iddia eden MSP ise seçim kampanyalarında maneviyatı ve ahlak unsurunu temel alan bir süreç izlemiştir. CGP, toplayıcı ve birleştirici bir tavır sergilerken; DP ise milli beraberlik inancının yeniden yerleşmesini, milli hedefler etrafında yeniden toplanılmasını, ortak değerlerin aşındırılmamasını vurgulamıştır.

Temel felsefesi Türklük ülküsü olan MHP de, komünizm karşıtı söylemleriyle dikkat çekmiş; komünizme karşı birlikte hareket etme, sağ partilerin bir araya gelmesinde önemli bir etken olmuştur. 1973-1980 yılları arasında yapılan seçimler ülkeye istikrar getirmemiş, koalisyonlara sahne olan bir parlamento içinde uzlaşma, hayati öneme haiz bir konu haline gelmiştir. Bu durumda, siyasi rekabet ile mutabakat arasındaki ince çizgi, uzlaşmanın aleyhine bozulmuş, parlamenterler ne zaman rekabet edecekleri, ne zaman uzlaşmaya varmaları gerektiği konusunda sağduyulu davranışlar sergileyememişlerdir. Başka bir ifadeyle, “*Farklılıkların barışçı birlikteliği*” sağlanamamış; anarşinin iç savaş boyutlarına kadar varması, toplumda kutuplaşmanın artması, Cumhurbaşkanı'nın yapılan 115 tur oylamaya rağmen seçilememesi gibi son derece ciddi durumlarda bile, parlamenterler diyalogu ön planda tutamamışlardır. Dolayısıyla, toplumun tüm kesimlerinin umut bağladığı 1977 seçimi ve Senatoyu üçte bir oranında değiştiren 1979 seçimi sonucu oluşan parlamento, 12 Eylül Askeri Müdahalesine giden yolu açmıştır.

Dönemin siyasi yelpazesinde gerek sol, gerekse sağ uçlarda yer alan ve radikal görüşleri savunan partilerin mevcudiyeti siyasi hayatta uzlaşmayı zorlaştırmış, her biri farklı dünya görüşlerine ve ideolojilere sahip bu partileri, makul bir yere çekebilmek zorlaşmıştır. Böylesi bir ortamda, “*sınırlı ve barışçı çoğulculuğa*” dayalı, aralarında güç dengesizliği olmayan, merkez sağ ve merkez solun hakimiyetindeki bir siyasal hayat arzu edilir olmuştur.

Verilen bilgiler doğrultusunda, 1973-1980 yılları arasındaki dönemde, her iki yılda bir yapılan seçimlerin etkisiyle, seçim sürecinin coşkusuyla beraber gerginliği de azalmamış, parti liderlerinin gerek seçim kampanyalarında, gerekse seçimler sonucu kurulan koalisyon hükümetlerinde birbirlerine yönelik söylemlerin bir kısmını, seviyeli ve ciddi olmayan ifadeler oluşturmuştur. Seçim beyannamelerinde belirtilen hususlar liderlerin söylemlerine de yansımış olmakla birlikte, bazı söylemlerin toplumu ayrıştırmaya olumsuz bir etkisi olduğu da söylenebilir.

Bununla birlikte Cumhuriyet tarihinin buhranlı geçen bu döneminde, gerilen tansiyonu düşürmeye çaba gösteren liderler de olmuştur. Siyasi ahlakı temel alan görüşleri ve söylemleri ile DP Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli ve Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk bunlardan birkaçıdır. Korutürk, akliselim ve uzlaştırıcı davranışlar sergilemiş, parti liderlerini pek çok defa huzuruna kabul etmiş, CHP-AP birlikteliğinin sağlanması

gerektiğini savunmuş, ancak ortamı yumuşatma ve gerginliği azaltma yönünde çabalarının sonuç vermediği görülmüştür.

Öte yandan, siyasi partiler kendi içlerinde parti içi demokrasiyi hayata geçiremedikleri gibi, devlet hayatında da demokrasiyi işler hale getirememişlerdir. Parti içi tenkit kültürünün bulunmaması; gerek CHP, gerekse AP içinde bölünmelere yol açmış, bu süreç, birbirinden çok farklı olmayan yeni partilerin kurulması ile sonuçlanmıştır. Partilerin birbirleriyle mücadeleleri ve kısır hesaplaşmalar, ülke çıkarlarının önüne geçmiş; ülkenin gerçek gündeminin üzerine yoğunlaşmamıştır. Bir başka deyişle, dönemin siyasi partileri, hükümet kurma aşamasında güvenoyu vermemeyi, gensoru ile hükümeti veya bir bakanı düşürmeyi, “bakanlık rüşveti” vererek sayıca öne geçmeyi ön planda tutmuşlardır. Dolayısıyla demokrasi kamu yararına işletilememiştir.

Türkiye'nin buhranlı bir döneminde yapılan seçimler için şu hususların da altı çizilebilir: Yeni bir başlangıç anlamına gelen seçimlerde, seçim güvenliği konusu her zaman gündemde olmuş; değişime ve demokrasiye olan inançsızlığın da etkisiyle, seçimlere katılım oranları düşük gerçekleşmiştir. Gerek 1973, gerekse 1977 seçimlerinde partiler seçim beyannamelerinde Türkiye'nin sorunlarını doğru tespit etmiş, bazılarında hemfikir olmuş ve bu sorunların çözüm yollarını ortaya koymuş olsalar da, bildirgelerinde yazılı olan hususları çoğu zaman tatbik edememişlerdir. Zira, her iki dönemde siyaset, partiler tarafından fikirler ve programlar çerçevesinde yürütülemediği; liderlerin söz, tutum ve davranışları daha çok belirleyici olmuştur.

1973 ve 1977 seçimlerinde sekiz parti seçime girerek çoğulculuk ilkesi yerine getirilmiş olmakla birlikte, bazı partiler aynı tabandan geldiklerinden, benzer görüşler, farklı partiler tarafından temsil edilmiştir. Bunun seçim sonuçlarına yansımaları ise, oyların bölünmesi ve koalisyon şeklinde olmuştur. Partilerin her iki seçimde yürüttükleri seçim kampanyaları ise, günümüz koşullarıyla mukayese edildiğinde doğal olarak modern teknik ve uygulamalardan mahrum olmuştur. Bununla beraber seçimlerde kullanılan ana slogan / alt sloganlar hazırlanmış, demeç verme / söyleşi yapma, radyo konuşmaları ve televizyonda tartışma programlarına katılma gibi yöntemlere başvurulmuş; ancak dönemin teknolojik gelişmeleri dikkate alındığında, internetten faydalanarak seçmenlere e-posta gönderme, web sayfaları düzenleme, SMS yollama gibi yeniliklerden faydalanılamamıştır. Ayrıca, dönemin parti liderleri ve

yöneticileri yüz yüze iletişim yönteminden, yazılı basında iletişim, kısmen de radyo ve televizyon yayınlarında siyasal iletişimden istifade etmişler; CD, VCD, DVD, e-posta dışında, uzaktan iletişim / araçlı iletişim yöntemini broşürlerden, afişlerden, flamalardan vb. yararlanarak kullanmışlardır. İnternette siyasal iletişim yöntemi de mevcut imkânlarla kullanılmayan yöntemler arasında yer almıştır.

1973 ve 1977 genel seçimlerinin bir diğer özelliği, manevi değerleri ön planda tutan bir partinin, gerek yasama, gerekse yürütme organı içinde yer alması olmuştur. Diğer yandan, dönemin hükümetleri “*devletin ideolojik tarafsızlığı*” ilkesini hayata geçirememişlerdir. Ayrıca halk tarafından seçilmiş organlar, anayasal yetkilerini, seçilmemiş organların (atanmış bürokratik organların) muhalefet etmeleri sonucu özgürce kullanamamışlardır. Bürokrasideki seçilmemiş kişi ve kurumlar, kadrolaşmanın ve partizanlığın etkisiyle, seçilmişlerin serbestçe hareket edebilme yeteneklerini sınırlamışlardır.

Türkiye için buhran yıllarının hüküm sürdüğü böylesi sıkıntılı bir dönemde, CHP-AP koalisyonu önerilmiş ve bunun tek çözüm olacağı düşünülmüş; ancak bu istek hayata geçirilememiştir.

Tüm bu yaşanan gelişmeler, terörün ve ekonominin gittikçe içinden çıkılmaz bir hal almasına neden olmuştur. Gerek CHP, gerekse AP önderliğinde milliyetçi cephe hükümetleri yaşanan sorunlara çözüm olamamış; her iki genel seçim sonrasında gerek sol, gerekse sağ partiler denenmiş, oluşmaya başlayan iç savaş ortamı hiçbir hükümet tarafından bertaraf edilememiştir. Halk, terörün, seçim sonucu parlamentoya giren hiçbir parti tarafından önlenemeyeceğine kanaat getirmiş; toplumun bünyesindeki rahatsızlık, siyasi olmaktan öte, daha ciddi bir şekilde devlet meselesi halini almıştır.

Sonuç olarak 1973 ve özellikle 1977 seçimleri sonrasında yaşanan gelişmeler; demokraside çarelerin tükendiğini, demokrasinin arzulandığı gibi işletilemediğini, çok partili hayattan verim alınamadığını, medeni bir gelişme olan “*birlikte iş görme kültürü*”nün henüz gelişmediğini, siyasi ve demokratik kültürün hâlâ olgunlaşmadığını göstermiştir. Başka bir ifadeyle, en yaygın siyasal katılım aracı olan seçimler, bu dönemde kendisinden beklenen dönüşüm ve değişimi gerçekleştirilememiş ve umut ışığı olamamıştır.

KAYNAKÇA

1. RESMİ YAYINLAR

T.B.M.M. Tutanak Dergisi'nin 1973-1980 yılları arasındaki muhtelif sayıları

Millet Meclisi Tutanak Dergisi'nin 1969-1980 yılları arasındaki muhtelif sayıları

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi'nin 1973-1980 yılları arasındaki muhtelif sayıları

İstatistik Göstergeler 1923-2012, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2013.

Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2008.

Resmi Gazete'nin 1961- 1979 yılları arasındaki muhtelif sayıları.

1977 Genel Seçimi Radyo Konuşmaları (CGP), Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1977.

1977 Genel Seçimi Radyo Konuşmaları (TİP), Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1977.

1977 Genel Seçimi Radyo Konuşmaları (MHP), Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1977.

1977 Genel Seçimi Radyo Konuşmaları (MSP), Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1977.

1977 Genel Seçimi Radyo Konuşmaları (DP), Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1977.

2. KİTAPLAR

AHMAD, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Kaynak Yayınları, 12. Basım, İstanbul, 2014.

-----, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Hil Yayın, İstanbul, 1996.

AKIN, Rıdvan, **Türk Siyasal Tarihi (1908-2000)**, On İki Levha Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2012.

AKŞİN, Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 2009.

-----, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Yayınevi, 5. Baskı, Ankara, 2009.

ALTUĞ, Kurtul, **12 Mart ve Nihat Erim Olayı**, Yedigün Yayınları 1, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi, Ankara, 1973.

ARCAYÜREK, Cüneyt, **Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi**, Bilgi Yayınevi, 3. Basım, Ankara, 1992.

-----, **Demokrasi Dönemecinde Üç Adam**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.

-----, **11 Cumhurbaşkanı 11 Öykü Çankaya (1923-1980)**, Cumhuriyet Kitapları, 1. Cilt, İstanbul, 2010.

-----, **Darbeler ve Gizli Servisler**, Bilgi Yayınevi, 4. Basım, Ankara, 1989.

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, 16. Baskı, İstanbul, 2007.

ATEŞ, Toktamış, **Demokrasi**, Ümit Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara, 1994.

AVCIOĞLU, Doğan, **Devrim Üzerine**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1971.

AZİZ, Aysel, **Siyasal İletişim**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2007.

BAYKAL, Deniz, **Siyasal Katılım - Bir Davranış İncelemesi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 302, Ankara, 1970.

BİLGİÇ, Sadettin, **Hatıralar**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998.

BİRAND, Mehmet Ali, Can DüNDAR, Bülent ÇAPLI, **12 Mart İhtilalinin Pençesinde Demokrasi**, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 1994.

BOZBEYLİ, Ferruh, **Yalnız Demokrat**, Timaş Yayınları, Haz.: İhsan Dağı, Fatih Uğur, İstanbul, 2009.

CEM, İsmail, **TRT'de 500 Gün**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

COTTERET, Jean-Marie, Emeri CLAUDE, **Seçim Sistemleri**, Çev.:Ahmet Kotil, İletişim Yayınları, Yeni Yüzyıl Kitaplığı.

ÇAKMAK KILIÇASLAN, Emine, **Siyasal İletişim İdeoloji ve Medya İlişkisi**, Kriter Yayınevi, İstanbul, 2008.

ÇAVDAR, Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)**, İmge Kitabevi, 5. Baskı, Ankara, 2013.

-----, **Müntehib-i Sani'den Seçmene**, V Yayınları, Ankara, 1987.

ÇAYLAK, Adem, DİKKAYA Mehmet (Ed.), **Türkiye'nin Politik Tarihi**, Savaş Yayınevi, 3. Baskı, Ankara, 2011.

ÇÖLAŞAN, Emin, Erdinç ÖZSELÇUK ve Mustafa ÖZCAN, **1973 Seçimleri**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1975.

DÂVER, Bülent, **Siyaset Bilimine Giriş**, Siyasal Kitabevi, 5. Baskı, Ankara, 1993.

DEMİR, Fevzi, **Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri**, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.

DEVİRAN, Yusuf, **Siyasal Kampanya Yönetimi**, Odak İletişim, İstanbul, 2004.

DURSUN, Davut, **12 Mart Darbesi**, Şehir Yayınları, İstanbul, 2003.

-----, **Siyaset Bilimi**, Beta Yayıncılık, 7. Baskı, İstanbul, 2014.

ERDEM, Ali Naili, **Siyasetin Yollarında**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004.

ERDOĞAN, Mustafa, **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, Liberte Yayınları, 8. Baskı, Ankara, 2012.

-----, **Anayasal Demokrasi**, Siyasal Kitabevi, 6. Baskı, Ankara, 2004.

ERTUĞRUL, İlter, **1923 – 2008 Cumhuriyet Tarihi**, ODTÜ Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara, 2009.

EVREN, Kenan, **12 Eylül'den Önce ve Sonra Ne Demişlerdi? Ne Dediler? Ne Diyorlar?**, AD Yayıncılık, İstanbul, 1997.

GÖNLÜBOL, Mehmet ve diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)**, Siyasal Kitabevi, 8. Baskı, Ankara, 1993.

GÜNAL, Erdoğan, **Türkiye'de Seçim Sistemlerinin Siyasal Kurumlar Üzerindeki Etkileri**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005.

GÜNEŞ, İhsan, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997.

HALE, William, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, Alfa Yayınları, Çev.: Ahmet Fethi, İstanbul, 2014.

HEPER, Metin, **Türkiye'nin Siyasal Hayatı**, Doğan Kitap, İstanbul, 2011.

-----, **İsmet İnönü**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

İŞİK, İhsan, **Yazarlar Sözlüğü**, Risale Basın-Yayın Ltd., 2. Baskı, İstanbul, 1998.

İŞÇİ, Metin, **Siyasi Düşünceler Tarihi**, DER Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2012.

KAPANİ, Münici, **Kamu Hürriyetleri**, Yetkin Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 1993.

-----, **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, 7. Basım, Ankara, 1995.

KARPAT, Kemal, **Türk Siyasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.

-----, **Türk Demokrasi Tarihi**, İmge Yayınevi, 3. Baskı, Ankara, 2008.

KAYRA, Cahit, **38 Kuşağı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002.

KOÇAŞ, Sadi, **12 Mart Anıları**, Cem-May Dağıtım, İstanbul, 1978.

KONGAR, Emre, **21. Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitabevi, 46. Basım, İstanbul, 2013.

-----, **Demokrasimizle Yüzleşmek**, Remzi Kitabevi, 14. Basım, 2007, İstanbul.

MARSHALL, Gordon, **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev.: Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim-Sanat Yayınları, Ankara, 1999.

ORTAYLI, İlber, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.

ÖRMECİ, Ozan, **Türk Siyasal Tarihi**, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2008.

ÖYMEN, Örsan, **Politika Kazanı**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1978.

ÖZDEMİR, Hikmet, **Türkiye Cumhuriyeti**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995.

ÖZTEKİN, Ali, **Siyaset Bilimine Giriş**, Siyasal Kitabevi, 4. Baskı, Ankara, 2003.

SANDER, Oral; **Türkiye'nin Dış Politikası**, İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara, 2006.

SARIBAY, Ali Yaşar, **Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası - MSP Örnek Olayı-**, Akan Yayıncılık, İstanbul, 1985.

SELÇUK, İlhan, **Ziverbey Köşkü**, Cumhuriyet Kitapları, 18. Baskı, İstanbul, 2010.

SOYSAL, Mümtaz, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, Gerçek Yayınevi, 11. Baskı, İstanbul, 1997.

SÜKAN, Faruk, **İhanetin Mirası**, Alioğlu Yayınevi, İstanbul, 1985.

ŞAYLAN, Gencay, **Demokrasi ve Demokrasi Düşüncesinin Gelişmesi**, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, Ankara, 1998.

TANİLLİ, Server, **Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz?**, Cumhuriyet Kitapları, 10. Baskı, İstanbul, 2009.

TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, 17. Baskı, İstanbul, 2008.

TEKELİ, İlhan– Raşit GÖKÇELİ, **1973 ve 1975 Seçimleri**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977.

TEZİÇ, Erdoğan, **Anayasa Hukuku**, Beta Basım A.Ş., 10. Bası, İstanbul, 2005.

TİMUR, Taner, **Türkiye Nasıl Küreselleşti?**, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.

TOKER, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları**, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, Ankara, 1992.

TOKGÖZ, Oya, **Siyasal İletişimi Anlamak**, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.

TOMBUŞ, İhsan, **Politikada 41 Yıl**, İzgi Yayınları, Ankara, 1997.

TOSUN, Kadir, **Milliyetçi Ülkücü Hareket**, Aras Kardeşler Matbaacılık, Ankara, 2011.

TUNCER, Erol, **Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002)**, TESAV Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2003.

-----, **Cumhuriyet Senatosu Seçimleri**, TESAV Yayınları, Ankara, 2010.

-----, **1923'ten Günümüze Cumhurbaşkanlığı Seçimleri**, TESAV Vakfı, Ankara, 2013.

TUNCER, Erol, Necati DANACI, **Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sistemleri**, TESAV Yayınları, Ankara, 2003.

TURAN, İlter, **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, Der Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1986.

TÜRK, Hikmet Sami, Erol TUNCER, **Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim Sistemi?**, TESAV Yayınları, Ankara, 1995.

UZTUĞ, Ferruh, **Siyasal İletişim Yönetimi**, MediaCat Kitapları, İstanbul, 2004.

ÜSTE, Bahar, **Siyaset Bilimi**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2011.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, **12 Mart Faşizmin Felsefesi**, Evrim Yayınları, İstanbul, 1990.

YALTIRIK, Ünal, **11'ler Olayı (25 Yıllık Sır)**, İleri Yayınları, İstanbul, 2005.

YETKİN, Çetin, **Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika**, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 4. Basım, Antalya, 2007.

ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, 29. Baskı, İstanbul, 2014.

3. TEZLER

BULUT, Sedef, **Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Örnek Model Olarak 1973 Genel Seçimleri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006.

KAYA, Halit, **Adalet Partisi ve Ragıp Gümüşpala (1961-1965)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2014.

4. MAKALELER

ARSLAN, Esat, “*Siyasal İstikrarsızlık, Anarşi ve Terörün Tırmanışı, 12 Eylül Askeri Müdahalesine Giden Yol*”, Atatürk Araştırma Merkezi, **Cumhuriyet Dönemi Demokratikleşme Faaliyetleri**, Ankara, 2010, s. 111-212.

ATILGAN, Gökhan, “*Türkiye’de Toplumsal Sınıflar: 1923-2010*”, Der.: Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, **1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim**, Siyasal Yayın ve Dağıtım, 3. Baskı, Ankara, 2014, s. 323-366.

BULUT, Sedef, “*Kazananı Belli Olmayan Seçim: 1973 Genel Seçimi ve Seçim Propagandaları*”, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD), Yıl 3, Sayı 6, Ankara, 2007, s. 27-64.

ÇAYLAK, Adem, Hüseyin BARAN, “*Türkiye’de Kemalist Rejimin Ordu ve Anayasa ile Pekişmesi ve Darbeler Arası Dönem (1960-1970)*”, Adem Çaylak ve diğerleri (Ed.), **Türkiye’nin Politik Tarihi**, Savaş Yayınevi, 3. Baskı, Ankara, 2011, s. 421-460.

DEMİRER, Yücel, “*Modernleşen Türkiye’de Din*”, Der.: Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, **1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim**, Siyasal Yayın ve Dağıtım, 3. Baskı, Ankara, 2014, s. 273-297.

FEDAYİ, Cemal, “*Türkiye’nin Siyasal ve Sosyal Kaos Dönemi (1971-1980)- Namı-ı Diğer: 70’li Yıllar*”, Adem Çaylak ve diğerleri (Ed.), **Türkiye’nin Politik Tarihi**, Savaş Yayınevi, 3. Baskı, Ankara, 2011, s. 489-520.

KEYDER, Çağlar, “*Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası*”, Irvin Schink, E. Ahmet Tonak (Der.), **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Belge Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2013, s. 61-117.

MUMCU, Uğur, “*Gözlem*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 06 Nisan 1977.

ÖZKAZANÇ, Alev, “*Cumhuriyet Döneminde Siyasal Gelişmeler: Tarihsel-Sosyolojik Bir Değerlendirme*”, **1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim**, Der.: Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, Siyasal Yayın ve Dağıtım, 3. Baskı, Ankara, 2014, s. 71-105.

ÖZÇELİK, Ayfer, “*1960’dan Günümüze Türk Siyasal Hayatı*”, Süleyman İnan - Ercan Haytoğlu (Ed.), **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2006.

ÖZGÜDEN, Mehmet, “*Türkiye’de Seçkinler*”, Der.: Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, **1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim**, Siyasal Yayın ve Dağıtım, 3. Baskı, Ankara, 2014, s. 367-406.

ÖZTÜRK, S. Ruken, “*Türkiye’de Sinema*”, Der.: Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, **1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim**, Siyasal Yayın ve Dağıtım, 3. Baskı, Ankara, 2014, s. 457-478.

REYHAN, Cenk, “*1864-1871 Vilayet Nizamnamelerinde İdare Meclisleri: Osmanlı Taşrasında Bir Örnek Yönetim Modelinin Kuruluş Sorunu*”, Erkan Tural,

Selim Çapar (Ed.), **1864 Vilayet Nizamnamesi**, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 2015.

SELÇUK, İlhan, “*Pencere – Papağanlaşmak*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Ocak 1988.

ŞENGÜL, H.Tarık, “*Türkiye’nin Kentleşme Deneyiminin Dönemlenmesi*”, Der.: Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, **1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim**, Siyasal Yayın ve Dağıtım, 3. Baskı, Ankara, 2014, s. 407-453.

TAŞHAN, Seyfi, “*1973 Genel Seçimlerinde Dış Politika Sorunları*”, **Dış Politika (Foreign Policy) Dergisi**, Tisa Matbaacılık, Cilt 3, Sayı 3, Ankara, 1973.

VANER, Semih, “*Ordu*”, Irvin Schink, E. Ahmet Tonak (Der.), **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Belge Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2013, s. 387-431.

5. ANSİKLOPEDİLER

Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, Ana Yayıncılık, 15. Baskı, İstanbul, 1988.

Türkiye’nin 90 Yılı (1919-2009), Anadolu Ajansı Yayınları: 12, Ankara, 2010.

İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt 35, İstanbul, 2008.

Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, cilt 7, Ankara, 2007.

6. SÜRELİ YAYINLAR

Akşam Gazetesi'nin 24 Aralık 1977 ve 17 Ocak 1978 tarihli sayıları

Barış Gazetesi'nin 12 Ocak 1978 tarihli sayısı

Cumhuriyet Gazetesi'nin 1970-1996 yılları arasındaki muhtelif sayıları

Günaydın Gazetesi'nin 1974-1980 yılları arasındaki muhtelif sayıları

Hergün Gazetesi'nin 25 Mayıs 1977 ve 3 Eylül 1980 tarihli sayıları

Hürriyet Gazetesi'nin 1974-1980 yılları arasındaki muhtelif sayıları

Millî Gazete'nin 1973 yılındaki muhtelif sayıları

Milliyet Gazetesi'nin 1969-1985 yılları arasındaki muhtelif sayıları

Tercüman Gazetesi'nin 1975-1979 yılları arasındaki muhtelif sayıları

7. ELEKTRONİK ORTAMDAN YAPILAN ALINTILAR

<http://www.milliyet.com.tr/suna-kan-in-evinde-kurulan-koalisyon/siyaset/haberdetayarsiv/10.11.2006/177392/default.htm>, (24 Ekim 2014)

<https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HB33.htm>, (31 Ekim 2016)

<https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HB35.htm>, (15 Mart 2016)

<https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HB36.htm>, (15 Mart 2016)

<https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm>, (24 Ağustos 2016)

<https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/o41.htm>, (11 Haziran 2016)

<https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HB41.htm>, (11 Haziran 2016)

<https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/KP39.htm>, (08 Kasım 2014)

<http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP39.htm>, (10 Kasım 2014)

<http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP37.htm>, (22 Ekim 2014)

<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10859.pdf>, (01 Mart 2015)

<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14658.pdf>, (22 Şubat 2015)

<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14698.pdf>, (13 Aralık 2014)

<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15239.pdf>, (12 Kasım 2014)

<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15394.pdf>, (09 Mart 2015)

http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15900_1.pdf, (11 Mayıs 2015)

<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15936.pdf>, (22 Şubat 2015)

<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15971.pdf>, (18 Şubat 2015)

<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15974.pdf>, (25 Şubat 2015)

http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/16003_1.pdf, (05 Haziran 2016)

<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/16161.pdf>, (20 Haziran 2016)

<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/16803.pdf>, (25 Mart 2015)

<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/16808.pdf>, (01 Ağustos 2016)

http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14932_1.pdf , (22 Ekim 2014)

<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/13837.pdf>, (22 Ekim 2014)

<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/13964.pdf>, (22 Ekim 2014)

<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14482.pdf>, (22 Ekim 2014)

https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/suleyman_demirel, (03 Nisan 2017)

<http://www.tdk.gov.tr>, (08 Kasım 2016)

http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1061, (05 Ağustos 2014)

8. ÖZEL GÖRÜŞMELER

2 Ekim 2015 tarihinde Erol Tuncer (Dönemin CHP Milletvekili, 1974-1980 yılları arasında CHP Merkez Yönetim Kurulu üyesi, Genel Sekreter Yardımcısı, İmar ve İskân Bakanı) ile, 3 Ekim 2015 tarihinde Ferruh Bozbeyli (Dönemin DP Milletvekili ve Genel Başkanı) ile, 24 Kasım 2015 tarihinde Ali Naili Erdem (Dönemin AP Milletvekili ve Milli Eğitim Bakanı) ile, 9 Ekim 2015 tarihinde Oğuzhan Asiltürk (Dönemin MSP Milletvekili ve İçişleri Bakanı) ile, 2 Aralık 2016 tarihinde Mustafa BAL (Emekli 1. Sınıf Emniyet Müdürü) ile yapılan görüşmelerden yararlanılmıştır.

1973-1980 YILLARI ARASINDA YAPILAN SİYASİ SEÇİMLER

1973 Yılı Seçimleri	6 Nisan 1973	Cumhurbaşkanlığı Seçimi	(Melen Hükümeti döneminde yapılmıştır)
	14 Ekim 1973	Milletvekili Genel Seçimi	(Talu Hükümeti döneminde yapılmıştır)
	14 Ekim 1973	Cumhuriyet Senatosu Kısmi Seçimi	(Talu Hükümeti döneminde yapılmıştır)
	15 Kasım 1973	Cumhuriyet Senatosu Başkanı Seçimi	(Talu Hükümeti döneminde yapılmıştır)
	9 Aralık 1973	Yerel Yönetim Seçimi	(Talu Hükümeti döneminde yapılmıştır)
	18 Aralık 1973	Millet Meclisi Başkanı Seçimi	(Talu Hükümeti döneminde yapılmıştır)
1975 Yılı Seçimleri	12 Ekim 1975	Cumhuriyet Senatosu Kısmi Seçimi	(IV. Demirel Hükümeti döneminde yapılmıştır)
	12 Ekim 1975	Milletvekili Ara Seçimi	(IV. Demirel Hükümeti döneminde yapılmıştır)
	24 Aralık 1975	Millet Meclisi Başkanı Seçimi	(IV. Demirel Hükümeti döneminde yapılmıştır)
	25 Aralık 1975	Cumhuriyet Senatosu Başkanı Seçimi	(IV. Demirel Hükümeti döneminde yapılmıştır)
1977 Yılı Seçimleri	5 Haziran 1977	Milletvekili Genel Seçimi	(IV. Demirel Hükümeti döneminde yapılmıştır)
	5 Haziran 1977	Cumhuriyet Senatosu Kısmi Seçimi	(IV. Demirel Hükümeti döneminde yapılmıştır)
	16 Haziran 1977	Cumhuriyet Senatosu Başkanı Seçimi	(IV. Demirel Hükümeti döneminde yapılmıştır)
	17 Kasım 1977	Millet Meclisi Başkanı Seçimi	(II. Ecevit Hükümeti döneminde başlanmış, büyük bölümü V. Demirel Hükümeti döneminde yapılmıştır)
	11 Aralık 1977	Yerel Yönetim Seçimi	(V. Demirel Hükümeti döneminde yapılmıştır)
1979 Yılı Seçimleri	14 Ekim 1979	Cumhuriyet Senatosu Kısmi Seçimi	(III. Ecevit Hükümeti döneminde yapılmıştır)
	14 Ekim 1979	Milletvekili Ara Seçimi	(III. Ecevit Hükümeti döneminde yapılmıştır)
	6 Kasım 1979	Millet Meclisi Başkanı Seçimi	(III. Ecevit Hükümeti döneminde yapılmıştır)
	6 Kasım 1979	Cumhuriyet Senatosu Başkanı Seçimi	(III. Ecevit Hükümeti döneminde yapılmıştır)
1980 Yılı Seçimi	Sonuç alınamamıştır	Cumhurbaşkanlığı Seçimi	(VI. Demirel Hükümeti döneminde yapılmıştır)

(X) Cumhurbaşkanlığı, Millet Meclisi Başkanı ve Cumhuriyet Senatosu Başkanı seçimleri için verilen tarihler, seçim turlarına başlangıç tarihleri değil, adayların yeterli oy alarak seçilebildikleri tarihlere aittir.

1971-1980 YILLARI ARASINDA KURULAN HÜKÜMETLER

I. Erim Hükümeti / 33. Hükümet (26 Mart 1971 - 11 Aralık 1971), II. Erim Hükümeti / 34. Hükümet (11 Aralık 1971 - 22 Mayıs 1972), Melen Hükümeti / 35. Hükümet (22 Mayıs 1972 - 15 Nisan 1973), Talu Hükümeti / 36. Hükümet (15 Nisan 1973 - 26 Ocak 1974), I. Ecevit Hükümeti / 37. Hükümet (26 Ocak 1974 - 17 Kasım 1974), Irmak Hükümeti / 38. Hükümet (17 Kasım 1974 - 31 Mart 1975), IV. Demirel Hükümeti / 39. Hükümet (31 Mart 1975 - 21 Haziran 1977), II. Ecevit Hükümeti / 40. Hükümet (21 Haziran 1977 - 21 Temmuz 1977), V. Demirel Hükümeti / 41. Hükümet (21 Temmuz 1977 - 5 Ocak 1978), III. Ecevit Hükümeti / 42. Hükümet (5 Ocak 1978 - 12 Kasım 1979), VI. Demirel Hükümeti / 43. Hükümet (12 Kasım 1979 - 12 Eylül 1980)

**1971-1980 YILLARI ARASINDA KURULAN HÜKÜMETLERE AİT BAKANLAR KURULU
LİSTELERİ**

I. Erim Hükümeti'ne Ait Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan	Nihat Erim, Prof. Dr., Bağımsız Kocaeli Milletvekili
Devlet Bakanı	Sadi Koçaş, CHP Konya Milletvekili, (Başbakan Yardımcısı, Siyasi ve İdari İşler)
Devlet Bakanı	Attilâ Karaosmanoğlu, Dünya Bankası Ekonomi Uzmanı, (Başbakan Yardımcısı, Ekonomik İşler)
Devlet Bakanı	Mehmet Özgüneş, Tabii Senatör
Devlet Bakanı	Doğan Kitaplı, AP Samsun Milletvekili
Adalet Bakanı	İsmail Arar, CHP İstanbul Milletvekili
Millî Savunma Bakanı	Ferid Melen, MGP Cumhuriyet Senatosu Üyesi (Van)
İçişleri Bakanı	Hamdi Ömeroğlu, Danıştay Üyesi, eski vali
Dışişleri Bakanı	Osman Olcay, Büyükelçi
Maliye Bakanı	Sait Naci Ergin, Maliye Bakanlığı eski Müsteşarı ve Kurucu Meclis Üyesi
Millî Eğitim Bakanı	Şinasi Orel, Devlet Plânlama Teşkilâtı eski Müsteşarı, Büyükelçi
Bayındırlık Bakanı	Cahit Karakaş, AP Zonguldak Milletvekili
Dış Ekonomik ilişkiler Bakanı	Özer Derbil, Ordu Yardımlaşma Kurumu Yönetim Kurulu Üyesi
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Türkân Akyol, Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Öğretim Üyesi
Gümrük ve Tekel Bakanı	Haydar Özalp, AP Niğde Milletvekili
Tarım Bakanı	M. Orhan Dikmen, Prof. Dr., İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Özel Yüksek Okulu Müdürü
Ulaştırma Bakanı	Halûk Arık, Ulaştırma Bakanlığı Müsteşarı
Çalışma Bakanı	Atilâ Sav, Ankara Barosu Başkanı
Sanayi ve Ticaret Bakanı	Ayhan Çilingiroğlu, Yüksek Mühendis
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	İhsan Tapaloğlu, CHP Cumhuriyet Senatosu Üyesi (Giresun)
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Erol Yılmaz Akçal, AP Rize Milletvekili
İmar ve İskân Bakanı	Selâhattin Babüroğlu, Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu Üyesi
Köy İşleri Bakanı	Cevdet Aykan, Doktor, Tokat eski Milletvekili
Orman Bakanı	Selâhattin İnan, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Öğretim Üyesi
Gençlik ve Spor Bakanı	Sezai Ergun, AP Konya Milletvekili

II. Erim Hükümeti'ne Ait Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan	Prof. Dr. Nihat Erim, Eski Başbakan, Cumhuriyet Senatosu Kontenjan Üyesi.
Devlet Bakanı	Doğan Kitaplı, Samsun Milletvekili, eski Devlet Bakanı.
Devlet Bakanı	Ali İhsan Göğüş, Gaziantep Milletvekili, eski Turizm Bakanı.
Devlet Bakanı	İlyas Karaöz, Cumhuriyet Senatosu Muğla Üyesi.
Devlet Bakanı	Prof. İlhan Öztrak, Siyasal Bilgiler Fakültesi Profesörü.
Adalet Bakanı	Prof. Suat Bilge, Siyasal Bilgiler Fakültesi Profesörü, Dışişleri Bakanlığı Başhukuk Müşaviri, Avrupa İnsan Hakları Divan Üyesi.
Millî Savunma Bakanı	Ferid Melen, Cumhuriyet Senatosu Van Üyesi. Eski Millî Savunma Bakanı.
İçişleri Bakanı	Ferit Kubat, İçişleri Bakanlığı Müsteşarı.
Dışişleri Bakanı	Halûk Bayülken, Büyükelçi, Birleşmiş Milletler nezdinde Başdelege.
Maliye Bakanı	Sait Naci Ergin, Cumhuriyet Senatosu Kontenjan Üyesi, eski

	Maliye Bakanı.
Millî Eğitim Bakanı	İsmail Arar, İstanbul Milletvekili, eski Adalet Bakanı.
Bayındırlık Bakanı	Mukadder Öztekin, Cumhuriyet Senatosu Adana Üyesi, eski Bayındırlık Bakanı.
Ticaret Bakanı	Naim Talû, Merkez Bankası Başkanı.
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Dr. Cevdet Aykan, eski Köy İşleri Bakanı.
Gümrük ve Tekel Bakanı	Haydar Özalp, Niğde Milletvekili, eski Gümrük ve Tekel Bakanı.
Tarım Bakanı	Prof. Orhan Dikmen, eski Tarım Bakanı.
Ulaştırma Bakanı	Rıfki Danışman, Erzurum Milletvekili.
Çalışma Bakanı	Ali Rıza Uzuner, Trabzon Milletvekili.
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Mesut Erez, Kütahya Milletvekili, eski Başbakan Yardımcısı.
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Nezih Devres, eski Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı.
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Erol Yılmaz Akçal, eski Turizm ve Tanıtma Bakanı.
İmar ve İskân Bakanı	Serbülent Bingöl, Paşabahçe Şişe - Cam Fabrikası Genel Müdür Muavini, Yüksek Mühendis.
Köy İşleri Bakanı	Prof. Necmi Sönmez, Ziraat Fakültesi Dekanı.
Orman Bakanı	Prof. Selâhattin İnal, eski Orman Bakanı.
Gençlik ve Spor Bakanı	Adnan Karaküçük, Cumhuriyet Senatosu Maraş Üyesi.

Suat Hayri Ürgüplü'nün Cumhurbaşkanlığı Tarafından Onaylanmayan Bakanlar Kurulu Listesi

Devlet Bakanı, Başbakan Yardımcısı	Ali Naili Erdem (AP)
Devlet Bakanı	Nafiz Ergeneli (AP)
İçişleri Bakanı	Naci Çerezci (AP)
Bayındırlık Bakanı	Cihat Bilgehan (AP)
Sağlık Bakanı	Mehmet Yardımcı (AP)
Gümrük ve Tekel Bakanı	Haydar Özalp (AP)
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Erol Yılmaz Akçal (AP)
İmar ve İskân Bakanı	Nurettin Ok (AP)
Gençlik ve Spor Bakanı	İskender Cenap Ege (AP)
Adalet Bakanı	Zihni Betil (CHP)
Tarım Bakanı	Mukadder Öztekin (CHP)
Çalışma Bakanı	Ali Rıza Uzuner (CHP)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Şeref Bakışık (CHP)
Orman Bakanı	Salih Tanyeri (CHP)
Millî Eğitim Bakanı	Cevat Önder (DP)
Ulaştırma Bakanı	Vedat Önsal (DP)
Köy İşleri Bakanı	Cemal Tarlan (DP)
Devlet Bakanı, Başbakan Yardımcısı	Turhan Feyzioğlu (MGP)
Millî Savunma Bakanı	Ferit Melen (MGP)
Devlet Bakanı	Prof. İlhan Öztrak (Dışarıdan)
Dışişleri Bakanı	Haluk Bayülken (Dışarıdan)
Maliye Bakanı	Ziya Müezzinoğlu (Dışarıdan)
Ticaret Bakanı	Naim Talu (Dışarıdan)
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Mehmet İzmen (Kontenjandan)

Ferit Melen Hükümeti'ne Ait Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan	Ferit MELEN (C. S. Üyesi, Van, MGP)
Devlet Bakanı	Doğan KİTAPLI (Samsun, AP)
Devlet Bakanı	İsmail Hakkı ARAR (İstanbul, CHP)
Devlet Bakanı	Zeyyat BAYKARA (TBMM dışından)
Devlet Bakanı	İlhan ÖZTRAK (TBMM dışından)
Adalet Bakanı	Hasan Fehmi ALPASLAN (C. S. Üyesi, Artvin, MGP)
Millî Savunma Bakanı	Mehmet İZMEN (C. S. Kontenjan Üyesi)

İçişleri Bakanı	Ferit KUBAT (TBMM dışından)
Dışişleri Bakanı	Ümit Haluk BAYÜLKEN (TBMM dışından)
Maliye Bakanı	Ziya MÜEZZİNOĞLU (TBMM dışından, sonra Senatör)
Milli Eğitim Bakanı	Ahmet Sabahattin ÖZBEK (TBMM dışından)
Bayındırlık Bakanı	Mukadder ÖZTEKİN (C. S. Üyesi, Adana, CHP)
Ticaret Bakanı	Mehmet Naim TALU (C. S. Kontenjan Üyesi)
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Ali Mesut EREZ (Kütahya, AP)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Kemal DEMİR (Bolu, CHP)
Gümrük ve Tekel Bakanı	Haydar ÖZALP (Niğde, AP)
Tarım Bakanı	İlyas KARAÖZ (C. S. Üyesi, Muğla, AP)
Ulaştırma Bakanı	Rıfık DANIŞMAN (Erzurum, AP)
Çalışma Bakanı	Ali Rıza UZUNER (Trabzon, CHP)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Mehmet Nuri KODAMANOĞLU (Niğde, CHP)
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Erol Yılmaz AKÇAL (Rize, AP)
İmar ve İskân Bakanı	Hayrettin Turgut TOKER (Ankara, AP)
Köyüşleri Bakanı	Necmi SÖNMEZ (TBMM dışından)
Orman Bakanı	Selahattin İNAL (TBMM dışından)
Gençlik ve Spor Bakanı	Ali Adnan KARAKÜÇÜK (C. S. Üyesi, Maraş, AP)

Naim Talu Hükümeti'ne Ait Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan	Mehmet Naim TALU (C. S. Kontenjan Üyesi)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Nizamettin ERKMEN (Giresun, AP)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Kemal SATIR (Adana, CGP)
Devlet Bakanı	İsmail Hakkı TEKİNEL (İstanbul, AP)
Devlet Bakanı	İlhan ÖZTRAK (CGP, TBMM dışından)
Adalet Bakanı	Mehmet Hayri MUMCUOĞLU (C. S. Üyesi, Tekirdağ, Bağımsız)
Milli Savunma Bakanı	Mehmet İlhami SANCAR (İstanbul, CGP)
İçişleri Bakanı	Mukadder ÖZTEKİN (C. S. Üyesi, Adana, Bağımsız)
Dışişleri Bakanı	Ümit Haluk BAYÜLKEN (TBMM Dışından)
Maliye Bakanı	Sadık Tekin MÜFTÜOĞLU (Zonguldak, AP)
Milli Eğitim Bakanı	Orhan DENGİZ (Uşak, AP)
Bayındırlık Bakanı	Nurettin OK (Çankırı, AP)
Ticaret Bakanı	Ahmet TÜRKEL (Bursa, AP)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Vefa TANIR (Konya, CGP)
Gümrük ve Tekel Bakanı	Fethi ÇELİKBAŞ (C. S. Kontenjan Üyesi, CGP)
Tarım Bakanı	Ahmet Nusret TUNA (C. S. Üyesi, Kastamonu, AP)
Ulaştırma Bakanı	Ahmet Sabahattin ÖZBEK (C. S. Kontenjan Üyesi)
Çalışma Bakanı	Ali Naili ERDEM (İzmir, AP)
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Nuri Kemal BAYAR (Sakarya, AP)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Kemal DEMİR (Bolu, CGP)
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Ahmet İhsan KIRIMLI (Balıkesir, AP)
İmar ve İskân Bakanı	Mehmet Nebil OKTAY (Siirt, CGP)
Köyüşleri Bakanı	Orhan KÜRÜMOĞLU (C. S. Üyesi, Bitlis, AP)
Orman Bakanı	İsa Hisan BİNGÖL (C. S. Üyesi, Muş, AP)
Gençlik ve Spor Bakanı	Ali Celalettin COŞKUN (C. S. Üyesi)

Bülent Ecevit Başkanlığında Kurulan I. Ecevit Hükümetine Ait Bakanlar Kurulu Listesi

Bülent ECEVİT	Başbakan, Zonguldak Milletvekili, CHP Genel Başkanı, Eski Çalışma Bakanı.
Necmettin ERBAKAN	Devlet Bakanı, Başbakan Yardımcısı, Prof.Dr., Konya Milletvekili, MSP Genel Başkanı.
Orhan EYÜBOĞLU	Devlet Bakanı, İstanbul Milletvekili.
İsmail Hakkı BİRLER	Devlet Bakanı, Tokat Milletvekili.

Süleyman Arif EMRE	Devlet Bakanı, İstanbul Milletvekili.
Şevket KAZAN	Adalet Bakanı, Kocaeli Milletvekili.
Hasan IŞIK	Millî Savunma Bakanı, Eski Dışişleri Bakanı, Bursa Milletvekili.
Oğuzhan ASILTÜRK	İçişleri Bakanı, Ankara Milletvekili.
Turan GÜNEŞ	Dışişleri Bakanı, Prof.Dr., Kocaeli Milletvekili.
Deniz BAYKAL	Maliye Bakanı, Doç.Dr., Antalya Milletvekili.
Mustafa ÜSTÜNDAĞ	Millî Eğitim Bakanı, Konya Milletvekili.
Erol ÇEVİKÇE	Bayındırlık Bakanı, Adana Milletvekili.
Fehim ADAK	Ticaret Bakanı, Mardin Milletvekili.
Selâhattin CİZRELİOĞLU	Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı, Cumhuriyet Senatosu Diyarbakır Üyesi.
Mahmut TÜRKMEÑOĞLU	Gümrük ve Tekel Bakanı, İzmir Milletvekili.
Korkut ÖZAL	Gıda-Tarım ve Hayvancılık Bakanı, Prof., Erzurum Milletvekili.
Ferda GÜLEY	Ulaştırma Bakanı, Ordu Milletvekili.
Önder SAV	Çalışma Bakanı, Ankara Milletvekili.
Abdülkerim DOĞRU	Sanayi ve Teknoloji Bakanı, Kars Milletvekili.
Cahit KAYRA	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı, Ankara Milletvekili.
Orhan BİRGİT	Turizm ve Tanıtma Bakanı, İstanbul Milletvekili.
Ali TOPUZ	İmar ve İskan Bakanı, İstanbul Milletvekili.
Mustafa OK	Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanı, Manisa Milletvekili.
Ahmet ŞENER	Orman Bakanı, Trabzon Milletvekili.
Muslihittin YILMAZ METE	Gençlik ve Spor Bakanı, Cumhuriyet Senatosu Adana Üyesi

Sadi Irmak Hükümeti'ne Ait Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan	Ord. Prof. Dr. Sadi Irmak, Çalışma eski Bakanı - Cumhuriyet Senatosu Üyesi
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Zeyyat Baykara, Devlet eski Bakanı, Cumhuriyet Senatosu Üyesi
Devlet Bakanı	Mehmet Özgüneş, Devlet eski Bakanı - Cumhuriyet Senatosu Üyesi
Devlet Bakanı	Muhlis Fer, Çalışma Bakanlığı eski Müsteşarı ve Başbakanlık eski Müsteşar Yardımcısı
Devlet Bakanı	Salih Yıldız, Van Milletvekili
Adalet Bakanı	Hayri Mumcuoğlu, Adalet eski Bakanı, Cumhuriyet Senatosu Üyesi
Millî Savunma Bakanı	İlhami Sancar, Millî Savunma eski Bakanı, İstanbul Milletvekili
İçişleri Bakanı	Mukadder Öztekin, İçişleri eski Bakanı, Cumhuriyet Senatosu Üyesi
Dışişleri Bakanı	Melih Esenbel, Washington Büyükelçisi
Maliye Bakanı	Prof. Dr. Bedri Gürsoy, Ankara Üniversitesi Öğretim Üyesi
Millî Eğitim Bakanı	Prof. Dr. Safa Reisoğlu, Ankara Üniversitesi Öğretim Üyesi
Bayındırlık Bakanı	Dr. Vefa Tanır, Sağlık ve Sosyal Yardım eski Bakanı, Konya Milletvekili
Ticaret Bakanı	Prof. Dr. Halûk Cillov, İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyesi
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Dr. Kemal Demir, Sağlık ve Sosyal Yardım eski Bakanı, Bolu Milletvekili
Gümrük ve Tekel Bakanı	Doç. Dr. Baran Tuncer, Ankara Üniversitesi Öğretim Üyesi
Gıda - Tarım ve Hayvancılık Bakanı	Prof. Dr. Reşat Aktan, Ankara Üniversitesi Öğretim Üyesi
Ulaştırma Bakanı	Prof. Dr. Sabahattin Özbek, Ulaştırma eski Bakanı, Cumhuriyet Senatosu Üyesi
Çalışma Bakanı	Prof. Dr. Turhan Esener, Ankara Üniversitesi Öğretim Üyesi
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Mehmet Gölhan, Sanayi Bakanlığı Müsteşarı
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Erhan Işıl, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı eski Müsteşarı
Turizm ve Tanıtma Bakanı	İlhan Evliyaoğlu, Turizm Bankası Genel Müdürü ve Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Müsteşar Vekili
İmar ve İskân Bakanı	Selâhaddin Babüroğlu, İmar ve İskân eski Bakanı, Cumhuriyet Senatosu Üyesi

Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanı	İsmail Hakkı Aydınöglü, İş ve İşçi Bulma Kurumu Genel Müdürü
Orman Bakanı	Prof. Dr. Fikret Saatçioğlu, İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyesi
Gençlik ve Spor Bakanı	Zekâî Baloğlu, Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanı
Kültür Bakanı	Nermin Neftçi, Millet Meclisi eski Başkanvekili, Muş eski Milletvekili
Sosyal Güvenlik Bakanı	Sadık Side, Türk - İş Genel Sekreteri

Süleyman Demirel Başkanlığında Kurulan IV. Demirel Hükümeti'ne Ait Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan	Süleyman Demirel, Adalet Partisi Genel Başkanı (Isparta Milletvekili), AP
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Prof. Dr. Necmettin Erbakan, Millî Selâmet Partisi Genel Başkanı (Konya Milletvekili), MSP
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu, Cumhuriyetçi Güven Partisi Genel Başkanı (Kayseri Milletvekili), CGP
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Alparslan Türkeş, Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı (Adana Milletvekili), MHP
Devlet Bakanı	Seyfi Öztürk (Eskişehir Milletvekili), AP
Devlet Bakanı	Hasan Aksay (İstanbul Milletvekili), MSP
Devlet Bakanı	Mustafa Kemal Erkovan (Ankara Milletvekili), MHP
Devlet Bakanı	Gıyasettin Karaca (Erzurum Milletvekili), AP
Adalet Bakanı	İsmail Müftüoğlu (Sakarya Milletvekili), MSP
Millî Savunma Bakanı	Ferid Melen (Cumhuriyet Senatosu Van Üyesi), CGP
İçişleri Bakanı	Oğuzhan Asiltürk (Ankara Milletvekili), MSP
Dışişleri Bakanı	İhsan Sabri Çağlayangil (Cumhuriyet Senatosu Bursa Üyesi), AP
Maliye Bakanı	Doç. Dr. Yılmaz Ergenekon (İzmir Milletvekili), AP
Millî Eğitim Bakanı	Ali Naili Erdem (İzmir Milletvekili), AP
Bayındırlık Bakanı	Fehim Adak (Mardin Milletvekili), MSP
Ticaret Bakanı	Halil Başol (Tekirdağ Milletvekili), AP
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Dr. Kemal Demir (Bolu Milletvekili), CGP
Gümrük ve Tekel Bakanı	Orhan Öztrak (Cumhuriyetçi Güven Partisi Genel Başkan Yardımcısı), CGP
Gıda - Tarım ve Hayvancılık Bakanı	Prof. Korkut Özal (Erzurum Milletvekili), MSP
Ulaştırma Bakanı	Nahit Mentеше (Aydın Milletvekili), AP
Çalışma Bakanı	Ahmet Tefik Paksu (Kahramanmaraş Milletvekili), MSP
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Abdülkerim Doğru (Kars Milletvekili), MSP
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Selâhattin Kılıç (Adana Milletvekili), AP
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Lütfi Tokoğlu (Cumhuriyet Senatosu Kocaeli Üyesi), AP
İmar ve İskân Bakanı	Nurettin Ok (Çankırı Milletvekili), AP
Köy İşleri Bakanı	Vefa Poyraz (Cumhuriyet Senatosu İstanbul Üyesi), AP
Orman Bakanı	Turhan Kapanlı (Cumhuriyet Senatosu Ankara Üyesi), AP
Gençlik ve Spor Bakanı	Ali Şevki Erek (Tokat Milletvekili), AP
Kültür Bakanı	Rıfki Danışman (Erzurum Milletvekili), AP
Sosyal Güvenlik Bakanı	Ahmet Mahir Ablum (Kütahya Milletvekili), AP

Bülent Ecevit Başkanlığında Kurulan II. Ecevit Hükümeti'ne Ait Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan	Bülent ECEVİT	Zonguldak Milletvekili – Eski Başbakan – CHP Genel Başkanı
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Orhan EYÜPOĞLU	İstanbul Milletvekili – Devlet Eski Bakanı
Devlet Bakanı ve Başbakan	Prof. Turan GÜNEŞ	Kocaeli Milletvekili – Dışişleri Eski

Yardımcısı		Bakanı
Devlet Bakanı	Dr. Lütü DOĞAN	Malatya Milletvekili
Devlet Bakanı	Prof. Yusuf Kenan BULUTOĞLU	Samsun Milletvekili
Adalet Bakanı	Selçuk ERVERDİ	Erzurum Milletvekili
Milli Savunma Bakanı	Hasan Esat IŞIK	Bursa Milletvekili – Millî Savunma Eski Bakanı
İçişleri Bakanı	Necdet UĞUR	İstanbul Milletvekili
Dışişleri Bakanı	Prof. Gündüz ÖKÇÜN	Eskişehir Milletvekili
Maliye Bakanı	Prof. Besim ÜSTÜNEL	Cumhuriyet Senatosu İstanbul Üyesi
Millî Eğitim ve Kültür Bakanı	Dr. Mustafa ÜSTÜNDAĞ	Konya Milletvekili – Millî Eğitim Eski Bakanı
Bayındırlık Bakanı	Abdülkerim ZİLAN	Siirt Milletvekili
Ticaret Bakanı	Ziya MÜEZZİNOĞLU	Cumhuriyet Senatosu Kayseri Üyesi- Maliye Eski Bakanı
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Prof. Dr. Celal ERTUĞ	Elazığ Milletvekili
Gümrük ve Tekel Bakanı	Mehmet CAN	Adana Milletvekili
Gıda - Tarım ve Hayvancılık Bakanı	Fikret GÜNDOĞAN	Cumhuriyet Senatosu İstanbul Üyesi
Ulaştırma Bakanı	Erol ÇEVİKÇE	Amasya Milletvekili – Bayındırlık Eski Bakanı
Çalışma Bakanı	Bahir ERSOY	İstanbul Milletvekili
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Tarhan ERDEM	İstanbul Milletvekili
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Neşet AKMANDOR	Cumhuriyet Senatosu Bolu Üyesi
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Altan ÖYMEN	Ankara Milletvekili
İmar ve İskân Bakanı	Erol TUNCER	Gümüşhane Milletvekili
Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanı	Ali TOPUZ	İstanbul Milletvekili – İmar ve İskân Eski Bakanı
Orman Bakanı	Vecdi İLHAN	Kastamonu Milletvekili
Gençlik ve Spor Bakanı	Yüksel ÇAKMUR	İzmir Milletvekili
Sosyal Güvenlik Bakanı	Hayrettin UYSAL	Sakarya Milletvekili

Süleyman Demirel Başkanlığında Kurulan V. Demirel Hükümeti'ne Ait Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan	Süleyman Demirel, (Isparta, AP)	Isparta Milletvekili Eski Başbakan
Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı	Necmettin Erbakan, (Konya, MSP)	Konya Milletvekili Eski Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı
Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı	Alpaslan Türkeş, (Adana, MHP)	Adana Milletvekili Eski Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı
Devlet Bakanı	Seyri Öztürk, (Eskişehir, AP)	Eskişehir Milletvekili Eski Köy İşleri, Ulaştırma, Çalışma, Devlet Bakanı
Devlet Bakanı	Süleyman Arif Emre, (İstanbul, MSP)	İstanbul Milletvekili Eski Devlet Bakanı
Devlet Bakanı	Sadi Somuncuoğlu, (Niğde, MHP)	Niğde Milletvekili
Devlet Bakanı	Ali Şevki Ereğ, (Tokat, AP)	Tokat Milletvekili Eski Gençlik ve Spor Bakanı
Adalet Bakanı	Necmettin Cevheri, (Urfa, AP)	Urfa Milletvekili Eski Turizm ve Tanıtma Bakanı
Millî Savunma Bakanı	Dr. Sadettin Bilgiç,	İstanbul Milletvekili Eski Ulaştırma

	(İstanbul, AP)	Bakanı
İçişleri Bakanı	Prof. Dr. Korkut Özal, (Erzurum, MSP)	Erzurum Milletvekili Eski Gıda-Tarım ve Hayvancılık Bakanı
Dışişleri Bakanı	İhsan Sabri Çağlayangil, (Bursa, AP)	Cumhuriyet Senatosu Bursa Üyesi - Eski Dışişleri Bakanı
Maliye Bakanı	Cihat Bilgehan, (Balıkesir, AP)	Balıkesir Milletvekili Eski Milli Eğitim, Devlet, Maliye Bakanı
Millî Eğitim Bakanı	Nahit Menteşe, (Aydın, AP)	Aydın Milletvekili Eski Gümrük - Tekel, Enerji ve Tabu Kay., Ulaştırma, Turizm ve Tanıtma Bakanı
Bayındırlık Bakanı	Selahattin Kılıç, (Adana, AP)	Adana Milletvekili Eski Enerji ve Tabu Kay. Bakanı
Ticaret Bakanı	Dr. Agâh Oktay Güner, (Konya, MHP)	Konya Milletvekili
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Cengiz Gökçek, (Gaziantep, MHP)	Gaziantep Milletvekili
Gümrük ve Tekel Bakanı	Gün Sazak, (TBMM dışından, MHP)	(Parlamento dışından atama)
Gıda - Tarım ve Hayvancılık Bakanı	Fehim Adak, (Mardin, MSP)	Mardin Milletvekili Eski Ticaret, Bayındırlık Bakanı
Ulaştırma Bakanı	Yılmaz Ergenekon, (Bursa, AP)	Bursa Milletvekili Eski Maliye Bakanı
Çalışma Bakanı	Dr. Fehmi Cumahoğlu, (İstanbul, MSP)	İstanbul Milletvekili
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Oğuzhan Asiltürk, (Ankara, MSP)	Ankara Milletvekili, Eski İçişleri Bakanı
Enerji ve Tabi Kay. Bakanı	Kamran İnan, (Bitlis, AP)	Cumhuriyet Senatosu Bitlis Üyesi
Turizm ve Tanıtma Bakanı	İskender Cenap Ege, (Aydın, AP)	Cumhuriyet Senatosu Aydın Üyesi
İmar ve İskân Bakanı	Mehmet Recai Kutun, (Malatya, MSP)	Malatya Milletvekili
Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanı	Turgut Yücel, (Gümüşhane, AP)	Gümüşhane Milletvekili
Orman Bakanı	Sabahattin Savcı, (Diyarbakır, MSP)	Cumhuriyet Senatosu Diyarbakır Üyesi
Gençlik ve Spor Bakanı	Önol Şakar, (Manisa, AP)	Manisa Milletvekili
Kültür Bakanı	Avni Akyol, (Bolu, AP)	Bolu Milletvekili
Sosyal Güvenlik Bakanı	Turhan Kapanlı, (Ankara, AP)	Cumhuriyet Senatosu Ankara Üyesi, Eski Tarım, Köy İşleri, Orman Bakanı

Bülent Ecevit Başkanlığında Kurulan III. Ecevit Hükümeti'ne Ait Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan	Bülent Ecevit, (Zonguldak Milletvekili, Eski Başbakan, CHP Genel Başkanı)
Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı	Orhan Eyüboğlu, (İstanbul Milletvekili, Eski Devlet Bakanı-Başbakan Yardımcısı, CHP)
Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı	Turhan Fezyioğlu, (Kayseri Milletvekili, Eski Devlet Bakanı-Başbakan Yardımcısı, CGP Genel Başkanı)
Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı	Faruk Sükan, (Konya Milletvekili, İçişleri Eski Bakanı, DP Genel Başkan Yardımcısı)
Devlet Bakanı	Hikmet Çetin, (İstanbul Milletvekili, CHP)
Devlet Bakanı	Enver Akova, (Sivas Milletvekili, Bağ)
Devlet Bakanı	Lütfi Doğan, (Malatya Milletvekili, Eski Devlet Bakanı, CHP)
Devlet Bakanı	Salih Yıldız, (Van Milletvekili, Eski Devlet Bakanı, CGP)

Devlet Bakanı	Ali Rıza Septioğlu, (Elazığ Milletvekili, Bağ)
Devlet Bakanı	Mustafa Kılıç, (Ankara Milletvekili, Bağ)
Devlet Bakanı	Ahmet Şener, (Trabzon Milletvekili, Orman Eski Bakanı, CHP)
Adalet Bakanı	Mehmet Can, (Adana Milletvekili, Gümrük ve Tekel Eski Bakanı, CHP)
Millî Savunma Bakanı	Hasan Esat Işık, (Bursa Milletvekili, Millî Savunma Eski Bakanı, CHP)
İçişleri Bakanı	İrfan Özaydınlı, (Balıkesir Milletvekili, CHP)
Dışişleri Bakanı	Gündüz Ökçün, (Eskişehir Milletvekili, Dışişleri Eski Bakanı, CHP)
Maliye Bakanı	Ziya Müezzinoğlu, (Cumhuriyet Senatosu Kayseri Üyesi, Maliye ve Ticaret Eski Bakanı, CHP)
Millî Eğitim Bakanı	Necdet Uğur, (İstanbul Milletvekili, İçişleri Eski Bakanı, CHP)
Bayındırlık Bakanı	Şerafettin Elçi, (Mardin Milletvekili, Bağ)
Ticaret Bakanı	Teoman Köprülüler, (Ankara Milletvekili, CHP)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Mete Tan, (Afyon Milletvekili, Bağ)
Gümrük ve Tekel Bakanı	Tuncay Mataracı, (Rize Milletvekili, Bağ)
Gıda - Tarım ve Hayvancılık Bakanı	Mehmet Yüceler, (Kayseri Milletvekili, Gümrük ve Tekel Eski Bakanı, CHP)
Ulaştırma Bakanı	Güneş Öngüt, (Afyon Milletvekili, Bağ)
Çalışma Bakanı	Bahir Ersoy, (İstanbul Milletvekili, Çalışma Eski Bakanı, CHP)
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Orhan Alp, (Ankara Milletvekili, Bayındırlık Eski Bakanı, Bağ)
Enerji ve Tabii Kay. Bakanı	Deniz Baykal, (Antalya Milletvekili, Maliye Eski Bakanı, CHP)
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Alev Coşkun, (İzmir Milletvekili, CHP)
İmar ve İskân Bakanı	Ahmet Karaaslan, (Malatya Milletvekili, Bağ)
Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanı	Ali Topuz, (İstanbul Milletvekili, İmar ve İskân- Köy İşleri ve Kooperatifler Eski Bakanı, CHP)
Orman Bakanı	Vecdi İlhan, (Kastamonu Milletvekili, Orman Eski Bakanı, CHP)
Gençlik ve Spor Bakanı	Yüksel Çakmur, (İzmir Milletvekili, Gençlik ve Spor Eski Bakanı, CHP)
Kültür Bakanı	Ahmet Taner Kışlalı, (İzmir Milletvekili, CHP)
Sosyal Güvenlik Bakanı	Hilmi İşgüzar, (Sinop Milletvekili, Bağ)
Yerel Yönetim Bakanı	Mahmut Özdemir, (Sivas Milletvekili, CHP)
İşletmeler Bakanı	Kenan Bulutoğlu, (Samsun Milletvekili, Eski Devlet Bakanı, CHP)

Süleyman Demirel Başkanlığında Kurulan VI. Demirel Hükümeti'ne Ait Bakanlar Kurulu Listesi

Başbakan	Süleyman Demirel	Isparta Milletvekili - Eski Başbakan, Adalet Partisi Genel Başkanı
Devlet Bakanı	Orhan Eren	Ankara Milletvekili
Devlet Bakanı	Ekrem Ceyhan	İstanbul Milletvekili - Devlet Eski Bakanı
Devlet Bakanı	Muhammet Kelleci	Amasya Milletvekili
Devlet Bakanı	Ahmet Karahan	Gaziantep Milletvekili
Devlet Bakanı	Metin Musaoğlu	Mardin Milletvekili
Devlet Bakanı	Köksal Toptan	Zonguldak Milletvekili
Adalet Bakanı	Ömer Ucuza	Cumhuriyet Senatosu Eskişehir üyesi
Millî Savunma Bakanı	Ahmet İhsan Birincioğlu	Cumhuriyet Senatosu Trabzon üyesi - Gümrük ve Tekel Eski Bakanı
İçişleri Bakanı	Dr. Mustafa Gülcügil	Cumhuriyet Senatosu Isparta Üyesi
Dışişleri Bakanı	Hayrettin Erkmen	Cumhuriyet Senatosu Giresun Üyesi - Çalışma ve Ticaret Eski Bakanı
Maliye Bakanı	İsmet Sezgin	Aydın Milletvekili - Gençlik ve Spor Eski Bakanı
Millî Eğitim Bakanı	Orhan Cemal Fersoy	Cumhuriyet Senatosu İstanbul üyesi
Bayındırlık Bakanı	Selahattin Kılıç	Adana Milletvekili - Sanayi ve Teknoloji - Enerji ve Tabii Kaynaklar - Köy İşleri - Bayındırlık Eski Bakanı
Ticaret Bakanı	Halil Başol	Tekirdağ Milletvekili - Ticaret Eski

		Bakanı
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Dr. Münif İslamoğlu	Cumhuriyet Senatosu Kastamonu üyesi
Gümrük ve Tekel Bakanı	Ahmet Çakmak	Bolu Milletvekili
Ulaştırma Bakanı	Hüseyin Özalp	Samsun Milletvekili - Orman Eski Bakanı
Gıda- Tarım ve Hayvancılık Bakanı	Cemal Külahlı	Bursa Milletvekili
Çalışma Bakanı	Cavit Erdemir	Kütahya Milletvekili
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Dr. Nuri Bayar	Sakarya Milletvekili - Sanayi ve Teknoloji Eski Bakanı
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Esat Kıratlıoğlu	Nevşehir Milletvekili
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Barlas Küntay	Cumhuriyet Senatosu Bursa üyesi
İmar ve İskân Bakanı	Turgut Toker	Ankara Milletvekili - Çalışma – Köy İşleri ve İmar ve İskân Eski Bakanı
Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanı	Ahmet Karayığit	Cumhuriyet Senatosu Afyon üyesi
Orman Bakanı	Hasan Ekinci	Artvin Milletvekili
Gençlik ve Spor Bakanı	Talat Asal	İzmir Milletvekili
Sosyal Güvenlik Bakanı	Sümer Oral	Manisa Milletvekili
Kültür Bakanı	Tevfik Koraltan	Sivas Milletvekili

(X) Tablolarda belirtilen isimler, Bakanlar Kurulunun ilk kurulduğunda yayımlanan isimlerdir. Daha sonradan çeşitli sebeplerle değişikliğe uğrayarak bakanlıklara getirilen yeni isimler, listelerde belirtilmemiştir.

**1973 YILI CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMİNDE OYLAMAYA KATILAN ÜYELER VE
ALDIKLARI OY MİKTARLARI**

Kaçıncı Tur Oylama Olduğu	Seçime Katılan Üye Sayısı	Oylama Sonucu Üyelerin Aldıkları Oylar (TBMM'nin Birleşik Toplantılarında - Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosunun Ortak Toplantısında - Alınan Oylar)	Kaynak
1	517	Tekin Arıburun 282, Faruk Gürler 175, Ferruh Bozbeyli ¹ 45, Boş 11, Geçersiz 4	TBMM Tutanak Dergisi , Cilt 12, 4'üncü Birleşim, 13.03.1973
2	519	Tekin Arıburun 284, Faruk Gürler 176, Ferruh Bozbeyli 47, Boş 10, Geçersiz 1, Boş zarf 1	TBMM Tutanak Dergisi , Cilt 12, 4'üncü Birleşim, 13.03.1973
3	527	Tekin Arıburun 285, Faruk Gürler 186, Ferruh Bozbeyli 47, Boş 9	TBMM Tutanak Dergisi , Cilt 12, 4'üncü Birleşim, 13.03.1973
4	535	Tekin Arıburun 276, Faruk Gürler 200, Ferruh Bozbeyli 48, Boş 10, Geçersiz 1	TBMM Tutanak Dergisi , Cilt 12, 4'üncü Birleşim, 13.03.1973
5	498	Tekin Arıburun 293, Faruk Gürler 149, Ferruh Bozbeyli 48, Boş 8	TBMM Tutanak Dergisi , Cilt 12, 6'ncı Birleşim, 16.03.1973
6	518	Tekin Arıburun 292, Faruk Gürler 165, Ferruh Bozbeyli 48, Boş 11, Geçersiz 2	TBMM Tutanak Dergisi , Cilt 12, 6'ncı Birleşim, 16.03.1973
7	142	Ferruh Bozbeyli 92, Faruk Gürler 11, İsmet İnönü 2, Nihat Erim 2, Osman Bölükbaşı 2, Boş 33 7'nci tura geçmeden önce Faruk Gürler ve Tekin Arıburun, Cumhurbaşkanlığı adaylığından feragat ettiklerini belirtmişler ve bu konuda önerge vermişlerdir.	TBMM Tutanak Dergisi , Cilt 12, 8'inci Birleşim, 21.03.1973
8	120	Ferruh Bozbeyli 69, Faruk Gürler 20, İsmet İnönü 5, Nihat Erim 2, İhsan Birincioğlu 1, Osman Bölükbaşı 1, Boş 22	TBMM Tutanak Dergisi , Cilt 12, 9'uncü Birleşim, 23.03.1973
9	152	Ferruh Bozbeyli, 59, Faruk Gürler 51, Sabahattin Özbek 3, Hilmi Biçer 2, İsmet İnönü 2, İhsan Birincioğlu 1, Turgut Gülez 1, Boş 32, Geçersiz 1	TBMM Tutanak Dergisi , Cilt 12, 10'uncü Birleşim, 26.03.1973
10	157	Faruk Gürler 57, Ferruh Bozbeyli 51, İsmet İnönü 6, Mustafa Rona 5, Turgut Gülez 4, Sabahattin Özbek 2, Mansur	TBMM Tutanak Dergisi , Cilt 12, 11'inci Birleşim, 27.03.1973

¹ Ferruh Bozbeyli'nin Cumhurbaşkanlığına adaylığını koyması ile ilgili süreç şu şekilde gerçekleşmiştir: AP, 1961 Cumhurbaşkanlığı seçiminde Cemal Gürsel'e oy vermemek için Ragıp Gümüşpala'yı aday göstermek istemiştir. Fakat Gümüşpala bunu ısrarla kabul etmemiştir. AP, Gümüşpala'yı seçebilmek için yeterli oya sahip olamasa bile, Gürsel'e oy vermemeyi ispat etmek istemiştir. Gümüşpala ise, Çankaya'da yapılan, bütün parti başkanlarının katıldığı bir toplantıda, Gürsel'den başkasını seçtirmemek için baskı yapıldığını ve kendisinin de buna imza verdiğini söylemiştir. Bazı AP'liler bu durumu oylamada boş kâğıt vererek protesto etmiştir. Gümüşpala'nın adaylığı kabul etmemesi Bozbeyli'yi çok üzmüştür. 1973 Cumhurbaşkanlığı seçiminde ise Faruk Gürler'e oy verecek diye AP'liler DP'lileri kinamış, bunun üzerine DP'liler, Bozbeyli'yi aday göstermek istemiştir. Dolayısıyla DP, Faruk Gürler'e oy vermediğini, Faruk Gürler'i seçtirmeyeceğini göstermek için Bozbeyli'yi aday göstermiştir. Ancak Bozbeyli, 45 milletvekili, 3 de senatör olmak üzere 48 adet oy şartı koyarak cumhurbaşkanlığı adaylığını, DP'lilerin isteği üzerine koymuştur. Ferruh Bozbeyli ile 3 Ekim 2015 tarihinde yapılan mülakat.

Kaçıncı Tur Oylama Olduğu	Seçime Katılan Üye Sayısı	Oylama Sonucu Üyelerin Aldıkları Oylar (TBMM'nin Birleşik Toplantılarında - Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosunun Ortak Toplantısında - Alınan Oylar)	Kaynak
		Ulusoy 2, Refet Rendeci 2, Boş 23, Geçersiz 5	
11	178	Faruk Gürler 81, Ferruh Bozbeyli 51, Mustafa Rona 17, İsmet İnönü 7, Turgut Gülez 4, İhsan Birincioğlu 1, Boş 16, Geçersiz 1	TBMM Tutanak Dergisi , Cilt 12, 12'nci Birleşim, 28.03.1973
12	140	Faruk Gürler 69, Ferruh Bozbeyli 43, Mustafa Rona 7, İsmet İnönü 6, Nahit Altan 1, Boş 12, Geçersiz 2	TBMM Tutanak Dergisi , Cilt 12, 13'üncü Birleşim, 30.03.1973
13	149	Faruk Gürler 64, Ferruh Bozbeyli 55, İsmet İnönü 4, Nahit Altan 3, Tekin Arıburun 2, Muhtelif 6, Boş 14, Geçersiz 1	TBMM Tutanak Dergisi , Cilt 12, 14'üncü Birleşim, 02.04.1973
14	136	Faruk Gürler 52, Ferruh Bozbeyli 51, İsmet İnönü 7, Mustafa Rona 4, Ahmet Nusret Tuna 3, Nihat Erim 1, Haydar Özalp 1, Boş 15, Geçersiz 2	TBMM Tutanak Dergisi , Cilt 12, 15'inci Birleşim, 04.04.1973
15	557	Fahri Korutürk 365 , Faruk Gürler 87, Ferruh Bozbeyli 51, Tekin Arıburun 17, İsmet İnönü 3, Sabit Osman Avcı 2, Ali Naili Erdem 1, Rifat Öztürkçine 1, Boş 27, Geçersiz 3 15'inci tur öncesinde AP, CHP ve CGP Grup Başkanvekilleri, Cumhurbaşkanlığına Kontenjan Senatörü Fahri Korutürk'ü teklif eden önerge vermişlerdir.	TBMM Tutanak Dergisi , Cilt 12, 16'ncı Birleşim, 06.04.1973

14 EKİM 1973 TARİHİNDE YAPILAN MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMİNDE MİLLETVEKİLİ SEÇİLEN ADAYLARA AİT İSİM LİSTESİ¹

SIRA NU.	İLLER	MİLLETVEKİLİ SEÇİLEN ADAYIN ADI VE SOYADI	PARTİSİ	TOPLAM
1.	Adana	Ahmet Topaloğlu, Selahattin Kılıç, Yılmaz Hocaoğlu	AP	13
		Osman Çıtırık, Emin Bilen Tümer, Erol Çevikçe, Hasan Cerit, Mehmet Can, İlder Çubukçu	CHP	
		İbrahim Tekin, Battal Köksal	DP	
		Mehmet Hulusi Özkul	MSP	
		Alparslan Türkeş	MHP	
2.	Adıyaman	Halil Ağar	AP	4
		Kemal Tabak, Ramazan Yıldırım	CHP	
		Abdurrahman Ünsal	MSP	
3.	Afyon	Mehmet Rıza Çerçel, Ali İhsan Ulubahşi, Mete Tan	AP	7
		Süleyman Mutlu, Şükrü Yüzbaşıoğlu	CHP	
		İbrahim Elmalı	DP	
		Rasim Hancıoğlu	MSP	
4.	Ağrı	Kerem Şahin	AP	4
		Cemil Erhan	CHP	
		Rıza Polat	CGP	
		Mir Bahattin Yardımcı	MSP	
5.	Amasya	Yavuz Acar	AP	4
		Vehbi Meşhur, Hasan Bütüner	CHP	
		Hüseyin Cahit Koçkar	MSP	
6.	Ankara	İsmail Hakkı Ketenoğlu, İsmail Hakkı Köylüoğlu, Hasan Özçelik, Orhan Eren, Orhan Alp, Oğuz Aygün, Fikri Pehlivanlı, H.Turgut Toker	AP	26
		Feriha Fatma Öztürk, İlyas Seçkin, Muammer Alıcı, Cahit Kayra, Yusuf Ziya Yağcı, Kemal Ataman, Önder Sav, Kamil Kırıkdoğan, Sabahattin Selek, Mustafa İmirzalıoğlu, M.Rauf Kandemir, Osman Ceran, İbrahim Saffet Omay	CHP	
		Cevat Önder, Necdet Evliyagil	DP	
		Hüsamettin Akmumcu, Oğuzhan Asiltürk	MSP	

¹ 31 Ekim 1973 tarihli ve 14698 sayılı Resmi Gazete. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14698.pdf> (11.04.2015). Seçimler hakkında ayrıca bkz. Türkiye İstatistik Kurumu, **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007**, Ankara, 2008, s. 16, 17.

		Mustafa Kemal Erkovan	MHP	
7.	Antalya	Abdurrahim Erdem, İhsan Ataöv (Çarıklı), Remzi Yılmaz	AP	7
		Deniz Baykal, Fahri Özçelik, Ömer Buyrukçu	CHP	
		Faiz Sarlar	DP	
8.	Artvin	Sabit Osman Avcı	AP	3
		Turgut Altunkaya, Ekrem Şadi Erdem	CHP	
9.	Aydın	Nahit Mentеше, İsmet Sezgin, Behiç Tozkoparan	AP	7
		M.Şükrü Koç, İsa Ayhan	CHP	
		Mutlu Menderes, Kemal Ziya Öztürk	DP	
10.	Balıkesir	İhsan Kırımlı, İbrahim Behram Eker, Cihat Bilgehan, Mustafa Kemal Alver, İlhan Aytekin	AP	9
		Necati Cebe, Sadullah Usumi, Orhan Üretmen	CHP	
		Ahmet Akçeel	MSP	
11.	Bilecik	Muzaffer Erdem	AP	2
		Mehmet Ergül	CHP	
12.	Bingöl	Hasan Celalettin Ezman	CHP	2
		Abdullah Bazancir	MSP	
13.	Bitlis	Abidin İnan Gaydalı	AP	2
		Mühyettin Mutlu	Bağımsız	
14.	Bolu	Ahmet Çakmak, Müfit Bayraktar	AP	5
		Abdi Özkök	CHP	
		Kemal Demir	CGP	
		Harun Aytaç	MSP	
15.	Burdur	Faik Kırbaşı	AP	3
		Osman Aykul, Ali Sanlı	CHP	
16.	Bursa	Kasım Önadım, Ahmet Türkel, Cemal Külahlı, Halil Karaatlı, Mustafa Tayyar, Hüseyin Suat Sungur	AP	11
		Hasan Esat Işık, Sadrettin Çanga, Mehmet Emekli	CHP	
		Mehmet Turgut	DP	
		Emin Acar	MSP	
17.	Çanakkale	Refet Sezgin, Zekiye Gülsen, Murat Bayrak	AP	5
		Osman Orhan Çaneri, Hasan Sever	CHP	
18.	Çankırı	Nurettin Ok, Arif Tosyalıoğlu	AP	3
		Mehmet Ali Arsan	DP	
19.	Çorum	Yakup Çağlayan	AP	7
		Etem Eken, Cahit Angın, Kasım Parlar	CHP	
		İhsan Tomuş	DP	

		Turhan Utku, Yasin Hatipoğlu	MSP	
20.	Denizli	Fuat Avcı, Rıza Gençoğlu	AP	6
		Hü dai Oral, Hüseyin Erçelik	CHP	
		Hasan Korkmazcan, Sami Arslan	DP	
		Abdüllatif Ensarioğlu, Mahmut Kepolu	AP	
21.	Diyarbakır	Recai İskenderoğlu, Bahattin Karakoç, Mahmut Uyanık	CHP	7
		Hasan Değer	DP	
		Halit Kahraman	MSP	
		İlhami Ertem, Veli Gülkan	AP	
22.	Edirne	Cevat Sayın, İlhan Işık	CHP	4
		Rasim Küçükkel	AP	
23.	Elâzığ	Atilla Atılâ, A.Orhan Senemoğlu	CHP	5
		Hasan Buz, Ömer Naimi Barın	MSP	
		Hüsamettin Atabeyli	AP	
24.	Erzincan	Nurettin Karsu, Hasan Çetinkaya	CHP	3
		Rıfki Danişman, İsmail Hakkı Yıldırım	AP	
25.	Erzurum	Selçuk Erverdi, Gıyasettin Karaca	CHP	9
		Rasim Cinisli	DP	
		Korkut Özal, Zekai Yaylalı, Yahya Akdağ	MSP	
		Mehmet Fuat Fırat	Bağımsız	
		Orhan Oğuz, Seyfi Öztürk, İbrahim Ethem Güngör	AP	
26.	Eskişehir	Ayşe Aliye Köksal, Murat Kahyaoğlu, Niyazi Onal	CHP	6
		Mehmet Özkaya	AP	
27.	Gaziantep	Mustafa Güneş, İbrahim Hortoğlu, Yusuf Öztürkmen, Mehmet Özmen	CHP	8
		İmam Hüseyin İncioğlu	CGP	
		Orhan Tokuz	DP	
		Mehmet Bozgeyik	MSP	
		Nizamettin Erkmen, Mehmet Emin Turgutalp	AP	
28.	Giresun	Hasan Vamık Tekin, Mustafa Kemal Çilesiz, Orhan Yılmaz	CHP	6
		İ.Etem Kılıçoğlu	DP	
		Mustafa Karaman, Turgut Yücel	AP	
29.	Gümüşhane	Erol Tuncer	CHP	4
		Mehmet Orhan Akkoyunlu	MSP	
		Mikail İlçin	CHP	
30.	Hakkâri			1
31.	Hatay	Sabahattin Adalı ,Ali Yılmaz	AP	7

		Mehmet Sait Reşa, Mehmet Sönmez, Malik Yılman, Sabri İnce	CHP	
		Abdullah Cilli	DP	
32.	Isparta	Süleyman Demirel, Ali İhsan Balım, Mustafa Cesur, Yusuf Uysal	AP	4
33.	İçel	İbrahim Göktepe, Rasim Gürsoy,	AP	7
		Çetin Yılmaz, Süleyman Şimşek, Hikmet Baloğlu, Oral Mavioğlu	CHP	
		Nazım Baş	DP	
34.	İstanbul	İsmail Hakkı Tekinel, Mustafa Parlar, Cemal Süer, Servet Bayramoğlu, Fatma Gülhis Mankut, Hüseyin Özdemir, Hüsamettin Tiyaşan, Osman Özer, İhsan Toksarı, Mustafa Kara, Cemil Yavaş	AP	38
		Orhan Eyüboğlu, Orhan Birgit, Necdet Uğur, Ali Topuz, Haluk Ülman, Engin Ünsal, Necdet Ökmen, A.Bahir Ersoy, Ali Nejat Ölçen, Metin Tüzün, M.Kazım Özeke, İlhan Özbay, Reşit Ülker, Mehmet Emin Sungur, Şükriye Tok, Abdullah Baştürk, Hasan Basri Akgiray, Vahit Çalın, Abdurrahman Köksaloğlu, A.Doğan Öztunç	CHP	
		İlhami Sancar	CGP	
		Ferruh Bozbeyli, Sadettin Bilgiç, Nilüfer Gürsoy	DP	
		Süleyman Arif Emre, Hasan Aksay, İ.Fehmi Cumalıoğlu	MSP	
35.	İzmir	Ali Naili Erdem, Cemal Tercan, Şinasi Osma, Yılmaz Ergenekon, İsmail Taşlı, Yücel Dirik, Adil Demir, Orhan Demir Sorguç	AP	18
		Mahmut Türkmenoğlu, Süleyman Genç, Alev Coşkun, A.Kemal Önder, Yüksel Çakmur, Kaya Bengisu, Coşkun Karagözoğlu, Remzi Özen, Neccar Türkcan	CHP	
		Talat Asal	DP	
36.	Kars	Cemil Ünal	AP	8
		Hasan Yıldırım, Kemal Güven, Davut Aksu, Kemal Okyay, Doğan Araslı	CHP	
		Yasin Bozkurt	DP	
		Abdülkerim Doğru	MSP	
37.	Kastamonu	Sabri Keskin, Mehdi Keskin, Hilmi Öztürk	AP	6
		Vecdi İlhan, Sabri Tıgılı	CHP	
		Hasan Tosyalı	CGP	
38.	Kayseri	Hayrettin Nakiboğlu, Kamil Özseriyıldız, Selçuk İmamoğlu	AP	8
		Mehmet Yüceler, Tufan Doğan Avşargil	CHP	
		Turhan Feyzioğlu, Mehmet Altmışyedioglu	CGP	
		Cemal Cebeci	MSP	
39.	Kırklareli	Mehmet Atagün,	AP	3
		Mehmet Dedeoğlu, Tankut Akalın	CHP	
40.	Kırşehir	Memduh Erdemir	AP	3
		Sait Saylam, Mustafa Aksoy	CHP	

41.	Kocaeli	Sabri Yahşi, Sedat Akay	AP	5
		Turan Güneş, İbrahim Akdoğan	CHP	
		Şevket Kazan	MSP	
42.	Konya	Kemalettin Gökakın, Mehmet Oğuz Atalay	AP	16
		Mustafa Üstündağ, İsmet Büyükyaylacı, Ali Kökbudak, Hüseyin Keçeli	CHP	
		Vefa Tanır	CGP	
		Faruk Sükan, Bahri Dağdaş, Özer Ölçmen, M.Necati Kalaycıoğlu, Mustafa Kubilay İmer, Muzaffer Demirtaş	DP	
		Necmettin Erbakan, Reşat Aksoy, Şener Battal	MSP	
43.	Kütahya	Hüseyin Cavit Erdemir, Ahmet Mahir Ablum, İlhan Ersoy	AP	5
		Ahmet Haşim Benli	CHP	
		Mehmet Ersoy	DP	
44.	Malatya	Ahmet Karaaslan	AP	6
		Celal Ünver, Hakkı Gökçe, Mehmet Delikaya, Hüseyin Deniz	CHP	
		Mehmet Turhan Akyol	MSP	
45.	Manisa	Süleyman Çağlar, Onol Şakar, Hilmi Okçu, Ahmet Balkan, Necmi Özgür	AP	10
		Mustafa Ok, Veli Bakırlı , Hasan Zengin	CHP	
		Süleyman Tuncel	DP	
		Gündüz Sevilgen	MSP	
46.	K.Maraş	Halit Evliya	AP	7
		Oğuz Söğütlü, Mehmet Özdal, İsmet Ağaoğlu	CHP	
		Ali Zülfikaroğlu	DP	
		Ahmet Tevfik Paksu, Mehmet Pamuk	MSP	
47.	Mardin	Seyfi Güneşten	AP	6
		Nurettin Yılmaz	CHP	
		Talat Oğuz	CGP	
		Ahmet Türk	DP	
		Fehim Adak	MSP	
		İbrahim Aysoy	Bağımsız	
48.	Muğla	Ünat Demir, Ahmet Buldanlı	AP	5
		Ali Döğerli, Halil Dere	CHP	
		Adnan Akarca	DP	
49.	Muş	Tekin İleri Dikmen	CHP	3
		Ahmet Hamdi Çelebi	MSP	
		Kasım Emre	Bağımsız	

50.	Nevşehir	Ragıp Üner	AP	3
		Mehmet Zeki Tekiner	CHP	
		Mehmet Sabri Dörtkol	MSP	
51.	Niğde	Haydar Özalp, Ş.Yaşar Arıbaş	AP	5
		Azmi Yavuzalp	CHP	
		Mehmet Altınsoy, Mehmet Bıyık	DP	
52.	Ordu	Bilal Taranoğlu, Kemal Şensoy	AP	8
		Mehmet Said Erbil, Ferda Güley, Memduh Ekşi	CHP	
		Ata Bodur, Senai Yazıcı	DP	
		Mustafa Kemal Gönül	Bağımsız	
53.	Rize	Cevat Yalçın	AP	4
		Sami Kumbasar, O.Yılmaz Karaosmanoğlu	CHP	
		Sudi Reşat Saruhan	MSP	
54.	Sakarya	Nuri Bayar, Nadir Latif İslam	AP	6
		Kenan Durukan, Hayrettin Uysal	CHP	
		M.Vedat Önsal	DP	
		İsmail Müftüoğlu	MSP	
55.	Samsun	Doğan Kitaplı, Hüseyin Özalp, Hayati Savaşçı, Mustafa Dağistanlı	AP	10
		İlyas Kılıç, Fuat Uysal, İrfan Yankutan, Fahri Birer	CHP	
		Hilmi Türkmen	DP	
		Ali Acar	MSP	
56.	Siirt	İdris Arıkan	AP	4
		Abdülbaki Cartı	CHP	
		Mehmet Nebil Oktay	CGP	
		Abdülkerim Zilan	Bağımsız	
57.	Sinop	Mustafa Kaptan	AP	3
		Tevfik Fikret Övet, Yalçın Oğuz	CHP	
58.	Sivas	Vahit Bozatalı, Enver Akova	AP	9
		Ahmet Durakoğlu, Ekrem Kangal, N.Nazif Arslan	CHP	
		Mehmet İhsan Karaçam Vahidettin Karaçorlu, Ahmet Arıkan	MSP	
		Mustafa Timisi	TBP	
59.	Tekirdağ	Halil Başol, Nihan İlgün	AP	4
		Yılmaz Alpaslan, Ömer Kahraman	CHP	
60.	Tokat	Feyzullah Değerli, Ali Şevki Erek	AP	7
		İsmail Hakkı Birler, Haydar Ulusoy, Ali Kurt	CHP	

		Cevat Atılğan	DP	
		Hüseyin Abbas	MSP	
61.	Trabzon	Mehmet Özgür, Ömer Çakıroğlu	AP	8
		Ahmet Şener, Mehmet Arslantürk, Adil Ali Cinel , Hüseyin Kadri Eyüboğlu	CHP	
		Ekrem Dikmen	DP	
		Lütfi Köktaş	MSP	
62.	Tunceli	Nihat Saltık, Süleyman Yıldırım	CHP	
63.	Urfa	Necmettin Cevheri, Mehmet Celal Bucak, Mehmet Aksoy	AP	7
		Celal Paydaş, Necati Aksoy	CHP	
		Mustafa Kılıç	DP	
		Abdülbaki Öncel	MSP	
64.	Uşak	Orhan Dengiz	AP	3
		Ahmet Yılmaz, Kadir Özpak	CHP	
65.	Van	Kınyas Kartal	AP	4
		Mehmet Salih Yıldız, Müslih Görentaş, İhsan Bedirhanoglu	CGP	
66.	Yozgat	Mustafa Asri Ünsür	AP	6
		Nedim Korkmaz, İlhami Çetin	CHP	
		İhsan Arslan	DP	
		Ömer Lütfi Zararsız	MSP	
		Ali Fuat Eyüboğlu	MHP	
67.	Zonguldak	Sadık Tekin Müftüoğlu, Orhan Göncüoğlu, Feyzi Fırat, Ahmet Nihat Akın	AP	9
		Bülent Ecevit, Cahit Karakaş, Zekai Altınay, Kemal Anadol	CHP	
		Mehmet Zeki Okur	MSP	

14 EKİM 1973 TARİHİNDE YAPILAN CUMHURİYET SENATOSU ÜÇTE BİR YENİLEME SEÇİMİNDE CUMHURİYET SENATOSU ÜYELİĞİNE SEÇİLEN ADAYLARA AİT İSİM LİSTESİ¹

SIRA NO	SEÇİLDİĞİ İL (C GRUBU İLLER)	ADAYIN ADI VE SOYADI	BAĞLI BULUNDUĞU SİYASİ PARTİ
1.	Ağrı	Kasım Küfrevi	Adalet Partisi
2.	Amasya	Macit Zeren	Adalet Partisi
3.	Antalya	Şerafeddin Paker	Adalet Partisi
		Reşat Oğuz	Cumhuriyet Halk Partisi
4.	Artvin	Recai Kocaman	Cumhuriyet Halk Partisi
5.	Balıkesir	Raif Eriş, Hikmet Aslanoğlu	Adalet Partisi
		Nejat Sarlıcalı	Cumhuriyet Halk Partisi
6.	Bitlis	Kâmran İnan	Adalet Partisi
7.	Burdur	Ekrem Kabay	Cumhuriyet Halk Partisi
8.	Çanakkale	İsmail Kutluk	Adalet Partisi
		İmadettin Elmas	Cumhuriyet Halk Partisi
9.	Erzincan	Niyazi Ünsal	Cumhuriyet Halk Partisi
10.	Erzurum	Sakıp Hatunoğlu	Adalet Partisi
		Hilmi Nalbantoğlu	Cumhuriyet Halk Partisi
		Lütfi Doğan	Millî Selamet Partisi
11.	Eskişehir (x)	Hasan Ergeçen	Adalet Partisi
12.	Hakkâri	Naci Cidal	Cumhuriyet Halk Partisi
13.	Hatay	Mustafa Deliveli	Adalet Partisi
		Kemal Kılıçoğlu	Cumhuriyet Halk Partisi

¹ İller bazında oy oranları için bkz. Erol TUNCER, **Cumhuriyet Senatosu Seçimleri**, TESAV Yayınları, Ankara, 2010, s. 305-319. 14 Ekim 1973 tarihinde yapılan seçim sonucu ile ilgili YSK bildirisini, 31 Ekim 1973 tarihli ve 14698 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14698.pdf> (18.02.2015)

SIRA NO	SEÇİLDİĞİ İL (C GRUBU İLLER)	ADAYIN ADI VE SOYADI	BAĞLI BULUNDUĞU SİYASİ PARTİ
14.	Isparta	Mustafa Gülcügil	Adalet Partisi
15.	İstanbul	Mehmet Tekin Arıburun, Ahmet Vefa Poyraz, Erdoğan Adalı	Adalet Partisi
		Fikret Gündoğan, Rahmi Erdem, Mehmet Feyyat, Solmaz Belül, Fevzi Hakkı Esatoğlu, Ayhan Peker	Cumhuriyet Halk Partisi
		Ali Oğuz	Millî Selamet Partisi
16.	Kars	Yusuf Ziya Ayrım	Adalet Partisi
		Sırrı Atalay, Muzaffer Şamiloğlu	Cumhuriyet Halk Partisi
17.	Kütahya	Ahmet Özmumcu, Osman Albayrak	Adalet Partisi
18.	Mardin	Sait Mehmetoğlu	Adalet Partisi
		Mehmet Ali Arıkan	Cumhuriyet Halk Partisi
19.	Muş	İsmail İlhan	Bağımsız
20.	Rize	Talat Doğan	Cumhuriyet Halk Partisi
21.	Samsun	Refet Rendeci, Bahri Cömert	Adalet Partisi
		Ziya Gökalp Mülâyım, Fevzi Geveci	Cumhuriyet Halk Partisi
22.	Siirt	Süreyya Öner	Cumhuriyet Halk Partisi
23.	Sivas (x)	Kâzım Kangal	Cumhuriyet Halk Partisi
24.	Tokat	Cevdet Aykan	Adalet Partisi
		Zihni Betil	Cumhuriyet Halk Partisi
25.	Urfa (x)	İbrahim Halil Balkıs	Adalet Partisi
26.	Van	Ferit Melen	Cumhuriyetçi Güven Partisi
27.	Yozgat	Veli Uyar	Cumhuriyet Halk Partisi
		Süleyman Ergin	Millî Selamet Partisi

(x) C Grubunda 24 il bulunmaktadır. Ancak 1973 seçiminde Eskişehir, Sivas ve Urfa'da ara seçim yapılmıştır.

12 EKİM 1975 TARİHİNDE YAPILAN CUMHURİYET SENATOSU ÜÇTE BİR YENİLEME SEÇİMİNDE CUMHURİYET SENATOSU ÜYELİĞİNE SEÇİLEN ADAYLARA AİT İSİM LİSTESİ¹

SIRA NO	SEÇİLDİĞİ İL (B GRUBU İLLER)	ADAYIN ADI VE SOYADI	BAĞLI BULUNDUĞU SİYASİ PARTİ
1.	Adana	Mehmet Ünalı, M.Nuri Ademoğlu	Adalet Partisi
		Hayri Öner, Kemal Sariibrahimoğlu	Cumhuriyet Halk Partisi
2.	Afyon	Kâzım Karaağaçlıoğlu, Ahmet Karayığıt	Adalet Partisi
		Mustafa Çelik	Cumhuriyet Halk Partisi
3.	Ankara	Turhan Kapanlı, Mehmet Atıf Benderlioğlu, Yiğit Köker	Adalet Partisi
		Uğur Alacakaptan, İbrahim Öztürk, Ergün Ertem, Cengizhan Yorulmaz	Cumhuriyet Halk Partisi
4.	Balıkesir (x)	Sıtkı Yırcalı	Adalet Partisi
5.	Bingöl	Mehmet Bilgin	Millî Selamet Partisi
6.	Bursa	İhsan Sabri Çağlayangil, Barlas Küntay, Şeref Kayalar	Adalet Partisi
		Şebib Karamulloğlu	Cumhuriyet Halk Partisi
7.	Denizli	Baha Akşit	Adalet Partisi
		Hüseyin Atmaca	Cumhuriyet Halk Partisi
8.	Diyarbakır	Selahattin Cizrelioğlu	Cumhuriyet Halk Partisi
		Sabahattin Savcı	Millî Selamet Partisi
9.	Elazığ	M.Cahit Dalokay	Adalet Partisi
		Hasan İldan	Cumhuriyet Halk Partisi
10.	Eskişehir	Ömer Ucuzal	Adalet Partisi
		Hikmet Savaş	Cumhuriyet Halk Partisi
11.	Giresun	Hayrettin Erkmen	Adalet Partisi
		Ali Cüceoğlu	Cumhuriyet Halk Partisi
12.	Gümüşhane	Ömer Naci Bozkurt	Adalet Partisi
13.	İstanbul (x)	Besim Üstünel	Cumhuriyet Halk Partisi
14.	Kayseri	İbrahim Kirazoğlu, Sami Turan	Adalet Partisi
		Ziya Müezzinoğlu	Cumhuriyet Halk Partisi

¹ İller bazında oy oranları için bkz. Erol TUNCER, **Cumhuriyet Senatosu Seçimleri**, TESAV Yayınları, Ankara, 2010, s. 323-331. 12 Ekim 1975 tarihinde yapılan Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçimleri sonuçları, 25 Ekim 1975 tarihli ve 15394 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15394.pdf> (09.03.2015).

SIRA NO	SEÇİLDİĞİ İL (B GRUBU İLLER)	ADAYIN ADI VE SOYADI	BAĞLI BULUNDUĞU SİYASİ PARTİ
15.	Kocaeli	Lütfü Tokoğlu	Adalet Partisi
		Abdullah Köseoğlu	Cumhuriyet Halk Partisi
16.	Konya (x)	Erdoğan Bakkalbaş	Cumhuriyet Halk Partisi
17.	Muğla	Haldun Menteşoğlu	Adalet Partisi
		Fevzi Özer	Cumhuriyet Halk Partisi
18.	Niğde	Ergun Özkan	Adalet Partisi
		Abdullah Emre İleri	Cumhuriyet Halk Partisi
19.	Sakarya	Osman Salihoğlu	Adalet Partisi
		Hasan Fehmi Güneş	Cumhuriyet Halk Partisi
20.	Samsun (x)	Şaban Demirdağ	Adalet Partisi
21.	Tekirdağ	Orhan Öztrak	Adalet Partisi
		M.Hayri Mumcuoğlu	Cumhuriyet Halk Partisi
22.	Trabzon	Ahmet İhsan Birincioğlu, Ahmet Cemil Kara	Adalet Partisi
		Hasan Güven	Cumhuriyet Halk Partisi
23.	Tunceli	Naim Taşan	Cumhuriyet Halk Partisi
24.	Urfa	Hasan Oral	Adalet Partisi
		Abdulgani Demirkol	Cumhuriyet Halk Partisi
25.	Uşak	Ahmet Tahtakılıç	Cumhuriyet Halk Partisi

(x) B Grubunda 21 il bulunmaktadır. Ancak 1975 seçiminde Balıkesir, İstanbul, Konya ve Samsun'da ara seçim de yapılmıştır.

12 EKİM 1975 TARİHİNDE YAPILAN MİLLETVEKİLİ ARA SEÇİMİNDE MİLLETVEKİLİ SEÇİLEN ADAYLARA AİT İSİM LİSTESİ¹

SIRA NO	SEÇİLDİĞİ İL	ADAYIN ADI VE SOYADI	BAĞLI BULUNDUĞU SİYASİ PARTİ
1.	Amasya	Orhan Kayıhan	Cumhuriyet Halk Partisi
2.	Bursa	Ali Elverdi	Adalet Partisi
3.	Eskişehir	M.İsmet Angı	Adalet Partisi
4.	Niğde	Hüseyin Avni Kavurmacıoğlu	Adalet Partisi
5.	Urfa	Halil Milli	Adalet Partisi
6.	Zonguldak	Sabati Ataman	Adalet Partisi

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. 25 Ekim 1975 tarihli ve 15394 sayılı Resmi Gazete (<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15394.pdf>).

5 HAZİRAN 1977 TARİHİNDE YAPILAN MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMİNDE SEÇİLEN ADAYLARA AİT İSİM LİSTESİ¹

SIRA NU.	İLLER	MİLLETVEKİLİ SEÇİLEN ADAYIN ADI VE SOYADI	PARTİSİ	TOPLAM
1.	Adana	Selâhattin Kılıç, Ahmet Topaloğlu, Mehmet Halit Dağlı, Hasan Gürsoy, Cevdet Akçalı	AP	14
		Nedim Tarhan, İsmail Hakkı Öztoran, Oğuz Yazıcıoğlu, Melih Kemal Küçüktepepınar, Hasan Cerit, Mehmet Can, Muslihittin Yılmaz Mete	CHP	
		Hasan Aksay	MSP	
		Alparslan Türkeş	MHP	
2.	Adıyaman	Halil Ağar	AP	4
		Kemal Tabak, Ramazan Yıldırım	CHP	
		Abdurrahman Ünsal	MSP	
3.	Afyon	Ali İhsan Ulubaşı, Güneş Öngüt, Mete Tan, Mehmet Özutkuu	AP	6
		Hasan Akkuş, İsmail Akın	CHP	
4.	Ağrı	Kerem Şahin, Ahmet Hamdi Şam	AP	4
		Rıza Polat	CHP	
		Mikail Aydemir	CGP	
5.	Amasya	Etem Naci Altunay, Muhammet Kelleci	AP	4
		Erol Çevikçe, Vehbi Meşhur	CHP	
6.	Ankara	Sebati Ataman, Turgut Toker, Oğuz Aygün, Orhan Eren, Mustafa Kemal Erkovan, Fikri Pehlivanlı, Orhan Alp, İsmail Hakkı Köylüoğlu, Mustafa Başoğlu, Mustafa Kılıç	AP	29
		Teoman Köprülüler, Kemal Kayacan, Önder Sav, Alişan Canpolat, Abdurrahman Oğultürk, H.Semih Eryıldız, Altan Öymen, Cengiz Şenses, Erol Saraçoğlu, Selahattin Öcal, A.Hayri Elçioğlu, Yaşar Ceyhan, Kenan Durukan, Ahmet Hamdi Çelebi, A.İsmet Çanakçı, Bekir Adıbelli	CHP	
		Oğuzhan Asiltürk	MSP	
		İhsan Karaçam, Necati Gültekin	MHP	
7.	Antalya	Mehmet Sadık Erdem, İhsan Ataöv (Çarıklı), Kaya Çakmakçı, Galip Kaya	AP	7
		Deniz Baykal, Ömer Buyrukçu, Hasan Ünal	CHP	
8.	Artvin	Mustafa Rona, Hasan Ekinci	AP	3

¹ 19 Haziran 1977 tarihli ve 15971 sayılı Resmi Gazete. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15971.pdf> (11.04.2015). İller bazında milletvekili sayıları için bkz. Türkiye İstatistik Kurumu, **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007**, Ankara, 2008, s. 18, 19. İller bazında oy oranları için ayrıca bkz. Türkiye İstatistik Kurumu, **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007**, Ankara, 2008, s. 29-95.

		Mehmet Balta	CHP	
9.	Aydın	Mutlu Menderes, Nahit Menteşe, İsmet Sezgin, Behiç Tozkoparan	AP	7
		Muharrem Sökeli, Selami Görgüç, Mehmet Çelik	CHP	
10.	Balıkesir	Cemalettin İnkaya, İlhan Aytekin, Cihat Belgehan, Hüsnü Yılmaz, Emin Engin Tanrıverdi	AP	9
		İrfan Özaydınlı, Sadullah Usumi, Nuri Bozyel, Necati Cebe	CHP	
11.	Bilecik	Cemalettin Köklü	AP	2
		Orhan Yağcı	CHP	
12.	Bingöl	Mehmet Sait Göker	AP	2
		Hasan Celalettin Ezman	CHP	
13.	Bitlis	Abidin İnan Gaydalı	AP	2
		Muhyettin Mutlu	MSP	
14.	Bolu	Müfit Bayraktar, Avni Akyol, Ahmet Çakmak	AP	5
		Bayram Turan Çetin, Haluk Karabörklü	CHP	
15.	Burdur	Ahmet Sayın	AP	2
		Cemal Aktaş	CHP	
16.	Bursa	Kasım Önadım, Yılmaz Ergenekon, Ali Elverdi, Halil Karaatlı, Cemal Külahlı, Özel Yılmaz, Mehmet Emin Dalkıran	AP	11
		Hasan Esat Işık, Mehmet Emekli, Nail Atlı, Safvet Ural	CHP	
17.	Çanakkale	Ahmet Nihat Akay, İrfan Binay	AP	4
		Altan Tuna, Osman Orhan Caneri	CHP	
18.	Çankırı	Nurettin Ok, Arif Tosyalıoğlu	AP	3
		Nuri Çelik Yazıcıoğlu	CHP	
19.	Çorum	Mustafa Kemal Biberöglü, Ahmet Cimbeke, Aslan Topçubaşı	AP	6
		Şükrü Bütün, Etem Eken	CHP	
		Mehmet İrmak	MHP	
20.	Denizli	Mustafa Kemal Aykurt, Ahmet Hamdi Sancar, Emin Atif Şohoğlu	AP	6
		Ömer İhsan Paköz, Adnan Keskin, Mustafa Gazalcı	CHP	
21.	Diyarbakır	Abdullatif Ensarioğlu, Mahmut Kepolu	AP	7
		Mehmet İskan Azizoğlu, Halil Akgül, Bahattin Karakoç	CHP	
		M. Yaşar Göçmen	MSP	
		Eşref Cengiz	Bağımsız	
22.	Edirne	İlhami Ertem, Mustafa Bulut	AP	4
		Süleyman Sabri Öznal, Cavittin Yenal	CHP	
23.	Elâzığ	Rasim Küçükkel	AP	5
		Celal Ertuğ, Faik Öztürk	CHP	

		Mehmet Tahir Şaşmaz	MHP	
		Ali Rıza Septikaoğlu	Bağımsız	
24.	Erzincan	Timuçin Turan	AP	3
		Nurettin Karsu, Lütfi Şahin	CHP	
25.	Erzurum	Rıfki Danışman, Gıyasettin Karaca, İsmail Hakkı Yıldırım, Osman Demirci	AP	8
		Selçuk Erverdi, Çetin Bozkurt	CHP	
		Korkut Özal	MSP	
		Nevzat Kösoğlu	MHP	
26.	Eskişehir	Seyfi Öztürk, Yusuf Cemal Özkan, İsmet Angı	AP	5
		Gündüz Ökçün, İsmail Özen	CHP	
27.	Gaziantep	Mehmet Atilla Ocak, İmam Hüseyin İncioğlu, Mehmet Özkaya	AP	8
		Ekrem Çetin, Celal Doğan, Ahmet Karahan, Emin Altınbaş	CHP	
		Cengiz Gökçek	MHP	
28.	Giresun	Ali Köymen, Şükrü Abbasoğlu, Nizamettin Erkmen	AP	5
		H.Vamık Tekin, Mustafa Kemal Çilesiz	CHP	
29.	Gümüşhane	Turgut Yücel, Mehmet Çatalbaş	AP	3
		Erol Tuncer	CHP	
30.	Hakkâri	Ahmet Zeydan	AP	1
31.	Hatay	Ali Yılmaz, Sabahattin Adalı, M.Sait Raşa	AP	8
		Malik Yılman, Öner Miski, Mevlüt Önal, Sabri Öztürk, Haydar Demirtaş	CHP	
32.	Isparta	Süleyman Demirel, Yakup Üstün, Yusuf Uysal	AP	4
		Hüseyin Şükrü Özsüt	CHP	
33.	İçel	Ramazan Çalışkan, Nazım Baş, Ali Ak, Fevzi Arıcı	AP	8
		Ali Haydar Eyüboğlu, Veli Yıldız, Y.Ziya Oral, Süleyman Şimşek	CHP	
34.	İstanbul	Sadettin Bilgiç, Sabit Osman Avcı, İsmail Hakkı Tekinel, Nilüfer Gürsoy, Celal Yardımcı, Kemal Kaçar, Ekrem Ceyhun, Hüsamettin Tiyaşan, İhsan Toksarı, Numan Uzun, Osman Özer, Recep Özel, Nihat Kaya	AP	44
		Orhan Eyüboğlu, Ali Topuz, A.Bahir Ersoy, Ali Nejat Ölçen, Muammer Aksoy, İlhan Özbay, Orhan Birgit, Necdet Uğur, Tarhan Erdem, Hikmet Çetin, Sevil Korum, Haluk Ülman, İlhan Biber, Çağlayan Ege, Metin Tüzün, Ayhan Altuğ, M.Kazım Özeke, Yalçın Gürsel, Osman Kaya, Doğan Güneş, Cengiz Özyalçın, Abdurrahman Köksaloğlu, Ferit Gündoğan, Ertuğrul Yolsal, Enver Karabenoğlu, Doğan Onur, Zeki Eroğlu	CHP	
		Süleyman Arif Emre, Fehmi Cumalıoğlu, Abdullah Tomba	MSP	
		Turan Koçal	MHP	
35.	İzmir	Ali Naili Erdem, Cemal Tercan, Adil Demir, Zeki Efeoğlu, Erol H. Yeşilpınar, Aysel Uğural, Şinasi	AP	19

		Osma, Talat Asal		
		Mahmut Türkmenoğlu, Süleyman Genç, Alev Coşkun, Yüksel Çakmur, Coşkun Karagözoğlu, Ahmet Taner Kışlalı, Neccar Türkcen, Kaya Bengisu, Ferhat Arslantaş, Mustafa Öztin, Akın Simav	CHP	
36.	Kars	Bahri Dağdaş, Hidayet Çelebi	AP	8
		Doğan Araslı, M.Kemal Güven, Hasan Yıldırım, İsmet Atalay, Turgut Artaç	CHP	
		Abdulkerim Doğru	MSP	
37.	Kastamonu	İsmail Hilmi Dura, Fethi Acar, Ali Nihat Karol	AP	5
		Vecdi İlhan, Sabri Tığlı	CHP	
38.	Kayseri	Mehmet Zeki Okur, Mahmut Şevket Doğan, Kemal Doğan	AP	8
		A.Gani Aşık, Mehmet Yüceler, Mehmet Gümüştü	CHP	
		Turhan Feyzioğlu	CGP	
		Mehmet Doğan	MHP	
39.	Kırklareli	Hasan Korkut	AP	3
		Gündüz Onat, Mehmet Dedeoğlu	CHP	
40.	Kırşehir	Mustafa Eşrefoğlu	AP	3
		Kılıç Sorgucu, Doğan Güneşli	CHP	
41.	Kocaeli	İbrahim Topuz, Adem Ali Sarıoğlu	AP	5
		Turan Güneş, Kenan Akman, İbrahim Akdoğan	CHP	
42.	Konya	Aydın Menderes, M.Kubilay İmer, M.Oğuz Atalay, Necati Kalaycıoğlu, Mustafa Güzelkılınç	AP	16
		Mustafa Üstündağ, M.Yücel Akıncı, Hüseyin Kaleli, Durmuş Ali Çalık, Ahmet Çobanoğlu	CHP	
		Faruk Sükan	DP	
		Necmettin Erbakan, Tahir Büyükkörükçü, Şener Battal	MSP	
		Ağah Oktay Güner, İhsan Kabadayı	MHP	
43.	Kütahya	Ahmet Mahir Ablum, A.İrfan Haznedar, Hüseyin Cavit Erdemir, İlhan Ersoy	AP	5
		Nizamettin Çoban	CHP	
44.	Malatya	Ahmet Karaaslan	AP	6
		Lütfi Doğan, Turan Fırat, Ali Kırca, Mustafa Şentürk	CHP	
		Mehmet Recai Kutan	MSP	
45.	Manisa	Faik Türün, Önal Şakar, Halil Yurtseven, Atıf Akın, Sümer Oral, Yahya Uslu	AP	10
		Hasan Zengin, Erkin Topkaya, Zeki Karagözlü, Hasan Ali Dağlı	CHP	
46.	K.Maraş	Halit Evliya, Mehmet Şerefoğlu	AP	7
		Orhan Sezal, Oğuz Söğütlü, Hüseyin Doğan	CHP	
		Mehmet Yusuf Özbaş	MHP	
		Hasan Seyithanoğlu	MSP	
47.	Mardin	Şerafettin Elçi	AP	6

		Ahmet Türk, Metin Musaoğlu	CHP	
		Fehim Adak, Abdülkadir Timurağaoğlu	MSP	
		Nurettin Yılmaz	Bağımsız	
48.	Muğla	Zeyyat Mandalinci, Ahmet Buldanlı	AP	4
		Sami Gökmen, Hasan Fehmi İlder	CHP	
49.	Muş	Kasım Emre	AP	3
		Burhan Garip Şavlı	CHP	
		M.Emin Saydagil	MSP	
50.	Nevşehir	Esat Kırathlıoğlu, İbrahim Boz	AP	3
		Yaşar Kemal Yüksekli	CHP	
51.	Niğde	Hüseyin Avni Kavurmacıoğlu, Hüseyin Çelik	AP	5
		Burhan Ecemiş, Yılmaz Cemal Bor	CHP	
		Sadi Somuncuoğlu	MHP	
52.	Ordu	Bilal Taranoğlu, Kemal Şensoy, Hamdi Maden	AP	7
		Memduh Ekşi, Günay Yalın, Ertuğrul Günay, Temel Ateş	CHP	
53.	Rize	İzzet Akçal, Tuncay Mataracı	AP	4
		Sami Kumbasar, Yılmaz Balta	CHP	
54.	Sakarya	Nuri Bayar, Güngör Hun, Selahattin Gürdrama	AP	5
		Hayrettin Uysal, Barbaros Turgut Boztepe	CHP	
55.	Samsun	Hüseyin Özal, İ.Etem Ezgü, Nafiz Kurt, Mustafa Dağistanlı, S.Orhan Uluçay	AP	10
		Kenan Bulutoğlu, İ.Ethem Kılıçoğlu, Muzaffer Önder, İlyas Kılıç, Ahmet Altun	CHP	
56.	Siirt	Zeki Çeliker	AP	4
		M.Nebil Oktay	CHP	
		Abdülkadir Kaya	MSP	
		Abdülkerim Zılan	Bağımsız	
57.	Sinop	Hilmi İşgüzar	AP	3
		Tevfik Fikret Övet, Alaattin Şahin	CHP	
58.	Sivas	Enver Akova, Tevfik Koraltan	AP	8
		Hazimet Köylüoğlu, Mahmut Özdemir, Mustafa Yılankıran, Orhan Akbulut	CHP	
		Temel Karamollaoğlu	MSP	
		Ali Gürbüz	MHP	
59.	Tekirdağ	Halil Başol, Nihan İlgün	AP	4
		Yılmaz Alpaslan, Ömer Kahraman	CHP	
60.	Tokat	Ali Şevki Erek, Feyzullah Değerli	AP	7
		Ömer Dedeoğlu, Ali Kurt, Sermet Durmuşoğlu, Cevat Atılğan	CHP	

		Faruk Demirtola	MHP	
61.	Trabzon	Kemal Cevher, İbrahim Vecdi Aksakal, Ömer Çakıroğlu	AP	8
		Ahmet Şener, Ertöz Vahit Suiçmez, Adil Ali Cinel, Rahmi Kumaş	CHP	
		Lütfi Köktaş	MSP	
62.	Tunceli	Ali Haydar Veziroğlu, Hüseyin Erkanlı	CHP	2
63.	Urfa	Necmettin Cevheri, Mehmet Aksoy, Mehmet Celal Bucak	AP	7
		Celal Faydaş, M.Sabri Kılıç, Ahmet Melik	CHP	
		Salih Özcan	MSP	
64.	Uşak	Galip Çetin	AP	3
		İsmail Aydın, M.Selahattin Yüksel	CHP	
65.	Van	Kinyas Kartal	AP	4
		İhsan Bedirhanoğlu	CHP	
		Mehmet Salih Yıldız	CGP	
		Muslih Görentaş	MSP	
66.	Yozgat	Turgut Nizamoğlu, Ömer Lütfü Erzurumluoğlu	AP	6
		Mevlüt Güngör Erdiç, Veli Zeren	CHP	
		Hüseyin Erdal	MSP	
		Ali Fuat Eyüboğlu	MHP	
67.	Zonguldak	Ahmet Gültekin Kızıllıışık, Abdulluttalip Gül, Köksal Toptan, Ömer Barutçu	AP	9
		Bülent Ecevit, Avni Gürsoy, Cahit Karakaş, Burhan Karaçelik, K.Kemal Anadol	CHP	

5 HAZİRAN 1977 TARİHİNDE YAPILAN CUMHURİYET SENATOSU ÜÇTE BİR YENİLEME SEÇİMİNDE CUMHURİYET SENATOSU ÜYELİĞİNE SEÇİLEN ADAYLARA AİT İSİM LİSTESİ¹

SIRA NO	SEÇİLDİĞİ İL (A GRUBU İLLER)	ADAYIN ADI VE SOYADI	BAĞLI BULUNDUĞU SİYASİ PARTİ
1.	Adıyaman	Yusuf Çetin	Cumhuriyet Halk Partisi
2.	Aydın	A.Metin Taş, İskender Cenap Ege	Adalet Partisi
		Sadettin Demirayak	Cumhuriyet Halk Partisi
3.	Bilecik	Mehmet Erdem	Adalet Partisi
4.	Bolu	Orhan Ataullah Çalış	Adalet Partisi
		Neşet Akmandor	Cumhuriyet Halk Partisi
5.	Çankırı	Gürhan Titrek	Adalet Partisi
6.	Çorum	Safa Yalçuk	Adalet Partisi
		Abdullah Ercan	Cumhuriyet Halk Partisi
7.	Edirne	Süleyman Sırrı Ergun	Cumhuriyet Halk Partisi
8.	Gaziantep	Mehmet Kılıç	Adalet Partisi
		Selahattin Çolakoğlu	Cumhuriyet Halk Partisi
9.	İçel	Talip Özdolay	Adalet Partisi
		İsmail Çataloğlu	Cumhuriyet Halk Partisi
10.	İzmir	Süleyman Tuncer, Mehmet Münir Daldal, Akın Özdemir	Adalet Partisi
		Şeref Bakşık, Kâmrân Erkmenoğlu, Nurhan Artemiz	Cumhuriyet Halk Partisi
11.	Kastamonu	Ali Münif İslamoğlu	Adalet Partisi
		Mehmet Seydibeyoğlu	Cumhuriyet Halk Partisi
12.	Kırklareli	Beyti Arda	Cumhuriyet Halk Partisi
13.	Kırşehir	E.Akıp Aksaç	Cumhuriyet Halk Partisi
14.	Konya	Muzaffer Demirtaş, Osman Nuri Canpolat	Adalet Partisi
		Erdoğan Bakkalbaşı, Mukbil Abay	Cumhuriyet Halk Partisi
		Ahmet Remzi Hatip	Millî Selamet Partisi
15.	Malatya	Süleyman Efe, Hamdi Özer	Cumhuriyet Halk Partisi

¹ 19 Haziran 1977 tarihli ve 15971 sayılı Resmi Gazete. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15971.pdf> (04.04.2015). İller bazında oy oranları için bkz. Erol TUNCER, *Cumhuriyet Senatosu Seçimleri*, TESAV Yayınları, Ankara, 2010, s. 341-348.

SIRA NO	SEÇİLDİĞİ İL (A GRUBU İLLER)	ADAYIN ADI VE SOYADI	BAĞLI BULUNDUĞU SİYASİ PARTİ
16.	Manisa	Oral Karaosmanoğlu, Ruhi Tunakan	Adalet Partisi
		Mehmet Tefik Elmasyazar, Mustafa Fahri Dayı	Cumhuriyet Halk Partisi
17.	Kahramanmaraş	Adnan Karaküçük	Adalet Partisi
		Rıza Akgün	Cumhuriyet Halk Partisi
18.	Nevşehir	Ragıp Üner	Adalet Partisi
19.	Ordu	Ata Bodur	Adalet Partisi
		Orhan Vural, İdris Gürsoy	Cumhuriyet Halk Partisi
20.	Sinop	Abdullah Vehbi Uğur	Cumhuriyet Halk Partisi
21.	Sivas	Tahsin Türkay	Adalet Partisi
		Muhittin Taylan, Temel Kitapçı, Hüseyin Öztürk	Cumhuriyet Halk Partisi
22.	Zonguldak	Ahmet Demir Yüce	Adalet Partisi
		Behiç Sonbay, Mehmet Ali Pestilci	Cumhuriyet Halk Partisi

14 EKİM 1979 TARİHİNDE YAPILAN CUMHURİYET SENATOSU ÜÇTE BİR YENİLEME SEÇİMİNDE CUMHURİYET SENATOSU ÜYELİĞİNE SEÇİLEN ADAYLARA AİT İSİM LİSTESİ¹

SIRA NO	SEÇİLDİĞİ İL (C GRUBU İLLER)	ADAYIN ADI VE SOYADI	BAĞLI BULUNDUĞU SİYASİ PARTİ
1.	Ağrı	Kasım Küfrevi	Adalet Partisi
2.	Amasya	Nevzat Şener	Adalet Partisi
3.	Antalya	Şerafeddin Paker, Remzi Yılmaz	Adalet Partisi
4.	Artvin	Rasim Geçmiş	Adalet Partisi
5.	Balıkesir	Mithad Şükrü Çavdaroğlu, Cemal Örgen	Adalet Partisi
		Nejat Sarlıcalı	Cumhuriyet Halk Partisi
6.	Bitlis	Mehmet Sedat Özcan	Adalet Partisi
7.	Burdur	Faik Kırbaşı	Adalet Partisi
8.	Çanakkale	Refet Sezgin	Adalet Partisi
		İmadettin Elmas	Cumhuriyet Halk Partisi
9.	Erzincan	Orhan Özen	Adalet Partisi
10.	Erzurum	Selahattin Deniz, Naci Gacıroğlu	Adalet Partisi
		Lütfi Doğan	Millî Selamet Partisi
11.	Hakkâri	Abdulhaluk Özdiç	Adalet Partisi
12.	Hatay	Mustafa Deliveli	Adalet Partisi
		Mehmet Sönmez	Cumhuriyet Halk Partisi
13.	Isparta	Mustafa Gülcigil	Adalet Partisi
14.	İstanbul	Ahmet Vefa Poyraz, Mehmet Sıtkı Sadık Batum, Orhan Cemal Fer soy, Mehmet Erdoğan Adalı, Emin Uyansoy	Adalet Partisi
		Mehmet Emin Sungur, Rahmi Erdem, Besim Üstünel, Aysel Baykal	Cumhuriyet Halk Partisi
		Ali Oğuz	Millî Selamet Partisi
15.	Kars	Halim Dursunoğlu	Adalet Partisi
		Sırrı Atalay, Halis Soylu	Cumhuriyet Halk Partisi
16.	Kütahya	Fevzi Ergün, Mehmet Emin Alanyalı	Adalet Partisi

¹ İller bazında oy oranları için bkz. Erol TUNCER, **Cumhuriyet Senatosu Seçimleri**, TESAV Yayınları, Ankara, 2010, s. 359-367. 14 Ekim 1979 tarihinde yapılan seçim sonucu ile ilgili YSK bildirisi, 8 Kasım 1979 tarihli ve 16803 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/16803.pdf> (25.03.2015)

SIRA NO	SEÇİLDİĞİ İL (C GRUBU İLLER)	ADAYIN ADI VE SOYADI	BAĞLI BULUNDUĞU SİYASİ PARTİ
17.	Manisa (x)	Erol Yavuz	Adalet Partisi
18.	Mardin	İsmet Muharremoğlu	Adalet Partisi
		Cemil Çeçan	Cumhuriyet Halk Partisi
19.	Muş	İsmail Arslan	Millî Selamet Partisi
20.	Rize	Şükrü Meto	Adalet Partisi
21.	Samsun	Doğan Kitaplı, Şaban Demirdağ, Celal Arslan	Adalet Partisi
		Muharrem Bartın	Cumhuriyet Halk Partisi
22.	Siirt	İdris Arıkan	Millî Selamet Partisi
23.	Tokat	Osman Çetin	Adalet Partisi
		Metin Somuncu	Cumhuriyet Halk Partisi
24.	Van	Fevzi Kartal	Adalet Partisi
25.	Yozgat	Ünal Allıoğlu	Adalet Partisi
		Servet Bora	Milliyetçi Hareket Partisi

(x) C Grubunda 24 il bulunmaktadır. Ancak 1979 seçiminde Manisa'da ara seçim yapılmıştır.

14 EKİM 1979 TARİHİNDE YAPILAN MİLLETVEKİLİ ARA SEÇİMİNDE MİLLETVEKİLİ SEÇİLEN ADAYLARA AİT İSİM LİSTESİ¹

SIRA NO	SEÇİLDİĞİ İL	ADAYIN ADI VE SOYADI	BAĞLI BULUNDUĞU SİYASİ PARTİ
1.	Aydın	Selahittin Acar	Adalet Partisi
2.	Edirne	Ahmet İnceoğlu	Adalet Partisi
3.	Konya	Şaban Karataş	Adalet Partisi
4.	Manisa	Süleyman Çağlar	Adalet Partisi
5.	Muğla	Ünat Demir	Adalet Partisi

---

¹ 8 Kasım 1979 tarihli ve 16803 sayılı Resmi Gazete <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/16803.pdf> (31.03.2015).

1980 YILI CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMİNDE OYLAMAYA KATILAN ÜYELER VE ALDIKLARI OY MİKTARLARI

Kaçıncı Tur Oylama Olduğu	Seçime Katılan Üye Sayısı	Oylama Sonucu <u>En Fazla Oyu Alan İlk Üç Üyenin</u> Aldıkları Oylar ¹ (TBMM'nin Birleşik Toplantılarında- Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosunun Ortak Toplantısında Alınan Oylar)	Kaynak
-	-	Bu birleşimde adaylık müracaatı yapılmamış ve seçim turları başlatılamamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 6'ncı Birleşim, 22.3.1980, s. 174, 175.
1	556	Nurettin Yılmaz 80 Muhsin Batur 14 Cahit Karakaş 9	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 7'nci Birleşim, 25.3.1980, s. 178- 181.
2	406	423 oy bulunamadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 7'nci Birleşim, 25.3.1980, s. 178- 181.
3	504	H. Celalettin Ezman 81 Muhsin Batur 38 Naci Gacıroğlu 11	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 8'inci Birleşim, 26.3.1980, s. 184- 186.
4	253	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 8'inci Birleşim, 26.3.1980, s. 184- 186.
5	474	İbrahim Öztürk 71 Muhsin Batur 55 Kemal Kayacan 29	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 9'uncu Birleşim, 27.3.1980, s. 189, 190.
6	184	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 9'uncu Birleşim, 27.3.1980, s. 189, 190.
7	362	İbrahim Öztürk 55 Muhsin Batur 52 Kemal Kayacan 18	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 10'uncu Birleşim, 28.3.1980, s. 192 - 194.
8	129	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 10'uncu Birleşim, 28.3.1980, s. 192 - 194.
9	385	Muhsin Batur 48 İbrahim Öztürk 45 İ. Hakkı Köylüoğlu 34	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 11'inci Birleşim, 31.3.1980, s. 196 - 198.
10	129	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19,

¹ Özellikle adayların kendi adlarına başvuru yaptıkları dönemde (25 Mart – 9 Nisan 1980) ve ilk turlarda, çok sayıda üyeye ait düşük oylar bulunduğundan, sadece en çok oyu almış üç adayın belirtilmesi şeklinde bir yöntem izlenmiştir. Ayrıca, “çeşitli oylar”, “geçersiz oylar” ve “boş” adı altında yapılan tasniflere de yer verilmemiştir.

Kaçıncı Tur Oylama Olduğu	Seçime Katılan Üye Sayısı	Oylama Sonucu <u>En Fazla Oyu Alan İlk Üç Üyenin</u> Aldıkları Oylar ¹ (TBMM'nin Birleşik Toplantılarında- Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosunun Ortak Toplantısında Alınan Oylar)	Kaynak
			11'inci Birleşim, 31.3.1980, s. 196 - 198.
11	436	İbrahim Öztürk 65 Muhsin Batur 56 Osman Salihoğlu 26	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 12'nci Birleşim, 1.4.1980, s. 200 - 202.
12	189	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 12'nci Birleşim, 1.4.1980, s. 200 - 202.
13	428	Muhsin Batur 114 İ. Hakkı Köylüoğlu 26 Osman Salihoğlu 21	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 13'üncü Birleşim, 2.4.1980, s. 204 - 206.
14 -	181	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 13'üncü Birleşim, 2.4.1980, s. 204 - 206.
15	472	Muhsin Batur 131 Lütfi Doğan (Erzurum) 83 İ. Hakkı Köylüoğlu 30	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 14'üncü Birleşim, 3.4.1980, s. 208 - 210.
16	228	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 14'üncü Birleşim, 3.4.1980, s. 208 - 210.
17	408	Muhsin Batur 121 Lütfi Doğan (Erzurum) 49 Hasan Akkuş 37	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 15'inci Birleşim, 4.4.1980, s. 212 - 214.
18	153	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 15'inci Birleşim, 4.4.1980, s. 212 - 214.
19	409	Muhsin Batur 125 Lütfi Doğan (Erzurum) 46 İ. Hakkı Köylüoğlu 28	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 16'ncı Birleşim, 7.4.1980, s. 218, 219.
20	163	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 16'ncı Birleşim, 7.4.1980, s. 218, 219.
21	445	Muhsin Batur 53 Lütfi Doğan 51 İ.Hakkı Köylüoğlu 22	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 17'nci Birleşim, 8.4.1980, s. 225-227.
22	272	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 17'nci Birleşim, 8.4.1980, s. 225-227.
23	458	Muhsin Batur 64	T.B.M.M. Tutanak

Kaçıncı Tur Oylama Olduğu	Seçime Katılan Üye Sayısı	Oylama Sonucu <u>En Fazla Oyu Alan İlk Üç Üyenin</u> Aldıkları Oylar ¹ (TBMM'nin Birleşik Toplantılarında- Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosunun Ortak Toplantısında Alınan Oylar)	Kaynak
		Lütfi Doğan 46 İ.Hakkı Köylüoğlu 40	Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 18'inci Birleşim, 9.4.1980, s. 230-232.
24	251	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 18'inci Birleşim, 9.4.1980, s. 230-232.
25	581	Sadettin Bilgiç 183 Muhsin Batur 76 İhsan Sabri Çağlayangil 18	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 19'uncu Birleşim, 10.4.1980, s. 234-237.
26	504	Sadettin Bilgiç 193 Muhsin Batur 106 İhsan Sabri Çağlayangil 15	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 19'uncu Birleşim, 10.4.1980, s. 234-237.
27	225	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 19'uncu Birleşim, 10.4.1980, s. 234-237.
28	548	Sadettin Bilgiç 200 Muhsin Batur 121 İhsan Sabri Çağlayangil 20	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 20'nci Birleşim, 11.4.1980, s. 240-242.
29	450	Sadettin Bilgiç 187 Muhsin Batur 111 İhsan Sabri Çağlayangil 16	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 20'nci Birleşim, 11.4.1980, s. 240-242.
30	182	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 20'nci Birleşim, 11.4.1980, s. 240-242.
31	301	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 21'inci Birleşim, 12.4.1980, s. 244, 245.
32	525	Sadettin Bilgiç 185 Muhsin Batur 128 İhsan Sabri Çağlayangil 15	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 23'üncü Birleşim, 14.4.1980, s. 250-252.
33	318	Muhsin Batur 98 Sadettin Bilgiç 80 Çeşitli oylar 26	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 23'üncü Birleşim, 14.4.1980, s. 250-252.
34	185	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 23'üncü Birleşim, 14.4.1980, s. 250-252.
35	573	Muhsin Batur 263 Sadettin Bilgiç 185 Çeşitli oylar 28	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 24'üncü Birleşim, 15.4.1980, s. 254-258.

Kaçıncı Tur Oylama Olduğu	Seçime Katılan Üye Sayısı	Oylama Sonucu <u>En Fazla Oyu Alan İlk Üç Üyenin</u> Aldıkları Oylar ¹ (TBMM'nin Birleşik Toplantılarında- Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosunun Ortak Toplantısında Alınan Oylar)	Kaynak
36	543	Muhsin Batur 265 Sadettin Bilgiç 209 Çeşitli oylar 17	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 24'üncü Birleşim, 15.4.1980, s. 254-258.
37	63	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 24'üncü Birleşim, 15.4.1980, s. 254-258.
38	552	Muhsin Batur 258 Sadettin Bilgiç 218 Çeşitli oylar 21	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 25'inci Birleşim, 16.4.1980, s. 260-262.
39	333	Muhsin Batur 252 Sadettin Bilgiç 35 Çeşitli oylar 7	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 25'inci Birleşim, 16.4.1980, s. 260-262.
40	109	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 25'inci Birleşim, 16.4.1980, s. 260-262.
41	568	Muhsin Batur 290 Sadettin Bilgiç 205 Çeşitli oylar 16	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 26'ncı Birleşim, 17.4.1980, s. 264-267.
42	540	Muhsin Batur 254 Sadettin Bilgiç 224 Çeşitli oylar 12	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 26'ncı Birleşim, 17.4.1980, s. 264-267.
43	55	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 26'ncı Birleşim, 17.4.1980, s. 264-267.
44	162	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 28'inci Birleşim, 21.4.1980, s. 294, 295.
45	367	Muhsin Batur 225 Sadettin Bilgiç 82 Çeşitli oylar 8	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 30'uncu Birleşim, 24.4.1980, s. 302-304.
46	151	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 30'uncu Birleşim, 24.4.1980, s. 302-304.
47	399	Muhsin Batur 247 Sadettin Bilgiç 92 Çeşitli oylar 5	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 31'inci Birleşim, 25.4.1980, s. 307,308.
48	189	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 31'inci Birleşim,

Kaçıncı Tur Oylama Olduğu	Seçime Katılan Üye Sayısı	Oylama Sonucu <u>En Fazla Oyu Alan İlk Üç Üyenin</u> Aldıkları Oylar ¹ (TBMM'nin Birleşik Toplantılarında- Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosunun Ortak Toplantısında Alınan Oylar)	Kaynak
			25.4.1980, s. 307,308.
49	456	Muhsin Batur 241 Sadettin Bilgiç 145 Çeşitli oylar 113	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 33'üncü Birleşim, 28.4.1980, s. 355,356.
50	244	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 33'üncü Birleşim, 28.4.1980, s. 355,356.
51	584	Muhsin Batur 264 Sadettin Bilgiç 246 Çeşitli oylar 19	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 34'üncü Birleşim, 29.4.1980, s. 358-361.
52	560	Muhsin Batur 253 Sadettin Bilgiç 234 Çeşitli oylar 5	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 34'üncü Birleşim, 29.4.1980, s. 358-361.
53	188	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 34'üncü Birleşim, 29.4.1980, s. 358-361.
54	578	Sadettin Bilgiç 250 Muhsin Batur 240 Hayrettin Erkmen 14	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 35'inci Birleşim, 30.4.1980, s. 364-366.
55	544	Sadettin Bilgiç 237 Muhsin Batur 237 Hayrettin Erkmen 14	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 35'inci Birleşim, 30.4.1980, s. 364-366.
56	139	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 35'inci Birleşim, 30.4.1980, s. 364-366.
57	534	Muhsin Batur 242 Sadettin Bilgiç 236 Çeşitli oylar 14	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 36'ncı Birleşim, 1.5.1980, s. 368-370.
58	286	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 36'ncı Birleşim, 1.5.1980, s. 368-370.
59	347	Muhsin Batur 255 Sadettin Bilgiç 56 Çeşitli oylar 4	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 37'nci Birleşim, 2.5.1980, s. 372-374.
60	188	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 37'nci Birleşim, 2.5.1980, s. 372-374.
61	460	Muhsin Batur 281 Sadettin Bilgiç 115	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19,

Kaçıncı Tur Oylama Olduğu	Seçime Katılan Üye Sayısı	Oylama Sonucu <u>En Fazla Oyu Alan İlk Üç Üyenin</u> Aldıkları Oylar ¹ (TBMM'nin Birleşik Toplantılarında- Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosunun Ortak Toplantısında Alınan Oylar)	Kaynak
		Çeşitli oylar 10	39'uncu Birleşim, 6.5.1980, s. 380-382.
62	261	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 39'uncu Birleşim, 6.5.1980, s. 380-382.
63	410	Muhsin Batur 245 Sadettin Bilgiç 113 Çeşitli oylar 7	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 40'inci Birleşim, 7.5.1980, s. 389-391.
64	127	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 40'inci Birleşim, 7.5.1980, s. 389-391.
65	347	Muhsin Batur 207 Sadettin Bilgiç 99 Çeşitli oylar 4	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 41'inci Birleşim, 8.5.1980, s. 394-396.
66	101	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 41'inci Birleşim, 8.5.1980, s. 394-396.
67	448	Muhsin Batur 214 Sadettin Bilgiç 176 Çeşitli oylar 7	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 43'üncü Birleşim, 12.5.1980, s. 400-402.
68	163	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 43'üncü Birleşim, 12.5.1980, s. 400-402.
69	546	Muhsin Batur 273 Sadettin Bilgiç 214 Çeşitli oylar 6	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 44'üncü Birleşim, 13.5.1980, s. 404-407.
70	484	Muhsin Batur 274 Sadettin Bilgiç 165 Çeşitli oylar 4	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 44'üncü Birleşim, 13.5.1980, s. 404-407.
71	86	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 44'üncü Birleşim, 13.5.1980, s. 404-407.
72	560	Muhsin Batur 275 Sadettin Bilgiç 228 Çeşitli oylar 9	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 45'inci Birleşim, 14.5.1980, s. 410-412.
73	226	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 45'inci Birleşim, 14.5.1980, s. 410-412.
74	469	Sadettin Bilgiç 203	T.B.M.M. Tutanak

Kaçıncı Tur Oylama Olduğu	Seçime Katılan Üye Sayısı	Oylama Sonucu En Fazla Oyu Alan İlk Üç Üyenin Aldıkları Oylar ¹ (TBMM'nin Birleşik Toplantılarında- Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosunun Ortak Toplantısında Alınan Oylar)	Kaynak
		Muhsin Batur 136 Çeşitli oylar 13	Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 46'ncı Birleşim, 15.5.1980, s. 414-416.
75	131	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 46'ncı Birleşim, 15.5.1980, s. 414-416.
76	371	Sadettin Bilgiç 146 Muhsin Batur 82 Çeşitli oylar 12	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 48'inci Birleşim, 20.5.1980, s. 420-422.
77	125	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 48'inci Birleşim, 20.5.1980, s. 420-422.
78	416	Sadettin Bilgiç 177 Muhsin Batur 81 Çeşitli oylar 5	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 49'uncu Birleşim, 21.5.1980, s. 424-426.
79	97	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 49'uncu Birleşim, 21.5.1980, s. 424-426.
80	345	Sadettin Bilgiç 155 Muhsin Batur 67 Çeşitli oylar 10	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 50'nci Birleşim, 22.5.1980, s. 428-430.
81	92	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 50'nci Birleşim, 22.5.1980, s. 428-430.
82	373	Sadettin Bilgiç 120 Muhsin Batur 86 Çeşitli oylar 9	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 52'nci Birleşim, 28.5.1980, s. 434-436.
83	84	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 52'nci Birleşim, 28.5.1980, s. 434-436.
84	329	Sadettin Bilgiç 116 Muhsin Batur 73 Çeşitli oylar 8	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 53'üncü Birleşim, 29.5.1980, s. 438-440.
85	50	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 53'üncü Birleşim, 29.5.1980, s. 438-440.
86	184	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 55'inci Birleşim, 2.6.1980, s. 444,445.

Kaçıncı Tur Oylama Olduğu	Seçime Katılan Üye Sayısı	Oylama Sonucu <u>En Fazla Oyu Alan İlk Üç Üyenin</u> Aldıkları Oylar ¹ (TBMM'nin Birleşik Toplantılarında- Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosunun Ortak Toplantısında Alınan Oylar)	Kaynak
87	548	Muhsin Batur 293 Faik Türün 211 Çeşitli oylar 2	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 56'ncı Birleşim, 3.6.1980, s. 448,451.
88	511	Tutanak Dergisinde üyelerin aldıkları oylar ilgili bölüm olmadığından yazılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 56'ncı Birleşim, 3.6.1980, s. 448,451.
89		Tutanak Dergisinde üyelerin aldıkları oylar ilgili bölüm olmadığından yazılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 56'ncı Birleşim, 3.6.1980, s. 448,451.
90	563	Muhsin Batur 296 Faik Türün 232 Çeşitli oylar 3	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 57'nci Birleşim, 4.6.1980, s. 454,457.
91	542	Muhsin Batur 295 Faik Türün 217 Çeşitli oylar 2	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 57'nci Birleşim, 4.6.1980, s. 454,457.
92	304	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 57'nci Birleşim, 4.6.1980, s. 454,457.
93	573	Muhsin Batur 303 Faik Türün 235 Geçersiz oylar 4	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 58'inci Birleşim, 5.6.1980, s. 460-468.
94	554	Muhsin Batur 298 Faik Türün 228 Geçersiz oylar 6	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 58'inci Birleşim, 5.6.1980, s. 460-468.
95	344	Muhsin Batur 293 Çeşitli oylar 9 Geçersiz oylar 1	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 58'inci Birleşim, 5.6.1980, s. 460-468.
96	125	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 58'inci Birleşim, 5.6.1980, s. 460-468.
97	555	Muhsin Batur 293 Faik Türün 222 Geçersiz oylar 10	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 59'uncu Birleşim, 6.6.1980, s. 470-473.
98	525	Muhsin Batur ² 291	T.B.M.M. Tutanak

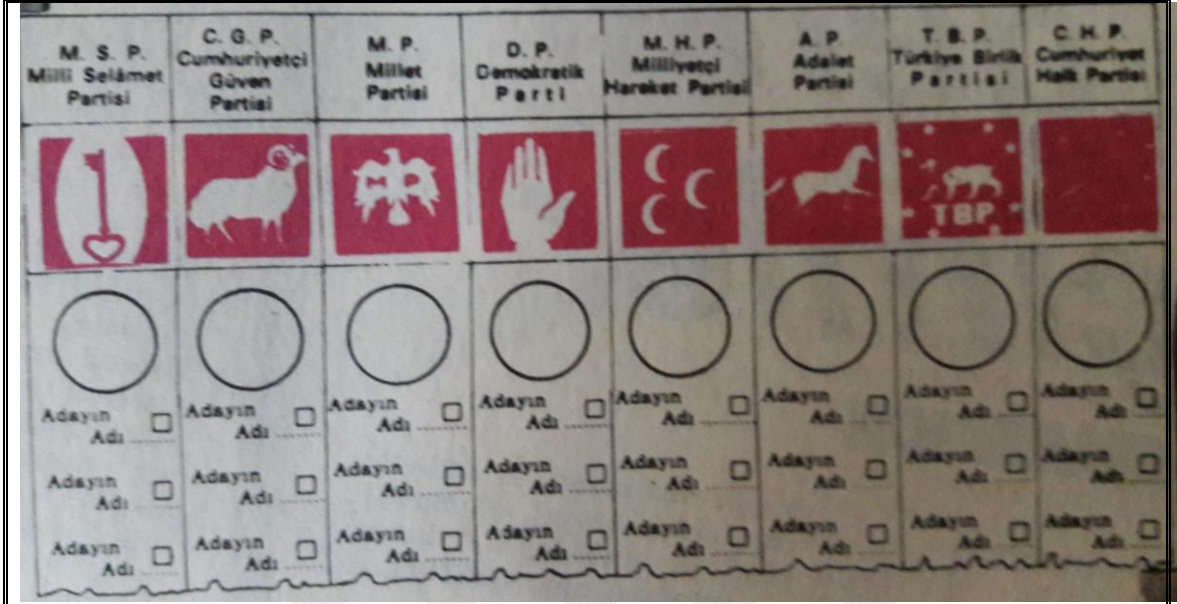
² Cumhurbaşkanınca 8 Haziran 1974 tarihinde "Kontenjan senatörü" olarak seçilmiş olan Muhsin Batur'un bu görevi, 8 Haziran 1980 tarihinde sona erecektir. Bu nedenle Batur'un bu tarihten sonra aday olabilmesi zaten söz konusu olmamıştır. Dolayısıyla 6 Haziran 1980 tarihli 98'inci turdan sonra Batur adaylıktan çekilmiştir. Erol TUNCER, **1923'ten Günümüze Cumhurbaşkanlığı Seçimleri**, TESAV Vakfı, Ankara, 2013, s. 75.

Kaçıncı Tur Oylama Olduğu	Seçime Katılan Üye Sayısı	Oylama Sonucu <u>En Fazla Oyu Alan İlk Üç Üyenin</u> Aldıkları Oylar ¹ (TBMM'nin Birleşik Toplantılarında- Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosunun Ortak Toplantısında Alınan Oylar)	Kaynak
		Faik Türün 202 Geçersiz oylar 7	Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 59'uncu Birleşim, 6.6.1980, s. 470-473.
99	64	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 59'uncu Birleşim, 6.6.1980, s. 470-473.
100	272	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 60'ncü Birleşim, 9.6.1980, s. 476,477.
101	354	Faik Türün 204 Çeşitli oylar 9 Geçersiz oylar 2	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 62'nci Birleşim, 11.6.1980, s. 482-484.
102	75	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 62'nci Birleşim, 11.6.1980, s. 482-484.
103	335	Faik Türün 199 Çeşitli oylar 8 Geçersiz oylar 2	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 63'üncü Birleşim, 12.6.1980, s. 486-488.
104	123	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 63'üncü Birleşim, 12.6.1980, s. 486-488.
105	251	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 65'nci Birleşim, 16.6.1980, s. 492,493.
106	181	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 67'nci Birleşim, 18.6.1980, s. 540.
107	270	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 71'inci Birleşim, 24.6.1980, s. 548, 549.
108	115	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 77'nci Birleşim, 2.7.1980, s. 562, 563.
109	393	Faik Türün 246 Kemal Kayacan 29 Çeşitli oylar 11	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 78'inci Birleşim, 3.7.1980, s. 566-568.
110	63	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 78'inci Birleşim, 3.7.1980, s. 566-568.

Kaçıncı Tur Oylama Olduğu	Seçime Katılan Üye Sayısı	Oylama Sonucu <u>En Fazla Oyu Alan İlk Üç Üyenin</u> Aldıkları Oylar ¹ (TBMM'nin Birleşik Toplantılarında- Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosunun Ortak Toplantısında Alınan Oylar)	Kaynak
111	86	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 87'nci Birleşim, 16.7.1980, s. 587, 588.
112	167	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 92'nci Birleşim, 23.7.1980, s. 632, 633.
113	166	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 106'ncı Birleşim, 18.8.1980, s. 689, 690.
114	410	Kemal Kayacan 211 Faik Türün 167 Boş 27	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 109'uncu Birleşim, 21.8.1980, s. 698-700.
115	163	Çoğunluk olmadığından ismen tasnif yapılmamıştır.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Cilt 1, Toplantı 19, 109'uncu Birleşim, 21.8.1980, s. 698-700.

✓ TBMM'nin Cumhurbaşkanlığı seçimi için en son toplanabildiği tarih olan 21 Ağustos 1980'den, 12 Eylül 1980 tarihli Askeri Müdahaleye kadar, seçim için pek çok toplanma tarihi kararlaştırılmıştır. Ancak bu tarihlerde yapılan yoklamalar sonucunda çoğunluk olmadığından, seçim turları başka günlerde yapılmak üzere ertelenmiştir. Yine çoğunluk olmadığından seçim turlarına geçilemeyen ve TBMM'nin en son 11 Eylül 1980 tarihli 124'üncü birleşiminde, 12 Eylül 1980 Cuma günü saat 15:00'da yeniden toplanma kararı alınmış ve böylece birleşim kapatılmıştır. Lakin 12 Eylül 1980 sabaha karşı yapılan askeri müdahaleyle bu birleşik toplantı gerçekleştirilememiştir.

DÖNEME AİT GÖRSEL VERİLER

14 Ekim 1973 seçiminde partilerin amblemleri ve kullanılan oy pusulası. **Milliyet Gazetesi**, 14 Ekim 1973, s. 1.

14 Ekim 1973 seçimi öncesinde, CHP'nin Taksim mitingi. **Milliyet Gazetesi**, 12 Ekim 1973, s. 6.

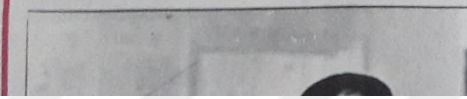

Ecevit, Erbakan'ın görüşme isteğini kabul etmedi

Koalisyon çıkılmazla gidiyor

- Erbakan'a cevap veren Ecevit «Ben kahraman olduğumu hiç bir zaman söylemedim» dedi
- Ecevit, «Size kim vekalet edecek» sorusuna «Belli değil» cevabını verdi

■ CHP'li Bakanlar Barış Harekatına karşı olduklarını yayanları mahkemeye veriyor

CHP ile MSP arasındaki kopukluk gittikçe büyümeye devam ederken, hükümet ortakları arasında şiddetli bir tartışma da açılmıştır. 10 Eylül 1974'te Cumhurbaşkanı ile bir görüşme yapan Başbakan Ecevit, "Kıbrıs başarısını CHP'ye mal etmeye çalışan tek bir sözümüz olmamıştır" şeklinde konuşmuştur. Konuyla ilgili bir haber, Hürriyet Gazetesi'nin 11 Eylül 1974 tarihli sayısının ilk sayfasında yer bulmuştur.

FIKRACIK

Kısa günün kârı

Ecevit İskandinavya'da gezide iken, yerine kim Başbakanlık yapacak?

Aman Erbakan yapsın.

Ecevit dönünceye kadar, kırk bin fabrika açmış, Kıbrıs'ı rafinerilerle doldurmuş, Avrupa'nın ortasına kadar fetih yapmış oluruz.

Fena mı yani, kısa günün kârı...

Fıkracı

Ecevit'in yapacağı gezi sırasında yerine kimin vekâlet edeceği konusu, basında fıkra şeklinde de yer bulmuştur. **Günaydın Gazetesi**, Bölüm 2, 12 Eylül 1974, s. 1.

222
EVET

218
HAYIR

2
ÇEKİMSER

4
BELMEYEN

Oylamadan sonra milletvekilleri ve dinleyiciler arasında kavga çıktı, dayak yiyen Arsan tabanca çekti

Milletvekilliği ve CHP'den istifa eden Aksoy ile DP'den Baş, Kılıç ve Arslan oylamada bulunmadı

DP'li Dikmen'in elinden silâhını çekerek kurtulan bağımsız Arsan, tabancasına kurşun sürenken.. [1]

12 Nisan 1975 tarihli güven oylamasını müteakip fotoğraf karesine, tabancasına kurşun süren bir milletvekili de yansımıştır. **Milliyet Gazetesi**, 13 Nisan 1975, s. 1.

—Uşak'taki sağ-sol çatışmasında

Babası sağcılıktan oğlu ise solculuktan tutuklandı!

"Oğlum nasıl solcu olur?"
Sağcı grup arasında çarpışan baba Mehmet Öztürk "Benim gibi bir babanın oğlu nasıl solcu olur?" diyor.

"Yollarımız ayrı..."
Babasının içinde bulunduğu gruba karşılıklı olarak oğlu Nevsat Öztürk "Babamın karşıya saygım büyüktür ama, ne yaparsanız ki bu konuda yollarımız ayrı" diyor.

"Evlâdım, ben senin adam olmanı istedim"
Baba Mehmet Öztürk ile oğlu Nevsat Öztürk, Uşak Ağır Ceza Mahkemesi'nde beklerken görüldü. Baba oğluna, "Evlâdım, ben senin adam olmanı istedim, sen ise solcu oldun" derken, oğlu ona "Ben ne diyorsun baba, bugün adam olan herkes solcudur" diye cevap veriyor.

1975 seçimleri öncesinde sağ -sol kutuplaşmasının geldiği boyutu gözler önüne seren bir haber, 4 Eylül 1975 tarihli **Günaydın Gazetesi**'nin birinci sayfasında yer almıştır.

Başbakan Süleyman Demirel, Konya'nın en büyük camisi olan Alaaddin Camii'nde namaz kılarken görüntülüyor.

Demirel, Erbakan 'la yarış ediyor

Fehim YENER
12 Ekim seçimlerine çok az bir zaman kala, AP Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel, seçim iktidarı için yarışına geçen MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan'la yarışmaya başladı. Erbakan gibi orucunu kaçırmayan Demirel, Konya'da seçim konuşmasını tamamladıktan sonra, şehrin en büyük camisi olan Alaaddin Camii'ne giderek partililerle birlik-

te akşam namazı kıldı. Demirel'in çevresindeki AP'liler, "MSP kadar biz de dindarız, ama bunu propaganda vesilesi yapmıyoruz. Herkesin inancı kendine... Gösteriş için ibadet edilmez" dediler. Aynı sözleri MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan bir gün önce AP'liler için söylemiş ve "Bunlar kendilerini aldatıyorlar. Halk artık herkesi çok iyi tanıyor ve görünüşe aldanmıyor", kimin ne olduğunu biliyor" demişti...

1975 yılı seçimleri öncesinde Demirel'in namaz kılarken görüntülediği bir resim, 6 Ekim 1975 tarihli Günaydın Gazetesi'nin ilk sayfasında yer almıştır.

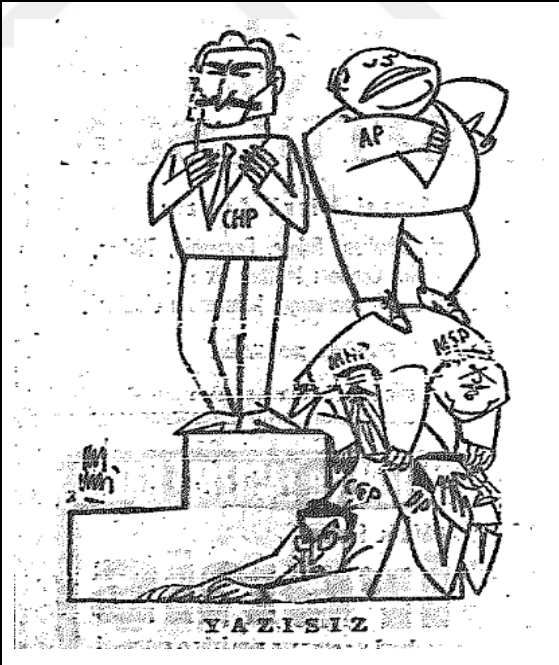

Hedefimiz büyük Türkiyedir
Yalana ve bölene inanmayın

**MİLLİYETÇİLER
BİRLEŞİNİZ**

ADALET PARTİSİ

1975 yılı seçimleri öncesinde AP'nin kullandığı sloganlardan biri, 11 Ekim 1975 tarihli Hürriyet Gazetesi'nin beşinci sayfasında yer bulmuştur.

12 Ekim 1975 seçiminin sonuçları, 14 Ekim 1975 tarihli Cumhuriyet Gazetesinin ilk sayfasında bu şekilde resmedilmiştir.

Birbirlerinin yüzlerine bakmadılar

Ankara'da başlayan Türk-İş 10'uncu Genel Kurul toplantısına katılan Başbakan Demirel ve CHP Genel Başkanı Ecevit, birçok defa karşı karşıya geldiler ama birbirlerinin yüzlerine bile bakmadılar. Son olaylar üzerine yeniden ortaya atılan AP-CHP koalisyonu önerilerini reddedeceklerini peşin peşin belirtmek ister gibi küskün duran iki liderin bu davranışı herkesin dikkatini çekti. Fotoğrafta konuşmak üzere kürsüye giden Demirel, Ecevit'in önünden geçerken, CHP Lideri dargın gibi başka yana bakıyor.

İki lider arasında samimi bir diyalog oluşmamış, bu durum da yukarıda görüldüğü gibi gazetelere yansımıştır. **Günaydın Gazetesi**, 13 Nisan 1976, Bölüm 1, s. 1. Bununla birlikte CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, 16 Nisan 1976 tarihinde Ankara Üniversitesi Rektörü ve üniversiteye bağlı fakültelerin dekanlarıyla dört saat süren bir görüşme yaptıktan sonra, "CHP'nin benimsediği demokrasi için gerekli olanın, Anayasanın tam olarak ve yasaların da tarafsız olarak uygulanması olduğunu" söylemiştir. Bu kapsamda Ecevit, demokrasi anlayışında birleşmek şartıyla CHP-AP birliğine razı olduğunu açıklamıştır. **Günaydın Gazetesi**, 17 Nisan 1976, Haber 2, s. 1.

Her türlü faaliyetin 1977 yılı seçim sonuçlarına göre şekilleneceğini anlatan bir karikatür. **Günaydın Gazetesi**, 29 Mayıs 1977, Bölüm 2, s. 1.

MSP'NİN YEŞİL OTOBÜSÜ: MİLLÎ Seğinet Partisi CHP'ne son üç seçimde, İstanbul ve kurmaylarının gezeli için bir otobüsün yararlanmasını düşünme boyandı, MSP her otobüsünü yeşil renge boyadı. AP'nin otobüsü ise mavimsi olacak....

Partiler arasında seçim otobüsü savaşı başladı

CHP ile MSP'den sonra AP de seçim otobüsü yapıyor. CHP'nin otobüsü beyaz, MSP'nin ki yeşil, AP'nin ki ise "Ecevit Mavisi" olacak.

ANKARA (Hürriyet) - Seçimlerde kazanma yarışına giren partiler, rekabete seçimlerden önce otobüs yarışına girdi. CHP'nin, bir gövde gösterisi şeklinde dolandırdığı "Beyaz Otobüs"ün büyük laydalar sağlandığını gören AP ve MSP de hemen birer otobüs ismarladılar. CHP'nin beyaz otobüsüne (Devamı Sa. 15, Sö. 2'de)

CHP'nin öncü rol üstlendiği, seçim gezilerinde kullanılmak üzere "seçim otobüsü" uygulamasını, MSP ve daha sonra AP de benimsemiştir. *Hürriyet Gazetesi*, 8 Nisan 1977, s.1.

CHP Lideri Samsun'da "Allahın izniyle iktidara geleceğiz" dedi

Ecevit: "Komünizm Demirel'le gelir"...

SAMSUN (İhha) - Tüm Karadenizli CHP'ilerin kalpleri Samsun'da atarken, Cumhuriyet Meydanı Ecevit'i dinlemeye gelen on binlerce vatandaşın dar geldi. Meydanı yolları, Atatürk parkını, binakların balkon ve çatılarını dolduran on binlerce Karadenizli CHP'ye 5 Haziran seçimlerinde iktidarı için ümit verdi.

Özel uçakla Ankara'dan Samsun'a gelen ve hava meydanından konuşmasını yapacağı Cumhuriyet Meydanına bir saatte gidilebilen CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit sokak alkışlarıyla kesilen konuşmasında özellikle komünizm akınları üzerinde durarak "Bizim kuracağımız düzende komünizmle de faşizmle de Türkiye'ye giremeyecektir. Komünizm tehlikesi Türkiye'ye faşizmle, sömürüyle, Demirel'le gelir" dedi.

CHP Genel Başkanı Ecevit, Samsun'daki konuşmasında Demirel'in yakın çevresinin Türkiye'deki mevcut bozuk düzenden yararlanarak servetlerine servet katanların başında geldiklerini iddia etti.

Türk ekonomisini dışardan gönderecekleri dövizlerle ayakta tutan yurt dışındaki uçurların kurmaya çalıştıkları fabrikadan çoğunun kredisizlikten bitirilemediğini ya işletmeye geçilemediğini söyleyen Ecevit şöyle devam etti:

(Devamı Sa. 15, Sö. 1'de)

Samsun kimin kalesi?..
Ülkü ARMAN yazıyor

SAMSUN (Hürriyet) - Ecevit, Samsun'da gövde gösterisi ile girdi. Havaalanından şehre kadar yol boyunca, diğer her yerde olduğu gibi, kadınlar, kadınlar ve kadınlar tarafından karşılandı. Ağladılar (Devamı Sa. 15, Sö. 8'de)

CHP Genel Başkanı'nı Samsun'da kalabalık bir dinleyici topluluğu izledi. CHP liderini görebilmek için çevredeki binaların çatılarına da çıkanlar vardı. Ecevit konuşmasının bir bölümünde çektiği sert sözleri, fakat daha sonra çektiğini çıkararak, mavimsi gömüğü ile kaldı. (Foto: THA-Samsun)

CHP lideri Ecevit, pek çok yerde olduğu gibi, Samsun'da da özellikle kadınların yoğun ilgisiyle karşılanmış, buradaki konuşmasını on binlerce vatandaş dinlemiştir. "Bizim kuracağımız düzende komünizm de, faşizm de Türkiye'ye giremeyecektir. Komünizm tehlikesi Türkiye'ye faşizmle, sömürüyle, Demirel'le gelir" şeklinde konuşan Ecevit; Demirel'in yakın çevresinin, Türkiye'deki mevcut bozuk düzenden yararlanarak servetlerine servet katanların başında geldiğini iddia etmiştir. *Hürriyet Gazetesi*, 11 Nisan 1977, s.1.

DEMİREL, KUR'AN-I KERİMİ ÖPTÜ...

AP lideri Demirel'e hemen hemen gittiği her yerde bir Kur'an-ı Kerim armağan edildi. Demirel de konuşmasını yapmadan önce bayrağa sarılı bu Kur'an'ı tekbir sesleri arasında öpüp başına koydu. Bu tören AP Genel Başkanı'nın gittiği hemen her ilde tekrarlandı.

ENGİN CENKÇİ

**Demirel:
«5 haziran
seçimleri,
yasa
yapacak
meclisler
çıkarmalı,
siyasî
iktidarı
askıda
bırakmamalı»**

1977 yılı seçim kampanyası sürecinde, AP lideri Demirel'e hemen hemen gittiği her yerde bir Kuran-ı Kerim armağan edilmiş, Demirel de konuşmasını yapmadan önce bayrağa sarılı bu Kuran-ı Kerim'i tekbir sesleri arasında öpüp başına koymuştur. Bu tören, AP Genel Başkanının gittiği hemen her ilde tekrarlanmıştır. Yukarıdaki fotoğrafta görüldüğü gibi törenin ardından Demirel, İzmir Konak Meydanı'nda yaptığı konuşmada ülkenin huzurunu bozanların yataklığını Halk Partisi'nin yaptığını ileri sürmüş, komünizmi Halk Partisi'nin koruduğunu iddia etmiştir. **Milliyet Gazetesi**, 23 Mayıs 1977, s. 1, 6.

1977 yılı seçim faaliyetleri kapsamında partilerin yaptıkları harcamaları tasvir eden bir karikatür. **Günaydın Gazetesi**, 30 Mayıs 1977, Bölüm 2, s. 1.

1977 yılı genel seçimi yaklaşırken, 8 Nisan 1977 tarihli Hürriyet Gazetesi'nde İstanbul'daki bir bankanın soyulması ile ilgili haber yer almış, banka soygunlarına ilişkin iki aylık bir bilanço verilmiştir.

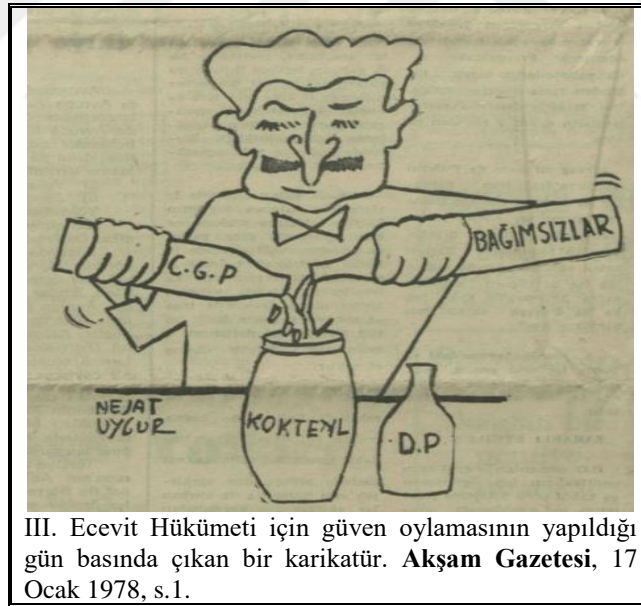

Partilerin 1977 yılı seçim faaliyetleri devam ederken, diğer devletlerin Türkiye'yi nasıl değerlendirdiklerini anlatan bir karikatür. **Günaydın Gazetesi**, 19 Mayıs 1977, Bölüm 2, s. 1.

1977 yılı seçim sürecinde parti liderlerinin konuşmalarının, halk tarafından nasıl değerlendirildiğini anlatan bir karikatür. **Günaydın Gazetesi**, 17 Mayıs 1977, Bölüm 2, s. 1.

III. Ecevit Hükümeti için güven oylamasının yapıldığı gün basında çıkan bir karikatür. **Akşam Gazetesi**, 17 Ocak 1978, s.1.

24 Haziran 1978 Pazar

Halk'a ve olaylara

Tercüman

1978 FAZILET

DÜNYA TAKVİMİ

ÇEKİL

Her sabah dünya yeniden kurulur her sabah taze bir başlangıçtır

12 Sayı: 8071 Fiyat: 250 Kır. Adres: Tepebaşı, Londra Caddesi, Tercüman Tesisleri

Telegraf: Tercüman-İstanbul Telefon: 2941 18 (3 Hat) 294229 (18 Hat)

BITSİN ARTIK BU KARDEŞ KAVGASI

30 ÖLÜ 150 YARALI

● 500'ün üstünde iş yeri tahrip oldu. Evler basıldı, dükkanlar ve eşyalar ateşe verildi

K. Maraş'ta iç savaş

BAŞYAZI

NE BEKENİYOR?

İstifade Fransızlara karşı milli emellerimizle ila boyutu için Söğüt İsmail'in şehit Kahramanmaraş'ın iç savaşına şahitlik edenler Türkiye'nin için sürüklenildi kardes kavgasına ne boyutlara ulaştığını anlamamakta ısrar edenlerle ilgili bir değerlendirme yapılmıştır. Yazıda, "Bunu anlamamakta ısrar edenler, beyaz zambaklar ülkesinin turisti Ecevit hayalciliğinin de ötesinde, gaflet, dalalet ve hiyanet içinde olanlardır" ifadesi kullanılmıştır.

Sokağa çıkma yasağına rağmen çıkan olayları bastırmak için İslahiye'den bir zirhlî tugay, Kayseri'den bir hava tugayı geldi

● Başta Gaziantep olmak üzere civar iller-i-yeleri çıkan yangınları bastırmaya çalışıyor

● Valinin eşi hükümet konağına sığındı

● Jet uçakları ile helikopterler şehrin üzerinde alçak uçuş yaptılar.

● Yürükemi Mahallesi'nde evlere girilmeye başlandı. Ölü sayısının artmasından korkuluyor.

● Maraş İktisat Müdürü ile kızı da bilimler arasında

● Anadolu Ajansına göre sağlık koşullarından dolayı bazı yaralıların kurtuluşuna şüpheleniliyor.

● CHP li Bakanlar'ın göre ölü sayısı 100'ün üzerinde...

● Bakanlar, dış ilişkilerde olumlu ve tutumlar tutumlarınıza...

"ÇAYAN GRUBU" TEDBİRLER YASASINI PROTESTO YÜRÜYÜŞÜ YAPTI

● Çayanlar grubu bu üç ilde miting yapıyorlar

HABER MERKEZİ

ÇAYAN DEV-YOL grubuna protesto yapıldı. "Bunu yapmak ve protesto yürüyüşü" adı altında, bu 10 ilde protesto mitingler düzenlenecek.

Savaşın ilk günü, saat 13.00'te başlatılan yürüyüşte, Çayanlar grubu ve destekçileri sokağın ortasına kurulan sandalyeleri kırarak, "Bunu yapmak ve protesto yürüyüşü" adı altında, bu 10 ilde protesto mitingler düzenlenecek.

Çayanlar grubu bu üç ilde miting yapıyorlar.

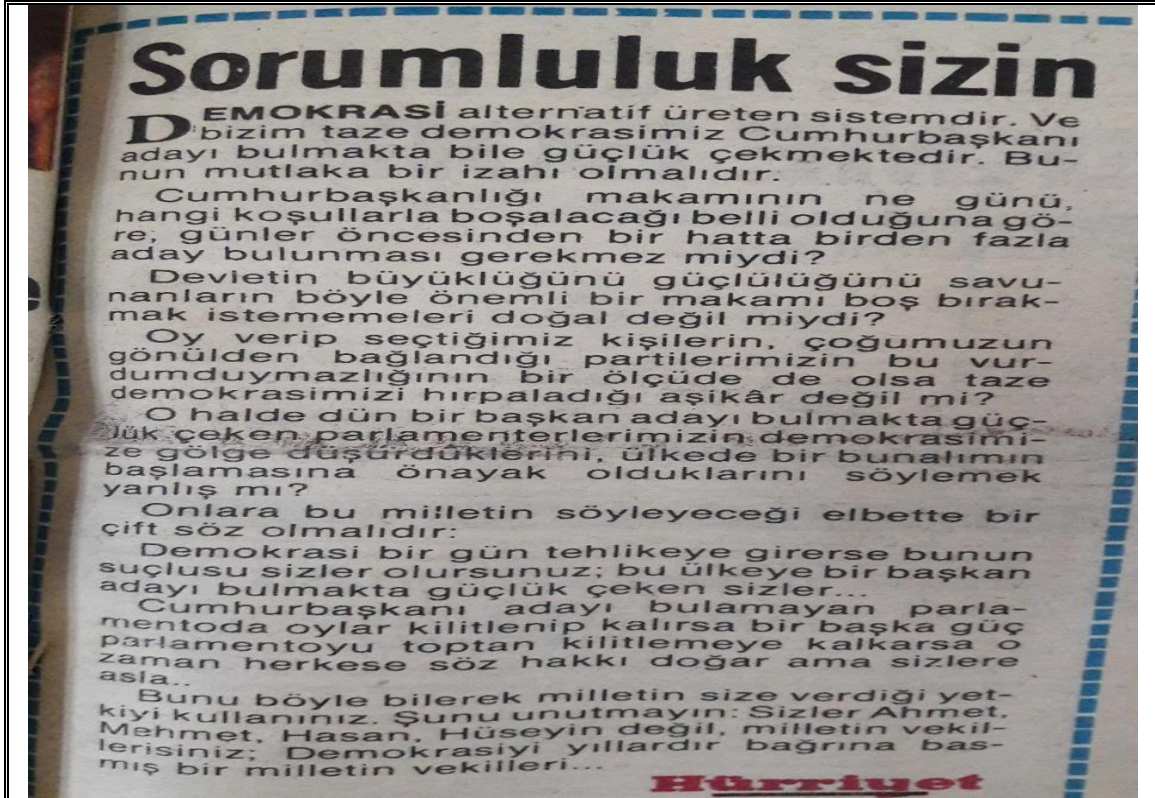

24 Aralık 1978 tarihli Tercüman Gazetesi'nin birinci sayfasındaki "Ne Bekleniyor?" başlığı altındaki başyazıda, Türkiye'nin içine sürüklendiği kardes kavgasının ne boyutlara ulaştığını anlamamakta ısrar edenlerle ilgili bir değerlendirme yapılmıştır. Yazıda, "Bunu anlamamakta ısrar edenler, beyaz zambaklar ülkesinin turisti Ecevit hayalciliğinin de ötesinde, gaflet, dalalet ve hiyanet içinde olanlardır" ifadesi kullanılmıştır.

Dışişleri Bakanı Erkmén'in düşürülmesinden sonra basında çıkan bir karikatür. **Milliyet Gazetesi**, 6 Eylül 1980, s. 1.

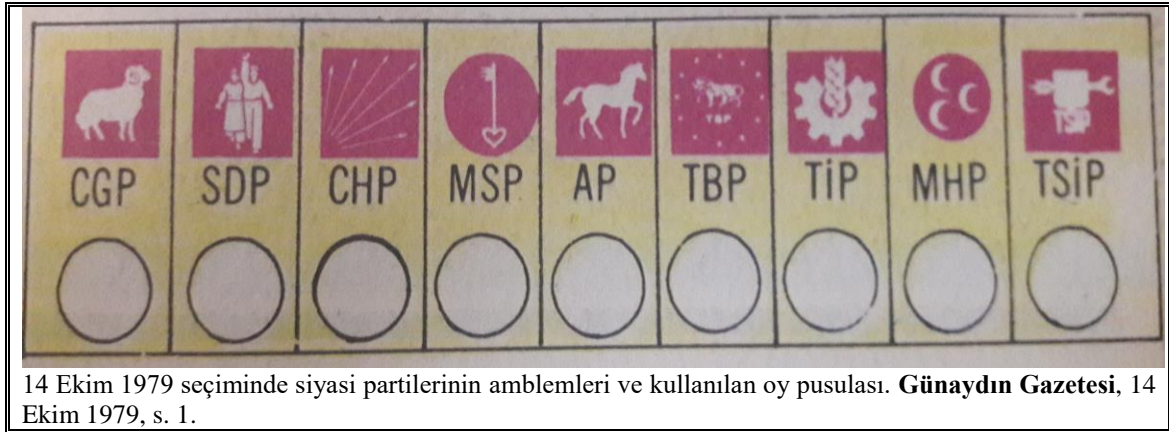

Taze demokrasimizin Cumhurbaşkanlığı adayı bulmakta güçlük çektiğini, parlamenterlerin demokrasiye gölge düşürerek ülkede bunalımın başlamasına önyak olduklarını ifade eden, "Sorumluluk sizin" başlığı altında basında çıkan bir yazı. **Hürriyet Gazetesi**, 23 Mart 1980, s. 1.

Cumhurbaşkanlığı seçiminde partilerin sürece yaklaşımını anlatan bir karikatür. **Hürriyet Gazetesi**, 28 Mayıs 1980, s. 9.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Alper GÜLBAY
Doğum Yeri ve Tarihi : Almanya, 24 Eylül 1970

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Kara Harp Okulu
Yüksek Lisans Öğrenimi : Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Selçuk Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü, Selçuk Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ege Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği Bölümünde Otomatik Bilgi İşlem Kursu.
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : 1992-2015 tarihleri arasında TSK'nın çeşitli birlik ve karargahlarında birlik komutanlığı ve proje subaylığı, Bosna Hersek ve Afganistan'da uluslararası karargahlarda proje subaylığı.

İletişim

E-Posta Adresi : alpergulbay@hotmail.com

Tarih : 20 Aralık 2017

